

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

ARKEOLOJİ BİLİM DALI

**ARKEOLOJİK VE EPİGRAFİK BULUNTULAR IŞIĞINDA
PRIENE'DEKİ KÜLTLER**

(Doktora Tezi)

Göknur ÇETİNKAYA

BURSA 2021

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ BİLİM DALI

ARKEOLOJİK VE EPİGRAFİK BULUNTULAR IŞIĞINDA PRIENE'DEKİ
KÜLTLER

(Doktora Tezi)

Göknur ÇETİNKAYA

0000-0002-9811-5556

Danışman:

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT

BURSA 2021

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Gök Nur Çetinkaya
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitüsü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim/Anasanat Dalı : Arkeoloji
Bilim/Sanat Dalı : Arkeoloji
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : xii + 353
Mezuniyet Tarihi :/...../2021
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert

Arkeolojik ve Epigrafik Buluntular Işığında Priene'deki Kültler

Hellenistik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi sonuna kadar Priene Antik Kenti'nde varlığı kanıtlanan kültler, kutsal alan ve yapılar, kült personeli, ritüel, bayram ve adaklar ile kültü yüksek ihtimal dâhilinde olan ya da sadece saygı duyulan tanrı ve tanrıçalar tezin konusunu oluşturur. Bu çalışmada mimariden heykele, sikkeden yazıta çok çeşitli arkeolojik, nümizmatik ve epigrafik buluntular benzer örnekler ışığında değerlendirilmiştir. İonia bölgesinin önemli ve en iyi korunmuş kentlerinden birisi olan Priene'deki mevcut tanrılar ve kültler ilk kez bir bütünlük içerisinde incelenmiş, tanrıların kökenleri, tapınım görme sebepleri, kültlerin kutsal alan ve yapılarla ilişkileri, ritüeller, kült personeli, bu görevlilerin seçimi, görev ve sorumlulukları aydınlatılmaya çalışılmıştır. Tanrı kültürünün yanı sıra kahraman, kral ve imparator kültürüne dair bulgular da değerlendirilmiştir. Bu konuda kentte yapılan kazılarda bulunan arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntular incelenmiştir. Priene'de kutsal alanlarda ve kent içerisinde farklı noktalarda açığa çıkarılan buluntuların kentteki dağılımından olası bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmasının ilk bölümünde Priene kentinin coğrafi konumu ve sınırları, tarihsel gelişimi ve araştırma tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri'nde Priene'de varlığı kanıtlanan kültler arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntular başlıkları altında ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu ikinci bölümde ilk alt başlıkta Tanrıçalar, ikincisinde Tanrılar, üçüncüsünde Mısırlı Tanrılar Kültü, dördüncüsünde Herakles Kültü, beşincisinde Büyük İskender Kültü, altıncısında Roma İmparator Kültü ve son alt başlıkta Ev Kültü buluntular ışığında anlatılmıştır. Tezin ekler kısmında kültlerle ilgili kentte bulunan yazıtlar katalog halinde düzenlenmiştir.

Priene'de bulunan yazıtlar ve çeşitli arkeolojik ve nümizmatik malzeme, Hellenistik ve Roma Dönemi'nde kentin İonia bölgesindeki diğer birçok kentle benzer inanış ve uygulamalara sahip olduğunu ama bunun yanı sıra ünik özellikleri de bulunduğunu belgeler.

Anahtar Sözcükler: İonia, Priene, Kült, Tanrı, Tanrıça, Kutsal Alan, Kurban, Ritüel

ABSTRACT

Name and Surname	: Gökür Çetinkaya
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Archaeology
Branch	: Archaeology
Degree Awarded	: Doctorate
Page Number	: xii + 353
Degree Date	:/...../2021
Supervisor	: Prof. Dr. İbrahim Hakan Mert

Cults in Priene in the light of Archaeological and Epigraphical Finds

From the Hellenistic Period to the end of the Roman Imperial Period, the cults, whose existence was proven in the ancient city of Priene, sanctuaries and structures, cult personnel, rituals, feasts and offerings, and gods and goddesses whose cults are highly probable or only respected constitute the subject of the thesis. In this study, a wide variety of archaeological, numismatic and epigraphic finds from architecture to sculpture, from coins to inscriptions were evaluated in the light of similar examples. The existing gods and cults in Priene, which is one of the most important and best preserved cities of the Ionia region, were examined in a whole for the first time, the origins of the gods, the reasons for their worship, the relations of the cults with the sanctuaries and structures, rituals, cult personnel, the selection of these officials, their duties and responsibilities have been tried to be clarified. In addition to god cults, findings about hero, king and emperor cults were also evaluated. In this regard, archaeological, epigraphic and numismatic finds found in the excavations in the city were examined. It has been tried to reach a possible conclusion from the distribution of the finds obtained from the sanctuaries and different points in the city in Priene.

In the first part of the thesis, information is given about the city of Priene, its geographical location and borders, its historical development and research history. In the second part, the cults whose existence was proven in Priene during the Hellenistic and Roman Imperial Periods were discussed and evaluated under the headings of archaeological, epigraphic and numismatic finds. In this second chapter, the Goddesses in the first sub-title, the Gods in the second, the Egyptian Gods Cult in the third, the Cult of Heracles in the fourth, the Cult of Alexander the Great in the fifth, the Roman Imperial Cult in the sixth, and the Domestic Cult in the last sub-title were explained in the light of the finds. In the appendix part of the thesis, the inscriptions found in the city related to the cults were arranged in catalog.

Inscriptions and various of archaeological and numismatic materials found in Priene document that the city had similar beliefs and practices with many other cities in the Ionia region during the Hellenistic and Roman Periods, but it also had unique features.

Keywords: Ionia, Priene, Cult, God, Goddess, Sanctuary, Sacrifice, Ritual

ÖNSÖZ

İnsanı şekillendiren, hayatına yön veren ve bir halkı diğerlerinden farklı kılan şeylerden biri inançlardır. Kişinin bir yaratıcıya inanması ve onu hayatında önemli bir konuma yerleştirmesi beraberinde kültürleri getirmiştir. Priene kazısına katıldığım ilk sezon, değerli hocam İbrahim Hakan Mert, doktora tezim için bana eşsiz güzellikte ve korunmuşluktaki Priene kentinin kültürlerini çalışmamı önerdi. Hocamın tavsiyesi ve benim Antik Dönem inançlarına olan ilgim dolayısıyla hazırlanan “Arkeolojik ve Epigrafik Buluntular Işığında Priene’deki Kültürler” başlıklı çalışmada Priene kentindeki kültürlerin yanısıra kentte varlığı tespit edilen tanrı ve tanrıçaları da değerlendirmeye aldım.

Zevkle ve istekle çalıştığım bu tez konusunu bana öneren ve tez süresince her daim bana destek olan değerli danışman hocam İbrahim Hakan MERT’e, çalışmalarım sırasında bana yol gösteren saygıdeğer hocalarım Mustafa ŞAHİN, Derya ŞAHİN ve Zeynep Koçel ERDEM’e, Antik Yunanca kelimeler konusunda bana yardımcı olan hocam Elif Burcu ÖZKAN’a, Almanca çevirilerde kendisine danıştığım hocam Reyhan ŞAHİN’e, her zaman bana yardımcı olan araştırma görevlileri Buğra KURU, Hazal ÇITAKOĞLU, Nur Deniz ÜNSAL, Serap ALA ve Gonca GÜLSEFA’ya Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi’ndeki literatür taramalarında sağladığı sonsuz yardımları için Mine ÖZKILINÇ’a, ayrıca bana destek olan Olcay NALCI, Emrah VAROL’a ve ömrüm boyunca her daim yanımda olan aileme ve rahmetli canım babama teşekkür ederim.

Son olarak, Arkeoloji’ye gönülden bağlı tüm yerli-yabancı araştırmacılar ile Priene’yi gün yüzüne çıkaran, bizlerin bu güzel ve eşsiz kenti tanımamızı ve öğrenmemizi sağlayan tüm bilim insanlarına sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım. Tezimin tüm ilgili araştırmacılara faydalı olmasını temenni ederim.

Bursa - 2021

Göknur Çetinkaya

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	4
Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

PRIENE KENTİ

1. PRIENE KENTİ.....	7
1.1. Coğrafi Konum ve Sınırlar.....	7
1.2. Tarihsel Gelişim.....	9
1.3. Araştırma Tarihçesi	12

İKİNCİ BÖLÜM

HELLENİSTİK VE ROMA İMPARATORLUK DÖNEMLERİNDE PRIENE KENTİ KÜLTLERİ

2. HELLENİSTİK VE ROMA İMPARATORLUK DÖNEMLERİNDE PRIENE KENTİ KÜLTLERİ	16
2.1. Priene Tanrıçaları.....	16
2.1.1. Athena.....	16
2.1.1.1. Arkeolojik Buluntular.....	17
2.1.1.1.1. Tapınak.....	18
2.1.1.1.2. Sunak.....	20
2.1.1.1.3. Kült Heykeli ve Kabartma Heykeller.....	21

2.1.1.1.4. Terrakotta Figürinler.....	24
2.1.1.1.5. Küçük Buluntular.....	25
2.1.1.2. Epigrafik Buluntular.....	26
2.1.1.3. Nümizmatik Buluntular.....	32
2.1.1.4. Değerlendirme.....	35
2.1.2. Demeter ve Kore.....	38
2.1.2.1. Arkeolojik Buluntular.....	39
2.1.2.1.1. Tapınak.....	39
2.1.2.1.2. Heykeller.....	45
2.1.2.1.3. Terrakotta Figürinler.....	47
2.1.2.1.4. Seramikler.....	52
2.1.2.2. Epigrafik Buluntular.....	53
2.1.2.3. Nümizmatik Buluntular.....	55
2.1.2.4. Değerlendirme.....	57
2.1.3. Kybele.....	60
2.1.3.1. Arkeolojik Buluntular.....	61
2.1.3.1.1. Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Alan.....	62
2.1.3.1.2. Doğu Yamaçtaki Kaya Kutsal Alanı.....	62
2.1.3.1.3. Kutsal Ev (22 Numaralı Ev).....	66
2.1.3.1.4. Heykeller.....	70
2.1.3.1.5. Terrakotta Figürinler.....	72
2.1.3.1.6. Küçük Buluntular.....	75
2.1.3.2. Epigrafik Buluntular.....	76
2.1.3.3. Değerlendirme.....	79
2.1.4. Aphrodite.....	83
2.1.4.1. Arkeolojik Buluntular.....	83
2.1.4.1.1. Heykeller.....	83
2.1.4.1.2. Terrakotta Figürinler.....	85
2.1.4.2. Epigrafik Buluntular.....	88
2.1.4.3. Değerlendirme.....	88
2.1.5. Hestia.....	90
2.1.5.1. Arkeolojik Buluntular.....	91
2.1.5.2. Epigrafik Buluntular.....	91

2.1.5.3. Değerlendirme.....	92
2.2. Priene Tanrıları.....	93
2.2.1. Zeus.....	93
2.2.1.1. Arkeolojik Buluntular.....	94
2.2.1.1.1. Kutsal Alan.....	94
2.2.1.1.2. Kabartma Heykel.....	95
2.2.1.2. Epigrafik Buluntular.....	95
2.2.1.3. Nümizmatik Buluntular.....	97
2.2.1.4. Değerlendirme.....	98
2.2.2. Poseidon Helikonios.....	100
2.2.2.1. Arkeolojik Buluntular.....	102
2.2.2.2. Epigrafik Buluntular.....	102
2.2.2.3. Nümizmatik Buluntular.....	103
2.2.2.4. Değerlendirme.....	104
2.2.3. Dionysos.....	106
2.2.3.1. Arkeolojik Buluntular.....	108
2.2.3.1.1. Tiyatro ve Sunak.....	108
2.2.3.1.2. Heykel.....	109
2.2.3.1.3. Terrakotta Küçük Buluntular.....	111
2.2.3.1.4. Metal Küçük Buluntular.....	113
2.2.3.2. Epigrafik Buluntular.....	113
2.2.3.3. Nümizmatik Buluntular.....	118
2.2.3.4. Değerlendirme.....	119
2.2.4. Hermes.....	122
2.2.4.1. Arkeolojik Buluntular.....	122
2.2.4.1.1. Heykel ve Kabartmalar.....	123
2.2.4.1.2. Terrakotta Figürinler.....	124
2.2.4.1.3. Terrakotta Kandil.....	126
2.2.4.2. Epigrafik Buluntular.....	126
2.2.4.3. Değerlendirme.....	128
2.2.5. Asklepios.....	129
2.2.5.1. Arkeolojik Buluntular.....	131
2.2.5.1.1. Tapınak ve Sunak.....	131

2.2.5.1.2. Kabartma.....	134
2.2.5.2. Nümizmatik Buluntular.....	134
2.2.5.3. Epigrafik Buluntular.....	135
2.2.5.4. Değerlendirme.....	136
2.2.6. Pan.....	137
2.2.6.1. Arkeolojik Buluntular.....	138
2.2.6.1.1. Bronz Heykelcik.....	138
2.2.6.1.2. Terrakotta Figürinler.....	139
2.2.6.2. Epigrafik Buluntular.....	140
2.2.6.3. Değerlendirme.....	141
2.2.7. Apollon.....	143
2.2.7.1. Arkeolojik Buluntular.....	143
2.2.7.1.1. Kabartma Heykeller.....	144
2.2.7.1.2. Gümüş Yüzük ve Fulcrum.....	147
2.2.7.1.3. Terrakotta Figürinler.....	148
2.2.7.2. Epigrafik Buluntular.....	150
2.2.7.3. Nümizmatik Buluntular.....	151
2.2.7.4. Değerlendirme.....	151
2.2.8. Eros.....	153
2.2.8.1. Arkeolojik Buluntular.....	153
2.2.8.1.1. Terrakotta Figürinler.....	154
2.2.8.1.2. Terrakotta Küçük Buluntular.....	159
2.2.8.1.3. Bronz Kapı Halkası.....	159
2.2.8.2. Epigrafik Buluntular.....	160
2.2.8.3. Değerlendirme.....	160
2.3. Priene'nin Yabancı Kültleri.....	161
2.3.1. Mısırlı Tanrılar.....	161
2.3.1.1. Arkeolojik Buluntular.....	164
2.3.1.1.1. Kutsal Alan ve Tapınak/Sunak.....	164
2.3.1.1.2. Terrakotta Figürinler.....	170
2.3.1.1.3. Terrakotta Küçük Buluntular.....	172
2.3.1.2. Epigrafik Buluntular.....	173
2.3.1.3. Değerlendirme.....	175

2.4. Kahraman Kültü.....	176
2.4.1. Herakles	176
2.4.1.1. Arkeolojik Buluntular.....	176
2.4.1.1.1. Kabartma.....	177
2.4.1.1.2. Terrakotta Figürinler.....	177
2.4.1.2. Epigrafik Buluntular.....	178
2.4.1.3. Nümizmatik Buluntular.....	179
2.4.1.4. Değerlendirme.....	179
2.5. Kral Kültü.....	180
2.5.1. Büyük İskender.....	180
2.5.1.1. Arkeolojik Buluntular.....	184
2.5.1.2. Epigrafik Buluntular.....	185
2.5.1.3. Değerlendirme.....	187
2.6. Roma İmparator Kültü.....	188
2.6.1. Augustus ve Ailesi.....	194
2.6.2. Augustus Sonrası.....	200
2.6.3. Değerlendirme.....	204
2.7. Ev Kültü.....	206
SONUÇ.....	209
KISALTMALAR VE KAYNAKÇA.....	214
KATALOG.....	237
LEVHALAR LİSTESİ (Haritalar/Resimler/Tablolar/Grafikler).....	284
LEVHALAR.....	292
ÖZGEÇMİŞ.....	354

KISALTMALAR

Bu tezde kısaltmalar, Türk Dil Kurumu'nun İmla Kuralları Sözlüğüne göre kullanılmıştır. Bu durumlar dışında, aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır.

Abb.	Abbildung
bk.	Bakınız
D.	Derinlik
Dn.	Dipnot
Env. No.	Envanter Numarası
Fig.	Figure
G.	Genişlik
HY	Harf Yüksekliği
Kat. No.	Katalog Numarası
KY.	Korunan Yükseklik
Lev.	Levha
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
Nr.	Numara
Res.	Resim
SM	Satır Mesafesi
Taf.	Tafel
U.	Uzunluk
Y.	Yükseklik

GİRİŞ

İnsanoğlu, kendi varlığının bilincine erdikten sonra içinde bulunduğu çevrede gerçekleşen doğa ve doğaüstü bazı olay ve oluşumları anlama, sorgulama ve açıklama sürecine girmiştir. Kendisini korku ya da merak duygusu ile karşı karşıya getiren benliğindeki bu gelgitleri çoğu zaman inanç ile çözümlenmiştir. İnanma eylemi ile başlayan yolculuk sonucunda da kültler oluşmuştur. Bir yaratıcıya inanma, onu tüm benliği ile kabul etme ve her şeyin mutlak hâkimi olarak onu görme ile huzura kavuşan insanlar bir süre sonra sadece inanmanın yeterli olmadığı kanısına varmıştır. Tanrısını memnun etme, onun kendisini koruması, isteklerini yerine getirmesi gibi arzularla ona dualar etmeye, kurbanlar kesmeye, adaklar sunmaya ve törenler düzenlemeye başlamıştır. Bu eylemler ilk başlarda daha yalın, gösteriştense uzak bir şekilde gerçekleştirilirken aynı inanca sahip halk kitlelerinin çoğalması, maddi refah ve olanakların artmasıyla her şey daha sistemli ve ihtişamlı bir görünüme bürünmüştür. Tanrılar ve tanrıçalar adına yapılan kutsal alan ve tapınaklar, kurbanların sunulduğu sunaklar, kült heykelleri, çeşitli adaklar, kült görevlileri, tören ve bayramlar, söylenen ilahiler kültürün zamanla nasıl gelişim göstererek itibar kazandığının delilleridir.

İlk zamanlar sınırları belirlenmiş olan kutsal alanlarda basit bir sunakta dualar edilip kurbanlar kesilirken bir süre sonra tapınaklar inşa edilmeye başlamıştır. İlerleyen zamanla birlikte bu kutsal alanlara başka yapılar da eklenmiş, çoğu zaman malzemenin en iyisi kullanılmış, sanat eserlerine de sıkça yer verilmiştir. Tanrısını hoşnut etmek isteyen, ona sevgisini ve korkusunu göstermeye çalışan insanlar adak hediyeleri ile kutsal alan ve tapınakları süslemişlerdir. Tanrılar adına bayramlar düzenlemiş, oyunlar tertip etmiş, ilahiler söylemişlerdir. Bazı tanrı ve tanrıçaların ise belirli bir kutsal alanının olması her zaman gerekli görülmemiştir. Çünkü kamusal yapılar bir nevi onların kutsal mekânıdır. Bu yapılarda tanrılar anılır, onlara ait bir sunak bulunur, tanrının varlığı burada hissedilirdi. Örneğin tiyatro Dionysos, *prytaneion* Hestia, agora Hermes ile bağlantılıdır.

Tezde ele alınan kült olgusu da işte bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. İnsanoğlunun bir yaratıcıya inanması ile başlayan dua, kurban, adak ve törenlerle bütünleştiği bu inanç yolculuğu, kült çatısı altında kendini muhafaza etmektedir. “Kült” kelimesi Fransızca’da “tapma, tapınış, din, ibadet” gibi anlamlarda kullanılan “culte”den¹ Türkçe’ye geçmiş, “din” ve “yerel özellikler taşıyan dini törenler” olarak anlamlar kazanmıştır². Kelimenin kökeni ise

¹ <http://www.fransizcasozluk.net/index.php?q=culte> (19.09.2016).

² <https://sozluk.gov.tr/> (19.09.2016).

Latince’de “colere” fiiline dayanmaktadır. Bu fiilin “işlemek, ekip biçmek, çiftçilik yapmak, yetiştirmek” anlamlarının yanı sıra “tanrılara tapmak, insanlara saygı göstermek, hürmet etmek, himaye etmek, korumak” anlamları bulunmaktadır³. Kült terimi genel bir ifadeyle belirli nesnelere bağlantılı ritüel faaliyetlerin bütünlüğüdür. Bu ritüel faaliyetler dua, kurban, adaklar, yarışmalar, tören ve bayramları kapsamaktadır⁴. Tanrısal bir inanışla ilgili düşünce ve eylemlerin zamanla gelenekselleşmesi ve toplumda belirli saygın bir konum elde etmesi⁵ olarak ifade edilebilen kültler, sadece tanrı ve tanrıçalar ile sınırlı değildir. Tanrılaştırılmış kral, imparator veya kahramanlar ile ölümünün derin bir üzüntüye sebep olduğu kişiler için de kültler oluşturulmuştur. Kültlerin ayrılmaz bir parçası olan ritüeller, tapınak ve sunak gibi yapılar ile kayaların işlenmesi ile oluşturulmuş kayalık kutsal alanlarda, ormanlar, su kaynakları gibi doğanın içinde ya da evin bu faaliyet için ayrılmış bir odasında gerçekleştirilmekteydi. Toplumdaki belirli bir kitleyi ilgilendiren bu faaliyetler organize olmayı da gerektirmekteydi ve bu durum rahip, rahibe gibi kült görevlilerinin varlığını zorunlu kılmıştır. Elbette kentin yapısına bağlı olarak kültler için çeşitli memurluklar da oluşturulmuştur. Ayrıca ritüeller ve kült personeli, kültü düzenleyen kuralların oluşumunu gerekli hale getirmiş, bunlar taşlara kazınarak kentin belirli noktalarına herkesin görebileceği konumda yerleştirilmiştir. Toplumların sosyal hayatlarında önemli bir konum elde eden inanışlar, düşüncelerin şekillendirilmesiyle edebiyat, tiyatro, müzik, şiir, mimari, heykeltıraşlık, seramik gibi edebi ve sanatsal alanlarda da etkisini göstermiştir.

Kült alanları, tanrı ve tanrıçalar ile tanrılaştırılmış kral/imparator ve kahramanlara ayrılmış belirli sınırları olan toprak parçasıdır. Bu kutsal alanın Eski Yunanca adı “temenos”tur⁶. Kutsal alanlara tapınak, sunak, anıtlar eklenerek kült uygulamaları işlevsellik kazanmıştır. Bir arazi parçasının kült alanı olarak isimlendirilmesi için bazı niteliklere sahip olması gerekmektedir. Özellikle daha önce kutsal alan olarak kullanılan yerler zamanla başka tanrı-tanrıçalara da hizmet etmiştir. Kimi zaman o alandaki tapınım, yıpranan yapıların yenilenmesi veya yeni binaların yapılması ile varlığını sürdürmüştür. Ayrıca o mevkiinin önemli yollar kavşağında olması, her yerden net görülmesi, doğal bir güzellikte yer alması, su kaynaklarına yakın olması gibi özellikler de etkili olmaktadır. Anadolu’da MÖ 8. yüzyıldan daha önce kutsal alanlar kent merkezi dışında bulunurdu. Ancak MÖ 750’den itibaren kutsal alanlar kent merkezlerine girmiştir. Tapınak, kentin güç ve itibarını sergileyen bir sembol

³ Kabağağaç – Alova 1995: 97.

⁴ Antonaccio 1994: 398. Kült kavramının detaylı anlatımı için bk. Dilek 2000.

⁵ Akçay 2017: 3.

⁶ Er 2004: 346; Çelgin 2011: 653; Tekçam 2011: 218; Howatson 2013: 921; Karatağ 2013: 393; Yılmaz – Işık 2018: 109.

olarak görülebilir. Kentin tanrı ve tanrıçası için inşa ettiği tapınak, kentin kuruluşunun da onaylandığı anlamına gelir. Dinsel faaliyetler için belirli bir mekânın oluşturulması aynı zamanda coğrafyanın yeni bir plan dâhilinde düzenlendiğine işaret eder⁷.

Bu kutsal alanlarda yapılan ritüellerin en önemlisi kurbandır⁸. İnsanlar, kurbanın kanını toprağa akıtıp, sunakta yaktıkları kemiklerin ve yağların dumanını gökyüzüne savurarak tanrılarını mutlu ettiklerine inanmışlardır. Antik Yunan’da ilk kurban, Hesiodos’un dizelerinde geçer. Prometheus’un Zeus’u aldatmaya çalıştığı mitosta insanların kurbanları nasıl pay edecekleri anlatılır. Önce sunakta kokulu bitkiler, sonra kurbanın kemikleri ve yağları yakılır. Bunların kokuları sonsuz gökteki tanrılara ulaşır⁹. Kemik yansa bile ete oranla daha kalıcıdır, o yüzden kemikler ölümsüzlere, kalan et de yemeleri için ölümlülere ayrılır¹⁰.

Kültler, kutsal alanlar, kurban gibi ritüeller, kült görevlileri ve adak nesnelерinin irdelendiği tez çalışması kapsamında ele alınan Priene kültleri için başlıca dayanak noktası Priene yazıtlarıdır. MÖ 4. yüzyıl ile MS 3. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlendirilen Priene yazıtlarından¹¹ kültlerle bağlantılı olarak değerlendirilen 54 tanesi Geç Klasik ya da Hellenistik Dönem’e ve 24 tanesi Roma İmparatorluk Dönemi’ne aittir. 4 yazıtın ise tarihi bilinmemektedir¹². Priene yazıtlarında Tanrıça Athena Polias, Demeter ve Kore, Meter Phrygia, Meter Pothainis, Meter Theon, Hestia Bulaia, Aphrodite ve Roma’nın yanı sıra Tanrı Zeus Olympios ve Zeus Aithrios, Poseidon Helikonios, Dionysos Pyleos, Asklepios, Apollon, Hermes, Pan, Eros ile Mısırlı Tanrılar (Isis, Sarapis, Anubis, Harpokrates, Apis) ve yarı tanrı kahraman Herakles’e rastlanılmaktadır. Ayrıca Büyük İskender ve Roma imparatorları da yazıtlarda yer almaktadır. Yazıtların büyük bir kısmı adak olmakla birlikte rahiplik satışı, rahip yükümlülükleri, bağış ve onur gibi farklı amaçlarla yazılmış örnekler de mevcuttur. Yazıtlarda geçen rahip, rahibe, tapınak gibi ifadeler bir kentte kültürün varlığına dair en kuvvetli kanıtlardır. Zira bir tanrı ya da tanrıçanın hizmetinde görevli kişilerin bulunması ve buna bağlı

⁷ Eren 2019: 228.

⁸ “Akkadça’da yaklaşmak, yakınlık kurmak anlamına gelen “qarâbu” kelimesi, İbranice’ye ve Arapça’ya geçmiş; Türkçe’de de “kurban” biçimini almıştır. Çağdaş Batı dillerindeki kökeni Latince sacrifico, -are; kurban etmek” fiilinden türemektedir. Sacrificio ise yine Latince “sacer, -rı; mukaddes, kurban olarak adanmış” ile “facio, -ere; yapmak, gerçekleştirmek” fiillerinin birleşmiş halidir. bk. Akçay 2017: 44. Ayrıca bk. Kabağaç – Alova 1995: 233, 533.

⁹ Hes. theog. 536-560.

¹⁰ Karaosmanoğlu 2005: 19. “Kurbanın üzerine arpa taneleri serpilir, kutsal bir bıçak kullanılırdı, boğazı kesilmeden önce hayvanın alından bir tutam kıl kesilirdi”. bk. Freeman 2003: 229.

¹¹ Priene yazıtları ilk olarak Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen, *Inschriften von Priene*, Berlin, 1906’da yayınlanmış, kazılarda bulunan yeni yazıtlarında eklenmesiyle son olarak Wolfgang Blümel – Reinhold Merkelbach, *Die Inschriften von Priene*, Bonn, 2014’te yayınlanmıştır. Çalışmada yer alan yazıtlar için Wolfgang Blümel – Reinhold Merkelbach’ın yayını esas alınmıştır.

¹² Tez çalışmasının katalog bölümünde 71 adet yazıt yer almaktadır. Diğer 11 yazıttan metin bölümünde söz edilmektedir.

olarak bir yapının inşası o inancın kurumsallaştığının göstergesidir. Bir kültürün varlığına dair yazıtların dışında arkeolojik ve numizmatik buluntular da önem arz eder. Ancak sikkeler, kimi zaman siyasi hedefler doğrultusunda kullanılmış olabileceğinden arkeolojik ve epigrafik buluntular ışığında bunların yardımına başvurulmalıdır.

Son olarak, kaynakçada yer verdiğim, Arkeoloji'ye gönül veren, bu bilime hayatını adayan tüm yerli-yabancı araştırmacılara saygılarımı sunuyor, hayatını kaybedenleri minnetle anıyorum. Tezimin tüm ilgili araştırmacılara faydalı olmasını diliyorum.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

“Arkeolojik ve Epigrafik Buluntular Işığında Priene'deki Kültler” başlığı altında gerçekleştirilen bu çalışmanın temel amacı, Priene kenti tanrı ve kültürlerini kapsamlı bir şekilde inceleyerek bunların özelliklerini, kökenini, kentteki gelişimini ve dinsel ritüelleri saptamak, İonia bölgesiyle olan bağlantılarını tespit etmek ve bunun sonucunda, kentin ve İonia bölgesinin inanç yapısının anlaşılmasına katkıda bulunmaktır.

Bu çalışmada en başta irdelenmesi gereken sorular şunlardır:

1) “Kült” kelimesinin tam olarak anlamı nedir? 2) Bu kavramın sınırları nelerdir? Batı Anadolu, özellikle İonia bölgesinde mevcut kutsal alanlar hangi ölçüte göre kültür alanı olarak kabul edilmiş, ayrıca bu alanlarda ne tür buluntular açığa çıkarılmıştır. Bu bulgular ile karşılaştırılmalı yapılacak bir çalışma bizi daha net ve doğru sonuçlara ulaştıracaktır. Kült kavramının sağlam bir temele oturtulmasıyla birlikte Priene kentinin Hellenistik ve Roma dönemlerindeki inanç haritasını çizmek, burada hangi alanlarda ve yapılarda hangi tanrı ve tanrı tanrıçalara tapınıldığını, bunlara ne tür nesnelere adandığını saptamak çalışmanın bir diğer hedefidir. İnsanların inançları yaşanan dönemden soyutlanamayacağı için kentin tarihinde yaşanan sosyal, politik ve ekonomik değişim ve gelişimler de kültürlerle bağlantılı olarak irdelenecektir.

Bu araştırma yapılırken aşağıdaki sorulara yanıtlar bulmaya çalışılacaktır:

- 1- Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri'nde Priene'de tapınılan tanrılar için ne tür kültür uygulamaları gerçekleştirilmekteydi?
- 2- Bu kültürler içerisinde yerli olmayan unsurlar Priene'ye hangi yollar ile gelmişti ve toplumdan nasıl kabul görmüşlerdi?

- 3- Bu yabancı unsurlar geldikleri kültürden ayrı olarak herhangi bir Priene özelliği kazanmışlar mıydı?
- 4- Tanrı/tanrıçalara sunulan adak nesnelere ne tür özellikler sergilemekteydi ve bunların mekânsal ayrımları bulunmakta mıydı?
- 5- Priene’de evsel tapınma belli dinsel yapılarda yapılan tapınmaya oranla ne kadar yaygındı ve evsel tapınmalarda tanrıların ayrımları nelerdir?

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Tez konumuzu, Priene kentinin Hellenistik ve Roma Dönemi kültlerine ait kutsal alanlar, yapılar, yazıtlar, sikkeler ve kült nesnelere oluşturmaktadır. Bu çalışmada araştırılacak alan, kentin günümüzdeki sınırlarıdır. Kent surları içerisinde kalan ve kentin mimari yapı ile kutsal alanlarının yer aldığı kısım kapsam dâhilindedir. Antik dönemde Melie kentinin alınmasıyla bu topraklar ve buna bağlı olarak Panionion, Priene’nin hâkimiyetine geçmiştir. Bilindiği üzere Panionion, Poseidon Helikonios kültürünün merkezidir. Egemenliğin Priene’ye geçişiyle kültürün koruyuculuğu da Priene kentine emanet edilmiştir. Panionion, tez çalışmasında bahsedilmekle birlikte kendisiyle ilgili detaylı bir bilgi verilmemiştir. Çalışmanın sınırları şu anda kazı ve araştırmaların gerçekleştirildiği kentin sınırları olarak belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında öncelikle konuyla ilgili şimdiye değin yapılmış kazı ve araştırma raporları ile diğer yayınlar incelenmiştir. Arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntuların değerlendirildiği bu yayınlara ilaveten antik kaynaklardan da faydalanılmıştır. Konunun literatür taramaları için Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölüm Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi ve Amerikan Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi’nde araştırma yapılmıştır.

Literatür ve arşiv taramalarının ardından ise kentte kültlere dair açığa çıkarılan her bir buluntu özenle belirli gruplar altında değerlendirilmiştir. İlk olarak MÖ 4. yüzyıl ve MS 3. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihli ilgili yazıtlar, katalog sistemiyle bir araya getirilmiştir. Bu tez çalışması ile kentteki inançlar bir arada irdelendiği gibi kentin Ionia bölgesindeki diğer buluntu merkezleri ile olan bağlantıları da açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Kültlerin varlığı konusunda güvenilir sonuçlara ulaşılmasında yazıtlar kadar çok çeşitli arkeolojik buluntular da büyük önem arz etmektedir. Mimari, heykel, seramik ve madeni buluntular gibi başlıklar altında ele alınan her bir nesne benzer örnekler eşliğinde

incelenmiştir. Terrakotta figürinler bu konuda önemli bir malzeme grubudur. Bunların büyük bir kısmı tanrı ve tanrıçalar ile bunlarla ilişkili figürlerden oluşmaktadır. Kentte özellikle konutlar olmak üzere farklı noktalarda açığa çıkarılan figürinler Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Söz konusu figürinler tekli ve ikili gruplardan meydana gelmektedir. Tanrı ve tanrıça betimleri haricinde kutsal alanlara bırakılmış sığır, domuz, at ve güvercin gibi hayvan betimlerine de rastlanılmıştır. Bunların, tanrılara adanan hayvanların sembolik birer temsili olması kuvvetle muhtemeldir. Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda bulunan "Baubolar" yani bereket cinleri ile "Hydrophoros"lar da dâhil olmak üzere her buluntu titizlikle değerlendirilmiştir.

Tez çalışmasında arkeolojik ve epigrafik buluntularla birlikte sikkelerden de yararlanılmıştır. Bu konuda yapılan araştırmada ilk başta Kurt Regling'in 1927 basımlı "Die Münzen von Priene" adlı kitabından faydalanılmıştır. Ayrıca <http://www.asiaminorcoins.com>, <http://www.coinarchives.com> ile http://ikmk.smb.museum/mk_priene/ veri tabanları Priene sikkelerine ulaşılmasında büyük katkı sağlamıştır. Kentin adının tamamının ya da kısaltılmış şekli olan "TIPI"nin yer aldığı söz konusu sikkelerin büyük bir kısmı bronz olmakla birlikte az sayıda gümüş örneğe de rastlanılmıştır. Priene sikkelerinin geneline bakıldığında sikkelerin ön yüzünde çoğunlukla kent'in Ana Tanrıçası Athena'nın miğferli başı, arka yüzünde ise tanrıçanın kutsal hayvanı olan baykuş ya da Tanrı Poseidon'un simgesi *trident* görülmektedir. Kimi örnekte baykuşa bir amphora ve palmiye/zeytin dalı da eşlik etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

PRIENE KENTİ

1.1. Coğrafi Konum ve Sınırlar

“Maiandros kıvrılarak akmaktadır. Irmak, aşağılara çeşitli zamanlarda, kıyının çeşitli kısımlarına alüvyon yığmakla beraber sel toprağının bir kısmını da açık denize sürükler. Gerçekten kırk stadion uzunluğundaki sel toprağı yığınları, evvelce deniz kıyısında olan Priene’yi bir iç kent yapmıştır¹³.”

Strabon’un bu sözlerle ifade ettiği Priene antik kenti (**Harita 1**), Aydın ili, Söke ilçesi, Güllübahçe beldesi sınırları içerisinde, Menderes Ovası’nın kuzey kesiminde yer almaktadır. Menderes ovasının ve buna bağlı olarak Priene kentinin yer aldığı alan, antik Ionia¹⁴ bölgesinin güney kısmını meydana getirmektedir. Maiandros’un (Büyük Menderes Nehri) taşıdığı alüvyonlarla bir zamanlar deniz kıyısında bulunan Priene’yi bir iç kent haline getirmesi gibi Menderes Ovası’nın güneyinde bulunan Latmos körfezinin de denizle bağlantısı zamanla kesilerek günümüzdeki Bafa Gölü oluşmuştur. Bu gölün hemen kuzeydoğusunda Antik Dönem’de Latmos, şu anda Beşparmak olarak adlandırılan dağlar yer alır. Bafa Gölü’nün doğusuna oranla daha engebesiz olan batısında Miletos ve Didyma kentlerinin yer aldığı arazi uzanmaktadır. Güney kesimi bu şekilde özetlenebilecek olan Menderes ovasının kuzeyi ise Mykale (Samsun) Dağları ile sınırlanmaktadır¹⁵. Günümüzde Büyük Menderes Irmağı, üzerinde pamuk tarımı yapılan Menderes Ovasını oluşturmuştur. Bu ova Samsun ve Beşparmak dağları arasında 15-20 km eninde bir genişliğe sahiptir¹⁶.

Priene, Ephesos ve Miletos gibi kentler ile birlikte İon Birliği’ne üyedir. Komşu kent Melie’nin yıkılmasıyla Priene’nin egemenlik alanına söz konusu topraklar da dâhil olur. Mykale Dağı’nın kuzey kesiminde birliğin Panionion isimli kutsal alanı mevcuttur. Tanrı Poseidon’a adanmış olan bu alanın korunması görevi de artık Priene’nin sorumluluğundadır¹⁷. Strabon’dan öğrenildiğine göre “burada her yıl İonialılar’ın geleneksel festivali yapılır.

¹³ Strab. XII. 8. 17.

¹⁴ Doğuda Lydia, güneyde Karia, kuzeyde Aiolis Bölgeleri ve batıda Ege Denizi ile çevrili antik bölge. bk. Strab. XIV. 1. 2; Sevin 2016: 98.

¹⁵ Rumscheid 2000: 2 vd.

¹⁶ Sevin 2016: 102.

¹⁷ Strab. XIV. 1. 20; Rumscheid 2000: 12; Aytüre 2016: 297.

Helikonias Poseidon'u onuruna kurbanlar sunulur ve Prieneliler bu törenlerde rahip olarak hizmet ederler¹⁸.”

MÖ 4. yüzyılın ortalarında şu anki yerinde yeniden kurulan Priene (**Harita 2**), toplam 37 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Kentin nüfusu tarihi boyunca 6000 kişiyi geçmemiştir¹⁹. Priene Hippodamos kent planlamacılığı örneklerinin en başında gelir. Bir kenti oluşturan tüm özelliklere sahip ve bunları Hippodamos planı kapsamında belirli bir düzen ve başarıyla biraraya getiren küçük ölçüde bir Yunan kenti olan Priene'de ev bloklarına, kamusal yerlere ve yapılara tam bir dikdörtgen plan uygulanmıştır²⁰. Kent doğu – batı, kuzey – güney yönlerinde birbirini dik esen cadde ve sokaklara sahiptir. Kentin merkezinde Tiyatro Caddesi, Athena Caddesi, Batı Kapısı Caddesi ve Kaynak Kapısı Caddesi adlı caddeler konumlanır. Bir kule, kentin güneydoğusunda kent kapılarından birisi olan Kaynak Kapısı'nı korumaktadır²¹.

Sur halkasının inşa tarihi olarak güneydoğusunda Kaynak Kapısı üzerindeki yazıtın yapıldığı tarih olan MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreği verilmektedir. MÖ 350'li yıllar kentin kuruluşunun olası en erken tarihi olarak kabul edilmektedir. Kentin kuruluş tarihi tartışmalı olmasına rağmen bu konuda kesin bir tarih verilebilseydi dahi bu tarihin sur duvarları için de geçerli olduğu anlamına gelmez. MÖ 350'li yıllar antik kaynaklar ve arkeolojik buluntularla tam olarak kanıtlanamamasına rağmen U. Ruppe'ye göre surlar MÖ 350 yılı başları ve MÖ 330 yılı sonları arasındaki bir dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Kentin aşağı surları kısa aralıklı ama tek seferde inşa edilmişken yukarı surlar daha geç bir dönemde ve bölüm bölüm yapılmıştır. Surların inşasından sonra genişletme ve onarımlar gerçekleştirilmiştir²².

¹⁸ Strab. XIV. 1. 20. Panionion ile ilgili bk. Naerebout 1994: 121 vd; Lohmann 2005; Lohmann 2007; Herda 2006: 46; Boyana 2011: 13-27; Lohmann 2012; Aytüre 2016.

¹⁹ Raeck 2002: 222.

²⁰ Wycherley 2011: 43.

²¹ Duyuran 1948: 14 vd.; Freely 2003: 124 vd.

²² Ruppe 2007: 274, 278, 319; Ruppe 2010: 146 vd.

1.2. Tarihsel Gelişim

“Eski Priene” olarak adlandırabilecek ve şu anda tam olarak lokalizasyonu bilinmeyen ilk kent, Neileos’un oğlu Aipyros’un önderliğini yaptığı Attikalılarca kurulmuş, sonrasında da Thebaili Philotas’ın idaresindeki göçmenlerce buraya yerleşmişti. Hititler Dönemi’nde “Paryana” olarak isimlendirildiği düşünülen kent, Panionion adlı İon Birliği’nin de üyesidir²³. Lydia kralı Ardys tarafından ele geçirilen Priene²⁴ MÖ 545 yılında Anadolu’ya girip Lydia kralı Kroisos’u yenilgiye uğratarak Batı Anadolu’yu ele geçiren Pers’lerin egemenliği altına girer²⁵. Pers hükümlerinden kurtulmak için Anadolu’daki İon kentlerinin MÖ 500/499’da çıkarttığı ayaklanmaya Priene 12 gemi ile destek olur. Lade adasında yapılan savaş sonucu Persler MÖ 494 yılında ayaklanmayı sonlandırırlar. İonia, MÖ 479 yılında Sparta kralı Leotykhidias komutasındaki Yunanlıların Mykale’de Persleri bozguna uğratmasıyla Pers egemenliğinden kurtulur. Bu tarihten sonra da devam etmekte olan Pers savaşları sebebiyle Atina önderliğinde kurulan I. Attika Deniz Birliği’nin üyelerinden birisi de Priene’dir. Bu birlik MÖ 404 yılında Atina’nın Peloponnesos yenilgisiyle dağılır. Yunanlıların kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı Spartalılar MÖ 387 yılında Persler ile ‘Kral Barışı’ni yapar, böylece Anadolu’daki Yunan kentleri Priene de dâhil olmak üzere tekrar Pers hâkimiyeti altına girer²⁶. Günümüzde yeri tespit edilemeyen eski kent, bilinmeyen sebeplerle terk edilir ve MÖ 350 yılından sonra Mykale Dağı’nın güney kesiminde yeniden kurulur²⁷. Eski kente ait en eski ve tek buluntu Geç Arkaik Dönem’e, MÖ 500’lere tarihlendirilen ve Klazomenai’de bulunmuş elektron bir stater’dir. Sikkenin ön yüzünde miğferli Athena başı betimi yer alır²⁸.

Yeni kurulan kentin demokratik bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Dış işlerinde, ilk başlarda Seleukoslar ve Ptolemaioslar’a ardından Romalılar’a tabii olan kent, içişlerinde serbesttir. Sadece rüşünü ispat etmiş erkeklerin *demos*²⁹ kabul edildiği ve seçimlere katılabildiği kentte resmi kararlar *bouleterion* ve *prytaneion*da alınır³⁰. Oturumlardan önce buradaki sunakta bir kült töreni yapılırdı. Priene’de olduğu gibi Troia ve Latmos Herakleia’sı

²³ Strab. XIV. 1. 3; Sevin 2016: 116.

²⁴ Hdt. I. 15.

²⁵ Mansel 2004: 253; Sevin 2016: 117.

²⁶ Rumscheid 2000: 13 vd.

²⁷ Schipporeit 1998: 195; Sevin 2016: 117.

²⁸ Regling 1927: 17 Nr. 1 Taf. I 1; Rumscheid 2000: 13.

²⁹ *Demos*, kütüğe kayıtlı olan yetişkin erkek vatandaşların organıdır. *Demos*, yasama, seçim ve yargı yetkisine sahip bir mecliste teorik olarak etkilidir. bk. Magie 2003: 10.

³⁰ Rumscheid 2000: 16.

kentlerinin *bouleuterion*larında da olası sunağa dair izler bulunmuştur³¹. Priene'deki bu iki yapının bulunduğu yerde MÖ 3. yüzyıla değin konutlar yer alırdı. O vakte kadar toplantıların nerede yapıldığı ya da eski *bouleuterionun* kentin neresinde yer aldığı saptanamamıştır³². Memur seçilebilme her vatandaşa tanınan bir haktır, ancak görevle ilgili harcamaların büyük bir kısmını memurun kendisi ödemekle yükümlüdür. *Stephanephoros* (taç taşıyıcı) saygınlık bakımından en yüksek memur olup görevde bulunduğu sene, onun adıyla anılırdı. Bu sebeple yazılı belgelerin çoğunun başında *stephanephorosların* adı bulunur³³.

Büyük İskender'in ölümünden sonra onun ardılları arasında el değiştiren kent, çoğu zaman verimli topraklara sahip olma arzusuyla Samos ile çekişmeler yaşamıştır. Priene ile Samos MÖ 283/82'de Mykale'nin kuzeyinde bulunan bir arazi için tartışmışlar ve Hellenistik kral Lysimakhos bu konuda karar vererek Dryoussa çevresini Prieneliler'e, Batinetis civarını ise Samoslular'a ait kılmıştır³⁴. Büyük İskender'in ölümünden sonra kentte yaşanan Seleukos egemenliği, MÖ 246 Laodike Savaşı'ndan sonra yerini Ptolemaioslar'a bırakmıştır. Ancak elli yıl sonra durum önceki haline dönmüştür. MÖ 190/89 da Roma ile Seleukos Krallığı arasında Magnesia'da yapılan savaşta III. Antiokhos'un Roma güçlerine yenilmesiyle Priene üzerindeki Seleukos egemenliği de son bulmuştur. Bunun akabinde Romalı komutan Gnaeus Manlius Volso, çekişmeli toprak parçası için çok önceden verilmiş olan kararı değiştirmiş ve Dryoussa'yı Samos'a ait kılmıştır ancak, Priene ve Samos'u Roma'nın müttefikleri olarak saymıştır³⁵. Apameia Barışı'ndan yaklaşık yirmi yıl sonra Priene bu sefer Maiandros ağzına yakın bir arazi konusunda Magnesia ad Maendrum ile çekişme yaşamıştır. Her iki kent de *senatusa* başvurmuş, *senatus* taraflardan bir hakem seçmelerini istemiştir. Kendisine görev verilen Mylasa komisyon üyeleri, oylarını Magnesia ad Maendrum'dan yana kullanmıştır³⁶.

MÖ 2. yüzyıl ortalarına doğru Kappadokia kralı Orophernes 400 talentlik büyük bir serveti Prieneliler'e emaneten bırakır. Ancak bir müddet sonra V. Ariarathes, Orophernes'i tahttan uzaklaştırır ve onun Prieneliler'e emanet ettiği parayı geri ister. Bu durum karşısında Prieneliler parayı ancak, onu verene iade edeceklerini bildirir. Bunun üzerine Ariarathes,

³¹ Taşdemir 2015: 141.

³² Raeck 2002: 227.

³³ Rumscheid 2000: 16; Gökalp Özdil 2018: 197-200.

³⁴ Anlaşmazlığa sebep olan arazi bir şerit halinde Mykale Yarımadası'nın kuzeyinde uzanır. Anaia Ovası olarak bilinen arazide Batinetis, Karion Kalesi ve Dryoussa olmak üzere üç bölge yer alır. Bu arazi aslında MÖ 700'lere değin Karia'ya ait olan Melia kenti topraklarıdır, ancak MÖ 700 yılı başlarında Ion kuvvetleri tarafından ele geçirilir ve Samos ile Priene arasında bölüşülür. bk. Karahan 2019: 971-972.

³⁵ Rumscheid 2000: 18 vd.

³⁶ Magie 2007: 54.

Pergamon kralı II. Attalos'un desteğiyle Priene'yi tahrip eder ve kenti kuşatma altına alır. Priene'nin yardım çağrısına cevap veren Romalılar her iki kralı geri çekilmeye zorlar³⁷.

Kentin kuruluşunun ilk dönemlerinden itibaren zaman zaman gündeme gelen Priene ile Samos arasındaki arazi meselesinde Mykale'nin kuzeyindeki arazi için ilk evvel Rodoslular, sonrasında Mısırlılar'ın yaptığı hakemlikler meseleye çözüm getiremeyince MÖ 136 yılında Roma senatosu davayı Priene lehine sonuçlandırır³⁸. Bundan sonra toprak anlaşmazlığının sona erdiği ya da devam ettiğine dair herhangi bir bilgi bulunmaz. Ancak her iki tarafın da yüzyıllar süren bu arazi isteklerinden vazgeçemedikleri düşünülebilir³⁹. Priene Athena Tapınağı'nın pronaos ve ante duvarını oluşturan mermer blokların üzerine belirli toprakların sahipliği konusunda Priene ve Samos arasındaki tartışmayla bağlantılı bir belge grubu kazanmıştır. Bu yazıtlı blokların çoğu şu anda British Museum'da bulunmaktadır⁴⁰.

Priene, Pergamon kralı III. Attalos'un vasiyetine istinaden MÖ 129'da Roma'nın Asia Eyaletinin bir parçası olur. Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa faaliyetleri devam eden kentte Geç Antik Çağ'da sinagog, kilise ve şapeller yapılır. Bizans Dönemi'nde Priene, Ephesos'a bağlı bir piskoposluk merkezi haline gelir⁴¹. Tiyatronun kuzeyinde bulunan bazilika buraya verilen öneme işaret eder. Priene, yaklaşık MS 1300 yılına kadar iskân görür, Ortaçağ'daki yerleşim merkezi agoranın doğusunda yer alan kale etrafında yoğunlaşır⁴².

Liman ve deniz ulaşımına sahip olan Eski (Arkaik) Priene'nin biri kapalı olmak üzere iki limanı bulunmaktaydı. MÖ 496 yılında gerçekleşen Lade Savaşı'na Priene 12 gemi verebildiğine göre muhakkak bir limanı olmalıdır. MÖ 4. yüzyıl ortalarında Yeni Priene kurulduğu sırada kıyı şeridi şehrin hemen güneyindedir. Kentin birisi doğuda, diğeri batıda olmak üzere iki koyu bulunmaktaydı. Dionysos rahipliği satış belgesinde geçen *Katogogia* festivali sadece kıyı kentlerde onaylanmıştır⁴³.

³⁷ Rumscheid 2000: 19 vd.; Blümel – Merkelbach 2014: 29 vd., 451 Nr. 11, 304.

³⁸ Duyuran 1948: 5.

³⁹ Karahan 2019: 974.

⁴⁰ Smith 1900: 146.

⁴¹ Rumscheid 2000: 20 vd.

⁴² Raeck 2002: 223.

⁴³ Blümel – Merkelbach 2014: 350 Nr. 144.

1.3. Araştırma Tarihçesi

Priene antik kenti, terkedilmesinden sonra ilk defa 1673 yılında Smyrna'dan gelen İngiliz tüccarlar tarafından ziyaret edilmiştir. Bu gezi sırasında Benjamin Pickering, Jeremy Salter ve George Wheler'in tuttuğu notlar 1682 yılında "A Journey in Greece" adlı yayında yer almıştır⁴⁴. Bu kişilerin gezi rotasına tesadüfen giren Priene'den, hâlâ antik dönemdeki adı olan Samsun ile nitelendirilen bir köy olarak söz edilir. Yüzeysel kalan bu gezide kaydedilen notlar genellikle kentin sütun ve yazıt gibi mimari ve epigrafik kalıntıları ile ilgilidir⁴⁵.

Yunanistan ve Anadolu'daki arkeolojik buluntuları saptamak amacıyla 1734 yılında kurulan Dilettanti topluluğundan Nicolas Revett, Richard Chandler ve William Pars'tan oluşan bir heyet, 1764 yılında İngiltere'den yola çıkarak Smyrna ve Anadolu'nun batı sahillerinde araştırma gezileri yapmıştır⁴⁶. 1764 – 1766 yılları arasını kapsayan I. Ionia Gezisi kapsamında gönderilen William Pars, Richard Candler ve Nicholas Revett Priene Athena Tapınağı'nın ilk araştırmacılarıdır⁴⁷. Bu ilk heyetin araştırma sonuçları 1769 yılında "The Antiquities of Ionien I" ve 1797 yılında "The Antiquities of Ionien II"de yayınlanmış, yine aynı topluluk tarafından 1812 yılında mimar John Peter Gandy ve Francis Bedford ile William Gell ikinci heyet olarak Yunanistan ve Anadolu'ya gönderilmiştir. Bu heyetin çalışmalarının bir kısmı 1840 yılında "The Antiquities of Ionia III" adıyla yayınlanmış⁴⁸, ayrıca eski çalışmada düzeltme ve ilaveler yaparak 1821 yılında "The Antiquities of Ionien I"nin yeni basımını hazırlamışlardır⁴⁹.

1861 yılında Athena Tapınağı'nda incelemeler yapan Richard Popplewel Pullan, Dilettanti Topluluğu adına 1868/69 yılında burada kazılar gerçekleştirmiş ve bu çalışmaların sonuçları, 1881 yılında "Antiquities of Ionia IV"te yayınlanmıştır. Olivier Rayet – Albert Thomas'ın 1880 yılında Pullan'ın araştırmalarından faydalanarak çıkarttıkları "Milet et le Golfe Latmique II"⁵⁰ adlı yayında ilk defa Priene fotoğrafları ve tapınağın mimari bilgisi ile rekonstrüksiyonuna dair renkli levhaları yayınlanmıştır. Pullan'ın kazısı sonrasında British Museum'a teslim edilmiş olan Priene yazıtları da 1886 yılında Edward Lee Hicks tarafından "The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum III 1. Priene and Iasos" adlı yayınlara bilim dünyasına tanıtılmıştır. 1895 yılında Carl Humann idaresinde Priene'de ilk

⁴⁴ Rumscheid 2000: 222; <https://www.doaks.org/resources/rare-books/a-journey-into-greece> (07.12.2020).

⁴⁵ Antiquities of Ionia I 1821: 12.

⁴⁶ Antiquities of Ionia IV 1881: Preface (Önsöz).

⁴⁷ Rumscheid 2000: 222.

⁴⁸ Antiquities of Ionia IV 1881: Preface (Önsöz).

⁴⁹ Rumscheid 2000: 222.

⁵⁰ bk. Rayet – Thomas 1880: 1-24.

sistemli kazılar başlatılmış, onun 1896 yılındaki ölümünden 1899 yılına değin Hans Schrader ve Theodor Wiegand tarafından kazılar sürdürülmüştür⁵¹. 1895-1899 yılları kazılarının sonuçları özellikle kutsal alanların detaylı bilgileriyle Wiegand ve Schrader'in 1904 yılındaki "Priene – Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898" adlı yayınında verilmiştir.

Priene kentinde yapılan ilk kazı ve araştırmalara dayanan ve kentin genel bir tablosunu sunan bu yayınların ardından belirli alanlara yönelim görülür. Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen, 1906 yılında Priene yazıtlarını "Inscripfen von Priene"de biraraya getirmiştir. Bu kaynakta yazıtların orijinal hali ile bunlara dair kısa bilgiler yer alır. 1927 yılında Kurt Regling, "Die Münzen von Priene"de kentte bulunmuş sikkeleri dönemi, cinsi ve değerine göre incelemiştir. Her iki eserde de tanrılar ve tanrıçaların kentteki varlıkları buluntular yoluyla kanıtlanmış ve kültlerine dair kısa bilgiler verilmiştir. Martin Schede'nin 1934 yılındaki yayını "Heiligtümer in Priene"de kentteki kutsal alanlar, 1964 yılındaki "Die Ruinen von Priene" adlı yayınında ise kentteki yapılar, özellikle kutsal alanlar hakkında bilgi verilmiştir. 1984 yılında Joachim Raeder, "Priene. Funde aus einer griechischen Stadt im Berliner Antikenmuseum" adlı kitabında renkli görseller eşliğinde Priene buluntuları hakkında bilgi vermiştir. Schede'nin "Die Ruinen von Priene" adlı yayını 2000 yılında yeni buluntularla zenginleştirerek Frank Rumscheid tarafından "Küçükasya'nın Pompeisi Priene Rehberi" adıyla yayınlanmıştır. Yine Rumscheid tarafından 2006 yılında Priene'nin terrakotta figürinleri "Die Figürlichen Terrakotten von Priene" adlı yayında tek tek değerlendirilmiştir. Tanrılara adanan figürinler, kült araştırmalarında aydınlatıcı bir buluntu grubudur. 1906 yılında yayınlanmış Priene yazıtları, yeni açığa çıkarılan yazıtlar, çevirileri ve ek bilgileriyle birlikte değerlendirilerek Wolfgang Blümel ve Reinhold Merkelbach tarafından "Die Inscripten von Priene" adıyla 2014 yılında yeniden yayınlanmıştır. 2016 yılında Nina Fenn ise Priene'de bulunan Geç Hellenistik ve Erken İmparatorluk Dönemi seramik buluntularını "Späthellenistische und Frühkaiserzeitliche Keramik aus Priene Untersuchungen zu Herkunft und Produktion" adlı yayında değerlendirmiştir.

Kutsal alanlar ve yapılarla ilgili en kapsamlı yayınlar, kentin kurucu ve koruyucu tanrıçası Athena ile bağlantılıdır. Arthur Hamilton Smith, British Museum'daki Athena Kutsal Alanı heykeltraşlık ve mimari buluntularını 1900 yılında "A Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum"da sunmuştur. Armin von

⁵¹ Rumscheid 2000: 222 vd. İlk Alman kazılarının resmi yazışmaları için bk. Koşay vd. 2013: 365 vd.

Gerkan, 1924 yılında tanrıçanın sunağını incelediği “Der Altar des Athenatempels in Priene” adlı makaleyi yayınlamış, sunağın olası planları üzerine öneriler sunmuştur. Camillo Praschniker, kutsal alanda bulunmuş *gigantomachy* konulu kabartmaları 1937 yılında “Die Gigantomachie Reliefs von Priene” adlı makalede incelemiştir. Tanrıçanın kutsal alanında bulunan heykeltraşlık eserleri üzerine araştırmalar yapan Joseph Coleman Carter, ilk olarak 1978 yılında “Relief Sculptures from the Temple of Athena Polias at Priene”, ardından 1979 yılında “The Date of the Sculptured Coffers from the Tempel of Athene Polias at Priene” adlı makaleleri yayınlamıştır. Araştırmalarına devam eden Carter, 1983 yılında “The Sculpture of the Sanctuary of Athena Polias at Priene” adlı kitabı ve 1984’te Athena Sunağı ile onun heykeltraşlık parçalarını incelediği “The Date of the Altar of Athena at Priene and its Reliefs” adlı makaleyi bilim dünyasına sunmuştur. Athena Kutsal Alanı’nın heykeltraşlık eserlerinin dışında özellikle mimari yapısı ile ilgili kapsamlı ve detaylı çalışmalar ortaya konulmuştur. Wolf Koenigs, 1999 yılında “The Temple of Athena Polias at Priene: Doric Architecture in the Guise of Ionic?” ve 2015’te tapınağı detaylı şekilde tüm elemanlarıyla incelediği “Der Athenatempel von Priene” adlı yayınları bilim dünyasına sunmuştur. Arnd Hennemeyer, 2013’te “Das Athenaheiligtum von Priene” adlı kitabında kutsal alanı, tapınak dışında diğer mimari yapılarının çizim ve fotoğraflarıyla başarılı şekilde değerlendirmiştir.

Priene’de Athena’dan sonra en saygın tanrıçalar olan Demeter ve Kore’nin kutsal alanı ve kültürüne dair 2003 yılında Alexander von Kienlin – Carsten Schneider “Zum Demeterheiligtum von Priene” ve 2013 yılında ise Sven Schipporeit “Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien” adlı yayınları yapmıştır.

Phrygia Anası Kybele’nin kentteki kutsal alanı ve kültürüne dair 2011 yılında Hans Ulrich Wiemer – Daniel Kah “Die Phrygische Mutter im Hellenistischen Priene”, 2014 yılında Bernard Weisser, “Die Fundmünzen aus dem Felsheiligtum Ost in Priene ve 2015 yılında da Axel Filges “Ein Felsheiligtum in Stadtgebiet von Priene, Privater Kult im öffentlichen Raum?” adlı yayınları yapmıştır.

Kentte Agoranın doğusunda yer alan kutsal alanın Zeus⁵² ya da Asklepios’a⁵³ ait olduğu görüşleri vardır. Alexander von Kienlin, 1998 yılında “Zum Heiligtum an der Agora von Priene” ve 2003 yılında Hansgeorg Bankel, “Der Asklepiostempel an der Agora von Priene” adlı yayınları yapmıştır.

⁵² Schede 1934: 103; Schede 1964: 58; Rumscheid 1994.

⁵³ Wiegand – Schrader 1904: 136-146; Kienlin 1998; Bankel 2003.

Priene'ye kent dışından gelen Mısırlı Tanrılar kültürüne hizmet eden kutsal alanla ilgili en kapsamlı çalışma 2005 yılında Arnd Hennemeyer tarafından “Das Heiligtum der Ägyptischen Götter in Priene”de sunulmuştur.

Kentte Roma İmparator kültürüne addedilen Kutsal Stoa'nın erken evresi ile ilgili John James Coulton'ın 1971 yılında “Δίπλη Στοά” adlı makalesi yayınlanmıştır. Kültle ilgili yapılan çalışma ise Wulf Raeck'in 2004 yılında sunulan “Überlegungen zum Römischen Kaiserkult in Priene” adlı makalesidir. Ayrıca Frank Rumscheid'in 2002 yılında yayınlanan “Den Anschluß verpaßt: Priene in der (frühen) Kaiserzeit” adlı makalesinde de Priene'deki Roma İmparator Kültü ile ilgili yapılar ele alınmaktadır.

Kentteki kutsal alanlar ve kültlere dair bilgiler ayrıca daha önce sözü edilen yayınların içerisinde bölüm olarak ve “Kazı Sonuçları Toplantıları” ile “Araştırma Sonuçları Toplantıları” raporlarında yer almaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

HELLENİSTİK VE ROMA İMPARATORLUK DÖNEMLERİNDE PRIENE KENTİ KÜLTLERİ

2.1. PRIENE TANRIÇALARI

Priene kenti kazı ve araştırmalarında elde edilen bulgulara göre Priene halkı, kentin koruyucu tanrıçası Athena dışında Yunan pantheonunun diğer bazı tanrıçaları ile Anadolu kökenli Kybele'ye de saygı duymuş ve tapınmıştır. Tanrıça Athena, Demeter ve Kore ile Kybele kültürünün varlığı kutsal alanlar, yazıtlar, heykeller, figürinler, küçük buluntular ve sikkeler yoluyla kanıtlanmıştır. Kentin kutsal ateşinin yandığı Prytaneion'da bir yere sahip olan Hestia da bir yazıtta rahip çelengi ile birlikte anılmaktadır⁵⁴. Bu sebeple kültü yüksek ihtimalle mevcut bir tanrıça denilebilir. Tanrıça Hera, yazıtlarda kendisine yapılan kurban sunularından söz edilirken görülmektedir⁵⁵, diğer taraftan Aphrodite özellikle konutlarda en fazla terrakotta figürini bulunan tanrıça olmakla birlikte iki yazıtta ismi geçmektedir. Yazıtların birisinde kendisine yapılan adaktan söz edilmektedir. Diğer yazıtta ise herhangi bir bilgiye ulaşılmamaktadır⁵⁶. Kentte Artemis ile Tyche'ye dair buluntular ise çok kısıtlıdır. Artemis, terrakotta figürin⁵⁷, bronz kline ayağı⁵⁸ ve gümüş bir yüzük⁵⁹ üzerinde betimlenmiş iken Tyche (**Resim 238**) sadece Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri⁶⁰ üzerinde görülür.

2.1.1. ATHENA

Homerik Hymnos'ta "kentlerin koruyucusu"⁶¹ olarak kendisine hitap edilen Athena, savaş tanrıçası olmasına karşın Eris ve Ares'in aksine savaştan ziyade barış için de çabalayan bir tanrıçadır⁶². Olympos Tanrılarının egemenliğinin kurulmasından sonra Zeus, Yunanca akıl ve düşünce gücü anlamına gelen ismiyle Okeanus kızı Tanrıça Metis'i kendisine eş olarak seçer. Belki de bu sebeple olsa gerek Athena akıl gücüne dayanan savaşı tercih eder⁶³.

⁵⁴ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 111-112 Nr. 116; Blümel – Merkelbach 2014: 386 Nr. 185.

⁵⁵ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 50-51, 105 Nr. 46, 108; Blümel – Merkelbach 2014: 118-119, 141, 143 Nr. 55, 64.

⁵⁶ Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 132, 135 Nr. 169, 183; Blümel – Merkelbach 2014: 388, 401 Nr. 189, 203.

⁵⁷ bk. Rumscheid 2006: Taf. 10/2.

⁵⁸ bk. Wiegand – Schrader 1904: 381 Abb. 482.

⁵⁹ bk. Wiegand – Schrader 1904: 279 Abb. 289.

⁶⁰ bk. <https://ikmk.smb.museum/object?id=18220391> (03.12.2020).

⁶¹ Hom. Hym. XI.

⁶² Graves 2004: 106.

⁶³ Erhat 2003: 65. Athena için ayrıca bk. Hes. theog. 886 vd., 924 vd.; Bayladı 2005: 90-93; Agizza 2006: 41-44.

Tanrıça Athena “Polias” epitheti ile Arkaik Dönem’den itibaren Assos, Eski Smyrna⁶⁴, Phokaia, Erythrai⁶⁵ ve Milet⁶⁶ gibi Batı Anadolu kentlerinde merkezi tapınakların tanrıçasıdır. MÖ 4. yüzyılda da Pergamon, Herakleia Latmos ve Priene tapınakları bu listeye eklenir⁶⁷.

Priene’de kuruluşun ilk yıllarından itibaren çeşitli buluntular yardımıyla tanrıçanın varlığı kanıtlanmıştır. Priene kenti kalıntıları 1673’te Smyrna’dan gelen İngiliz gezginler tarafından keşfedilmiş, bu tarihten itibaren Vitruvius’un⁶⁸ da eserinde bahsettiği Athena Polias Tapınağı Batılı bilginlerin ilgi odağı haline gelmiştir⁶⁹. Kentte ve tapınakta yapılan kazı ve araştırmalar sonucu kentin koruyucusu ve Ana Tanrıçası olarak Athena Polias’ın varlığını kanıtlayan arkeolojik, epigrafik ve numizmatik malzemelere ulaşılmıştır. Tanrıçanın kutsal alanı Priene kentinin yeni yerine taşınmasından sonra yapılan ilk ve en büyük kutsal alandır⁷⁰.

2.1.1.1. Arkeolojik Buluntular

Tüm kente ve çevresine hâkim bir konumun seçildiği Athena Polias Kutsal Alanı’na iki farklı güzergâhtan ulaşılabilmektedir. Bunlardan ilki doğu-batı yönlü Athena caddesinden idi; bir diğeri ise Batı Kapısı Caddesi’nden gelerek teras duvarı hizasında dikleşen ve Kutsal Stoa’nın batısından geçen merdivenli sokaktandır⁷¹. Kutsal alanın inşasında öncelikle tapınak ve sunak, ardından güney galeri⁷² ile teras, sonraki yıllarda tapınağın kuzeydoğusunda anteli tapınak formundaki yapı ve doğuda propylon⁷³ yapılmıştır⁷⁴.

⁶⁴ Smyrna Athena Tapınağı için bk. Akurgal 2015.

⁶⁵ Erythrai için bk. Graf 1985: 209 vd.

⁶⁶ Milet’teki Athena Polias rahibesi ve kültü için bk. Herrmann 1971.

⁶⁷ Koenigs 2015: 12.

⁶⁸ bk. Vitr. I. 12.

⁶⁹ Londra’daki Dilettanti Topluluğu’nun sponsorluğunda 1763, 1811-1812 ve 1868-1869 yıllarında buraya araştırma gezileri yapılmış, bunların sonucu 1769’da “Antiquities of Ionia I”de yayımlanmıştır. 1880’de O. Rayet ve A. Thomas öncülüğündeki Fransız ekip “Milet et le Golfe Latmique”, 1881’de Dilettanti Topluluğu “Antiquities of Ionia IV”ü yayımlamıştır. İngiliz kazı ve araştırmalarının ardından, 1895-1898 yılları arasında C. Humann ve T. Wiegand tarafından Berlin Kraliyet Müzesi adına kazı çalışmalarına devam edilmiştir. bk. Koenigs 1999: 139.

⁷⁰ Rumscheid 2000: 106. Tapınağın keşfi ve araştırmalar için bk. Carter 1983: 1-5.

⁷¹ Rumscheid 2000: 106-107.

⁷² Galerinin yüzü güneye dönük, böylece ziyaretçiler galeriden kenti ve manzarayı seyredebilmekteydiler. Ancak galerinin arkası tapınağa dönük olduğundan tapınağın manzarasını engellemiştir. bk. Duyuran 1948: 20. Galerinin doğu kısmındaki temelde bulunan Geç Hellenistik Dönem seramiklerine dair yapılan araştırmada, üzerine sonradan stoa’nın inşa edilmesiyle korunan komplekste ince ve kaba seramikler, pişirme kapları ve kandiller olduğu görülür. İnce seramikler çoğunlukla Ephesos’tan ithal iken, kaba seramikler yerli üretilmiştir. Çoğu pişirme kabı Phokaia’dan, tavalar ve mangallar ithal ve kandiller Knidos ve Ephesos’tandır. bk. Fenn 2016: 279.

⁷³ Kapının ön duvarı, Korinth başlıklı ante payeleri biçiminde biten iki yanaklı duvarının arasında yer alıyordu. Kapının her iki cephesine kapı duvarı ile paralel dörder İon sütunu dikilmiş, sütunların üzerinde arşitrav, friz, dendane ile geison ve aslan başlı çörtlenlere sahip simadan oluşan saçaklık kısmı bulunuyordu. Her iki cephedeki alınlıklara ise merkezi şekilde, kabartma birer kalkan yerleştirilmişti. Propylon’un birçok mimari parçası kısmen işlenmiş, bosajlı yüzeyleri vardır. Bu durum olasılıkla inşa faaliyetinin bitiminden sonra detay işçiliğinin

2.1.1.1.1. Tapınak

Priene Athena Polias Tapınağı (**Resim 1-2**) Halikarnassos Mausoleum'unda da çalışan ünlü mimar-heykeltıraş Pytheos tarafından planlanmıştır. Tapınağın doğu antesinde bulunan Büyük İskender'e ait yazıttan anlaşıldığı üzere tapınak Tanrıça Athena'ya adanmıştır⁷⁵.

Antik Dönem'de kutsal alan konumlarının seçiminde genellikle agora ve tiyatro ile görsel bir ilişki mevcuttur. Kutsal alanın tiyatro ve agoradan görülebilmesi ilkesine Priene Athena Kutsal Alanı'nda da uyulmuştur. Kentteki tapınak, tiyatro ve agoradan 18°lik görüş açısıyla perspektif bir görünüm sağlayacak biçimde konumlandırılmıştır (**Resim 3**)⁷⁶.

Biraz iri taneli, mavi ya da gri tonlu Mykale mermerinden yapılmış olan tapınağın⁷⁷ ilk karakteristik özelliği, üç basamaklı bir krepise sahip olmasıdır⁷⁸. Tapınağın stylobatı 37,15 m x 19,50 m genişliğinde olup üzerinde eşit aralıklarla yerleştirilmiş (3,53 m) kısa cephelerde altı, uzun cephelerde on bir adet sütun bulunmaktaydı⁷⁹. Hexastyle peripteros şemasında olan tapınağın cellasının iç uzunluğu 50 ayak, pronaos 30 ayak, opisthodomos 12 ayak, duvarlar 8 ayak olmak üzere tapınağın toplam uzunluğu 100 ayaktır⁸⁰. Taban planında sütun ve

bırakılmasından kaynaklanır. Tam işlenmiş mimari parçalar ve bezemelere göre, propylonun tarihi MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyılın başlarıdır. bk. Rumscheid 2000: 112 vd. Ayrıntılı bilgi için bk. Hennemeyer 2013: 119-167.

⁷⁴ Rumscheid 2000: 107.

⁷⁵ Antiquities of Ionia IV, 1881: 21-34; Smith 1900: 144; Carter 1979: 140. Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 156; Schede 1934: Abb. 40; Blümel – Merkelbach 2014: 369 Nr. 149.

⁷⁶ Demir 2016: 288 Fig. 2.

⁷⁷ Wiegand – Schrader 1904: 85; Duyuran 1948: 19.

⁷⁸ Daha erken Ion tapınakları bir veya iki alçak basamağa, Artemision gibi daha geç tarihli olanlar ise yüksek bir podyuma ya da Didyma'daki gibi çok yüksek podyum benzeri krepise sahiptir. Tapınağın dört kenarından alınan seviye ölçümlerine göre euthynteria'nın köşeleri farklı seviyelerdedir (kuzeybatı + 95.698, güneybatı + 95.679, güneydoğu + 95.643, kuzeydoğu + 95.692). bk. Koenigs 1999: 143. Ayrıca tapınak basamakları 4 cm'lik kavise sahip ve bu uygulama yatay düzlemlere hareketlilik kazandırmak için yapılmıştır. bk. Rumscheid 2000: 119.

⁷⁹ Duyuran 1948: 18; Rumscheid 2000: 119. Tapınağın sütunları, stylobat üzerine oturmuş kare bir plinthos ve onun üzerinde spira ve torusdan oluşan bir kaidenin geldiği alt yapı üzerinde duruyordu. Bu alt yapının üzerine ise 24 yivli ve alt kısımda 1,29 m kalınlıkta olan sütun ve Ion başlığı gelmekteydi. Cella duvarının yüksekliği yardımıyla hesaplanan tüm sütun yüksekliği yaklaşık 11,60 m'dir. Ion başlıklı bu sütunların üzerinde üç fascialı arşitrav, arşitravın üzerinde de 22 cm yüksekliğinde kalın bir Ion kymationu bulunmaktaydı. Tapınağın üst yapısında friz bulunmaz. Bu şekilde frizsiz entablature örneklerine Labraunda, Halikarnassos, Ksanthos, Ağlayan Kadınlar Lahti ve Atina akropolisindeki karyatidli portikoda rastlanır. Mausoleion ile Labraunda Zeus Tapınağı'nın entablaturelerine kıyasla Athena Tapınağı'nın entablaturesi büyütülmüş Ion kymaya sahiptir. Kymationu dış kesimi, dış kesimini yine kymation takip eder, kymation ve dış kesiminden oluşan bloğun üzerine ayrı bir taştan işlenmiş, geison yerleştirilmiş, aslan başlı çörtlenlerle süslü sima ile tapınak son bulmaktadır. Tapınağın sütun sırasıyla cella duvarı arasında kalan kısmının üzeri, kare şekilli tavan kasetleri ile kapanmıştır. bk. Koenigs 1999: 148; Rumscheid 2000: 124-125. Tapınakta bulunan Ion başlıkları için bk. Stevens 1931.

⁸⁰ Arkaik Dönem örneklerine oranla oldukça ince yapıda olan sütunlar, alt çapın 10 katı uzunluğunda, yani 43 ayaktır. Çatı haricinde üst yapı 7 ayak yüksekliğinde olup toplamda 50 ayaklık bir ölçüye ulaşılır. Ayrıca bu ölçü, cellanın iç uzunluğuna eşittir. bk. Duyuran 1948: 18; Şahin 2002: 39.

duvarların aksı 29,44 cm'lik 12 Attik ayak olan 3,53 m'lik kare gridde düzenlenmiştir. Kare grid, Ion planının standart özelliği olmasına karşın Priene'de katı uygulaması mevcuttur⁸¹.

Tapınağın doğu cephesinde, sunağa bakan tarafta altı sütun diziliydi ve bu sütunların gerisinde, tapınağın pronaosunun ante duvarları arasında da iki sütun mevcuttu⁸². Tapınakta bu iki sütunun arkasında, standart Ion özelliği olarak derin bir pronaos yer almaktaydı⁸³. Pronaosun batısından açılan bir kapı ile cellaya⁸⁴ giriliyordu. Cellanın batısında bulunan yaklaşık 1 m yüksekliğinde silmeli bir kaide üzerinde bir zamanlar tapınağın kült heykeli⁸⁵ bulunmaktaydı.

Cella'nın arka kısmındaki opisthodomos, tapınağın grid planına uygun yapılmıştır. Opisthodomos orijinalde pronaos'un kopyası olarak ortaya çıkmış ancak Ion mimarisinde tapınağın girişi daha fazla vurgulanmıştır⁸⁶. Tapınağın arka kısmında, yüzü batıya dönük olan opisthodomos'un önünde, ante duvarları arasında iki sütun yer almakta, sonrasında bir kapı ile kapatılan bu mekân olasılıkla tapınağa ait değerli nesnelere saklamak için kullanılmaktaydı⁸⁷.

Kazılar sırasında tapınağın içerisinde *gigantomachy* ve *amazonomachy* betimleyen kaliteli işçilik ve özgün stilli iki düzine kabartma heykel bulunmuştur⁸⁸. Bu heykeller tapınağa

⁸¹ Labranda Zeus Tapınağı'nın taban planında grid sistemine sadece yapı elemanlarında uyulur. Priene Athena Tapınağı planında ise grid sistemi, sütunların eşit aksiyal aralığı ile sınırlı değildir, ayrıca sütunlar ve naos duvarları arasındaki aksiyal aralık da sütun aralığına eşittir. Sütun alt çapının aksiyal araya oranı 4:11=1: 2.74 ve sütun alt çapının intercolumnationa oranı 4:7=1:1.75'dir. Zeus Labraundos Tapınağı, 3:7=1:2.33'lük intercolumnation oranıyla daha geniş intercolumnationa sahiptir. Ancak Mausoleion'da oran Priene'deki ile aynıdır. Sütunlar arasındaki mesafe dar tutulduğunda grid planı, aynı derecede dar pteromaya sebep olur ve bu sebeple Ion tapınaklarında bulunmaz. Priene tapınak planında yapının ön ve yan kanatlarında sütunların eşit mesafesiyle birleşmiş sıkı grid uygulaması, grid'in varlığından daha önemli bir buluştur. bk. Koenigs 1999: 145.

⁸² Rumscheid 2000: 119.

⁸³ Koenigs 1999: 148.

⁸⁴ Tapınağın cella duvarları, Ion başlıklı ante ile sonlanmakta, her bir ante başlığının ön kısmı birleşik kymationdan oluşup, yan kısımlar Arkaik volüt şemasının çiçekli halini göstermektedir. bk. Koenigs 1999: 149.

⁸⁵ Kült heykeli için bk. Antiquities of Ionia IV, 1881: 31; Smith 1900: 146, 152-153 No. 1150; Wiegand – Schrader 1904: 110-111; Carter 1983: 210-247 Nr. 72-83 Fig. 18-21 Pl. XXXIII-XXXVII a-d (British Museum, Kat. No. 1150).

⁸⁶ Koenigs 1999: 148. Pytheos, rasyonun kurucusu ve kare tasarlı tapınakta matematiksel ölçüyü ilk uygulayan kişidir, ayrıca Attik özelliklere yönelerek Ion mimarisinde opisthodomosa yer vermiştir. bk. Şahin 2002: 40.

⁸⁷ Rumscheid 2000: 122 vd.

⁸⁸ 1869 yılındaki İngiliz ve 1895-1898 yıllarındaki Alman kazıları sırasında Athena Tapınağı içerisinde bulunan kabartma heykeller şu anda İstanbul Arkeoloji Müzesi ve British Museum'da yer alır. bk. Smith 1900: No. 1165-1176; Carter 1978: 771; Carter 1979: 140. Pullan, bu heykelleri entablaturede frizin parçaları olarak yorumlarken, Gerkan sunağın elemanı olarak düşünmüştür, Praschniker ise kabartmaların, tapınağın tavan kasetlerine ait olduğunu öne sürmüştür. bk. Antiquities of Ionia IV, 1881: Pls. VII-VIII; Wiegand – Schrader 1904: 99-101 Fig 68; Gerkan 1924: 15 vd; Praschniker 1937: 33-34, 45-69; Carter 1983: 44-49, 103-180. Priene kabartmalarının yakın benzeri Halikarnassos Mausoleum'unda görülür. Kasetlerdeki heykelimsi dekorasyon MÖ 4. yüzyılda yaygındır. Samothrake'deki hieron ve Belevi Mausoleumu gibi örneklerde Priene Tapınağı'nın tavan kasetlerini anımsatan uygulamalar bulunur. Araştırmacılar tarafından Priene Tapınağı'nda bulunan kaset parçaları ışığında, peristilin etrafındaki 26 tavan kasetinde heykellerin mevcut olduğu kabul edilmiştir. Bu kabartmalar herhangi bir noktadan peristile yaklaşan seyirciyi etkilemiş olmalıdır. bk. Carter 1978: 774-775; Carter 1979: 144-145.

ait olarak yorumlanıp MÖ 4. ve MÖ 2. yüzyıla tarihlenmiştir⁸⁹. Gerek Pytheos'a dair bilgi gerekse de Büyük İskender yazıtı ışığında tapınağın ilk olarak doğu ucunun bitirildiği kabul edilir. Carter'e göre Pytheos tarafından tasarlanmış tapınağın doğu ucundaki kasetlerin çerçeveleri eksiksiz olup Büyük İskender'in tapınağı adadığı zamanki konumunda idi. Batıdakiler ise maddi imkânlar dâhilinde zamanla tamamlanmış ya da hafif farklarla eş zamanlı tamamlanmış olmalıdır⁹⁰. Schede, tapınağın doğu ile batı ucundaki tavan kasetlerinin işçilikleri arasında stil farkına dikkat çeker ve doğu uçtakileri Pytheos dönemine, batıdakileri ise Magnesia Artemis Tapınağı ile karşılaştırarak MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihler⁹¹.

2.1.1.1.2. Sunak

Athena Polias Tapınağı'nın 12,35 m doğusunda ve onunla aynı aksta Athena Sunağı (Resim 4) yer alır⁹². Sunağın *euthynterias*ının batı – kuzey – güney tarafı tapınağın önündeki taşla döşeli alan ile çevrelenmiştir⁹³. Sunağın sadece temel ve iç dolgusuna ait bazı kısımları ile 13,275 x 7,135 m ölçülerindeki *euthynterias* korunmuştur. İç kısımda alt ve üst yüzeyi düzlenmiş moloz taşlardan oluşan sunağın dış kısmında ise *euthynteria* üzerinde iki basamağı olan bir altyapı bulunur. Bu alt yapı üzerine de yarım Ion sütunlar ve saçaklık gelmekteydi. Araştırmacılara göre olasılıkla sunağı tapınağa benzetebilmek amacıyla kısa kenarlarda altı ve uzun doğu kenarda ise on bir sütun yer almaktaydı⁹⁴. Sunağın tapınağa bakan batı yüzünde,

⁸⁹ Schede 1934: 97-108; Carter 1979: 140. Carter'e göre MÖ 2. yüzyıl uygun değildir. Çünkü bu durumda tapınağın yapım tarihi ile tavan kasetleri arasında iki yüz yıllık bir boşluk meydana gelir. Carter, Schede'nin tapınağın iki inşa dönemi olduğu fikrine katılarak tapınağın ilk inşa döneminin yaklaşık olarak Büyük İskender yazıtıyla eş zamanlı olduğunu dile getirir. Carter'e göre tapınağın batı kısmının pervazları farklı tasarımda ve düşük işçiliktedir. Ona göre kabartmalar tapınağın tavanını kaplıdıysa, bunlar kült heykelin adandığı MÖ 158'de mevcut olmalıdır. Kabartma stiline homojen olması olasılıkla *Gigant* ve Greklerin birçok kez aynı kişi tarafından işlendiğini gösterir. Peristilin etrafındaki 26 kaset için bulunan malzeme yeterli olup pronaos ve opisthodomos ile birlikte 35 panel için de bu ihtimal dâhilindedir. Böyle bir projenin para ve zamana da ihtiyaç duyması bir zorunluluktur. Orophernes'in maddi gücü bulunmasına rağmen zamanı kısıtlı idi. Carter'e göre kasetleri, Orophernes dönemine veya MÖ 2. yüzyıla tarihlenmek güvenilir değildir. Carter, kabartma heykelleri stilistik açıdan değerlendirirken bunları Pergamon kabartmaları ile karşılaştırmış, ancak ona göre anatomi ve kumaşın işlenişindeki benzerlik bunların eş zamanlı olduğuna dair kesin kanıt değildir, bu kabartmalara MÖ 3. yüzyıl ya da en azından pre-pergoman tarihinin verilmesinden yanadır. bk. Carter 1979: 139 vd.

⁹⁰ Carter'e göre Priene kabartma heykelleri kompozisyon bakımından MÖ 4. veya erken 3. yüzyıl gruplarını anımsatır bir yapıya sahiptir. *Gigant*'ın duruşu, kollarının birbirine zıt hareketi, kumaştaki kıvrımlar gibi özellikler MÖ 4. yüzyılın Güney İtalya metal kaplarına benzerdir. bk. Carter 1979: 144, 148.

⁹¹ Schede 1934: 102 vd.

⁹² Wiegand – Schrader 1904: 120 Abb. 91-92.

⁹³ Hennemeyer 2013: 12.

⁹⁴ Sunak yapısı 1868/1869 yıllarında İngiliz araştırmacılar tarafından kazılmış ancak kazı ekibinin burayı terk etmesinden kısa bir süre sonra Kelebeş köyü halkı tarafından buradan taş ocağı olarak yararlanılmıştır. Ancak sunağın yaşadığı tahrip Geç Antik – Erken Bizans Dönemi'nde başlamış, sunağın mimari parçaları tiyatro kilisesinin inşasında kullanılmıştır. Sunak, gerek sütun sayısı gerekse de üst yapı itibarıyla tapınağa benzer olmasına rağmen mimar Pytheos tarafından yapılmış olmadığı savunulur. Buna gerekçe olarak sunağın Ion sütun kaidelerinin Attik-Ion olması gösterilir. Çünkü bu kaide tipinin Anadolu'da ilk defa Ion sütunlarıyla beraber görüldüğü dönem, Pytheos'un aktif olduğu dönemden yaklaşık 100 yıl sonradır. Bu kombinasyonun MÖ 3. yüzyıl sonunda Hermogenes tarafından Teos ve Magnesia tapınaklarında kullanılmasıyla Anadolu mimarisinde yer edinmiştir. bk. Rumscheid 2000: 114-115.

yanaklıklar arasındaki beş basamakla sunağın içerisine, olasılıkla kurban masasının bulunduğu bölüme ulaşılmaktaydı. Yapının dış kısmında, yarım sütunlar arasında alt ve üst kenarları silmeli, 86 cm yüksekliğinde bir bölüm bulunur. Biraz geriden başlayan bu bölüm adeta sunak heykelleri için kaide işlevi görmekteydi. Bu kaidenin üzerine, sütunların arkasına da payeler eklenmiştir. Sunağın üst yapısı, tapınağa benzer şekilde arşitrav ve dış kesiminden ibaret saçaklıktan oluşur, friz yer almaz. Sunağın dış kısmında sütunlar arasındaki kaideler üzerinde giysili kadın kabartmaları mevcuttur. Ayrıca günümüze eski bir fotoğrafı ile ulaşan bir kabartmada Apollon Kitharodos⁹⁵ görülür. Bu kabartmalar sebebiyle sunağın propylona bakan doğu kısmındaki sütun aralarında Apollon ve Mousa'ların betimlendiği kabul edilir⁹⁶. Pausanias'a göre Mousa betimi Tegea Athena Sunağı'nda da mevcuttur⁹⁷.

Priene, istikrarsız geçen bir yüzyıldan sonra MÖ 3. yüzyıl sonunda bir miktar refah içerisinde bulunuyordu. Bu dönemde diğer inşa faaliyetleri için bağışlar dikkate alınmış olmasına rağmen bir kısmı olasılıkla yerel fonlar ile tamamlanmıştır. Büyük ihtimalle Priene halkı tapınak ve sunağın inşasında görev almışlardır. Priene'nin MÖ 3. yüzyılın 2. yarısındaki dış ilişkileri, bağışçılar ihtimalini kuvvetlendirir. Bu dönemde Priene çoğunlukla Ptolemaios etkisindeydi. Tapınak çalışmaları Pytheos'un eserinin olasılıkla maddi yetersizlikler sebebiyle yarım bırakıldığını ortaya koyar. Aynı sebebin sunak içinde geçerli olduğu söylenebilir⁹⁸.

2.1.1.1.3. Kült Heykeli ve Kabartma Heykeller

Cellanın batısında bulunan yaklaşık 1 m yüksekliğindeki silmeli kaide üzerinde bir zamanlar tapınağın kült heykeli (**Resim 5**)⁹⁹ durmaktaydı. Phidias'ın eseri olan Atina Parthenon'daki Athena Parthenos heykelinin bir kopyası olan bu heykel, ahşap bir çekirdek üzerine altın ve bronz kaplamalar ile fildişi ve mermerden yapılmıştır¹⁰⁰. Pausanias Ionia'nın

⁹⁵ Pinkwart Hellenistik Dönem'in en erken Kitharodos tipi için MÖ 2. yüzyılın ortaları tarihini verir. Ancak Şahin, Mustafa Kemal Paşa'da bulunan bir adak levhasına istinaden bu tarihin MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına çekilebileceğini öne sürer. bk. Şahin 1999: 410 No. 7. Apollon Kitharodos için ayrıca bk. Watzinger 1903: 3-4, 13, 22 vd. Taf. 1; Tanrıver 1996; Şahin 2000: 232-240 Levha LXXXI-LXXXVIII; Şimşek 2001; Ful 2013. Priene Apollon'u için bk. Carter 1984: 194.

⁹⁶ Rumscheid 2000: 115-116. Sunağın planına benzer örnek Ağlayan Kadınlar Lahti'dir. Her ikisinde figürlerin konumu ve bunların mimari öğelerle bağlantısı benzerdir. Frizsiz entablature altında, Attik kaideli İon sütunları arasında yüksek kabartma tekniğinde tek figürler yer alır. Ayrıca üst pervazlı alçak tırbazan, dikey destekler arasında olup birçok figür için bir bank ya da destek görevi görür. Her iki örnekte figürler bireysel nişler ile çevrilidir. Lahitte çerçeve içerisindeki figürler farklı yönlerde dönüktür. Lahit, ayaktaki figürlerin stiline göre MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir. Lahit ve sunak elemanlarının tümü, Nereidler anıtı, Belevi mezar anıtı ve Halikarnassos Mausoleumu gibi MÖ 4./erken 3. yüzyılın mezar anıtlarında görülebilir. bk. Carter 1984: 759-760.

⁹⁷ Pausanias, Amythaos oğlu Melampus tarafından Athena Sunağı'nın yaptırıldığını ve sunakta Musa'ların da betimi olduğundan söz eder. bk. Paus. 8.47.3; Felten 1983: 92; Norman 1984: 190-191.

⁹⁸ Carter 1984: 762.

⁹⁹ bk. Antiquities of Ionia IV, 1881: 31; Smith 1900: 146, 152-153 No. 1150; Wiegand – Schrader 1904: 110-111; Carter 1983: 210-247 Nr. 72-83 Fig. 18-21 Pl. XXXIII-XXXVII a-d (British Museum, Kat. No. 1150).

¹⁰⁰ Rumscheid 2000: 121 vd.

tapınaklarla bezendiğini öne sürdükten sonra ekler: “Sen, heykelinden dolayı Priene’de Minerva ile fazlasıyla hoşnut olacaksın¹⁰¹”. Athena Polias Tapınağı’nın kült heykeli, imparatorluk sikkelerinden bilinmektedir. Roma imparatoru Vespasianus¹⁰², Hadrianus¹⁰³, Septimus Severus¹⁰⁴, Severus Alexander¹⁰⁵ ve Valerianus¹⁰⁶ sikkelerinde Athena Parthenos kült heykeli görülmektedir. Tanrıça Athena ayakta, başı sağına dönük, sağ elinde kendisine çelenk uzatan bir Nike’yi tutmakta, sol eliyle yerde dik şekilde duran kalkana dayanmakta ve bunun ardında mızrak ve tanrıçanın sağında biraz yukarı kalkmış bir yılan bulunmaktadır.

Pausanias’ın da bahsettiği Athena’nın colossal heykelinden geriye kalan el, kol ve ayak ile diğer parçalar şu anda British Museum’da korunmaktadır. Burada yapılan ilk İngiliz kazıları sırasında Clarke, kült heykelinin durduğu kaidenin altında, altın zeytin ağacı yaprakları, altın yüzük, terrakotta mühür ve 5 tane gümüş Orophernes sikkesi (MÖ 158/157)¹⁰⁷ bulmuştur. Toplamda bulunan 6 Orophernes sikkesinin tümü aynı tip ve lejantlıdır. Bunların haricinde olasılıkla Viktoria heykeline ait bir çift bronz yıldızlı kanat, tapınağın kalıntıları arasında bulundu. Diğer Kapadokya sikkelerinden tip ve malzeme açısından ayrılan bu sikkeler Ionia ve Aeolis’in çağdaş sikkelerinin genel karakterini anımsatmaktadır. Orophernes’in bu sikke tipini seçmesi olasılıkla Ionia’da yetişmiş olmasındandır ve bu tetradrahmiler büyük ihtimalle Priene’de basılmıştır. Sikkelerin ön yüzünde sağa doğru, diademli ve sakalsız bir erkek başı, arka yüzlerinde ise “ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΟΡΟΦΕΡΝΟΤ ΝΙΚΗΦΟΡΟΤ” lejantıyla birlikte baykuş betimi vardır. Newton’dan aktarıldığına göre buradaki araştırmalarda, Clarke üç sikkeyi yapı taşlarının en alt tabakasının altında yatakta onlar için hazırlanmış küçük çukurlarda uzanırken bulmuştur. Newton söz konusu bu sikkelerin yapının temeline değil, Orophernes’in Prienelilere olan vefa borcundan dolayı adadığı heykelin kaidesi altına yine kendisi tarafından bırakıldığını öne sürmüştür¹⁰⁸.

Kazılar sırasında tapınağın içerisinde *gigantomachy* ve *amazonomachy* betimleyen kaliteli işçilik ve özgün stilli iki düzine kabartma heykel bulunmuştur¹⁰⁹. Bu heykeller

¹⁰¹ Paus. 7.5.5; Antiquities of Ionia I, 1821: 13.

¹⁰² Regling 1927: 106-107 Nr. 191-193 Taf. IV 191.

¹⁰³ Regling 1927: 107-108 Nr. 194-197 Taf. IV 194.

¹⁰⁴ Regling 1927: 111 Nr. 209 Taf. V 209.

¹⁰⁵ Regling 1927: 112 Nr. 211 Taf. V 211.

¹⁰⁶ Regling 1927: 115 Nr. 220-221 Taf. V 220-221.

¹⁰⁷ Orophernes sikkesi ayrıntılı bilgi için bk. Newton – Clarke 1871.

¹⁰⁸ Antiquities of Ionia IV, 1881: 25-26; Smith 1900: 146, 152-153 No. 1150; Regling 1927: 46; Carter 1983: 210-247.

¹⁰⁹ 1869 yılındaki İngiliz ve 1895-1898 yıllarındaki Alman kazıları sırasında Athena Tapınağı içerisinde bulunan kabartma heykeller şu anda İstanbul Arkeoloji Müzesi ve British Museum’da yer alır. bk. Smith 1900: No. 1165-1176; Carter 1978: 771; Carter 1979: 140. Pullan bu heykelleri entablaturede frizin parçaları olarak yorumlarken, Gerkan sunağın elemanı olarak düşünmüştür, Praschniker ise kabartmaların, tapınağın tavan kasetlerine ait

tapınağa ait olarak yorumlanıp MÖ 4. ve MÖ 2. yüzyıla tarihlenmiştir¹¹⁰. Bulunan kabartma heykellerden biri (**Resim 6**) Carter'a göre Tanrıça Athena'yı betimlemektedir. Başı, sağ kolunun tamamı, sol kolunun ve sağ ayağının da büyük bir kısmı eksik olan figür, arka plan düzleminden dışa doğru ilerlemektedir. Tanrıça, peplos giymiş ve vücudunun burğu hareketi sağ kalçayı saran ve sağ uyuğun üzerinden aşağıya doğru dökülen kumaşla vurgulanmıştır¹¹¹.

Gigantomachy anlatımında merkezi figür olarak *gigantomachy*deki başlıca tanrılar ve Priene kentinde önemli bir konuma sahip oluşlarından dolayı, olasılıkla Athena (**Resim 7-8**) ve Zeus (**Resim 116-117**) işlenmiştir¹¹². Athena olarak nitelendirilen kabartmada sağa, rakibine karşı uzun bir adım atar şekilde betimlenmiş büyük boyutlu bir kadın figürü vardır. Bunu Athena olarak adlandırmak için gereken silah izi olmamasına rağmen Carter'e göre olasılıkla bu figür, merkezde oturan Zeus'a doğru ilerleyen Athena'dır¹¹³.

Tapınakta bulunan diğer kabartmalarda aslanın sırtında oturan Kybele (**Resim 79-80**)¹¹⁴, dört at tarafından çekilen arabasında Helios (**Resim 9-10**)¹¹⁵, *gigant*la mücadele eden Dionysos (**Resim 127-128**)¹¹⁶, olasılıkla Artemis¹¹⁷ ve Aphrodite¹¹⁸ ile kimliği saptanamayan diğer tanrılar görülür¹¹⁹.

olduğunu öne sürmüştür. bk. *Antiquities of Ionia* IV, 1881: Pls. VII-VIII; Wiegand – Schrader 1904: 99-101 Fig. 68; Gerkan 1924: 15 vd; Praschniker 1937: 33-34, 45-69; Carter 1983: 44-49, 103-180. Priene kabartmalarının yakın benzeri Halikarnassos Mausoleum'unda görülür. Kasetlerdeki heykelimsi dekorasyon MÖ 4. yüzyılda yaygındır. Samothrake'deki *hieron* ve Belevi Mausoleumu gibi örneklerde Priene Tapınağı'nın tavan kasetlerini anımsatan uygulamalar bulunur. Araştırmacılar tarafından Priene Tapınağı'nda bulunan kaset parçaları ışığında, peristilin etrafındaki 26 tavan kasetinde heykellerin mevcut olduğu kabul edilmiştir. Bu kabartmalar herhangi bir noktadan peristile yaklaşan seyirciyi etkilemiş olmalıdır. bk. Carter 1978: 774-775; Carter 1979: 144-145.

¹¹⁰ Schede 1934: 97-108; Carter 1979: 140. Carter'e göre MÖ 2. yüzyıl uygun değildir. Çünkü bu durumda tapınağın yapım tarihi ile tavan kasetleri arasında iki yüz yıllık bir boşluk meydana gelir. Carter, Schede'nin tapınağın iki inşa dönemi olduğu fikrine katılarak tapınağın ilk inşa döneminin yaklaşık olarak Büyük İskender yazıtıyla eş zamanlı olduğunu dile getirir. Carter'e göre tapınağın batı kısmının pervazları farklı tasarımda ve düşük işçiliktedir. Ona göre kabartmalar tapınağın tavanını kapladıysa, bunlar kült heykelin adandığı MÖ 158'de mevcut olmalıdır. Kabartma stiline homojen olması olasılıkla *Gigant* ve Greklerin birçok kez aynı kişi tarafından işlendiğini gösterir. Peristilin etrafındaki 26 kaset için bulunan malzeme yeterli olup, pronaos ve opisthodomos ile birlikte 35 panel için de bu ihtimal dâhilindedir. Böyle bir projenin para ve zamana da ihtiyaç duyması bir zorunluluktur. Orophernes'in maddi gücü bulunmasına rağmen zamanı kısıtlı idi. Carter'e göre kasetleri, Orophernes dönemine veya MÖ 2. yüzyıla tarihlenmek güvenilir değildir. Carter, kabartma heykelleri stilistik açıdan değerlendirirken bunları Pergamon kabartmaları ile karşılaştırmış, ancak ona göre anatomi ve kumaşın işlenişindeki benzerlik bunların eş zamanlı olduğuna dair kesin kanıt değildir, bu kabartmalara MÖ 3. yüzyıl ya da en azından pre-pergoman tarihinin verilmesinden yanadır. bk. Carter 1979: 139 vd.

¹¹¹ Wiegand – Schrader 1904: 112 Fig. 81; Mendel 1966: 94 Nr. 338; Carter 1983: 177-179 Nr. 66 Pl. XXIV c-d (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1041. Ölçüler: Y. 53,3 cm, G. 26,5 cm, D. 14,5 cm).

¹¹² bk. Carter 1978: 779; Carter 1979: 149; Carter 1983: 88 Nr. 1 Pl. VII a-b.

¹¹³ *Antiquities of Ionia* IV, 1881: 34 Pl. XIX; Carter 1978: 781; Carter 1983: 88 Nr. 31 Pl. XVII a.

¹¹⁴ bk. Smith 1900: 159 No. 1170; Carter 1973: 778; Carter 1979: 149 Pl. XLIV-1; Carter 1983: Nr. 14 Pl. XI-a, XXVI e, XXVII c.

¹¹⁵ bk. Smith 1900: 158 No. 1168; Carter 1973: 781; Carter 1979: 149; Carter 1983: 132-135 Nr. 23 Pl. XIV a, XXVI c (British Museum, Env. No. 1168. Ölçüler: Y. 80 cm, G. 63 cm, D. 30 cm). Priene Helios'una en benzer örnek, İlion Athena Tapınağı metobunda yer almasına rağmen Priene örneğinde araba ile sürücünün zıt hareketleri daha etkileyici sunulmuştur. bk. Carter 1979: 149; Carter 1983: 132; Smith 2002: Fig. 301.

¹¹⁶ bk. *Antiquities of Ionia* IV, 1881: 34 Pl. XIX; Carter 1983: Nr. 37 Pl. XX a.

Athena Tapınağı'nın *cellas*ında, Smith'e göre ise *pronaos*unda bulunan MÖ 4. yüzyıla tarihli ve boyundan kırılmış colosal bir kadın başı (**Resim 11**) kutsal alanın önemli heykel buluntularından birisidir. *Mausoleum*'da bulunan ve Ada olarak isimlendirilen başa çok benzer bir yapıda olduğu için aynı şekilde isimlendirilen bu parçanın aynı okuldan çıktığı düşünülmektedir. Mavimsi mermerden yapılmış bu kadın başını Newton portre heykel olarak sınıflar ancak, Smith'e göre özellikleri bir tanrıçayı temsil eder. Figürün her iki gözü, burnunun alt kısmı ve sol şakağı tahrip olmuş, sol üst dudağı hafifçe zedelenmiştir. Alnının yukarısında üç sıra bukle yer alır. Saçta kahverengi ve başın sağ tarafında buklelerde kırmızı izler görülür. Bütün yüzey ateşten dolayı kararmıştır¹²⁰.

Athena Tapınağı'nda bulunan MÖ 4. yüzyıla tarihli mermer bir genç kız büstü (**Resim 12**) de kült bağlamında göz önüne alınması gereken önemli bir eserdir. Figürün her iki omzu, boynu, çenesi, ağzının sağ köşesi ve başının sol tarafı hasar görmüştür. Tapınakta bulunan *himation*lu bu genç kız büstü Carter'e göre Tanrıça Athena'nın hizmetindeki birini temsil etmiş olmalıdır. Atina'da *peplos* taşımak için 7 yaşında asil ailelerden seçilmiş kızlar olan *arrephoroi* ya da aynı yaş grubundaki *Brauron'un ayı kızlarının*¹²¹ kutsal alanlarda heykellerle onurlandırıldıkları bilinmektedir¹²². Mavimsi mermerden yapılmış bu büstün takılması için soket mevcuttur¹²³.

2.1.1.1.4. Terrakotta Figürinler

Priene kentinde Tanrıça Athena'nın tek terrakotta figürünü (**Resim 13**) 15 numaralı evin *oikos*unda¹²⁴ bulunmuştur. Figürün alt kısmı ile kolları büyük oranda kırıktır. Ayakta duran tanrıça *aegis*li ve Korinth miğferlidir. Sağ kola olasılıkla bir halka takılıdır. Baş, sağına döndürülmüş ve eğilmiş, miğfer altındaki saçlar alnın ortasından ikiye ayrılarak arkaya taranmış ve bukleler halinde omuzlara dökülmüştür. Tanrıça kısa kollu bir *chiton* ve bunun

¹¹⁷ bk. Carter 1983: Nr. 18 Pl. XIII a.

¹¹⁸ bk. Carter 1983: Nr. 26 Pl. XV c.

¹¹⁹ Carter 1983: 83, 103-180 Table G.

¹²⁰ Antiquities of Ionia IV, 1881: 34 Pl. XX; Smith 1900: 153-154 No. 1151 Pl. XXI; Carter 1983: 271-276 No. 85 Pl. XXXIX, XL a-b; Rumscheid 2000: 133 Res. 118 (British Museum, Kat. No. 1151. Y. 44,7 cm, G. 28,8 cm, D. 36 cm).

¹²¹ bk. Albayrak 2008: 13-14.

¹²² Carter 1983: 276-278 Nr. 86 Pl. XL c-e, XLVII b (British Museum, Kat. No. 1153. Ölçüler: Y. 28,3 cm, G. 19,2 cm, D. 14,4 cm).

¹²³ Smith 1900: 155 No. 1153.

¹²⁴ *Oikos*, Antik Yunan'da evin, avlu ile dikdörtgen planlı, sade dekorasyonlu asıl yaşam alanından oluşan ve kutsal ateşin yandığı bölümü. *Oikos*, evin üretim, tüketim, kutsal şölenler, dini törenler ve evliliklerin gerçekleştiği yaşam alanıdır. bk. Gözlü 2018: 270 vd. Ayrıca bk. Kulözü – Açmaz 2006: 646 vd; Yılmazcan 2020: 279.

üzerine “v” yakalı, kolsuz, göğüs altından kemerli, dar ve dikey kıvrımlı *peplos* giymiştir. Gorgo başlı, kuşak benzeri bir *aegis* sağ omuzdan gelerek çapraz şekilde sol kalçaya ulaşır¹²⁵.

Kentte bulunmuş diğer bir figürinde (**Resim 14**) başın işlenişi ve miğferin varlığından dolayı Tanrıça Athena'nın anlatılmış olması muhtemeldir. Sadece boyun ve başın korunduğu figürinde miğfer büyük oranda kırıktır. Uzun boyuna Venüs halkaları işlenmiştir. Baş figürün sağına dönerek eğilmiş, alnın ortasında ayrılan saç bukleler halinde arkada toplanmıştır¹²⁶.

Kentte Athena figürlerinin yanısıra tanrıçayla olan bağından dolayı Demeter Kutsal Alanı *bothros*undan dans eder¹²⁷ ya da hareketsiz ayakta durur şekilde¹²⁸ ve 16 numaralı evde Isis tipinde¹²⁹ terrakotta Nike figürinleri bulunmuştur.

2.1.1.1.5. Küçük Buluntular

Athena Tapınağı'ndan kült heykeli ve tavan kaseti kabartmalarındaki betimler dışında yine tapınaktan gelen altın bir yüzük (**Resim 15**) üzerinde de tanrıçanın betimi yer alır. Yüzüğün orta kısmına tanrıçanın profilden miğferli başı işlenmişken bu başı bir defne çelengi çevreler. Çelenk, ince altın tellerden yapıp yüzüğe lehimlenmiştir¹³⁰.

Priene kentinde Tanrıça Athena'nın betimini taşıyan nesnelere içerisinde bir konuttan bulunmuş kurşun ağırlık (**Resim 16**) da yer almaktadır. Söz konusu kurşun ağırlığın üzerinde tanrıça başında miğferi ile profilden betimlenmiştir¹³¹. Insula D2'de bulunan kurşun bir levhada da benzer şekilde tanrıça profilden ve miğferi ile betimlenmiştir¹³².

Bu örneğin dışında kentteki konutlarda bulunmuş bazı pişmiş toprak vazoların ağız kısımlarının hemen altında Athena başı betimli damgalar mevcuttur. 20 numaralı evin A odasında bulunan böyle bir damgada (**Resim 17-18**) tanrıçanın soluna dönük miğferli başı

¹²⁵ Winter 1903: 176 Nr. 11; Wiegand – Schrader 1904: 322, 334-335 Abb. 374; Rumscheid 2006: 442-443 Nr. 112 Taf. 46/1 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8563. KY 13,3 cm. Kil açık pembe-kahverengi, beyaz kaplama kısmen korunmuş, miğferin içinde ve tepesinin solunda pembe, ortada mor renk, saçta koyu kahverengi ve sırtın üst kısmında açık kırmızı boya kalıntıları mevcut. MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).

¹²⁶ Rumscheid 2006: 443 Nr. 113 Taf. 46/5-6 (Buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1641. KY 6,2 cm. Kil orta turuncu-kahverengi).

¹²⁷ bk. Wiegand – Schrader 1904: 160, 162 Abb. 146; Rumscheid 2006: 408 Nr. 5 Taf. 2/1 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8610. KY 10 cm).

¹²⁸ Nike olması muhtemel örnek için bk. Winter 1903: 180 Nr. 3; Wiegand – Schrader 1904: 159, 162 Abb. 137; Rumscheid 2006: 407 Nr. 2 Taf. 1/2 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8586. KY 10,3 cm. MÖ 2./1. yüzyıla tarihlenir).

¹²⁹ bk. Winter 1903: 180 Nr. 6 (Psyche ?); Wiegand – Schrader 1904: 322, 332-334 Abb. 369 (Nike); Rumscheid 2006: 407-408 Nr. 3 Taf. 1/3 (Isis – Nike). (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8633. KY 19,5 cm. Afet katmanına yani MÖ 135'ten önceye tarihlenir).

¹³⁰ Wiegand – Schrader 1904: 111 Abb. 80; Regling 1927: 144-145 (1898 yılında Söke'den satın alınmış ve Athena kült heykelinin kaidesinde bulunduğu bilgisi verilmiştir. Saf altından olan yüzüğün ağırlığı 12,95 gr).

¹³¹ Wiegand – Schrader 1904: 393 Abb. 522/a (Berlin, Env. No. 10111).

¹³² bk. Raeck 2003: 368 Abb. 35 (224,2 gr).

görülür¹³³. Bu örnekle aynı formda bir başka vazodaki damgada ise bu sefer meander halkası içerisinde miğferli başı hafifçe soluna dönmüş bir Athena betimi (**Resim 19**) yer almaktadır¹³⁴. Diğer bir örnekte (**Resim 20**) ise Tanrıça Athena'nın başı cepheden betimlenmiştir¹³⁵.

Ayrıca kentteki konutlarda bulunmuş kek damgaları üzerinde de Athena betimleri mevcuttur. Bu örneklerde miğferli ve mızraklı cepheden betimlenmiş Athena büstü¹³⁶ ile arkasında akroterli bir alınlığın yer aldığı miğferli Athena başı (**Resim 21**)¹³⁷ görülmektedir. Ayrıca bir kek damgası üzerinde biri, hızla ilerleyen dört atlı bir arabanın arkasında duran ve diğeri sürücüye doğru elinde çelenkle uçan olmak üzere iki Nike betimi (**Resim 22**) bulunmaktadır¹³⁸. Kentte sevilen bir nesne olan kek damgaları üzerinde Nereid (**Resim 239**) gibi çok farklı kişilikler de görülmektedir¹³⁹.

2.1.1.2. Epigrafik Buluntular

Priene'de Tanrıça Athena ve kültürüne dair bulunan yazıtlar adak, onur ve sınır stellerinden oluşmaktadır. Priene kentinin koruyucu tanrıçası Athena Polias, yeni kurulan kentte ilk ve en büyük kutsal alan ile onurlandırılmıştır¹⁴⁰. Tanrıçanın en erken yazıtları MÖ 4. yüzyıldan kalmadır. Bunlardan üçü adak yazıtı iken bir örnek onur yazıtıdır. Adak yazıtlarından ilki (**Kat. No. 1**) Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nın kuzeyindeki dağ eteğinde bulunmuş ve büyük oranda eksik olmasına rağmen yazıttaki iki şahıs ismi ve Athena ifadesi, tanrıçaya adak yapıldığının göstergesidir.

Eksik	Olası tamamlama	
]Λ E O M E [[K]Λ E O M E[N H Σ]	[K]λεομέ[νης]
]O M E N [[ΘE] O M E N[E O Σ]	[Θε]ομέν[εος]
]Θ H N A I [[A]Θ H N A I [H I]	['A]θηναί[η]

MÖ 4. yüzyıldan kalma bir diğer adak yazıtı (**Kat. No. 2**), Ephesos Artemis Tapınağı neokorusu Megabyxos'a ait olup Athena Terası'nın kuzeydoğusundaki Bizans kilisesinin

¹³³ Wiegand – Schrader 1904: 424-425, 430 Nr. 88 Abb. 542/2, 548 (Vazo yükseklik 125 cm). Benzer bir örnek için bk. Wiegand – Schrader 1904: 426, 430 Nr. 96 Abb. 543.

¹³⁴ Wiegand – Schrader 1904: 425, 430 Nr. 91 Abb. 548 (Vazo yükseklik 9 cm).

¹³⁵ Wiegand – Schrader 1904: 426, 430 Nr. 97 Abb. 548 (Damga çapı 2,5 cm). Son damga örneği için bk. Wiegand – Schrader 1904: 426 Nr. 95 Abb 543 (vazo yükseklik 10 cm).

¹³⁶ bk. Wiegand – Schrader 1904: 465-466 Nr. 236 Abb. 573 (Damganın çapı 6 cm).

¹³⁷ bk. Wiegand – Schrader 1904: 465-466 Nr. 237 Abb. 573 (Damganın çapı 9 cm).

¹³⁸ bk. Wiegand – Schrader 1904: 465-466 Nr. 241 Abb. 573 (Damganın çapı 11 cm).

¹³⁹ Wiegand – Schrader 1904: 466 Abb. 573.

¹⁴⁰ Rumscheid 2000: 106.

¹⁴¹ Blümel – Merkelbach 2014: 371 Nr. 151.

güneyindeki geç dönem evinde bulunmuştur. Ephesos Artemis'i *neokorosu* Megabyxos oğlu Megabyxos'a dair bu yazıt¹⁴², Hiller von Gaertringen'e göre kentte bulunmuş bir diğer yazıtta¹⁴³ bahsedilen bronz heykelin¹⁴⁴ kaidesine aittir¹⁴⁵.

“Megabyxos oğlu [M]e[gabyxos], Ephesos Artemis'i neokorosu” yazan kısmın korunduğu yazıtta “Μεγαβύξος” ismi yalın haldedir. Bu sebeple yazıt olasılıkla Megabyxos'un Athena Tapınağı'nın yapımına verdiği destekle bağlantılıdır¹⁴⁶.

Athena Tapınağı'nın kuzeydoğu antesinin üst bloklarından birinin ön yüzündeki MÖ 334-323'e tarihli bir adak yazıtındaki (**Kat. No. 3**) ifadeden hem tapınağın sahibinin Tanrıça Athena Polias olduğu belgelenir, hem de Büyük İskender'in kentteki varlığına tanık olunur.

βασιλεύς Ἀλέξανδρος ἀνέθηκε τὸν ναόν Ἀθηναίῃ Πολιάδι

“Büyük İskender, tapınağı Athena Polias'a adadı¹⁴⁷”

Yazıt, olasılıkla Büyük İskender'in Granikos zaferinden sonra (MÖ 334) Ephesos'ta bulunduğu sırada Priene'ye yaptığı bir ziyarette tapınağa yerleştirilmiştir. Büyük İskender, tapınağın yapımına bağış yaparak destek vermiş olmalıdır¹⁴⁸. Strabon'dan aktarıldığına göre, Ephesos'ta Büyük İskender, Artemis Tapınağı'nın yapımını bir yazıt karşılığında ödeyeceğine söz verdiğinde Ephesoslular bunu reddetmiştir. Bu yazıt böyle bir bağışın kabulünü gösteriyor olmalıdır¹⁴⁹.

¹⁴² Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 148 Nr. 231; Blümel – Merkelbach 2014: 370 Nr. 150.

¹⁴³ Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 5 Nr. 3; Blümel – Merkelbach 2014: 59-60 Nr. 16. Bu yazıt, Athena Tapınağı'nın tamamlanması için Ephesoslu Megabyxos'a dair onuru içerir. Yazıtta Megabyxos oğlu Megabyxos Athena Tapınağı'nın tamamlanmasına yardımcı olması karşılığında *demoi* tarafından altın bir çelenk ve bir heykelle onurlandırılmıştır. Ayrıca vergilerden muafiyet, gayrimenkul edinme ve Prytaneion'da yemeklere katılma hakkı elde etmiştir. Yazıtta heykelin, tapınağın cephe önüne dikilmesi ve yanına bir stel yerleştirilmesi buyrulmuştur. Yazıt çevirisi için bk. Blümel – Merkelbach 2014: 59-60. Megabyxos, yaygın kullanımda bir isimdir ki Artemis'in bütün rahipleri Megabyxos adındaki hadım rahiplerdi. Yukarıdaki yazıtta Megabyxos da Artemis *neokorosu* idi. Yani tapınağın bekçisi ve olasılıkla tanrıçanın gelirini idare eden ve dağıtan kişi konumundadır. Attalid hanedanı egemenlik alanlarındaki kentlerin tapınak hazinelerine ulaşabilmek amacıyla kendi adamlarını *neokoros* olarak tayin etmişlerdir. bk. Carter 1983: 36 vd. Ksenophon, *Anabasis*'te Ephesos Artemis Tapınağı görevlisi Megabyxos'dan söz eder. bk. Ksen. an. 5.3.6.

¹⁴⁴ Blümel – Merkelbach'a göre MÖ 334-323'e tarihlenen yazıtta bahsedilen bu heykel, olasılıkla Athena Tapınağı'nın cephe önüne yerleştirilmiştir. Ancak kaide üzerinde duran heykelin Megabyxos ya da Athena'ya mı ait olduğu bilinmemektedir. bk. Blümel – Merkelbach 2014: 370 Nr. 150.

¹⁴⁵ Hiller von Gaertringen 1906: 148 Nr. 231.

¹⁴⁶ Blümel – Merkelbach 2014: 370 Nr. 150.

¹⁴⁷ *Antiquities of Ionia* IV, 1881: 21-34; Carter 1979: 140. Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 129 Nr. 156; Schede 1934: Abb. 40; Blümel – Merkelbach 2014: 369 Nr. 149.

¹⁴⁸ Blümel – Merkelbach 2014: 369.

¹⁴⁹ bk. Strab. XIV. 1. 22: “Artemidoros ilave ederek diyor ki: Yeni tapınağın ithaf yazıtında onurlandırılması koşuluyla Büyük İskender, Ephesos'lulara bundan önceki ve gelecekteki bütün harcamaları ödemeyi vadetti; fakat onlar bunu istemediler, tıpkı tapınağın kutsallığına saygısızlıkla ve soygunla şeref kazanmayı istemedikleri gibi. Artemidoros, bir tanrının diğer tanrılara adak vermesinin yakışık almayacağını krala söyleyen Ephesos'luyu över”.

Tanrıça Athena'nın MÖ 4. yüzyıl yazıtlarının son örneği bir onur yazıtıdır. Tapınakta bulunmuş olan heykel kaidesi üzerinde yer alan MÖ 330-300'e tarihli yazıtta (**Kat. No. 4**) eski Athena Polias rahibesi olan Niko'nun, babası tarafından onurlandırıldığı görülmektedir.

[M]ενέδημος Εὐμένου[ς]
Νικοῦν τὴν θυγατέρα
[ί]ερησαμένην Ἀθηναῖ
Πολιάδι

“Eumenos oğlu Menedemos, eski Athena Polias rahibesi, kızı Niko'yu onurlandırdı”¹⁵⁰.

Bir zamanlar tapınağın çevresinin heykellerle bezenmiş olduğunun güzel bir örneği olan bu yazıtta, rahibenin babasının ismiyle beraber ve onun da babasının isminin verilmesi, rahibelerin soylu bir aileden geldiklerini işaret ediyor olmalıdır.

Hellenistik Dönem'den kalma iki mermer sunak üzerinde “Athena Polias” (Αθηναῖς Πολιάδος) yazmakta olup tanrıçaya adanmışlardır. Batı Kapısı Caddesi'nin güneyindeki 24 numaralı ev (**Kat. No. 5**) ile E13 insulası ve yukarı gymnasium arasındaki sokakta (**Kat. No. 6**) bulunmuş olan söz konusu portatif sunaklar, tanrıçanın MÖ 4. yüzyıldan itibaren kesintisiz şekilde tapınım gördüğünün güzel birer örneğidir¹⁵¹.

Batı Kapısı Caddesi'nde bulunmuş bir heykel kaidesi üzerindeki MÖ 130'a tarihli yazıtta (**Kat. No. 7**) ise aynı aileden iki Athena Polias rahibesi ve bir Dionysos Phleos rahibi onurlandırılmıştır. Yazıtta göre Philinna ile Athenapolis'in oğulları Kydimos, Dionysos Phleos rahibi iken, kızları Zoillis ve gelinleri Habrotera eski Athena Polias rahibeleridir.

A

“[Philinna?] Pythotimos ve [...]ın kızı, Kydimos'un karısı, Athena Polias eski rahibesi Habrotera'yı onurlandırdı”

B

“[Phili?]nna onun ve Athenapolis'in oğlu, Dionysos Phleos rahibi Kydimos'u onurlandırdı”

C

“[Philinn?]a onun ve Athenapolis'in kızı, [...]un karısı, [Athena Polias]ın eski rahibesi Zoillis'i onurlandırdı”¹⁵².

¹⁵⁰ Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 160; Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 167.

¹⁵¹ Blümel – Merkelbach 2014: 374-375 Nr. 157-158.

¹⁵² Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 162 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 377-378 Nr. 168.

Habrotera, Pythotimos ile [---]'in kızı olup Kydimos ile evlidir. Yazıtın tahrip olmasından dolayı eşinin ismi bilinmemesine rağmen ailenin kızı olan Zoillis de evlidir. Üç heykelin vakfedicisi olan Philinna (ya da Meninna)'nın oğlu ve gelini ile kendi kızını onurlandırdığı yazıta göre Athena Polias rahibeliği ömür boyu değil kısa süreliğine, olasılıkla 1 yıllığına icra edilmekteydi ve rahibelerin evli olması buna engel değildi. Dionysos Phleos rahipliği ise ömür boyu yapılmakta idi ve yazıta göre rahip görevde iken heykel dikilmiştir¹⁵³. Ayrıca bir ailede iki rahibe ve bir rahibin bulunması, bu görevlerin yürütülmesinde gerekli olduğu üzere güçlü bir mal varlığını beraberinde getirir. Maddi gücün yanısıra olasılıkla yüksek statüden gelen bu aile, kentte gözde ailelerinden biri olmalıdır. Kentte bulunan başka bir yazıtta (**Kat. No. 43**) Pythotimos ismine rastlanılır. Tiyatro sunağındaki MÖ 2. yüzyılın başına tarihli yazıtta Pythotimos'un, *agonothetes*lik görevinin bitiminden sonra Dionysos'a adakta bulunduğu anlaşılır¹⁵⁴. Kentte bulunan bazı yazıtlarda da Athenopolis ismine rastlanılır. MÖ 130 civarına tarihli bir yazıtta (**Kat. No. 46**) Kydimos oğlu Athenopolis'in Dionysos rahibi olarak adakta bulunduğu¹⁵⁵, yine MÖ 130 civarına tarihli bir başka yazıtta (**Kat. No. 47**) da Kydimos oğlu Athenopolis'in Dionysos Phleos rahipliğini satın aldığı bildirilir¹⁵⁶. Bu durumda Dionysos rahipliğinin babadan oğula devam ettirildiği söylenebilir.

Athena'nın MÖ 1. yüzyıl ile Roma İmparatorluk Dönemi epigrafik buluntularının büyük kısmı kutsal alan sınır stellerinden oluşmaktadır. MÖ 1. yüzyıl civarı örneklerinde *'Αθηνᾶς Πολιάδος* (Athena Polias) şeklinde bir ifade görülür. Bu steller Batı Kapısı Caddesi'ndeki çeşmenin 10 m doğusunda yokuşa yakın bir evde (**Kat. No. 8**)¹⁵⁷, Athena Tapınağı'nın kuzeyinde (**Kat. No. 9**)¹⁵⁸ ve Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nın güneyindeki geç dönem duvarında (**Kat. No. 10**)¹⁵⁹ bulunmuşlardır.

Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihli Athena Kutsal Alanı sınır stellerinde ise *ὄρος*¹⁶⁰ *'Αθηνᾶς* ifadesi yer almaktadır. Yine üç örnekle temsil edilen steller, buluntu yeri bilinmeyen biri (**Kat. No. 15**)¹⁶¹ dışında diğer ikisi tiyatro sahne binasının güneydoğusu (**Kat. No. 16**)¹⁶² ve Athena Kutsal Alanı'nın doğusundan (**Kat. No. 17**)¹⁶³ gelir.

¹⁵³ Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 162 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 377-378 Nr. 168.

¹⁵⁴ Yazıt için bk. Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 181.

¹⁵⁵ Blümel – Merkelbach 2014: 384 Nr. 183.

¹⁵⁶ Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144.

¹⁵⁷ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 164; Blümel – Merkelbach 2014: 375 Nr. 159.

¹⁵⁸ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 165; Blümel – Merkelbach 2014: 375 Nr. 160.

¹⁵⁹ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 166; Blümel – Merkelbach 2014: 375 Nr. 161.

¹⁶⁰ *ὄρος*: sınır, hudut; sınır taşı. bk. Çelgin 2011: 478.

¹⁶¹ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 167; Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 162.

¹⁶² bk. Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 163.

¹⁶³ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131-132 Nr. 168 I-III; Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 164-166.

Athena Kutsal Alanı'nda bulunan ve imparator Augustus Dönemi'ne tarihlendirilmiş bir heykel kaidesinde (**Kat. No. 11**) ise tanrıçaya yapılan bir adak söz konusudur.

[Ἰσθμῶν Ἀθηνᾶν Πολιάδι]¹⁶⁴.

Tanrıça Athena'ya dair son üç yazıt Augustus Dönemi'nden adak yazıtlarıdır. Athena ve Augustus'a birlikte adak yapıldığına dair bu üç yazıt (**Kat. No. 12, 13, 14**) Athena Kutsal Alanı'nda bulunmuştur. Yazıtlardan birbirine benzer cümle yapısına sahip örneklerden ilki (**Kat. No. 12**), Athena Tapınağı'nın doğu cephesi arşitravındaki üç fascia'nın üst ve orta kısmında yer almaktaydı.

ὁ δῆμος Ἀθηνᾶν Πολιάδι καί
[Αὐ]τοκράτορι Καίσαρι θεοῦ υἱῷ θεῶν [χαθιέρωσεν]
Σεβαστῶν

“Halk, Athena Polias ve imparator Caesar, tanrılaştırılmışın oğlu,
Tanrı Augustus'a tapınağı adadı¹⁶⁵”.

Bir diğeri (**Kat. No. 13**) ise Athena sunağının iki fascialı arşitravının alt kenarından iki parça üzerine kazınmıştır. Bu ikinci örnekte ayrıca kutsal su kabı *aporranthrion*'dan¹⁶⁶ bahsedilmektedir. Ancak yazıt eksik olduğu için tam bir anlam çıkarılamamaktadır.

a
[---?ἀνέθηκεν τὸν βωμὸν σὺν τῷ ἀπορρ]άνθρωι vacat
[--- sunağı] aporranthrion (kutsal su kabı) [ile adadı]
c b
[ὁ δῆ]μος Ἀθην[ᾶν Πολιάδι καί] Αὐτο[κράτορι]
[Καίσαρι] [θεοῦ] [υἱῷ θεῶν] Σε[βαστῶν]

“Halk, Athena Polias ve imparator Caesar, tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus'a sunağı
adadı¹⁶⁷”.

Her iki yazıtta imparator Augustus, tanrılaştırılmışın oğlu ve tanrı olarak anılmakta, ayrıca ilk yazıtta tapınağın, ikinci yazıtta ise sunağın halk tarafından Tanrıça Athena ile Augustus'a adandığı bildirilmektedir¹⁶⁸.

¹⁶⁴ Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 161; Blümel – Merkelbach 2014: 371 Nr. 152.

¹⁶⁵ Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157; Blümel – Merkelbach 2014: 371 Nr. 153.

¹⁶⁶ ἀπορράντηριον: aporranthrion, kutsal su kabı. bk.

<https://lsj.gr/wiki/%E1%BC%80%CF%80%CE%BF%CF%81%CF%81%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B9%CE%BF%CE%BD> (18.08.2019).

¹⁶⁷ Wiegand – Schrader 1904: 126; Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 158 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 371-372 Nr. 154-155.

Athena ve Augustus birlikteliğindeki son yazıt (**Kat. No. 14**) ise Athena Tapınağı'nda cellaya girişi sağlayan üç basamağın üzerinde yer almaktadır. Önceki örneklerde görüldüğü gibi adak, tanrılaştırılmışın oğlu ve tanrı olarak adlandırılan Augustus ile Tanrıça Athena Polias'a yapılmıştır. Bu kez halk değil Marcus oğlu Antonius Rusticus isminde birisinin adı geçmekte ve bu kişinin tapınağın cella merdivenlerini bağışladığı bilgisi verilmektedir¹⁶⁹.

Μάρκος Ἀντώνιος Μάρκου υἱὸς Σεργία Ῥουστικὸς τὸ τρίβασμον
'Αθην[ᾶ Πολιάδι καὶ] Ἀὐτοκράτο[ρ]ι [Καίσαρι] θεοῦ υἱῶι θεῶ Σεβαστῶι

“(tribus) Sergia'dan Marcus oğlu Marcus Antonius Rusticus, Athena Polias ve imparator Caesar tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus için üç basamaklı merdiveni bağışladı¹⁷⁰”.

Tanrıçaya yapılan kurban sunularının da yazıtlarda yer aldığı örnekler mevcuttur. Bunlardan ilki Kutsal Stoa'nın batı duvarında Kydimos oğlu Moschion için kazınmış MÖ 129 yılından sonraya tarihli bir onur kararıdır. Bu yazıtın 261. satırında:

“... yeni ayın ilk gününde Zeus Olympios ve Hera, **Athena Polias** ve Pan Arogos için büyükbaş hayvan sunduktan sonra kurbandan kalanları sonraki gün vatandaşlara dağıttı ...”

281. satırında:

“Panathenai Bayramı'nda **Athena**'ya layık bir inekle alayı yönetti ve böylece her bakımdan tanrılara olan dindarlığının tanıklığını yaptı¹⁷¹”.

Tanrıçanın sunularından bahseden bir diğer yazıt *Asklepieion*'un güney tarafında bulunan bir ante taşı üzerinde yer alan yaklaşık MÖ 100 yılına tarihli *stephanephoros* için onur yazıtının 20. satırında tanrıçaya sunulan kurbanlardan söz edilir:

“Zeus Olympos'un çelengini taktıktan sonra vatandaşları ve çocuklarını, kentte ve çevresinde yaşayanları, özgür doğan çocukları ve yeni orada bulunan yabancıları misafir etti”

“Her ay Zeus Olympios, Hera ve Pan'a ve **Athena Polias**'a kurbanlar sundu¹⁷².”

Kentte bulunan bazı yazıtlarda tanrıçanın şenliklerine atıf yapıldığı görülmektedir. Prytaneion'dan Genç Marcus Aurelius Tatianus için kazınmış MS 3. yüzyıla ait bir onur yazıtında (**Resim 114**) da bunun örneğine rastlanılmaktadır:

¹⁶⁸ Wiegand – Schrader 1904: 126; Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157-158; Blümel – Merkelbach 2014: 371-373 Nr. 153-155.

¹⁶⁹ Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 159; Blümel – Merkelbach 2014: 373 Nr. 156.

¹⁷⁰ Wiegand – Schrader 1904: 110; Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 159; Blümel – Merkelbach 2014: 373 Nr. 156.

¹⁷¹ Hiller von Gaertringen 1906: 105 Nr. 108; Blümel – Merkelbach 2014: 141, 143 Nr. 64.

¹⁷² Hiller von Gaertringen 1906: 50-51 Nr. 46; Blümel – Merkelbach 2014: 118-119 Nr. 55.

“İonialı Prieneliler’in çok yüce kenti ve çok kudretli meclisi ve Yaşlılar Meclisi’nin imparatoru seven heyeti, Euskhemon oğlu, Polion torunu, Pazar kontrolörü ve **kentin tanrıçası Athena’nın şenliklerini yöneten ve tanrıçanın** (tapınağındaki) yöneticisi ve arkiprytanis (baş prytanis) ve çelenk taşıyan meclis başkanı Genç Marcus Aurelius Tatianus’u, şehirdeki memuriyetleriyle ilgili karşıladığı masraflardan dolayı, resmi biçimde, meclis ve halk toplantılarına devamlı sunulan önergeler ve kararlarla şereflendirmişlerdir. Sağlıcakla kalın!¹⁷³”.

Tanrıça Athena’nın en önemli festivali Panathenaia’nın Priene kenti ve Atina ile olan bağına dair bir yazıt kayda değerdir. Yukarı Gymnasion’da bulunmuş ve MÖ 326/25’e tarihlendirilen bir yazıtta, konsey ve halk tarafından alınan bir kararın içeriğinde bu konuyla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Söz konusu yazıtta Priene konsey ve halkı, Atina ile olan akrabalık ve dostluğun anısına her beşinci yıl yani her dört yılda bir Atina’daki Panathenaia Festivali’ne festival elçisi gönderme kararı almıştır. Gönderilecek bu iki elçi, festivalde Athena Polias için Priene kenti adına kurban gerçekleştirecektir¹⁷⁴.

2.1.1.3. Nümizmatik Buluntular

Priene kenti ve tanrıçası Athena’ya dair en eski sikke buluntusu İon ayaklanmasından, MÖ 500-494 yılından elektron bir stater (**Resim 23**)’dir. Eski (Arkaik) Priene kentinin Klazomenai’de bulunmuş olan tek sikke örneğinin ön yüzünde Athena’nın Attik miğfer, küpe ve inci kolyeli profilden betimlenmiş başı yer alır, arka yüz dört kareye bölünmüş gömme kare şeklindedir¹⁷⁵.

Priene kentinin şu anki konumunda düzenli bir plan doğrultusunda yeniden kurulması ve Athena Tapınağı’nın inşa faaliyetleriyle beraber ilk küçük bronz sikkeler de basılmaya başlamıştır. MÖ 350/340 yılına tarihli ve üzerinde resmi karakterde herhangi bir ismin bulunmadığı bu ilk sikkelerin (**Resim 24**) ön yüzünde kentin koruyucu ve kurucu tanrıçası Athena’nın profilden Korinth miğferli başı, sikkelerin arka yüzünde ise meander şeridi içerisinde dik konumda buğday başağı ve kentin isminin kısaltılmış hali *IIPI / IIP* yer alır¹⁷⁶.

¹⁷³ Wiegand – Schrader 1904: 233; Rumscheid 2000: 49 Res. 36.

¹⁷⁴ Hiller von Gaertringen 1906: 8-10 Nr. 5; Blümel – Merkelbach 2014: 16 Nr. 5; Koenigs 2015: 13.

¹⁷⁵ Regling 1927: 17 Nr. 1 Taf. I 1 (Sikke 18 mm, 14,08 gr).

¹⁷⁶ Regling 1927: 2, 46 Nr. 45-46 Taf. I 45-46 (Nr. 45: 8 mm, 0,80 gr; Nr. 46: 9 mm, 1,05 gr).

Bu ilk sikkelerin ardından Priene'nin liman kenti Naulochos'tan MÖ 340 civarına tarihli küçük bronz sikkeler gelir. Bunların ön yüzünde bu kez sola dönük şekilde tanrıçanın Attik miğferli başı, sikkelerin arka yüzünde ise yunus betimi ile *IIIPIIH* lejantı yer alır¹⁷⁷.

MÖ 340 – 334 yıllarında kullanılan küçük bronz sikkeler hâlâ basit miğferli Athena başı betimlidir. Sikkelerin ön yüzünde tanrıçanın Attik miğferli profilden başı, arka yüzünde ise meander şeridi içerisinde lejant yer alır¹⁷⁸. MÖ 334/330'dan itibaren iç piyasada yoğun miktarda sikke kullanılır. Bu bronz sikkelerin ön yüzünde Athena'nın miğferli başı, arka yüzünde ise dört bölümlü meander şeridi içerisinde trident ya da sadece lejant bulunur¹⁷⁹. MÖ 334 - 330'da Priene'nin ilk gümüş sikke grubu görülür ve bunun ilk parçası resmi bir isme de sahiptir. Dönemin sikke formu Athena ve Poseidon'dur. Sikkenin ön yüzünde Athena'nın sola dönük miğferli başı, arka yüzünde ise meander şeridi içerisinde trident ve lejant yer alır¹⁸⁰. MÖ 330 – 300'e tarihli gümüş sikkelerde¹⁸¹ ve MÖ 334 – 320 tarihli bronz sikkelerde de bu form kullanılmaya devam eder¹⁸². Bazı bronz örneklerde tridentsiz lejant da kullanılır¹⁸³.

MÖ 320-270 döneminde bronz sikkelerin (**Resim 25**) ön yüzünde Athena'nın miğferli başı bu kez cephedendir, arka yüzde yine meander şeridi ve lejant bulunur¹⁸⁴. MÖ 290'dan biraz erkene tarihli gümüş sikkelerde standart sikke formu kullanımı görülür. Sikkelerin ön yüzünde profilden Attik miğferli Athena başı, arka yüzde meander şeridi içerisinde trident ve lejant bulunur¹⁸⁵. MÖ 290 – 270¹⁸⁶ ve MÖ 290 – 240¹⁸⁷ yıllarındaki bronz ve gümüş sikkelerin ön yüzünde tanrıçanın miğferli başı ve arkada meander şeridi içerisinde tridentli (**Resim 26**) ya da tridentsiz lejant yer alır¹⁸⁸. Bazı sikkelerin ön yüzünde tanrıça yerine onun kutsal hayvanı baykuş bulunur¹⁸⁹. MÖ 270 – 240'da farklı bir sikke formu görülür. Gümüş

¹⁷⁷ Regling 1927: 2, 47 Nr. 47 Taf. I 47 (Sikke 10 mm, 1,48 gr).

¹⁷⁸ Regling 1927: 3, 47-48 Nr. 48-50 Taf. I 48-50.

¹⁷⁹ Regling 1927: 5, 67, 69 Nr. 92, 102 Taf. I 92, II 102.

¹⁸⁰ Regling 1927: 3-4, 20 Nr. 2 Taf. I 2 (Sikke, gümüş diobol 12 mm, 1,59 (2) – 1,54 (1) gr).

¹⁸¹ bk. Regling 1927: 26-27, 30 Nr. 3, 5, 6, 8, 9, 13, 26 Taf. I 3, 5, 6, 8, 9, 13, 26.

¹⁸² bk. Regling 1927: 49 Nr. 51-55 Taf. I 51-53, 55.

¹⁸³ bk. Regling 1927: 58, 62-63, 66, 73 Nr. 56, 58-61, 71-73, 77, 89A-90, 116-117 Taf. I 56, 60-61, 72-73, 77, 89A-90, II 58-59, 116-117. Benzer bir örnek (Nr. 80, 115 Taf. II 80) MÖ 330-240'a tarihlidir.

¹⁸⁴ Regling 1927: 75-76 Nr. 123, 125-127, 129-131, 134-135 Taf. I 123, 125-127, 129-131, 134-135.

¹⁸⁵ Regling 1927: 28-29 Nr. 15-22 Taf. I 15-22.

¹⁸⁶ bk. Regling 1927: 64 Nr. 81-83 Taf. I 82, II 83.

¹⁸⁷ bk. Regling 1927: 61-63, 71, 74-75 Nr. 70, 75-76, 109, 118, 122 Taf. I 118, II 70, 75-76, 109, 122. MÖ 270-240 dönemi bronz sikkeler: 60, 65, 72, 75-76 Nr. 66-69, 84, 113-114, 124, 128, 132-133 Taf. I 113, II 84, 114, 124, 128, 132-133, III 67-68.

¹⁸⁸ Regling 1927: 26, 28, 65-69 Nr. 7, 11, 14, 85-89, 93, 95, 99-101, 103 Taf. I 7, 11, 14, 85-87, 93, 95, II 88-89, 99-101, 103 (MÖ 290-250).

¹⁸⁹ bk. Regling 1927: 80 Nr. 136-141, 143-147 Taf. II 136-141, 143-145.

sikkenin (**Resim 27**) ön yüzünde cepheden Athena portresi, arka yüzünde ise elinde palmye dalı ile Nike yer alır¹⁹⁰.

MÖ 250 – 230'a tarihli gümüş sikkelerin ön yüzünde Athena'nın miğferli başı ve arka yüzde meander şeridi içerisinde trident ve lejant¹⁹¹, MÖ 250'den 170'e değin bronz sikkelerde tridentsiz sadece lejant görülür¹⁹². MÖ 190 – 170'e ait iki gümüş sikkeden ilkinin (**Resim 28**) ön yüzünde profilden, miğferli Athena başı yer alırken arka yüzünde Athena kültüne atıfta bulunan bir zeytinyağı amphorası yer alır. Diğer bir gümüş sikkenin ise sadece arka yüzünde tanrıçaya dair bir betim, yani yatık bir amphora ve onun üzerinde baykuş bulunur¹⁹³. Dönemin bronz sikkelerinde de Athena başı ile meander kullanımı devam eder¹⁹⁴.

MÖ 190 – 160 yıllarındaki gümüş sikkelerde Athena başı ve meander şeridi içinde trident¹⁹⁵, MÖ 170 – 160'ın bronz sikkelerinde Athena başı ve meander şeridi içinde lejant görülür¹⁹⁶. MÖ 150 – 125'in bronz sikkelerinde (**Resim 29**) ön yüzde Athena başı, arka yüzde çelenk içinde yatık halde bir amphora ve üzerinde cepheden ayakta duran baykuş bulunur¹⁹⁷. Gümüş bir örneğin ön yüzünde Athena başı, arka yüzünde ayakta Bias görülür¹⁹⁸. MÖ 125 – 90'ın bronz sikkelerinde ön yüzde Athena başı, arkada Apollon'un tripotu betimlenmiştir¹⁹⁹. MÖ 90 – 50 yıllarında sikkelerin (**Resim 30**) arka yüzünde baykuş ve Nike görülür²⁰⁰.

Roma İmparatorluk Dönemi Priene sikkelerinde Tanrıça Athena görülmeye devam etmektedir. Dönemin bronz sikkelerinde ön yüz imparator portrelerine ayrılmışken arka yüzde tanrıçanın portre ya da heykel formunda betimi bulunur. İmparator Augustus sikkelerinde (**Resim 31**) arka yüze tanrıçanın portresi işlenmişken²⁰¹, imparator Vespasianus²⁰², Hadrianus²⁰³ (**Resim 32**), Septimus Severus²⁰⁴, Severus Alexander²⁰⁵ ve Valerianus²⁰⁶ sikkelerinde Athena Parthenos kült heykeli yansıtılmıştır. Tanrıça Athena ayakta, başı sağa

¹⁹⁰ Regling 1927: 7, 30 Nr. 27 Taf. I 27.

¹⁹¹ Regling 1927: 26-27, 29 Nr. 4, 12, 23 Taf. I 23, II 4, 12.

¹⁹² Regling 1927: 62, 68-71, 74 Nr. 74, 78-79, 94, 96-98, 104-108, 110, 119-121 Taf. III 74, 78-79, 94, 96-98, 104-108, 110, 119-121.

¹⁹³ Regling 1927: 31-32 Nr. 28-29 Taf. III 28-29.

¹⁹⁴ Regling 1927: 59-60 Nr. 62-65 Taf. III 62-65.

¹⁹⁵ Regling 1927: 27, 30 Nr. 10, 24-25 Taf. III 10, 24-25.

¹⁹⁶ Regling 1927: 71-72 Nr. 111-112 Taf. III 111-112.

¹⁹⁷ Regling 1927: 84-86 Nr. 148-167 Taf. III 148-159, IV 160-167.

¹⁹⁸ Regling 1927: 34 Nr. 30 Taf. III 30.

¹⁹⁹ Regling 1927: 91-92 Nr. 168-170 Taf. IV 168-170.

²⁰⁰ Regling 1927: 93-95 Nr. 171-174 Taf. IV 171-174.

²⁰¹ Regling 1927: 104 Nr. 187-189 Taf. IV 187-189.

²⁰² bk. Regling 1927: 106-107 Nr. 191-193 Taf. IV 191.

²⁰³ bk. Regling 1927: 107-108 Nr. 194-197 Taf. IV 194.

²⁰⁴ bk. Regling 1927: 111 Nr. 209 Taf. V 209.

²⁰⁵ bk. Regling 1927: 112 Nr. 211 Taf. V 211.

²⁰⁶ bk. Regling 1927: 115 Nr. 220-221 Taf. V 220-221.

dönük, sağ elinde kendisine çelenk uzatan Nike'yi tutmakta, sol eliyle yerde dik şekilde duran kalkana dayanmakta ve bunun ardında mızrak ve tanrıçanın sağında biraz yukarı kalkmış bir yılan bulunmaktadır.

2.1.1.4. Değerlendirme

Priene'de Athena kültü, 1673'te Smyrna'dan gelen İngiliz gezginlerin Vitruvius'un²⁰⁷ eserinde bahsettiği Athena Polias Tapınağı kalıntılarını keşfetmesiyle birlikte açığa çıkmaya başlamıştır²⁰⁸. Sonraki yıllarda kentte yapılan kazıların buluntuları kültün niteliği hakkında bilgiler sağlamıştır. Priene'nin yeni yerinde kurulmasından sonra tüm kente ve çevreye hâkim konumda inşa edilen kutsal alanda tapınak ve sunak gibi yapılar aşama aşama yapılarak tanrıçaya adanmıştır²⁰⁹. Tapınak cellasındaki kült heykelin Phidias'ın eseri Athena Parthenos heykelinin kopyası olduğu Roma Dönemi sikkelerine dayanılarak söylenmektedir²¹⁰.

Kazılar sırasında tapınağın içerisinde tavan kasetlerine ait *gigantomachy* ve *amazonomachy*'i betimleyen kaliteli işçilik ve özgün stilli iki düzine kabartma heykel bulunmuş²¹¹ olup bu heykellerde Athena, Zeus, Kybele, Dionysos, Helios gibi tanrıların betimleri mevcuttur²¹². Tapınaktaki iki kabartma heykel dışında Tanrıça Athena'ya dair tekil buluntular bir evden terrakotta figürin²¹³, tapınaktan altın yüzük²¹⁴, evlerden kurşun ağırlık²¹⁵ ve levha²¹⁶, terrakotta vazo damgaları²¹⁷ ve kek damgalarından²¹⁸ oluşur.

Priene kentinde Athena'nın kültüne dair en önemli buluntulardan biri yazıtlardır. Tanrıçanın "Polias" epithetinin kullanıldığı yazıtların en erken tarihli olanları MÖ 4. yüzyıldan adak ve onur yazıtlarıdır. Kentte bulunan bir yazıttan anlaşıldığı üzere Ephesos Artemis Tapınağı *neokorosu* Megabyxos, Priene tapınağının tamamlanması için bağış yapmış ve bunun karşılığında tapınağın cephe önüne dikilecek bir heykel ile onurlandırılmıştır²¹⁹.

²⁰⁷ bk. Vitr. I. 12.

²⁰⁸ bk. Koenigs 1999: 139.

²⁰⁹ Rumscheid 2000: 106-107.

²¹⁰ Regling 1927: 106-108, 111-112, 115 Nr. 191-197, 209, 211, 220-221 Taf. IV 191, 194, V 209, 211, 220-221; Carter 1983: 210-247 Nr. 72-83 Fig. 18-21 Pl. XXXIII-XXXVII a-d.

²¹¹ Carter 1978: 771; Carter 1979: 140.

²¹² Carter 1978: 779; Carter 1979: 149; Carter 1983: Pl. XX, b.

²¹³ bk. Winter 1903: 176 Nr. 11; Wiegand – Schrader 1904: 322, 334-335 Abb. 374; Rumscheid 2006: 442-443 Nr. 112 Taf. 46/1.

²¹⁴ bk. Wiegand – Schrader 1904: 111 Abb. 80; Regling 1927: 144-145.

²¹⁵ bk. Wiegand – Schrader 1904: 393 Abb. 522, a.

²¹⁶ bk. Raeck 2003: 368 Abb. 35.

²¹⁷ bk. Wiegand – Schrader 1904: 424-426, 430 Nr. 88, 91, 97 Abb. 542/2, 548.

²¹⁸ bk. Wiegand – Schrader 1904: 465-466 Nr. 236-237 Abb. 573.

²¹⁹ Bağışın belgesi yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 5 Nr. 3; Blümel – Merkelbach 2014: 59-60 Nr. 16. Adak yazıtı için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 148 Nr. 231; Blümel – Merkelbach 2014: 370 Nr. 150.

Tanrıçanın adak yazıtlarından en kayda değer olanları Büyük İskender'in tapınağı Athena Polias'a adadığını bildiren yazıt²²⁰ ile tapınak ve sunağın tanrıça ile birlikte Roma imparatoru Augustus'a da adandığını bildiren örneklerdir²²¹. Her iki yazıt tapınağın sahibinin Athena Polias olduğunun kanıtlarıdır. Ayrıca Büyük İskender'in kentteki varlığını, olasılıkla tapınağa sağladığı maddi yardımını gösterir. Tapınağın Augustus'a adanması ise bazı araştırmacılar tarafından inşaatın bittiğinin işareti olarak yorumlanmıştır²²². Ayrıca söz konusu yazıt tapınağın Athena ile birlikte imparator kültüne de hizmet ettiğinin belgesidir.

Prytaneion'da bulunan ve MS 3. yüzyıla tarihlenen bir onur yazıtında *arkhiprytanis* Marcus Aurelius'un birçok niteliğinin yanı sıra Tanrıça Athena'nın şenliklerini yönettiği ve tanrıçanın tapınağının da yöneticisi olduğundan söz edilir²²³. Ayrıca yazıtlarda tanrıçaya diğer tanrılarla birlikte büyük baş hayvanların kurban edildiği görülür²²⁴. En azından yaklaşık MÖ 200'de yapımı başlayan mevcut Athena Sunağı ve kurbanlık hayvanlar için sabitleme halkaları bulunan geniş döşeli ön avlu büyük kurban törenlerine işaret etmektedir²²⁵.

Priene ile Atina kenti arasındaki sıkı bağlar hem tapınağın kült heykelinden hem de Panathenaia Festivali²²⁶ ile ilgili bir yazıt vasıtasıyla anlaşılmaktadır. MÖ 326/25'e tarihli konsey ve halk tarafından alınan bir kararın içeriğinde Priene konsey ve halkı, Atina ile olan akrabalık ve dostluğun anısına her beşinci yıl yani her dört yılda bir Atina'daki Panathenaia Festivali'ne festival elçisi gönderme kararı almıştır. Gönderilecek bu iki elçi, festivalde Athena Polias için Priene kenti adına kurban gerçekleştirecektir²²⁷.

MÖ 6. yüzyılın 2. yarısından itibaren *Gigantomachy* konusu Panathenaia festivali ve Athena Polias kültürle yakından ilgilidir. *Gigantomachy*'in çeşitli bölümleri *prosesyonda* taşınan kutsal *peplos*lara dokunmuş, heykeltıraşlıkta ise Parthenon Athena Tapınağı'nın doğu cephesinin metoplarına ve Athena Parthenos kült heykeli kalkanına işlenmiştir. Anadolu'da özellikle İlion Athena Tapınağı metopları ile Pergamon'da Zeus ve Athena Nikephoros'a adanmış sunakta *gigantomachy* betimlenir. Ancak Priene Tapınağı, Atina modelinin en aslına uygun kopyasıdır. Priene Athena Tapınağı'nın tavan kasetlerinde *gigantomachy* sahnelerinin başarılı şekilde işlendiği görülmektedir. Batı Anadolu'da Hellenistik Dönem'de yerel

²²⁰ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 156; Schede 1934: Abb. 40; Blümel – Merkelbach 2014: 369 Nr. 149.

²²¹ Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157; Blümel – Merkelbach 2014: 371-372 Nr. 153.

²²² Koenigs 2015: 13.

²²³ Rumscheid 2000: 49.

²²⁴ Hiller von Gaertringen 1906: 50 vd., 105 Nr. 46, 108; Blümel – Merkelbach 2014: 118 vd, 141 vd. Nr. 55, 64.

²²⁵ Hennemeyer 2013: 198-199; Koenigs 2015: 12.

²²⁶ Büyük Panathenaia şenliklerinin kurucusu Peisistratos'tur. Büyük Panathenai şenlikleri Hekatombaion ayının ilk üç gününde, Küçük Panathenaia şenlikleri ise aynı ayın 11. gününden itibaren iki gün kutlanıyordu. bk. Freeman 2003: 156; Şahin 2013: 166.

²²⁷ Hiller von Gaertringen 1906: 8-10 Nr. 5; Blümel – Merkelbach 2014: 16 Nr. 5; Koenigs 2015: 12.

Panathenai Festivalleri mevcuttur. Priene yazıtları Priene'nin kendi *Panathenaia*'sı olduğunu ima eder²²⁸.

Priene, Atina'yı kendine örnek olarak tanrıçanın kültürünü burada tesis etmiş ve gereken önemi göstermiştir. Athena kültü, kentin kuruluşundan son dönemlerine değin varlığını korumuştur.

²²⁸ Carter 1983: 90; Şahin 2013: 167.

2.1.2. DEMETER VE KORE

Antik dönemde toprağa bağlı yaşayan, geçimini topraktan sağlayan toplumlar tarıma büyük önem vermiş, ürünlerin daha bereketli olmasını sağlayacak bir tanrıçaya inanmışlardır. Yunan panteonunda bereket vasfı ön planda olan Tanrıça Demeter'in²²⁹ yanı sıra Tanrıça Hera, Artemis, Athena ve Aphrodite genel özelliklerinin yanında bereket vasfı da yüklenmişlerdir²³⁰. Genellikle kent içerisinde ya da kent merkezinden uzakta yamaçta yer alan ve sade bir yapılaşma sergileyen Demeter kutsal alanları özellikle kadınlardan oluşan bir inanan topluluğuna ve zengin adaklara sahiptir. Öyle ki Korinthos Demeter Kutsal Alanı'nda 24 bini ve Thasos Demeter Kutsal Alanı'nda da 10 bini aşkın adak açığa çıkarılmıştır²³¹. Tanrıçanın kutsal alanlarına bereketle bağlantılı olarak terrakotta domuz figürinleri, suyun kültteki öneminden dolayı terrakotta *hydria* taşıyan kadın figürinleri (*hydrophoros*) ve terrakotta minyatür *hydriaların* adak olarak bırakılmış olduğu görülmektedir²³².

Tabiattaki yaşamsal döngünün olumlu bir şekilde devam etmesi için insanoğlu, bereket tanrılarını memnun etmek amacıyla her sonbahar ile ilkbahar başlangıcında kökenleri Mezopotamya'ya uzanan çeşitli ritüeller gerçekleştirmişler²³³. Tanrıça Demeter adına yapılan dini etkinliklerin en bilineni Eleusis törenleridir²³⁴. Bu törenler bağlamında kutlanan *Thesmophoria*'nın temel amacını insanın ve doğanın bereketini artırma oluşturur²³⁵. *Thesmophoria*²³⁶ bayramı, sonbahar ekim zamanı (Ekim-Kasım) olan *Pyanopsion* ayının 11-

²²⁹ Toprak ve bereket tanrıçası Demeter, Kronos'la Rheia'nın kızı, ikinci tanrı kuşağındandır. Mısırlılar tarafından İsis ile bir tutulur ve cehenneme egemen tanrılardan kabul edilir. bk. Hes. erg. 300, 465; Hes. theog. 911-914; Hom. h. 17; Hdt. II. 59, 123; Erhat 2003: 85. Demeter ve Persephone için bk. Peschlow Bindokat 1973; Cronkite 1997; Dürüşken 2000: 117; Graves 2004: 97 vd.; Agizza 2006: 116-122; Leventi 2007; Gençler Güray 2018: 58.

²³⁰ Uncu 2012: 531. Mezopotamya tanrı panteonunda bereket tanrıçalarına en güzel örnek İnanna'dır. Ünlü Uruk Vazosu üzerinde krallarının tanrıçalarına sundukları ürünlerin betimleri tarımı simgeler.

²³¹ Bulba 2019c: 124 Dn. 3.

²³² Bulba 2019a: 220.

²³³ Ökse 2006: 50-51; Uncu 2012: 535-536.

²³⁴ Sina 2004: 38-39; Doyran 2017: 1. Yunanistan'ın Attika bölgesinde, Atina'nın 22 km batısında yer alan Eleusis'te yapılan törenler kapsamında Demeter ve Persophone onuruna başta Thesmophoria olmak üzere sekiz bayram kutlanmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bk. Evans 2002.

²³⁵ Gençler Güray 2018: 59. Bu törenlerde Persephone'nin kaçırılış mitine atfen yarıklara domuzlar atılmakta, bu domuzlardan arta kalanlar bayramın son günü çıkarılmaktaydı. Domuzun kutsal kabul edilip tercih edilme sebebi onun güçlü yapısı, kanının yoğun akması ve verimlilik getirdiğine inanılmasındandır. bk. Dürüşken 2000: 118 vd. Mite göre Persephone'nin Hades'e kaçırıldığı yarığa sürüsünü otlatmakta olan bir domuz çobanı da düşer, diğer bir inanişaya göre ise Eleusis'te Demeter kızını ararken bir domuz yavrusu dikkatini çeker. Hayvanı takip ederek girdiği yarıktan tanrıça kızına kavuşur. bk. Işık 2017: x. Yarıklara bebek, genç ve yetişkin domuzlar atılmaktaydı. bk. Alpagut 2017: 15. Thesmophoria için ayrıca bk. Tiverios 2008: 125 vd.

²³⁶ Θεσμοφόρος; yasa koyucu, yasa yapan; θεσμος; tanrısal yasalara uygun; yasal, meşru, kanuni. bk. Çelgin 2011: 318. Bu bayramın kökeni Stallsmith'e göre MÖ 8. yüzyıl öncesine, hatta 11. yüzyıla, Kerenyi'ye göre ise Akdeniz ve çevresindeki MÖ 2. bin yıl Ana Tanrıça kültüne değin uzanır. bk. Çaykara 2013: 298.

12-13. günlerinde gerçekleşirdi²³⁷. Eldeki verilere göre Anadolu'da Pergamon, Ephesos²³⁸, Smyrna, Erythrai, Miletos, Kaunos²³⁹, Knidos ve Laodicea'da bu bayram kutlanmıştır²⁴⁰. *Thesmophoria* bayramına katılan kadınların statüleri net olarak bilinmemesine rağmen olasılıkla yüksek statüden kişilerdi. Bu törenler tam bir gizlilik içerisinde gerçekleştirildiği ve bu konuda konuşmanın büyük suç kabul edildiği için haklarında detaylı bilgi bulunmaz²⁴¹.

2.1.2.1. Arkeolojik Buluntular

Olympos'un en önemli tanrıçalarından birisi olan ve bereketle özdeşleştirilen Demeter'e, Yunan coğrafyasının birçok yerinde başta kadınlar olmak büyük bir halk kitlesi tarafından tapınılmıştır. Antik dünyanın önemli bir İon kenti olan Priene'de de kuruluşun ilk zamanlarından itibaren Demeter kültü kızı Kore ile birlikte kendine yer edinmiştir. Gerek mimari kalıntılar ve gerekse yazıtlar, sikkeler, heykeller ve terrakotta figürinler vasıtasıyla kentte varlığı kanıtlanan Demeter ve Kore kültü, yüzyıllar boyunca saygınlığını korumuştur.

2.1.2.1.1. Tapınak

Priene'de Tanrıça Demeter ve kızı Kore'ye adanmış olan kutsal alan (**Resim 33**), kentte akropolis kayalığının altındaki yamaçta bulunan doğu-batı doğrultulu yapay bir teras üzerine inşa edilmiş olup, deniz seviyesinden 130 m yükseklikte yer almaktadır²⁴². Kentin kurulmasının ardından inşa edilen alanın yapı evresi, Schipporeit'e göre MÖ 350-320 yıllarına tarihlenir ve olasılıkla sonraki dönemde bazı eklemeler yapılmıştır²⁴³. Kutsal alana ulaşımı sağlayan en basit rota, tiyatronun *cavea* kısmının batısından çıkarak terasa eğimli olacak biçimde kuzeybatı doğrultusunda ilerleyerek ana girişe ulaşan patikadır²⁴⁴. Kutsal alanın kuzeyi, günümüzde bitki örtüsü ile kaplıdır. *Peribolos duvarı* bu kutsal alanın etrafını çevirmekte olup güneydoğu kısımda, duvar 5 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Kutsal alanın üç tarafında bu duvar yaklaşık 62 - 70 cm kalınlığında iken güney tarafta yaklaşık 90 cm

²³⁷ Zeitlin 1982: 138 vd.; Freeman 2003: 213; Şahin 2013: 156-157; Işık 2017; Gençler Güray 2018: 59.

²³⁸ bk. Hdt. VI. 16.

²³⁹ bk. Işık 2017; Bulba 2019a: 220.

²⁴⁰ Çaykara 2013: 296 vd; Şahin 2013: 158-159; Doyran 2017: 4. Sicilya, Güney İtalya, Yunanistan, Anadolu ve Kuzey Afrika'da bulunan en az 50 kentte kadınlar bu bayramı kutlamak için biraraya gelmekteydi.

²⁴¹ Doyran 2017: 3.

²⁴² Schede 1964: 90; Rumscheid 2000: 151. Kaunos'taki Demeter Kutsal Alanı Terası da limana ve kente hâkim bir konumda bulunur. bk. Bulba 2019a: 211. Priene Demeter Kutsal Alanı'nın hemen aşağısında kayaya oyulu nişlere sahip bir kült yeri mevcuttur. Batı Kaya Kutsal Alanı olarak adlandırılan bu alanda hangi tanrıya tapınıldığına dair herhangi bir kanıt yoktur. Burası düzensiz yapılaşma gösteren duvarlar ile bölümlere ayrılmıştır. Burada bulunan küçük bir podyum ya da basit bir sunak ile kutsal alan kimliği desteklenmiştir. bk. Raeck 2009: 37; Raeck 2013: 298.

²⁴³ Schipporeit 1998: 195.

²⁴⁴ Rumscheid 2000: 151.

kalınlığa sahiptir, yalnızca güneydoğu kısmında biraz daha kalındır. Temeli taban seviyesinde olan *peribolos duvarı*, çift örgülü teknikte yapılmıştır. Duvarın dış yüzünde kaba kesme taşlar, iç yüzünde daha küçük boyutta düz kesme taşlar kullanılmış; ara kısım kil ve tuğla kırıklarıyla doldurulmuştur²⁴⁵.

Kutsal alanın tahmini uzunluğu 46,45 m, genişliği ise 19,35 m'dir. Bu da yaklaşık 900 m²'ye eşittir. Bu ölçü standart bir insulanın yaklaşık yarısına denk gelir, çünkü Priene'nin genel insula boyutu 47,1 x 35,3 m= 1660 m² dir. Priene'nin kuruluşunda kullanılan Attik ayağa (29,44 - 29,5 cm) göre, bu standart insula için 160' x 120'ye kıyasla kutsal alan için yaklaşık 157 ½' x 65½' uzunluk oranını vermektedir²⁴⁶. Kutsal alan, kent planında hâkim olan insula-ızgara uygulamasına sadece yönü ile uyum sağlamıştır²⁴⁷. Terasın batı kısmında yer alan tapınak, alandaki tek yapı olup doğudan bir ana girişe sahiptir. Tapınak ile kutsal alana girişi sağlayan ana kapı arasında kalan açık orta alan olasılıkla ritüellerde kullanılmaktaydı²⁴⁸.

Kutsal alana açılan ana kapının kuzeydoğusunda bulunan kaideler üzerinde, Tanrıça Demeter ve Kore'nin kültünde görevli iki rahibenin heykeli yer almaktaydı. Bronz heykel, insitu olarak korunan silindirik kaidesindeki MÖ 4./3. yüzyıla tarihlendirilen yazıtına (**Kat. No. 18**) göre rahibe Timonassa'ya aittir²⁴⁹. Çok az hasar ile günümüze ulaşan mermer heykel ise kare biçimli kaidesindeki MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına ait yazıtına (**Kat. No. 19**) göre rahibe *Hegeso*'ya aittir²⁵⁰. Söz konusu bu iki yazıt, kutsal alanın sahibelerinin Tanrıça Demeter ve Kore olduğuna dair en kuvvetli kanıtlardır. Kentte bulunan diğer bazı yazıtlar ile kutsal alanda bulunan malzemeler de kültün varlığının diğer önemli buluntularını oluşturur.

Kutsal alana girişi sağlayan ana kapı 1,60 m genişliğinde olup, 4,50 m genişliğindeki ante duvarının biraz gerisinde kalmaktadır. Olasılıkla basit bir sundurma da girişin üstünde yer almaktaydı²⁵¹. Ana kapıdan kutsal alana girildikten sonra kuzeydoğuda 5,3 x 3,8 m boyutunda bir çeşme yapısı mevcuttur²⁵². Minyon aslan başı şeklinde bir oluk ağzı, çeşmenin

²⁴⁵ Schipporeit 2013: 143 vd.

²⁴⁶ Schipporeit 2013: 145 vd.

²⁴⁷ Rumscheid 2000: 151.

²⁴⁸ Wiegand – Schrader 1904: 151.

²⁴⁹ Wiegand – Schrader 1904: 149; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 172; Rumscheid 2000: 151; Blümel – Merkelbach 2014: 389 vd. Nr. 191.

²⁵⁰ Wiegand – Schrader 1904: 147, 150-151 Abb. 118, 120; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 173; Rumscheid 2000: 151; Blümel – Merkelbach 2014: 390 Nr. 192. Rahibenin adı Wiegand – Schrader ve Blümel – Merkelbach'a göre *Hegeso*, Hiller von Gaertringen'e göre *Nikeso*'dur.

²⁵¹ Wiegand – Schrader 1904: 149.

²⁵² Schipporeit 2013: 148.

yakınında bulunmuştur²⁵³. Bilindiği üzere su, kült uygulamalarında önemli bir yere sahiptir. Kutsal törenlerden önce temizlenmek ve manen arınmak için sudan yararlanılmaktaydı.

Bu çeşme yapısı, güneybatı köşede 1,2 m uzunluğunda dört mermer plakadan yapılmış kare bir su teknesine sahiptir. Yapının “κρηνη” (kaynak, çeşme) olarak adlandırılması içeride bulunan pişmiş toprak borulardan kaynaklanmaktadır. Bunlar kuzeyden hafif bir eğimle iç duvarları takiben alçak bir duvar üstünden 65 cm derinliğindeki su teknesine ulaşır. Su teknesi kireç sıvalıdır. Bu tekne olasılıkla dağdan gelen kaynak suyu ile beslenmiştir. Teknenin kuzeyinde, pseudo-isodomik harç içinde kabaca yontulmuş bloklardan oluşan dar bir duvar, kaba katmanlı blokların çıkıntısı ile bir giriş oluşturarak tekneye bağlanır²⁵⁴.

Kutsal alana girişin güneyindeki duvar kalıntılarına dayanarak ante duvarının güneye doğru tam dikdörtgen bir yol çizdiği söylenebilir²⁵⁵. Güneyde yer alan yaklaşık 8,3 m x 10,4 m genişliğindeki yapı, iç taraftaki doğu duvarın peribolos çıkıntısından dolayı yaklaşık 4,2 m ve 4,5 m genişliğinde iki bölüme ayrılmıştır. Schipporeit’e göre Demeter rahibesi, evde evli vatandaş olarak yaşamıştır, bu sebeple yapı rahibelerin ikametinde kullanılmamıştır²⁵⁶. Bu yorum, kutsal alanda bulunan yazıtlardaki (**Kat. No. 18-20**) ifadelerle dayanmaktadır²⁵⁷.

Daha öncesinde bahsedilen su teknesinin batı kısmında moloz taşlardan harçla yapılmış, doğu – batı doğrultulu dikdörtgen bir blok, sunak olarak yorumlanmıştır²⁵⁸. Olasılıkla kutsal alanın orta kısmını boş bırakmak amacıyla sunak, alanın kuzeydoğu köşesine yerleştirilmiştir. Bloğun korunan mevcut uzunluğu 4,40 m, genişliği 1,55 m, yüksekliği de yaklaşık 1 m’dir. Sunağın kuzey – güney yönünde uzunlamasına eksenle değil de doğu – batı doğrultulu yerleştirilmiş olması olasılıkla uzatılmış avluya daha iyi uyum sağlama amaçlıdır²⁵⁹. Sunak, kemikler ve muhtemelen de kül ile karıştırılmış küçük tuğlalar ve harçtan oluşur. Harç kullanılmış olması sunağın Roma Dönemi’ne ait olduğunun göstergesidir. Ancak kentte Demeter kültü kuruluşun ilk dönemlerinden itibaren mevcut olduğu için daha erken

²⁵³ Wiegand – Schrader 1904: 149.

²⁵⁴ Schipporeit 2013: 148 vd.

²⁵⁵ Wiegand – Schrader 1904: 149.

²⁵⁶ Schipporeit 2013: 150.

²⁵⁷ Mezopotamya’daki rahibelerin tapınağa hapsedilmeyip bu din kadınlarının evlenebildiği, ev sahibi olabildiği, mirastan yararlanabildiği ve çocuk doğurabildiği bilinmektedir. Ayrıca Hammurabi Kanunu’ndan öğrenildiğine göre *Entum* sınıfı rahibeler, seçkin ailelerden gelmekte ve evlenebilmekteydi. bk. Kılıç – Duymuş 2009: 163 vd.

²⁵⁸ Rumscheid 2000: 154.

²⁵⁹ Wiegand – Schrader 1904: 151.

döneme ait bir sunak da muhtemelen vardı²⁶⁰. Mevcut sunağın güneybatısında, içi boş bir kürenin dörtte birini andıran küçük bir güneş saati bulunmuştur²⁶¹.

Tapınak (**Resim 34**), kutsal alanın yaklaşık üçte birini kaplar ve benzer örneği olmayan farklı, anteli bir plana sahiptir. Tapınak, pronaos, cella ve kuzeyde yer alan iki odadan meydana gelmektedir. Pronaos, in antisli olup doğuya açılmaktadır. Pronaos, cellanın yaklaşık yarısına denk gelir ve cellanın kuzeyindeki iki odadan doğudakinin önünde uzanır. Bu yüzden cella kapısı, pronaos'un iki sütunu arasında ortada olmayıp güneye kaydırılmıştır. Pronaos, iki basamaklı bir stylobata sahiptir. Her bir basamak 24,5 cm yüksekliğinde olup, alt basamak 32,5 cm genişliğindedir. Kullanılan taşlar çok iyi düzleştirilmemiş ve düzensizlerdir. Bazılarında dübel delikleri görülür. Moloz taştan işlenmiş anteler arasında yer alan stylobat üzerinde iki Dor sütunu yer almaktadır. Çatıdan günümüze malzeme kalmamıştır. Pronaos'tan cellaya giren kapının sağ tarafında 1,90 m uzunluğunda yalın mermer bir bank yer alır. Bu bank, dik şekilde yerleştirilmiş iki taşın üzerine basit bir mermer plaka konulmasıyla yapılmıştır. Sol tarafta bundan daha küçük, 1,25 m uzunluğunda ikinci bir bank yer alır. Kurban/adak çukuruna giden kapının yan duvarında üçüncü bir bank bulunmaktadır²⁶².

Pronaos'un cella ile kesiştiği yerden itibaren cella'nın güney parçası kuzey parçasından 1,50 m daha dardır. Pronaos'un güney kısımda daha dar olması, olasılıkla güneydeki kurban/adak (?) kuyusundan kaynaklanır. Pronaos'tan kurban/adak kuyusuna geçişi sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Ayrıca tapınağın kuzey, batı ve güneyini 1,15 m genişliğinde bir koridor çevirmektedir. Tapınak duvarı ile temenos duvarı arasında yer alan bu koridorun batı kısmında, dışarıya açılan 1,10 m genişliğinde bir kapı yer almaktadır. Tapınak duvarları, harçlı moloz taşlardan özensizce yapılmıştır. Ancak duvarlar içte ve dışta mermer tozuyla sıvanmış ve duvarların alt kısmına da çizgiler yapılmıştır. Alt kısmı vurgulayan bu çizgiler ortostat plakaları izlenimi oluşturmaktadır. Duvarın sıva kalıntıları da yalnızca alt kısımda korunmuştur²⁶³. Cella, pronaos'un enini aşarak güneye doğru devam etmektedir. Cella kapısı çift kanatlıdır ve bu kapının eşliğinin yan kısmında mermer kaideler hala

²⁶⁰ Schipporeit 2013: 150.

²⁶¹ Rumscheid 2000: 154.

²⁶² Wiegand – Schrader 1904: 151-152. Anteler arasındaki iki Dor sütununun tamburları düz olup, sadece bir başlıkta yivler bulunmaktadır. 20 yivli bu başlık, agoranın güney avlusunda bulunan başlıklara benzer yapıda, ancak işçilik biraz daha kabardır. Sütun başlıkları mermer bloktan yapılmıştır. Sütunların alt çapı 63,5 cm, başlığın başladığı yerde üst kısmın çapı 47 cm'dir. Ante başlığı ise ön tarafta 53,5 cm, yanlarda 54 cm'dir. Üç intercolumn düzensiz aralıktır. Merkezde yer alan, diğerlerine göre daha dar olup 2,95 m – 3,30 m'dir.

²⁶³ Wiegand – Schrader 1904: 151.

korunmaktadır. Kaidelerin yukarısındaki yuvalar, bir zamanlar kapının tahta çerçevesini taşımıştır²⁶⁴. Cellaya giren kapı 1,67 m genişliğinde ve cella 11,72 x 6,45 m ölçülerindedir²⁶⁵.

Cella döşemesi ufak taşların kil içine sıkıştırılmasıyla yapılmıştır. Cellanın kuzeyinde yer alan iki odadan batıdaki daha büyük olana, celladan doğrudan ulaşılmaktadır. Bu odaya dair herhangi bir kapı eşiği bulunmadığı için burasının bir perde ile örtüldüğü düşünülebilir²⁶⁶. Doğudaki daha küçük olan odaya ise Pronaos'un batı kısmındaki bir kapıdan geçilir²⁶⁷. Bu odanın kapısı pronaos'a kapatılabilmektedir. Bu odanın girişinin tam karşısına denk gelen arka duvarına, 75 cm yüksekliğinde ve 80 cm genişliğinde bir podyum örülmüştür. Podyumun ön tarafında beyaz sıva kalıntıları bulunur. Odanın kuzey duvarında da aynı şekilde sıvanmış, 40 cm yüksekliğinde ve 27 cm genişliğinde bir podyum vardır. Bu iki odanın ayırıcı duvarının kuzey peribolosa kadar gitme sebebi ile tapınak duvarı ve peribolos duvarı arasına, yerden 1,80 m yükseklikte bir levhanın sıkıştırılış amacı saptanamamıştır²⁶⁸.

Cellanın iç kısmında, batı, güney ve bir miktar da kuzey duvarı boyunca, bir benzeri kent içindeki 22 numaralı evde (Kutsal Ev) görülen bir kült podyumu yapılmıştır (**Resim 35-36**)²⁶⁹. 1,23 m yüksekliğinde ve 1 m genişliğinde ve olan bank tipli podyumun²⁷⁰ mermer tezgâhı üzerine heykellerin oturtulabilmesi için yuvalar açılmış olup, burada bulunan iki mermer baş, olasılıkla bu yuvalara aittir²⁷¹. Kült podyumu kırma taş ve kille yapılmış, dış kısmı üç tabaka halinde mermer levhalarla kaplanmıştır. Bu mermer levhalar podyumun dış alt yüzünde 30 cm yüksekliğinde, podyumun dış orta yüzünde 69 cm yüksekliğinde ve podyumun üst yüzünde ise 24 cm yüksekliğindedir. Üst kısma yerleştirilmiş levhalardan en iyi korunmuş olanı kuzeybatı köşededir. Buradaki levhada yer alan düzensiz sivri demir uçlu bir aletle açılmış 6,5 cm, 2,5 cm ve 3,5 cm derinliğe sahip üç delik olasılıkla podyumun üzerine çeşitli büyüklükte mermer heykelcikler yerleştirme amacıyla yapılmıştır. Böylece cella duvarı boyunca tanrıçaya adanmış büyük ve küçük hediyelerin friz gibi yan yana dizilmiş olduğu düşünülebilir²⁷².

²⁶⁴ Rumscheid 2000: 154.

²⁶⁵ Wiegand – Schrader 1904: 151-152.

²⁶⁶ Wiegand – Schrader 1904: 154.

²⁶⁷ Rumscheid 2000: 154.

²⁶⁸ Wiegand – Schrader 1904: 154.

²⁶⁹ Rumscheid 2000: 154-155.

²⁷⁰ Wiegand – Schrader 1904: 152.

²⁷¹ Rumscheid 2000: 156.

²⁷² Wiegand – Schrader 1904: 152 vd.

Cellanın batı duvarındaki podyumun önünde iki masa mevcuttur (**Resim 37**). Podyuma dayalı olarak girişin karşısına denk gelen ve yaklaşık birbirine benzer iki masadan kuzeybatı köşede olan devrilmiş, sadece kapının orta aksının biraz solunda olan diğeri ayakta olup neredeyse bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Bu masanın toplam yüksekliği 85 cm'dir. Üst levha yaklaşık 1,15 m uzunluğunda ve 62 cm genişliğindedir. Masanın üzerindeki levhanın ön yüzünde alçak kabartma halinde volüt bezemesi mevcuttur. Bu bezeme, ön yüzleri yivli ayaklar üzerinde, her iki tarafta yer almaktadır. Masanın üst levhasının dört kenarında olasılıkla Tanrıça Demeter'e sunulan sıvı sunuların dökülmesini önlemek için yapılmış çerçeve biçiminde 20 mm yüksekliğinde ve 45 mm genişliğinde bir kanal mevcuttur. Adak masası olarak kullanılmış olması muhtemel her iki masanın bir benzeri, kent içindeki yine 22 numaralı evde (Kutsal Ev) kült podyumu önünde bulunmuştur²⁷³.

Pronaos'un güney kısmında kare biçimli, 1,80 x 1,80 m ölçülerinde ve 2 m derinliğinde, kesme taş duvarlı bir adak/kurban kuyusu bulunmaktadır (**Resim 38**)²⁷⁴. Kuyunun 55 cm kalınlığındaki duvarları çok düzenli yapılmış olup derzler çok düzgündür. 2 m derinliğindeki kuyunun tabanı, ana kayadır²⁷⁵. Alınlık şeklinde peş peşe dizilmiş, üçgen şekilli üç parça çatı desteği ile kuyunun üzeri kapatılmıştır²⁷⁶. Ortadaki parça kokuyu azaltmak için yapılmış olmalıdır. Çatı desteğinin batı kısmındaki izlerden, kuyunun açılır kapanır bir kapağa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çatının daha rahat taşınması için ahşap levha tercih edilmiştir. Kuyuda herhangi bir buluntu saptanmamıştır. Kuyunun kuzey ve doğu kısmında yer alan ufak bir duvar, kuyuyu adeta korumaya almıştır. Bu sebeple kuyuya ulaşabilmek için ya söz konusu duvarın kuzeyindeki giriş ya da tapınak ile temenos duvarı arasındaki geçit tarzı yol kullanılmalıydı. Kazılar sırasında bu kuyunun kuzeyindeki duvar ile pronaos duvarı arasında, birçok minyatür kap ve terrakotta figürin bulunmuştur²⁷⁷. Söz konusu figürinlerin bir kısmı bereket ile ilgilidir. Ayrıca tanrıçaya sunulan domuzların kil minyatür örnekleri de yapılmıştır²⁷⁸.

Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndaki tapınağın yalın hali buranın önemsizliğini değil aksine bilinçli olarak ev imajı verildiğini gösterir. Schipporeit'e göre tapınak, Priene'deki genel ev kompleksinden türetilmiştir. Kadın ve tanrıça, ev ile yakından bağlantılıdır. Tapınak sadece tanrıçanın değil, ritüel için bir araya gelen kadınlar ile Kore'nin de eviydi. Klasik

²⁷³ Wiegand – Schrader 1904: 153 vd.

²⁷⁴ Rumscheid 2000: 157.

²⁷⁵ Wiegand – Schrader 1904: 154.

²⁷⁶ Rumscheid 2000: 157.

²⁷⁷ Wiegand – Schrader 1904: 154 vd.

²⁷⁸ Rumscheid 2006: Nr. 358 Taf. 150/1.

Yunan tapınaklarındaki ölçüleri aşan pronaos ile banklar, odalar ve kült podyumunun büyüklüğü, burasının büyük ritüeller dışında günlük ritüellerin de yapıldığı yer olduğunu göstermektedir. Burada kadınlar dilekleri için tanrıçaya domuz sunmaktaydılar²⁷⁹. Demeter kültüründe özellikle kaya yarıkları ve mağaralar içerisine domuzların atılması ritüeli ve hamurdan domuz yavrusunu ritüellerde kullanmanın kökeni Hitit ve Hurrilere değin uzanmaktadır²⁸⁰. Ritüelin Yunan mitolojisi ile bağı ise Tanrı Hades'in Kore'yi kaçırmak amacıyla açtığı yarığa yavru bir domuzun düşmesidir. Mitin diğer versiyonunda Demeter kızını ararken yorulunca dinlenmek için bir kayaya oturur, bu esnada gözüne yavru bir domuz ilişir. Tanrıça bunu ilahi bir işaret olarak algılayıp hayvanı takip ettiğinde onunla birlikte girdiği delikten yeraltına iner ve kızına kavuşur²⁸¹.

Kutsal alanın tarihlendirilmesi konusunda yazıtlar dışında eldeki malzeme, tapınak alanının en alt tabakalarında yapılan sondajlardan gelen en erken seramiklerdir. Bunlar siyah parlak kil mal ve fırça bezemeli kil kaide parçalarıdır. Buluntular alanın MÖ 4. yüzyıl sonundan itibaren kullanıldığını göstermektedir²⁸².

1998-2004 yıllarında kentte bulunmuş hayvan kemiklerine dair yapılan incelemelerde az miktarda tavşan, alacageyik, kızılgeyik ve yaban domuzu gibi yabancı hayvanlar tespit edilmiştir. Evcil hayvanlar olarak da koyun, keçi, domuz, at, eşek, katır ve sığır ile özellikle tavuk olmak üzere çok sayıda kümes hayvanı ve köpek kemikleri bulunmuştur. Söz konusu arkeozoolojik incelemelerde Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda çoğunlukla domuz ve tavuk kemiklerinin bulunduğu saptanmıştır²⁸³.

2.1.2.1.2. Heykeller

Priene akropolünün altındaki yamaçta yer alan Demeter ve Kore Kutsal Alanı, heykel buluntularıyla da önem arz eder. Kutsal alana girişi sağlayan ana kapının kuzeydoğu kısmında, tanrıçanın kültüründe görev almış rahibeler Timonassa ile Hegeso'nun heykelleri bulunmaktaydı. Kaidesindeki yazıta göre MÖ 4./3. yüzyıla ait olan Timonassa'nın bronz

²⁷⁹ Schipporeit 2013: 177.

²⁸⁰ Hititlerde yer altı tanrılarıyla iletişim, yere açılmış çukurlar aracılığıyla gerçekleşmekteydi. Çukurlar, bir domuz yavrusu ya da herhangi başka bir hayvan veya nesneye kirliliklerin hapsedilerek tanrılara gönderilmelerinde kanal görevi görmekteydi. Şapinuva'daki bir kurban çukurunda tüm halde atılmış yavru domuz bulunmuştur. bk. Reyhan 2016: 22 vd. Kizzuwatna kökenli olduğu düşünülen bir Hitit ritüel belgesinde kişiyi, üzerindeki kötülüklerden arındırmak için yapılan törende yavru domuz ve hamurdan domuz yavrusu kullanıldığı yazılıdır. bk. Küçükbezi 2019: 144.

²⁸¹ Graves 2004: 99; Çaykara 2013: 299.

²⁸² Kienlin – Schneider 2003: 393.

²⁸³ Raack 2007: 160-161. Priene arkeozoolojik çalışmaları Norbert Benecke tarafından yürütülmüştür.

heykelinden²⁸⁴ sonra MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında mermer heykel (**Resim 39**) dikilmiştir. 1,73 m yüksekliğindeki heykel sağ kol, sol el ve başı haricinde büyük oranda korunmuştur²⁸⁵. Mermer heykel günümüzde kaidesi ile birlikte Berlin Pergamon Museum’da bulunmaktadır²⁸⁶. Demeter ve Kore rahibesi *chiton* ve *himation* giymiştir. Uzun ve bol kumaşlı olan *chitonun* eteği, rahibenin topuğunu aşarak ayakları üzerine yayılmıştır. *Chitonun* üzerinde görülen *himationun*, vücudu kuvvetli bir şekilde sarması sonucu *chitonun* ince kıvrımları *himationun* altından belirgin hale gelmiştir²⁸⁷. *Himationun* kumaşı olasılıkla keten veya pamuk benzeri ince bir kumaş işaret eder. Figürün sağ bacağı hafifçe serbest bırakılmış olup katı bir duruş sergilemektedir. Sol kol aşağıya sarkarken²⁸⁸, sağ kolun eklem yeri, yukarı doğru bir hareket varmış izlenimi uyandırmaktadır. Bu hareket başının üstünde *hydria* ya da *cista* olabileceğini de akla getirir. Bunun benzerini figürinlerde görmek mümkündür. Elbette *hydria* ve *cista* yerine sağ elinde uzun meşalenin olması da muhtemeldir. Heykelin kütsel görünümü, blok biçiminde yapılışı, vücut hatlarının geniş, kıyafetinin pilelerinin sert ve keskin oluşundan dolayı MÖ 3. yüzyılın son çeyreğine kadarki bir dönemde yapıldığı söylenebilir. Bu heykel, rahibe Hegeso dışında Demeter ya da Kore olarak da yorumlanmıştır. Ancak Hegeso heykelindeki saç stili Arkaik üslupta olup dönemini yansıtmaz. Saç omuzdan bukleler halinde öne doğru gelmekte, ensedeki saç, dar paralel inci gibi sırta dökülmektedir. Klasik – Hellenistik Dönem Demeter betimlerinde bu saç stili görülmez, bunun yerine baş ve saçlar bir tül ile örtülüdür. Schipporeit’e göre heykelin bulunduğu yerden dolayı tanrıçayı anlatıyor olmasından ziyade onurlandırma heykeli olması muhtemeldir²⁸⁹.

Kutsal alanda mermer rahibe heykeli dışında iki eser daha bulunmuştur. Celladaki kült podyumunun kuzeybatı köşesinde bulunan iki küçük mermer baş (**Resim 40-41**), stilistik açıdan Priene Athena Tapınağı cellasında bulunan “Ada” isimli heykel başına benzer yapıdadır. Ufak çıkıntılar halindeki saç lüleleri, yay gibi alın üzerinde dizilmiştir. Eserler

²⁸⁴ Wiegand – Schrader 1904: 149; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 172; Rumscheid 2000: 151; Blümel – Merkelbach 2014: 389 vd. Nr. 191.

²⁸⁵ Wiegand – Schrader 1904: 147, 150-151 Abb. 118, 120; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 173; Rumscheid 2000: 151; Blümel – Merkelbach 2014: 390 Nr. 192. Rahibenin adı Wiegand – Schrader ve Blümel – Merkelbach’a göre “Hegeso”, Hiller von Gaertringen’e göre “Nikeso”dur.

²⁸⁶ Staatliche Museen, Antikensammlung, Berlin (Env. No. Sk 1928). bk. <https://smb.museum-digital.de/singleimage.php?resourcencr=15207> (17.07.2020).

²⁸⁷ Rumscheid 2000: 153.

²⁸⁸ Wiegand – Schrader 1904: 150 vd.

²⁸⁹ Schipporeit 2013: 168.

arasındaki benzerlikten dolayı Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda bulunan her iki mermer baş olasılıkla MÖ 4. yüzyıl ya da Hellenistik Dönem başlarına tarihlendirilir²⁹⁰.

2.1.2.1.3. Terrakotta Figürinler

1898 yılındaki kazılar sırasında kurban/adak kuyusunun kuzeyindeki duvarla tapınağın pronaos duvarı arasında kalan kısımda istiflenmiş halde birçok buluntu açığa çıkarılmıştır. Bunlar arasında yaklaşık 218 terrakotta figürin de yer almaktadır. 1999-2001 yılları arasında tesviye tabakalarında da çok sayıda terrakotta figürin parçası bulunmuştur. Bu figürinler MÖ 4. yüzyıl sonu / MÖ 3. yüzyıl başı – MÖ 2. yüzyıl sonu arasındaki döneme tarihlendirilir²⁹¹.

Söz konusu figürinler içerisinde Demeter ya da Kore olarak nitelendirilen bir figürin (**Resim 42**)²⁹² sütun benzeri bir desteğe sağ dirseğiyle dayanmış, “S” çizen vücudunu tamamen örten ince bir *himationa* sarılmış ve başını hafifçe sağa doğru döndürmüştür. Kutsal alanda bulunan ve Demeter ya da Kore olarak adlandırılan bir diğer figürin, üst gövdeden ibaret olup sadece müzede korunan çiziminden bilinir²⁹³. Kentte söz konusu bu örneğe benzer figürinler de bulunmuştur²⁹⁴. Kentteki evlerde de Demeter ya da Kore olarak nitelendirilen figürinler bulunmuştur. Gösterişli yüksek bir taç ve taçtan itibaren saçlı örten bir örtü ile betimlenen figürler yüksek bir kaide üzerinde cepheden ve ayakta durur²⁹⁵. Sadece başı korunmuş bir figürin parçası da bu örnekle benzer yapıdadır²⁹⁶. Kutsal alanda bulunan ve Demeter olabileceği düşünülen bir figürinin²⁹⁷ başı eksik olup yüksek bir kaide üzerinde cepheden ayakta durur. Kolları açıkta bırakan bir *himationa* sarılan tanrıçanın dizden kırılan sol bacağı dışa doğru atılmışken eteğin altında belirsiz olan sağ bacağı muhtemelen yere sabittir ve kalça sağ doğru hafif dönmüştür. Sağ kol dirsekten kırılmış ve el bele dayanır, sol el ise göğüs hizasında uzanır.

²⁹⁰ Wiegand – Schrader 1904: 155-156; Rumscheid 2000: 156; Schipporeit 2013: 157. İlk eser: Berlin Staatliche Museen (Env. No. 1535), ikinci eser: aynı müze (Env. No. 1536). bk. Schipporeit 1998: Taf. 20-21.

²⁹¹ Schipporeit 2013: 167.

²⁹² Rumscheid 2006: Nr. 140 Taf. 61/2 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8588. Y. 17 cm) .

²⁹³ bk. Rumscheid 2006: 418 Nr. 27 Taf. 12/5 (kayıp. Berlin, Antikensammlung belgesinden bilinir. KY. 7 cm).

²⁹⁴ bk. Rumscheid 2006: 417 Nr. 26 Taf. 12/3-4 (buluntu yeri bilinmiyor. Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8642. KY. 12,7 cm); Rumscheid 2006: 418 Nr. 28 Taf. 13/3-4 (konut alanı. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1588. KY. 15,2 cm).

²⁹⁵ bk. Rumscheid 2006: 417 Nr. 25 Taf. 12/1-2, 13/1 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1506. Y. 21,2 cm).

²⁹⁶ bk. Rumscheid 2006: 423 Nr. 45 Taf. 22/1-2 (buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1648. KY. 4 cm).

²⁹⁷ bk. Rumscheid 2006: 439 Nr. 101 Taf. 40/3-4 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8592. KY. 15,4 cm).

Kutsal alanda bulunan bazı figürinler Demeter ya da rahibe olarak nitelendirilir²⁹⁸. İnce bir tabure üzerinde cepheden ve ayakta gösterilen figürün başı ile beraber tüm vücudunu bir *himation* sarar. Figürin sağ dizi kıyafetin altından vurgulanmışken sol bacağı belirsizdir. Başını hafifçe sağa döndüren figür sol eliyle *himationu* tutmaktadır. Kutsal alanda bulunan başsız bir figürin de bu örnekle aynı formdadır²⁹⁹.

Kutsal alanda bulunan bir örnek (**Resim 43**) Tanrıça Kore ya da rahibe olarak yorumlanmıştır³⁰⁰. Sol ayağı üzerine basarak sağ ayağını geriye atan figür, *chiton* giymiş ve vücut hatlarını belli eden ince bir *himationa* sarılmıştır. Başındaki örtü sırta dökülen figür, her iki eliyle birer meşale taşımaktadır. Kutsal alanda bulunan ve Kore ya da rahibe olarak nitelendirilen bir diğer figürinin³⁰¹ başı, sağ kolu, sol eli ve sol ayağının ön kısmı eksik olup önceki örnekten daha kalın bir *himationa* sarılmıştır. Sol bacak dizden hafif bükülmüş, bu hareket kumaşta vurgulanmış ve kalça sağa doğru hafif dönmüştür. Sol kol ileri doğru uzanmakta ve *himationun* bu kol üzerinde biriken kumaşı aşağıya dökülmektedir. Kutsal alanda bulunan ve şu anda kayıp olan üst gövdeden ibaret bir figürin parçası da önceki örneğe benzer yapıda olup Kore olarak adlandırılmıştır³⁰².

Kutsal alanda bulunan ve tanrıçalarla ilgili terrakotta figürinlerden bir diğeri, tanrıçanın en önemli kurban hayvanı olan domuza (**Resim 44**)³⁰³ aittir. Tekil terrakotta domuzlar, Knidos ve Eleusis Demeter kutsal alanlarında da bulunmuştur³⁰⁴. Domuz figürinlerinin kutsal alana bırakılma amacı daha kalıcı bir anı bırakmak ya da kurban edilen gerçek domuzların yerine kullanılmasıdır³⁰⁵. Priene'deki kutsal alanda bulunan diğer hayvan figürini ise güvercini betimler³⁰⁶. Güvercin, Aphrodite'nin kutsal hayvanı olmasına rağmen Kaunos, Rodos ve Lindos'ta olduğu gibi Demeter kutsal alanlarında nadir de olsa karşılaşılan figürin adaklarından birisidir. Ayrıca Korinthos'ta elinde güvercin tutan oturan bir kadın figürini bulunmuştur. Güvercinler bereket tanrıları ile bağlantılıdır. Pausanias, Demeter'in

²⁹⁸ bk. Rumscheid 2006: 448 Nr. 125 Taf. 55/1 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8587. Y. 16,2 cm).

²⁹⁹ bk. Rumscheid 2006: 448 Nr. 129 Taf. 55/2 (kayıp. Antikensammlung'daki belgeden bilinir. KY. 17,5 cm).

³⁰⁰ Rumscheid 2006: Nr. 139 Taf. 61/1 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8585. Y. 20 cm).

³⁰¹ bk. Rumscheid 2006: 436 Nr. 92 Taf. 38 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8597. KY. 13,1 cm).

³⁰² bk. Rumscheid 2006: 437 Nr. 95 Taf. 39/3 (Berlin Antikensammlung belgelerinden bilinir. KY. 10 cm).

³⁰³ bk. Rumscheid 2006: 522 Nr. 358-360 Taf. 150/1-3 (altı örnek Berlin, Antikensammlung'da ve üç örnek İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir. Y. 5 cm, 4,3 cm, 3,5 cm). Kutsal alanda terrakotta sığır figürinleri de bulunmuştur. bk. Rumscheid 2006: Nr. 351-352 Taf. 146/4-5 (üç örnek Berlin Antikensammlung'da ve üç örnek İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır. Y. 7 cm, 5,5 cm).

³⁰⁴ Bulba 2019c: 127.

³⁰⁵ Schipporeit 2013: 175.

³⁰⁶ bk. Rumscheid 2006: 522 Nr. 361 Taf. 150/4 (iki örnek Berlin, Antikensammlung'da korunmakta. Y. 8 cm).

ellerinde yunus ve güvercin tuttuğu ahşap betiminin Arkadia'da Demeter'e adanmış bir mağarada yer aldığından söz eder. Bulba'ya göre güvercin olasılıkla Kore'ye aittir³⁰⁷.

Kutsal alanda ayrıca 9 tane çıplak oturan kadın figürünü³⁰⁸ bulunmuştur. Dik bir şekilde, adeta sandalye/tabure üzerinde oturan bu figürler, ince uzun bir yapıda, aksesuar ve giysisizdir. Bunlar sıradan kadınlar olabileceği gibi tanrıça olma ihtimalleri de vardır. Oturan çıplak kadın figürlerinin yanı sıra kutsal alandan 20 adet dansçı figürün (**Resim 45-47**)³⁰⁹ bulunmuştur. Hellenistik tipte giyimli olan figürler, adeta bir anlık poz verir gibi duruş sergiler. Uzun mantoları ile vücutlarını sıkıca örten figürler, tanrıçaları için zarif dans hareketleri yaparmış gibidir. Figürlerin kol ve bacak hareketleri ile giysi kıvrımları birbirine benzer yapıdadır. Dansçılar, ince *chiton* benzeri kıyafetlerini iki taraftan da kaldırmaktadır³¹⁰. Dansçı bu figürlere Miletos³¹¹ ve Nymphaeum³¹² gibi Demeter kutsal alanlarında da rastlanılmıştır. Dans, dini ritüellerin en başta gelen uygulamalarından birisidir ve insanın müziğin etkisiyle kendinden geçerek büyük bir coşku içerisinde tanrısına olan bağlılığını sergilemesi açısından önem arz eder. Coğunlukla kadınlara hitap eden Demeter kültüründe dansçı kızlar ritüel ve şenliklerde yer alır. Aristophanes'in *Thesmophoria* adlı oyununda şenlik sırasında kızların müzik eşliğinde nasıl dans ettikleri coşku ile anlatılmıştır³¹³.

Bir eliyle başının üzerinde *hydria* taşıyan ve bu sebeple *hydrophoros* olarak adlandırılan genç kız figürinleri, Priene Demeter Kutsal Alanı'nda bulunan özel bir terrakotta grubudur (**Resim 48-49**)³¹⁴. Antik Dönem'de *hydrophoros* tipinin ilk örnekleri MÖ 6. yüzyıl sonundan itibaren görülmeye başlanmış ve MÖ 4. yüzyılda bu tip yaygınlaşmıştır.

³⁰⁷ Paus. 8.42.3-4; Bulba 2019c: 159. Adonis mitinin Aphrodite ile Persephone'yi içermesi, Demeter kutsal alanlarında Aphrodite'nin varlığını kısmen açıklayabilir. bk. Bulba 2019d: 62.

³⁰⁸ bk. Rumscheid 2006: 433 Nr. 80 Taf. 32/3-4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1612. KY. 5,4 cm. Hellenistik); Rumscheid 2006: 433 Nr. 81 Taf. 32/5 (Kayıp. KY. 5,5 cm. Hellenistik). Karia'da Kaunos, Knidos ve Theangela'da, ayrıca Pergamon, Ephesos, Samos ve Lindos Demeter Kutsal Alanı'nda da bu tür figürinler bulunmuştur. bk. Bulba 2019c: 140. Parion ve Enez kazılarında da Aphrodite olarak nitelendirilen benzer oturan çıplak kadın figürinleri bulunmuştur. bk. Güçlü 2006: 78-79 Res. 53 a-c; Başaran 2013: 185 Res. 232.

³⁰⁹ bk. Rumscheid 2006: 464-465 Nr. 148-149, 151, 154, 157, 161, 174, 176-177 Taf. 64/1-3, 64/5-6, 65/1-2, 65/6-7, 66/3, 71/1, 71/3-6 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8607, TC 8608, TC 8609. Y. 12 cm, 10,8 cm, 9,2 cm, 8,5 cm, 8,2 cm, 7,8 cm, 7,2 cm, 6,5 cm. MÖ 4. yüzyıl ortasından sonraya tarihli); Rumscheid 2006: 464-465 Nr. 156, 175, 178 Taf. 65/4-5, 71/2, 71/7-8 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1384, 1618. KY. 6,8 cm, Y. 8,5 cm, 7,6 cm. MÖ 4. yüzyıl ortasından sonraya tarihli); Rumscheid 2006: Nr. 153, 155 Taf. 64/8, 65/3 (kayıp. Y. 12 cm, 5,5 cm).

³¹⁰ Schipporeit 2013: 172.

³¹¹ bk. Schipporeit 2013: 131.

³¹² bk. Cronkite 1997: 466.

³¹³ bk. Aristoph. Thesm. 108.

³¹⁴ bk. Rumscheid 2006: 454 Nr. 142 Taf. 62 (15 örnek. Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8583. KY. 22,2 cm); Rumscheid 2006: 455 Nr. 143 Taf. 63/1 (15 örnek. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1584. KY. 16,5 cm); Rumscheid 2006: 455 Nr. 144 Taf. 63/2 (1 örnek. Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8584. Y. 11,7 cm).

Halikarnassos'ta *hydrophoros*ların rahip figürinleri ile birlikte bulunmuş olması bunların rahibe olduğuna dair düşünceyi kuvvetlendirir³¹⁵. Ayrıca MÖ 60-59 yıllarına ait bir yazıtta, tanrıçanın kült heykelinin yıkanması için su getirmekle görevli olan Klea isminde bir *hydrophorostan* ve bu kişinin Didyma Artemis kültünün en yüksek rütbeli *hydrophorosu* olduğundan söz edilmesi³¹⁶ de bu görevin önemini vurgulamaktadır. Halikarnassos dışında Herakleia, Iasos³¹⁷, Labraunda, Kaunos³¹⁸, Knidos³¹⁹, Theangela, Erythrai³²⁰, Pergamon³²¹, Tralleis ve Miletos'ta³²² da terrakotta *hydrophoroslar* bulunmuştur³²³.

Priene Demeter Kutsal Alanı'nda bulunan *hydrophoroslar*, diğer merkezlerde bulunan örneklerle benzer tiptedir³²⁴. *Chiton* ve *himation* giyimli figürler sol elleriyle elbiselerini, sağ elleriyle de başlarının üzerindeki bir *hydriayı* tutmaktadırlar. Bacaklardan birisi dizden kırılarak kumaş altından hareket vurgulanmıştır. *Himationun* bir ucu kalınca bükülerek sol koltuk altından geçer. Kumaşın gerdirilmesi ile sağ bacak hizasında yoğun ince kıvrımlar oluşmuştur. Kıvrımların yumuşak yapısı Hellenistik Dönem özelliği yansıtır.

Kutsal alanda *himationla* başı dâhil tüm vücudu tamamen örtülmüş kadın figürinleri (**Resim 51**)³²⁵ de bulunmuştur. Bunların sadece yüzleri görülmekte olup, kumaşın altından beden hareketleri net değildir. Örtünmek dini görevlerin dikkate değer simgelerinden birisidir.

Kutsal alanda bulunan en dikkate değer terrakotta figürinler “Baubo³²⁶” olarak da adlandırılan bereket cinleridir (**Resim 52-59**)³²⁷. Priene'deki kutsal alandan 23, kentteki

³¹⁵ Çekilmez 2015: 109 Res. 11-14.

³¹⁶ Çekilmez 2015: 118.

³¹⁷ bk. Cronkite 1997: 394; Schipporeit 2013: 93.

³¹⁸ bk. Bulba 2018: Res. 12; Bulba 2019c: 128. Kaunos *hydrophoros* figürinleri üç gruba ayrılmıştır: *Hydriayı* başının üzerinde taşıdığı sağ kolu açıkta olanlar, bu sağ kolun manto ile örtülmüş olanları ve *hydria* dışında sol kolda çocuk taşıyanlar.

³¹⁹ bk. Cronkite 1997: 411.

³²⁰ bk. Gençler Güray 2018: 64 Res. 3. Erythrai akropolisinin doğu eteğindeki MÖ 1. yüzyıl sonuna ait seramiklerin bulunduğu açmadan bir örnek bulunmuştur.

³²¹ bk. Cronkite 1997: 482.

³²² bk. Cronkite 1997: 446; Schipporeit 2013: 131.

³²³ Çekilmez 2015: 115.

³²⁴ bk. Schipporeit 2013: 93; Bulba 2018: Res. 12; Gençler Güray 2018: 64 Res. 3; Bulba 2019c: 129 Levha 2.

³²⁵ bk. Rumscheid 2006: 450-452 Nr. 131, 133, 135-136, 138 Taf. 57/2-4, 58/2, 58/4-5, 58/6, 60/1-3 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8589, TC 8590, TC 8591, TC 8595, TC 8596. KY. 13,6 cm, 13,5 cm, 6,2 cm, Y. 16,8 cm, 8 cm); Rumscheid 2006: 452 Nr. 137 Taf. 59 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1625. KY. 15,5 cm); Rumscheid 2006: 449-451 Nr. 130, 132, 134 Taf. 57/1, 58/1, 58/3 (kayıp. KY. 19 cm, 12 cm, 8,5 cm).

³²⁶ Baubo ya da Imbe: Eleusis’li yarı tanrıça, kült ritüellerinin parçası olan mühtecen mizahı yöneten kişi, acı çeken Demeter’i şakalarıyla güldüren ve cinsel organını açığa çıkaran Eleusis’li bir kadın, Eleusis gizemlerinde yaşanan duygusalılığı azaltmak amacıyla söylenen mühtecen şarkıların kişileştirilmiş hali. bk. Hom. Hym. 200-205; Graves 2004: 104; <https://www.theoi.com/greek-mythology/agricultural-gods.html> (07.09.2018). Baubo için bk. Picard 1927; Robert – Robert 1953; Olender 1985; Marcovich 1986; Georgopoulos vd. 2003; Michaelides 2004; Bonfante 2008; Tevebring 2017; Karataş 2019.

konutlardan da 3 adet Baubo figürünü bulunmuştur³²⁸. Kökenlerinin Mısır'a, Isis ve Osiris mitine dayandığı da öne sürülen bu bereket figürleri³²⁹ farklı anatomileri ile dikkat çeker. Dişil bu figürinlerde kadının başı, karın kısmında yer alır. Başın hemen bitimiyle birlikte vulva işlenmiştir. Baş ve kasıkların altından itibaren bacakların betimlendiği bu figürler ellerinde lir ve meşale gibi farklı nesnelere tutar. Lir tutan figür, sırt mantosu giymiştir. J. Roccas'a göre sırt mantosu Yunan sanatında MÖ 5. yüzyıl sonundan itibaren görülür ve kökeni Doğu sanatına dayanır ki orada bakireler tarafından giyilmekteydi. Meşale, Priene'de gece kutlanan Demeter törenlerini işaret ediyor olabilir. Figürinlerin bir kısmı başlarının üstünde *liknon*³³⁰ taşır. *Liknon*, gizemlerde ve festivallerde kült nesnelere taşımak için kullanılmıştır. Priene'nin bazı Baubo figürinleri *orans* pozisyonundadır³³¹. Bu figürinlerde kadın cinsel organının ön planda tutulması, bunların üreme ve bereketle ilgili olduğunu gösterir. Bilindiği üzere Eleusis Gizemleri'nde anlatılan öyküye göre Demeter yasasında kızını ararken Eleusis'e gelir ve orada konakladığı evin hizmetlisi Baubo, ona eteğini açıp tanrıçayı güldürmeyi başarır³³². Ayrıca Demeter törenlerinde kadınların erotik dişil küçük figürinleri³³³ ellerinde tutarak gayri ahlaki sözlerle birbirleriyle şakalaştıkları bilinmektedir. Bu tür şeyler, kadınlardaki doğurganlığı artıracak inancı ile yapılmıştır³³⁴. Kutsal alanda bulunan Baubo figürinleri de olasılıkla bu törenler ve inançla bağlantılıdır. Baubo'ya iki dini yazıtta rastlanır. İlki Naxos'da MÖ 4. yüzyıl sonunda Demeter, Kore, Zeus Eubouleus ve Baubo'ya adanan bir

³²⁷ Rumscheid 2006: 428-432 Nr. 65-77 Taf. 29-30 (Berlin, Antikensammlung, Inv. No. TC 8612, 8613, 8614, 8615, 8616, 8617, 8618, 8619; İstanbul Arkeoloji Müzesi, Inv. No. 1585, 1586. Y. 15,6 cm, 15 cm, 11,6 cm, 9,2 cm, 8 cm, KY 14,5 cm, 14,2 cm, 12 cm, 9 cm, 8,3 cm, 8 cm, 6,7 cm).

³²⁸ Schipporeit 2013: 170.

³²⁹ Murray 1934: 94; Olender 1985: 31.

³³⁰ Demeter kutsal alanlarında özellikle Korint'te birçok minyatür boyutta kil *liknon* bulunmuş, bunlar ekmek, kek, tahıl ve meyveler ile doludur. Bk. Karataş 2019: 193.

³³¹ Karataş 2019: 193-194.

³³² Hom. Hym. 200-205; Graves 2004: 104. Benzer bir mit Japon dini Şinto'dan bilinir. Japonya'nın Güneş Tanrıçası Amaterasu, tanrısal erkek kardeşine küserek kederli şekilde bir mağaraya kapanır. Onun yokluğunda Dünya karanlık ve soğuğa mahkûm olur. Diğer tanrıların isteğiyle Tanrıça Ame-no-Uzume, mağaranın önüne gelerek müstehcen şekilde dans eder ve eteğini kaldırır. Bu duruma gülen Amaterasu, mağaradan ayrılır ve Dünya tekrar aydınlanır. bk. Xanthakou 2016: 533.

³³³ Atina akropolisinin kuzey yamacında yer alan Aphrodite Açık Hava Kutsal Alanı'nda kayalara oyulmuş nişler içerisinde mermerden yapılmış erkek ve kadın cinsel organ tasvirleri bulunmuş. bk. Gür 2016: 69 Res. 2.

³³⁴ Clem. Al. Book II; Sina 2004: 47; Şahin 2013: 157. Son yıllara kadar her yıl 8 Ocak'ta Makedonya ve Yunan Trakya'sının çeşitli köylerinde kutlanan *Babo Günü* cinsiyet rolleri ve doğurganlığı teşvik eden ritüellerden oluşuyordu. Babo, köy ebesi yaşlı kadındır ve çocukları koruyan ritüeller yapar. Babo gününde sabah erken saatte başlayan törende kadınlar tüm gün içki içer, geceleri müstehcen cesur şakalar yapar ve şarkılar söyler. Erkeklerle yasak olan bu törende cinselliğin ön plana çıkarılması Demeter ritüellerini hatırlatır. bk. Xanthakou 2016: 528 vd.

yazıttır. Diğeri ise Demeter kültünün en yoğun görüldüğü yerlerden Paros'tan Hera, Demeter Thesmophore, Kore, Zeus Eubouleus ve Baubo'ya adanmış MÖ 1. yüzyıl yazıtıdır³³⁵.

Günümüze değin yapılmış kazı ve araştırmalarda, Baubo figürinleri Priene dışında Samos, Erythrai ve Mytilene'deki Demeter kutsal alanlarında bulunmuştur³³⁶. Priene ve Samos örneklerinde figürlerin kolları ve bacakları mevcut olup baş, karın kısımlarında yer alır. Mytilene ve Erythrai'da bulunan örnekler ise Priene ve Samos'takilerden bir miktar farklıdır. Mytilene'den gelen iki örnek kolsuz ve bacaksız, baştan ibarettir. Ayrıca ağız kısmına vulva işlenmiştir³³⁷. Erythrai Baubo'su da figürin olmayıp küçük bir mask şeklindedir. Önceki örnek gibi kollar ve bacaklar bulunmaz ve ağız kısmında vulva betimlenmiştir³³⁸. Bu dört kentte bulunan Baubo'ların Demeter festivallerinde kullanılan kült nesnelere olması muhtemeldir³³⁹.

2.1.2.1.4. Seramikler

1898 yılındaki kazılar sırasında kurban/adak kuyusunun kuzeyindeki duvar ile tapınağın pronaos duvarı arasında kalan kısımda istiflenmiş halde birçok malzeme bulunmuştur³⁴⁰. MÖ 4. yüzyılın sonu/erken 3. yüzyıl - MÖ 2. yüzyıl sonu arasına tarihlendirilen bu malzemeler arasında beş tane minyatür kap da gün ışığına çıkarılmıştır. Son yıllarda yapılan sondajlarda da yine aynı dönemden kaliteli ve kalitesiz seramikler bulunmuştur. İmparatorluk Dönemi'ne ait bazı kap ve kandiller³⁴¹ de mevcuttur. Alanda takı ve başka küçük adaklar da bulunmuştur³⁴². Kutsal alanda bulunan ve ritüel yemeklerini işaret eden birçok seramik dışında kentte bulunan yuvarlak bir mühür üzerinde incilerden bir

³³⁵ Robert – Robert 1953: 161 No. 156; Olender 1985: 15; SEG 16: 478; IG XII, 5 227, <https://epigraphy.packhum.org/search? patt=%CE%B2%CE%B1%CF%85%CE%B2%CE%BF> (27.07.2018)

Naxos Yazıtı : [Θ]εο[σ]έβης Κρηθέως Δήμ[ητρι] [κα]ὶ Κόρη καὶ Διὶ Εὐβουλεῖ καὶ Βαυβοῖ.

Paros Yazıtı: Ἐρασίπη Θεράσωνος ἡ ἱρῆ Δήμητρι Θεσμοφόροι καὶ Κόρη καὶ Διὶ Εὐβουλεῖ καὶ Βαυβοῖ.

³³⁶ bk. Gençler Güray 2018: 63-64 Res. 3; Karataş 2019: 180 Fig. 2, 4.

³³⁷ Karataş 2019: 180 Fig. 2, 4.

³³⁸ Gençler Güray 2018: 63-64 Res. 3. Erythrai akropolisinin doğu eteğinde MÖ 1. yüzyıl sonuna ait seramik buluntuları içeren katmanda 8,2 x 7,2 cm boyutunda mask formunda içbükey kesitli Baubo figürü bulunmuştur.

³³⁹ Karataş 2019: 193.

³⁴⁰ Kutsal alandaki ilk kazılarda bilinmeyen sayıda basit kaplar ve içe çekik alçak kenarlı kâseler bulunmuş, bunlar belgelenmeyip kaybolmuştur. Sonraki kazılarla da geniş ölçüde ince seramikten ziyade kaba seramikler saptanmıştır. Geç Klasik Dönem'in siyah parlak ve ince seramiği, Helenistik beyaz zeminli laginos, Helenistik – İmparatorluk Dönemi'ne ait “colour-coated ware” ve megarik kupalar, ince kaliteli kaplar kült yemeklerine aittirler. Geç İmparatorluk Dönemi'nden kandiller de bulunmuştur. bk. Schipporeit 2013: 174.

³⁴¹ Kandiller özellikle Demeter kutsal alanlarında bulunan önemli bir malzeme grubudur. Buna en iyi örnek olan Kaunos Demeter Kutsal Alanı'nda Geç Arkaik – Roma Dönemi'ne tarihlenen ve çoğunluğu MÖ 4. yüzyıldan 60 binin üzerinde kandil ve kandil kernos bulunmuştur. Ancak buradaki kandillerin büyük kısmı minyatür boyutta olup semboliktir. Kandillerin kutsal alana bırakılma sebebi olasılıkla ruhların yollarını karanlıkta bulmalarını sağlamaktır. Bazı Kaunos kandillerinin içinde altın yaprak ya da kemik parçaları tespit edilmiştir. Benzer örnek Kuzey Karadeniz'deki Patraios kenti yakınlarındaki Demeter Kutsal Alanı'nda görülür. bk. Bulba 2019b: 31 vd.

³⁴² Schipporeit 2013: 167.

çember içerisinde iki büyük meşale arasında elinde buğday başaklarıyla oturan Demeter görülür. Bu buluntu Demeter festivallerinde yenilen kek veya diğer fırınlanmış gıdaları mühürlemekte kullanıldığı yönünde yorumlanmıştır³⁴³.

Demeter kutsal alanlarında en sık rastlanan kap formu *hydria*³⁴⁴, minyatür boyutlarda ya da *hydria* taşıyan kadınların betimlendiği terrakotta figürinler olarak görülür. Priene Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan da dört adet minyatür *hydria* (**Resim 50**) bulunmuştur³⁴⁵. *Hydria*'nın su taşımada kullanılıyor olması kült için suyun önemini temsil etmektedir. Su hayattır, doğayı canlandıran ve bereketlendiren en büyük kuvvettir. Özellikle bereket tanrıçasının kutsal alanında vurgulanması da bundan dolayıdır. Ritüellerden önce temizlenmek ve manen arınmak için gerekli olan su, olasılıkla bu özel kapta taşınmaktaydı. Kutsal alanın girişinde mevcut olan çeşme ve su teknesi ile su boruları da suyun kulte ne kadar önemli olduğunun göstergeleridir.

2.1.2.2. Epigrafik Buluntular

Priene kentinde Tanrıça Demeter ve Kore'nin epithetsiz isimlerinin geçtiği beş adet yazıt bulunmuştur. Bu yazıtlardan dört tanesi Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan iki heykel kaidesi, bir mermer levha ve bir sütun tamburunda yer almaktadır. Beşinci yazıt ise kent duvarında bir niş içerisinde bulunmuştur. Söz konusu yazıtlar MÖ 4. - MÖ 2. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Kent duvarındaki nişte yer alan yazıtta tanrıçalar "beyaz giysili kanun getirici kutsal melikeler" olarak nitelendirilmiş iken diğer üç örnekte rahibeler vasıtası ile tanrıçaların isimleri anılmaktadır. Bir yazıtta ise sadece Tanrıça Kore'nin adının geçtiği kısım korunmuş olup yazıtın geri kalan kısmı çok fazla tahribe uğradığı için okunamamaktadır³⁴⁶.

Söz konusu yazıtlardan ilk ikisi Demeter ve Kore Kutsal Alanı girişindeki heykel kaidelerinde yer alır. Rahibe Timonassa'nın bronz heykelinin MÖ 4./3. yüzyıla ait yazıtında (**Kat. No. 18**) Demeter ve Kore rahibesinin olasılıkla tanrıçalara adağından söz edilir:

Τιμόνασ[σα Ε]ὐ[θυ]δή[μ]ο[υ],
Εὐπόλιο[ς δὲ] γυνή,
[ἱερ]ῆ Δήμητρος καὶ Κόρης

³⁴³ Wiegand – Schrader 1904: 467 Abb. 574; Rumscheid 2006: 65.

³⁴⁴ *Hydria*lar, Iasos, Kaunos, Miletos, Kos ve Rhodos'taki Demeter Kutsal Alanları'nda bulunmuştur. Demeter'in yanısıra Zeus, Hera (Samos, Perachora, Argos), Aphrodite, Athena (Halai, Chios), Dionysos, Artemis (Ephesos, Sparta), Apollon ve Nympe kültlerinde de kutsal alanlara *hydria*lar bırakılmıştır. *Hydria kernoslari* da yer altı tanrıları için önemli bir buluntu grubudur. bk. Bulba 2018: 5 vd; Bulba 2019b: 31.

³⁴⁵ Rumscheid 2006: 67.

³⁴⁶ Blümel – Merkelbach 2014: 389-393 Nr. 191-195.

“Euthydemos’un kızı, Eupolis’in karısı, Demeter ve Kore rahibesi Timonassa³⁴⁷”.

Kutsal alanın girişindeki bir diğer heykel kaidesinde yer alan MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihli yazıtta (**Kat. No. 19**):

Ηγησὼ Ἰπποσθένους,
Εὐκρίτου δὲ γυνή,
ιερῆ Δήμητρος καὶ Κόρης

“Hipposthenes’in kızı, Eukritos’un karısı, Demeter ve Kore rahibesi Hegeso”³⁴⁸

ifadesi geçer. Bu yazıtlarda Demeter ve Kore rahibelerinin kendileriyle birlikte eşleri ve babalarının isimlerinin yer alması, rahibelerin evli ve soylu bir aileden geldiklerini işaret eder.

Ayrıca kutsal alanda bulunan mermer levhadaki MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiş bir yazıtta (**Kat. No. 20**) ise rahibe bir anne ile olasılıkla eşi gibi soylu bir aileden gelen bir adamın, oğulları için yaptığı adaktan söz edilmektedir. Bu yazıt, rahibelerin kentteki diğer evli kadınlar gibi bir yaşantıya sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

ιερῆ Τυριννῶ Ἐπαμείνωνος καὶ Φράττις Πυθοτίμου
ὕπερ τοῦ υἱοῦ Ἐπαμείνωνος εὐχὴν

“Epameinon’un kızı rahibe Tyrinno ve Pythotimos’un oğlu Phrattis, oğulları Epameinon ile ilgili bir adağı yerine getirmekte (bunu adadı)³⁴⁹”.

Rahibe Tyrinno ile Phrattis, çocukları için dileklerinin gerçekleşmesi karşılığında bereket ve çocukluğun bir tanrıçası Demeter’e bir hediye sunmuş olmalı. Demeter ve Kore Kutsal Alanı’nda bulunan terrakotta figürinler kadının bereketi ve çocukların başarılı yetişmesine adanmıştır. Yazıtın işlendiği taban plakasının üzerinde bronz figürler için yapılmış yedi dübel deliğinde ise ne ya da kimin temsil edildiği belirsizdir³⁵⁰.

³⁴⁷ Wiegand – Schrader 1904: 149; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 172; Rumscheid 2000: 151; Blümel – Merkelbach 2014: 389 vd. Nr. 191.

³⁴⁸ Wiegand – Schrader 1904: 147, 150-151 Abb. 118, 120; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 173; Rumscheid 2000: 151; Blümel – Merkelbach 2014: 390 Nr. 192. Rahibenin adı Wiegand-Schrader ve Blümel – Merkelbach’a göre *Hegeso*, Hiller von Gaertringen’e göre *Nikeso*’dur.

³⁴⁹ Wiegand – Schrader 1904: 152; Hiller von Gaertringen 1906: 132 Nr. 170; Blümel – Merkelbach 2014: 391 Nr. 193.

³⁵⁰ Blümel – Merkelbach 2014: 391 Nr. 193.

Demeter Terası'nda bulunmuş ve tapınak pronaosunun sütun tamburu üzerinde yer alan yazıt (**Kat. No. 21**) okunmaz bir haldedir. MÖ 3./2. yüzyıla tarihli olan yazıtta sadece (Demeter? ve) Kore ismi anlaşılabilir³⁵¹.

Tanrıçalar Demeter ve Kore'ye ithafen yazılmış son yazıt (**Kat. No. 22**), kentteki Kaynak Kapısı'nda, kült nişi üzerinde yer almaktadır. MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen yazıtta³⁵²:

“Salamis'den gelen, Ariston oğlu Kypros'lu Philios, uyurken rüyasında Naulokhos'u ve beyaz giysili kanun getirici kutsal melikeleri görmüştü. Melikeler rüyasında üç kere, bu herosu şehrin bekçisi olarak onurlandırması emrini vermişler ve yeri de işaret etmişlerdir. Bu nedenle Philios tanrısı (buraya heykel olarak) yerleştirdi”.

Rumscheid'e göre yazıtta sözü edilen “Melikeler” Tanrıça Demeter ve Kore'dir. Salamis'den gelen, Ariston oğlu Kypros'lu Philios rüyasında Priene'ye ait bir liman kenti olan Naulokhos'un kişileşmiş halini ve tanrıçaları görmüş, Naulokhos'a bir heros olarak tapmış ve işaret edilen yere onun heykelini yerleştirmiştir³⁵³.

2.1.2.3. Nümizmatik Buluntular

Tanrıça Demeter ve kızı Kore'nin atribütü veya portrelerinin bulunduğu kent sikkeleri, kentin kuruluşunun ilk zamanlarından Roma İmparatorluk Dönemi'nin ortalarına değin görülmektedir. Sikkeler üzerinde Demeter ve Kore tek başlarına veya sikkenin farklı yüzlerinde betimlenmişlerdir. Ayrıca Kore'nin Tanrı Hades³⁵⁴ tarafından kaçırılmasını konu alan sikkeler de mevcuttur. Kentte Hades'e dair tek buluntu bu bronz sikkelerdir.

Priene'de Demeter ve Kore kültürünün işareti olarak nitelendirilebilecek en erken sikkeler, arka yüzlerinde meander halkası içerisinde başak betimi görülen örneklerdir³⁵⁵. Her ikisi de bronz olan sikkeler (**Resim 24**), yaklaşık olarak kentin kurulduğu MÖ 350-340 yıllarına tarihlenir. Sikkelerin ön yüzünde Korinth miğferli Athena başı görülür. İlk örnekte Athena'nın başının arkasında üç yapraklı zeytin dalı motifi de yer alır. Sikkelerin arka yüzünde ise meander halkası içerisine dikey olarak yerleştirilmiş başak betimi bulunur.

³⁵¹ Blümel – Merkelbach 2014: 392 Nr. 194.

³⁵² Blümel – Merkelbach 2014: 393 Nr. 195.

³⁵³ Rumscheid 2000: 42 vd.

³⁵⁴ Hades için bk. Hom. II. XV. 220-261; Hdt. II. 122; Erhat 2003: 120-122; Bayladı 2005: 179-180; Agizza 2006: 143-145.

³⁵⁵ Regling 1927: 149.

Kentin adının kısaltılmış halinin de işlendiği bu sikkelerin ilkinde kentin adı *IIPI*, diğerinde *IIP* olarak yazılıdır³⁵⁶. Bu ilk sikkelerden sonraki 420 yıllık dönemde sikkelerde külte dair izlere rastlanılmamaktadır³⁵⁷.

Roma imparatoru Vespasianus Dönemi'nde (MS 69-79) külte dair sikkeler görülür³⁵⁸. Söz konusu bronz bir sikkenin (**Resim 60**) ön yüzünde Tanrıça Demeter'in başak çelenkli başı yer alır. Betimden arta kalan alanda *NOC AP EIII EPATΩ XONTO – C* lejantı bulunur. Sikkenin arka yüzü Tanrıça Kore'nin başı örtülü betimine sahiptir, ayrıca kentin adı *IIPIHNEΩN* şeklinde yazılmıştır³⁵⁹. Tanrıçaların betimine sahip bu sikke ile benzer damgadan üretilmiş altı sikke tipi daha bulunmaktadır. Vespasianus Dönemi'ne tarihli kentin adının işlendiği sikkelerin ön ve arka yüz betimleri önceki örneklerle aynı olup sadece ufak portre farkları vardır³⁶⁰.

İmparator Hadrianus Dönemi'ne (MS 117-138) tarihli bronz bir sikkenin (**Resim 61**) ön yüzünde imparatorun portresi ve *AY KAI TPAI AAPIANOC CE* lejantı yer alır. Sikkenin arka yüzüne ise *chiton* ve *himation* giyinmiş tanrıça Kore sağ eli asaya dayalı, cepheden ayakta, peçeli başı ile resmedilmiş, ayrıca *KOPH IIPIHNEΩN* lejantı işlenmiştir³⁶¹.

İmparator Valerianus Dönemi'ne (MS 253-260) ait bronz bir sikkenin (**Resim 62**) ön yüzünde imparator portresi ve *AVT K.IIo AIK.OVAEPIANOC IIo A* lejantı yer alır. Sikkenin arka yüzüne ise başında *kalathos*uyla cepheden ayakta Tanrıça Demeter, ayrıca haşhaş kafası, iki başak ve *EII APX.IOVA.CA T – OPNEINOV II PIH – NE ΩN* lejantı işlenmiştir³⁶².

Tanrıça Kore, sikkeler üzerinde annesi Demeter ile betimlenmiş olmasının yanı sıra kocası Tanrı Hades ile de gösterilmiştir. Tanrıçanın tek miti olan Hades tarafından çiçek toplarken yer altına kaçırılmasını konu alan sikkelerde Kore ve Hades, hızla ilerleyen bir *quadriga* içerisinde görülür. Bu sikke tipinden ilk iki örnek Hadrianus Dönemi'ne aittir. Bronz olan bu sikkelerden ilkinde (**Resim 63**) ön yüzde Hadrianus'un diademli başı ve *AY KAI TPA AAPIANOC CE* lejantı yer almaktadır. Arka yüzde ise dörtnala koşan atların dizginlerinden tutan Hades, sakallı başı ile cepheden ayakta betimlenmiştir. Tanrı sağ elinde

³⁵⁶ Regling 1927: 46 Taf. I 45 (çap 8 mm, ağırlık 0,80 g), Taf. I 46 (çap 9 mm, ağırlık 1,05 g).

³⁵⁷ Regling 1927: 149.

³⁵⁸ Regling 1927: 13 Nr. 177.

³⁵⁹ Regling 1927: 97, 135 Taf. IV 177 (çap 19-21 mm, ağırlık 6,27 gr).

³⁶⁰ Regling 1927: 13, 98, 135 Taf. IV 178 (çap 20-21 mm, ağırlık 7 gr), Nr. 179 (çap 20 mm, ağırlık 5,88 gr), Taf. IV 180 (çap 19/20 mm, ağırlık 6,16 gr), Taf. IV 181 (çap 21 mm), Taf. IV 182 (çap 20 mm), Taf. IV 183 (çap 18-21 mm, ağırlık 4,45 – 4,38 gr).

³⁶¹ Regling 1927: 108-109, 135 Taf. V 202 (çap 20-22 mm, ağırlık 7,64 – 7,30 – 5,24 – 5,12 – 4,87 – 4,40 gr).

³⁶² Regling 1927: 116, 136 Taf. V 222 (çap 27 mm, ağırlık 9,25 gr).

yer altını simgeleyen yanan bir meşale tutmaktadır. Arabanın içinde Kore, kaçırılma sahnesine uygun şekilde Hades'in yanında çırpınmaktadır. Sahneden geri kalan kısmında kentin adı (*ΠΙΠΙ ΗΝΕΩΝ*) yazılıdır³⁶³. Tanrıça Kore'nin Hades tarafından kaçırılışı, imparator Hadrianus Dönemi'nde imparatoriçe Faustina adına basılan sikkelerde³⁶⁴ ve imparator Geta (MS 209-212)³⁶⁵, Severus Alexander (MS 222-235)³⁶⁶ ve II. Philippus'un (MS 247-249) bronz sikkelerine³⁶⁷ de işlenmiştir.

2.1.2.4. Değerlendirme

Önemli bir İon kenti olan Priene, MÖ 4. yüzyılın ortalarında Mykale Dağı'nın güney yamacında yeniden kurulmasının ardından kentin kültleri arasında yerini alan tanrıçalar Demeter ve Kore'nin kutsal alanı kente hâkim konumda, akropolis kayalığının güneyindeki yamaçta kurulmuştur. Yazıtlar, terrakotta figürinler ve sikkeler yoluyla da varlığı kanıtlanan tanrıçalar, toprağın bereketi³⁶⁸ ve kadının üremesiyle ile özdeşleştirilmiş ve Priene'nin kadınları ve genç kızlarından oluşan topluluk tarafından kendilerine uzun dönem tapınılmıştır.

Demeter kutsal alanları genellikle kent içinde ya da kent merkezinden uzakta ve yamaçta yer almakta olup, sade bir yapılaşma sergilemektedir³⁶⁹. Priene'deki Demeter Kutsal Alanı da merkezden uzakta ve yamaçta bulunur. Kente hâkim bir noktada yer alan ve bir plan dâhilinde mimari öğelerin yerleştirildiği kutsal alanda ritüeller için açık bir orta alan elde edilmiştir. Pronaos, cella ve iki odadan oluşan tapınağın planının benzerine başka bir kutsal alanda henüz rastlanılmamıştır. Tapınağın etrafının koridorla çevrilmiş olması da tekil bir özelliktir. In antisli pronaos'tan geçildikten sonra geline cella kısmında duvar boyunca yer alan podyumun benzer bir örneğine, kentte “Kutsal Ev” olarak adlandırılan 22 numaralı evde rastlanılmaktadır. Hem 22 numaralı evde hem de Demeter Tapınağı'nda adaklar bu podyumun üstüne yerleştirilmekteydi. Ayrıca her iki yapıda podyumun önünde yer alan mermer masalar da yine olasılıkla adaklar için kullanılmış olup iki yapının benzerliğini ortaya

³⁶³ Regling 1927: 109, 135 Taf. V 203 (çap 21-22 mm, ağırlık 9,70 – 7,69 – 4,84 gr).

³⁶⁴ bk. Regling 1927: 110, 135 Nr. 207. Sikkenin çapı 20 mm, sikkenin ön yüzünde *ΦΑΥΚΤΕΙΝΑ ΚΕΒΑΚΤΗ* lejanti, arka yüzünde ise kentin adı (*ΠΙΠΙ ΗΝΕΩΝ*) yazılıdır.

³⁶⁵ bk. Regling 1927: 111, 135 Taf. V 210 (çap 21-22 mm, ağırlık 6,45 g). Betimde Hades kısa bir asa tutmakta. Sikkenin ön yüzünde *ΕΤΑΚ ΚΑΙ* lejanti, arka yüzünde kentin adı (*ΠΙΠΙΗ [ΝΕΩΝ]*) yer almaktadır.

³⁶⁶ bk. Regling 1927: 112, 135 Taf. V 212 (çap 23-24 mm, ağırlık 7,62 g). Sikkenin ön yüzünde *ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ Κ – ΕΒ ΑΕΖΑΝΑΡΟΚ* lejanti, arka yüzünde ise *ΑΡΧ ΛΟΥΚ ΕΠΙ Ο ΠΙΠΙΗΝΕΩΣ* lejanti yer almaktadır.

³⁶⁷ bk. Regling 1927: 113, 135 Taf. V 216 (çap 21 mm, ağırlık 5,38 g). Sikkenin ön yüzünde *Μ ΙΟΥ. ΦΙΛΙΠΠΙΟΚ ΚΑΙ* lejanti, arka yüzünde ise *ΠΙΠΙ [Η] ΝΕΩΝ (ya da ΠΙΠΙ[Η] ΝΕΩΝ)* lejanti yer almaktadır.

³⁶⁸ Tanrıça Demeter'in yanı sıra Dionysos da hem toprağın bereketi hem de üreme ile bağdaştırılmıştır. Korinth Demeter Kutsal Alanı gibi bazı kutsal alanlarda her iki tanrıya ait eserlerin bulunması, bunlara birlikte bir tapınım yapıldığına dair yorumların yapılmasına neden olmaktadır. bk. Bookidis – Stroud 1987: 27 Fig. 27.

³⁶⁹ Bulba 2019a: 220.

koymaktadır³⁷⁰. Tanrıça Demeter'in bereket ve kadın üremesi ile ilgili olması kadınların bu kulte daha çok bağlanmasını sağlamıştır. Kadınlar ev hayatıyla daha iç içe olduğu için bu tapınak da kalabalık kadın taraftarın bir nevi kutsal evidir. Demeter ve Kore Tapınağı kentin üst noktasında, özellikle kadınların ritüellerini daha rahat uygulayabilmesi için kentin merkezinde değil doğanın içindedir. Yazıtlardan anlaşıldığı üzere kültün evli ve çocuklu olan rahibeleri³⁷¹, olasılıkla kent içinde kendi evlerinde yaşıyor ve kutsal alan sadece ritüeller için kullanılıyordu³⁷². Kutsal alanda bulunan çok sayıda terrakotta figürin dişil özelliklere sahiptir. Baubo olarak adlandırılan bereket cinleri, *hydrophoroslar*, çıplak oturan kadınlar ve dansçılar en fazla bulunan terrakotta gruplarıdır. Baubo'lar ve çıplak kadın figürlerinin dişiliğe vurgu yapan karakteri, bereketi ve üremeyi simgeleyen Demeter ile uyumludur. Özellikle Demeter bayramlarında kadınların bu tür figürler ile bir arada olmasının, onlardaki doğurganlığı artıracığına inanılmıştır³⁷³.

Her kulte olduğu gibi yaşamın devamını sağlayan en önemli unsurlardan birisi olan su, Demeter kültüründe de temizlik ve arınmak için vazgeçilmez bir araçtır. Kutsal alanda bulunan çeşme, su teknesi ve su borularının varlığı da bunun kanıtıdır. Bunun yanısıra bulunan terrakottalar arasında minyatür *hydriaların* ve bu *hydriaları* başları üzerinde taşıyan genç kadın/kız figürinlerinin olması suyun kulturedeki yerini ve önemini gösterir. Törenlerde kullanılacak olan suyun taşınması da muhakkak özel bir görev olarak addedilir. Bu da bize Demeter kültüründe *hydrophoros* olarak görev alan kadınların varlığını ispatlar. Dans eden kız figürinleri de kült törenlerinde kadınlar tarafından yapılan dansın etkisini ortaya koyar. Müzik ve dans, tanrıya yapılan seronomilerin vazgeçilmez unsurlarıdır. Dinsel şarkılar eşliğinde tanrıçasına ibadetini gerçekleştiren kadınların, terrakotta betimlerinin adak olarak verilmesi, törenlerin içeriğini kısmen de olsa göstermesi açısından önemlidir.

Ayrıca tanrıçanın kurban hayvanı olan domuzun da terrakotta betimleri bulunmaktadır. Domuzun, Demeter kültüründe özellikle tercih edilmesi olasılıkla bu hayvanın çok doğurgan olması ve kanının çok yoğun şekilde akmasından dolayıdır³⁷⁴. Kutsal alana bırakılan domuz figürinleri de bu hayvanın kurban edilemediği durumlarda alternatif olarak kullanılmış olmalıdır³⁷⁵. Thesmophoria'larda kuyulara atılan domuz yavruları, sonrasında artık halinde

³⁷⁰ Wiegand – Schrader 1904: 175.

³⁷¹ Blümel – Merkelbach 2014: Nr. 191-193.

³⁷² Schipporeit 2013: 150.

³⁷³ Clem. Al. Book II; Sina 2004: 47; Şahin 2013: 157.

³⁷⁴ Dürüşken 2000: 118 vd.

³⁷⁵ Schipporeit 2013: 175.

toplanarak tarlalara bereket getirmesi için serpilirdi³⁷⁶. Kutsal alandaki kurban/adak kuyusu da böyle bir uygulamada kullanılmış olabilir. Çünkü alanda yapılan kazı ve araştırmalar sırasında kuyuda herhangi bir buluntu açığa çıkarılmamıştır³⁷⁷.

Tanrıça Demeter ve kızı Kore'nin kültüyle bağlantılı sikkeler, kentin kuruluşunun ilk zamanlarından Roma İmparatorluk Dönemi ortalarına değin görülmektedir. MÖ 350-340'a tarihli ilk sikkelerde meander halkası içerisinde Demeter'in simgesi başak motifi yer alırken³⁷⁸ Roma Dönemi'nde Vespasianus, Hadrianus, Valerianus sikkelerinde Tanrıça Demeter ve Kore'nin betimleri görülür³⁷⁹. Hadrianus, Geta (MS 209-212), Severus Alexander ve II. Philippus sikkelerinde ise Kore'nin Hades tarafından kaçırılması işlenmiştir³⁸⁰.

Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndaki mevcut buluntulara göre kült MÖ 4. Yüzyılın sonlarında kurulmuş³⁸¹ olup MÖ 2. yüzyıla kadar yoğun ilgi görmeye devam etmiştir³⁸². Ünik tapınak planı ile dikkat çeken kutsal alan, diğer Demeter kutsal alanlarında görüldüğü gibi çok çeşitli dişil figürin ve zengin buluntulara sahiptir. Priene Demeter kültü konusunda Priene yazıtları detaylı bilgi vermemesine rağmen Geç Klasik ve Hellenistik Dönem'de, çoğunluğunu kadın ve kızların oluşturduğu bir inanan topluluğu ile Demeter ve Kore kültürünün kentin dinsel ve sosyal hayatında önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Thesmophoria'larda bir araya gelen bu kadınlar, tanrıçalarına domuz kurban ederek³⁸³ ve dişil bazı adaklar adayarak³⁸⁴ ibadetlerini yerine getiriyorlardı. Priene kentinde Demeter kültü, bereket ile bir tutulmuş ve paganizmin ortadan kalkmasına değin varlığını korumaya devam etmiştir.

³⁷⁶ Işık 2017: x.

³⁷⁷ Wiegand – Schrader 1904: 154.

³⁷⁸ Regling 1927: 149.

³⁷⁹ Regling 1927: 13, 108-109, 116, 135-136 Nr. 177 Taf. V 202, 222.

³⁸⁰ Regling 1927: 109-113, 135 Taf. V 203, 207, 210, 212, 216.

³⁸¹ Kienlin – Schneider: 393.

³⁸² Schipporeit 2013: 167; Blümel – Merkelbach 2014: 391 Nr. 193.

³⁸³ Raack 2007: 160-161; Schipporeit 2013: 177.

³⁸⁴ Schipporeit 2013: 170.

2.1.3. KYBELE

Çatalhöyük figürinlerinden itibaren bereketle özdeşleştirilen Ana Tanrıça, Anadolu’da özellikle Kybele inancında kendine yer edinmiştir³⁸⁵. Phrygia’lı Ana Tanrıça Kybele, doğanın üzerinde büyük bir güç olarak görülmüştür³⁸⁶. Phryg Anası ya da Phrygia dilindeki sıfatından üretilen ismiyle Kybele³⁸⁷, Yunan kültüründe MÖ 7. yüzyıl sonu – 6. yüzyıl başında ortaya çıkar. Tanrıçayla ilgili bulunan malzemeler, MÖ 6. yüzyılın 2. yarısında Kybele tapımının İonia’dan Yunanistan’a ve İtalya’dan Fransa’ya geniş bir coğrafyada yayıldığını belgeler³⁸⁸.

Yunan dünyasında Kybele, genellikle bir taht üzerinde *chiton* ve *himation* giymiş olarak ve başında taç ya da polos ile gösterilir. Tanrıça çoğu zaman sol elinde *tympanon* ve sağ elinde *phiale* tutmakta, tahtın her iki tarafında ya da tanrıçanın kucağında kutsal hayvanı aslan yer almaktadır³⁸⁹. Kybele’nin başında görülen kuleli taç, tanrıçanın kentler üzerindeki gücünü simgeler. Trakya’dan göç eden Phrygialılar, Anadolu’ya beraberlerinde inançlarını da getirmişler. Bu insanlar geldikleri coğrafyada doğadan duydukları korku sonucu onunla bir olma yolunu seçmişler ve doğanın seslerini hayatlarının temel unsuru yapmışlardır. Bu kültte, şarkılar ve estrümanlara büyük önem verilmiştir. Tympanon, çalpara, ziller, tiz sesli flüt ve kaval sesleri çığlıklara karışarak tam bir esrime hali yaratıyordu³⁹⁰.

³⁸⁵ Özmen 2016: 385 Res. 1. Çatalhöyük’te bulunan başı kopuk, şişman kadın heykelciğinin arka kısmındaki yabani tahıl tohumu, Ana Tanrıça ile bereket arasında kurulan bağlantı için önemli bir veridir. Kybele için bk. Vermaseren 1987; Roller 1988; Baring – Cashford 1993; Bogh 2007; Roller 2013; Özkan 2016; Özmen 2016; Ateş 2018.

³⁸⁶ Uncu 2012: 538. Hititlerden itibaren bereketin bir sembolü olarak görülen ve Demeter kültüründe de yer edinen nar motifi Kybele’nin önemli atribütlerinden birisidir. Kybele ve Demeter özdeşliği için bk. Roller 2013: 208-210.

³⁸⁷ Roller 2013: 20-21. “Tanrıçanın adı ilk olarak MÖ 7. yüzyıla ait Phrygia yazıtlarında karşımıza çıkar. Orada kendisine Phrygia dilinde Matar, yani “Ana” diye seslenilmiştir. Bu sözcük genellikle tek başına görülmekle birlikte, Phrygia dilinde “dağın” anlamına gelen bir niteleme sıfatının, yani kubileya’nın da bulunduğu iki örnek vardır. Bu nedenle tanrıçaya seslenen en eski yazılı metinlerde o yalnızca “Ana” ya da “Dağın Anası” idi. MS 2. yüzyıla ait Yunanca yazılmış Phrygia yazıtlarında ona Μήτηρ Θεά (Meter Thea), Ana Tanrıça diye seslenilir. Yunanistan’da Μήτηρ (Meter), Ana idi, ama daha sonra üstün bir kimlik kazanarak Μήτηρ θεών, Tanrıların Anası olmuş, bu kimlik Yunan panteonunda sarsılmaz bir yer edinmişti. Roma dünyasında ise Magna Mater, yani Büyük Ana idi ve ona sık sık Mater Deum Magna Idea, Tanrıların İdalı Büyük Anası olarak sesleniliyordu... Bu kült unvanlarına ek olarak, Ana Tanrıça Yunanistan ve Roma’da çoğunlukla Phrygia dilindeki sıfatı kubileya’dan türetilen adla, Kybele ya da Cybele olarak anılırdı”. Tanrıçanın “Kybele” ismi Yunanca ve Latince metinlerde, özellikle şiirde kullanıldı, ancak dinsel metinlerde yani övgü ve adak yazıtlarında “Meter” (Ana) tercih edildi.

³⁸⁸ Roller 2013: 167. Kybele, Roma’da tanınmış Doğu’lu ilk tanrıçadır. bk. Wesendonk 1932: 23 vd.; Dürüşken 2000: 70 vd.

³⁸⁹ Roller 2013: 173. Söz konusu heykel tipi, MÖ 5. yüzyıl sonunda Atina agorasında yer alan Metroon için Phidias’ın öğrencisi Paros’lu Agorakritos tarafından yapılan kült heykelinden gelmektedir.

³⁹⁰ Dürüşken 2000: 72-73.

Antik kaynaklarda Kybele törenlerinin çalgnlığından söz edilirken Dionysos'un kültüyle olan benzerliği de vurgulanır³⁹¹. Kybele'nin hadım edilmiş sevgilisi olarak mitoslarda ortaya çıkan ve tanrıçaya en yakın tanrı, Attis'tir. Phrygia'da ise Attis, MS 1. yüzyıla değin Meter rahiplerinin unvanıdır³⁹².

Tanrıçanın törenleri, sadece külte giren kişilerin katılımıyla gizli olarak yapılır ve Yunanlılar bu törenlerin gizliliğine büyük önem verirdi. Antik kaynakların sıklıkla meşale kullanımından söz etmesi gece ayinlerini akla getirir. Bu ayinlerin etkisi Homerik Hymnos'ta da söz edildiği gibi coşkun müzik ve dansla artırılmış olmalıdır³⁹³. Kybele'nin kamuya açık törenleri I. Theodosius tarafından MS 394 yılında getirilen yasağa dek devam etmiştir³⁹⁴.

Tanrıçanın kutsal mekânları, doğanın içinde açık hava tapınakları, mağaralar ve metronlardan oluşur. Meter kültü Batı Anadolu bölgesinde Phokaia, Erythrai, Ephesos ve Samos'daki gibi kaya oyma kutsal alanlarında Batı Anadolu'ya özgü nitelikler yüklenirler. Bu kutsal mekânlar yüksek kayalıklar üzerine, içlerine tanrıçanın figürünün de yerleştirebildiği küçük nişler oyularak oluşturulmuş alanlardır³⁹⁵.

Priene'de bulunan arkeolojik buluntular, kentte güçlü bir Kybele tapınımı olduğunu kanıtlamaktadır. Arkeolojik buluntuların yanı sıra epigrafik buluntular külte dair önemli bilgiler sağlamaktadır. Kentte tanrıça ile bağlantılı sikke ise bulunmamıştır.

2.1.3.1. Arkeolojik Buluntular

Tanrıçanın Batı Kapısı Caddesi ile Doğu Kaya Yamacında olmak üzere iki kutsal alanı bulunmaktadır. Oldukça yalın bir görünüme sahip her iki kutsal alanda ve kentin farklı noktalarında bulunan çok sayıda mermer Kybele heykeli, kabartma, terrakotta figürinler, çeşitli metal ve pişmiş toprak küçük buluntular, Priene'de tanrıçanın geleneksel özelliklere bağlı bir tablosunu çizmektedir. Buluntuların sayısı ve kent içerisindeki dağılımı, halkın bu külte olan bağlılığını göstermesi açısından önemli verilere ulaşılmaması sağlar.

³⁹¹ Eur. Bacch. 80-85; Gasparro 1985: 9 vd.; Ateş 2018.

³⁹² Yunan kültüründe Attis MÖ 4. yüzyılın ortasından sonra külte yerini almaya başlar, öncesinde ona dair anlatım yoktur. bk. Roller 2013: 212-213. Attis, Hitit metinlerinde (BKT II) Iskallis olarak geçer. bk. Sayce 1928: 161.

³⁹³ Hom. h. XIV; Dürüşken 2000: 79 vd.; Roller 2013: 177 vd.

³⁹⁴ Dürüşken 2000: 83.

³⁹⁵ Polat 2019: 155 vd. Ayrıca bk. Meriç 2013.

2.1.3.1.1. Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Alan

Batı Kapısı Caddesi'nin güney kısmında, kent kapısından hemen sonra gelen ilk yapılaşma, Tanrıça Kybele'ye adanan düzensiz, küçük boyutlu, beşgen planlı bir kutsal alandır (**Resim 64-65**). Oldukça yalın bir görünüm sergileyen bu kült alanı, avlu ve bir kurban çukurundan ibarettir³⁹⁶. Kent suru ile aynı doğrultuda ve güçlü rustik bir duvarla çevrelenmiş olan kutsal alana, doğudan 1,20 m genişliğinde bir kapı ile giriş sağlanıyordu. Alanın batı kısmında yer alan kurban çukuru dışında burada başka bir oluşum bulunmamaktadır³⁹⁷. Söz konusu çukur, doğu ve güneyde konglomera kayaya oyularak³⁹⁸, batı ve kuzey kısmında ise yüksek mermer levhalar kullanılarak oluşturulmuştur. Yaklaşık 1,50 m genişlik ve 1 m derinliğinde kare formdaki kurban çukurunun içi kül ile dolu halde bulunmuştur. Buradan kül dışında kemik parçacıkları ve seramikler, özellikle gözyaşı şişecikleri ayrıca ufak sivri dipli amphoralar bulunmuştur. Çukurun içinde olduğu gibi dışında da kemikler saptanmıştır. Altın bir yaprak parçası ve terrakotta figürin parçaları da diğer buluntulardır³⁹⁹.

Söz konusu alanın özellikleri ve burada bulunmuş iki heykel sebebiyle bu kutsal alanın Tanrıça Kybele'ye adandığı söylenebilir. Bulunan heykellerden ilki, ağır bir kıyafet içerisinde tahtında oturan Kybele'yi betimler⁴⁰⁰. Alanda bulunan bir diğer mermer heykel de önceki örneğe benzer şekilde tahtında oturan Kybele'yi temsil eder⁴⁰¹. Kentte bulunan Kybele figürinlerine benzer tipte olan bu heykeller, kentteki Kybele inancının kanıtlarıdır. Kent duvarıyla paralel ve kent kapısına en yakın noktada konumlanmış, kurban çukuruna sahip mütevazı görünümlü kutsal alan, tanrıçanın kent hayatı içerisindeki önemini göstermektedir⁴⁰².

2.1.3.1.2. Doğu Yamaçtaki Kaya Kutsal Alanı

Priene Kenti'nde Tanrıça Kybele'nin bir diğer kült alanı, kentin kuzeydoğu kısmında ve en alçak terasında, bir kaya yamacında konumlanan ve bu sebeple araştırmacılar tarafından "Doğu Kaya Kutsal Alanı" olarak nitelendirilen bölgedir (**Resim 66**). Söz konusu alan, kuzeyden Teloneia, doğu ve batıdan kent duvarlarıyla kuşatılmıştır. Bu kutsal alan ile onun güneyinde konumlanan Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı arasında yaklaşık 80 m'lik mesafe vardır. Bu iki kutsal alan arasında kalan arazide ise konutlar yer almaktadır. Kutsal alana

³⁹⁶ Vermaseren 1987: 203-204 Nr. 688; Rumscheid 2000: 98.

³⁹⁷ Wiegand – Schrader 1904: 171.

³⁹⁸ Rumscheid 2000: 98.

³⁹⁹ Wiegand – Schrader 1904: 171.

⁴⁰⁰ Schede 1964: 101.

⁴⁰¹ Wiegand – Schrader 1904: 172; Vermaseren 1987: 204 Nr. 690.

⁴⁰² Schede 1964: 101.

değın inşa edilen konutlar, kentle iç içe bir tapınım alanı oluşumuna katkıda bulunmuştur. Günümüzde Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndan rahatlıkla görülebilen Doğu Kaya Kutsal Alanı, Antik Dönem'de iki katlı olan Tiyatro Caddesi'nin kuzeyindeki evler yüzünden görünürlükten uzaktı. Kentin içinde ama aynı zamanda kendine ayrılmış kısımda dışarıya kapalı bir yapıya sahip olan kutsal alanın yer aldığı arazi, karstik kayalardan oluşmakta olup basamaklar şeklinde dik bir biçimde yükselir. Yaklaşık 35 x 50 m genişliğinde olan Doğu Kaya Kutsal Alanı'nın batı kısmında düz bir kayaya işlenmiş kapı eşığı⁴⁰³ ve doğu kısmında ise kaya girişi (**Resim 67**) bulunmaktadır⁴⁰⁴.

Kutsal alanda bulunan MÖ 3. yüzyıl seramiklerinden anlaşıldığı üzere burası Priene halkının doğanın içinde kendilerini tanrılarına daha yakın hissettiği bir yerdir. Kayalık bir arazi olan kült alanında ilk olarak gerçekleştirilen taş kırma işlemlerinin ardından kayalar ritüel veya su aktarımı yapılan kısımlarda küçük oranda işlenerek şekillendirilmiştir (**Resim 68**). Bunlardan birisi, kuzey kısımda kaya yüzünün batısındaki oluklardır. Bu olukların içinden akan su, kuzey kaya yüzü boyunca bir terasta ilerlemekte ya da ikinci bir ana su akışı ile arazinin eğimi doğrultusunda güney kısma aktarılmakta idi. Borular yardımı ile güney kısma ulaşan su, seyrek olarak yerleştirilmiş büyük boyutta taşlardan aşağıya doğru akmaktaydı. Alanda tespit edilen diğer insan eliyle yapılan oluşumlar, merdiven şeklindeki düzlemelerdir. Merkezi bölgede görülen bu kaya işlemlerinin yapılaş amaçlarına dair farklı yorumlar mevcuttur. Bu yorumlar, basamakların adak nesnelere hizmet ettiği ya da duvarlar için bir dayanak olduğudur. Doğu Kaya Kutsal Alanı'nda saptanan en dikkate değer buluntu olan iki adet kaya nişi (**Resim 69**), kuzey kaya yüzünün doğusunda (FHO 1-4) birbirine birkaç metre mesafede, insanın gözü hizasında ve boş olarak bulunmuşlardır. Bu küçük kaya nişleri yaklaşık 33 cm yükseklik ve 20 cm derinlikindedir⁴⁰⁵. Bu nişlerden birisinin üst kısmı üçgen formunda iken diğer örneğin üst kısmı zamanla yarım daire şeklini almıştır.

⁴⁰³ Filges 2015: 82 vd.

⁴⁰⁴ Weisser 2014: 655.

⁴⁰⁵ Filges 2015: 87 vd. Kayaya oyulmuş cephe anıtları ve kaya kutsal alanlarının genel niteliklerinden birisi olan niş özellikle Ana Tanrıça'nın görüldüğü bir giriş, hayali bir kapı olarak yorumlanır. bk. Berndt Ersöz 1998: 89. Bu tür kaya nişleri Anadolu'da genellikle Ana Tanrıça tapınımının bulunduğu yerlerde görülür. bk. Vermaseren 1987: 184 No. 612; Işık 1999: 55-61; Söğüt vd. 2002; Şimşek 2007a: 736 Res. 76. Şimşek 2007b: 25 Res. 55; Aytekin 2008; Şimşek – Sezgin 2011; Şahin 2016: 186-189; Şahin 2017: 250-252. Bu nişlerin üçgen formda olanlarının tanrıçayla bağından dolayı dağı ve doğurganlığı temsil ettiği düşünülür. bk. Akın – Özkan 2016: 75. Priene Demeter Kutsal Alanı'nın hemen aşağısında kayaya oyulu nişlere sahip bir kült yeri mevcuttur. Bu alanda hangi tanrıya tapınıldığına dair herhangi bir kanıt yoktur. Batı Kaya Kutsal Alanı olarak adlandırılan yer, düzensiz bir yapılaşma gösteren duvarlar ile bölümlere ayrılmıştır. Burada bulunan küçük bir podyum ya da basit bir sunak ile buranın kutsal alan kimliği desteklenmiştir. bk. Raeck 2009: 37; Raeck 2013: 298.

Bunun yanı sıra alanda (FHO 9) bulunan yaklaşık 60 x 70 cm boyutlarında dikdörtgen sabit bir taş, sunak olarak yorumlanmıştır⁴⁰⁶.

Kutsal alandaki mimari yapılanmaya dair alanın en başta gelen özelliklerinden birisi, tespit edilen birçok duvar parçasının arazide yalnızca belirli alanları sınırlamada veya destek amaçlı kullanılmış olmasıdır. Ayrıca alanın yukarı kesiminde bulunan birçok su kanalı, oyuk ve künk, kayalardan gelen suyu toplayarak bunun vadi boyunca dağılımında görev almıştır⁴⁰⁷. Kutsal alanın güney kısmında (FHO 27.28.29) bulunan bir su kanalının, alanın kuzey kesimindeki bir kayadan çıkan su kaynağından beslendiği tespit edilmiştir. Kayaya oyulmuş açık oluklar, borular ve küçük havuzlar vasıtasıyla su, kaya yamacına değin iletilmekteydi. Bu su oluşunun yanında bulunan kaya zeminine küçük boyutta basamaklar yapılmıştır. Bu yapılanmanın doğu kısmında (FHO 30.31) araziye güney yönünde sınırlayan, batı – doğu doğrultusunda bir teras yer almaktadır. Alanın batı merkez kesiminde gerçekleştirilen sondaj (FHO 32.34) çalışmaları sırasında bir kil tabakası saptanmıştır. Bu tabakanın üzerinde ise komşu bir yapının çatı kiremitleri bulunmuştur. Sondajlar yardımıyla kutsal alanın bilinen tek dört tarafı duvarlı yapısı (FHO 33.36.38.39) tespit edilmiştir. Bu yapının duvarları için kaya sırtları temel işlevinde kullanılmıştır⁴⁰⁸. Yapının girişi kuzeybatıda olup daha sonraki bir dönemde kapatılarak işlevsizleştirilmiştir. Yapıda birçok dolgu evresi bulunmaktadır. Dolgu evrelerinden ilki zeminin yükseltip düzlenmesi ile ilgili olup olasılıkla Hellenistik Dönem'e tarihlidir. Bu alan MS 2. yüzyılda yıkılan bir çatının kiremitleriyle tahrip olmuş ve bu tabaka büyük boyutta taşlardan yapılan bir sıra ile tekrardan düzeltilmiştir. Alanın kullanımına dair tanımlayıcı bir buluntu açığa çıkarılmadığı için ilk evrenin işlevi hakkında bilgi mevcut değildir⁴⁰⁹.

Bu kutsal yerin mimarisinin bir diğer önemli özelliği, kent içinde büyük taş kullanımının nadiren görülmesine rağmen bunların söz konusu kült alanında yoğun olarak kullanılmış olmasıdır. Bu taşlar ön kısımları düzleştirilmiş ve rustik duvarlarda kullanılmışlardır. Bu tip duvarcılık genelde güney kısımdadır. Doğu kısımda, alanın sınırını işaret eden 3 m yüksekliğinde bir köşe yapısı yer almaktadır. Merkezi kısmın batısı, büyük taşlar kullanılarak yarı dairesel biçimde oluşturulmuştur. Bu alanda görülen büyük boyutlu duvarlar, Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kybele'nin bir diğer kutsal alanında mevcuttur. Çift örgülü teknikte duvarcılık Doğu Kaya Kutsal Alanı'nda tespit edilmektedir. Söz konusu

⁴⁰⁶ Weisser 2014: 655.

⁴⁰⁷ Raeck – Rumscheid 2011: 67.

⁴⁰⁸ Raeck – Rumscheid 2012: 93.

⁴⁰⁹ Raeck 2013: 297.

duvarlar, kentin geri kalan yapılarında olduğu kadar kaliteli değildir. Duvarların temeli, doğal kayalık zeminler olup bunlar çoğunlukla çıkıntı yapmaktadır. Duvarın su ile temas kurduğu yerlerde suya dayanıklı cephe sıva uygulaması yapılmıştır. Duvarlar kutsal alanı bölmekte ve çoğunlukla bir duvar belirsiz bir yerde başlamakta, birkaç m sonrasında sona ermektedir. Köşe noktaları nadiren görülür⁴¹⁰.

Kutsal alanın Tanrıça Kybele'ye ait olduğuna dair yapılan saptamalar açığa çıkarılan buluntulara (**Resim 70**) dayandırılmaktadır. İki adet nişin göze çarptığı bu kült yerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda yamacın güneyindeki kayalık bir çıkıntının alt kısmında, tahtta oturan bir Kybele figürünü (**Resim 81**) bulunmuştur. Alanda bu buluntu dışında Kybele'nin başka betimleri de açığa çıkarılmıştır⁴¹¹. Figürin, alanda bulunan diğer örneklerle karşılaştırıldığında olasılıkla MÖ 2. yüzyıl sonuna tarihlendirilir⁴¹².

Kutsal alanda varsayımsal olarak çizilen C 14/15 insulasında kayalık cephenin güney kısmında bir tapım yeri tespit edilmiştir. Burada kaya yüzeylerinin işlenmiş olmasının yanı sıra anıtsal denebilecek duvarlarla alanın doğu ve güneyden desteklendiği ve bu duvarların gerisinde yer alan engebeli ve sarp arazinin teraslar yapılmak suretiyle düzenlendiği açığa çıkarılmıştır. Buradaki yapılaşma izleri ayrıntılı bir rekonstrüksiyonu mümkün kılmamasına rağmen kayalardaki taşçılık izleri ve duvar kalıntılarından burada küçük çapta bir yapılaşma olduğu anlaşılmaktadır. Kült alanının doğu kesiminde, sunu hediyelerinin depolandığı bir yapı açığa çıkarılmıştır. Burada bulunan malzemeler arasında en dikkate değer olanlar beş adet 'kilden model el'dir⁴¹³. Söz konusu kil eller ile birlikte yedi bronz bilye bulunmuştur⁴¹⁴.

Kutsal alanda kuzey kaya basamağının yakınında ve hafif eğimli kısımda duvarların iç köşeleri gibi açık bölümlerde kil ağırlıklar, metal nesnelere, rulo biçiminde kurşun levhalar bulunmuştur. FHO 12'deki duvar temelinin altında *Diyonizyak* sahne betimli minyatür kurşun masa bulunmuştur. Alanda seramik parçaları da bulunmuş olup MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlenir⁴¹⁵.

Alanda (FHO 9) 20 cm yüksekliğindeki taş levhaların dik bir şekilde yerleştirilmesi ile yapılmış dikdörtgen formda bir kaya yapısı (**Resim 71**) (yaklaşık 60 x 70 cm) mevcuttur. Bu yapının iç kısmında herhangi buluntu saptanmamıştır. Bu yapılaşma, adakların konması için bir platform ya da bothros olarak yorumlanmıştır. Kutsal alanda bulunan çatı kiremitleri,

⁴¹⁰ Filges 2015: 89 vd.

⁴¹¹ Raeck 2009: 37.

⁴¹² Filges 2015: 93.

⁴¹³ Raeck – Rumscheid 2010: 42 vd.

⁴¹⁴ Filges 2015: 98-100.

⁴¹⁵ Raeck – Rumscheid 2010: 43; Filges 2015: 94-96.

tavan veya çatılı odaların varlığını işaret etmektedir. Bu konuda ilginç olan nokta, yapıların küçük boyutlu olmasına rağmen bazı tuğlaların yaklaşık 60 x 70 cm boyutlarında olmasıdır⁴¹⁶.

Kybele Kült Alanı'nın da içinde bulunduğu kentin kuzeydoğusu, su kaynağı açısından verimli olup kentin su ihtiyacını karşılamaktaydı. Bununla bağlantılı olarak Antik Dönem'de kutsal alanda kayalardan akan su, kanallar vasıtasıyla farklı yönlere dağılmıştır. Kutsal alanda suyun yoğun olarak kullanımı ve alanın hem içi hem de dışında farklı yönlere sevk edilmesi bu alanın Nmphele ya da benzeri tanrılara da adanmış olduğu yorumlarını gündeme getirmiştir. Söz konusu alanda bulunan çok sayıda dansçı terrakotta figürin bu yorumların olasılığını kuvvetlendirir. Alandaki kayalar kısmen basamak şeklinde biçimlendirilmiştir⁴¹⁷.

Doğu yamaçtaki kazılarda Antik Dönem'e ait tamamı bronz, yirmi beş sikke açığa çıkarılmıştır. Toprağın nemi ve kireçli sudan dolayı sikkelerin korunma durumu iyi değildir. Sikkelerin adak nesnesi olarak saklandığına herhangi bir delil bulunmaz. Alanda bulunan yirmi beş sikkeden Priene basımı Hadrian sikkesi haricinde diğerleri Hellenistik Dönem'e tarihlidir. Bu Hellenistik örneklerden dokuz tanesi Priene baskısıdır, diğer on bir sikke Priene üretimi değildir⁴¹⁸. Kutsal alanda bulunan Priene üretimi dışı sikkelerden dördü Miletos (MÖ 352-325, MÖ 225-195, MÖ 313 - 2. yüzyıl), ikisi Ephesos (MÖ 390-320, MÖ 202-133), birer tanesi Menderes Magnesiası (MÖ 3. yüzyıl), Pergamon (MÖ 183-133), Kolophon (MÖ 320-294), Erythrai (?, Hellenistik) kentlerindedir. Diğer beş sikkenin kimliği net değildir⁴¹⁹.

2.1.3.1.3. Kutsal Ev (22 Numaralı Ev)

Batı Kapısı Caddesi'nin güney kısmındaki üçüncü insula, dikdörtgen ve güneyi biraz düzensiz olmakla beraber iki ayrı yapıya sahiptir. İnsulanın diğerine göre daha büyük olan doğu bölümünde konut (23 numaralı ev) bulunurken batıda kutsal bir yapı (22 numaralı ev) yer almaktadır. İnsulanın batısındaki 20,50 x 35,40 m boyutlarındaki kutsal yapıya (**Resim 72**) caddeden gelen bir yolla ve avluya çıkıntı yapan, koruyucu çatıya sahip 2,25 m genişliğindeki kapı ile giriş sağlanmaktaydı. Yapının kuzey, güney ve batı dış duvarları

⁴¹⁶ Filges 2015: 91.

⁴¹⁷ Raeck – Rumscheid 2010: 42 vd.

⁴¹⁸ Weisser 2014: 656-657. Söz konusu makalede yer alan tabloda on üç sikke (Kat. No. 10-22) Hellenistik yabancı sikke olarak geçmektedir. Makalenin aynı sayfasında on bir sikke (Kat. No. 10-20) için Priene üretimi değildir denilmektedir.

⁴¹⁹ Weisser 2014: 658 vd. Priene baskısı 9 sikkeden en erken örnek MÖ 330-320 tarihli olup sikkenin ön yüzü Tanrıça Athena'nın başı ve arka yüzü meander halkası içerisinde kentin ve görevli Zoilos'un adını taşır. MÖ 320-270'e tarihlenen bir sikke, MÖ 270-240 tarihli bir diğer sikke ile MÖ 240-170 yılları arasına tarihlendirilen 4 Priene sikkesi de aynı özellikleri taşımaktadır. MÖ 290-240'a ait bir örnekte sikkenin ön yüzünde baykuş, arka yüzünde *trident* ile meander halkası içerisinde kentin ve görevlinin adı görülür. MÖ 125-90 tarihli bir sikkenin de arka yüzünde *tripod* betimi bulunmaktadır.

rüstiktir, aynı zamanda kille karıştırılmış kırık taşlar da kullanılmıştır. Giriş kuzey, doğu ve güneyi odalarla çevrilmiş bir avluya açılmaktaydı. Kuzeydeki oda 19 m x 9,20 m'lik görkemli boyutlarıyla ana oda olup iki neflidir. Doğuda, daha küçük boyutlarda yan yana üç oda, güneyde ise daha büyük boyutlarda iki oda yer almaktadır⁴²⁰.

Büyük ana salona, küçük bir ön avlu vasıtasıyla güneyden geçilmekteydi. Bu ön avlunun kuzey duvarına yakın konumda heykeller durmaktaydı. Bu heykellere ait üç adet bazalt kaide taşı insitu konumdadır. Ana salonun giriş kapısı 1,50 m genişliğindedir. Salon üç destekle iki nefe ayrılmıştır. Doğu duvarda, güney duvardan 2,60 m mesafede başlayan ve kuzey duvardan itibaren 2,15 m ilerleyen, yaklaşık 1,20 m yüksekliğinde, 1,60 m derinliğinde kille karıştırılmış kırık taşlardan yapılmış bir podyum yer almaktadır (**Resim 73**)⁴²¹. L şeklindeki podyum, salon duvarlarının sıvanmasından sonra yapılmış olduğu için olasılıkla sonraki bir eklemedir⁴²². Podyumun ön kısmında iki merdiven ve güney dar tarafta bir merdiven olmak üzere üç merdiven⁴²³ mevcuttur. Podyumun önündeki iki merdivenin arasında mermerden, üst levhası 1,57 x 0,95 m ölçülerinde aslanpençeli dekorlu ayaklı bir masa (**Resim 74**) durmaktadır. Masa ayaklarının arasında, tabanda doğal bir yarık mevcuttur⁴²⁴. Bunun kurban çukuru olduğu kanıtlanmamıştır⁴²⁵. Podyumun kuzey kısmında üzeri sıvanmış bir oturma sırası mevcuttur⁴²⁶.

Podyum buluntuları arasında terrakotta Hermes *hermesi*⁴²⁷, Kybele başı, Eros figürini, mermer Hermes *hermesi* ve Büyük İskender heykeli yer almaktadır⁴²⁸. Bunların tümü olasılıkla bir zamanlar podyumun üzerine yerleştirilmiştir. Bu podyum, Demeter ve Kore Tapınağı'ndaki podyumla benzer yapıdadır. Ayrıca, Demeter Tapınağı'nda bulunan iki masa ile Kutsal Ev'deki mermer masa da ortak özellik olup olasılıkla kurbanı koymak için

⁴²⁰ Wiegand – Schrader 1904: 172-174. Kuzeydeki oda, Athena Tapınağı'nda kült heykelinin bulunduğu alandan 4 m kadar uzun ve ortalama aynı genişlikte, Demeter Tapınağı cellasından da daha büyüktür. bk. Rumscheid 2006: 69.

⁴²¹ Wiegand – Schrader 1904: 175. Sonraki dönemlerde yapının orijinal halinden ayrı olarak salon, bir duvar ile bölünerek iki oda haline gelmiştir.

⁴²² Rumscheid 2000: 96.

⁴²³ Podyumun ön tarafındaki merdivenlerin genişliği 70 ve 40 cm, güney dar taraftaki merdivenin genişliği 55 cm. bk. Wiegand – Schrader 1904: 176.

⁴²⁴ Doğal yarığın uzunluğu 1,50 m, genişliği 0,60 m, derinliği 1,50 m'dir. bk. Wiegand – Schrader 1904: 176.

⁴²⁵ Wiegand – Schrader 1904: 176.

⁴²⁶ Rumscheid 2000: 96.

⁴²⁷ Hermes haberci tanrı olmasından dolayı Kybele ile kült ilişkisine sahiptir. Hermes bu sıfatıyla ölümlüleri Tanrıça Meter'in gizemlerine götüren tanrı olarak bilinir. bk. Ekin Meriç 2013: 29.

⁴²⁸ Wiegand – Schrader 1904: 178-179 Abb. 172-176.

kullanılmışlardır. Ancak buradaki masa tablasının kenarları düz olduğu için masa üzerine konan şeyin kuru olduğu düşünülebilir⁴²⁹.

Avlunun doğu tarafındaki odalardan güneyde kalan iki odanın bireysel arka duvarları bulunmayıp yandaki konutun batı duvarını kullanmaktadır. Avlunun doğu kısmındaki üç odadan, kuzeyde bulunan odaya ön avlu vasıtasıyla ulaşılmaktaydı. 1 m genişliğindeki bir kapıdan girilen odanın tabanı, ön avludan yaklaşık 30 cm daha yüksektir ve 2,05 m x 0,90 m ölçülerinde, siyah ve beyaz çakıllardan yapılmış geometrik motifli çakıl taşı bir mozaığe sahiptir. Kutsal Ev'in büyük salonu ve Demeter Tapınağı cellasındaki masalara benzer şekilde, kare, tablası kenarlı bir kurban masası bu odanın ortasında bulunmuştur. Masanın arka tarafında olasılıkla sembolik bir şeyin kaidesi işlevi gören insitu 62 cm çapında ve 25 cm yüksekliğinde, ortasında dübel deliği bulunan yuvarlak bir kaide bulunmuştur⁴³⁰.

Avlunun doğu kısmında yer alan diğer iki odaya avludan ulaşılmaktaydı. 90 cm genişliğinde dar bir kapı ile avludan ulaşılan orta odada kaya biraz yükseldiği için burası mozaikli odadan 75 cm daha yüksektir. Güneydeki oda, batı taraftan tamamen avluya açıktır. Kaidesi in situ olarak duran ince bir sütun, tavan kirişlerini taşımaktaydı. Odanın arka duvarı bir kez güçlendirilmiş, kırmızı sıvanın izleri de korunmuştur⁴³¹. Odanın üç duvarı boyunca uzanan, yaklaşık 1,35 m genişliğinde, kil ve taş karışımıyla yapılmış alçak bir seki, olasılıkla klinelerin durması içindir ve Rumscheid'e göre bu buluntu sebebiyle burası şölen odasıdır⁴³².

Schrader'e göre yapı, geleneksel Yunan planından çok uzakta, Demeter Tapınağı'ndan plan olarak farklılık göstermektedir. İki nefli ana salon ile ön avlu tapınağa benzer değildir. Ana salon, doğudaki üç oda ile değerlendirildiğinde bu yapı kamusal bir kült, tapınaktan ziyade kutsal bir ev olarak düşünülmektedir⁴³³. Kutsal Stoa'da bulunan şeref yazıtlarından birinde, kentte MÖ 130 yılından önce bir Alexandreion'dan söz edilmesi⁴³⁴ ve Kutsal Ev'de Büyük İskender'in mermer portresinin bulunmuş olmasından dolayı bu kutsal yerin Alexandreion olabileceği öne sürülmüştür⁴³⁵. Ancak Hiller'e göre yapının planı Alexandreion

⁴²⁹ Wiegand – Schrader 1904: 177; Schede 1964: 101.

⁴³⁰ Wiegand – Schrader 1904: 174, 177.

⁴³¹ Wiegand – Schrader 1904: 177.

⁴³² Rumscheid 2000: 95.

⁴³³ Wiegand – Schrader 1904: 178.

⁴³⁴ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 86 Nr. 108; Blümel – Merkelbach 2014: 134-135 Nr. 64.

⁴³⁵ Rumscheid 2000: 98.

için uygun olmayıp Demeter Tapınağı'nı anımsatmaktadır. Ancak şu ana kadar herhangi bir Alexandreion belgelenemediği için bunun nasıl bir yapıda olduğu bilinmemektedir⁴³⁶.

Evin içerisinden çıkan Kybele başı, yapının tapınaktan ziyade kutsal bir ev olması, Kybele Kutsal Alanı'na yakınlığı ve Demeter Tapınağı'na olan benzerliği burasının bir tanrıça, olasılıkla Kybele ile bağlantılı olduğunu işaret ediyor olmalıdır. Diğer taraftan buluntu çeşitliliği Kybele'nin yanısıra burada başka tanrılara da tapınıldığını göstermektedir.

Kutsal yapıya girişi sağlayan sokağın giriş kapısına yakın kısmında yazıtlı sol kapı payesi bulunmuştur⁴³⁷. Dışarıya dönük kısımda yer alan Hellenistik Dönem yazıtının büyük harflerle yazılmış iki satırı okunmaktadır⁴³⁸. Yazıtın ve kutsal yapının kime adandığı bilinmediği için yazıtın Kybele kültüne ait olup olmadığı kanıtlanamamıştır.

Yazıtın Orjinali

“ἔλαχε τὴν ἱερωσύνην

Ἐναξίδημος Ἀπολλοδώρου

εἰσίνει εἰς τὸ

ἱερὸν ἄγνὸν ἐν

ἔσθητι λευκῆ⁴³⁹”.

Yazıtın Çevirisi

“Apollodoros'un oğlu Anaksidemos rahiplik mertebesini kazandı. Kutsal alana arınmış ve beyaz giysiler içerisinde girilmelidir⁴⁴⁰.”

Batı Kapısı Caddesi'nin güneyindeki kutsal alanda bulunan ikinci ve son yazıt, Hellenistik bir *Horos taşı*dır. Kutsal alan sınır taşı olan bu buluntu, alanın kuzeybatı köşesinin yaklaşık 5 m altında bulunmuştur. “ ὄρος ἱεροῦ”⁴⁴¹.

Kutsal Ev, MÖ 2. yüzyılın 2. yarısındaki felaketle tahrip olmuştur. Yazıtta ismi anılan Anaksidemos'un hangi tanrı ya da tanrıçanın rahipliğini kazandığı ve kutsal alanın kime adandığı tespit edilememiştir⁴⁴².

⁴³⁶ Hiller von Gaertringen 1906: 143.

⁴³⁷ Wiegand – Schrader 1904: 174-175 Abb. 168; Hiller von Gaertringen 1906: 143 Nr. 205; Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205 (Ölçüler: U. 52,5 cm, Y. 109 cm, D. 40 cm, HY (satır 1-2) 1,5 cm, (satır 3-5) 2 cm. Staatlichen Museen (Antikensammlung), Berlin).

⁴³⁸ Wiegand – Schrader 1904: 174; Hiller von Gaertringen 1906: 143 Nr. 205; Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205. Yazıt, Schrader ve Hiller'e göre MÖ 3. yüzyıl, Blümel – Merkelbach'a göre ise MÖ 2. yüzyıla tarihlenir.

⁴³⁹ Wiegand – Schrader 1904: 174; Hiller von Gaertringen 1906: 143 Nr. 205; Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205 (Hiller'de yazıtın ikinci satırı “Ἐναξίδημος Ἀπολλωνίου” olarak aktarılmıştır).

⁴⁴⁰ Rumscheid 2000: 93; Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205.

⁴⁴¹ Wiegand – Schrader 1904: 175; Hiller von Gaertringen 1906: 143 Nr. 206; Blümel – Merkelbach 2014: 403 Nr. 206.

2.1.3.1.4. Heykeller

Kentte bulunan Kybele heykellerinden iki tanesi, Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kybele Kutsal Alanı'nda bulunmuştur. Söz konusu heykellerden ilki, ağır bir kıyafet içerisinde tahtında oturan Kybele'yi betimlemektedir (**Resim 75**). Tanrıça, her iki ayağı ile kutsal hayvanı aslanın üzerine basmaktadır⁴⁴³. Tahtında oturan tanrıçanın başı ile kollarının dirseklere kadar olan bölümü dışında tüm vücudu korunarak günümüze ulaşmıştır⁴⁴⁴. 70 cm yüksekliğindeki mermer heykelde tanrıçanın göğüs altından kemerli, *peplos* ve *chiton* giydiği, *himation* ile de dizlerini örttüğü görülmektedir. Tanrıçanın uzun dalgalı saçları omuzlarına dökülmüştür⁴⁴⁵.

Batı Kapısı Caddesi'ndeki kutsal alanda bulunan bir diğer heykel (**Resim 76**) eksiksiz olarak günümüze ulaşamamasına rağmen Kybele'yi betimlediği anlaşılmaktadır. Göğüs, baş ve kolları kayıp olan ve sadece belden aşağı kısmı mevcut mermer heykelin korunan yüksekliği 80 cm'dir. Tahtında oturan tanrıçanın ayakları önceki örnekten farklı olarak bir aslanın değil özenle bezenmiş bir ayak taburesinin üzerinde görülmektedir. Ayrıca tanrıçanın kutsal hayvanı olan aslan, betimlemede yer almamaktadır⁴⁴⁶.

Tanrıçanın Batı Kapısı Caddesi'ndeki kutsal alanı dışında kentin farklı yerlerinden de heykelleri bulunmuştur. Tiyatro Caddesi'nde yer alan 31 numaralı evde mavi mermerden yapılmış 38 cm yüksekliğinde (8 cm de eklenti kısmı mevcut) bir Kybele heykeli (**Resim 77**) bulunmuştur. Tanrıça, rahip gibi bir tavır ile ayakta dik bir şekilde durmaktadır. Ayaklar işlenmemiş, onun yerine bir eklenti yapılmıştır. Heykel düz ve kabaca oyulmuştur. Yüzey kahverengiye boyanmıştır. Tanrıça Kybele göğüs altından kemerli uzun bir *chiton* giymiş, başında yüksekçe sur tacı bulunmaktadır. Boynunda bir kolye görülür. Baş dik ve bakışlar karşıya odaklı, hafif dalgalı saçlar ortadan ikiye ayrılıp omuzlara ve sırta dökülmüştür. Hellenistik Dönem'e tarihlenen heykelin⁴⁴⁷ başı büyük, gözler şişkin, yüz düz, burun yamuk ve dudaklar küçük şekillidir. Gevşekçe bırakılmış çıplak kollarda eller içe doğru büküktür.

⁴⁴² Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205; Rumscheid 2000: 97.

⁴⁴³ Schede 1964: 101. MÖ 6. bine tarihli Çatalhöyük Ana Tanrıça heykelciği ile başlayan söz konusu heykel tipi, Anadolu'da bulunan heykel ve terrakotta figürinlerde de sıklıkla görülmektedir. bk. Akın – Özkan 2016.

⁴⁴⁴ Rumscheid 2000: 99.

⁴⁴⁵ Wiegand – Schrader 1904: 171; Vermaseren 1987: 204 Nr. 689 (Heykel G. 41 cm, D. 25-34 cm. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1039)

⁴⁴⁶ Wiegand – Schrader 1904: 172; Naumann 1983: Nr. 409; Vermaseren 1987: 204 Nr. 690.

⁴⁴⁷ Wiegand – Schrader 1904: 373-374; Mendel 1966: 109 Nr. 369; Naumann 1983: Kat. Nr. 608 Taf. 46/2; Vermaseren 1987: 205 Nr. 694 Pl. CLVI (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1050).

Heykelin yanındaki deliklere metal bir şey bağlanmış olabilir. Böyle mermer idol heykellerle tanrıçanın kapı ve kent koruyucu olarak onurlandırılmış olması muhtemeldir⁴⁴⁸.

Priene’de bulunmuş Hellenistik Dönem’e tarihli, mavi mermerden 19 cm yüksekliğinde bir heykel başı (**Resim 78**) olasılıkla Tanrıça Kybele’yi betimler⁴⁴⁹. Bu eser başındaki sur tacı ve örtüsü ile Kybele’nin genel tipolojisine uymaktadır. Heykelin başı dik ve bakışları karşıya odaklıdır. Hafif dalgalı saçlar ortadan ikiye ayrılmış, kulağın üzerinden arkaya atılmış ve boynun arkasından kalın bukle halinde omza dökülmüştür. Söz konusu heykel başında tacın, örtünün işlenişi ve duruş ile saçların yapısı Kybele’yi anlatmasına karşın bunun başka bir tanrıçaya ait olma ihtimali de bulunmaktadır. Ancak **Resim 85** ile karşılaştırıldığında bu başın Kybele’ye ait olduğu söylenebilir.

Priene’de bulunmuş Tanrıça Kybele’ye dair son betimsel buluntu Athena Polias Tapınağı’ndan mermer bir tavan paneli (**Resim 79-80**) kabartmasıdır. 67 cm x 56 cm x 19 cm ölçülerinde olan kabartma, Tanrılar – Gigantlar Savaşı’nın anlatımı içerisinde yer almaktadır. Kybele, sağa doğru dörtlüğe koşan bir aslanın üzerinde görülmektedir. Tanrıçanın her iki kolu, sağ bacak, sol ayak, baş ve sağ omuz eksiktir. Aslanın ise başı, boynu, ön bacakları ve arka bacaklarının bir bölümü eksiktir. Tanrıça, uzun bir *chiton* giymiş ve üzerine aldığı *himation* başının arkasından omuzlarına düşerek kucağına dökülmüş ve onun sol tarafından aşağıya sarkmıştır. Sol eliyle bir kısmı korunmuş büyük bir *tympanon* tutmaktadır. Kabartma yaklaşık MÖ 158 yılı civarına tarihlendirilir⁴⁵⁰. Bu kompozisyona Antik Dönem’in başka yapılarında da rastlanır. Pergamon Zeus Sunağı’nın büyük frizinde⁴⁵¹ benzer bir sahne görülür. Kybele, Delphi’deki hazine binası frizinde (MÖ 550-525)⁴⁵² de aslan koşulu arabasında *gigant*lara karşı Olympos’u savunurken betimlenmiştir⁴⁵³.

⁴⁴⁸ Naumann 1983: 261-262 Taf. 46/2.

⁴⁴⁹ Wiegand – Schrader 1904: 373; Mendel 1966: 120 Nr. 393; Naumann 1983: Kat. Nr. 516; Vermaseren 1987: 205 Nr. 693 Pl. CLVI (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1049).

⁴⁵⁰ Smith 1900: 159 No. 1170; Praschniker 1937: 33-34; Naumann 1983: 614; Vermaseren 1987: 206: Nr. 699 Pl. CLVII; Carter 1983: 121-123 Nr. 14 Pl. XI a, XXVI e, XXVII c (Eser, British Museum’dadır, Kat. No. 1170). 1869 yılı İngiliz kazıları ve 1895-1898 yıllarındaki Alman kazıları sırasında Athena Tapınağı içerisinde iki düzine kabartma heykel bulunmuştur. *Gigantomachy* ve *amazonomachy*yi betimleyen kabartma panel ve parçalarının tapınaktaki konumuyla ilgili çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Pullan, bunları *entablature*de frizin parçaları, Gerkan sunağın elemanı olarak yorumlamıştır. Praschniker ve Carter ise kabartmaların, tapınağın tavan panellerine ait olduğunu öne sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. *Antiquities of Ionia IV* 1881: Pls. VII-VIII; Gerkan 1924: 15 vd; Praschniker 1937: 45-69; Carter 1978: 771-782; Carter 1983: 44 vd.

⁴⁵¹ bk. Smith 2002: Fig. 195-S; Üreten 2003: 174. Her iki yayında tanrıça, Rhea olarak geçmektedir.

⁴⁵² Siphnosluların hazine binasının kuzey frizinde yer alan *gigantomachy* sahnesinde aslan koşulu arabadaki figür Boardman’a göre Themis’tis. bk. Boardman 2001: 212.1.

⁴⁵³ Carter 1983: 86; Baring – Cashford 1993: 394.

2.1.3.1.5. Terrakotta Figürinler

Doğu Kaya Kutsal Alanı'nda bulunan Kybele figürinleri, alanın Tanrıça Kybele'ye adandığının en bariz kanıtlarıdır. Yamacın güneyindeki kayalık bir çıkıntının alt kısmında yaklaşık olarak tamamı korunabilmiş 30 cm yüksekliğinde bir Kybele figürini (**Resim 81**) bulunmuştur. Terrakotta figürin Kybele'nin klasik bir tipini yansıtmaktadır. Cepheden betimlenmiş olan tanrıça, yüksek arkalıklı bir tahtta oturmaktadır. Ayakları yerde uzanmış bir aslana⁴⁵⁴ dayanmakta olup tanrıçanın tahtının her iki yanında da birer aslan yer almaktadır⁴⁵⁵. Figürinin üzerinde yükseldiği dikdörtgen şeklindeki kaidesi iki basamaklıdır. Tahtın her iki yanındaki aslanlar, arka bacakları üzerine çömelmiş ve tanrıçanın bacaklarına başlarını dayamıştır⁴⁵⁶. Tanrıça başında yüksek polos, yüksek kemerli, ayak bileklerine değin uzanan *chitonu*, sırtı ve gövdesinin alt kısmını örten *himationu* ile betimlenmiştir. Tanrıça sol eliyle omzuna dayadığı *tympanon*'u ve ileriye doğru uzattığı sağ elinde *phiale*⁴⁵⁷ tutmaktadır. Alanda bu buluntu dışında Kybele'nin başka gösterimleri de bulunmuştur⁴⁵⁸. Benzer örnekler ışığında figürin, MÖ 2. Yüzyıl sonuna tarihlendirilmiştir⁴⁵⁹.

Doğu Kaya Kutsal Alanı dışında kentin farklı noktalarında bulunmuş başka Kybele figürinleri de mevcuttur. Bu terrakotta figürinlerden ilki (**Resim 82**) 23,2 cm yüksekliğinde olup Athena terasının doğusundaki, Kutsal Stoa'nın kuzeyindeki evde bulunmuştur. Aşınmış bir modelden üretilmiş olan figürinin alt ve arka kısmında açıklık bırakılmıştır. Cepheden betimlenmiş olan Tanrıça Kybele, ayakları dikdörtgen kaide üzerinde ve yüksek arkalıklı tahtta oturmaktadır. Kucağında başı cepheden, gövdesi ise profilden betimlenmiş küçük bir aslan oturmaktadır. Tanrıça, ileriye doğru uzattığı sağ elinde *phiale*, sol elinde de omzuna dayalı *tympanonu* tutmaktadır. Tanrıça "V" yakalı bir *chiton* giymiş, bunun üzerine kalın kumaştan *himation* almış ve başına sur taç takmıştır. Kybele'nin ortadan ikiye ayrılmış saçları

⁴⁵⁴ "Meter'in değişmez yoldaşı aslan, tanrıçanın Anadolu kökenlerinin en açık delili gibi görünüyor... Yunan Meter adaklarındaki aslan, tanrıçanın gücünü ve egemenliğini simgeler, aynı zamanda tanrıçanın Doğulu geçişini ima ederek, onun yabancı kökenli olduğunu hatırlatan değişmez bir özellik oluşturur". bk. Roller 2013: 176.

⁴⁵⁵ Raeck 2009: 37.

⁴⁵⁶ Filges 2015: 92.

⁴⁵⁷ "Bu kap, tapınıcıların tanrılara sunduğu sıvı adakları simgelediği için, figürün tanrısal bir varlık olduğunu gösterir... Yunan *phialesi* daima adak sıvısı dökmekte kullanılan bir dinsel tören kabıydı... Bu kap tanrıçanın karakterini değil, taraftarlarının onun onuruna yapacakları eylemleri belirtiyor". bk. Roller 2013: 174 vd.

⁴⁵⁸ Raeck 2009: 37.

⁴⁵⁹ Filges 2015: 93.

omuzlarına dökülmüş ve başı sola doğru hafif eğilmiştir. Söz konusu figür tipi MÖ 4. yüzyıldan itibaren kullanılmış olup bu figürin de Hellenistik Dönem'e tarihlendirilir⁴⁶⁰.

Benzer tipte işlenmiş bir diğer Kybele figürünü (**Resim 83**) 22,1 cm yüksekliğinde olup 17 numaralı evin (?) *oikos*unda bulunmuştur. Kil figürünün alt ve arka kısmında açıklık bırakılmıştır. Başında sur tacı ile cepheden bir duruş sergileyen Tanrıça Kybele, ayakları ayak taburesi üzerinde ve yüksek arkalıklı tahtta oturmaktadır. Kucağında başı cepheden, gövdesi ise profilden betimlenmiş küçük bir aslan ve tahtın her iki yanında da cepheden betimlenmiş birer aslan yer almaktadır. Tanrıça *chiton* giymiş ve bunun üzerine kalın kumaştan bir *himation* almıştır; ileriye doğru uzattığı sağ elinde *phiale*, sol elinde de omzuna dayadığı *tympanonu* tutmaktadır. Tanrıçanın başı hafifçe sağa dönüp eğilmiş, saçlar alnın ortasından ayrılmış ve yanlardan arkaya alınmış, birkaç tutam boyundan omuzlara düşmüştür. Hellenistik Dönem figürünün tarihi MÖ 135'ten öncesine, yangın tabakasına atanmıştır⁴⁶¹.

Priene'den tahtında oturan bir diğer Kybele figürünü (**Resim 84**) Athena terasının güney yamacında bulunmuştur. Kolları ve diz kapağının biraz aşağısından itibaren bacakları tahrip olmuş figürünün korunan yüksekliği 17,5 cm'dir. Tanrıça Kybele, *chiton* ve üzerine *himation* giymiş, başına yüksek bir kule taç takmıştır. Saçlar alnın ortasında ikiye ayrılmış ve kıvrımlı şekilde arkaya atılmış, boyundan her iki omza dökülmüştür. Tanrıçanın belirsiz Venüs halkalarına sahip uzun bir boynu vardır ve her iki kulağı küpeli olan başı hafifçe sağa eğilmiştir. Tanrıçanın gerdanında büyük bir pektoral takıdır. Tanrıçanın belinde, üzerinde altı nesnenin düz kabartma halinde işlendiği bir kemer bulunur. Bu nesnelere altta bir tür tapınak, çan ve damla şeklinde meyve (yaprak?), üstte ise üç tane kare, hafif kavisli yapıdır. Tanrıçanın sol tarafında tuttuğu *tympanonun* çok az bir kısmı korunmuştur. Hellenistik Dönem'e ait olan figürin, MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁴⁶².

Priene'de "Kutsal Ev" olarak nitelendirilen 22 numaralı evin sütunlu holünde bulunan Kybele figürününün (**Resim 85**) sadece baş ve gövdesinin üst kısmından oluşan 19 cm'lik

⁴⁶⁰ Wiegand – Schader 2004: 331; Naumann 1983: Nr. 622; Vermaseren 1987: 206 Nr. 697 Pl. CLVII; Rumscheid 2006: 409-410 Nr. 8 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1617. Korunan alanlarda kahverengi-beyaz kaplama, saçta ve tahta kahverengi-kırmızı kalıntılar mevcuttur).

⁴⁶¹ Winter 1903: 175 Nr. 1; Wiegand – Schrader 1904: 322, 331 Abb. 367; Schede 1964: 101, 104 Abb 123; Naumann 1983: Nr. 621; Vermaseren 1987: 205 Nr. 691 Pl. CLV; Rumscheid 2006: 410 Nr. 9 Taf. 3/2 (Berlin, Staatlichen Museen Antikensammlung, Env. No. TC 8634. Sadece girinti kısımlarında beyaz kaplama izleri, tahtın sağındaki aslanın pençelerinde, yelesinde, tanrıçanın saç, taç ve giysisinde kırmızımsı kahverengi kalıntılar mevcuttur. Vermaseren, eseri MÖ 1. yüzyıla tarihlemiştir).

⁴⁶² Winter 1903: 174 Nr. 9; Wiegand – Schrader 1904: 330-331 Abb. 368; Naumann 1983: 624; Vermaseren 1987: 206 Nr. 696 Pl. CLVI; Rumscheid 2006: 410-411 Nr. 10 Taf. 4/1 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1574. Figürünün beyaz kaplaması kısmen korunmuş, kıyafette kırmızımsı kahverengi, saçta koyu kırmızımsı kahverengi, *stephane*de kahverengi, tahta turuncu kahverengi izler mevcuttur).

bölümü korunmuştur. Tanrıça “V” yakalı chiton giymiştir. Saçlar alnın ortasından ikiye ayrılarak geriye doğru tel tel taranmış, ağız hafif aralık, kulaklara disk şeklinde küpeler takılmıştır. Başın ileriye odaklı duruşuna, Athena Tapınağı’nın güney terasında bulunan bir figürün parçasında (**Resim 84**) da rastlanır. Figürin Hellenistik Dönem’e, MÖ 135 öncesine tarihlendirilmektedir⁴⁶³.

Demeter ve Kore Kutsal Alanı’ndaki kazılarda bulunmuş ancak günümüzde kayıp olan bir Kybele başının (?) (**Resim 86**) varlığı Berlin Müzesi belgelerinde yer alan çiziminden bilinmektedir. 8 cm yüksekliğindeki figürinin baş, boyun ve polosunu korunabilmiştir. Çizimden anlaşıldığı üzere tanrıça başına yüksek bir sur taç takmış ve başı dik, bakışları karşıya odaklı bir duruş almıştır⁴⁶⁴.

Priene’den geldiği söylenen 21,5 cm yüksekliğinde bir terrakotta figürin (**Resim 87**) de diğer örnekler gibi kanatlı yüksek arkalı tahtında oturan Kybele’yi betimler. Yüksek kemerli *chiton* ve omuzlarını örten *himation* giymiş olan tanrıçanın ileriye doğru uzattığı sağ eli *phiale*, sol eli ise bir anahtar tutmaktadır. Başında sur tacı olup saçları ikiye ayrılmış ve boyundan omuzlara dökülmüştür. Baş hafifçe öne doğru eğilmiş, gözler de aynı doğrultuda bakmaktadır. Kucağında başı cepheden, gövdesi ise profilden betimlenmiş küçük bir aslan, tahtın her iki yanında da cepheden betimlenmiş iki aslan yer almaktadır. Tanrıçanın ayakları dikdörtgen bir ayak taburesine basmaktadır. Figürin MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁴⁶⁵.

Söz konusu örneklerin dışında Priene’nin farklı noktalarında Kybele figürin parçaları bulunmuştur. 15 numaralı evde üç figürine ait parçalar, 17 numaralı evde, Athena terasının güney yamacında ve Kutsal Stoa’nın kuzeyindeki evlerde de birer Kybele figürinine ait parçalar bulunmuştur⁴⁶⁶.

Tanrıçanın Doğu yamaçtaki kutsal alanı, su kaynağı açısından verimli olup kentin su ihtiyacını karşılamaktaydı. Antik Dönem’de alanda kayalardan akan su, kanallar vasıtasıyla farklı yönlere dağılmıştır. Kutsal alanda suyun yoğun olarak kullanılması ve alanın hem içi hem de dışında farklı yönlere sevk edilmesi bu alanın Nymphelere veya benzeri tanrıçalara da adanmış olduğuna dair yorumları gündeme getirmiştir. Bu alanda bulunan ve daha öncesinde

⁴⁶³ Winter 1903: 174 Nr. 10; Wiegand – Schrader 1904: 179, 331 Abb. 173; Vermaseren 1987: 206 Nr. 695; Rumscheid 2006: 411 Nr. 11 Taf. 4/2, 4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1481. *Stephane* ve taç üzerinde olduğu gibi saçta kırmızımsı kahverengi renk üzerinde altın varak kalıntıları, Kybele’nin yüzünde beyaz kaplamanın kalıntıları korunmuş, boyun ve yakada sarı lekeler mevcuttur).

⁴⁶⁴ Rumscheid 2006: 411 Nr. 12 Taf. 4/3.

⁴⁶⁵ Vermaseren 1987: 205 Nr. 692 Pl. CLV (Berlin Staatliche Museen, Env. No. 8260. Yayında figürin için “Küçük Asya’dan, muhtemelen Priene’den” bulunduğu bilgisi verilmiştir).

⁴⁶⁶ Wiegand – Schrader 1904: 331.

Demeter Kutsal Alanı'ndan bilinen çok sayıda dansçı terrakotta figürin (**Resim 88**) bu yorumların olası gerçekliğini kuvvetlendirmektedir. Kutsal alanda kayaların kısmen basamak şeklinde biçimlendirilmiş olması, figürinlerin buralara yerleştirilmiş olabileceğini akla getirmektedir⁴⁶⁷. Alandaki kaya girintileri ve nişlerde bulunan 5,5-10 cm arasında değişen yüksekliklerde dans eden terrakotta kadın ve genç kız figürinlerinde kuvvetli bir hareket sergileyen bedenler, kemerli ve kolsuz *chiton* giymiş ve *himationa* sarılmıştır. Figürler genellikle öne doğru bir adım atarcasına uzatılmış ve giysi altından vurgulanan sol bacağın ayakucu ile yere dokunur⁴⁶⁸.

2.1.3.1.6. Küçük Buluntular

Kybele'ye dair kentte bulunan heykel, kabartma ve figürinlerin dışında tanrıçanın Doğu Kaya Kutsal Alanı'nda kimliği açıklanamayan kil ya da metal çeşitli nesnelere de bulunmuştur. Kutsal alanda varsayımsal olarak çizilen C 14/15 insulasında kayalık cephenin güney kısmında bir tapım yeri tespit edilmiştir. Kült alanının doğu kesiminde, sunu hediyelerinin depolandığı bir yapı açığa çıkarılmıştır. Burada bulunanlar arasında en dikkat çeken beş adet 'kilden model el'dir (**Resim 89**)⁴⁶⁹. Kil ellerde avuç içi ve parmaklarla beraber dört sağ ve bir sol el olağandan büyük olarak betimlenmiştir. Bu ellerden ayrı olarak birkaç parmak da bulunmuştur. Tırnaklar detaylı işlenmiş, ellerde olasılıkla pembe boyanın izleri görülür. Buluntunun dikkate değer özelliği, parmakların elden ele değişen hareketleridir. Bunlar ya tamamen kapanmış, ya yarı açık ya da düz uzanmış haldedir⁴⁷⁰. Kilden başarılı şekilde yapılmış olmasına rağmen eller kötü biçimde pişirilmiştir. Çok küçük boyutta olan el parçalarının uyumlu bir biçimde biraraya getirilmesi sırasında bunların kalemler ile tahta çekirdekler üzerine yerleştirildiği saptanmıştır⁴⁷¹. Ayrıca, bunlar boyanmış olup ayrıntılar özenle belirtilmiştir⁴⁷². İşlevleri anlaşılamayan bu eller çatı kiremitleri üzerine bırakılmıştır⁴⁷³.

Eller ile ilgili öne sürülen bir öneri bunların Sabazios kültü ile ilişkili olabilme ihtimalidir⁴⁷⁴. Başparmak, işaret parmağı ve orta parmağın uzatılıp, yüzük parmak ve serçe parmağın avuç içine katlanmış olarak betimlendiği bir Priene eli (env. Pr 08 Sk 4) *benedictio latina* pozisyonunu anımsatır. Diğer ellerin ise bu pozisyona sahip olduğu söylenemez. Phryg

⁴⁶⁷ Raeck – Rumscheid 2010: 42 vd.

⁴⁶⁸ Filges 2015: 93.

⁴⁶⁹ Raeck – Rumscheid 2010: 42 vd.

⁴⁷⁰ Filges 2015: 97.

⁴⁷¹ Raeck 2013: 301.

⁴⁷² Raeck – Rumscheid 2011: 72.

⁴⁷³ Raeck – Rumscheid 2010: 43.

⁴⁷⁴ Sabazios ellerinin bulunan en erken örneği MÖ 1. yüzyıl sonuna aittir. bk. Vermaseren 1983; Filges 2015: 98; Berndt 2018: 154.

kökenli olup müzik ve dansın etkin olduğu bir kültür nesnelere olan *benedictio latina* duruşlu eller, Priene ellerinden farklı olarak çeşitli hayvan apliklerine sahiptir. Bazı kaynaklar Dionysos ile Sabazios arasında bir bağ kurar⁴⁷⁵. Dionysos'un yoldaşları da alanda bulunan kurşun minyatür masada (**Resim 92**) görülmektedir. Doğu Kaya Kutsal Alanı'nda söz konusu kil eller ile birlikte yedi bronz bilye (**Resim 90**) (çap 1,6 cm, ağırlık 15,7 – 22,5 gr) bulunmuştur. Kent içinde insula D2 ve F15'deki konutlarda da Erken Hellenistik ve Bizans Dönemi'ne tarihli bu tür bronz bilyeler açığa çıkarılmıştır. Benzer şekilde bilyeler Olynthos'ta konutlarda bulunmuş ve oyun malzemesi olarak yorumlanmıştır⁴⁷⁶.

Kutsal alanda kuzey kaya basamağının yakınında kilden 11 dokuma ağırlığı, hem kuzeydeki kaya yüzünde hem de hafif eğimli kısımda duvarların iç köşeleri gibi açık bölümlerde çeşitli metal nesnelere, rulo biçiminde katlanmış veya sarılmış kurşun levhalar (**Resim 91**) bulunmuştur. FHO 12'deki duvar temelinin altında bulunan 4,8 cm çapında minyatür kurşun bir masanın (**Resim 92**) bacakları kasıtlı olarak bükülmüş, plakanın ortasında bir kurban keki, kekin üst ve alt kısmında birer üzüm, kekin sağında ve solunda karşılıklı dans eden birer erkek figürü Dionysos Çemberi'ni oluşturmuştur. Alanda ayrıca seramik parçaları da bulunmuş olup bunların tarihlendirmeleri MÖ 3. – 2. yüzyılı göstermektedir⁴⁷⁷.

2.1.3.2. Epigrafik Buluntular

Priene bazilikası çalışmalarında MÖ 2. yüzyıla ait Meter Phrygia rahipliğinin satışı için alıcının yükümlülüklerini içeren bir yazıt (**Kat. No. 23**) açığa çıkarılmıştır. Rahiplik satışı Hellenistik dünyada özellikle Anadolu'da ve Kos adası ile Ege adalarında görülmektedir. Priene yazıtının yer aldığı sarımsı gri mermerden yapılmış 87 cm yüksekliğindeki stel, tiyatronun güneyindeki Bizans bazilikasının güney duvarının sağ tarafında bulunmuştur⁴⁷⁸.

Söz konusu yazıtta Priene'de rahipliği satılan tanrıçayı, diğer ana tanrıçalardan ayırt etmek için "Phrygia" epitheti kullanılarak onun bölgeye yabancı olduğu vurgulanmıştır⁴⁷⁹. Satış belgesinde öncelikle tanrıçaya ömür boyu hizmet edecek olan rahibeye verilecek bazı mali imkânlar hakkında bilgi verilmektedir. Rahibe, kişisel vergilerden ve köleye sahip olma vergisinden muaf tutulmaktadır. Kişisel kurbanlardan da onur paylarının üçte birini alacaktır.

⁴⁷⁵ Pergamon'da Dionysos Kathegemon rahibi Athenaios, aynı zamanda Sabazios rahibidir. bk. Lane 1989: 5. Bergama kralı III. Attalos'un annesi Stratonike Capadokia'dan Batı Asya'ya Sabazios-Zeus kültürünü getirmiş ve kült Pergamon'da resmen tanıtılmıştır. Sabazios için bk. Vermaseren 1983; Lane 1989; Berndt 2018.

⁴⁷⁶ Filges 2015: 98-100.

⁴⁷⁷ Raeck – Rumscheid 2010: 43; Filges 2015: 94-96.

⁴⁷⁸ Wiemer – Kah 2011: 1 vd. Rahiplik satışı için bk. Gençler Güray 2018: 60.

⁴⁷⁹ Wiemer – Kah 2011: 27.

Buna karşın rahibe, yılda bir kez düzenlenecek olan resmi kurban törenine her koyun için 1 hemihektion⁴⁸⁰ kek, her kuzu için 2 choinikes, her horoz için de bir choinix tütsü, arpa ve buhur temin etmekle yükümlüdür. Yazıtta kentın Frig Anası Kybele için bir koyun, Pan⁴⁸¹ için bir horoz, Hermes ve Zeus için de iki kuzuyu kurban için hazır bulundurması istenmektedir. Ayrıca, Artemision ayının ilk gününde rahibenin kurban hayvanları için kentten 40 drahmi alması buyrulmuştur. Kurban, Artemision ayının⁴⁸² 12. günü rahibe tarafından gerçekleştirilecektir. Kurbandan rahibenin payına düşen kurban derileri ve onur paylarının yarısıdır. Geri kalan onur payı ve etin diğer parçaları kalanlara verilecektir. Külte kabul edilmek isteyen kadınların kusursuz bir kurban hayvanıyla ve törenle rahibe tarafından külte kabulleri sağlanmalıdır. Külte kabul edilen kadınların kurbanın onur payından rahibeye vermesi gerekmektedir⁴⁸³.

Yazıtta “beyaz ve siyahtaki temenos tanrıçanın olsun” denilmektedir. Wiemer – Kah’a göre beyaz ve siyah ile açık hava kutsal alanı kastedilmiş olabilir⁴⁸⁴. Yazıtta ayrıca kutsal alanın tanımı yapılmakta ve belirli kişiler *thalamai* adlı bazı nesnelere geri getirmeleri konusunda ikaz edilmektedir⁴⁸⁵. Wiemer – Kah’a göre *thalamai*, *gallos*ların göğüs süsü olabilir. MÖ 3. yüzyılın 2. yarısından bir epigramda Pessinus’taki Sangarius ırmağında aslan gören bir *gallos* sevinir ve tanrıçaya *thalamai* ve çingirak adar. Ancak Priene’de *gallosların* varlığı saptanmamıştır⁴⁸⁶.

Rahibenin tanrıça için yılda bir kez *ageirein* yani para toplama töreni yapma hakkı mevcut olup ayrıca, Priene kenti *prytaneion*’da bir tören düzenlemekle yükümlüdür. Yazıt, rahibenin atanması ile ilgili masraflar, ödeme yöntemleri ve yazıtın dikilmesi gibi çeşitli yaptırımlarla devam etmektedir. Yazıt, tanrıçanın rahibeliğini 430 *drahmi*⁴⁸⁷ karşılığında Aristeeas kızını Philitis’in satın aldığı bilgisiyle sonlandırılmıştır. Söz konusu yazıt, Hellenistik Dönem Priene’sinin kamu görevlileri hakkında yeni bilgiler de vermektedir.

⁴⁸⁰ Antik Yunan ölçü birimleri için bk. Crosby 1949: 108-113; Oleson 2008.

⁴⁸¹ Meter ile Pan arasındaki ilişki her ikisinin dağlar ve ormanlık alanlarla olan yakın bağı ve vahşi doğanın tanrıları olmaları ile ilgilidir. Her ikisinin dini törenlerinde tam bir esrime hali yaşanırdı. Pindaros, Pan’ı Meter’in yoldaşı olarak tanımlar ve Pindaros’un tapınağında bu tanrılara birlikte tapınıldığından söz eder. bk. Roller 2013: 211.

⁴⁸² Antik Yunan’da kutsal aylar ve bayramlar için bk. Sina 2015: 42-59.

⁴⁸³ Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.

⁴⁸⁴ Wiemer – Kah 2011: 22.

⁴⁸⁵ Wiemer – Kah 2011: 50.

⁴⁸⁶ Wiemer – Kah 2011: 23.

⁴⁸⁷ Erythrai’de MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında Dionysios oğlu Molion, Meter Phrygia rahipliği için vergiler dâhil 480 *drahmi* ödemiştir. Ancak rahipliği ömür boyu değildir, süresi bilinmemekte. Kalkhedon’da MÖ 3. yüzyılda Meter rahipliği için Aristoniko, vergi dâhil 400-500 *drahmi* ödemiştir. bk. Wiemer – Kah 2011: 25-26; Roller 2013: 240.

Örneğin MÖ 4. yüzyıl sonunda kentin en saygın kurumu olan *timoukhoi*⁴⁸⁸ heyetinin sonraki dönemde yetkilerinin azaltıldığı ayrıca, *nomophylaks* adlı görevlilerin kutsal nesnelerin tapınağa tesliminden sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Hellenistik kentlerde varlığı henüz kanıtlanmayan *agrapheus* adı verilen kimi memurlar yazıtın taşa kazınması görevinden sorumludur⁴⁸⁹.

Tanrıçanın MÖ 2. yüzyıla tarihli diğer yazıtı (**Kat. No. 24**), Athena Tapınağı'na giden yolda, Athena *propylonunun* içinde bulunan bir kaide üzerinde yer alır. Bir zamanlar bronz bir figürün üzerinde durduğu bu kaideye Meter Pothainis için bir adak yazıtı kazınmıştır.

[ὕπερ...]μο[υ τοῦ]

[Σω[τηρ[ί]ωνος

[ή] μήτηρ ἀνέθηκε

Ποθαίνις

Soterion'un oğlu [---]mos için Meter Pothainis'e adadı⁴⁹⁰.

2001 yılındaki Priene kazılarında Demeter ve Kore Tapınağı'nın aşağı kısmında Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen mermerden küçük üçgen bir çatı parçası üzerinde Phrygia Anası'na ait bir adak yazıtı (**Kat. No. 25**) bulunmuştur. Kybele kültüründe sıklıkla görüldüğü gibi üçgen çatı küçük bir *naiskosa* aittir⁴⁹¹.

[Μητρ]ῆ Φρυγία⁴⁹².

Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kybele Kutsal Alanı'nda bulunmuş ve tanrıçaya adanmış kutsal bir armağan olan mermer bir nesne (**Kat. No. 26**), Pergamon Müzesi arşivinde tutulan bir not kâğıdındaki Hiller tarafından yapılmış çizimi ve açıklaması (**Resim 93-94**) ile bilinmektedir. Adağın kenarına “MATPI ΘΕΩΝ” ve “δεκάταν⁴⁹³” kelimeleri kazınmıştır. Bu

⁴⁸⁸ Magie'ye göre *τιμουχοι* (*timoukhoi*) kelimesi memurları ifade eder, olasılıkla *prytanis'ler gibi boule'nin* bir komitesiydiler. MÖ 5. yüzyılda Teos, MÖ 4. yüzyıl sonu ve 3. yüzyılda Olbia ve Sinope'de bu anlamda görülür. *Timoukhoi'nin* Hellenistik kentlerdeki görevlerinden birisi yıllık bir festivalin kutlanmasını sağlamaktır. bk. Magie 2003: 126-128.

⁴⁸⁹ Wiemer – Kah 2011: 50-51.

⁴⁹⁰ Hiller von Gaertringen 1906: 144 Nr. 211; Blümel – Merkelbach 2014: 405 Nr. 211. Pothainis'in kelime anlamı bilinmemektedir.

⁴⁹¹ Wiemer – Kah 2011: 33; Blümel – Merkelbach 2014: 401 Nr. 204.

⁴⁹² Blümel – Merkelbach 2014: 401 Nr. 204.

⁴⁹³ δεκάταν, 1/10 anlamına gelir. Tanrılara yapılan adaklarda, adanan nesnenin verginin 1/10'u ile ödendiğini anlatır. Bu kelime kurban ve kurbanın parçalarını ifade etmek için kullanılmaz. Ayrıntılı bilgi için bk. Suk Fong 2011. Arkaik Dönem'den itibaren Antik Yunan yazıtlarında bu kelime ile sıklıkla karşılaşılır. bk. Tüner Önen

kutsal armağanın kentte Batı Kapısı Caddesi Kutsal Alanı'nda bulunmuş olması burada tanrıçaya *Meter Theon* adı altında tapınıldığına işaret eder. Yazıtta kullanılan lehçe formları sebebiyle adağın bir yerli tarafından değil, Dor dil bölgesinden bir satıcı, paralı asker ya da komşu kentten, örneğin Rodos'tan bir savaş gemisi askeri tarafından adandığı savunulmuştur. Thera'da bulunmuş ve kenarında “Εμβάρης Θεῶν Μα[τρὶ δε]κάταν⁴⁹⁴” yazan benzer üç kulplu ve kanallı beyaz mermer bir nesne, Hiller tarafından MÖ 2. yüzyıla tarihlenmiştir⁴⁹⁵.

2.1.3.3. Değerlendirme

Anadolu kökenli doğa tanrıçası Kybele'nin birçok kentte olduğu gibi Priene'de de arkeolojik ve epigrafik buluntularla kültü kanıtlanmıştır. Tanrıçanın bir tanesi kentin önemli Batı Kapısı Caddesi'nde, bir diğeri de doğu kaya yamacında olmak üzere iki kutsal alanı bulunmaktadır. Gösterişten uzak ve açık hava tapım alanı olarak düzenlenen bu kült yerlerinden ilki, adeta Batı Kapısı ve kenti koruması için kentin giriş kapısına yakın mesafede konumlanmıştır. Bir diğerkutsal alan da doğanın içinde, kayalık alanda yer alarak Kybele kutsal alanlarının genel tipolojisine uymaktadır. Bu her iki kutsal alan, bulunan arkeolojik malzemelere göre Hellenistik Dönem'de kullanım görmüştür.

Batı Kapısı Caddesi'ndeki kutsal alanda bulunan kurban çukurunun içerisinde ve çevresinde bulunan kemikler burada tanrıçaya kurban sunulmuş olduğunu kanıtlar. Kent merkezine ve özellikle kent kapısına yakın konumlanmış olan bu kutsal alan, kent planı içerisinde tanrıçaya erken dönemlerden itibaren yer verildiğinin güzel bir göstergesidir. Anadolu'nun Ana Tanrıçası Kybele'nin, Priene kentinde kuruluşun erken dönemlerinden itibaren kendine yer edinmiş olması, buradaki halkın Anadolu'nun inanç geleneklerine olan bağlılığına işaret eder. Kayalık ve yüksek bir alanda inşa edilen tanrıçanın bir diğerkutsal alanı, kentten bir nevi ayrı ve doğanın içinde oluşuyla tanrıçanın tapım alanı özelliklerine uygundur. Kentte Hellenistik Dönem'den itibaren tanrıçanın iki kutsal alanının bulunması, kent halkı üzerinde tanrıçanın etkisinin kuvvetli oluşunu kanıtlamasına karşın, bu kutsal alanların birbirinden farklı konumu çeşitli yorumlara neden olur. Birisi kentin ana caddesinde, kent kapısının ve konutların hemen yakınında, bir diğeri dağ yamacında kayalık arazide yer

2015: 26; Tüner Önen – Yılmaz 2015: 121-122; <http://www.phaselis.org/data/tanrica-athena-poliassa-adak> (13.04.2017);

<https://epigraphy.packhum.org/search?pat=%CE%B4%CE%B5%CE%BA%E1%BD%B1%CF%84%CE%B1%CE%BD> (13.04.2017).

⁴⁹⁴ IG XII 3. 437, <http://epigraphy.packhum.org/text/75958?hs=72-81> (13.04.2017).

⁴⁹⁵ IK Priene 410, <http://epigraphy.packhum.org/text/353515?hs=51-59> (13.04.2017); Wiemer – Kah 2011: 34, 54 Abb. 3-4; Blümel – Merkelbach 2014: 543 Nr. 410. Wiegand – Schrader ve Hiller'in yayınlarında nedeni bilinmez şekilde bu buluntudan söz edilmemiştir. Nesneyi tanrıçaya adayan kişi belli değildir.

alan kutsal alanlar sosyal açıdan farklı iki inanan grubun varlığına işaret ediyor olabilir. Diğer bir olasılık bu ayrılığın, ritüel uygulamaların farklılığından kaynaklanmış olabileceğidir. Doğu yamaçta yer alan kutsal alanda açığa çıkarılan buluntular ışığında burada Kybele ile birlikte farklı tanrılara tapınılmış olduğu da olasılıklar dâhilindedir. Doğanın içinde kendini tanrılarına daha yakın hissetmiş olan halk, Kybele'nin yanı sıra tanrıçaya yakın diğer bazı tanrılara da bu alanda tapınmış olabilir. Bu konuda ritüel uygulamaların benzerliği önemli rol oynar. Alanda bulunan kil eller ve kurşun minyatür masa Sabazios ve Dionysos ile bağlantılı yorumların yapılmasına neden olmuştur. Antik Dönem yazarları⁴⁹⁶ ve arkeolojik buluntular⁴⁹⁷ bu tanrılar arasındaki birlikteliği vurgular. Demeter Kutsal Alanı'nda olduğu gibi Kybele'nin Doğu Kaya Kutsal Alanı'nda da dans eden kadın ve genç kız figürinleri bulunmuştur. Burada suyun yoğun kullanımı alanın Nymphelere ya da benzeri tanrılara adanmış olduğu yönünde yorumları doğurmuş, bu figürinler de iddiaları kuvvetlendirmiştir⁴⁹⁸. Diğer taraftan bu buluntu grubu dansın, tanrıçaların kültüründeki yerini göstermesi açısından da değerlendirilebilir.

Kentte bulunan ve Hellenistik Dönem içlerine tarihli Kybele'nin heykel ve figürinleri genel itibariyle tanrıçanın tahtında oturan tipini göstermektedir. Heykel ve figürinler haricinde Athena Tapınağı'nın kabartma heykel buluntuları arasında *gigantomachy* sahnesi içerisinde tanrıçaya da yer verilmesi⁴⁹⁹, Antik Dönem'deki bir geleneği, aslanın üzerinde tanrıçanın Olymposlulara yardım etmesinin Priene'de de sürdürüldüğünün güzel bir örneğidir.

Epigrafik buluntular değerlendirildiğinde görülmektedir ki kentte bulunan dört yazıtta tanrıça için “Meter Phrygia⁵⁰⁰, Meter Pothainis⁵⁰¹ ve Meter Theon⁵⁰²” ifadeleri kullanılmıştır. Özellikle Phrygia bölgesi epigrafik buluntularında tanrıça için kullanılan “meter” ifadesi Priene'de iki tanesi MÖ 2. yüzyıla, bir diğeri de Roma Dönemi'ne tarihli yazıtlarda görülür. Tanrıçanın Batı Kapısı Caddesi'ndeki kutsal alanında bulunan yazıtın ise tarihi belirsiz

⁴⁹⁶ Eur. Bacch. 80-85.

⁴⁹⁷ Roller 2013: 180-182 Dn. 122 Res. 43-44; Ateş 2018: 307-308 Res. 10. Spina'da bulunmuş MÖ 440 yılına tarihlenen kırmızı figürlü bir Attika volütlü krateri üzerinde Dor sütunlu bir *naiskos* içerisinde yan yana oturan ve sağ ellerinde birer *phiale* tutan tanrı ve tanrıça görülür. Başında tacı ve sol tarafındaki aslan ile Kybele'nin yanındaki tanrı gösterişli şekilde giyinmiş ve başında saç bandı şeklinde bağlanmış bir yılan vardır. Bu tanrının kimliği belirsizdir ancak, bu tanrının Dionysos ya da Phrygia Tanrısı Sabazios olduğu düşünülür. Kraterde tanrının başındaki yılan, Maenadları hatırlatır. Kraterin diğer kısmında betimlenen dinsel törende dans edenlerin tümü Maenadlar gibi ellerinde yılanlarla dans hareketleri sergiler. Dionysos'un yoldaşları olan Maenadlar, vazo resimlerinde çoğu kez ellerinde yılanlarla betimlenmiştir.

⁴⁹⁸ Raeck – Rumscheid 2010: 42 vd.

⁴⁹⁹ Smith 1900: 159 No. 1170; Praschniker 1937: 33-34; Vermaseren 1987: 206: Nr. 699 Pl. CLVII.

⁵⁰⁰ bk. Wiemer – Kah 2011: 1 vd.; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361, 401 Nr. 145, 204.

⁵⁰¹ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 144 Nr. 211; Blümel – Merkelbach 2014: 405 Nr. 211.

⁵⁰² bk. Wiemer – Kah 2011: 34, 54 Abb. 3-4; Blümel – Merkelbach 2014: 543 Nr. 410.

olmakla birlikte benzer örnekler ışında MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilebilir⁵⁰³. Yazıtlar içerisinde sadece bir örnekten külte dair bilgi edinilebilir. MÖ 2. yüzyıla tarihli bir yazıt, Meter Phrygia rahipliğinin satış belgesini içerir. Hellenistik Dönem’de Anadolu ve Ege adalarında görülen rahiplik satışı Priene kentinde Poseidon ve Dionysos rahiplikleri için de yapılmıştır. Phryg Anası’nın rahibeliğini ömür boyu yapacak kişi çeşitli ayrıcalıklara sahip olmasının yanısıra bazı yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır⁵⁰⁴. Eldeki buluntulara göre tanrıça Hellenistik Dönem başlarından Roma İmparatorluk Dönemi’ne değin kentte tapınım görmüştür.

Batı Kapısı Caddesi’nde “Kutsal Ev” olarak nitelendirilen 22 numaralı evde bulunan bir figürin başından dolayı bu yapının Kybele kültüyle bağlantılı olduğuna dair yorumlar yapılmıştır⁵⁰⁵. Diğer taraftan, yapıda bulunan Büyük İskender büstü de yapının Büyük İskender kültü ile ilgili olduğu şeklinde düşünülmesini sağlamıştır. Burada Kybele ve Büyük İskender betimleri dışında Hermes *Hermeleri* ile terrakotta Eros ve Psyche figürini bulunmuştur. Kolaylıkla taşınabilen bu malzemelerin kentin farklı alan ya da yapılarından gelmiş olma ihtimali mevcuttur. Ancak, bunların yapıya ait olduğu düşünülürse kentin ana caddesinde, konutlara yakın bu kutsal alanın farklı tanrılara ve Büyük İskender kültüne hizmet etmiş olabileceği söylenebilir. Büyük İskender Athena Tapınağı’nın inşasına destek olması karşılığında bir yazıtta tanrıça ile birlikte ismi yan yana yer almıştır. Kentin en önemli tapınağında kendi adını da duyuran Büyük İskender’in yine kentin önemli tanrıçalarından bir diğeri ile birlikte yer alması da olasılık dâhilindedir. Yapıda bulunmuş bir yazıt ve yapının iç tasarımı ile buluntular burasının kutsal bir mekân olduğunun en bariz kanıtlarıdır. Kentte özellikle Demeter ve Kore Tapınağı ile olan benzerliklerinden ve kentin merkezine çok yakın bir konumda yer almasından dolayı bu yapının kentin inanç dünyasında önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. 22 numaralı evin tez çalışmasının “Kybele” bölümünde yer alma sebebi, burada bulunmuş terrakotta figürin başının yanı sıra bir örneği Demeter Tapınağı’nda yer alan iç mekân tasarımının bir tanrıça için çok daha uygun olduğu görüşüdür. Öyle ki Troizen’de bulunan MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen bir yazıtta, Meter’in gizem dinine kabul edilenler için kurulan bir evin ayrıca kentin korunması amacına da hizmet edeceği yazılıdır⁵⁰⁶. Bu örneğin Priene kenti için de olasılık dâhilinde olduğu söylenebilir.

⁵⁰³ IK Priene 410, <http://epigraphy.packhum.org/text/353515?hs=51-59> (13.04.2017); Wiemer – Kah 2011: 34, 54 Abb. 3-4; Blümel – Merkelbach 2014: 543 Nr. 410.

⁵⁰⁴ Wiemer – Kah 2011: 1 vd.; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.

⁵⁰⁵ Winter 1903: 174 Nr. 10; Wiegand – Schrader 1904: 179, 331 Abb. 173; Vermaseren 1987: 206 Nr. 695; Rumscheid 2006: 411 Nr. 11 Taf. 4/2, 4.

⁵⁰⁶ Roller 2013: 265.

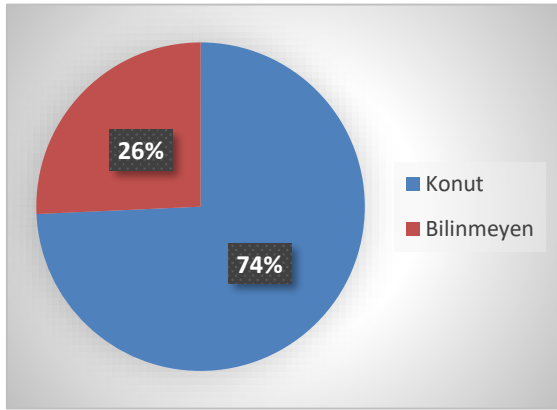
Phrygia topraklarından çıkarak antik dünyada hızla yayılan, vahşi doğanın tanrıçası, Tanrıların Anası, Büyük Ana Kybele'nin Priene kentinde iki kutsal alanı ile birlikte kuvvetli bir kültü bulunmaktadır. Yazıtlar vasıtasıyla din görevlileri, kurban törenleri ve ritüellerinin varlığı kanıtlanan tanrıçanın, kutsal alanında kayalara işlenen nişler, figürin ve heykellerinde kutsal hayvanı aslan ve atribütleri *phiale* ve *tympanon* ile betimlenmesi Anadolu'daki diğer kentlerde var olan Kybele kültü ile ortak noktalara sahip olduğunu gösterir. Tanrıça, Hellenistik Dönem boyunca kentin inanç hayatında güçlü bir yere sahiptir ve yazıtlar bu etkinin Roma Dönemi'nde de devam ettiğini kanıtlamaktadır. Kentin Baş Tanrıçası Athena, bereket tanrıçası Demeter ve Kore kültlerinin yanı sıra Kybele kültü, Priene'nin inanç haritasında tanrıçaların ön planda olduğunun en açık göstergesidir. Doğanın karşısında aciz olan insanoğlunun doğaya ve hayvanlara hâkim bir ana tanrıçaya tapınması ve onu dönemin geleneklerine bağlı olarak hayatına dâhil etmesi birçok kentin kült tablosunda görülmektedir.

2.1.4. APHRODİTE

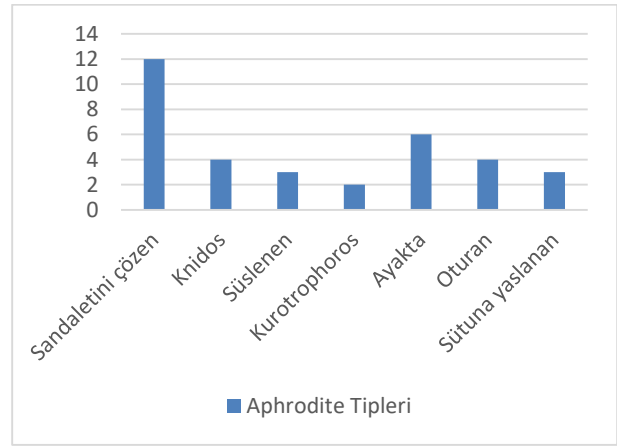
Hesiodos'un "Tanrıların Doğuşu" adlı eserinde Uronos'un kesilen hayalarının dalgalı denize atılmasıyla ak köpüklerden doğup Kıbrıs adasında karaya çıktığına inanılan Aphrodite⁵⁰⁷, Homeros'ta Dione'nin kızı⁵⁰⁸ aşkın ve arzunun tanrıçasıdır⁵⁰⁹. Anadolu'da birçok antik kent ve yerleşimde Aphrodite'nin tek başına ya da Eros ile betimlerine sıklıkla rastlanılması, tanrıçanın sevilen bir figür olduğuna işaret eder. Priene kentinde de açığa çıkarılan çok sayıda terrakotta figürin, mermer heykel ve yazıtlar Aphrodite'nin kentteki varlığını kanıtlar.

2.1.4.1. Arkeolojik Buluntular

Priene'de Tanrıça Aphrodite'ye dair bulunan malzemeler, mermer heykel ve terrakotta figürinlerden oluşmaktadır. Ayrıca bir terrakotta büst ve kesin olmamakla beraber tanrıçaya atfedilen bronz bir yüzük kaşısı⁵¹⁰ da mevcuttur. Tanrıçanın duruşu bakımından farklı tiplere ayrılan Aphrodite heykel ve figürinlerinin büyük bölümü kentteki konutlarda bulunmuştur.

Şekil 1: Aphrodite heykel ve figürinlerinin buluntu yeri grafiği

Şekil 2: Aphrodite heykel ve figürinlerinin tip grafiği

2.1.4.1.1. Heykeller

Aphrodite'nin mermer heykellerinin ilki, 33 numaralı doğu evin güneydoğu köşe odasında Dionysos heykeli ile birlikte (**Resim 95**) bulunmuş bir örnektir. Heykelde sadece sağ

⁵⁰⁷ Hes. theog. 190-195.

⁵⁰⁸ Hom. Il. 5. 370-375.

⁵⁰⁹ Aphrodite'nin doğuşu ve mitleri için bk. Erhat 2003: 42-44; Graves 2004: 73-80; Bayladı 2005: 64-67; Agizza 2006: 71-78.

⁵¹⁰ bk. Raeck 2003: 372 Abb. 41 (Insula D2).

kolun alt yarısı, sol el parmakları, kaidenin ve sol ayağın ön kısmı eksiktir⁵¹¹. Tanrıça, sol ayağı üzerine dayanmış, sağ bacağını dizden bükmüş ve gövdesinin üst kısmını sola, başını sağa döndürmüş olarak ayakta durmaktadır. Yarı giyinik olan tanrıçanın gövdesinin alt kısmını bir manto örter. Alnın ortasından ikiye ayrılan saçları geriye doğru taranarak arkada toplanmış ve başına diadem takılmıştır. 33 numaralı doğu evin güneydoğu köşe odasında bulunmuş bir başka mermer Aphrodite heykeli (**Resim 96**)⁵¹² de diğer örneğe benzer, yarı giyinik şekilde ve gövdesinin alt kısmını örten mantonun ucunu sol kolunda tutarak ayakta duran bir tiptir. Tanrıçanın sağ kolu ve sağ eli eksik olup önceki örnekten farklı olarak sol kolu ile sütuna yaslanmıştır. Sağ ayağı üzerine dayanmış ve sol dizini bükerek gövdesinin üst kısmını hafifçe sola döndürmüştür. 13 numaralı evde bulunmuş mermer bir Aphrodite heykeli (**Resim 97**) de öncekilerle aynı tiptedir. Tanrıça bu heykelinde diğer iki örnekten farklı olarak kollarını yukarı kaldırmış ve olasılıkla saçını düzeltmektedir⁵¹³.

Yarı giyinik olarak ayakta duran bu üç heykel haricinde iki örnekte tanrıça oturur halde betimlenmiştir. 39 numaralı batı evde bulunan mermer heykelde (**Resim 98**) sadece diademin bir kısmı kırık olup tanrıça, sol tarafı ile dayandığı bir kaya üzerine oturmuştur. Bacaklarını örten ve sol kolda biriken mantonun kenarı ile kayada kırmızı boya izleri görülür⁵¹⁴. Hareket açısından bu örneğe çok benzer bir heykel (**Resim 99**) 29 numaralı evde bulunmuştur. Boyutunun küçüklüğüne rağmen güçlü ve canlı bir hareketin sergilendiği bu eserde tanrıçanın her iki kolu ve sağ ayağı kırıktır. Tanrıçanın duruş, kıyafet ve saç stili önceki örnekle aynıdır sadece diadem bulunmaz⁵¹⁵.

⁵¹¹ Wiegand – Schrader 1904: 326, 370-371 Abb. 465; Rumscheid 2006: 52 Beil. 14/1-2 (Berlin Antikensammlung, Inv. No. SK 1533. Kaide hariç yükseklik 61,5 cm, kaide ölçüleri 8 x 40 x 34 cm, sol ön kısımda olasılıkla bir Eros ya da hayvan figürünün kaidesi için 9 x 6,5 cm ölçülerinde oval bir işlem mevcut); <https://www.livius.org/pictures/turkey/priene/priene-museum-pieces/priene-house-33a-aphrodite/> (05.07.2020); [https://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view\[section\]=uebersicht&view\[layout\]=objekt_item&view\[caller\]\[project\]=objekt&view\[page\]=0&view\[category\]=overview&search\[data\]=ALL&search\[mode\]=detail&search\[match\]=word-boundary&view\[active_tab\]=overview&search\[constraints\]\[objekt\]\[BerlinObjekt\]=104171](https://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view[section]=uebersicht&view[layout]=objekt_item&view[caller][project]=objekt&view[page]=0&view[category]=overview&search[data]=ALL&search[mode]=detail&search[match]=word-boundary&view[active_tab]=overview&search[constraints][objekt][BerlinObjekt]=104171) (05.07.2020)

⁵¹² bk. Wiegand – Schrader 1904: 326-327, 370-372 Abb. 466; Mendel 1966: 100-101 Nr. 359; Rumscheid 2006: 52 Beil. 14/3-4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Inv. No. 1052. Kaide hariç yükseklik 51 cm, kaide ölçüleri 4 x 31 x 25 cm); <https://www.flickr.com/photos/carolemage/5695260449> (05.07.2020). Aynı mekândan Aphrodite'nin şimdi kayıp olan bir başka mermer heykeli de bulunmuştur. Ayakta olan tanrıçanın sadece giysisinin etek kısmının korunduğu heykelin yüksekliği 16 cm'dir. bk. Wiegand – Schrader 1904: 327, 371; Rumscheid 2006: 52 Beil. 16/4-5.

⁵¹³ Wiegand – Schrader 1904: 371-372 Abb. 467 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Inv. No. 1053. Y. 46 cm); Mendel 1966: 103-104 Nr. 362.

⁵¹⁴ Wiegand – Schrader 1904: 372-373 Abb. 469 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Inv. No. 1003. Y. 46 cm); Mendel 1966: 101-102 Nr. 360; <https://www.livius.org/pictures/turkey/priene/priene-museum-pieces/priene-aphrodite/> (05.07.2020)

⁵¹⁵ Wiegand – Schrader 1904: 372-373 Abb. 468 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Inv. No. 746. Y. 34 cm); Mendel 1966: 102-103 Nr. 361.

2.1.4.1.2. Terrakotta Figürinler

Aphrodite'nin betimlendiği terrakotta figürinlerden ilki (**Resim 100**) 21b numaralı evin en kuzey odasında bulunmuştur. Tanrıçanın sol eli, kanat uçları ve kuşun sırt kısmı kırıktır. Kanatlı ve çıplak betimlenmiş olan Aphrodite'nin sol tarafında bir kuş olup tanrıça dikdörtgen kaide üzerinde ayakta durmaktadır. Tanrıçanın ve kuşun arkasında kalçadan aşağıya doğru uzanan bir manto görülür. Aphrodite'nin sağ ayağı bir adım ilerde iken, sol ayağı sadece parmak uçlarıyla yere dokunur. “v” şeklinde bükülmüş sağ kol kalçaya yaslanır, serbest bırakılmış sol kol olasılıkla mantonun diğer ucunu tutar. Baş hafifçe sağa eğilmiş, saçlar alnın ortasında ikiye ayrılıp geriye taranmış ve boyunda bir düğüm halinde toplanmıştır⁵¹⁶.

Konut alanında bulunmuş bir diğer figürin (**Resim 101**), tanrıçanın sandaletini çözen tipini yansıtmaktadır. Uyluk hariç sol bacak, sağ kol ve sol kolun büyük bir bölümü eksiktir. Sağ bacak üzerinde ayakta duran tanrıça, sol bacağını yukarı kaldırılarak sağa doğru uzatmıştır. Belden yukarısı sola kıvrılmış, kollar sağa dönüktür. Tanrıçanın *stephaneli* başı, sağa dönmüş ve eğilmiştir. Vücut hareketi tanrıçanın sandaletini çözmekte olduğunu dile getirir. Saç, alnın ortasından ikiye ayrılmış, geriye doğru taranarak arkada düğümleşmiştir⁵¹⁷. Kentte Aphrodite'nin bu tipinin *stephaneli* başı olan başka örnekleri (**Resim 102**)⁵¹⁸ de bulunmuştur. 15 numaralı evin *oikos*unda bulunmuş Aphrodite'nin sandaletini çözen tipine ait diğer figürinde (**Resim 103**) hareket çok daha kuvvetli ve saç stili de farklıdır. Sadece üst gövde, baş ve sağ kolun korunduğu parçada figür sağa doğru güçlü şekilde dönmüştür. Başta

⁵¹⁶ Winter 1903: 220 Nr. 6; Wiegand – Schrader 1904: 319, 342 Abb. 399; Rumscheid 2006: 407 Nr. 1 Taf. 1/1 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8562. Y. 24,2 cm, buhar deliği çapı 5 cm. Kil açık-orta kahverengi renkte, tanrıçanın mantosunda ve kanatlarında kırmızı-mor, saçlarında da koyu kahverengi renk mevcut olup beyaz kaplama korunmuş. Figürin, MÖ 3. yüzyıl ortası ile MÖ 135 yılı arasına tarihlenir).

⁵¹⁷ Wiegand – Schrader 1904: 336 Abb. 377; Rumscheid 2006: 411-412 Nr. 13 Taf. 5/1-3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1501. Y. 32 cm, buhar deliği 3,5 x 1,9 cm. Kil, açık kahverengi, beyaz kaplama kısmen korunmuş). Tipin diğer örnekleri için bk. Rumscheid 2006: 425 Nr. 52 Taf. 24/1-2 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1502. Kaide hariç KY 29 cm); Rumscheid 2006: 425 Nr. 53 Taf. 24/3 (Ev 33 Doğu, güneydoğu oda, eser kayıp, KY 15 cm, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir); Rumscheid 2006: 426 Nr. 54 Taf. 24/4 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1492. Kaide hariç KY. 18 cm, MÖ 2. yüzyıl sonu - MÖ 1. yüzyıl başına tarihlenir); Rumscheid 2006: 426 Nr. 55 Taf. 24/5 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1532. KY 9 cm).

⁵¹⁸ bk. Wiegand – Schrader 1904: 336; Rumscheid 2006: 413 Nr. 17 Taf. 6/5-8 (buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1564. KY 7 cm. Kil orta kahverengi ve beyaz kaplama korunmuş. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir). Diğer örnekler için bk. Rumscheid 2006: 412 Nr. 14 Taf. 5/4-5 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1397. KY 6,5 cm); Rumscheid 2006: 412 Nr. 15 Taf. 5/6-7 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1520. KY 7,8 cm); Rumscheid 2006: 412-413 Nr. 16 Taf. 6/1-4 (33 numaralı doğu evin güneydoğu odası, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1635. KY 8,2 cm. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir); Rumscheid 2006: 413 Nr. 18 Taf. 7/1-4 (33 numaralı doğu evin güneydoğu odası, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1637. KY. 6,7 cm, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).

stephane yerine diadem bulunmaktadır. Saçlar ortadan ikiye ayrılmış, yanlardan alınan birer tutam, tepede iki düğüm halinde toplanmış ve saçın kalan kısmı ensede düğümlemiştir⁵¹⁹.

Kentte bulunan terrakotta Aphrodite tiplerinden bir diğeri de “süslenen Aphrodite”dir. Konut alanında bulunan örnekte (**Resim 104**) ayaklar, diz üstüne değin sağ bacak ile kollar eksiklidir. Çıplak ve ayakta betimlenmiş olan tanrıçanın başı hafifçe sağa doğru eğik, saç alnın ortasından ikiye ayrılmış ve yanlardan taranarak arkada toplanmıştır. Pürüzsüz bir *stephane* başı süsler⁵²⁰. Sol bacak dik bir şekilde yere dayanırken, sağ bacak olasılıkla bir miktar ilerde durmaktaydı. Kalça hafifçe sola doğru çıkıntı yapar⁵²¹.

Konut alanında Knidos tipinde bir Aphrodite figürünü (**Resim 105**) bulunmuştur. Figürün sağ uyluk, karın, sağ göğüs, sırt, boyun kısmı ve başı eksiktir. Aphrodite ayakta ve çıplak olup sağ bacağı üzerine dayanmış, sol dizini diğer bacağından daha ilerde tutarak sol ayağının ucuyla yere dokunmaktadır. Bu hareketinden dolayı sağ kalça yukarı çıkmış, sağ omuz aşağıda ve sol omuz kalkıktır. Her iki kol dirsekten bükülerek ileriye uzatılmıştır⁵²².

Mermer heykelerde olduğu gibi terrakotta figürinler arasında da tanrıçanın oturan tipi görülmektedir. Kentte bulunan bir figüründe (**Resim 106**) Aphrodite, mantosu kalçasına sarılmış ve gövdesinin üst kısmı çıplak halde oturmaktadır. Figürün göğüs bölgesinden itibaren sağ dizi ve sol uyluğuna kadar olan kısmı korunmuştur⁵²³. Konut alanında bulunmuş olan bir örnekte ise tanrıça, yunus ile birlikte ve bir mantoya sarılı kayaların üzerinde oturur halde betimlenmiştir⁵²⁴.

⁵¹⁹ Winter 1903: 206 Nr. 2; Wiegand – Schrader 1904: 322, 336 Abb. 378, 380; Rumscheid 2006: 426-427 Nr. 57 Taf. 25/3-4; 26/1-2 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8635. KY 17 cm. Kil, orta kahverengi ve beyaz kaplama mevcut. MÖ 135 yılından önceye tarihlenir). Benzer diğer örnek için bk. Rumscheid 2006: 426 Nr. 56 Taf. 25/1-2 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1394. KY 5 cm).

⁵²⁰ Rumscheid 2006: 413-414 Nr. 19 Taf. 7/5-6 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1507. Kaide hariç KY 17,5 cm).

⁵²¹ Tipin diğer örnekleri için bk. Rumscheid 2006: 414 Nr. 20 Taf. 8 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1499. Kaide hariç KY 29,5 cm); Rumscheid 2006: 414 Nr. 21 Taf. 9 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1500. KY 25,3 cm).

⁵²² Winter 1903: 215 Nr. 5; Rumscheid 2006: 427 Nr. 59 Taf. 27 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1503. Kaide hariç KY 28 cm. Yanmadan dolayı kil rengi belirsiz, beyaz kaplama korunmuş, arka kısımda 2,3 cm boyutunda buhar deliği mevcut. Figürün, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir). Benzer diğer örnekler için bk. Rumscheid 2006: 427 Nr. 60 Taf. 28/1-2 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1487. KY 18,5 cm. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir); Rumscheid 2006: 428 Nr. 61 Taf. 28/3-4 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1504. Kaide hariç KY 21 cm. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir); Rumscheid 2006: 428 Nr. 62 Taf. 28/5 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1539. KY 10,5 cm. MÖ 135 öncesine tarihlenir).

⁵²³ Rumscheid 2006: 435 Nr. 86 Taf. 34/2 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1535. KY 8,2 cm. Kil, açık turuncu-kahverengidir, beyaz kaplama kısmen korunmuştur).

⁵²⁴ Wiegand – Schrader 1904: 341; Rumscheid 2006: 435 Nr. 88 Taf. 34/5-6 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1534. KY 10,5 cm. Kilin rengi açık turuncu-kahverengidir).

16 numaralı evde Aphrodite'nin Eros ve bir kazla birlikte betimlenmiş terrakotta figürünü (**Resim 107**) bulunmuştur. Tanrıçanın başı ile giysisinin sağ kolu altındaki kısım eksiktir. Ayakta ve çıplak olarak betimlenmiş olan tanrıça, sağ ayağı üzerinde durmakta ve sol dizini diğer bacağından daha ilerde tutarak sol ayağının ucuyla yere dokunmaktadır. “v” şeklinde bükülmüş sağ kol, dirseği ile bele dayanırken sol el tanrıçanın arkasında görülen mantoyu tutar. Tanrıçanın solunda yerde bir kuş ve sol omzuna uzanmış çıplak ve çocuksu bir Eros görülür⁵²⁵. Bu parça tanrıçanın duruşu ve mantonun tutuluşu ile **Resim 100**'e benzemektedir.

27 numaralı evde Eros ya da çocuklu Aphrodite *kurotrophos* figürünü (**Resim 108**) bulunmuştur. Tanrıçanın ve çocuğun başının eksik olduğu parçada Aphrodite, dikdörtgen bir kaide üzerinde ayakta durmakta ve sol taraftan bir sütuna yaslanmaktadır. Sadece gövdenin alt kısmını ve sırtı örtmekte olan mantonun bir ucunu sağ eli ile tutmakta, sol kolunda da Eros ya da bir çocuk taşımaktadır⁵²⁶. Konut alanında benzer bir parça (**Resim 109**) bulunmuştur⁵²⁷.

Kentte bulunmuş diğer örneklerden farklı olarak tanrıçanın sütuna yaslanmış giyinik bir figürünü (**Resim 110**) de mevcuttur. Bu parçada sağ el, alt gövdenin bir kısmı, baş, figürün arka kısmı ve sütunun abaküsü eksiktir. Vücut ağırlığı sol bacağın çapraz şekilde uzandığı sağ bacağı verilmiş ve sağ kalça çıkıntı yapmıştır. Sol kol sütuna yaslanmışken, sağ kol dirsekten bükülüp serbest bırakılmıştır. Tanrıça göğüs altından kuşaklı, sol omzu açıkta bırakan elbise giymiş ve uçları püsküllü bir şal, sol kol ile sırttan gelerek elbisenin etek kısmını sarmıştır⁵²⁸.

Terrakotta figürinlerden farklı olarak 33 numaralı evde Aphrodite'nin terrakotta bir büstü/kabartması (**Resim 111**) bulunmuştur⁵²⁹. Gövdesinin üst kısmı işlenen tanrıça, başında örtülü *polosu* ile cepheden betimlenmiş, omuzları açık ve sağ elinde bir kuşu göğüs hizasında tutmakta iken sol eli omuz hizasındadır. Tanrıçanın göğüs altından itibaren etrafını adeta bir manto çevirmektedir.

⁵²⁵ Wiegand – Schrader 1904: 322, 341-342 Abb. 397; Rumscheid 2006: 427 Nr. 58 Taf. 26/3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1620. KY 17,5 cm, arka kısımda 4 x 2,5 cm ölçülerinde buhar deliği mevcut. Kil rengi tespit edilemez, beyaz kaplama iyi durumda. MÖ 135 yılından öncesine, afet katmanına tarihlenir).

⁵²⁶ Wiegand – Schrader 1904: 342 Abb. 398; Rumscheid 2006: 434 Nr. 83 Taf. 33/2 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1623. KY 21,7 cm. Yanmadan dolayı kil rengi gridir, beyaz kaplama mevcut. Arka kısımda 7,6 x 3,8 cm, ölçülerinde buhar deliği bulunur. Figürin, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).

⁵²⁷ Rumscheid 2006: 434 Nr. 84 Taf. 33/3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1540. KY 8 cm. Kil rengi açık kahverengi. Figürün kimliğinin kesin olmamakla birlikte Aphrodite olduğu kabul edilir).

⁵²⁸ Winter 1903: 86 Nr. 3; Wiegand – Schrader 1904: 349 Abb. 415; Rumscheid 2006: 443-444 Nr. 115 Taf. 47/3-4 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1497. KY 24,4 cm. MÖ 135 öncesine tarihlenir). Benzer örnekler için bk. Rumscheid 2006: 444 Nr. 116 Taf. 48/1-2 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1475. KY 22,9 cm, MÖ 135 öncesine tarihlenir); Rumscheid 2006: 444 Nr. 117 Taf. 48/3-4 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1480. KY 23 cm. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).

⁵²⁹ Raack 2003: 355-356 Abb. 23.

2.1.4.2. Epigrafik Buluntular

Kentte yapılan kazı ve araştırmalarda Tanrıça Aphrodite'nin adının geçtiği iki yazıt bulunmuştur. Bunlardan ilki (**Kat. No. 27**), Athena terasının kuzeydoğusundaki kilisenin yakınındaki geç dönem yapısında bulunan bir kaide üzerinde yer almaktadır. Aphrodite'nin Tanrı Hermes ile birlikte anıldığı ve MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen yazıtta Polystratos oğlu Lykademes'in agoranomosluk görevinden sonra Hermes ve Aphrodite'ye adakta bulunduğu anlaşılmaktadır⁵³⁰.

Tanrıçanın adının geçtiği diğer yazıt (**Kat. No. 28**) Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihli ve tiyatro caddesinde tespit edilen, belki bir sokak sunağı olan sütun tamburu üzerinde yer alır. “*Aphrodite Epikos*”un kazılı olduğu sütun tamburunda Blümel - Merkelbach'a göre “*Ἀφροδίτη Ἐπίκοος*” nominativ halde olduğu için yazıtta Aphrodite sunağı ve Aphrodite'ye adanmışlık söz konusu değildir⁵³¹.

2.1.4.3. Değerlendirme

Birçok antik kentte görüldüğü gibi Priene'de de Aphrodite sevilen ve toplumda önemli yer edinen tanrıçalardan birisidir⁵³². Tanrıçanın özellikle konut alanlarında bulunan çok sayıda mermer heykel ve terrakotta figürin ile terrakotta bir kabartma büst onun kentteki varlığı için en kuvvetli delillerdir. Bunların dışında herhangi bir arkeolojik buluntu mevcut değildir. Tanrıçanın adı sadece iki yazıtta geçmekle birlikte bu örneklerden de yeterli bilgiye ulaşılamamaktadır. Sikkeler üzerinde ise tanrıçanın herhangi bir betimine rastlanılmamıştır. Aphrodite'nin Priene'deki en yoğun buluntu grubu olan terrakotta figürinlerinde “Knidos”, “sandaletini çözen” ve “süslenen” olmak üzere Antik Dönem'de en sık görülen heykel tiplerinin kullanıldığı görülmektedir. Tanrıçanın Eros ile birlikte betimleri de mevcuttur. Bir örnekte Aphrodite'nin yunus ile birlikte görülmesi⁵³³, burada ona tıpkı Miletos ve kolonilerinde⁵³⁴ olduğu gibi bir deniz tanrıçası olarak tapınıldığına dair ne yazık ki yeterli bir delil sunamaz.

⁵³⁰ Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr.183; Blümel – Merkelbach 2014: 388 Nr. 189.

⁵³¹ Hiller von Gaertringen 1906: 132 Nr. 169; Blümel – Merkelbach 2014: 401 Nr. 203. Ἐπίκοος epithetini Blümel – Merkelbach “işiten”, Graf ise “yardım eden” anlamında yorumlamıştır. bk. Graf 1985: 67.

⁵³² Aphrodisias'taki Aphrodite kültü için bk. Brody 2001. Miletos ve kolonilerindeki Aphrodite kültü için bk. Greaves 2004.

⁵³³ bk. Wiegand – Schrader 1904: 341; Rumscheid 2006: 435 Nr. 88 Taf. 34/5-6.

⁵³⁴ bk. Greaves 2004.

Tanrıçanın adının geçtiği iki yazıttan ilki Athena terasının kuzeydoğusundaki kilisenin yakınındaki geç dönem yapısında bulunmuştur. MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilen yazıtta önceki *agoranomosun* görev bitiminden sonra Hermes ve Aphrodite'ye adakta bulunduğu söz edilir⁵³⁵. Yazıtta Aphrodite'nin isminin Tanrı Hermes ile birlikte anılması bir kült ortaklığı fikrini akla getirmesine rağmen buna dair herhangi bir delil bulunmaz. Tanrıça Aphrodite ile ilgili diğer yazıt ise tiyatro caddesinde tespit edilmiş sokak sunağı olması muhtemel sütun tamburu üzerinde yer alır. "*Aphrodite Epikos*"un kazılı olduğu Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen örnekte tanrıçanın *epikos* epithetini kullandığı görülür⁵³⁶.

Tanrıça Aphrodite'ye dair Priene'de birçok buluntu açığa çıkarılmasına rağmen kültürünün varlığını kanıtlayan bir kalıntı mevcut değildir. Ancak, bir yazıtta tanrıçanın kendisine adakta bulunduğu söz edilmesi, kült ihtimalini doğurur. Aphrodite, Priene'de kültü olası tanrıçalardan birisi olarak kabul edilebilir.

⁵³⁵ Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr.183; Blümel – Merkelbach 2014: 388 Nr. 189.

⁵³⁶ Hiller von Gaertringen 1906: 132 Nr. 169; Blümel – Merkelbach 2014: 401 Nr. 203. Tanrıçanın bu epitheti Khios'ta da belgelenir. bk. Graf 1985: 67.

2.1.5. HESTIA

Kronos ile Rheia'nın kızı Hestia, Olympos'tan ayrılmadığı için mitlerde yer almasa da, Yunan ev yaşamının merkezi olan ve kutsal bir sunak olarak da benimsenen ocak, onun adıyla anılır. Ocak tanrıçası olarak saygı gören Hestia kutsal misafirperverlik, mutluluk ve güven görevini temsil eder⁵³⁷. Herodot tarafından verilen bilgiye göre Hestia kültü İskitlerde de mevcut olup "Histiai" adıyla kraliyet ocağının tanrıçasıdır⁵³⁸. Tanrıların en eskisi olarak kabul edilen Hestia, Aphrodite'nin etkisi altına girmeyen tanrıçalar Athena ve Artemis gibi kendisine talip olanlara karşı yemin etmiş, bunun üzerine Zeus evlilik yerine ona farklı bir rol vermiştir. Tanrıça evin merkezinde oturur ve ocağın ateşini beslemek için daima kurban olarak yağ kabul eder⁵³⁹. Homerik Hymnos'ta Hestia'nın saçlarından yumuşacık yağlar damladığından söz edilir⁵⁴⁰.

Evde ailenin toplandığı yer önemlidir ve ateşin yakılması genellikle evdeki genç kızlara emanet edilir. Bu bakire kızların sonrasında çocuk doğurarak soyun devamını sağlaması ile küllerin altında bir kıvılcım halinde korunan ateşin akşam tekrar canlanması arasında bir bağlantı kurulmuştur. Hestia'nın tapınak hizmetinde de bakire kızların görev aldığı görülür⁵⁴¹. Diğer taraftan Homeros destanlarında sözü edilen kral ve danışmanların bir ocak etrafında toplanması sonraki yüzyıllarda Hestia kültü ile birlikte şölen verme geleneğine dönüşmüştür. Kralın evinin yerini *prytanis*lerin toplandığı *prytaneion* almıştır⁵⁴². Yunanlılar arasında Hestia kültü büyük ölçüde kentsel bir kültürdür. Bu kültür Yunanlılar için tüm kentin aslında büyük bir aile olduğunun simgesidir. Halikarnassoslu Dionysos'tan aktarıldığına göre, Yunanlılar için Hestia'nın *prytanis*leri kutsaldır ve bu kültür kentteki en güçlü adamların sorumluluğundadır⁵⁴³. *Prytanis* görevine gelen kişi kentte büyük itibar kazanır ve ertesi yıl kentin temsil masraflarını öder, kurbanları sağlar, kutsal ateşin bakımını üstlenirdi. *Prytaneion*da ömür boyu yemek hakkı kazanan vatandaşlar ile diğer kentlerden gelen elçiler de *prytaneion*da kabul edilirdi. Yemeklerden ve içkiden önce ocağın ateşine yağ atılır ve şarap dökülürdü⁵⁴⁴.

⁵³⁷ Erhat 2003: 144-145; Graves 2004: 81-83; Bayladı 2005: 218. Hestia için bk. Merkelbach 1980; Kajava 2004. *ἑστία*: ocak; evde sunağın bulunduğu kısım; ev, konut, hane, barınak. bk. Çelgin 2011: 278.

⁵³⁸ Hdt. IV. 59, 68, 127.

⁵³⁹ Hom. hym. V. 21vd; Merkelbach 1980: 77.

⁵⁴⁰ Hom. hym. XXIV.

⁵⁴¹ Merkelbach 1980: 77, 81. Hestia, evde *oikosun* koruyucu tanrıçası olarak kabul edilirdi. bk. Gözlü 2018: 272.

⁵⁴² Hes. theog. 454; Erhat 2003:144-145; Taşdemir 2015: 39-40.

⁵⁴³ Merkelbach 1980: 79; Kajava 2004: 5.

⁵⁴⁴ Merkelbach 1980: 81 vd.

Priene kentinde Tanrıça Hestia'nın varlığı, sadece Kutsal Stoa duvarında bulunan çelenkli bir adak yazıtında ve *prytaneion*da kanıtlanır.

2.1.5.1. Arkeolojik Buluntular

*Bouleuterion*un doğusunda ve onun kuzey galerisinden ulaşılan *prytaneion*un sadece Roma İmparatorluk Dönemi yenilemesi korunmuştur. *Prytaneion* (**Resim 112-113**) 7 m uzunluğunda kare avlu ile bu avlunun kuzey, güney ve batısını çeviren sekiz odadan oluşan peristilli bir ev şeklindedir. Avlu döşemesinin güneydoğuya doğru biraz eğimli olmasından dolayı yüzey suyu bu yönde sokağa doğru akmıştır. 51 cm çapında yivsiz üç sütun, avlunun çatısını taşımıştır⁵⁴⁵.

Avlunun etrafındaki sekiz odadan işlevi bilinen güneydeki orta oda, Kutsal Stoa'ya geçişi sağlamaktadır. Bu odanın doğusunda yer alan mekânda ise olasılıkla kentin kutsal ateşininin yandığı dikdörtgen bir ocak yer almaktadır. Bu ocağın harcında kemik kıymıklarının kullanıldığı saptanmıştır. Avlunun kuzeyinde bulunan orta sütununun hemen ön kısmında günümüze sadece iki ayağı ile ulaşabilmiş, olasılıkla döneminde büfe olarak kullanılmış mermer bir masa yer almaktadır. Avlunun kuzeybatı köşesinde ise çok muhtemel çatıdan gelen yağmur suyunu toplamak için yapılmış bir havuz bulunmaktadır. Priene *prytaneionu* Roma Dönemi'ne tarihlenir, ancak kentin ilk dönem yazıtlarında *prytaneion*daki ziyafetlerden söz edilmesi, Priene'de daha erken bir *prytaneion*un varlığını zorunlu hale getirir⁵⁴⁶. *Prytaneion*da bulunan MS 3. yüzyıla ait bir onur yazıtı (**Resim 114**), yapının kimliği için önemli bir belgedir⁵⁴⁷.

2.1.5.2. Epigrafik Buluntular

Kutsal Stoa'nın batı duvarında bulunan, MÖ 2./1. yüzyıla tarihlenen bir adak yazıtında (**Kat. No. 29, Resim 115**) üç çelenk betimi yer alır. Bu çelenkler olasılıkla rahiplerin göreve başladıkları gün ve özel günlerde taktıkları çelenkleri simgelemektedir. Meşe çelenginin hemen altında "Poseidon Helikonios", sarmaşık çelenginin altında "Dionysos" ve defne çelenginin altında da "Hestia Bulaia" yazılı olduğu ifade edilmiştir⁵⁴⁸.

⁵⁴⁵ Wiegand – Schrader 1904: 231 vd.

⁵⁴⁶ Rumscheid 2000: 47 vd.

⁵⁴⁷ Wiegand – Schrader 1904: 233; Rumscheid 2000: 49 Res. 36.

⁵⁴⁸ Hiller von Gaertringen 1906: 111 Nr. 116; Blümel – Merkelbach 2014: 386 Nr. 185. Hestia Bulaia kültürü Erythrai, Milet ve Aigai'de de belgelenir. bk. Graf 1985: 166 vd.; Taşdemir 2015: 85, 125.

2.1.5.3. Değerlendirme

Kentin kutsal ateşinin yandığı ve Hestia'nın kutsal mekânı olan *prytaneion* Priene'de de belgelenir. Kutsal Stoa gibi kentin önemli bir yapısında bulunan adak yazıtında tanrıçanın isminin iki büyük tanrı ile birlikte anılması, onun kentteki konumuna işaret eder. Çelenklerin rahipleri simgelediği düşünüldüğünde bu tanrıların kültlerinin varlığı kanıtlanmaktadır.

Büyük bir aile olarak kabul edilen kentlerde kentin önemli bir kamu yapısında kutsal ateşi yanan tanrıça, Priene'nin önemli tanrıçalarından birisidir. Her ne kadar onunla ilgili buluntular sayıca az olsa da *prytaneion* onun kutsal mekânı olduğu ve Kutsal Stoa'da çelenkle temsil edildiği için kentte kültü olan tanrıçalardan kabul edilir.

2.2. PRIENE TANRILARI

Kent kazı ve araştırmalarında arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntular yoluyla Zeus, Poseidon, Dionysos ve Asklepios'un kültleri belgelenmektedir. Apollon, Hermes ve Pan ise kentte kültü olası tanrılar olarak kabul edilir. Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri üzerinde görülen Men (**Resim 237**), konutlarda çok sayıda terrakotta figrine sahip olan Eros ile Athena Tapınağı'ndaki kabartma heykeli olmak üzere nadir de olsa betimlenen Helios ve Kore ile olan mitiyle bağlantılı sikkeler üzerinde görülen Hades de Priene tanrıları arasında olup kültlerini kanıtlayacak herhangi bir malzeme mevcut değildir.

2.2.1. ZEUS

Babası Kronos'u annesi Rheia ile birlikte kurduğu oyunla tahtından indirmiş ve 3. kuşak bir tanrı olarak Olympos'ta krallığını ilan etmiş olan Zeus'un sonsuz bir gücü vardır, ancak bu gç sadece kaderi değiştirmeye yetmez⁵⁴⁹. Tanrı, Themis ile toplantılara başkanlık eder⁵⁵⁰, Troia Savaşı'nda da Gargoros'tan savaşı ynetir⁵⁵¹. Onuruna her dört yılda bir Olympiad oyunları düzenlenen Zeus, en ünlü kutsal alanı Dodona'da meşe koruluğunun yaprak hışırtılarıyla kehanetini bildirir⁵⁵². Tanrının Anadolu'nun genellikle batısına inşa edilen tapınakları içerisinde Magnesia Zeus Sosipolis, Aizanoi Zeus ve Euromos Zeus Tapınakları en gözde olanlardır⁵⁵³.

Tanrının önemli kültlerinin başında gelen ve Priene'de de varlığı kanıtlanan Zeus Olympos kültü Yunanistan, adalar ve Batı Anadolu'da geniş bir yayılıma sahip olup özellikle sikkeler üzerinde temsil edilir⁵⁵⁴. Ayrıca Troas'taki İda Dağı olmak üzere Yunanistan ve Anadolu'da pek çok dağ Olympos olarak adlandırılmıştır⁵⁵⁵.

Tanrının Priene'de saptanan ve göksel kimliğinin özelliklerinin doğrudan vurgulandığı bir diğer epitheti Aitherios, tanrının kozmik özelliğini külte yansıtır. Yunanca engin gökyüzü, parlak ve ışıldayan anlamlarına gelen Αιθήρ (Aether) kökünden türeyen "ışıldayan gökyüzünün Zeus'u" anlamındaki "Aitherios" epithetinin ait olduğu kült Anadolu'da

⁵⁴⁹ Hes. theog. 451 vd; Erhat 2003: 296; Graves 2004: 42-47; Karaosmanoğlu 2005: 24.

⁵⁵⁰ Hom. hym. XXIII.

⁵⁵¹ Erhat 2003: 294.

⁵⁵² Bayladı 2005: 503; Karaosmanoğlu 2005: 25.

⁵⁵³ Karaosmanoğlu 2005: 31.

⁵⁵⁴ Yunanistan'da Attika, Arkadia, Elis, Theselia ve Makedonia; adalardan Rhodos, Khios, Eretria, Skyros, Kıbrıs; Anadolu'da Prusa ad Olympum, Troas, Hadrianoutherai, Kusura, Ephesos, Erythrai, Phokaia, Klazomenai, Hypaia, Hierapolis, Aphrodisias, Mylasa, Atteleia, Komba, Limyra esas olmak üzere buluntular yoluyla tanrının varlığı saptanmıştır. bk. Graf 1985: 31 vd, 201, 383, 423; şahin 2001: 121 vd.

⁵⁵⁵ şahin 2001: 121 vd.

Mysia'da Kyzikos kentinden kabartmalı iki adak stelinde ve Ionya'da ise Priene'den bir sunakta görülür⁵⁵⁶.

2.2.1.1. Arkeolojik Buluntular

Priene'de tanrının kültünü kanıtlayacak bir yapı ve kutsal alan saptanmamış olmasına rağmen Kutsal Stoa'nın batı duvarından bir yazıtta tanrının kutsal alanından söz edildiği görülür. Bu belge tanrının kültü için çok olası arkeolojik kanıtın bir işareti sayılır. Kentte bulunan yazıtlarda yer alan kurban ve sunu ifadeleri kutsal alan ve kült olasılığını güçlendirir.

2.2.1.1.1. Kutsal Alan

Antik Yunan ve Roma'nın baş tanrısı, göklerin hâkimi Zeus, birçok antik yerleşimde olduğu gibi Priene kentinde de saygı ve tapınım görmektedir. Kutsal Stoa'nın batı duvarından Aemilius Zosimos için bir onur kararının yer aldığı yazıtta “*stephanephorosun* Zeus Olympos için bir kâse adayacağından ve bu kâsenin tanrının kutsal alanını süsleyeceğinden” bahsedilir. Ancak kentte böyle bir kutsal alanın varlığı henüz arkeolojik olarak kanıtlanmamıştır⁵⁵⁷.

90 [προαιρέ]σειν καὶ τῆι πρὸς τὴν πόλιν εὐνοίαι π[αρεχόμενος] εἰς τὸν [ἀ]νέλ-
[λιπτο]ς εἶναι βούλεται πρὸς τὰς κοινὰς καὶ κατεπιγούσας ὑπηρεσίαι[ς]· ἐπήνγελ-
[ται δὲ] ἀ]ναθήσειν καὶ τὴν κατὰ τὸν νόμον ὀφείλουσαν ἀνατίθεσθαι φιέλην
[στειφ]ανη]φορικὴν τῶι **Διὶ τῶι Ὀλυμπίωι** χάριν τοῦ καὶ τούτου τοῦ θεοῦ κεκοσ-
[μῆσθ]αι δι[ὰ τ]ῆ[ς] αὐτοῦ φιλαγαθίας ἱερόν, καθῆκον δὲ ἐστὶν αὐτὸν ἐπὶ τού-
95 τοῖς τοῦ πρέποντος τυχεῖν ἐπαίνου, δεδόχθαι τῆ βουλῆι κα[ὶ] τῶι δή- 558.

Agoranın doğusundaki kutsal alanın Zeus'a ait olduğu düşüncesi Magnesia Zeus Sosipolis Tapınağı örneği ile kuvvetlendirilmek istenebilir. Ancak Magnesia'daki tapınak, agoranın ortasında bağımsız bir şekilde yer alırken Priene tapınağı yüksek duvar ve galerilerin ardında, sadece doğu taraftaki propylondan ulaşılabilen ve agorayla iletişimi olmayan bir konumdadır⁵⁵⁹. Priene'deki kutsal alanda bulunan Zeus'a adanmış ufak bir sunak dışında kutsal alan ile Zeus bağlantısını sağlayabilecek herhangi bir delil yoktur.

Zeus'un kutsal alanının kentin neresinde olabileceğine dair bugüne değin yapılan araştırmalarda ihtimal dâhiline alınan bir diğer yer, Athena Polias Kutsal Alanı içerisinde yer almaktadır. Athena Tapınağı'nın kuzeydoğusunda konumlanan anteli yapının merkezi

⁵⁵⁶ Hakman 2013: 7-8.

⁵⁵⁷ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 109 Nr. 113; Blümel – Merkelbach 2014: 197, 203 Nr. 69 (Staatlichen Museen, Berlin, Antikensammlung. Yazıt HY 1,5-2 cm. Yazıtın tarihi bilinmiyor)

⁵⁵⁸ Hiller von Gaertringen 1906: 109 Nr. 113.

⁵⁵⁹ Kienlin 1998: 83.

konumunda yer alması ve 15 adak kaidesine sahip olması buranın önemini gösterir. Bu yapı ve onun kapsadığı alanın hangi tanrıya ait olduğu henüz belirsizdir. Ancak bu tanrı, Zeus olabilir⁵⁶⁰. Athena sunağının kuzeyinde bulunan ve *stephanephoros* listesi içeren MÖ 2. yüzyıla ait mermer bir sütun parçası, Athena sunağının kuzeyindeki küçük kutsal alandan buraya gelmiş olabilir. Bu durumda söz konusu alanı Zeus Olympios'a atamak için bir delil oluşabilir⁵⁶¹.

2.2.1.1.2. Kabartma Heykel

Kentteki Athena Tapınağı kazılar sırasında tapınağın içerisinde *gigantomachy* ve *amazonomachy*yi betimleyen kaliteli işçilik ve özgün stilli iki düzine kabartma heykel bulunmuştur⁵⁶². Bu heykeller tapınağa ait olarak yorumlanıp MÖ 4. – MÖ 2. yüzyıla tarihlenmiştir⁵⁶³. *Gigantomachy* anlatımında merkezi figür olarak *gigantomachy*deki başlıca tanrılar ve Priene kentinde önemli bir konuma sahip oluşlarından dolayı, olasılıkla Athena ve Zeus (**Resim 116-117**) işlenmiştir. Devasa boyutu ile kendinden emin şekilde kıyafetini yayararak oturan tanrı ve düşen *gigantın* betimlendiği kabartmada *gigant* güçlü yapısıyla gergin bir hareket sergiler. Oturan figürün oturuş şekli, kıyafeti ve boyutu onun Tanrı Zeus olma olasılığını kuvvetlendirir. Yaralı bir *gigant*, ayağının dibinde kıvranırken görkemli şekilde *giganta* saldırabilecek tanrının Zeus olduğu düşünülür⁵⁶⁴.

2.2.1.2. Epigrafik Buluntular

Priene'de tanrıya Zeus Olympos⁵⁶⁵ ve Zeus Aithrios⁵⁶⁶ olarak iki ayrı epithet altında tapınılmaktaydı. Zeus Olympos'a adanmış altı yazıttan dört tanesi görev dönemleri sona eren *stephanephoros*ların adaklarıdır. Athena terasının güneyi Batı Kapısı Caddesinde (**Kat. No. 30**)⁵⁶⁷ ve Athena Tapınağı'nda (**Kat. No. 31**)⁵⁶⁸ bulunan heykel kaideleri MÖ 4. – 3. yüzyıla tarihlendirilmekte olup Zeus'a dair en erken yazıtlardır. Bu yazıtlar vasıtasıyla Zeus kültürünün, kentin en erken dönemlerinden itibaren mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Tiyatro *paradosunun*

⁵⁶⁰ Hennemeyer 2013: 197.

⁵⁶¹ Blümel – Merkelbach 2014: 459 Nr. 316.

⁵⁶² Smith 1900: No. 1165-1176; Carter 1978: 771; Carter 1979: 140.

⁵⁶³ Schede 1934: 97-108; Carter 1979: 140.

⁵⁶⁴ Carter 1978: 779; Carter 1979: 149; Carter 1983: 88 Nr. 1 pl. VII a-b.

⁵⁶⁵ Olympios ('Oλύμπιος)'un anlamı yüksek dağ, yüce dağdır. Yunanistan, adalar ve Anadolu'da bu isimde birçok dağ vardır ve bulunan çok sayıda stel ve adak eşyalarının işaret ettiği gibi Zeus buralarda Olympos epitheti ile tapınım görmekteydi. Ancak Zeus Olympos'un en önemli kült alanı Olympia'dır. bk. Şahin 2001: 121.

⁵⁶⁶ Aitherios (Aιθήριος), Aithrios (Aϊθριος), "Berrak Göğün Zeus'u" anlamına gelmektedir. Homeros destanlarında Zeus'tan bahsedilirken onun gökyüzünde oturduğu söylenir ve engin gök ifadesi geçer. bk. Hom. II. II. 412, IV. 166, XV. 192; Hom. Od. XV. 523; Şahin 2001: 10.

⁵⁶⁷ Blümel – Merkelbach 2014: 378-379 Nr. 169.

⁵⁶⁸ Blümel – Merkelbach 2014: 379 Nr. 170.

her iki tarafında yer alan iki bronz heykel kaidesi (**Kat. No. 32**)⁵⁶⁹ de yine *stephanephorosluk* görevi bitiminden sonra, MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında adanmışlardır. Priene’de en yüksek memurluk olan *stephanephorosluk* Zeus kültü ile iç içe idi. Bu göreve atanan kişilerin başına tören ile Zeus’un çelengi takılır ve *stephanephoros* görevden ayrılırken de tanrıya bir adakta bulunurdu⁵⁷⁰. *Stephanephoros*ların kült törenlerini organize etmek, törenlerde alayın başını çekmek, kurbanların kesimi, törenin maliyeti gibi yükümlülükleri vardı. Bu memuriyetin yükümlülükleri değerlendirildiğinde göreve başvuracak kişilerin kentin önde gelen ailelerinden, itibar sahihi ve varlıklı olmaları gerektiği anlaşılmaktadır. *Stephanephoros*, adaylar arasından halk meclisi tarafından seçilirdi. Seçilen kişi belli bir miktar ödeme yapmak zorundaydı. Bu görevin aile içinde süreklilik taşıdığı da yazıtlardan öğrenilmektedir⁵⁷¹. Priene kentindeki kazılarda *stephanephoros* isim listelerini içeren yazıtlar da bulunmuştur⁵⁷².

Zeus Olympos’a adanmış son iki yazıt ev sunakları üzerinde yer almaktadır. MÖ 2. yüzyıl ve sonrasına tarihli yazıtlar Athena *propylonunun* güneydoğusundaki bir evin koridoru (**Kat. No. 33**) ile 33 numaralı evin doğu stylobatında (**Kat. No. 34**) bulunmuşlardır⁵⁷³. Priene’deki evlerde çok fazla adak nesnesi bulunmuş ve bunların büyük çoğunluğu terrakotta figürinler olup Aphrodite, Eros, Kybele gibi çeşitli tanrılara adanmıştır. Ancak buluntular içerisinde Zeus’a dair herhangi bir eser mevcut değildir. Söz konusu sunaklar ise ev içi tapımda Zeus’un da yer aldığını, Priene halkının tanrısına evinde de yer verip onu her daim yanında hissetmek istediğinin en açık delilleridir.

“Berrak göğün Zeus’u” anlamındaki Zeus Aithrios⁵⁷⁴ ile iki Priene yazıtında (**Kat. No. 35-36**) karşılaşılmaktadır. Her iki adak da MÖ 1. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilen sunaklardır⁵⁷⁵. Örneklerden biri (**Kat. No. 36**) özellikle buluntu yeri açısından önem taşımaktadır. Agoranın doğusundaki Asklepieion olarak adlandırılan kutsal alanda bulunan sunak, alanın Zeus’a ait olabileceğine dair düşüncelere sebebiyet vermiştir. Ancak

⁵⁶⁹ Blümel – Merkelbach 2014: 379-380 Nr. 171-172.

⁵⁷⁰ Schede 1934: 103; bk. Hiller von Gaertringen 1906: Nr. 113-114; Blümel – Merkelbach 2014: Nr. 69.

⁵⁷¹ Gökalp Özdil 2018: 197-200.

⁵⁷² Blümel – Merkelbach 2014: 459 Nr. 316 (Athena sunağının kuzeyinden mermer bir sütunun üst kısmı, MÖ 2. yüzyıla tarihlenir); Hiller von Gaertringen 1906: 123 Nr. 141; Blümel – Merkelbach 2014: 461 Nr. 318 (Kutsal Stoa’dan parça, MS 1. yüzyıla (?) tarihlenir); Hiller von Gaertringen 1906: 123 Nr. 142-143 (Athena terasından üç parça mermer ante (?), MÖ-MS 1. yüzyıla tarihlenir).

⁵⁷³ Blümel – Merkelbach 2014: 380 Nr. 173-174.

⁵⁷⁴ Bu kültte duanın çok önemli bir yeri vardır. Oinoanda (Muğla/İncealiler köyü)’da bulunan bir kehanet yazıtında bu kültün resmi bir ritüelinden bahsedilir. Yazıtı göre her sabah güneşe doğru dönülüp baş göğe doğru dua edilecektir. Ayrıca tanrı için kurban kesmek dâhil herhangi bir sunu yasaktır. Sadece dua edilecektir. Kült bu sebeple arınmış olarak nitelendirilir. bk. Şahin 2001: 11. Ancak, Kyzikos’ta bulunan MÖ 2. yüzyıla ait bir adak kabartmasında Zeus Aithrios bir kurban sahnesi içerisinde görülür. bk. Ful 2019: 266.

⁵⁷⁵ Blümel – Merkelbach 2014: 380-381 Nr. 175-176.

boyutlarının küçüklüğü, bu sunağın taşınmış olma ihtimalini akla getirir. Diğer sunağın nerde bulunduğu net değildir.

Tanrıya yapılan adakların bildirildiği yazıtların haricinde, kent kazılarında bulunan bazı yazıtlarda da tanrıya dair bilgiye ulaşılmaktadır. MÖ 2. yüzyıla ait Meter Phrygia rahipliği satış belgesinde (**Kat. No. 23**) tanrılara kurban edilecek hayvanlardan söz edilirken Zeus için bir kuzunun hazır bulundurulması gerektiği bildirilmiştir:

“Kent, kurban hayvanı olarak Meter için bir koyun, (Pan) için bir horoz, Hermes ve Zeus için iki kuzuyu hazır bulunduracak⁵⁷⁶”

Kutsal Stoa'nın batı duvarında yer alan ve MÖ 129 yılından sonraya tarihlendirilen bir yazıt, Kydimos oğlu Moschion için bir onur kararını içerir. Söz konusu bu yazıtın 261. satırında Zeus Olympos için yapılan kurbandan söz edilir:

“... yeni ayın ilk gününde Zeus Olympios ve Hera, Athena Polias ve Pan Arogos için büyükbaş hayvan sunduktan sonra kurbandan kalanları sonraki gün vatandaşlara dağıttı⁵⁷⁷”.

Asklepieion'un güney tarafında bulunan bir ante taşı üzerinde yer alan yaklaşık MÖ 100 yılına ait *stephanephoros* için onursal bir kararın parçasını içeren yazıtın 20. satırında Zeus Olympios için gerçekleştirilen kurbandan söz edilmektedir:

“Stephanephoros seçildiğinde kent için yaptığı güzel ve görkemli şeyleri tanrılara dindar, saygılı ve ailesine adaletli davranarak eylemlerine devam etmek istemiştir. Zeus Olympos'un çelengini taktıktan sonra vatandaşları ve çocuklarını, şehirde ve çevresinde yaşayanları, özgür doğan çocukları ve yeni orada bulunan yabancıları misafir etti. Babalarından miras kalan tanrılar için kurbanları da başından beri gösterdiği mükemmelliğe karşılık gelecek şekilde yaptı, Her ay Zeus Olympios, Hera ve Pan'a ve Athena Polias'a kurbanlar sundu⁵⁷⁸”.

2.2.1.3. Nümizmatik Buluntular

Zeus, MÖ 230-190 ve sonrasına tarihlenen Priene'nin Büyük İskender sikkeleri (**Resim 118**) üzerinde sıklıkla görülür. Ön yüzünde Herakles'in sola dönük başının yer aldığı gümüş sikkelerin arka yüzlerinde tek tipte, tahtında Zeus betimlenmiştir. Zeus'un tahtının

⁵⁷⁶ Wiemer – Kah 2011: 3 vd; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.

⁵⁷⁷ Hiller von Gaertringen 1906: 105 Nr. 108; Blümel – Merkelbach 2014: 141 Nr. 64.

⁵⁷⁸ Hiller von Gaertringen 1906: 50-51 Nr. 46; Blümel – Merkelbach 2014: 118-119 Nr. 55.

arkasında dikey şekilde *ΑΙΕΞΑΝΑΠΟΥ* yazılıdır⁵⁷⁹. Bir taht üzerinde sola dönük olarak oturan Zeus, vücudunun üst yarısını açık bırakan bir himation giymiş ve başına bir diadem takmıştır. Çıplak olan ayaklarından sağ taraftaki geride iken sol ayak ileri doğru uzatılmıştır. Tanrı sol eli ile incili bir asaya dayanırken sağ elini ileri doğru uzatmış ve kartalını avcunda tutmaktadır. Özellikle gövde kısmında işlenen kaslar, tanrıya dinamik ve güçlü bir görünüm kazandırmıştır. Sikkedeki betim alanının solunda, tanrının dizleri hizasında trident ve bunun hemen altında kent isminin kısaltılmış hali, *ΙΠΙ* yazılıdır. Sikke üzerindeki betimde tanrının Olympia Zeus kült heykeli stilinde ve kutsal hayvanı kartal ile işlenişi kimliğinin belirlenmesinde etkilidir. Sikkelerin tümü aynı stilde işlenmiş olmasına rağmen sadece anatomik detaylarda farklılıklar mevcuttur. Özellikle kartal gösterimleri bazı sikkelerde daha güçlü iken diğer örneklerde bunun tam tersidir.

2.2.1.4. Değerlendirme

Antik dönem boyunca çok geniş bir coğrafyada tapınım gören Zeus, Priene kentinde de kabartma heykel, yazıtlar ve sikkeler vasıtasıyla varlığını kanıtlamıştır. Kentte Zeus'un kutsal alanı olduğuna dair yazıt⁵⁸⁰ bulunmuş olmasına rağmen arkeolojik açıdan bu henüz doğrulanamamıştır. Agoranın doğusundaki kutsal alan araştırmacılar tarafından Asklepios ya da Zeus'a atfedilmiştir⁵⁸¹. Bu konuda alanda bulunan yazıtlar esas alınmıştır. "Asklepieion" ibaresinin geçtiği bir sütun⁵⁸², alanın Asklepios'a adandığına dair kanıt olarak kabul edilmektedir. Alanda bulunan "Zeus Aithrios" adanmış bir sunak⁵⁸³ da bazı araştırmacılar tarafından bu alanın Zeus'a ait olduğu konusunda bir delil olarak öne sürülmüştür. Ancak bu sunak insitu olmadığı için başka bir yerden buraya taşınmış olması muhtemeldir. Alanda bu buluntunun dışında Zeus'a dair başka herhangi bir malzeme bulunmamıştır. Kent sikkeleri üzerinde MÖ 230-190 ve sonraki dönemde temsil edilen Zeus'un, yazıtlarda çok daha erken, MÖ 4. yüzyılda ortaya çıktığı görülür.

Kentte bulunan yazıtlarda Zeus'a özellikle *stephanephoros*lar tarafından görevlerinin bitiminden sonra adaklar sunulduğu görülmektedir. Kent yaşamındaki dini faaliyetlerin sağlıklı şekilde yürütülmesinde önemli ve ayrıcalıklı bir memurluk olan *stephanephorosluk*,

⁵⁷⁹ Regling 1927: Nr. 38-44 Taf. II 32-39 Taf. III 40-44 (Regling'in yayınında 14 farklı kalıptan çıkmış Zeus sikkeleri vardır. Sikkelerin çapları 17-33 mm arasında değişmekte, ağırlıkları da 4,09 ile 17,30 arasındadır).

⁵⁸⁰ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 109 Nr. 113; Blümel – Merkelbach 2014: 197, 203 Nr. 69.

⁵⁸¹ Kutsal alanı Asklepios'a atfedenler: Wiegand – Schrader 1904: 136-146; Kienlin 1998; Bankel 2003. Tapınağı Zeus'a atfedenler: Schede 1934: 103; Schede 1964: 58; Rumscheid 1994.

⁵⁸² bk. Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19, satır 43-47. Hiller yazıtı MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına (?) tarihler.

⁵⁸³ bk. Blümel – Merkelbach 2014: 381 Nr. 176. Yazıt MÖ 1. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilmiştir.

kentin zengin ve seçkin ailelerinden gelen kişiler tarafından üstlenilmiştir. Steller bu göreve seçilen kişilerin haklarının korunmasına dair kuralların kazanmış olması, bu mevkiinin önemini ve buna bağlı olarak kült içindeki konumunu da vurgulaması açısından önem taşır. Eldeki mevcut veriler ışığında Zeus'un kentin dini hayatında önemli bir yeri olduğunu ve kültürünün de gerekli saygıyı görüp korunduğu söylenebilir.

2.2.2. POSEİDON HELİKONİOS

Theogonia’da Kronos’la Rheia’nın oğlu, acıma duygusundan yoksun olarak tanımlanan Poseidon, denizin mutlak hâkimi olmasının yanısıra toprağı sarsan gürültülü bir Olympos tanrısıdır⁵⁸⁴. Kronosoğulları tarafından yenilen titanları yeraltına sürükleyerek üzerlerine tunç kapıları kapatan Poseidon’dur⁵⁸⁵. Homerik Hymnos’ta at eğiticisi⁵⁸⁶ olan tanrı, aygır ve boğa gibi üretkenliğin timsali hayvanlar üzerinde de egemendir⁵⁸⁷.

Tanrının önemli kültlerinden biri Poseidon Helikonios’tur. Melia topraklarında kutsal alanı bulunan Poseidon Helikonios kültü MÖ 1200’lerde gerçekleşen Ion göçleri ile kıta Yunanistan’ın Helike bölgesinden gelen göçmenler tarafından Anadolu’ya taşınmış ve bu insanların kültürel ve etnik kimliklerini koruma amacıyla kurdukları Panionion Birliği tarafından ve onun topraklarında varlığını devam ettirmiştir⁵⁸⁸. Birliğe üye kentlerden Miletos, Khios ve Teos olmak üzere bazılarında Poseidon sunakları bulunmaktadır⁵⁸⁹.

Kültün Panionion’da gerçekleştirilen kurban törenleri diğer Antik Yunan kurban törenlerinden farklılık gösterir. Poseidon Helikonios kültüründe kurban edilecek olan boğa, sunağa sürüklenerek götürülmekteydi. Hayvanın acıyla sesini çıkartmasını amaçlayan bu uygulamanın, boğanın haykırışının iyi şeylerin habercisi olarak görüldüğü için yapıldığı düşünülebilir⁵⁹⁰.

Poseidon Helikonios kültüne bağlı kalarak onu yaşatan Panionion⁵⁹¹ (Ion Birliği) Ionia bölgesinde Phokaia, Ephesos, Smyrna, Erythrai, Klazomenai, Priene, Myus, Teos, Miletos, Khios, Kolophon, Samos ve Lebedos yerleşimlerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş, Arkaik Dönem’den itibaren mevcut olan askeri, siyasi ve dini bir yapılanmadır⁵⁹². Herodot’a göre: “Panionion, Mykale burnunda kutsal bir yerdir; kuzeye bakar; bütün Ionların katıldıkları bir antlaşma ile Helike Poseidon’una adanmış bir bölgedir. Bütün kentlerden gelen Ionların Panionion adı verilen bayramı kutlamak için burada toplanmaları gelenek haline gelmiştir⁵⁹³”.

⁵⁸⁴ Hes. theog. 456 Tablo 1; Erhat 2003: 251; Graves 2004: 64-68.

⁵⁸⁵ Bayladı 2005: 429.

⁵⁸⁶ Hom. hym. XXII.

⁵⁸⁷ Agizza 2006: 129.

⁵⁸⁸ Aytüre 2016: 297.

⁵⁸⁹ Paus. 7.24.5; Strab. XIV. 1. 33.

⁵⁹⁰ Aytüre 2016: 300. İlyada’da “can veren yiğit böğürdü bir boğa gibi, Helikeli tanrıya kurban etmek için delikanlıların sürüklediği bir boğa gibi tıpkı” denilir. bk. Hom. Il. XX. 403-405.

⁵⁹¹ Panionion ayrıntılı bilgi için bk. Naerebout 1994: 121 vd; Lohmann 2005; Herda 2006: 46 vd.; Lohmann 2012.

⁵⁹² Aytüre 2017: 338.

⁵⁹³ Hdt. I. 48.

Panionion Birliği'nin bir meclisi vardı ve delegeler düzenli olarak toplantılara katılmaktaydı. Bu meclis barış döneminde dini törenler hazırlamak için toplanmış, savaş döneminde ise stratejik kararlar vermiştir. Birlik zamanla siyasi ve askeri etkisini kaybetmiş olmasına rağmen dini gücünü uzun süre korumayı başarmış ve kültürün devamlılığını sağlamıştır⁵⁹⁴.

19. yüzyıldan itibaren yapılan araştırmalar sonucu Panionion'un konumu olarak Aydın ili Güzelçamlı beldesi kabul edilmiştir. Bir temenos duvarı ile çevrili olan ve orta alanında MÖ 6. yüzyıldan bir kaide, olası Poseidon sunağı, 50 m güneybatısında MÖ 4. yüzyıldan bir odeon ya da küçük tiyatro bulunan alanın uzun süre Panionion olarak düşünülmesinden sonra aslında gerçek Panionion'un biraz daha yukarda olduğu anlaşılmıştır⁵⁹⁵. Hans Lohmann'ın Mykale'de yaptığı yüzey araştırmaları sonucu Çatallar Tepe'nin güneybatısında 800 m yükseklikte antik Panionion'un kalıntıları bulunmuştur⁵⁹⁶. Bu kalıntılar Karia yerleşimi olan Melia'da tespit edilmiş, tamamlanmamış bir tahkimatin ortasındaki doğu – batı doğrultulu Arkaik bir *hekatompedos* tapınaktır. *Pronaos*, *naos* ve *opisthodomos* oluşan 29,4 m uzunluğundaki tapınak 1,5 m yüksekliğindeki taş temel üzerine kerpiç duvarlarla inşa edilmiştir⁵⁹⁷.

Poseidon Helikonios kültürünün merkezi olan Panionion, Melia topraklarının bir savaş sonrasında Priene hâkimiyetine geçmesiyle kültürün idaresi de Priene'nin sorumluluğuna kalmıştır. Strabon, Panionion ile ilgili “Denizden üç stadion içerde Panionion bulunur. Burası Pan - Ionia denen birliğin bulunduğu yerdir ve burada her yıl İonialıların geleneksel festivali yapılır, Helikon Poseidon onuruna kurbanlar sunulur ve Prieneliler bu törenlerde rahip olarak hizmet ederler⁵⁹⁸” demektedir. İonların Yunanistan'dan Anadolu'ya göç ederken beraberinde getirdiği Poseidon Helikonios kültürünün rahiplerinin Prieneli olması kent için büyük bir ayrıcalıktır. Antik Dönem'de din olgusu siyasi ve ekonomik birçok şeyde baskın etkiye sahiptir.

Priene'nin sur duvarları içerisinde kalan kısmında Poseidon'a ait bir kutsal alan saptanmamıştır. Ancak Athena Tapınağı'nın kuzeydoğusunda konumlanan ve kimliği henüz belirsiz bir anteli yapı bulunmaktadır. Bu yapı konumunun öneminden dolayı alan Poseidon

⁵⁹⁴ Boyana 2011: 25.

⁵⁹⁵ Aytüre 2017: 338.

⁵⁹⁶ Lohmann 2007: 583, 585 Res. 1. Kalıntılar arasında üzerinde “ΠΙΠΗΝΕΩΝ” yazılı stroter parçası bulunmuştur. bk. Lohmann 2007: 587 Res. 5.

⁵⁹⁷ Lohmann 2007: 583-584. Tapınak MÖ 6. yüzyılın ortasındaki bir yangınla yıkılmıştır.

⁵⁹⁸ Strab. XIV. 1. 20.

törenlerinde kullanılmış olabilir. Poseidon Helikonios rahipliği satışı ile ilgili belgelerin birçok parçasının Athena terasında bulunmuş olması bu ihtimali tek başına kanıtlayamaz⁵⁹⁹.

2.2.2.1. Arkeolojik Buluntular

Priene kentinde tanrıya dair herhangi bir arkeolojik buluntu açığa çıkarılmamıştır. Ancak tanrının simgesi olan *trident* kent sikkeleri dışında bir kısım arkeolojik malzeme üzerine de işlenmiştir. Bu sebeple tanrının simgesi olan *tridentin* yer aldığı buluntular bir nevi tanrının kültüne gönderme olarak ele alınabilir. Öncelikle kentte bulunmuş kurşun ağırlıklar (**Resim 119**) üzerinde trident görülmektedir. Kentin adının kısaltılmış formu ile birlikte yer alan simge, kare şeklindeki kurşun ağırlığın üzerine yatay olarak eklenmiştir⁶⁰⁰.

Tanrının simgesi olan *tridentin* görüldüğü bir diğer arkeolojik malzeme tuğla mühürleridir. Tuğlanın üzerine basılan çeşitli şekillerdeki mühürlerin içerisine yatay ya da dikey biçimde yerleştirilen tridentlere bazı isimler eşlik eder. *'Απολλόδωρος*, *'Αριστέου*, *'Ερμίου* ve *Εύτύχ(ο)υ* gibi isimler olasılıkla atölye ve ustaları işaret eden bir nevi markadır⁶⁰¹.

2.2.2.2. Epigrafik Buluntular

Poseidon Helikonios kültüne dair Priene'de bulunan yazıtlardan üç tanesi rahiplik satışı ile ilgilidir⁶⁰². MÖ 200 civarı (**Kat. No. 37**) ile 2. yüzyıl başına (**Kat. No. 38-39**) tarihlendirilen ve birbirine benzer bir içeriğe sahip bu yazıtlar Athena Kutsal Alanı'nda bulunmuştur. Yazıtlarda rahiplik satış kuralları ve rahipliği alan kişinin kazandığı haklar kayıtlıdır. Bu satış olayının tarihini belirtmek için o yılın ve bir önceki yılın *stephanephoros*larının isimleri anılmış ve seçimler *Metageitnion*⁶⁰³ ve *Thargelion*⁶⁰⁴ aylarında yapılmıştır. Belli bir miktar para karşılığında rahipliği satın alan kişiler bir ömür boyu bu görevi yerine getirmekle yükümlüdürler. Ayrıca rahip, Tanrı Poseidon Helikonios için kurban gerçekleştirecek, kurban hayvanlarının her biri için bir tetarteus (çeyrek medimnos) tahıl bağışında bulunacak ve kurban keki hazırlayacaktır. Buna karşılık Poseidon rahibi yaşadığı sürece babasının mülkü de dâhil vergilerden muaf tutulacaktır⁶⁰⁵. Ayrıca bir yazıtta alıcı kişinin kamu görevlerinden de muaf tutulacağı yazılıdır⁶⁰⁶. Poseidon rahiplerinin ayrıcalıkları

⁵⁹⁹ Hennemeyer 2013: 197. Yazıtlar için bk. Kat. No. 37-39.

⁶⁰⁰ Wiegand – Schrader 1904: 182 Nr. 360.

⁶⁰¹ Hiller von Gaertringen 1906: 177-178 Nr. 354/2-4, 6, 14, 16-18, 20-23, 25.

⁶⁰² Blümel – Merkelbach 2014: 362-368 Nr. 146-148.

⁶⁰³ Attik-Ion takvimindeki *Metageitnion* ayı, 15 Ağustos-15 Eylül'e denk gelir. bk. Çağlayan Takımcı 2016: 5.

⁶⁰⁴ Attik-Ion takvimindeki *Thargelion* ayı, 15 Mayıs-15 Haziran'a denk gelir. bk. Çağlayan Takımcı 2016: 5.

⁶⁰⁵ Blümel – Merkelbach 2014: 362-368 Nr. 146-148.

⁶⁰⁶ Blümel – Merkelbach 2014: 367-368, Nr. 148.

arasında *prytaneion* ve Panionion'da yemek, Panionion'daki şenlikler zamanında altın bir çelenk takmak da bulunmaktadır. Bunlara ilaveten rahibin Panionion'da altın bir baş bandı takmasına da izin verilecektir. Poseidon Helikonios rahipliğini satın alan kişiyi korumak adına bazı kurallar da hazırlanmıştır. Hiç kimse alıcıdan kazandığı hakları ve rahiplik görevini hiçbir koşulla alamaz ya da ele geçiremez. Bunu biri ihlal ederse o kişinin kendisi ve ona ait olan her şeyin sefil bir şekilde mahvolması dilenmiştir⁶⁰⁷.

Poseidon Helikonios'a dair diğer yazıtlar devasa boyutta mermer bir amphora boynu, kaide, çelenk ve bir sunak üzerinde yer almaktadır. Bunların tümü tanrıya adak yazıtlarıdır ve kentin farklı noktalarında bulunmuştur. Tiyatronun batı paradosunda bulunan devasa mermer amphora boynu (**Kat. No. 40**), MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmiş olup Menekles oğlu Thallos'un tanrısına adağıdır. Bu adak aynı zamanda Poseidon Helikonios'un kentteki en erken yazıtıdır⁶⁰⁸.

MÖ 2. yüzyıla tarihli yazıtlardan ilki (**Kat. No. 41**) Athena Kutsal Alanı'nın kuzeydoğusundaki bir evde bulunmuş Athenaios'un oğlu Hegelochos'un adağıdır⁶⁰⁹. Bir diğeri (**Kat. No. 29**) Kutsal Stoa'nın batı duvarından üçlü çelenktir. Sarmaşık, meşe ve defne çelenklerinin (**Resim 115**) her birinin altında Dionysos (?), Poseidon Helikonios ve Hestia Bulaia yazılıdır⁶¹⁰. Asklepion'un doğusundaki apsidal yapının tabanında bulunmuş Hellenistik bir kaide (**Kat. No. 42**), Augustus döneminde Poseidon Helikonios ve Augustus sunağı olarak kullanılmıştır⁶¹¹.

2.2.2.3. Nümizmatik Buluntular

Priene kentinde Tanrı Poseidon betimli iki tip sikke bulunmuştur. Her ikisi de Hellenistik Dönem'e ait olan sikkelerden ilki MÖ 90-50 yılları arasına tarihli olup bronzdur (**Resim 120**). Sikkenin ön yüzünde Poseidon'un sola dönük başı yer alır. Defne çelenkli tanrının arkasında atribütü olan trident çapraz şekilde işlenmiştir. Sikkenin arka yüzünde Tanrıça Athena'nın ve kentin de simgelerinden olan baykuş betimlenmiştir. Birçok Priene

⁶⁰⁷ Blümel – Merkelbach 2014: 362-368 Nr. 146-148.

⁶⁰⁸ Blümel – Merkelbach 2014: 381-382 Nr. 177.

⁶⁰⁹ Blümel – Merkelbach 2014: 382 Nr. 178.

⁶¹⁰ Blümel – Merkelbach 2014: 386 Nr. 185.

⁶¹¹ Blümel – Merkelbach 2014: 382-383 Nr. 179.

sikkesi üzerinde görülen baykuş burada bir dal üstünde dik şekilde, gövdesi sola ve başı sağa dönük verilmiştir. Kentin adı *ΠΙΠΗΝΕΩΝ* baykuşu çember halinde kuşatmaktadır⁶¹².

Bir diğer sikke tipi MÖ 50-30 yıllarına tarihlenmekte olup yine bronzdur (**Resim 121**). Bu örnekte sikkenin her iki yüzü de Poseidon için ayrılmıştır. Sikkenin ön yüzünde tanrının sola dönük sakallı, olasılıkla çelenkli başı işlenmiştir. Arka yüzde ise Poseidon'un tridenti 90° lik bir açıyla yer alır. Ayrıca kentin adı da *ΠΙΠΗΝΕΩΝ* olarak sikkeye eklenmiştir⁶¹³. Bu iki tip dışında kent sikkeleri üzerinde Poseidon'un tridentinin betimine (**Resim 122**) sıklıkla rastlanır⁶¹⁴.

2.2.2.4. Değerlendirme

Kökene kıta Yunanistan'da Helike kentine uzanan ve birlik vasıtasıyla varlığı devam ettirilen Poseidon Helikonios kültü⁶¹⁵, Priene kentinde yazıt ve sikke buluntularıyla doğrulanmıştır. Tanrıya ait en erken yazıt MÖ 3. yüzyıldan tiyatrodan bulunmuş bir adaktır⁶¹⁶. En geç yazıt da Augustus Dönemi'nden bir sunakta yer almaktadır. Burada tanrının adı imparatorla birlikte anılır⁶¹⁷. Külte dair en fazla bilgi veren yazıtlar, Poseidon Helikonios rahipliği satış belgeleridir. Kentte bulunan her üç yazıt MÖ 2. yüzyılda ömür boyu göreve getirilen üç rahibin sahip olduğu haklar, ayrıcalıklar ve yükümlülükleri içerir. Yazıtlardan anlaşıldığı gibi belli bir ücret karşılığında rahipliği satın alan kişi tanrı için kurban gerçekleştirecek, kek hazırlayacak, tahıl bağışlayacaktır. Buna karşılık Panionion ile *prytanion* yemeklerine katılma hakkı kazanacak ve Panionion'da altın çelenk ve altın baş bandı takmasına izin verilecektir⁶¹⁸. Ancak Priene yazıtları bu tanrıya dair yapılan törenler hakkında ne yazık ki yeterli bilgi vermekten uzaktır.

Priene'de rahiplik satışına dair başka yazıtlar da mevcuttur. MÖ 2. yüzyıla ait Meter Phrygia⁶¹⁹ ve Dionysos Phleos⁶²⁰ rahiplik satışlarına dair iki belgeden de anlaşıldığı üzere rahiplik alıcıya ömür boyu verilmektedir. Ayrıca rahipler *prytanion* ve Panionion'da yemek

⁶¹² Regling 1927: 93 Taf. IV 171 (Regling'in yayınında sikkenin 17 kopyası vardır. Bunlar 15-17 mm çapında ve 2,69 ile 4,06 gr'lar arası ağırlıkta olup tümü bronzdur).

⁶¹³ Regling 1927: 96 Taf. IV 176 (Regling'in yayınında sikkenin 7 kopyası bulunur. Bunlar 16-19 mm çapında ve 3,42-4,38 gr ağırlıklarındadır).

⁶¹⁴ bk. Regling 1927: Taf. I-II.

⁶¹⁵ Aytüre 2016: 297.

⁶¹⁶ bk. Wiegand – Schrader 1904: 255; Hiller von Gaertringen 1906: 139 Nr. 199; Blümel – Merkelbach 2014: 381-382 Nr. 177.

⁶¹⁷ Blümel – Merkelbach 2014: 382-383 Nr. 179.

⁶¹⁸ Hiller von Gaertringen 1906: 140-142 Nr. 201-203; Blümel – Merkelbach 2014: 362-368: Nr. 146-148.

⁶¹⁹ bk. Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.

⁶²⁰ bk. Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144.

yiyeceklerdir. Sinope’de bulunan bir yazıtta da Poseidon Helikonios rahiplik sözleşmesi yer alır. MÖ 350-250 yıllarına tarihli sözleşmede de rahiplik ömür boyu verilmektedir. Taç takma ve kurban payları konusunda maddeler bulunmaktadır⁶²¹. Miletos’tan MÖ 275/4’e ait Dionysos Phylos rahibeliği satış belgesinde de satış ve kurbanla dair düzenlemeler mevcuttur⁶²². Miletos’tan bir diğer belge de MÖ 400’den rahiplik satışı düzenlemesidir. Belgede kurbanlık öküzün paylaşılması hakkındaki kurallar yer alır⁶²³.

Kent sikkeleri üzerinde en erken basımlardan itibaren trident, Tanrı Poseidon’un simgesi olmasının yanı sıra kentin bu kulte bağlı olduğuna ve koruyuculuğunu yaptığını dair başarılı bir göndermedir. Sikkelerde tanrının büstünün betimi ise çok daha geç bir tarihte MÖ 90-50 ve sonrasında görülmektedir. Tanrının bu tipte sikkesi sayıca çok azdır. Kentte tanrıyla ilgili başka herhangi bir buluntu açığa çıkarılmamıştır. Eldeki mevcut veriler ışığında Panionion merkezli Poseidon Helikonios kültürünün Priene’de saygı gördüğünü ve kültürün yükümlülüklerinin kent tarafından yerine getirildiğini söyleyebiliriz.

⁶²¹ <http://cgrn.ulg.ac.be/file/120/> (16.03.2019)

⁶²² <http://cgrn.ulg.ac.be/file/138/> (16.03.2019)

⁶²³ <http://cgrn.ulg.ac.be/file/39/> (16.03.2019)

2.2.3. DİONYSSOS

Şarabı ve coşkuyu temsil eden, tapınışında çılgın dansların, müziğin ve sarhoşlukla oluşan kendinden geçmenin egemen olduğu, tutkusal coşku kimliğiyle insanın kendisini sınırlayan bağlardan ayrılışını simgeleyen bir tanrı olan Dionysos aynı zamanda ağaçlar, buğday ve tarımla olan bağı sayesinde bereketin de sembolü bir tanrıdır⁶²⁴. Tabiatın sırlarına ulaşmanın yolu şarap ve sarhoşluk olarak görülmüştür. Demeter'in buğdayı dünyaya yayması ile başlayan uygarlık yolculuğu Dionysos'un asma kütüğü ile farklı bir aşama kaydetmiştir⁶²⁵. MÖ 5. yüzyıl tragedya şairi Euripides'in Bakkhalar adlı eserinde de ilk olarak Demeter ve ardından Dionysos insanlık üzerindeki iki güç olarak anılmıştır⁶²⁶.

Bakkhos gibi farklı isimlerle anılan⁶²⁷ Anadolu kökenli Tanrı Dionysos⁶²⁸, Lidya ve Phrygia ovalarından gelir⁶²⁹. Dionysos'un doğumu ve yaşamı farklı mitoslarla örülüdür. Doğumdan sonra Zeus, tanrının başına yılanlardan örülü çelenk takar⁶³⁰ ve Hermes onu Nysa *nymphelerine* emanet eder. Tanrı büyüdüktan sonra kültürü yaymak için dünyayı dolaşır⁶³¹. Başında sarmaşık tacı, elinde *thyrsos*, *kantharos* ve bazen boynuz tutarken betimlenen Dionysos'a⁶³² Priapos, Pan, *satyroslar*⁶³³, *silenler*⁶³⁴ ile *nympheler*⁶³⁵, *maenadlar*⁶³⁶ eşlik

⁶²⁴ Erhat 2003: 95; Agizza 2006: 103; Yücel 2015: 151.

⁶²⁵ Erhat 2003: 95.

⁶²⁶ Euph. Bakkh. 275-280.

⁶²⁷ Dionysos ve diğer isimlerin etimolojisi için bk. Erhat 2003: 93; Bayladı 2005: 130; Pişkin 2007: 19-20.

⁶²⁸ Dionysos, İvriz'deki kaya kabartmasında bir elinde üzüm salkımı, diğer elinde buğday başağı tutan Hitit Tanrısı Sanda'nın olasılıkla bir çeşitlemesidir. bk. Bayladı 2005: 134.

⁶²⁹ Euph. Bakkh. 10-15, 460-465.

⁶³⁰ Euph. Bakkh. 95-100. Bakkhaların kırlarda yakaladığı canlı yılanları başlarına takması bu olaya dayandırılmıştır.

⁶³¹ Dionysos'un doğumu ve mitleri için bk. Hom. Hym. VII; Hdt. II. 123, 146; Euriph. Bakkh. 1-5; Erhat 2003: 94; Graves 2004: 60-61, 115; Bayladı 2005: 131; Agizza 2006: 103-110. Dionysos kültürü için bk. Hauser 1979; Öztürk 2010; Kerényi 2013.

⁶³² Houser 1979: 12, 27, 36 No. 2, 3, 9. Tanrı MÖ 6. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl vazo resimlerinde *chiton* ve *himation*, bazen de kısa tunik ve leopar kürkü içerisinde görülür. Erken dönemde sakallı ve olgun erkek görünümünde iken sonrasında yarı çıplak, sakalsız ve hafif femindir.

⁶³³ *Satyroslar*, alt kısımları keçi şeklinde, kalın kuyruklu, kıllı vücutlu ve cinsel organları daima belirgin varlıklardır, bk. Houser 1979: 28 No. 4; Carpenter 2016: Res. 7.

⁶³⁴ *Silenler*, eşekkulaklı, kuyruklu ve at toynaklı varlıklardır. bk. Carpenter 2016: Res. 6.

⁶³⁵ *Nympheler* ve *maenadlar* tanrının kadın yoldaşı olmasına rağmen farklıdırlar. *Nympheler*, tanrının bebeklik döneminden kişiliklerdir ve kültte yer almaktan mutluluk duyarlar. Ancak *maenadlar*, tanrı tarafından delirtilerek kulte dâhil edilen kişilerdir. *Nympheler* genellikle *satyroslar* ile birlikte görülür ve *nebris*, *pardalis* (panter, leopar derisi) ya da *thyros* gibi Dionysos kültürü atribütleri taşımazlar. bk. Pişkin 2007: 18; Çelgin 2011: 503.

⁶³⁶ “Mainas sözcüğü aslında Yunanca mainomai fiilinden türemiş bir sıfattır. Tanrı etkisiyle kendinden geçen, coşup taşan ve doğaya, tanrıya karışarak öbür insanlarca çıldırılmış gibi görünen bir kişi, özellikle bir kadın için kullanılır. Mainas, çoğulu mainades, Dionysos alayını meydana getiren bakkhaların başka bir adıdır. Bu kadınlar alayı, bedenlerini nebris denilen benekli ceylan postlarıyla örter, başlarına sarmaşık çelenkleri sarar ve ellerinde thyrsos, ucunda bir çam kozalağı bulunan sarmaşık ve asma yaprakları sarılı uzun değnekleri ve Prometheus'un insanlara ateşi taşıdığı nartheks kamışıyla tanrının peşinden koşarlar, geceleri dağda, bayırda ormanlarda kendilerinden geçerek tanrıya karışırlar. O sırada doğa ile birlik olup üstün bir güçle önlerine gelen vahşi hayvanları parçalarlar”. bk. Euph. Bakkh.; Erhat 2003: 71, 198; Bayladı 2005: 132-133; Çelgin 2011: 408.

eder⁶³⁷. Tanrı birçok vazoda *nympheler* ve *satyros*larla birlikte görülür, MÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru Dionysos sadık yoldaşları *maenad*larla birlikte betimlenir⁶³⁸. Kültün takipçileri tanrının törenleri esnasında vahşi doğada, dağlarda çan tokmağı, *krotalum*⁶³⁹, *tympanon*⁶⁴⁰ ve flütler eşliğinde dans ederdi. Bu alayda erkekler kendilerini *satyr*ler, kadınlar ise *maenad*lar olarak görürlerdi⁶⁴¹.

Dionysos kültü, MÖ 7. yüzyıl sonu – erken 6. yüzyılda Korint kralı Periandros, Sikyon kralı Kleisthenes, Atina kralı Peisistratos gibi yöneticiler tarafından tanınmış ve şenlikler vasıtasıyla resmi bir kimliğe bürünmüştür. Bunun üzerine Dionysos ve onun kültü Olympos’a kabul edilmiş ve tanrı MÖ 5. yüzyıl sonuna doğru Hestia’nın yerine 12 tanrı arasına katılmıştır⁶⁴².

Drama festivalleri, bereketin ve cinsel esrimenin tanrısı olan Dionysos’a dair şenliklerdi. Antik Yunan’da geniş bir coğrafyaya yayılmış bu şenliklerde özellikle kadınlar tam bir esrime halinde çam ormanlarında vahşi doğaya uygun danslar yaparlardı⁶⁴³. Atina’da Dionysos adına yılda dört bayram kutlanmaktaydı⁶⁴⁴. Bu bayramlardan *Anthesteria*, Şubat ayı sonu-Mart ayı başında kutlanan ve üç gün süren çiçek festivalidir. Bu festival ölümün ve yaşamın vurgulandığı çeşitli ritüellerden oluşmaktaydı⁶⁴⁵. Bunlardan birisi *Katagoge*’dir. Tanrının kışın ortadan kaybolup, ilkbaharda geri döndüğüne inanılır ve bu dönüşü *Katagoge* denilmekteydi⁶⁴⁶.

Dionysos tapınımı, Roma’da eski İtalya toplumunun kır tanrısı olan *Liber Pater* ile bir tutulmuştur⁶⁴⁷. Roma Dönemi’nde “*Liberalia*” adı verilen şenlikler düzenlenmekteydi. *Bacchus* ya da *Liber* adına yapılan bu şenliklerde Romalı kadınların gayri ahlaki konuşmaları karşısında kent 558. kuruluş yıl dönümünde senato bir karar çıkartmış ancak etkili olmamıştır⁶⁴⁸.

⁶³⁷ Euph. Bakkh.; Houser 1979: 12; Agizza 2006: 114.

⁶³⁸ Houser 1979: 27 No. 1; Carpenter 2016: 15 Res. 5, 8, 9.

⁶³⁹ *Crotalum*: Kastanyet, zil benzeri bir müzik aleti. bk. Kabağaç – Alova 1995: 141.

⁶⁴⁰ *Tympanum*: davul, zilli tef. bk. Kabağaç – Alova 1995: 614.

⁶⁴¹ Euph. Bakkh. 55-60; Houser 1979: 27, 31 No. 1, 5; Yücel 2015: 153.

⁶⁴² Graves 2004: 121.

⁶⁴³ Freeman 2003: 257. Ayrıca bk. Euph. Bakkh.; Aristoph. Ran.

⁶⁴⁴ Aralık-Ocak ayında Küçük Dionysia/Kır Dionysia, Ocak ayında *Lenaea* ve 9 Mart-13 Mart’ta Büyük Dionysia/Kent Dionysia festivalleri kutlanırdı. bk. Freeman 2003: 257; Larson 2007: 130 vd.; Pişkin 2007: 27; Kerényi 2013: 267-278; Yücel 2015: 160.

⁶⁴⁵ Seaford 2006: 17-22; Yücel 2015: 157-158.

⁶⁴⁶ Şahin 2013: 163.

⁶⁴⁷ Dürüşken 2000: 84.

⁶⁴⁸ Bayladı 2005: 134.

Priene kentinde Dionysos kültünün varlığı arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntularla kanıtlanmıştır. Tanrının kentte bir tapınağı olmamasına rağmen kültünün simgesi tiyatro, Hellenistik Dönem'in başlarından itibaren tüm Antik Dönem boyunca çok iyi korunmuş ve tanrıya dair etkinlikler burada gerçekleştirilmiştir.

2.2.3.1. Arkeolojik Buluntular

Priene kentinde kültü kanıtlanan tanrılardan biri olan Dionysos'un ve kültünün sadık yoldaşları *satyr* ve *silen*lerin mermer, terrakotta ve metal çeşitli nesnelere betimleri mevcuttur. Tanrının kendisinden ziyade özellikle *satyr* ve *silen*lerin sıklıkla görüldüğü bu buluntular, kentin konutlarından gelmektedir. Priene'de yine konutlarda bulunan çok sayıda tiyatro maskı, halkın tiyatroya olan bağlılığının yanı sıra tanrıyla olan yakın bağının da işaretçisidir. Dionysos kültünün kentteki buluntularının başında, içerisinde birçok adak yazıtının bulunduğu tiyatro gelir. Oyun ve kutlamaların önemli bir mekânı olan tiyatro, kentin ayakta duran sayılı yapıların birisidir. Bu yapı haricinde kentteki konutlarda tanrının heykeli, maskı ve kek damgası ile kandil üzerinde betimleri bulunmuştur. *Satyr* ve *silen*lerin ise stkko, terrakotta figürinler, mühür, seramikler, mangal ve kurşun minyatür masa gibi çok çeşitli nesnelere betimleri mevcuttur. Buluntuların dağılımı kuvvetli bir inanç göstergesidir.

2.2.3.1.1. Tiyatro ve Sunak

Priene kentinde halkın eğlence ve toplantı yeri olan Tanrı Dionysos'un kültünün simgesi tiyatro (**Resim 123**) 1,5 insulalık bir alanda yamacın eğiminden yararlanılarak inşa edilmiřtir⁶⁴⁹. Kentin kuzeydoğusunda konumlanan tiyatro sadece Hellenistik Dönem'de değil, tüm Antik Dönem boyunca ayakta kalmış kentin önemli yapılarından birisidir. Roma Dönemi'nde yapılmış ilave ve yenilemelere rağmen yapı Hellenistik özelliklerinden birçoğunu korumuřtur⁶⁵⁰. Tamamen Mykale mermerinden yapılmış olan tiyatroda istinat duvarları ve kesme taş duvarların dolgusu özensiz taş malzemededen, daha küçük parçalar çoğunlukla mermer parçalarından oluşur ve aradaki boşluklar kille doldurulmuştur. Roma Dönemi duvarcılığında içerisine çeşitli taşlar eklenmiş ve tuğla katılmamış kireç harçtan oluşan kuvvetli bir beton kullanılmıştır. Bizans duvarı kalıntılarında ise tamamen farklı özellikler grlr⁶⁵¹.

⁶⁴⁹ Rumscheid 2000: 161.

⁶⁵⁰ Akurgal 1983: 196.

⁶⁵¹ Gerkan 1921: 19.

Tiyatro *skene*, *proskene*, *orquestra*, *prohedria*, *sunak* ve *paradostan* (**Resim 124**) meydana gelir. Tiyatronun *parados* ve çevre duvarları masif rustik bloklardan yapılmıştır⁶⁵². Sahne binası dikdörtgen bir *skene* ve hafif çıkıntılı, geniş bir *proskeneden* oluşur⁶⁵³. *Proskene* toplam 2,70 m yüksekliğindedir⁶⁵⁴ ve cephesine 1,70 m aralıklarla dikilmiş 12 Dor sütunu yerleştirilmiştir. Bu sütunların arasında kalan üç bölüm kapılarla kapatılmıştır⁶⁵⁵.

Orkestra şekli itibariyle yarım dairenin ötesinde, alışılmış bir at nalı biçimindedir⁶⁵⁶. Tabanı dövülmüş toprak olan orkestranın etrafı mermerden beş şeref koltuğu ile çevrilmiş ve onun gerisinde oturma sıraları yer almaktadır⁶⁵⁷. Tiyatrodan günümüze kalmış olan *cavea* kısmı ve *skene* Dölpfeld'e göre olasılıkla ilk inşaat döneminde (MÖ 350-300) yapılmıştır. Kentin MÖ 350 civarında yeni yerinde kurulması, MÖ 334 yılında Athena Tapınağı'nın tanrıçaya adanması, Pazar ve diğer kutsal alanların yapılmış olması tiyatro inşasının daha geç bir döneme bırakılmamasını gerektirir. İkinci inşaat döneminde (MÖ 250-200) taş *proskene* ve üçüncü inşaat döneminde (MÖ 250-150) de skenenin üst katı yapılmış olmalıdır. Roma sahnesinin inşası ise dördüncü inşaat dönemine (MS 2. yüzyıl) aittir⁶⁵⁸.

Tiyatroda sahne binasının karşısında, *prohedrianın* önünde Dionysos sunağı (**Resim 125**) yer almaktadır. Sunak, üzerindeki MÖ 2. yüzyıl başlarına ait yazıta (**Kat. No. 43**) göre eski *agonothetai*⁶⁵⁹ Pythotimos tarafından tanrıya adanmıştır⁶⁶⁰. Sunağı oluşturan üst levha 1,65 m uzunluğunda ve 0,93 m genişliğinde olup alt basamak 1,38 m yüksekliğindedir⁶⁶¹. Tiyatronun inşa tarihinin MÖ 3. yüzyıla verilmesinden dolayı, olasılıkla mevcut sunaktan daha öncesine ait başka bir sunak daha olmalıdır.

2.2.3.1.2. Heykel

Kentte Dionysos'un kendisi ya da kültürüne dair tek bir heykel bulunmuştur. Dionysos'un betimlendiği 71 cm yüksekliğindeki mermer heykel (**Resim 126**) 4,5 cm yüksekliğinde bir kaide üzerinde durmaktadır. Bu heykelde Tanrı Dionysos, sağ bacağıının

⁶⁵² Wiegand – Schrader 1904: 235 vd.

⁶⁵³ Gerkan 1921: 18; Duyuran 1948: 30.

⁶⁵⁴ Wiegand – Schrader 1904: 246.

⁶⁵⁵ Duyuran 1948: 29.

⁶⁵⁶ Gerkan 1921: 17.

⁶⁵⁷ Duyuran 1948: 29.

⁶⁵⁸ Dörfeld 1924: 58 vd.; Schede 1964: 79; Rumscheid 2000: 174.

⁶⁵⁹ “Agonothetai / Agonothetes”, oyunların ve tiyatrodaki Dionysos onuruna yapılan müzik yarışmalarının düzenlenmesinden sorumlu kişilerdir. bk. Rumscheid 2000: 169; Çelgin 2011: 19; Papakonstantinou 2016.

⁶⁶⁰ Wiegand – Schrader 1904: 241 Abb. 237; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 175; Rumscheid 2000: 169; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 181.

⁶⁶¹ Wiegand – Schrader 1904: 241.

yanında bir panterle betimlenmiştir. Kentteki erken dönem kazıları sırasında 33 numaralı doğu evin güneydoğusundaki köşe odada mermer iki Aphrodite heykeli (**Resim 95-96**)⁶⁶² ile birlikte yangın tabakasında bulunan söz konusu Dionysos heykeli birkaç parçadan bir araya getirilmiştir. Tanrının sol elinin tamamı ve sağ elinin parmakları ile panterin ön bacakları eksiktir. Dionysos, vücudunun ağırlığını sağ ayağına vermiş, sol ayağını da bir miktar geriye, hafif sola çekmiştir. Böylece sağ kalça yukarıya kalkarken sağ omuz alçalmıştır. Tanrının sol kolu dirsekten bükülüp öne uzatılmışken, sağ kolu dirsekten bükülüp bel hizasında tutulmuştur. Baş sağa dönüp hafif aşağıya eğilmiştir. Küçük dalgalar halindeki saç ikiye ayrılıp arkada toplanmıştır. Sol omuzdan gelen giysi, sağ kolun bileğine dolanmış ve ardından aşağıya sarkıtılmıştır. Başın vücuda oranla küçük olduğu ve hafif feminen bir duruşa sahip heykelin üslubu Praksiteles'in Hermes adlı heykelini andırmakla birlikte Hermes Belvedere ile aynı tiptedir⁶⁶³.

Athena Tapınağı kazıları sırasında tapınağın içerisinde kaliteli bir işçilik sergileyen çok sayıda kabartma heykel ve parçaları bulunmuştur. Antik Dönem'in iki önemli konusu olan *gigantomachy* ve *amazonomachy* başarılı şekilde betimleyen ve özgün stile sahip bu iki düzine heykeldeki⁶⁶⁴ tanrı betimlerinden birisi Dionysos'a aittir⁶⁶⁵. Söz konusu kabartmada *gigant*la mücadele eden Dionysos (**Resim 127-128**)⁶⁶⁶ görülmektedir. Yere dayanmış ve can havliyle kendini savunmaya çalışan *gigant*ın arkasında ayakta duran tanrı, düşmanının başını kuvvetle bastırmaktadır. Sahnenin sol kısmında da *giganta* saldıran bir aslan görülür.

Dionysos ve kültürüne dair kentte bulunmuş son örnek ise tanrının yoldaşlarından birisine aittir. Kentteki konutlardan 30 numaralı evde bulunan 7 cm yüksekliğinde beyaz bir stükko üzerinde yüzü kırmızı renkte *satyros* başı betimi (**Resim 129**) yer almaktadır. Söz konusu buluntu olasılıkla bir zamanlar trigrifler arasındaki alana metop olarak yerleştirilmiştir⁶⁶⁷.

⁶⁶² bk. Rumscheid 2006: Beil. 14.

⁶⁶³ Wiegand – Schrader 1904: 326, 368-370 Abb. 463; Badde 1997; Rumscheid 2006: Beil. 12-13; <https://www.ancient.eu/image/11382/statuette-of-dionysus-from-priene/> (18.04.2020) (Altes Museen, Berlin, Env. No. 1532).

⁶⁶⁴ Carter 1978: 771; Carter 1979: 140.

⁶⁶⁵ Carter 1978: 779; Carter 1979: 149; Carter 1983: Pl. XX, b.

⁶⁶⁶ Antiquities of Ionia IV, 1881: 34 Pl. XIX; Carter 1983: Pl. XX, b.

⁶⁶⁷ Wiegand – Schrader 1904: 312 Abb. 341; Raeder 1984: 21, 69 Abb. 7b. Delos'ta benzer bir örnek bulunmuştur.

2.2.3.1.3. Terrakotta Küçük Buluntular

Kentte Dionysos ve onun mitolojik takipçilerine dair birçok terrakotta buluntu açığa çıkarılmıştır. Tanrı Dionysos'un betimlendiği 19 cm yüksekliğinde bir mask (**Resim 130**), Batı Kapısı Caddesi'nin kuzey bölümündeki konutlardan 15 numaralı evin *oikos*unda bulunmuştur. Saç ve sakal koyu kahverengi renktedir. Kısa ve orta uzunluktaki buklelerden yapılmış yuvarlak sakal, çene ve dudak arasında traşlıdır. Bükülmüş bıyık buklelerinin uçları, çenenin yanında dışarı doğru kıvrılır. Ağız hafif açık, elmacık kemikleri çıkıntılı, burun düz ve dardır. Gözler badem şeklinde ve iris ayrıntılı işlenmiştir. Kaşlar kuvvetle kavislendirilmiş ve hafifçe çatlamış alın, yüze karakteristik bir görünüm kazandırmıştır. Kulak açık ve belirgin, saç alnın ortasından ikiye ayrılmış ve arkaya doğru taranmıştır. Başta üzüm ve sarmaşık yapraklarından çelengin bir kısmı korunmuştur. Maskın arka kısmında yaklaşık göz hizasında, duvara asmak için iki delik mevcuttur. Mask yıkım katmanına, MÖ 135 öncesine tarihlendirilmiştir⁶⁶⁸. Kentteki erken dönem kazılarında tanrının mavimsi mermerden yapılmış benzer bir maskı da bulunmuştur. Maskta yüzün alt kısmı eksik olup eğik şekilde kırılmıştır. Sakallı olan tanrının başında dikdörtgen bir *stephane* yer alır. Alında dalgalı bantlar halinde şekillenmiş olan saç, sarmaşık yaprakları ve meyvelerle donatılmış bir çelenk ile kaplıdır⁶⁶⁹.

Tanrının kendisine ait diğer betim kek damgası (**Resim 131**) üzerinde yer almaktadır. Priene'deki konutlardan bulunmuş 7,5 cm çapındaki kek damgası üzerinde bir genç kıızı yanağından öpen bir delikanlı betimlenmiştir. Damganın sağ ve sol tarafında bir *thyrsos* görülür. *Thyrsostan* dolayı betimdeki kişiler Dionysos ve Ariadne olarak yorumlanmıştır⁶⁷⁰.

Priene'de bulunmuş Tanrı Dionysos'un betimine sahip son arkeolojik eser, Roma Dönemi'ne ait bir kandildir. Yukarı *Gymnasion*daki Roma mezarında bulunan kil kandil (**Resim 132**) üzerinde Dionysos maskının betimi yer almaktadır⁶⁷¹.

Kentte bulunan diğer terrakotta buluntular tanrının takipçileri olan *satyr* ve *silen*lere aittir. 33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında 24,5 cm yüksekliğinde terrakotta bir *satyr* figürini (**Resim 133**) bulunmuştur. Figürinin sol bacak, sağ kol ve sol kolun alt kısmı eksiktir.

⁶⁶⁸ Wiegand – Schrader 1904: 322, 343 Abb. 400; Rumscheid 2006: 506 Nr. 304 Taf. 131/1 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1615).

⁶⁶⁹ Mendel 1966: 133 Nr. 419 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1051. Y. 20,5 cm, G. 17,5 cm).

⁶⁷⁰ Wiegand – Schrader 1904: 465-466 Nr. 240 Abb. 573. Ariadne, Minos ile Pasiphane'nin kızıdır. Theseus'a Minotaurus'u yakalamasında yardımcı olmuş, ancak bu yardım karşılığında verdiği söze ihanet ederek Ariadne'yi Girit dönüşü Naksos adasında terk etmiştir. Yolculuğu esnasında adaya uğrayan Dionysos, Ariadne ile evlenmiş ve ona ölümsüzlük vermiştir. bk. Erhat 2003: 54; Bayladı 2005: 78-79, 133.

⁶⁷¹ Wiegand – Schrader 1904: 279 Abb. 288 (Eser, Berlin'dedir).

Satyrin sol omzunda taşıdığı keçinin de alt bölümü ve boynuz kısımları kırıktır. Figürinin arkasında göğüs hizasında yaklaşık 2 cm çapında, yuvarlak bir buhar deliği mevcuttur. *Satyr* sakalsız ve kısa eteklidir. Baş sola dönük ve biraz yukarı kalkmış, boyun uzundur. Geniş yüzünde, ağız açık, kaşlar çatık bir şekilde içe doğru daralmaktadır. Kulaklar yüksek ve sivri, saçlar boyun kısmından omuzlara kadar uzanan uzun bukleler halindedir. Sol kol yana doğru uzanmıştır. Bel çevresinde, yatay bir kemer altında üç sıra yapraktan oluşan bir tür kısa etek görülmektedir. Uyuğun hareketinden anlaşılacağı gibi sol bacağı daha ilerdedir. Figürin, yıkım katmanına, olasılıkla MÖ 135 yılı öncesine tarihlendirilmiştir⁶⁷².

Priene kentinde söz konusu *satyr* figürünü dışında çok sayıda *satyr* figürün başı da bulunmuştur. Konut alanında bulunmuş 3,5 cm bir *satyr* başının (**Resim 134**) korunmuş olan uzun boynunda gırtlak belirgindir. Baş kuvvetli bir şekilde sağa dönüp sol tarafta eğilmiştir. Kaşlar keskin bir açı oluşturarak çatılmış, gözler büyük ve bakışlar ileriye odaklı, elmacık kemikleri belirgin, ağız kapalı ve dudaklar kenarlarından aşağı sarkmıştır. Kaşların çatılmasıyla alında çizgiler oluşmuş, saçlar düzensiz bir şekilde taranmıştır⁶⁷³.

Kentte bulunmuş, olasılıkla bir *satyri* betimleyen diğer terrakotta figürin başı (**Resim 135**) 5,1 cm yüksekliğinde aplik malzemedir. Kırık boyun üzerinde yükselen baş, hafifçe sağa eğilmiştir. Yüz sakalsız, ağız bir miktar açık, burun yamuk, düşük kaşların altına derin gözler işlenmiştir. Saç kalın dalgalar halinde düzensiz görünümde ve bukleler boyuna düşer⁶⁷⁴.

Dionysos'un mitolojik yoldaşlarının betimlerine, evlerde bulunan pişmiş toprak mangallar (**Resim 136-137**)⁶⁷⁵, kaplar (**Resim 138, 139**)⁶⁷⁶ ve mühürlerde (**Resim 140**)⁶⁷⁷ de rastlanılır.

Bu buluntuların dışında kentte özellikle konutlarda komik ve trajik formda birçok tiyatro maskı (**Resim 141-142**) da bulunmuştur⁶⁷⁸. Ayrıca kâseler⁶⁷⁹, mangal⁶⁸⁰ ve kandiller⁶⁸¹

⁶⁷² Wiegand – Schrader 1904: 327, 345 Abb. 405; Rumscheid 2006: 491-492 Nr. 265 Taf. 112/3 (Staatlichen Museen, Antikensammlung, Berlin, Env. No. TC 8629).

⁶⁷³ Rumscheid 2006: 492 Nr. 267 Taf. 113/3-4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1526).

⁶⁷⁴ Rumscheid 2006: 493 Nr. 268 Taf. 113/5 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1642).

⁶⁷⁵ Wiegand – Schrader 1904: 462 Nr. 211, 214 Abb. 568 (Y. 12 cm); Wiegand – Schrader 1904: 463 Nr. 215 Abb. 569 (Y. 8 cm).

⁶⁷⁶ Wiegand – Schrader 1904: 410, 412 Nr. 53 Abb. 536 (27 numaralı evde bulundu, Y. 5,5 cm); Wiegand – Schrader 1904: 412 Nr. 54 Abb. 536 (G. 7,5 cm).

⁶⁷⁷ Wiegand – Schrader 1904: 465 Nr. 235 Abb. 572 (çap 1,6 cm).

⁶⁷⁸ Wiegand – Schrader 1904: 360-361 Abb. 445-450; Rumscheid 2006: Taf. 114-115, 156-159 Nr. 269-275, 376-388 (Maskların yükseklikleri 3 – 20,5 cm).

⁶⁷⁹ Kentin kuzeybatısındaki Lampon evinin Geç Hellenistik yıkım tabakasında bulunan pişmiş toprak bir kâsenin üzerinde mask betimi mevcuttur. bk. Rumscheid – Rumscheid 2007: 316 Abb. 26-27.

⁶⁸⁰ Wiegand – Schrader 1904: 461 Nr. 212 Abb. 567 (Y. 9,5 cm).

üzerinde de mask betimlerine rastlanılmıştır. Söz konusu çok sayıda mask, Priene’de tiyatroya ve dolayısıyla tanrının kültüne verilen önemin güzel bir göstergesidir.

2.2.3.1.4. Metal Küçük Buluntular

Kentteki Kybele kutsal alanlarından birisi olan doğu yamaçtaki kaya kutsal alanında bir duvar temelinin altında 4,8 cm çapında minyatür kurşun bir masa (**Resim 92**) bulunmuştur. Bacakları kasıtlı olarak bükülmüş olan masanın ortasında bir kurban keki, kekin üst ve alt kısmında birer salkım üzüm, kekin sağında ve solunda ise karşılıklı dans eden birer erkek figür Dionysos Çemberi’ni oluşturmuştur. Bu metal nesne ile birlikte bulunan seramikler MÖ 3.- 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁶⁸².

Kentteki konutlarda bulunan bronz kandiller (**Resim 143-144**) üzerinde mask betimleri yer almaktadır⁶⁸³.

2.2.3.2. Epigrafik Buluntular

Tanrı Dionysos’a dair kutsal kamusal bir alan olan tiyatro, kentin ileri gelen kişilerinin onur anıtlarının dikildiği ya da adakların sunulduğu önemli yerlerden de birisidir. Priene tiyatrosunda bulunan MÖ 2. yüzyıla tarihlenen onur anıtlarından günümüze yuvarlak kaideleri dışında, bir zamanlar üzerlerinde durmuş olan bronz heykellerin izleri kalmıştır. Kaidelerdeki yazıtlara göre batıda yer alan kaidede Poseidonios oğlu Apollodoros’un heykeli bulunuyordu. Bu kişinin agorada da iki heykeli mevcuttu⁶⁸⁴.

‘Ο δημος
’Απολλόδωρον Ποσειδωνίου
ἀρετης ἔνεκεν καὶ εὐνοίας
της εἰς αὐτόν⁶⁸⁵.

Doğu taraftaki kaide üzerine ise ölümünden sonra Thrasyboulos’un heykeli dikilmiştir. Yazıtı göre, “Apollodoros kızı Megiste, kocası Philios oğlu Thrasyboulos’un servetinin varisi

⁶⁸¹ Wiegand – Schrader 1904: 450 Abb. 558 Nr. 174 (Y. 5 cm, çapı 9,5 cm); Wiegand – Schrader 1904: 451-452 Abb. 560 Nr. 179 (Y. 3 cm, U. 10 cm); Wiegand – Schrader 1904: 451-452 Abb. 560 Nr. 180 (Y. 2,5 cm, G. 7 cm)

⁶⁸² Raeck – Rumscheid 2010: 43; Filges 2015: 94 vd. Abb. 12.

⁶⁸³ Wiegand – Schrader 1904: 384-385 Abb. 486, 488-489.

⁶⁸⁴ Rumscheid 2000: 172-173.

⁶⁸⁵ Hiller von Gaertringen 1906: 149 Nr. 237.

olarak kendi kocası Philios oğlu Thrasyboulos'un heykelini (Priene) halkının fazileti ve halka karşı iyi yürekliliği için şereflendirdiği yere diktirmiştir⁶⁸⁶.”

Μεγίστη Απολλοδώρου
Θυγάτηρ, κληρονόμος
οὔσα τῶν τοῦ ἀνδρός
ὑπαρχόντων Θρασυβούλου τοῦ
5 Φιλίου, ἔστησεν τὸν ἑαυτῆς
ἄνδρα Θρασύβουλον Φιλίου
ἧ ἐτίμησεν αὐτὸν ὁ δῆμος,
ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ εὐνοίας
τῆς εἰς αὐτόν⁶⁸⁷.

Tiyatronun analemma payeleri üzerindeki bronz heykel izlerine sahip postamentlerde bulunan MÖ 2. yüzyıla ait yazıtlarda da Zeus Olympios'a yapılmış bir adak söz konusudur⁶⁸⁸.

Tiyatroda mekânın asıl tanrısı Dionysos onuruna yapılmış adaklar da mevcuttur. Tanrının tiyatrodaki sunağı, üzerinde yer alan MÖ 2. yüzyıl başlarına tarihlenen yazıtına (**Kat. No. 43**) göre Pythotimos adlı eski *agonothetai*⁶⁸⁹ tarafından Tanrı Dionysos'a adanmıştır.

[---- oğlu] Pythotimos, agonothetes olarak görev yaptıktan sonra (bu sunağı)
[Dionysos'a] (adadı)⁶⁹⁰.

Benzer bir adak (**Kat. No. 44**) da tiyatro *proedrias*ının doğusunda bir kaide üzerinde bulunmuştur. MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen yazıtta, önceki *agonothetai* Apollonios'un *agonothetes* olarak görev yaptıktan sonra Dionysos'a bir heykel adadığı öğrenilmektedir.

“Apollodoros'un oğlu Apollonios'un oğlu Apollonios, agonothetes olarak görev yaptıktan sonra Dionysos'a (bu heykeli adadı)⁶⁹¹”

⁶⁸⁶ Rumscheid 2000: 173.

⁶⁸⁷ Hiller von Gaertringen 1906: 151 Nr. 255.

⁶⁸⁸ Wiegand – Schrader 1904: 23; Hiller von Gaertringen 1906: 136 Nr.187; Blümel – Merkelbach 2014: 379-380 Nr. 171-172.

⁶⁸⁹ “Agonothetai / Agonothetes”, oyunların ve tiyatrodaki Dionysos onuruna yapılan müzik yarışmalarının düzenlenmesinden sorumlu kişilerdir. *Agonothesia* görevini devralan kişinin şahsi mal varlığından bağışlar yapması istendiği için bunlar genellikle zengin vatandaşlardı. bk. Rumscheid 2000: 169; Çelgin 2011: 19; Papakonstantinou 2016. *Agon* için bk. Erol 2007; Çokbankir 2011.

⁶⁹⁰ Wiegand – Schrader 1904: 241 Abb. 237; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 175; Rumscheid 2000: 169; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 181.

Söz konusu bu adaklar dışında, tiyatronun orkestrasında yer alan mermerden, sarmaşık bezemeli beş şeref koltuğunun ön yüzünde bulunan yazıtlar (**Kat. No. 45**), bunların önceki *agonothetai* tarafından Dionysos’a adandığı bilgisini verir. MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen yazıta göre *agonothetai* Nysios, görev döneminin bitiminden sonra bu koltukları tanrıya adamıştır⁶⁹².

“Diphilos oğlu Nysios, agonothes olarak görev yaptıktan sonra Dionysos’a (bu koltukları adadı)”

Kutsal Stoa’nın batı duvarında bulunan, MÖ 2./1. yüzyıla tarihlenen bir adak yazıtında (**Kat. No. 29**) üç çelenk betimi yer alır. Bu çelenkler olasılıkla rahiplerin göreve başladıkları gün ve özel günlerde giydikleri çelenkleri anlatmaktadır. Meşe çelenginin hemen altında “Poseidon Helikonios”, defne çelenginin altında “Hestia Bulaia” yazılıdır. Sarmaşık çelenginin altında da “Dionysos” yazılı olduğu ifade edilmiştir⁶⁹³. *Kutsal Stoa* gibi kentin merkezi ve önemli bir noktasında bu yazıtın yer alması Dionysos ve diğer iki tanrının kent halkı için ne derece önemli olduğuna işaret eder. Çelenklerin rahipleri simgelediği düşünüldüğünde bu tanrıların da kültlerinin varlığını kanıtlamaktadır.

Dionysos rahiplerinin tanrısı için adak yazıtları da mevcuttur. Tiyatronun *proedrias*ının batı *postament*inde bulunan MÖ 130 yılına ait yazıt (**Kat. No. 46**), bunun Kydimos oğlu rahip Athenopolis tarafından Dionysos’a adandığı bilgisini verir⁶⁹⁴.

Agoranın yakınında bulunmuş Dionysos Phleos rahiplik satışına dair belge (**Kat. No. 47**), rahiplik satışının hangi hükümler altında gerçekleşeceği, rahipliğin ne kadar meblağa alındığı, satın alan kişinin hakları ve kimliği hakkında bilgi verir. Yazıt, Hiller von Gaertringen tarafından MÖ 100 civarına tarihlenmiştir⁶⁹⁵. Sonraki çalışmalarda bu tarih bir onur kararı⁶⁹⁶ ile doğrulanmıştır. Çünkü rahipliği satın alan kişi olan Kydimos oğlu Athenopolis, büyük olasılıkla MÖ 125 civarında konsül kararıyla *Kutsal Stoa*’nın batı duvarında onurlandırılan aynı isimdeki kişidir. Bu kişi, bir onur kararının⁶⁹⁷ iletiminde de rol

⁶⁹¹ Wiegand – Schrader 1904: 239; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 178; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 180.

⁶⁹² Wiegand – Schrader 1904: 242-243 Abb. 240; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 176; Rumscheid 2000: 167, 169; Blümel – Merkelbach 2014: 384 Nr. 182.

⁶⁹³ Hiller von Gaertringen 1906: 111 Nr. 116; Blümel – Merkelbach 2014: 386 Nr. 185.

⁶⁹⁴ Wiegand – Schrader 1904: 239-240 Abb. 235; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 177; Blümel – Merkelbach 2014 384 Nr. 183.

⁶⁹⁵ Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 174.

⁶⁹⁶ Bu onur kararı için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 83 Nr. 107.

⁶⁹⁷ Bu onur kararı için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 122 Nr. 138 satır 7.

oynamış ve Dionysos Phleos rahibi olarak su saati adamıştır⁶⁹⁸. Athenopolis, Geç Hellenistik Dönem Priene'sinin önde gelen ailelerinden birine mensuptur. Ayrıca onun babası Athenopolis oğlu Kydimos, Dionysos Phleos rahibidir ve bir heykel kaidesinde⁶⁹⁹ adı geçer. Athenopolis'in annesi Habrotera ve teyzesi Zoillis de Athena Polias rahibeliği⁷⁰⁰ görevinde bulunmuşlardır⁷⁰¹.

Söz konusu Dionysos Phleos⁷⁰² rahipliği satış belgesinde ilk olarak rahiplik makamının hangi şartlar altında satılacağına bilgisi verilmiştir. Rahipliği satın alan kişi bu görevle birlikte Dionysos Katagogios⁷⁰³ rahipliğini ömür boyu sürdürecektir. Alıcı, şahsi harcamalardan muaf olacak, ayrıca *prytaneion* ve Panionion'da her gün yemek yiyebilecektir. Kurbanlardan kendisine düşen pay, hayvanın but, dil ve derisidir. Ancak kendisi de belirli miktarlarda un, arpa, buhur ve kurban keki sağlayacaktır. Buna karşılık tiyatrodaki *prohedriada* oturabilecek, tören giysisine kendisi karar verebilecek ve altından sarmaşık tacı takabilecektir. Tanrının kutsal ayları olan Lenaion⁷⁰⁴ ve Anthesterion aylarında da rahip istediği tören kıyafetini giyme ve altın taç takma hakkına sahiptir. Rahibin görevlerinden diğerleri de tiyatrodaki Dionysos Melpomenos⁷⁰⁵ için kurban, tütsü ve ilk sıvı sunusu gerçekleştirmek, Priene için dua okumaktır. *Katagogia*'da Dionysos'a eşlik edenlere liderlik yapacak ve o günde istediği kıyafeti giyecek ve altın taç takabilecektir. Rahipliği 6000 drahmiden daha fazlasına alan kişi *lampadarkhia*⁷⁰⁶, *agonothesia*⁷⁰⁷, *hippotrophia*⁷⁰⁸, *arkhitheoria*⁷⁰⁹ ve

⁶⁹⁸ Bu adak için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 177.

⁶⁹⁹ Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 162 B.

⁷⁰⁰ Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 162 C.

⁷⁰¹ Wiemer – Kah 2011: 37.

⁷⁰² “Phleos” epitetinin türediği “φλέω” kelimesi “bollukla dolup taşmak, fışkırmak” anlamındadır. MS 105 yılına ait bir Ephesos yazıtında Dionysos Phleos rahipliğini yaşam boyu yürüten bir kişiden bahsedilir. Phleos, olasılıkla Dionysos'un bereket yönüyle bağlantılıdır. Öyle ki MS 161-192'e tarihli bir Ephesos yazıtında Dionysos Phleos'un Demeter ile ortak külte sahip olduğu anlaşılır. bk. Çelgin 2011: 537, 702; Pişkin 2015: 74-75. Khios ve Erythrai'de de tanrının bu epitheti kullandığı görülür. bk. Graf 1985: 97 vd., 283; Pişkin 2015: 84.

⁷⁰³ Dionysos da *khtonien* tanrılar arasında yer almaktaydı. Herodotos'da, “Mısırlılara göre cehenneme egemen olan tanrılar Demeter ve Dionysos” denilmiştir. Batı Anadolu'da özellikle Pergamon, Teos, Ephesos ve Miletos kentlerinde tapınılan Dionysos Kategemon, *khtonien* bir tanrıydı. Bu tanrının kışın gözden kaybolduğuna, baharda döndüğüne inanılmış ve bu dönüş “Katagoe” olarak adlandırılmıştır. “Katagogia” adındaki bir bayramla bu dönüş İonia ve Atina'da kutlanmıştır. Bu bayram, tanrının heykelinin taşındığı bir tören alayını içermekteydi. Bu alaya birçok rahip ve rahibe katılmaktaydı. Ephesos'ta bulunmuş bir yazıtta tanrının dönüşü şerefine kutlanan bu bayramlarda herkese zeytin ve yağ dağıtıldığı bilgisi verilmektedir. bk. Hdt. II. 123; Pişkin 2007: 24-25; <http://cgmr.ulg.ac.be/file/138/> (18.08.2019); κατάγω: indirmek, geri getirmek; καταγωγή: limana indirme; kıyıya inilen yer. bk. Çelgin 2011: 349.

⁷⁰⁴ Ληναίων: Lenaion, Ocak ayının ikinci yarısı ile Şubat ayının ilk yarısını kapsayan ay. bk. Çelgin 2011: 398.

⁷⁰⁵ *Melpomenes* epithetinin “şarkı söyleyen, dans eden, çalgı çalan” anlamlarında olduğu öne sürülmüş ancak bu kelime tiyatro ile ilgili yani *mousalardan* tragedyanın ilham perisi olan Melpomene'nin isminden geliyor olmalıdır. Yazıtta tiyatrodaki yapılan ritüellerden söz edilmektedir. bk. Pişkin 2015: 91. Pausanias, Dionysos'a *Melpomenes* ve Apollon'a *Mousagetes* denilmesinin aynı prensibe dayandığını dile getirir. bk. Paus. 1.2.5.

⁷⁰⁶ *Lampadarkhia*, meşale alayının yönetimi. Λαμπάδιον: Meşale; ἀρχή: İdare, yönetim. Rumscheid 2000: 172; Çelgin 2011: 101, 392.

⁷⁰⁷ ἀγωνοθέτης: Oyunları düzenleyen ve yöneten kişi, (yarışmalarda) hakem. bk. Çelgin 2011: 19.

*gymnasiarkhiadan*⁷¹⁰ muaf olacaktır. Ancak rahiplik 12.000 drahmiden fazlasına satılırsa alıcı, *trierarkhia*⁷¹¹, *oikonomia*⁷¹², *neopoiadan*⁷¹³ ve avans olarak para vermektan muaf tutulacaktır. Belgenin en sonunda Dionysos rahipliğini 12.002 drahmi ile Kydimos oğlu Athenopolis'in aldığı bilgisi verilmiştir⁷¹⁴.

Asklepion'da bulunan MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına ait bir yazıtta Dionysia festivali ve erkek flütçülerin *agonundan*⁷¹⁵ ve yine Asklepion'da bulunan mermer bir stel üzerindeki MÖ 328-327 yılına tarihli diğeri bir yazıtta da Dionysia festivali ve trajedi yarışmasından söz edilmektedir⁷¹⁶.

Batı Kapısı Caddesi'nde bulunmuş bir heykel kaidesi üzerindeki MÖ 130'a tarihli yazıtta (**Kat. No. 7**) ise aynı aileden iki Athena Polias rahibesi ve bir Dionysos Phleos rahibi onurlandırılmıştır. Yazıtta göre Philinna ile Athenapolis'in oğulları Kydimos, Dionysos rahibi iken, kızları Zoillis ve gelinleri Habrotera eski Athena rahibeleridir.

A

“[Philinna?] Pythotimos ve [...]ın kızı, Kydimos'un karısı, Athena Polias eski rahibesi Habrotera'yı onurlandırdı”

B

“[Phili?]nna onun ile Athenapolis'in oğlu, Dionysos Phleos rahibi Kydimos'u onurlandırdı”

C

“[Philinn?]a onun ve Athenapolis'in kızı, [...]’un karısı, [Athena Polias]ın eski rahibesi Zoillis'i onurlandırdı”.

Habrotera, Pythotimos ile [---]'in kızı olup Kydimos ile evlidir. Yazıtın tahrip olmasından dolayı eşinin ismi bilinmemesine rağmen ailenin kızı Zoillis de evlidir. Üç heykelin vakfedicisi olan Philinna (ya da Meninna)'nın oğlu ve gelini ile kendi kızını onurlandırdığı yazıtta göre Athena Polias rahibeliği ömür boyu değil kısa süreliğine, olasılıkla

⁷⁰⁸ *ἰπποτροφία*: At yetiştirme, savaş için bir atın bakımıyla ilgilenmek. Bkz. Rumscheid 2000: 172; Çelgin 2011: 332.

⁷⁰⁹ *ἀρχή*: İdare, yönetim; *θεωρία*: Eski Yunan'da çeşitli şenliklerde kentleri temsil eden heyet. bk. Çelgin 2011: 101, 319.

⁷¹⁰ *Gymnasiarchus*: Gymnasium yöneticisi. bk. Kabağağaç – Alovera 1995: 264.

⁷¹¹ *Τριηραρχία*: Bir *trieresin* donanım harcamalarını yapma yükümlülüğü; *τριήρης*: Trieres, üç sıra kürekli savaş gemisi. bk. Çelgin 2011: 663.

⁷¹² *οικονομία*: Ekonomi. bk. Çelgin 2011: 461; Leshem 2016.

⁷¹³ *Neopoiia*, tapınak inşa ettirme makamı. bk. Rumscheid 2000: 172.

⁷¹⁴ Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144; Rumscheid 2000: 170-172.

⁷¹⁵ Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19; Blümel – Merkelbach 2014: 78-82 Nr. 25 satır 51.

⁷¹⁶ Hiller von Gaertringen 1906: 12-14 Nr. 8; Crowther 1996: 237.

1 yıl icra edilmekteydi ve rahibelerin evli olması buna engel değildir. Dionysos Phleos rahipliği ise ömür boyu yapılmakta idi ve yazıtta göre rahip hayatta iken heykel dikilmiştir⁷¹⁷. Ayrıca bir ailede iki rahibe ve bir rahibin bulunması, bu görevlerin yürütülmesinde gerekli olduğu üzere güçlü bir mal varlığını beraberinde getirir. Maddi gücün yanı sıra olasılıkla yüksek statüden gelen bu aile, kentin gözde ailelerinden biri olsa gerektir. Kentte bulunan başka bir yazıtta (**Kat. No. 43**) Pythotimos ismine rastlanılır. Tiyatro sunağındaki MÖ 2. yüzyılın başına tarihli yazıtta Pythotimos'un, *agonothetes* görevinin bitiminden sonra Dionysos'a adakta bulunduğu anlaşılır⁷¹⁸. Kentte bulunan bazı yazıtlarda da Athenopolis ismine rastlanılmaktadır. MÖ 130 civarına tarihli bir yazıtta (**Kat. No. 46**) Kydimos oğlu Athenopolis'in Dionysos rahibi olarak adakta bulunduğu⁷¹⁹, yine MÖ 130 civarına tarihli bir başka yazıtta (**Kat. No. 47**) da Kydimos oğlu Athenopolis'in Dionysos Phleos rahipliğini satın aldığı bildirilir⁷²⁰. Bu durumda Dionysos rahipliğinin babadan oğula devam ettirildiği söylenebilir.

Tanrı Dionysos ile bağlantılı son yazıt (**Kat. No. 48**) Söke'de bulunmuş olmakla birlikte bunun Priene'den geldiği kesin değildir. Söz konusu yazıt, MÖ 2./1. yüzyıla ait olup Dionysos kült topluluğu için bir bağışı içerir. Bağış belgesinin korunan kısmında Protagoras ve Dionysios adlı iki kişinin yeterli miktarda şarap sağlayacakları, ayrıca Dionysios'un mutfak elemanı ve müzisyen ile ekmek de sağlayacağı belirtilmektedir. Yazıtta babalarının isimleri de söylenen kişilerden Poseidonios'un da Dionysos kutsal alanının yanındaki arsanın alınması için derneğin üyelerine 160 *kistophor* vereceği yazılıdır⁷²¹.

2.2.3.3. Nüvizmatik Buluntular

Tanrı Dionysos'un betimine sahip tümü bronz olan sikkelerden ilki (**Resim 145**) imparator Hadrianus (MS 117-138) Dönemi'nde görülür. Söz konusu sikkenin ön yüzünde imparatorun diademli, profilden başı ve *AY KAI TPAI AAPIANOC CE* lejantı yer almaktadır. Sikkenin arka yüzünde ise Tanrı Dionysos himationlu, cepheden ayakta, sol eli ile *thyrsosa* dayanmakta ve sağ eliyle *kantharos* yere döker şekilde betimlenmiştir. Sol alt kısımda bir panter yukarı doğru bakmaktadır. Kentin adı (*IPIH NEQN*) da sikkeye eklenmiştir⁷²².

⁷¹⁷ Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 162 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 377-378 Nr. 168.

⁷¹⁸ Yazıt için bk. Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 181.

⁷¹⁹ Blümel – Merkelbach 2014: 384 Nr. 183.

⁷²⁰ Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144.

⁷²¹ Blümel – Merkelbach 2014: 385-386 Nr. 184; SEG 31, 983, <https://inscriptions.packhum.org/text/253091> (18.04.2020)

⁷²² Regling 1927: 108, 135 Taf. V 205 (2). Sikkenin çapı 17-18 mm, ağırlık 3,67 (3) – 3,25 (1) – 2,82 (2) g.

Bir diğ er Dionysos betimli sikke (**Resim 146**) Severus Alexander Dönemi'ne (MS 222-235) aittir. Sikkenin ön yüzünde *AΛEZAN Δ – POC* lejantı, arka yüzünde ise bir önceki sikke örneğinde olduğu gibi Tanrı Dionysos himationlu, cepheden ayakta, sol eli ile *thyrsosa* dayanmakta ve sağ eliyle *kantharos*u yere döker şekilde betimlenmiştir. Sol alt kısımda bir panter yukarı doğru bakmaktadır. Kentin adı (*ΙΙΠΙ ΗΝΕΩΝ*) da sikkeye eklenmiştir⁷²³.

Sikkeler üzerinde Tanrı Dionysos en son, imparator Gallienus Dönemi'nde (MS 253-268) görölmektedir. Sikkenin (**Resim 147**) ön yüzünde imparatorun başı ve *ΑΥΤ Κ ΠΟ ΑΙΓΑΜΜΗΝ* lejantı bulunmaktadır. Arka yüzde ise Dionysos cepheden ayakta çıplak, sol eli ile *thyrsosa* dayanırken sağ eliyle *kantharos*u yere döker şekilde betimlenmiştir. Sol alt kısımda bir panter ayakta yukarı doğru bakmaktadır. Kentin adı (*ΙΙΠΙΗΝ ΕΩΝ*) da yer alır⁷²⁴.

2.2.3.4. Değerlendirme

Şarabın ve coşkunun tanrısı olmasının yanı sıra bereketin de simgesi olan Dionysos'un, Priene'de özellikle yazıtlar yoluyla kültü kanıtlanmıştır. Tanrının adının geçtiği en erken yazıt MÖ 2. yüzyıla tarihlenir. MÖ 3. yüzyılda yapılan ve Roma Dönemi'nde çeşitli onarımlar geçiren tiyatroda⁷²⁵ yer alan sunak, üzerindeki MÖ 2. yüzyılın başlarına ait yazıtına göre eski *agonothetai* Pythotimos tarafından tanrıya adanmıştır⁷²⁶. *Agonothetai* ya da *Agonothetes*, Antik Dönem'de oyunların ve tiyatroda Dionysos onuruna yapılan müzik yarışmalarının düzenlenmesinden sorumlu kişilerdir. *Agonothesia* görevini devralan kişinin şahsi mal varlığından bağışlar yapması istendiği için bunlar genellikle zengin vatandaşlar arasından seçilmekteydi⁷²⁷. MÖ 2. yüzyıla tarihli yazıtlar ışığında, tiyatroda yer alan bir heykel⁷²⁸ ile orkestradaki beş şeref koltuğunun⁷²⁹ da eski *agonothetes*lerin adakları olduğu görülür. Tanrının rahibinin tek adağı ise MÖ 2. yüzyılda *proedrianın* batı *postamentidir*⁷³⁰.

MÖ 100 yılına tarihlenen Dionysos Phleos rahipliği satış belgesinden külte dair önemli bilgiler edinilmektedir⁷³¹. Rahipliği satın alan kişi bu görevle birlikte “Dionysos

⁷²³ Regling 1927: 112, 135 Taf. V 213 (1). Sikkenin çapı 18 mm, ağırlık 2,91 (1) – 2,37 g (2).

⁷²⁴ Regling 1927: 117, 136 Taf. V 227. Sikkenin çapı 22 mm, ağırlık 4,20 g.

⁷²⁵ Schede 1964: 79; Rumscheid 2000: 174.

⁷²⁶ Wiegand – Schrader 1904: 241 Abb. 237; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 175; Rumscheid 2000: 169; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 181.

⁷²⁷ Rumscheid 2000: 169; Çelgin 2011: 19; Papakonstantinou 2016.

⁷²⁸ Wiegand – Schrader 1904: 239; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 178; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 180.

⁷²⁹ Wiegand – Schrader 1904: 242-243 Abb. 240; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 176; Rumscheid 2000: 167, 169; Blümel – Merkelbach 2014: 384 Nr. 182.

⁷³⁰ Wiegand – Schrader 1904: 239-240 Abb. 235; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 177; Blümel – Merkelbach 2014 384 Nr. 183.

⁷³¹ Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 174.

Katagogios” rahipliğini ömür boyu sürdürecektir. *Katagogia*’da Dionysos’a eşlik edenlere liderlik edecek ve o günde istediği kıyafetini giyecek ve altın taç takabilecektir⁷³². Bilindiği üzere Antik Dönem’de Dionysos onuruna yılda dört bayram kutlanmaktaydı⁷³³. Bu bayramlardan Şubat ayı sonu-Mart ayı başında kutlanan *Anthesteria* bayramı ölümün ve yaşamın vurgulandığı çeşitli ritüellerden oluşmaktaydı⁷³⁴. Bunlardan birisi *Katagogia*’dır. Tanrının kışın ortadan kaybolup, ilkbaharda geri döndüğüne inanılmakta ve bu dönüşe *Katagoge* denilmekteydi⁷³⁵. Kat. No. 47’deki yazıtta göre Priene’de *Katagogios* rahibi mevcuttu ve *Katagogia* festivali yapılmaktaydı. Kentte *Katagogia*’nın gerçekleştirilmesinden dolayı *Anthesteria* festivalinin kutlandığı söylenebilir. Aynı yazıtta geçen, “Tanrının kutsal ayları olan *Lenaion* ve *Anthesterion* aylarında da rahip istediği tören kıyafetini giyme ve altın taç takma hakkına sahiptir” ifadesinden kentte *Anthesteria*’ya ilaveten *Lenaion* festivalinin de kutlandığı anlaşılmaktadır. Yazıtta geçen bir başka ifadeye göre rahibin bir diğer görevi tiyatrodaki “Dionysos Melpomenos” için kurban, tütsü ve ilk sıvı sunusu gerçekleştirmektir⁷³⁶. Bu yazıt vasıtasıyla Priene’de Dionysos’un “Phleos”, “Katagogios” ve “Melpomenos” olmak üzere üç farklı epithetinin kullanıldığı bilgisine ulaşılır.

Bu yazıt dışında Asklepion’da bulunan MÖ 3. yüzyılın 2. yarısından bir yazıtta Dionysia festivali ve erkek flütçülerin *agonundan*⁷³⁷ ve yine Asklepion’da bulunan mermer bir stel üzerindeki MÖ 328-327 yılına tarihli diğer bir yazıtta da Dionysia festivali ve trajedi yarışmasından⁷³⁸ söz edilmektedir.

Kentte Dionysos kültürüne dair birçok terrakotta buluntu açığa çıkarılmıştır. Tanrının sadece üç eserde temsili olmakla birlikte diğer terrakottalar *satyr* ve *silenlere* aittir. Doğu yamaçtaki Kybele Kutsal Alanı’nda bulunan ve üzerinde bir kurban keki, kekin üst ve alt kısmında birer üzüm, kekin sağında ve solunda karşılıklı dans eden birer erkek figürün Dionysos Çemberi’ni oluşturduğu kurşun minyatür bir masa, buluntu yerinden dolayı dikkate değerdir⁷³⁹. Dionysos ve Kybele kültlerinin özünü oluşturan vecd halinde kendinden geçme, orgiastik coşku, *Bakkhaların* çılgınlığının Kybele törenlerindeki Pessinus rahiplerinin kendilerini hadım etmeye uzanan çılgınlığı ile büyük benzerliğe sahiptir⁷⁴⁰. Ayrıca, Nonnos

⁷³² Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144; Rumscheid 2000: 170-172.

⁷³³ Freeman 2003: 257; Pişkin 2007: 27; Kerényi 2013: 267-278; Yücel 2015: 160.

⁷³⁴ Seaford 2006: 17-22; Yücel 2015: 157-158.

⁷³⁵ Şahin 2013: 163.

⁷³⁶ Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144; Rumscheid 2000: 170-172.

⁷³⁷ Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19; Blümel – Merkelbach 2014: 78-82 Nr. 25 satır 51.

⁷³⁸ Hiller von Gaertringen 1906: 12-14 Nr. 8; Crowther 1996: 237.

⁷³⁹ Raeck – Rumscheid 2010: 43; Filges 2015: 94-96.

⁷⁴⁰ Euph. Bakkh. 80-85; Erhat 2003: 94.

destanına göre Rhea, Dionysos'u Girit'teki Kybele mağarasında büyütülmüştür⁷⁴¹. Yine aynı kutsal alanda bulunan kil eller Tanrı Sabazios ile bağlantılı düşünülmüştür. Trakya ve Yunanistan'da zevk ve sarhoşluk tanrısı olarak kendisine tapılan Tanrı Sabazios'un, Dionysos ile ilişkilendirildiği görülür. Tanrının gece gerçekleştirilen ritüelinde meşalelerle aydınlatılan dağlarda özellikle kadın katılımcılar, coşkun bir şekilde dans ederlerken bronz kaplara vurarak ve ıslık çalarak yapılan müziğe çığlık sesleri eşlik eder, tam bir vecd hali yaşanırdı. Bassares adında kostümler giyen ve boynuzlu başlıklar takan bu kadınlar, ellerinde yılan ve bıçak tutar, tam olarak kendilerinden geçtikleri anda bıçakla bir hayvanı kesip yerlerdi⁷⁴².

Çeşitli tanrılarla benzer özelliklere sahip olan Dionysos, Priene kent sikkeleri üzerinde Hadrianus⁷⁴³, Severus Alexander⁷⁴⁴ ve Gallienus⁷⁴⁵ Dönemi'nde görülmektedir. Bu sikkelerde tanrı, sağ elindeki *kanthorosu* yere döker şekilde betimlenmiştir. Erken dönem kent sikkelerinde tanrının yer almayışı olasılıkla kentin baş tanrıçası Athena'nın baskın varlığından kaynaklanır.

Dionysos kültü, tiyatro ile birlikte kentin inanç hayatında önemli bir rol oynamıştır. Bayram ve festivallerle yaşatılan bu kült, kentin özellikle konut alanlarına yayılmış terrakotta buluntularla canlı tutulmuştur. Tanrıya farklı epithetler altında tapınılmış, rahipleri ömür boyu Dionysos'a hizmet etmişlerdir. Ayrıca, Dionysos rahipleri ile Athena rahibelerinin bir kısmının aynı aileden geldiği bilgisi yazıtlarla gün ışığına çıkmıştır. Kültün yazılı ve görsel buluntuları MÖ 3. yüzyıldan itibaren görülmekte iken Roma Dönemi'nde tanrıya sikkelerde yer verilir.

⁷⁴¹ Kerényi 2013: 77.

⁷⁴² Pişkin 2007: 22.

⁷⁴³ Regling 1927: 108, 135 Taf. V 205.

⁷⁴⁴ Regling 1927: 112, 135 Taf. V 213.

⁷⁴⁵ Regling 1927: 117, 136 Taf. V 227.

2.2.4. HERMES

Zeus ile Atlas'ın kızı *nymphé* Maia'dan olma Tanrı Hermes, Zeus'un ulağı, ticaret yapanların kılavuzu, *psykhompompos*, yolcu haklarının ve hırsızların koruyucusu, anlaşmalar yapan, lir, kaval ve aşık oyununun mucidi, jimnastik ve boks gibi spor dallarının ve ağırlık-ölçü birimlerinin keşfedicisi cesur yürekli tanrıdır⁷⁴⁶. Bereket ile de bağlantılı olan tanrının *hermesi* birçok Attikalının evinin önünde bulunur ve sabahları dışarı çıkıldığında insanlar ellerini heykele sürer ve bereket dilerdi⁷⁴⁷.

Priene kentinde Tanrı Hermes'in varlığı arkeolojik ve epigrafik buluntularla kanıtlanmıştır. Arkeolojik buluntularda tanrı genellikle *herme*⁷⁴⁸ formunda betimlenmiştir. Epigrafik buluntularda ise eski *agoranomos* ve *gymnasiarchos*ların görev sürelerinin bitiminden sonra tanrısına yaptığı adaklarda ve Meter Phrygia rahipliği satış belgesinde kendisine yapılan kurban sunusunda ismi geçmektedir.

2.2.4.1. Arkeolojik Buluntular

Priene kentinde Hermes'e dair arkeolojik buluntular, akropoldeki kutsal alanda kayaya işlenmiş *herme*, Kutsal Ev'de (22 numaralı ev) bulunan mermer *herme*, kentte bulunan terrakotta figürinler ile *bouleuterion* sunağı üzerindeki kabartmadan oluşur. Tanrı, terrakotta figürinlerde *herme* formunda betimlenmiş ve birçok örnekte tanrının sadece başı korunmuştur. Priene'deki bir evde bulunan terrakotta kandil üzerinde de *kerykeion* kabartma bezemesi yer almaktadır. *Kerykeionun*, tanrının attribütü olması sebebiyle bu eser de dikkate alınmaktadır.

Agoranın merkezinde bir zamanlar mevcut olan sunağa ait, büyük dikdörtgen bir temel ayağı yer almaktadır. Sunağın merkezi konumu, ona verilen önemin göstergesidir. Agoranın ilk yapı evresinden kalma olan bu sunağın hangi tanrı ya da tanrılara adanmış olduğu bilinmemektedir. Ancak, ticaret ve dolayısıyla agora ile olan bağından dolayı, sunağın Tanrı Hermes'e ait olduğu söylenebilir⁷⁴⁹.

⁷⁴⁶ Hermes ayrıntılı bilgi için bk. Hom. h. IV. XVIII; Erhat 2003: 140-141; Graves 2004: 60, 69-73; Bayladı 2005: 209-211; Agizza 2006: 58-62.

⁷⁴⁷ Karaosmanoğlu 2005: 125.

⁷⁴⁸ "Hermeler, üst kesimi yarım gövde biçiminde yontulmuş, alt kesimi bir sütun gövdesine benzeyen, kökeni Tanrı Hermes'e dayandırılan ve genellikle ithyphallik anlatıma sahip eserlerdir. Bugüne kadar yapılan araştırmalar sonucunda, Hermes Hermelerinin kökeni, anlamları ve kullanım alanları konusunda pek çok farklı görüş bulunmaktadır. En çok üzerinde durulan fikirler, Hermes Hermelerinin sınır taşları ya da mezar işaretçileri olarak kullanıldıklarıdır". bk. Yıldırım 2012: 229.

⁷⁴⁹ Rumscheid 2000: 79; Kienlin 2004: 126-127 Abb. 18-20.

2.2.4.1.1. Heykel ve Kabartmalar

Tanrı Hermes'in Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Ev'de mermer bir *hermesi* (**Resim 148**) bulunmuştur⁷⁵⁰. Büst şeklinde betimlenmiş olan tanrının başı dik, bakışları karşıya odaklıdır. Uzun ve dalgalı saçları, alnın ortasından ikiye ayrılmış ve kat kat bukleler halinde arkaya doğru taranmıştır. Başta bir diadem ya da saç bandı benzeri bir nesne görülür. Boynun ön kısmını örten sakal, birbirine paralel ve kalın dalgalı kıl tutamları halinde çenenin altına değin uzanır. Büstün alt kısmı bezemesiz blok halinde işlenmiştir. Yayınlarda eser *herme* olarak geçmekte ancak Hermes'in kentte bulunan terrakotta buluntularına (**Resim 155-156**) tipolojik olarak benzer yapıda olmasından dolayı bunun Hermes *hermesi* olduğu söylenebilir.

Kentte bulunan olasılıkla Hermes *hermesine* ait bir kabartma (**Resim 149**) oldukça yüksek bir noktada bulunmuştur. Akropolise çıkan antik kaya merdiveninin sonuna doğru insan eliyle düzeltilerek yapılmış 5 m x 12 m ölçülerinde bir kutsal alana gelinir. Alanın girişinin sağ tarafında kayaya oyulmuş bir *herme* kabartması yer alır. Kaya içine oyulmuş tekneler, nişler ve büst kabartması da içeren kutsal alanın kime adandığı bilinmemektedir⁷⁵¹.

Sözü edilen bu iki *hermenin* dışında bir diğer buluntu, *bouleterion* sunağında Hermes'in büst şeklindeki kabartmasıdır (**Resim 150**). Yapının geçirdiği yangına rağmen korunan sunak, 79 cm yüksekliğinde tek bir mermer bloktan yapılmıştır. Sunağın kaidesi 8 cm yüksekliğinde, 1.08 m uzunluk ve genişliğe sahip iki mermer levhadan oluşur. Sunağın en üst levhası ise 80 cm genişliğindedir. Zengin bir bezemeye sahip olan sunak, yangının etkisi ile bezemelerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Sunağın dört yüzünün her birinde kabartma olarak yapılmış amblem şeklinde Tanrı Asklepios, Apollon, Herakles ve Hermes'in büstleri yer alır. Büstler arasına boğa başlarıyla birlikte defne benzeri yapraklardan yapılmış kalın girlandlar işlenmiştir. Sunağın kuzey kısmındaki betimlemede *chramysli*, sol omzu ve göğsü ile başının bir kısmı korunmuş olan Tanrı Hermes görülür⁷⁵². Tanrının gövde ve giysi detayları genel tipolojiye uygun şekilde verilmiştir. Sunağın ayak ve taç silmelerindeki kabartma bezemeler sebebiyle Rumscheid, sunağı Geç Hellenistik-Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmiştir⁷⁵³.

*Bouleuterion*da oturum açılmadan önce buradaki sunakta bir kült töreni yapılmaktaydı. Meclisin toplanması ile haberlerin iletilmesinde Hermes, etkisi olan bir tanrıdır. Bu sebeple

⁷⁵⁰ Wiegand – Schrader 1904: 179-180 Abb. 175; Rumscheid 2000: 96 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1001. Y. 69 cm).

⁷⁵¹ Wiegand – Schrader 1904: 184; Rumscheid 2000: 213-215 Res. 187.

⁷⁵² Wiegand – Schrader 1904: 222 vd. Abb. 215.

⁷⁵³ Rumscheid 2000: 57.

meclis üyeleri, krallara yönetim yetkisini veren Zeus'tan gelecek haberleri iletecek olan Tanrı Hermes'e de sunuda bulunurdu⁷⁵⁴. Priene *bouleuterion*undaki sunağın üzerinde bulunan sığır kemikleri söz konusu sunular için kanıt oluşturur⁷⁵⁵.

2.2.4.1.2. Terrakotta Figürinler

Tanrı Hermes'in kentte bulunan terrakotta figürinleri, bir örnek (**Resim 151**) dışında *herme* formunda işlenmiştir. Bu figürinler genellikle kentteki konutlarda bulunmuştur. Erken dönem kazılarında bulunan bazı örneklerin ise buluntu yeri bilinmemektedir.

33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında *hermeye* dayanmış Hermes'i betimleyen figürin (**Resim 151**) bulunmuştur. Figür tabanının sağ kısmı, tanrının sağ kolunun üst yarısı, omzu ve başı eksiktir. Hermes, dikdörtgen bir kaide üzerinde ayakta durmakta ve büyük oranda çıplaktır; sol dirseği ile yerde sabit duran *hermeye* dayanmış, sol eli ile omzundan karnına inen bir giysi şeridini tutmakta, yana sarkmış sağ eliyle bir çanta (?) taşımaktadır⁷⁵⁶. Tanrı, kuvvetini sağ ayağına vermiş, sol ayağı hafifçe dizden kırılmış ve bir miktar ilerde.

Herme'ye yaslanan Hermes tipinin haricinde örneklerin çoğunluğu *herme* formunda betimlenmiş Hermes'lerdir. Bu örneklerden ilki (**Resim 152**) 22 numaralı evin sütunlu salonunda bulunmuş, neredeyse tamamı korunmuş tek terrakotta Hermes *hermesidir*. Tanrının çelenkli başı dik, bakışları karşıya odaklıdır. Yüzün katı kesimi MÖ 5. yüzyıl başlarının bilgeliğini hatırlatmaktadır. Bıyıkları, boynu kaplayan ve göğse değin inen paralel buklelerden oluşur. Alnın yukarısında üç spiral dizi görülür. Boynun her iki tarafından öne doğru birer kuşak iner. Bu kuşakların aşağı kısmına kanatlı *kerkykeion* ile testis işlenmiştir⁷⁵⁷.

33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında benzer bir örnek (**Resim 153**) bulunmuştur. *Herme* şeklinde betimlenmiş olan Hermes'in çelenkli başı dik, bakışları karşıya odaklıdır. Bıyıkları, boynu kaplayan ve göğse değin inen dalgalı, paralel çizgilerden oluşan, uç kısma doğru daralan gür sakala karışmıştır⁷⁵⁸. Boynun her iki yanından omuzlara birer

⁷⁵⁴ Taşdemir 2015: 5, 35 vd.

⁷⁵⁵ Rumscheid 2000: 59.

⁷⁵⁶ Wiegand – Schrader 1904: 335; Rumscheid 2006: 503 Nr. 294 Taf. 129/1 (Eser kayıp, Berlin Antikensammlung belgelerindeki 18 numaralı parça. KY 15 cm. MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).

⁷⁵⁷ Wiegand – Schrader 1904: 178 Abb. 172; Rumscheid 2006: 524 Nr. 366 Taf. 151/4, 152 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1556. Kaide hariç KY 39,3 cm. MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).

⁷⁵⁸ Rumscheid 2006: 524 Nr. 365 Taf. 151/1 (Eser kayıp, Berlin Antikensammlung belgelerinde 19 numaralı parça. KY 4,5 cm. MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).

kuşak iner. Bu örneğe çok benzer diğer figürin (**Resim 154**) Athena terasının güneybatı köşesinin altında A odasında ya da kuzeydeki bitişik odada bulunmuştur⁷⁵⁹.

Hermes *hermelerinden* sadece başının büyük bir kısmı korunmuş olan ilk örnek (**Resim 155**), kanca benzeri kıvrılan buklelerden oluşmuş uzun ve gür sakallıdır. Çenesine değin uzanan bıyıkları dışa doğru kıvrık, her iki tarafta paralel benzer şekilli daha kısa iki bukle ile birleştirilen dar buklelerden oluşur. Güçlü şekilde kavislenmiş üst dudaklı küçük ağız, düz burun, iris ve göz bebeği işaretli asimetrik gözler ve burun kökü üzerinden gelerek dışarı doğru yükselen kaşlara sahip olan yüzü, dalgalı saçlar çevreler ve bir tutamı, boynun sol tarafında görülür⁷⁶⁰. Bu örneğe çok benzer ancak, daha az korunmuş bir parça (**Resim 156**), kısa tellerden oluşmuş gür sakal, ağzın aşağısına uzanan uçları dışa kıvrık uzun bıyık, kavisli üst dudak, hafif aralık ağız ve sağ tarafta boyna dökülen bir tutam saç ile tanımlanır⁷⁶¹.

Kentteki erken dönem kazılarında sadece boyun ve başı korunmuş, sakallı, başı çelenkli bir Hermes *hermesi* (**Resim 157**) bulunmuştur. Figürün saçının yana doğru sarkan alt kısmı, sol arkada çelengi bağlayan kısım ve alt bölüm eksiktir. Kıvrımlı, paralel çizgilerden oluşan çıkıntılı uzun sakal, boynun ön tarafını örter; sakal, ağzın altında dışa doğru kıvrılan iki bukleye sahiptir. Saç, alnın ortasında ikiye ayrılmış ve üst üste binen kıvrımlar halinde arkaya doğru taranmış, enseden düşen bir bandajla çelenge bağlanmıştır⁷⁶². Başı çelenkli bir diğer Hermes *hermesi* (**Resim 158**) 25 numaralı evin güneyindeki iki odadan birinde bulunmuştur. Figürünün sadece başı ve boynu korunmuştur. Paralel çizgilerden oluşan sakal, boynun ön kısmını örter; bıyığın uçları, ağzın her iki yanından sakalla paralel aşağı doğru iner. Küçük ve etli ağız hafifçe aralık, burun dar, alın yüksek, saç üç spiral sıra halinde işlenmiştir. Hermes'in başında çelenkten sonra *thymiaterion* benzeri bir oluşum yer alır⁷⁶³.

Kentte bulunmuş sakallı ve başı çelenkli bir diğer Hermes *hermesinin* (**Resim 159**) ön kısmı sakaldan itibaren arka kısmı da çelenkten itibaren aşağıya doğru kırıktır. Köşeli dikey

⁷⁵⁹ Rumscheid 2006: 524-525 Nr. 367 Taf. 151/2 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8564. KY 10 cm. Beyaz kaplama kısmen korunmuş, sakalda ve yan saç çizgisinde koyu kahverengi renk görülür).

⁷⁶⁰ Wiegand – Schrader 1904: 344 Abb. 403; Rumscheid 2006: 525 Nr. 369 Taf. 153/1-2 (Bulutlu yeri bilinmiyor. Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8579. KY 8,3 cm. Kil dışta koyu kahverengi renktedir).

⁷⁶¹ Rumscheid 2006: 526 Nr. 370 Taf. 153/3 (Bulutlu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1399. KY 7 cm).

⁷⁶² Wiegand – Schrader 1904: 342-344 Abb. 402; Raeder 1984: 72 Abb. 10a; Rumscheid 2006: 526 Nr. 371 Taf. 154 (Bulutlu yeri bilinmiyor. Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8578. KY 11 cm. Kilin rengi dışta lekeli turuncu, koyu sarı, orta ve koyu kahverengi, arka kısımda kısmen kiremit kırmızısı; çukurlarda beyaz kaplama korunmuş. Eser, Raeder'de "Dionysos'un *Herme* başı" olarak geçer).

⁷⁶³ Wiegand – Schrader 1904: 320, 344 Abb. 401; Rumscheid 2006: 526-527 Nr. 372 Taf. 153/6-8 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1561. KY 11,5 cm. Kil, açık kahverengi ve çekirdek siyah-kahverengidir; çukurlarda beyaz kaplama korunmuştur. MÖ 135 öncesine tarihlenir. Wiegand – Schrader'de "Dionysos başı" olarak geçer).

oluklarla yüzeysel işlenmiş olan masif sakal, boynun ön tarafını örter; bıyık aşağıya doğru sarkar. Küçük ağız hafif aralık, kaş kemiği kavisli ve alın alçaktır. Saç, tek spiral sıra halinde alında görülür⁷⁶⁴. Konut alanında bulunmuş sakallı bir Hermes *hermesinin* (**Resim 160**) de sadece baş ve boyun kısmı korunmuştur. Düzensiz buklelerden oluşan, uçları kanca şeklinde kıvrılan uzun sakal, boynu örter. Sakal ile aynı yapıda olan bıyık, çeneye doğru iner. Kavisli üst dudak, hafif aralık ağız, güçlü ve düz burun, kavisli kaş kemiklerinin işlendiği yüzün yukarısında, yüksek alında üç spiral saç dizisi görülür ve dalgalı saçlar omuzlara dökülür⁷⁶⁵.

2.2.4.1.3. Terrakotta Kandil

Priene'deki erken dönem kazılarında bir evde bulunan kil kandil (**Resim 161**) tanrının kültü bakımından önem taşımaktadır. Söz konusu kandil yumurta dizileri ile bezenmiş ve kandilin burnu üzerine bir *kerykeion* betimi işlenmiştir⁷⁶⁶. Tanrı Hermes'in *psykhompomos* görevi sebebiyle edindiği bu attribüt, onun ölüm ve ölümler dünyası ile olan bağlarını simgelemektedir. Kandilin özellikle yer altı kültürüyle ilişkili olarak ritüellerde kullanılması, ayrıca *khitonik* tanrılara yapılan adaklarda yer alması, bu buluntunun değerlendirilmesinde önem arz eder. Bir kandilin üzerine işlenen *kerykeion*, gerek tanrıya olan bağlılığın gerekse de ölüm ve ölümler dünyası ile ilgili inançlar bazında göz önüne alınabilir.

2.2.4.2. Epigrafik Buluntular

Kentte Tanrı Hermes'in adının geçtiği epigrafik buluntular, MÖ 4. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl arasındaki dönemde, eski *agoranomos* ve *gymnasiarchos*ların görev sürelerinin bitiminden sonra tanrıya yaptıkları adaklardan oluşmaktadır. Yazıtlardan birinde (**Kat. No. 27**) Hermes'e Tanrıça Aphrodite ile birlikte adama yapılmıştır

Tanrı Hermes'in epigrafik buluntularından MÖ 4. yüzyıla tarihli ilk yazıt (**Kat. No. 49**) agoranın batısında bulunmuştur. Bezemesiz bir kaide üzerinde yer alan yazıtta göre eski *agoranomos* Pausanias görev bitiminden sonra Tanrı Hermes'e adakta bulunmuştur:

⁷⁶⁴ Rumscheid 2006: 527 Nr. 373 Taf. 153/9 (Buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi (Env. No. 1524. KY 5 cm. Kil, orta turuncu-kahverengidir; beyaz kaplama kısmen korunmuştur).

⁷⁶⁵ Wiegand – Schrader 1904: 344 Abb. 404; Rumscheid 2006: 527 Nr. 374 Taf. 155 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1562. KY 8 cm. Kil, açık turuncu-kahverengidir; beyaz kaplama kısmen korunmuştur).

⁷⁶⁶ Wiegand – Schrader 1904: 452-453 Abb. 560 Nr. 184 (Y. 2,5 cm, G. 5,5 cm. Kil, gri renktedir).

“Demetrios oğlu Pausanias, agoranomosluk görevinin bitiminden sonra (bunu) Hermes’e (adadı)⁷⁶⁷”.

Athena terasının kuzeydoğusundaki kilisenin yakınındaki geç dönem yapısında bulunmuş bir kaide üzerinde yer alan MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihli yazıtta (**Kat. No. 27**) Tanrı Hermes ve Tanrıça Aphrodite birlikte anılmıştır. Eski *agoranomos* Lykomedes, görev süresinin bitiminin ardından Hermes ve Aphrodite’ye adakta bulunmuştur:

“Polystratos oğlu Lykomedes, agoranomosluk görevinin bitiminden sonra Hermes ve Aphrodite’ye (bunu adadı)⁷⁶⁸”.

Gymnasion’un istinat duvarında insitu olarak bulunan bir *herme* kaidesi üzerindeki MÖ 300 civarına tarihli yazıtta (**Kat. No. 50**) göre eski *gymnasiarchos* görev bitiminden sonra Hermes’e adakta bulunmuştur⁷⁶⁹. Yazıt, önceki örnekler ile aynı kalıpta cümleye sahiptir.

Batı Kapısı Caddesi’ndeki konutlarda iki parça halinde mermer bir masa bulunmuştur. Bu masanın üzerine kazınmış MÖ 3. yüzyıla tarihli yazıtta (**Kat. No. 51**) eski *agoranomosun* görev bitiminden sonra Hermes’e yaptığı adaktan söz edilmiştir⁷⁷⁰. Bu yazıtta geçen adak cümlesi de diğer örneklerle aynı kalıpta yazılmıştır.

Eski *agoranomosların* görev sürelerinin bitiminden sonra Tanrı Hermes’e yaptığı adaklardan söz eden yazıtlardan sonuncusu (**Kat. No. 52**), MÖ 1. yüzyıla tarihlenir. Batı Kapısı Caddesi’ndeki çeşmede iki parça halinde bulunmuş mermer bir disk üzerine kazınmış yazıtta önceki örneklerdeki ile aynı kalıpta bir adak cümlesi görülür⁷⁷¹.

Tanrıya yapılan adakların bildirildiği yazıtların haricinde, kent kazılarında bulunan bazı yazıtlarda tanrıya dair bilgiye ulaşılmaktadır. MÖ 2. yüzyıla ait Meter Phrygia rahipliği satış belgesinde (**Kat. No. 23**) tanrılara kurban edilecek hayvanlardan söz edilirken Hermes için bir kuzunun hazır bulundurulması gerektiği bildirilmiştir:

⁷⁶⁷ Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 134-135 Nr. 179; Blümel – Merkelbach 2014: 387 Nr. 186.

⁷⁶⁸ Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 183; Blümel – Merkelbach 2014: 388 Nr. 189.

⁷⁶⁹ Wiegand – Schrader 1904: 262; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 181; Blümel – Merkelbach 2014: 389 Nr. 190.

⁷⁷⁰ Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 182; Blümel – Merkelbach 2014: 387 Nr. 187.

⁷⁷¹ Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 180; Blümel – Merkelbach 2014: 388 Nr. 188.

“Kent, kurban hayvanı olarak Meter için bir koyun, (Pan) için bir horoz, **Hermes** ve Zeus için iki kuzuyu hazır bulunduracak⁷⁷²”.

Ana caddeden agoranın batı galerisine girişteki eşikte Tanrı Eros’la birlikte Hermes’in isim tekrarı (**Kat. No. 56**) görülür. Yazıtın tarihi belirsizdir⁷⁷³.

Yazıtlarda MÖ 4. yüzyıldan itibaren tanrının adının geçtiği görülür ve MÖ 1. yüzyıldaki bir örnekle bu son bulur. Sonraki dönemde yazıtlarda Tanrı Hermes’e rastlanılmaz.

2.2.4.3. Değerlendirme

Yunan pantheonunda tanrıların habercisi ve ölü ruhların Hades’e gidişinde rehber olan Hermes’in, Priene kentindeki varlığı arkeolojik ve epigrafik buluntularla doğrulanır. Priene’de tanrıya dair arkeolojik buluntular, akropoldeki kutsal alana işlenmiş *herme* ile mermer ve terrakotta *hermeler*, *bouleuterion* sunağının üzerindeki büst şeklindeki kabartma ile kil kandil üzerindeki *kerykeion* betiminden oluşur. Rumscheid tarafından Geç Hellenistik – Erken İmparatorluk Dönemi’ne tarihlendirilen sunağın⁷⁷⁴ kuzey yüzündeki betimde Tanrı Hermes görülür⁷⁷⁵. Sunakta tanrının betimine rastlanması, ona yapılan kurban sunularının güzel bir kanıtıdır. MÖ 2. yüzyıla ait Meter Phrygia rahipliği satış belgesinde (**Kat. No. 23**) de Hermes’e kurban edilecek bir kuzudan söz edilmektedir⁷⁷⁶. Kentte Hermes’e dair buluntular MÖ 4. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl arasındaki dönemde görülmekte ve sonrasında tanrıya dair herhangi bir ize rastlanılmamaktadır. Yazıtlar eski *agoranomos* ve *gymnasiarchos*ların görev sürelerinin bitiminden sonra tanrısına yaptığı adaklardan oluşmaktadır. Yazıtlardan birinde (**Kat. No. 27**) Hermes’e Tanrıça Aphrodite ile birlikte adama yapıldığı görülür⁷⁷⁷.

Konutlar başta olmak üzere farklı noktalarına dağılmış buluntular, kentte Hellenistik Dönem’de Hermes tapınımı olduğunu belgeler. Yunan geleneklerine bağlı şekildeki tapınımına karşın külte dair kesin bulgular saptanmamıştır. Bir kültürün varlığını kanıtlayan veriler arkeolojik, epigrafik ya da nümizmatik buluntulardaki tapınak, kutsal alan, kült görevlileri, bayramlar ve törenler gibi verilerdir. Priene yazıtlarında tanrıya yapılan adaklardan ve özellikle kurbanlardan söz edilmesi ve *bouleuterion*daki sunağın bir yüzünde tanrının betiminin yer alması, kült ihtimali sağlar. Hermes de kentte kültü olası tanrılardan birisidir.

⁷⁷² Wiemer – Kah 2011: 3 vd; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.

⁷⁷³ Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 320; Blümel – Merkelbach 2014: 456-457 Nr. 311.

⁷⁷⁴ Rumscheid 2000: 57.

⁷⁷⁵ Wiegand – Schrader 1904: 224-225 Abb. 215.

⁷⁷⁶ Wiemer – Kah 2011: 3 vd; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.

⁷⁷⁷ Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 183; Blümel – Merkelbach 2014: 388 Nr. 189.

2.2.5. ASKLEPIOS

Bilginin kolay ulaşılamadığı antik dünyada insanlar şifa için birçok şeye inanmak zorunda kalmışlardır. O dönemde tedavilerin maliyeti, riski ve acı verişini oluşu, hayatlarının her anında tanrılarıyla beraber olan insanları ilk çare olarak şifa tanrılarına yöneltmiş, bu inanış ve eğilim mantığa dayalı tıbbın doğuşu ile de devam etmiştir. MÖ erken 5. yüzyılda Yunanistan'da Asklepios kültü yayılırken diğer taraftan Hippokratik tıp da doğmaktadır. Öyle ki Hippokrat Yemini'nde Apollon'dan sonra ilk adı anılan tanrı Asklepios'tur⁷⁷⁸. Tanrı, kral Phlegyas'ın kızı Koronis ile Apollon'un⁷⁷⁹ oğlu olup *kentaur* Khieron tarafından eğitilmiştir⁷⁸⁰. Yunan ve Roma sanatında dinamik, orta veya ileri yaşta, sakallı, çıplak ayaklı veya sandaletli, sol omzundan topuklarına uzanan *hymation* ile görülür. Bir yılının⁷⁸¹ etrafına dolandığı sopa⁷⁸² atribütüdür.⁷⁸³

Asklepios tapınakları çeşitli işlevlere sahip alanlardan oluşan kompleks yapılar idi. Burada hekimlerden ziyade hekimlik bilgisine sahip rahipler görev almaktaydı⁷⁸⁴. Bu rahip hekimler topluluğuna Asklepios'a bağlılıklarından ötürü *Asklepiadai* denilmekteydi⁷⁸⁵. İlk Asklepieionlar MÖ. 6. yüzyılda kurulmuştur⁷⁸⁶. Kültün en eski izlerine Peloponnesos'ta rastlanır ve kıta Yunanistan'dan Anadolu'ya oradan da Hellenistik Dönem Mısır'ına ulaşır.

⁷⁷⁸ “Şifa veren Apollon adına, Asklepios, Hygieia, Panakaia ve bütün iyileştirici güçler adına yemin ederim ki, tüm tanrı ve tanrıçalar şahidim olsun, gücüm ve aklım erdiğince bu yemini ve sözümü tutacağım”. bk. Jackson 1999: 136-137. İlyada'da başarılı iki hekim Podaleirios ve Makhaon Tanrı Asklepios'un oğulları olarak anılır. bk. Hom. II. II. 729-733.

⁷⁷⁹ Asklepios ile Apollon arasındaki bağ, Apollon'un şifacı ve bilici tanrı olmasına ve müzik ile olan bağına dayanır, zira Asklepieion'larda da hastaların tedavisinde müzik, telkin ve rüyalar etkilidir. bk. Patacı 2016: 164. Epidauros sikkelerinin ön yüzünde Apollon, arkası yüzünde Asklepios betimi görülür. bk. Weisser 2006: 65.

⁷⁸⁰ Hom. h. 92; Ov. met. 101-103; Graves 2004: 199-200.

⁷⁸¹ Ölüyü alan ve yaşam da veren toprak ananın içinden çıkıp yine onun içinde gözden kaybolan yılının sağlık tanrısı ve şifa ile bağlantısı anlaşılabilir. Yılan aynı zamanda her yıl deri değiştirmesi ile yeniden doğuşu, gençleşme ve sağlığa kavuşmayı sembolize eder. bk. Jackson 1999: 139. Yılanın yeniden doğuş ve şifa ile bağı Mezopotamya mitlerinde de görülür. Gilgamiş destanında Gilgamiş, derin sularda yetişen gül gibi bir bitkinin sonsuz gençlik verdiğini öğrenir. Bitkiyi elde eden Gilgamiş'in, yolculuğu sırasında göle girdiği sırada bir yılan bitkiyi alır ve tekrar suya girdiğinde derisini atarak tazelenir. bk. Kutlu – Duralı 1973: 120-121; Rosenberg 2003: 321-322.

⁷⁸² Sopa olasılıkla Yunan gezginlerin uzun yürüyüşlerde kullandığı değneği sembolize eder ve Asklepios da insanlara şifa dağıtmak için uzun seyahatler yapmıştır. Ayrıca sopa, hasta insanlara bir destek anlamı da taşımış olmalıdır. Jackson 1999: 139.

⁷⁸³ Jackson 1999: 139; LIMC II, 640 Fig. 70-73; 642 Fig. 88-95. Kızı ya da Orphic Hymnos'lara göre karısı olan Hygieia da genellikle aynı şifa sembolü ile betimlenir. Şifa kültüründe yılının etkin olması, Athena tarafından Gorgon'un vücudunun sağ tarafındaki şifalı kanın Asklepios'a verilmesine değin uzanır. bk. Orph. h. 66, LXVI; Jackson 1999: 139; Patacı 2016: 167.

⁷⁸⁴ Serdaroğlu 1996: 12. Roma Dönemi'nde cerrahi içeren tıbbi müdahaleler hekim evleri ya da muayenehanelerinde ve *valetudinarium* denilen askeri hastanelerde yapılıyordu. bk. Baykan 2012: 43.

⁷⁸⁵ Güçlü bir lonca oluşturan Asklepiadai'ler arasından ünlü hekimler de çıkmıştır. Bunlardan birisi de MÖ 460 yıllarında Kos'ta doğan Hippokrat idi. Serdaroğlu 1996: 14.

⁷⁸⁶ Çoban 2016: 99. Bu tapınakların yapımının MÖ. 770 yıllarına kadar gittiği de öne sürülmüştür. Asklepios kültü kısa sürede benimsenmiş ve hızla yayılmıştır. 300 civarında Asklepios Tapınağı olduğu iddia edilmektedir.

MÖ 4. yüzyılda Epidauros'tan Tricca'ya ve Pergamon'dan Korinth'e kadar geniş bir coğrafyada Asklepios tapınakları görülür⁷⁸⁷. MÖ 295'te Roma'da veba salgınının başlamasıyla tanrı Romalıların yardımına çağırılmış ve Tiber nehri üzerindeki bir adaya tapınağı inşa edilmiştir⁷⁸⁸. Kült MS 2. yüzyılda Roma dininde önemli bir konuma ulaşmış, Hıristiyanlığın da popüler olduğu MS 3. yüzyıl sonları, Diocletianus döneminde (MS 284-305) halk Asklepios'a tapınmaya ve ona kurban sunmaya zorlanmış, bunu yapmayanlar ölümle cezalandırılmıştır⁷⁸⁹.

Epidauros⁷⁹⁰, Atina⁷⁹¹, Korinth⁷⁹², Kos⁷⁹³, Rodos, Kyrene ve Bergama⁷⁹⁴ Asklepieionlarında benzer tedavi yöntemleri uygulanmaktaydı⁷⁹⁵. Tapınağa gelen herkes öncelikle kurban sunumu⁷⁹⁶ ve törensel yıkanmayı kapsayan bir arınma töreninden geçmeliydi⁷⁹⁷. Rahiplerin denetimindeki bu törenden sonra şifa arayanlar tapınağın girişindeki *abatonda incubation* (tapınak uykusu) için istirahata çekilirdi. İnanişe göre geceleyin Asklepios hastaların arasında dolaşarak kızları (Iaso ve Panacea) ve kutsal yılanlarının yardımıyla hastalara şifa dağıtmaktaydı⁷⁹⁸. Burada sağlığına kavuşan kişiler güçleri ölçüsünde ödeme yaparak buradan ayrılırdı. Adak hediyeleri ise çeşitlilik gösterirdi; tanrı tasvirleri, adağı adayan hastanın veya hastalıklı uzvunun betiminin yanı sıra tıp aletleri, takılar, ufak kalkanlar, uçayaklar⁷⁹⁹, metal mutfak kapları, yiyecekler ve çelenk gibi sunular⁸⁰⁰.

⁷⁸⁷ Arıhan 2003: 55. Asklepios kült yerleri için bk. Walton 1894: 95-121; Riethmüller 2005: 354-358.

⁷⁸⁸ Jackson 1999: 4. Sikkeler de Asklepios kültünün yayılımını belgelerir. Balkan yarımadası ve Anadolu'da Asklepios sikkesi basan 255 darphane tespit edilmiştir. bk. Weisser 2006: 62 Abb. 25-26.

⁷⁸⁹ Maksimovic 2010: 239; Patacı 2016: 175. Asklepios ve Hz İsa mucizevi doğuşları, insanları iyileştirme güçleri, kurtacı oluşları, ölümleri diriltmeleri, ölüm ve yeniden doğuşları, *Asklepiad* ve havarileri gibi benzer özellikleri ile birbirlerine benzetilmişlerdir. bk. Patacı 2016: 178-179.

⁷⁹⁰ bk. Paus. 2.26.1; 2.27.2; Strab. XII. 5. 3; Burford 1969: 13 vd; Serdaroğlu 1996: 27; Jackson 1999: 142, 146.

⁷⁹¹ bk. Serdaroğlu 1996: 27; Jackson 1999: 148.

⁷⁹² bk. Waele 1933: 417-451; Serdaroğlu 1996: 27-28; Jackson 1999: 148.

⁷⁹³ bk. Strab. XIV. 2. 19; Serdaroğlu 1996: 26; Jackson 1999: 148-149; Karagöz 2002: 65.

⁷⁹⁴ bk. Paus. 2.26.9; Strab. XIII. 1. 44; Serdaroğlu 1996: 25; Riethmüller 2014: 492-507. Bergama yakınlarında Alliano'i'de de külte dair buluntular kaydedilmiştir. bk. Yaraş 2002: 191.

⁷⁹⁵ Serdaroğlu 1996: 12.

⁷⁹⁶ Tanrı Asklepios'a domuz, koç, keçi veya horoz kurban edilirdi. Horoz Hermes, Ares, Helios ve Kore için de tercih edilirdi. bk. Walton 1894: 79-80; Asal 2002: 73.

⁷⁹⁷ Vitruvius, Asklepios ve diğer sağlık tanrılarına yapılacak ufak tapınakların kaynak suları olan sağlıklı yerlerden seçilmesini gerektiğini ve böylece hem şifaya kavuşulacağı hem de tanrının itibarının artacağını dile getirir. bk. Vitr. 10-11. Asklepios kültü için su kaynağı vazgeçilmez bir öğedir. bk. Croon 1967: 225-246.

⁷⁹⁸ Aristophanes'in Plutos adlı eserinde zenginlik tanrısının Zeus tarafından kör edilen gözlerinin Asklepieion'da mucizevi bir şekilde iyileşmesi tanrıya olan derin bir bağlılıkla anlatılmıştır Aristoph. Plut. 80 vd.

⁷⁹⁹ Asal 2002: 73.

⁸⁰⁰ Waele 1933: 442-443 Fig. 4; Jackson 1999: 143.

Anadolu’da Asklepios dışında diğer Yunan tanrılarına da insanlar kimi zaman şifa bulma ümidiyle başvurmuş ve sunular bırakmışlardır⁸⁰¹.

Bir Ion kenti olan Priene’de de Sağlık Tanrısı Asklepios’un varlığı kanıtlanmış olup arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntular bu kulte dair önemli veriler sunmaktadır.

2.2.5.1. Arkeolojik Buluntular

Priene’de günümüze değin yapılan kazılarda Tanrı Asklepios’a dair buluntular kısıtlı olmakla birlikte tanrının kentteki varlığını kanıtlar niteliktedir. Kent merkezinde, agoranın doğusunda bulunan kutsal alan Asklepios’a atfedilmektedir (**Resim 162**). Kutsal alanın kuzeyinde bulunan “Asklepieion” ibareli bir yazıt dışında tanrı ile ilgili herhangi bir yazıt mevcut değildir. Sikke örnekleri de oldukça kısıtlıdır. Ancak *bouleterion*daki sunak üzerindeki Asklepios betimi, tanrının kentteki varlığı için önemli bir delildir.

2.2.5.1.1. Tapınak ve Sunak

Agoranın doğusuna bitişik yapılan kutsal alan Schrader tarafından ilk olarak Asklepios’a atfedilmiştir⁸⁰². Ancak daha sonraki yıllarda Schede, Zeus’un Priene için önemli bir tanrı olması, MÖ 230-190 yıllarına tarihli Büyük İskender sikkelerinde sıklıkla görülmesi, yazıtlarda Olympos epiteti ile birçok kez karşımıza çıkması⁸⁰³ ve kentin en yüksek memuru *stephanephoros*un⁸⁰⁴ Zeus kültüyle olan bağlantısını dikkate alarak kutsal alanın sahibinin Zeus olduğunu savunmuştur⁸⁰⁵. Bu konuda kutsal alanın doğusunda bulunan bir sunağın da etkisi büyüktür. Ancak Zeus Aithrios’a adanmış olan MÖ 1. yüzyıl veya sonrasında tarihlendirilmiş, 30 cm x 15 cm boyutlarındaki sunak⁸⁰⁶ herhangi bir yerden buraya taşınmış olabilir⁸⁰⁷. Ayrıca Schede, alanın Asklepios veya Zeus’a atfedilmesi konusunda bir başka

⁸⁰¹ MS 2. - 3. yüzyılda Phrygia bölgesinde tapınım görmüş yerel Zeus kültlerinden birine adanmış bir adak steli üzerinde adağı sunan kadının başının iki tarafında bir çift göz betimlenmiştir. Ayrıca Kula’da bulunmuş bir adak yazıtında da iyileşmek için Tanrıça Artemis’ten yardım istenmektedir. Söz konusu yazıtta “Meltine, ayaklarının şifa bulması için, bu adağı Artemis Anaeitis ve Men Tiamou’ya sundu” denilmektedir. MS 170-210 tarihli Afyon-Emirdağ buluntusu uzuvlu adak stelleri, Zeus’un bölgedeki yerel kültleri olan Alsenos, Orokoreites ve Petarenos’a adanmıştır. bk. Asal 2002: 73-74.

⁸⁰² Wiegand – Schrader 1904: 136-146.

⁸⁰³ Schede 1934: 103; Blümel – Merkelbach 2014: 378-381 Nr. 169-176.

⁸⁰⁴ bk. Hiller von Gaertringen 1906: Nr. 113.

⁸⁰⁵ Schede 1934: 103; Schede 1964: 58.

⁸⁰⁶ bk. Hiller von Gaertringen 1906: Nr. 184; Blümel – Merkelbach 2014: 381 Nr. 176.

⁸⁰⁷ Kienlin 1998: 83. Kutsal alanda MÖ 3. yüzyıla ait “Pan”a adanmış mermer bir sunak ile MÖ 2. yüzyıla ait bronz bir heykelin yazıtlı kaidesi bulunmuştur. Asklepiion’daki Bizans kale duvarında bulunan heykel kaidesindeki yazıtta Metrophantos oğlu Leontiskos isimli birisinin tüm tanrılara heykel adadığı yazılıdır. bk. Hiller von Gaertringen 1906: 139 Nr. 197-198; Blümel – Merkelbach 2014: 399-400 Nr. 200, 202.

öneri olarak tıpkı Pergamon'da olduğu gibi ortak kutsal alan olabileceğini düşünmüştür⁸⁰⁸. Ancak Pergamon'da tanrı net şekilde Zeus Asklepios olarak geçmektedir⁸⁰⁹. Oysa Priene'de böyle bir isimlendirmeye rastlanılmamıştır. Bunun yanı sıra çift tanrılı bir tapınağın galerisinde daha alt derecedeki bir tanrının adı onur yazıtında geçerken Zeus'un anılmamasının olasılığı mümkün değildir⁸¹⁰.

Agoranın doğu galerisinin arka duvarı Asklepios kutsal alanının batı sınırındır⁸¹¹. Kutsal alan kuzey – güney 30 m, doğu – batı 29.67 m ölçülerinde kare biçimlidir. Alanın yüzeyi kuzeyde anakayanın düzleştirilmesiyle, güneyde ise doldurmayla düzeltilmiştir. Schrader alanın doğusunda bulunan ante üzerindeki bir onur yazıtında geçen ifadeden dolayı kutsal alanın Asklepios'a ait olduğunu kabul etmiştir⁸¹². Sonraki yıllarda alanın kuzeyinde bulunan mimari parçaların detaylı çalışması sonucunda küçük bir alınlığın galeriye ait olduğu ve galerinin rekonstrüksiyonunda gömme sütuna benzer bir ayak olduğu görülür. Bu ayak üzerindeki az evvel bahsedilen MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen yazıtta (**Kat. No. 53**) “**Asklepieion'a girişte sağda ...**”⁸¹³ ifadesi yer almaktadır⁸¹⁴.

Kutsal alanın kuzey kısmında yer alan galeri, agora galerisinin arka duvarına dayanır. Dor düzeninde inşa edilmiş olan kuzey galerinin⁸¹⁵ iki basamaklı krepisinden sadece alt katı korunmuştur⁸¹⁶. Alanın güneyinde tespit edilen ve fonksiyonu bilinmeyen destek duvarı ve bölmeler ise Kienlin'e göre *abaton* yani Asklepieion'lardaki kutsal yatakhane olabilir⁸¹⁷.

Propylon, tapınak ve sunağın aksında olmayıp kuzeyde, kuzey galerinin güneydoğu köşesine yakın yerleştirilmiştir. Propylondan günümüze sadece kayaya oyulmuş basamakları ile blok taşlar için açılmış yuvalar kalmıştır. Basamaklar halka açık kısma, sokağa uzanmaktaydı. Propylonun her iki tarafında blok taşlardan örülmüş bir duvar mevcuttu. Sokağın batı kısmını sınırlayan bu duvar ayrıca kutsal alanı güney yönde desteklemekteydi⁸¹⁸. Propylonun yanındaki alanda bir kil boru hattı açığa çıkartılmıştır. Bu kutsal alanda suyun

⁸⁰⁸ Schede 1934: 106.

⁸⁰⁹ Aristides (Hieroi Logoi 23, 456)'den aktarıldığına göre Asklepios'a Smyrna'da da Asklepios Zeus adı altında tapınılıyordu. bk. Akar Tanrıver 2017: 119.

⁸¹⁰ Kienlin 1998: 85.

⁸¹¹ Koenigs 1994: 467. Magnesia ve Thasos'da agora içinde tapınak örnekleri mevcuttur. bk. Felten 1983: 88.

⁸¹² Wiegand – Schrader 1904: 136-137.

⁸¹³ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19 satır 43-47; Blümel – Merkelbach 2014: 78-82 Nr. 25.

⁸¹⁴ Koenigs – Kienlin 1999: 156.

⁸¹⁵ Koenigs 1994: 467.

⁸¹⁶ Kienlin 1998: 79.

⁸¹⁷ Kienlin 1998: 84-85.

⁸¹⁸ Rumscheid 2000: 60.

kullanımında olduğunun en açık delilidir. Başta Asklepios kültü olmak üzere birçok kültürde su kutsal arınmada en önemli elamandır⁸¹⁹.

Alanda ilk çalışmaları yapan Schrader bulunan ante kaidelerine dayarak tapınağın prostylos olduğunu düşünmüştür (**Resim 163**)⁸²⁰. Ancak tapınağın ante kaidelerini ve *toichobat* bloklarının ölçülerini inceleyen H. Bankel, tapınağın prostylos değil anteli tapınak olduğunu savunmuştur (**Resim 164**)⁸²¹. Tapınağın euthyteriası 8.50 m x 13.50 m ölçülerindedir⁸²². Tapınak Ion düzeninde inşa edilmiştir ve Athena tapınağının biçimleri birebir uygulanmıştır. Tapınağın güneydoğu köşesinin önünde bulunan⁸²³, üzerindeki bronz ayak izinden dolayı olasılıkla kült heykeline ait olan 3,20 m genişliğinde bir kaidenin boyutu⁸²⁴ dikkate alınırrsa burada bir tanrı çiftinin, Schede'ye göre Zeus ve Hera'nın heykeli bulunmuş olmalıdır⁸²⁵. Ancak tapınak Asklepios'un kabul edildiği için bu ikili kaide de Asklepios ve Hygeia yer almış olmalıdır.

Tapınağın doğusunda ve kendi aksında sunak bulunur. Günümüze sadece 0,25 m yüksekliğinde *euthyteria* kısmı korunmuş yapı 3,76 m genişliğinde ve 3,37 m derinliğindedir⁸²⁶. Sunak kısmen kayalık, kısmen de taştan yapılmış bir *euthyteria* üzerine inşa edilmişti. Üst yüzündeki destek yuvaları ve zıvana delikleri sunağın, batı kısımdan basamaklarla ulaşılan, üç tarafı duvarlarla çevrili küçük bir şey olduğunu düşündürür⁸²⁷.

Schede, bu tapınağın mimari ve süslemede Athena Tapınağı'nı taklit etmesini dikkate alarak ve tapınağı bezeme stiline göre değerlendirerek MÖ 3. yüzyıla tarihlenmiştir⁸²⁸. Ancak Rumscheid'e göre Magnesia'daki agora doğu galerisinin propylonu ile Samos Heraionu yeni sunak binası ve Athena Tapınağı propylon örnekleri, tasarlanmış bezemelerin sonrasında taklit edilebileceği ya da korunabileceğini göstermektedir. Asklepios Tapınağı da MÖ 334'ten önce Pytheos tarafından tasarlanıp sonrasında kopyalanmış olma olasılığı vardır⁸²⁹. Rumscheid'e göre tapınak, bezeme stiline göre Erken Hellenistik Dönem'e ait değildir. Mimari ve bezemeler açısından tapınak en erken MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında

⁸¹⁹ Kienlin 1998: 85.

⁸²⁰ Wiegand – Schrader 1904: 140.

⁸²¹ Deutsches Archäologisches Institut 1989: 684.

⁸²² Rumscheid 2000: 63.

⁸²³ Schede 1964: 61 Abb. 73-74.

⁸²⁴ Wiegand – Schrader 1904: 141.

⁸²⁵ Schede 1964: 61.

⁸²⁶ Wiegand – Schrader 1904: 139.

⁸²⁷ Rumscheid 2000: 63.

⁸²⁸ Schede 1964: 61.

⁸²⁹ Rumscheid 1994: 193.

yapılmıştır⁸³⁰, bu inşaat bittiğinde agora galerisinin odaları da kaldırılmıştır⁸³¹. Tapınak, agoranın doğu galerisinin arka duvarını kesmesinden dolayı olasılıkla önce agoranın doğu galerisi, ardından kutsal alanın kuzey galerisi, son olarak da tapınak yapılmıştır⁸³². Kienlin'e göre de tapındaki ayrıntılar çok muhtemel MÖ 2. yüzyılın sonlarına doğru oldukça geç bir inşaat dönemine işaret etmektedir⁸³³.

2.2.5.1.2. Kabartma

Kent merkezinde, Asklepios Tapınağı'nın hemen kuzeyinde yer alan *bouleterion*daki sunakta Asklepios, Apollon, Herakles ve Hermes betimleri dikkat çeker. Yapının geçirdiği yangına rağmen hem sunak hem de oturma basamakları korunmuştur⁸³⁴. 79 cm yüksekliğinde tek bir mermer bloktan yapılmış sunağın kaidesi 8 cm yüksekliğinde, 1,08 m uzunluk ve genişliğinde iki mermer levhadan oluşur. Sunağın en üst levhası ise 80 cm genişliğindedir. Zengin bir bezemeye sahip olan sunak, yangının etkisi ile bezemelerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Sunağın dört yüzünün her birinde kabartma olarak yapılmış amblem şeklinde tanrı büstleri yer alır. Büstler arasına boğa başlarıyla birlikte defne benzeri yapraklardan yapılmış kalın girlandlar işlenmiştir. Sunağın güney kısmındaki betimlemede Tanrı Asklepios görülür (**Resim 165**). Asklepios'un sol omzundan aşağı inen mantosu ve sağ omzunun üzerinde kıvrılmış halde bir yılan bulunur⁸³⁵. Tanrının baş ve gövde detayları genel tipolojine uygun bir şekilde verilmiştir. Sunağın ayak ve taç silmelerindeki kabartma bezemeler sebebiyle Rumscheid sunağı Geç Hellenistik–Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmiştir⁸³⁶.

2.2.5.2. Nümizmatik Buluntular

Priene kazılarında Tanrı Asklepios'u betimleyen 2 farklı stilde sikkeler bulunmuştur. Sikkeler Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olup bronzdur. İlk sikke (**Resim 166**) imparator Hadrianus Dönemi (MS 117-138) basımıdır ve sikkenin ön yüzünde imparatorun defne çelenkli sola dönük portresi ile lejand (*ΑΔΡΙΑΝΟC CE*) yer alır. Sikkenin arka yüzünde ise kentin ismi (*ΙΙΡΗ ΝΕΩΝ*) ile tanrının betimi vardır⁸³⁷. Tanrı ayakta ve başı sağına dönük,

⁸³⁰ Rumscheid 1994: 197-198.

⁸³¹ Koenigs 1994: 467.

⁸³² Rumscheid 2000: 65.

⁸³³ Kienlin 2004: 86.

⁸³⁴ Wiegand – Schrader 1904: 222.

⁸³⁵ Wiegand – Schrader 1904: 224-225.

⁸³⁶ Rumscheid 2000: 57.

⁸³⁷ Regling 1927: 109, 135 Taf. V 204 (Regling'in yayınında sikkenin 6 örneği mevcuttur. Ölçüler: 19-24 mm; 9.55 gr (1), 6.48 gr (2), 5.79 gr (3), 4.75 gr (4), 6.26 gr (5), 5.92 gr (6));

vücudu cepheden betimlenmiştir. Vücudunun üst yarısını açık bırakan ve sol omuzdan aşağıya düşen *himation* giyen tanrının başında bir başlık vardır. Asklepios sağ eliyle yılan dolanmış asasına dayanır, genel itibari ile güçlü ve dinamik bir yapıdadır. Tanrının kimliğinin belirlenmesinde vücut yapısı ve duruşu ile özellikle yılanlı asası etkilidir. Asklepios'un bu tip betimi gerek heykel gerekse de sikkelerde sıklıkla görülmektedir.

Kentte bulunmuş bir diğer Asklepios betimli sikke (**Resim 167**) de genel itibariyle ilk örneğe benzer stildedir. Roma imparatoru Commodus Dönemi'ne (MS 180-192) ait bronz sikkenin ön yüzünde imparatorun defne çelenkli portresi ve ismi (*KOMOΔOC*) yazılıdır. Arka yüzünde de bir önceki örnekte görüldüğü şekilde Asklepios betimi ve kentin ismi (*ΠΙΠΗΝ ΕΩΝ*) yer almaktadır⁸³⁸. Tanrı ayakta ve başı sağına dönük, vücudu cepheden verilmiştir. Üzerine sardığı ve sol omuzdan aşağıya düşen *himation*, gövdesini açık bırakmıştır. Başında başlık vardır. Tanrı sağ eliyle yılanlı asasına dayanır; genel görüntüsüyle önceki örnekten daha dinamik ve güçlü bir yapıya sahiptir. Tanrının gövdesi vurgulanmış ve diğer örnekten farklı olarak sağ bacak ileriye doğru atılarak sol kalça geriye itilmiş ve böylece kıyafet gerdirilmiştir. Kentte bulunan her iki tip sikkede Asklepios'un birçok heykel ve sikkede kullanılan karakteristik tipinden yararlanılmıştır⁸³⁹.

2.2.5.3. Epigrafik Buluntular

Kutsal alanın kuzeyinde bulunan mimari parçaların detaylı çalışması sonucunda küçük bir alınlığın galeriye ait olduğu ve galerinin rekonstrüksiyonunda gömme sütuna benzer bir ayak olduğu görülür. Bu ayak üzerinde MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen yazıtta (**Kat. No. 53**) “**Asklepieion'a girişte sağda ...**”⁸⁴⁰ ifadesi yer almaktadır⁸⁴¹.

ἵνα τε ἡ ἀναγραφὴ τοῦδε τοῦ ψηφίσματος γένηται ὑ[π'] αὐτῶν ἐν τῇ παρατά[δι] τῆς στοάς τῆς ἐν τῷ **Ἀσκληπιήῳ** τῇ ἐνδέξια εἰσπορευομέ[ν]ων⁸⁴².

www.smb.museum/mk_priene/index.php?object_id=15983 (30.01.2020) (Sikkenin bir örneği 1999 yılında Demeter Kutsal Alanı'nda bulunmuştur).

⁸³⁸ Regling 1927: 110 Taf. V 208 (Regling'in yayınında sikkenin 1 örneği mevcuttur. Sikke 18 mm; 3,95 gr).

⁸³⁹ Smyrna'da bulunan Asklepios sikkesi (MS 175-177) de aynı tiptedir. bk. Akar Tanrıver 2017: 121 Res. 1.

⁸⁴⁰ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19 satır 43-47; Blümel – Merkelbach 2014: 78-82 Nr. 25.

⁸⁴¹ Koenigs – Kienlin 1999: 156.

⁸⁴² Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19 satır 43-47.

2.2.5.4. Değerlendirme

Bir tanrı ya da tanrıçanın herhangi bir kentte kültürünün olduğunun veya saygı gördüğünün en açık delillerinden birisi sikkeler üzerindeki betimlerdir. Antik dünyada sikkeler her ne kadar propaganda amacıyla kullanılmış olsalar da o kentin *panteonunun* da en güzel göstergelerindedir. Kentte bulunan her iki tip Asklepios betimli sikkede tanrının genel tipi kullanılmıştır. Tanrı ayakta, vücudunun alt yarısını örten ve gövdesini açık bırakarak sol omuz üzerinden düşen *himation* giymiş, sakallı, güçlü ve dinamik bir yapıda ve sağ eli ile yere dayadığı yılanlı asasını kavramaktadır. Tanrının kimliğinin belirlendiği sikkelerin sayıca az olmasına rağmen bu durum kentte tapımının olmadığı anlamını taşımaz.

Kentte bulunan bir yazıtta *Asklepieion*'dan bahsedilmesi⁸⁴³, *bouleterion*daki sunakta büst halinde kabartmasının yer alması ve agoranın doğusundaki tapınağın ona atfedilmesi⁸⁴⁴ sebebiyle Tanrı Asklepios'un kentte saygı gördüğü ve kültürünün olduğu kabul edilir. Tedavi yöntemlerinin yetersiz olduğu ve hastalıklarla ilgili birçok şeyin bilinmediği antik dönemde kent halkının sağlıklarına kavuşmaları için tanrılarına yalvardığı ve özellikle bu tanrının sağlık tanrısı olması gerektiği gerçeği ile bizler Asklepios'un kent için önemli bir tanrı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak buluntu ve yazıtların sayıca az olması Asklepios'un kentte en büyük tanrılardan ziyade ikinci planda bir tanrı olduğunun işaretçisi olmalıdır.

⁸⁴³ bk. Hiller von Gaertringen 1906: 28-29 Nr. 19 Satır 43-47; Blümel – Merkelbach 2014: 78-82 Nr. 25.

⁸⁴⁴ Tapınağı Asklepios'a atfedenler: Wiegand – Schrader 1904: 136-146; Kienlin 1998; Bankel 2003. Tapınağı Zeus'a atfedenler: Schede 1934: 103; Schede 1964: 58; Rumscheid 1994.

2.2.6. PAN

Hermes'in oğlu, keçi ayaklı, çift boynuzlu, dağınık saçlı ve gürültüyü seven çoban tanrı Pan (Πάν, Πανός)⁸⁴⁵, Nymphe'lerle vadilerde, dere boylarında, çalılıklar arasında yaşayan, vahşi doğanın simgesidir⁸⁴⁶. Yaygın bir inanışla tanrı, Hermes ile Pleidlar'dan Maia'nın oğlu olup kökeni ile ilgili farklı söylemler de bulunur. Bir elinde syrinks diğer elinde pedum taşıyan tanrıya özellikle Arkadia'da büyük saygı gösterilir, kendisine bal ve keçi sütü sunusu yapılırdı⁸⁴⁷.

Homerik Hymnos'ta yer alan Pan, Epidauros'ta bulunan bir şiirde Meter ile birlikte anılır. Ayrıca Asklepios Tapınağı'nda Sophokles'in Paian adlı Klasik Dönem şiirinde de Pan'a yer verilir. Orpheus'un 11. şiirinde Pan, evrenin tanrısı olarak nitelendirilir⁸⁴⁸. Herodot, Mısır dilinde Mendes kelimesinin teke ve Tanrı Pan anlamlarında kullanıldığını, ayrıca Atina'nın koruyucu tanrılarında birisi olan Pan'a akropol eteklerinde bir tapınak yapıldığını bildirir⁸⁴⁹.

Pan⁸⁵⁰, MÖ 5. yüzyılda Arkadia'da ortaya çıkarak Attika, Boetia, Yunan adaları⁸⁵¹ ve İtalya'nın batısına ulaşmıştır. Pan'ın Anadolu'daki izleri kısıtlı olmakla beraber⁸⁵² Anadolu'daki en eski betimleri MÖ 5. yüzyıl sonu ve 4. yüzyıl başında özellikle sikkeler üzerinde⁸⁵³, Hellenistik ve Roma Dönemi'nde ise çoğunlukla terrakotalarda görülür. Betimler Hellenistik Dönem öncesinde Anadolu'nun güneybatı ve kuzeybatısında yoğunlaşırken Pan, sakalsız genç bir insan başı ya da uzun boynuzlu olarak işlenmiştir⁸⁵⁴. Hellenistik Dönem'de ise kısa ve sert tüylü teke görünümünün yanısıra Telephos frizi gibi örneklerde sakalsız ve genç bir başa sahiptir⁸⁵⁵. Anadolu'da Ephesos, Pergamon, Mykale, Miletos, Didyma, Knidos,

⁸⁴⁵ Çelgin 2011: 489.

⁸⁴⁶ Hom. Hym. XIX 5-10.

⁸⁴⁷ Bayladı 2005: 390-391. Pan için bk. Hom. Hym. XIX; Hdt. II. 146; Erhat 2003: 235; Graves 2004: 111-115; Agizza 2006: 123-126. Çam fıstığı, meşe, söğüt, çınar ve karaağaç tanrının kutsal ağaçlarıdır. bk. Boyana 2005: 185.

⁸⁴⁸ Boyana 2005: 178-180. Tanagra'dan MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısının bir kabartmasında Pan ve Ana Tanrıça birlikte yer alır. Ayrıca Boiotia'da bulunan bir kaptada bu birliktelik görülür.

⁸⁴⁹ Hdt. II. 46, VI. 105.

⁸⁵⁰ Pan çobanlardan başka avcılarının da tanrısıdır. Ayrıca savaşçı olup özellikle Arkadia'daki Heraia olmak üzere birçok kent sikkesinde tanrı, kargı, miğfer ve zırh ile savaşçı şekilde gösterilmiştir. bk. Boyana 2005: 184.

⁸⁵¹ Pan, Lesbos'un önemli tanrılarında birisidir. Kos'ta Paneia bayramı kutlanmış, ayrıca Rhodos, Andros, Syros, Paros, Melos, Kreta ve Amorgos'ta külte dair izler bulunmuştur. bk. Boyana 2005: 174.

⁸⁵² Tuchelt 1999-2000: 147. Pan buluntuları için ayrıca bk. Boyana 2005.

⁸⁵³ Pan, MÖ 5. yüzyılda Idyma ve Phokai sikkelerinde, MÖ 4. yüzyılda Limyra ve Phokai sikkelerinde görülür. bk. Çelgin – Kürkçü 2016: 247.

⁸⁵⁴ Tuchelt 1999-2000: 147 vd. Betimlemelerde Pan yalnız başına, Nymphelerle ya da diğer figürlerle birlikte görülür.

⁸⁵⁵ Tuchelt 1999-2000: 151. Anadolu'dan Hellenistik Dönem Pan tasvirleri için bk. Tuchelt 1999-2000.

Apollonia, Termessos ve Lydai'da Pan tapınımı mevcuttur⁸⁵⁶. Ancak, Anadolu'da tek Pan Tapınağı olarak Kilikia'daki Korykia mağarası bilinir. İmparatorluk Dönemi'nde burada Pan'a tapınım, Hermes ve Nympheler ile birliktedir⁸⁵⁷. Ayrıca Termessos'ta yamuk planlı, pencere ve iki kapılı, tabanı kayalık, duvarları amorf kireç taşlarından oluşan yapı, içerisinde bulunan MÖ 1. yüzyıla ait adak yazıtından dolayı Pan'ın kült yapısı olarak kabul edilir⁸⁵⁸.

Pan, Olympos tanrılarında özellikle Dionysos ile bağlantılıdır. Bunun sebebi olasılıkla Pan'ın *satyr*ler gibi vahşi bir tabiata sahip olması ve şarap içmesidir. Pan tapınının çoğunlukla kırsal kesimlerde tutunması, tanrının doğal yükseltiler ve mağaralarda anılması, bu tanrının dağların karakterine benzer şekilde gürültülü ve çılgın bir ruha sahip olmasından kaynaklanır⁸⁵⁹.

Priene'de de MÖ 3. yüzyıldan itibaren Pan'a dair buluntular görülmektedir. Bronz bir heykelcik, terrakotta figürinler ve yazıtlardan oluşan bu buluntular, tanrının kültüründen ziyade onun kentteki varlığını kanıtlar. Buluntular ışığında Priene'de kültü olası tanrılardan birisinin Pan olduğu söylenebilir.

2.2.6.1. Arkeolojik Buluntular

Priene'de Pan'a dair arkeolojik buluntular bronz bir heykelcik ve dört adet terrakotta figürinden oluşmaktadır. Bir figürinde tanrıya Eros eşlik etmektedir.

2.2.6.1.1. Bronz Heykelcik

Kentte yapılan kazılarda Priene'nin batısında, E5 insulasında küçük bronz bir Pan heykelciği (**Resim 168-169**) bulunmuştur. Düzensiz şekilli bir kayanın üzerinde bacak bacak üzerine oturan Tanrı Pan, iki eliyle sakalı hizasında tuttuğu *syrinks*i çalar şekilde betimlenmiştir. Tanrının uzun başında yüz detayları zorlukla seçilmektedir. Tanrının sırtının dış hatları kambur bir formdadır. Çıplak üst gövde insan şeklinde iken omurganın ucundaki küçük kuyruk ve toynaklarla biten bacaklarla gövdenin alt kısmı keçi biçimindedir. Heykelcikte bir yere asılmak için delik mevcut değildir. Buluntu yeri, bu parçanın işlevi ve tarihi konusunda herhangi bir katkıda bulunmaz. Kentte genellikle nadiren bulunan bronz

⁸⁵⁶ Tuchelt 1999-2000: 154; Çelgin – Kürkçü 2016: 249-251.

⁸⁵⁷ Tuchelt 1999-2000: 156. Enez'de "Agia Triada" adlı yer altı şapelinde Pan ile dans eden iki Nymphe kabartması bulunmuştur. Bu buluntudan dolayı burasının Pan mağarası olduğu iddia edilmiştir. bk. Boyana 2005: 170-171.

⁸⁵⁸ Çelgin – Kürkçü 2016: 240-241.

⁸⁵⁹ Boyana 2005: 186.

buluntular arasında nadide bir eser olan söz konusu heykelcik, eski yapıların terk edilmesinin ardından MÖ 2. yüzyılda insula E5'i düzleştirmek amacıyla kullanılmış, yer yer 2 metreyi bulan derinliğe sahip moloz tabakasından gelmiştir. Bu sebeple Pan'ın buluntu yeri ile işlevsel bağlantısını kurmak imkânsızdır⁸⁶⁰. İşlevi ve tarihi bilinmeyen bu eser, kentte Pan'ın varlığı için önemli bir delildir.

2.2.6.1.2. Terrakotta Figürinler

Terrakotta figürinlerden ilki (**Resim 170**) 19 numaralı evde bulunmuştur. Sadece baş ve gövdenin üst kısmı korunan olan bu örnekte her iki kol, dirseğin yukarisından kırılmış, sakal ile boynuzlar da zarar görmüştür. Sol kısımda ateş izleri mevcuttur. Çıplak ve geniş gövdede karın kasları vurgulanmıştır. Baş, sağa eğilerek sola dönmüştür. Enseye uzanan dağınık görünümlü saçın çevirdiği yüzde ağız hafif aralık, burun geniş, gözler kapalı, kulaklar büyük, sivri ve diktir. Alında bir çift boynuz yer alır⁸⁶¹.

Kentte bulunmuş bir diğer Pan figürininin (**Resim 171**) sadece boyundan itibaren baş kısmı korunmuştur. Pan, bu örnekte omzunda keçi ve başında *thymiaterion*⁸⁶² ile betimlenmiştir. Venüs halkalarının işlendiği güçlü boyun üzerindeki baş, hafifçe sağa dönmüştür. Kaşların çatılmasıyla güçlü bir ifade kazanan yüzde hafif aralık ağız, düz ve yukarı kalkık burun, alında yukarı doğru incelerek sivrilen bir çift boynuz yer alır. Küçük kulaklar, dik ve sivridir. Alnın gerisine, başa sarmaşık çelengi takılmış ve sonrasında bir *thymiaterion* yerleştirilmiştir⁸⁶³.

Batı Kapısı Caddesi'nin kuzeyindeki 4 numaralı dükkânda Eros'a *syriks* çalmayı öğreten Pan figürini (**Resim 172**) bulunmuştur. Yüksek bir kaide üzerinde duran figürlerin üst sınırını büyük, yarı açılmış kanatlar oluşturur. Keçi bacaklı ve sakallı olan Pan, göğsünün ön kısmında düğümlenen *chlamys* benzeri kürk dışında çıplaktır. Pan'ın solunda, yüksek bir

⁸⁶⁰ Winter 2007: 277 vd. Heykelciğin üst kısmı 3,5 cm yüksekliğinde iken kayanın plaka benzeri genişlemesi ile oluşturulmuş yüzeyin yüksekliği 1,8 – 2,2 cm arasında değişmektedir. Heykelcik, bu boyutu ile nadir bir örnektir. Bronz heykelciğin geldiği moloz tabakasındaki seramikler MÖ 4. yüzyılın sonlarından Augustus Dönemi'ne değin tarihlenmiştir. Bu sebeple Pan heykelciğinin tarihi için *terminus ante quem* söz konusudur.

⁸⁶¹ Rumscheid 2006: 491 Nr. 263 Taf. 111/2-3, 5-7 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1382. KY 8,5 cm. Kil, açık kahverengidir. Pan'ın vücudunda turuncu kahverengi ve koyu kahverengi, saçta kırmızimsı kahverengi renk görülür. Figürinin arkasında oval buhar deliği mevcuttur. Figürin, MÖ 135'ten önceye tarihlenir).

⁸⁶² Θυμιατήριον: Antik Dönem'de kullanılan tütsülük ya da buhurdanlıktır. bk. Akkurnaz 2016: 174-175.

⁸⁶³ Rumscheid 2006: 492 Nr. 266 Taf. 113/1-2 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1591. KY 11,5 cm. Kil, açık turuncu kahverengidir).

kayalık ya da ağaç kütüğü üzerinde büyük oranda çıplak Eros oturmaktadır. Bacaklarını çapraz şekilde aşağı sarkıtmış olan Eros, *syrinks*i aralık olan ağızıyla çalıyor izlenimi verir⁸⁶⁴.

Buluntu yeri bilinmeyen son figürinde (**Resim 173**) elinde *syrinks* ve *pedumla* ayakta duran Pan betimlenmiştir. Pan'ın sakalı *syrinks*in üzerine gelir, dirsekten bükülmüş sol kolu gövde önüne uzanmış ve sol el neredeyse aynı uzunlukta yan yana sekiz borudan oluşan *syrinks*i ve omuz hizasında *pedum* tutmaktadır. Sol kol üzerinde olasılıkla kürk ya da mantonun birikmiş kıvrımları görülür⁸⁶⁵.

2.2.6.2. Epigrafik Buluntular

Priene kenti kazı ve araştırmalarında Pan'ın adının geçtiği dört yazıt bulunmuştur. Bunlardan ilki (**Kat. No. 54**) Asklepion'da bulunan bir sunak üzerinde yer almaktadır. MÖ 3. yüzyıla tarihli yazıtta sadece “Πανός” (Pan) kelimesi mevcuttur⁸⁶⁶.

MÖ 2. yüzyıla gelindiğinde Athena terasının kuzeydoğusundaki Bizans kilisesinin duvarında kullanılmış, Meter Phrygia rahiplik satış belgesini içeren bir yazıtta (**Kat. No. 23**) Pan'a yer verilir:

παρέξε-

4 ται δὲ ἡ πόλις ἱερεῖον τῆι μὲν Μητρὶ πρόβατον,

[Παν]ὶ δὲ ἀλέκτορα, Ἑρμῆ δὲ καὶ Ζανὶ ἄρννας δύο.

“Kent, kurban hayvanı olarak Meter için bir koyun, (Pan) için bir horoz,

Hermes ve Zeus için iki kuzuyu hazır bulunduracak”⁸⁶⁷.

Kutsal Stoa'nın batı duvarında MÖ 129'dan sonraya tarihli, Kydimos oğlu Moschion için bir onur kararı yer almaktadır. Bu kararın 261. satırında yeni ayın ilk gününde Zeus

⁸⁶⁴ Wiegand – Schrader 1904: 346 Abb. 407; Rumscheid 2006: 514 Nr. 331 Taf. 141/4, 142/1 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8627. KY 20,6 cm. Kil, açık kahverengi olup beyaz kaplama kısmen korunmuştur. Eros'un mantosu ve Pan'ın göğsü, boynu, yüzü ve kürkünde kahverengi-turuncu boya kalıntıları mevcuttur. Figürin, afet katmanına yani MÖ 135'ten önceye tarihlenir).

⁸⁶⁵ Rumscheid 2006: 491 Nr. 264 Taf. 111/4 (Aydın, Balat Müzesi, Env. No. bilinmiyor, Priene-Kasa X/3. KY 5,7 cm. Kil parlak, çekirdekte koyu tonda olup boya kalıntıları mevcut değildir).

⁸⁶⁶ Wiegand – Schrader 1904: 139; Hiller von Gaertringen 1906: 139 Nr. 197; Blümel – Merkelbach 2014: 399 Nr. 200.

⁸⁶⁷ Wiemer – Kah 2011: 4; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361 Nr. 145.

Olympios, Hera, Athena Polias ve **Pan Arogos**⁸⁶⁸ için büyükbaş hayvan kurban edildiği ve sonraki gün kurbandan arta kalanların vatandaşlara dağıtıldığından söz edilmektedir⁸⁶⁹.

Son olarak Asklepieion'un güney tarafında bulunmuş bir ante taşı üzerinde yer alan yaklaşık MÖ 100'e ait *stephanephoros* için onursal karar parçasında Pan'ın adı anılır. Bu karara göre *stephanephoros* seçildiğinde kent için yaptığı güzel ve görkemli şeyleri tanrılara karşı dindar, saygılı ve ailesine de adaletli davranarak devam ettirmek isteyen ayrıca, Zeus Olympos'un çelengini takan kişi, atalarından miras kalan tanrılar için kurbanları da mükemmel şekilde yerine getirmiştir. Kararın 20. satırında denilmektedir ki:

“Her ay Zeus Olympios, Hera ve **Pan**'a ve Athena Polias'a kurbanlar sundu⁸⁷⁰”.

Söz konusu yazıtların ışığında görülmektedir ki MÖ 3. yüzyıldan itibaren kentin başlıca tanrıları Athena, Zeus, Meter, Hera ve Hermes ile birlikte kendisine kurban sunuları yapılan ve bir sunağı bulunan Pan, kentte saygı duyulan ve halkın tapındığı tanrıların başında gelmektedir.

2.2.6.3. Değerlendirme

Priene'de MÖ 3. yüzyıldan itibaren Pan'a dair yazıtlar, terrakotta figürinler ve bronz bir heykelcikten oluşan buluntular görülmektedir. Yazıtlarda tanrıya yapılan kurban sunularından söz edilmesi ve bir sunağının bulunması, halkın Pan'a tapımının belgeleridir. Ancak, kült denilen olgu bir kutsal alan ya da yapı, görevliler ve örgütlenmeyi gerekli kıldığı için kentte Pan kültürünün varlığı kesin bir dille ifade edilemez. Priene'de Pan kültü buluntular yoluyla kanıtlanamamasına rağmen, yazıtlarda kentin en başta gelen tanrılarıyla birlikte Pan'a kurbanlar sunulmasından dolayı onun kentte saygın bir konumda olduğu anlaşılmaktadır.

Pan sunağının taşınabilir olmasına karşın Asklepios Kutsal Alanı'nda bulunmuş olması, onun bu tanrıyla olan yakın bağının bir işareti kabul edilebilir. Sağlık tanrısının şifa bulmak amacıyla vahşi doğada yaptığı gezilerde tabiatı iyi tanıyan Pan da olasılıkla ona yol gösterici olmuştur. Diğer taraftan Antik Dönem'de bazı insanlarda aniden oluşan aşırı tepki ve çılgınlıklarla kendini gösteren epilepsi, Pan korkusu şeklinde tanımlanmış⁸⁷¹, bu hastalıktan muzdarip kişiler de olasılıkla Asklepios'a şifa bulmak amacıyla gelmiştir. Pan'ın, Asklepios ile yakınlaşmasının böyle bir durumdan kaynaklanması muhtemeldir.

⁸⁶⁸ ἀρωγός: yardıma gelen, yardımcı; savunan, koruyan. bk. Çelgin 2011: 102.

⁸⁶⁹ Hiller von Gaertringen 1906: 84-106 Nr. 108; Blümel – Merkelbach 2014: 132-141 Nr. 64.

⁸⁷⁰ Hiller von Gaertringen 1906: 50-51 Nr. 46; Blümel – Merkelbach 2014: 118-119 Nr. 55.

⁸⁷¹ Boyana 2005: 184; Agizza 2006: 126.

Priene’de Dionysos kültünün varlığı beraberinde Pan inancını da getirmiş olabilir. Mitolojide *satyr* ve *silen*lerin dışında Dionysos’un gözde takipçilerinden bir diğeri de Pan’dır. Her iki tanrının vahşi doğa ile olan yakın bağları, deliliğe varan çılgın yapıları ve Pan’ın *saytr*lere olan benzerliği Dionysos ile Pan’ı birbirine bağlamaktadır.

Bu bilgiler ışığında Pan’ın Priene kentinde saygı duyulan tanrıların başında geldiği ve kendisine özellikle kurbanlar vasıtasıyla tapınım yapıldığı sonucuna ulaşılır. Kültü kanıtlamamasına rağmen, kentte kültü muhtemel tanrılardan birinin Pan olduğu söylenbilir.

2.2.7. APOLLON

Homerik Hymnos'ta Tanrı Zeus ile Leto'nun oğlu, Tanrıça Artemis'in⁸⁷² kardeşi olarak Delos'ta doğan okçu tanrı Apollon, aynı zamanda bilici ve hekim tanrıdır. Bu sebeple adı genellikle oğlu Tanrı Asklepios ile birlikte anılır⁸⁷³. Işıkla özdeşleşen Apollon, ölçülü gücün de simgesidir⁸⁷⁴. İlyada'da anlatılan Troia Savaşı'nda tanrının Troialı'lara yardım ettiği görülür⁸⁷⁵.

Ozan tanrı olarak da bilinen Apollon, Zeus ile Mnemosyne'nin şairlere ve yazarlara ilham veren kızları Mousa'ların önderidir⁸⁷⁶. Ünlü ozan Hesiodos'un, "Theogonia" adlı eserine Mousa'lara seslenişle başladığı görülür⁸⁷⁷. Helikon Dağı Mousa'larını Delphi'ye getirerek onların vahşi yaradılışlarını terk edip ağırbaşlı danslara katılımlarını sağlayan Apollon'dur⁸⁷⁸. Tanrının Arkhelaos Kabartması başta olmak üzere birçok eserde elinde *kithara* ile betimlenmesi onun müzik ve şiir ile yakın bağlarının en iyi temsilidir⁸⁷⁹.

Yunanistan'da olduğu gibi Anadolu'da da yaygın bir tapınma sahip olan tanrının en önemli kült yerleri aynı zamanda kehanet ocaklarıdır. Hellenistik Dönem'e değin Delphi önemli bir kehanet ocağı iken sonrasında İonia bölgesinden Didyma⁸⁸⁰ ile Klaros⁸⁸¹ bu konuda hatırı sayılır bir konuma gelmişlerdir. Tanrının kehanetleri insanların üzerinden kötülükleri uzaklaştırmasının yanı sıra uygulanan ritüellerle bir arınmayı da içerir. Tanrının arındırıcı niteliği özellikle İon bayramı Thargelia'da ön plana çıkmaktadır. Kolophon'da kutlanan bu bayramda kenti arındırma amacıyla günah keçisi ritüeli gerçekleştirilmekteydi⁸⁸².

2.2.7.1. Arkeolojik Buluntular

Priene'de açığa çıkarılan arkeolojik buluntular Hellenistik Dönem'den itibaren kentte mevcut olan Apollon tapınının kanıtlarını sunmasının yanı sıra tanrının daha erken dönemde de Priene halkının inanç dünyasında yeri olduğuna dair belgeler de bulunmaktadır. C. R.

⁸⁷² Artemis'in etimolojisi, doğumu ve mitleri için bk. Hom. hym. IX, XXVII; Çelgin 1986; Erhat 2003: 56-61; Graves 2004: 90-95; Bayladı 2005: 81-84; Agizza 2006: 45-51; Albayrak 2008.

⁸⁷³ Apollon'un etimolojisi, doğumu ve mitleri için bk. Hom. hym. IIIa-b, XXI, XXV; Beekes 2003; Erhat 2003: 44-50; Graves 2004: 83-90; Bayladı 2005: 67-71; Graf 2009.

⁸⁷⁴ Erhat 2003: 44.

⁸⁷⁵ Hom. Il. XV 143-156.

⁸⁷⁶ Mousa'lar için bk. Hes. erg. 1-5; Hom. hym. XXV; Watzinger 1903; Erhat 2003: 208-209; Bayladı 2005: 352-353; Graf 2009: 33-34.

⁸⁷⁷ Hes. theog. 1-10, 40-115.

⁸⁷⁸ Graves 2004: 86.

⁸⁷⁹ Ful 2013: 2.

⁸⁸⁰ bk. Kuray 1996: 28 vd.

⁸⁸¹ bk. Akar Tanrıver 2009.

⁸⁸² Akar Tanrıver 2009: 257 vd.

Cockerell tarafından Samos'ta bir rahipten alınan bronz bir yaban tavşanı (**Resim 174**), Prieneli Apollon'a dair adak yazıtı taşır. Samoslu Yunan rahibin bildirdiğine göre Arkaik Priene'den gelen bu eser olasılıkla bir zamanlar bir avcı tarafından tanrıya adanmıştır. Arkaik Priene'de Apollon tapımı için kanıt olan bu buluntu, MÖ 6. yüzyıl sonuna tarihlenir. Bronz tavşan heykelinin bacakları ve kuyruğu kırık yapılmıştır. Heykelin sağ kısmında ve alt tarafında sol el yazısı yer alır⁸⁸³.

τῶι Ἀπόλλωνι τῶι Πριηνῆϊ μ' ἀνέθηκεν Ἡφαιστῖων

“Hephaestion, beni Prieneli Apollon'a sundu”⁸⁸⁴.

Tanrı Apollon ile ilgili yazıtlı bu tavşan heykeli dışında diğer buluntular Yeni Priene kentinden gelmektedir. Apollon'a ait arkeolojik buluntular Athena Sunağı'ndan kabartma heykel, *bouleuterion*daki sunaktan büst şeklinde kabartma ve heroonda bulunan gümüş bir yüzük üzerindeki portre resimden oluşmaktadır. Ancak, tanrı ile yakın bağlarından dolayı Mousalar ve Tanrıça Artemis'e dair özellikle kabartma heykel ve terrakotta figürinlerden meydana gelen tekil buluntular da bu bölümde değerlendirilmiştir.

2.2.7.1.1. Kabartma Heykeller

Athena Polias Tapınağı'nın doğusunda ve onunla aynı eksende Athena Sunağı yer alır⁸⁸⁵. Sunağın dış kısmında euthynteria üzerinde iki basamaklı bir altyapı bulunur. Bu alt yapı üzerine yarım Ion sütunlar ve saçaklık gelmekteydi. Yarım sütunlar arasında alt ve üst kenarları silmeli, 86 cm yüksekliğinde bir bölüm bulunur. Biraz geriden başlayan bu bölüm, giysili kadın kabartma heykelleri için kaide işlevi görmekteydi. Ayrıca günümüze eski bir fotoğrafı ile ulaşan ve şu anda kayıp olan bir kabartmada Apollon Kitharodos (**Resim 175**)⁸⁸⁶ görülür. Hem kadın kabartmaları hem de Apollon kabartması sebebiyle sunağın *propylona* bakan doğu kısmındaki sütun aralarında Apollon ve Mousa'ların betimlendiği kabul edilir⁸⁸⁷.

⁸⁸³ Hiller von Gaertringen 1906: 198 Nr. 434; Taşlıkloğlu 1963: 42; Simon 1986: 23; Blümel – Merkelbach 2014: 542-543 Nr. 409 (British Museum, London).

⁸⁸⁴ Hiller von Gaertringen 1906: 198 Nr. 434; Blümel – Merkelbach 2014: 542-543 Nr. 409.

⁸⁸⁵ Wiegand – Schrader 1904: 120 Abb. 91-92.

⁸⁸⁶ Pinkwart Hellenistik Dönem'in en erken Kitharodos tipi için MÖ 2. yüzyılın ortaları tarihini verir. Ancak Şahin, Mustafa Kemal Paşa'da bulunan bir adak levhasına istinaden bu tarihin MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına çekilebileceğini öne sürmüştür. bk. Şahin 1999: 410 No. 7. Apollon Kitharodos için ayrıca bk. Watzinger 1903: 3-4, 13, 22 vd. Taf. 1; Tanrıver 1996; Şahin 2000: 232-240 Levha LXXXI-LXXXVIII; Şimşek 2001; Ful 2013.

⁸⁸⁷ Rumscheid 2000: 115-116.

Pausanias'a göre Athena Sunağı'nda Mousa betimine Tegea Athena Sunağı'nda da rastlanılmaktadır⁸⁸⁸.

Priene Athena Sunağı'ndaki Tanrı Apollon kabartma heykelinin görüntüsünün tek kaydı Pullan'ın soluk bir fotoğraf baskısıdır. Bu fotoğraftan anlaşıldığı üzere figürün duruşu, giysisi ve anatomisi "Apollo Kitharodos" tipine mükemmel şekilde uymaktadır. Ayakta duran tanrının her iki kolu ve başı eksiktir. Göğsün hemen altından kalın bir kemerle sıkıştırılmış *chiton* giyen tanrı, özgün bir duruşu sahiptir. Vücudun ağırlığı sağ bacağa verilmiş, dizden bükülen sol bacak da sola doğru dışarı atılmıştır. Bu hareket sonucu sağ kalça çıkıntı yapmış, bel de sağa doğru burulmuş ve üst gövde sağa doğru eğilmiştir. Tanrının sağ omzu alçaltılıp, sol omuz yükseltilmiştir. Eteği zemine değen uzun *chitonun* altından tanrının sadece sol ayağı görülür. Hellenistik Dönem'in sevilen bir konusu olan Apollon Kitharodos, özellikle Archelaos Kabartması'nda⁸⁸⁹ ön plana çıkar, ancak bu kabartmada tanrı kısmen sol kalçasına dayanan büyük bir *kithara*, aşağı sarkan sağ elinde de *pena* (*mızrap*) tutmaktadır. Carter'a göre sadece 90 cm genişliğinde bir niş alanına oturtulmuş olan Priene Apollon'unun da kollarının konumundan dolayı sol tarafında bir enstrüman tutmuş olduğu söylenebilir⁸⁹⁰.

Athena Sunağı'ndaki kabartma heykeli dışında Tanrı Apollon'a dair diğer arkeolojik buluntu, *bouleterion* sunağı üzerindeki Apollon'un büst şeklindeki kabartmasıdır (**Resim 176**). Yapının geçirdiği yangından kısmen korunan sunak, 79 cm yüksekliğinde tek bir mermer bloktan yapılmıştır⁸⁹¹. Rumscheid tarafından Geç Hellenistik – Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen sunağın⁸⁹² zengin bezemeleri, yangının etkisi ile büyük ölçüde tahrip olmuştur. Sunağın her bir yüzünde kabartma olarak yapılmış amblem şeklinde Tanrı Hermes, Asklepios, Herakles ve Apollon'un büstleri yer alır. Büstlerin arasına boğa başlarıyla birlikte defne benzeri yapraklardan yapılmış kalın gırlanlar işlenmiştir. Sunağın doğu yüzündeki betimlemede yer alan Apollon figürünün başı hafif sola dönmüştür ve tanrının sağ omzunda sadak görülür⁸⁹³.

Priene'de Tanrı Apollon'a dair başka herhangi heykel ya da kabartma bulunmamıştır. Ancak Athena Sunağı'nın kabartma heykellerinden kadın olarak tanımlanan figürler, Apollon ile yakın bağları olan ilham perileri Mousa'lara aittir. Bu sunak heykellerinden ilki,

⁸⁸⁸ Pausanias, Amythaos oğlu Melampus tarafından Athena Sunağı'nın yaptırıldığını ve sunakta Mousa'ların da betimi olduğundan söz eder. bk. Paus. 8.47.3.

⁸⁸⁹ Archelaos kabartması için bk. Watzinger 1903: Taf. 1.

⁸⁹⁰ Carter 1983: 194.

⁸⁹¹ Wiegand – Schrader 1904: 222, 224.

⁸⁹² Rumscheid 2000: 57.

⁸⁹³ Wiegand – Schrader 1904: 224-225 Abb. 214.

“Frankfurt Urania” olarak bilinen tipin bir varyasyonudur⁸⁹⁴. Gayet doğal ve rahat bir şekilde oturan Mousa figürünün (**Resim 177**) gövdesinin alt kısmı profilden, üst kısmı cepheden verilmiştir. Baş tahrip olduğu için hareketi bilinmez. Figürün omuzları dışa dönük, sağ el çeneyi destekler ve bükülmüş olan sağ dirsek sağ bacak üzerine yaslanır. Sol ayak kayalık bir zeminde dinlenirken sağ bacak sol bacağın üzerine atılmıştır⁸⁹⁵. Oldukça geniş ve ince bir *himation*, figürü baş ve ayaklar dışında örter ancak figürün bunu nasıl büründüğü belirsizdir. Duruşu üç boyutlu, kollar arasındaki kıvrımlar kavisli ve üççeyrek görünümde vurgulanmıştır. Kollar arasındaki kıvrımlar, sağ kalça üzerinden benzer sırayla kayaya uzanır şekilde işlenmiştir⁸⁹⁶.

Bir diğer sunak figürü, Berlin’de korunan baş kısmı eksik bir Mousa kabartmasıdır (**Resim 178**)⁸⁹⁷. Oturan Mousa’nın aksine ayakta duran figür, Carter’e göre sunağın tasarımcısının orijinal bir fikri gibi görünmektedir, çünkü bunun bağlantılı olduğu açık bir model mevcut değildir. Kumaşın alışılmadık düzenlemesi, Priene Demeter Kutsal Alanı’nda bulunan Nikeso heykeli (**Resim 39**) ile karşılaştırıldığında önemli farklılıklar görülür. Kumaşa sarılan sağ elin uylukta kavrayan hareketi, bir dizi Hellenistik figürle paraleldir⁸⁹⁸. Alçak bir plinthus üzerinde duran figürün hem sol hem sağ ayağı tamamen zarar görmüştür. Başın ve sol kolun tahrip olmasından dolayı bunların orijinal duruşuyla ilgili net bir bilgi bulunmaz. Gövdenin merkez eksenini, rölyef zemini düzleminde hafif bir “s” eğrisi izler. Figür kabartma zeminden çıkarak, ağırlık taşıyan sol bacak üzerinde saat yönü tersine dönüyor izlenimine sahiptir. Dizden bükülmüş ve kaldırılmış sağ bacak, figürün geri kalanının ötesine doğru çıkıntı yapar. Sağ omuz ve kol da tamamen üç boyutludur⁸⁹⁹. Carter’e göre elbiseyi uylukta kavrayan sağ elin Hellenistik hareketi ile kumaş özellikleri MÖ 4. ve 3. yüzyıl etkilerini sürdürmektedir. Archelaos Kabartması’nın⁹⁰⁰ aksine bu figür geniş omuzludur ve yanlarda destek kıvrımları bulunmaz. Ayrıca MÖ 2. yüzyıl ortası Mousa’larının konikal şekli

⁸⁹⁴ Carter 1983: 193. Afyon – Karahisar’da bulunan bir örnek Priene Mousa’sına çok benzerdir. bk. Carter 1984: Pl. CXIV-5/6. Carter’e göre Priene’nin oturan Mousa’sı, Frankfurt Urania’sı tarafından kopyalanmış bir tipin çeşididir. Urania’nın orijinal formunun ise MÖ erken 3. yüzyılda olduğu söylenebilir. bk. Carter 1984: 753 vd.

⁸⁹⁵ Carter 1983: 202-204 Nr. 68 Fig. 16 Pl. V-b, XXIX, XXX, XXXII-a; Carter 1984: 752 Pl. CXIV-1; Rumscheid 2000: 116 Res. 96 (Panel 131 cm x 82,5 cm x 42,5 cm. İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde, Env. No. 3280).

⁸⁹⁶ Carter 1984: 753.

⁸⁹⁷ Wiegand – Schrader 1904: 122 Abb. 95-96; Carter 1983: 204-207 Nr. 69 Pl. XXXI-a/b, XXXII-b; Carter 1984: 758 (Eser, Berlin Pergamon Müzesi’nde korunmakta olup 1,30 m yüksekliğindedir).

⁸⁹⁸ Carter 1983: 195.

⁸⁹⁹ Carter 1983: 205.

⁹⁰⁰ Homeros’un *Apotheosis*’ini konu alan Archelos Kabartması, sanatçısı Priene’li Apollonius’un oğlu Archelaos’un adıyla anılır. Sahnenin üst kısmında Zeus, ilham perileri Mousa’lar, anneleri Mnemosyne ve Apollon yer alır. Ayrıntılı bilgi için bk. Watzinger 1903.

ve abartılı zıt hareketleri burada görülmez, kumaş da MÖ 2. yüzyıl ortası kadın giysilerine benzer yapıda değildir⁹⁰¹.

Sunağa ait diğer iki Mousa kabartması da kısmen korunarak günümüze ulaşmıştır⁹⁰². Bunlardan ilkinin sadece etek kısmı korunmuşken, diğer figür (**Resim 179**) başı, bacaklarının büyük bir kısmı ve elleri dışında sağlamdır.

2.2.7.1.2. Gümüş Yüzük ve Fulcrum

1897 yılı Priene kazısı sırasında tiyatronun doğu paradosunda moloz taşlardan yapılmış 2 m yüksekliğinde, 4,62 m uzunluğunda ve 3,18 m genişliğinde tonozlu bir oda bulunmuştur. Odanın batı ve doğusundaki iki uzun kenarda 1,25 m genişliğinde bank şeklinde yükseltilmiş tuğla tabakası yer alır. Mezar/*Heroon*'daki güney bankın güneydoğu köşesinde gümüş bir yüzük (**Resim 180**) bulunmuştur. Yüzüğün üzerinde küçük bir akik taşı ve bunun üzerinde Apollon ile Artemis'e ait olduğu düşünülen karşılıklı büst şeklinde betimler yer almaktadır. Defne çelengi ile süslenmiş her iki başın arasında yukarıda bir hilal görülür⁹⁰³. Mezarda bulunan Augustus Dönemi'ne ait gümüş bir sikkeden dolayı yapı Roma Dönemi'ne tarihlendirilmiştir⁹⁰⁴.

Tanrı Apollon'la olan bağından ve kentte ona dair tekil buluntuların açığa çıkarılmış olmasından dolayı Artemis ile ilgili arkeolojik malzemelere de burada değinmenin doğru olduğu kanısındayız. Kentte 8 numaralı evin güneyindeki bir Priene evinde bulunan bronzdan yapılmış "Fulcrum"⁹⁰⁵ (**Resim 181**) bir kızın başı ve göğsünü gösterir. Bir bant sağ omuzdan çapraz olarak aşağıya iner, olasılıkla sağ omzun üzerindeki sadaktan aşağıya doğru uzanmaktadır. Figürün saçları başın en tepesinde belirgin bir topuz halinde toplanmıştır. Bu bronz büst halinde betimlenen figür, niteliklerinden dolayı Artemis olarak yorumlanmaktadır⁹⁰⁶. Artemis büstleri orjinalde ve çoğunlukla *fulcrum* figürleri olarak bilinmektedir⁹⁰⁷.

⁹⁰¹ Carter 1984: 758.

⁹⁰² Söz konusu iki kabartma Mousa heykeli için bk. Carter 1983: 207-209 No. 70-71 Pl. XXXI-c/d, XXXII-c/d.

⁹⁰³ Wiegand – Schrader 1904: 278-279 Abb. 289.

⁹⁰⁴ Rumscheid 2000: 179.

⁹⁰⁵ Fulcrum: Yunan ve Roma yataklarının kol dayama kısımlarında, kimi zaman da ayaklarında yer alan terrakotta ya da bronz kabartma bezemelerdir. Genellikle sökülüp takılabilen bu parçalar, en üstteki bölümde çoğunlukla hayvan başı biçiminde protom, altta ise büst ya da madalyondan oluşur. bk. Kaplan 2019: 57 vd.

⁹⁰⁶ Wiegand – Schrader 1904: 381 Abb. 482 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1281. Y. 9 cm).

⁹⁰⁷ Kaplan 2019: 60.

2.2.7.1.3. Terrakotta Figürinler

Kentte Tanrı Apollon'a atfedilen terrakotta figürin bulunmamıştır. Ancak, Apollon'un kız kardeşi Tanrıça Artemis ve Mousa'ların figürinleri bulunmuştur. Konut alanında bulunan Artemis figürini (**Resim 182**), tanrıçanın kentteki tek terrakotta betimidir. Ayakta betimlenmiş olan tanrıça, kısa kollu, yuvarlak yakalı *chiton* ve üzerine giydiği kolsuz, üçgen yakalı *peplostan* oluşan kıyafeti ile kentte bulunmuş terrakotta Athena figürinine (**Resim 13**) benzer yapıdadır. Tanrıça, *chiton* ve *peplosun* üzerine kalçalarına değin inen bir *himation* almıştır. *Himationun* şekli Versay Artemisi⁹⁰⁸ ve Pergamon Sunağı'ndaki *gigantomachy* sahnesindeki Artemis'e⁹⁰⁹ benzerdir. Tanrıçanın sağ omzunun gerisinde yay ve sadak görülür. Kelebek şeklinde bir düğümle toplanan saçın bir kısmı, dalgalar halinde omza dökülmüştür. Başın ön kısmında hilal şeklinde *stephane* yer alır⁹¹⁰. Tanrıçanın serbest bırakılmış sağ kolu dirseğin yukarisından, sol kolu bilekten kırıktır. Yoğun katlara sahip giysinin dizden itibaren alt kısmı eksiktir.

Apollon ile bağlantılı kentte bulunmuş diğer figürinler ilham perileri Mousa'ları temsil eder. Bu örneklerden ilki (**Resim 183**) Psyche ya da kitharalı Mousa olarak tanımlanmıştır. Figürün üst gövdesi ve *kithara* korunmuş, kanatların büyük kısmı ve alt gövde kırıktır. Figürün üzerindeki kolsuz *chiton*, sağ omuzdan kola doğru düşmüştür⁹¹¹. Sağ el, sol omza dayalı *kitharay* çalmaktadır. Baş, sağ tarafa doğru dönmüş ve eğilmiştir. Dalgalı saç ortadan ikiye ayrılıp başın gerisinde toplanmış ve bir kısmı enseye dökülmüştür.

Olasılıkla Athena Terası'nın güneybatı köşesinin altında A odasında ya da kuzeydeki bitişik odada bulunmuş bir figürin parçası (**Resim 184**) kesin olmamakla birlikte Pinaxlı Mousa olarak tanımlanmıştır. Giyimli, *capite velato* kadın figürünün sadece gövdesinin üst kısmı ve başı ile *pinaksın* alt kısmı korunmuştur. Sol kolun alt kısmı ve sağ dirsek büyük ölçüde kırılmış bir kaya ya da ağaç gövdesi üzerine dayanmakta; sağ kol gövdenin önüne

⁹⁰⁸ bk. İşkan – Aktaş 2019: 317 Abb. 12. Yayında Versay Artemisi'nin diğer benzer örnekleri de yer almaktadır.

⁹⁰⁹ bk. Smith 2002: 176, 180 Res. 195-196/4.

⁹¹⁰ Wiegand – Schrader 1904: 335 Abb. 375; Rumscheid 2006: 415-416 Nr. 23 Taf. 10/2 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1420. KY 15,5 cm. Kil, orta kahverengi renkte; beyaz kaplama kısmen iyi korunmuştur. Giyside mavi ve sarı, saçta kırmızımsı kahverengi boya kalıntıları mevcut. Figürin, Geç Klasik ya da Hellenistik tiptedir. İki kopya halindeki figürin, MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).

⁹¹¹ Wiegand 1904: 342-342 Abb. 396; Rumscheid 2006: 408 Nr. 4 Taf. 1/4 (Buluntu yeri bilinmiyor. Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8632. KY 5 cm. Kil, açık kahverengi renkte; özellikle arka yüzde çukurlarda beyaz kaplama kalıntıları mevcuttur).

kuvvetli şekilde eğilmektedir. Figürün sol tarafında menteşeli kapılı *pinax* ve mask betimi görülür⁹¹².

33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında bulunmuş bir figürün parçası (**Resim 185**) Mousa Polymnia⁹¹³ tipinde kadın figürüdür. Figürün sadece gövdesinin üst kısmı ve başı korunmuştur. Gövde güçlü bir şekilde öne doğru eğilmiş ve dik duran baş dümdüz ileriye odaklanmıştır. Üst gövde ve boyun *himation* ile sarılmıştır⁹¹⁴. Saç ensede topuz halinde toplanmıştır.

Konut alanında bulunan bir figürün (**Resim 186**), küçük kitharalı Mousa tipini yansıtır. Dairesel bir kaide üzerinde ayakta duran kadın figürün alt kısmı, karın üstüne kadar yuvarlak hacimlidir. Sağ kol ve el göğsün önünde görünecek şekilde açıktır. Sol kol, vücudun yan tarafında aşağı doğru serbest görülür. Tüm beden *himation* ile sarılmıştır. Kısa boyun üzerindeki baş hafifçe sola dönmüş ve saçlara kavun gibi şekil verilmiştir. Ayaklarda sandalet fark edilir⁹¹⁵.

Kentte bulunmuş *rotuluslu*, giyimli bir kadın figürünü (**Resim 187**) olasılıkla Mousa'yı temsil etmektedir. Figürün üst gövdesi ile alt gövdesinin bir kısmı korunmuştur. Baş, omuzlar, bacaklar ile kısmen alt gövde tahrip olmuştur. Figür *himationa* sarılmıştır. Sol kol dirsekten bükülmüş, sol el kalçaya dayanmaktadır. Göğse yaslanan sağ el bir *rotulus* tutmaktadır⁹¹⁶. Konut alanında bulunmuş *rotuluslu*, giyimli bir başka kadın figürünü (**Resim 188**) de kesin olmamakla birlikte Mousa'yı temsil etmektedir. Kısmen tahrip olan figür, ağırlığını sol bacağa vermiş ve sağ bacak serbest bırakılmıştır. Kalın kumaştan yapılmış *himation* vücudu sarar. *Himationa* takılı sağ kol göğüste ve sağ el bir *rotulus* tutar. Sol el, kalça üzerine dayanmıştır. Dar bir boyun üzerinde yükselen baş, sola doğru eğilmiş ve hafifçe sağa dönmüştür. Yüzde sadece sol göz korunmuştur. Saça, kavun gibi şekil verilmiştir.

⁹¹² Winter 1903: 116 Nr. 2; Wiegand – Schrader 1904: 353 Abb. 427; Rumscheid 2006: 440 Nr. 105 Taf. 42/4 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8559. KY 9,5 cm. Kil, turuncu-kahverengi renktedir).

⁹¹³ bk. Watzinger 1903: 4-6 Nr. 2 Abb. 1-2.

⁹¹⁴ Rumscheid 2006: 440 Nr. 104 Taf. 42/3 (Eser kayıptır ve Berlin Antikensammlung'taki belgelerde 24 numaralı parçadır. KY 9,5 cm. Yaklaşık MÖ 200'de oluşturulmuş bir türden yapılmış model, MÖ 135 yılı öncesine atanır).

⁹¹⁵ Wiegand – Schrader 1904: 352 Abb. 419; Rumscheid 2006: 439 Nr. 102 Taf. 41, 42/1 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1621. Y. 19,8 cm. Kil, dışta açık kahverengi içte turuncu renktedir. Kirli beyaz kaplama kısmen korunmuştur. Kıyafette mavi, sarı-yeşil, koyu kırmızı-kahverengi, saçta koyu kırmızı-kahverengi renk mevcuttur. Figürünün arka kısmında, kalça seviyesinde 2,2 cm çapında buhar deliği yer alır. Model, olasılıkla MÖ 200 civarında ortaya çıkan bir tipe göre yapılmıştır).

⁹¹⁶ Rumscheid 2006: 442 Nr. 111 Taf. 45/1-2 (Buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1418. KY 14 cm. Kil, açık turuncu kahverengi renktedir. Beyaz kaplama kalıntıları mevcuttur. Figürün, MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).

Ayaklarda sandalet görülür⁹¹⁷. Kentte bulunmuş *rotulus*lu, giyimli bir kadın figürünü (**Resim 189**) önceki örnekler gibi olasılıkla Mousa'yı temsil etmektedir. Figürün başı, sağ kolu ile vücudunun kısmen sağ kısmı ve sol ayağı eksiktir. Vücut, ağırlığını sol bacağına vermiş ve sağ bacak serbest bırakılmıştır. Sol el, kalça üzerine dayanmıştır. *Himationa* takılı sağ kol, göğüste ve sağ el bir *rotulus* tutmaktadır⁹¹⁸.

Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda bulunmuş giyimli, Münihli Klio tipindeki bir kadın figürünü (**Resim 190**) Mousa olarak tanımlanmıştır. Figürünün ayakları, sağ kolu, sol kolunun alt yarısı ve başı eksiktir. Vücut ağırlığını sağ bacağına vermiş ve sol bacak serbest bırakılmıştır. Sağ kalça kavislidir. *Himation* tüm vücudu sarar ve sağ omuzu açıkta bırakır⁹¹⁹.

2.2.7.2. Epigrafik Buluntular

Priene kenti kazı ve araştırmalarında Tanrı Apollon'un isminin geçtiği sadece bir yazıt (**Kat. No. 55**) bulunmuştur. MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen ve Prieneli hâkimler için Alexandria Troas'tan çelenk, Priene'nin cevabını içeren iki parça halindeki mermer stel, Athena Tapınağı ile Athena Terası'nda bulunmuştur. Söz konusu yazıtın 30. satırında Tanrı Apollon'un *stephanephoros*luğundan söz edilmektedir⁹²⁰. Bu tür yüksek ücret gerektiren görevleri üstlenebilecek kişi bulunmadığında tanrılara bu sorumluluk yüklenebilmekteydi⁹²¹. Bu yazıtta tanrının *stephanephoros* olarak nitelenmesi, Apollon'un bu görevi yürütebilmesi için gerekli harcamaların karşılanabileceği bir serveti olduğu düşüncesini doğrulamaktadır.

30 τῆς δέ ἀναγραφῆς τῶ[ν ψ]ηφισμάτων καὶ τῆς ἐγδόσεως τῆς στήλης ἐπιμέλειαν

ποιήσασθαι τὸν νεωποιεῖν μέλλοντα χάρμον ἐπὶ στεφανοφόρο[υ] Ἀπόλλωνος,⁹²².

⁹¹⁷ Winter 1903: 16 Nr. 4; Wiegand – Schrader 1904: 352 vd.; Rumscheid 2006: 441 Nr. 107 Taf. 43 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1478. Y. 31 cm. Kil rengi belirlenmemiş. Beyaz kaplama kısmen düzdür. Figürünün arka kısmında, kalça hizasında 5 cm x 3,7 cm boyutlarında bir buhar deliği yer alır. Figürün, MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir). Benzer bir diğer örnek için bk. Rumscheid 2006: 441-442 Nr. 109 Taf. 44/3-4 (Buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1477. KY 24,2 cm. Figürün, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).

⁹¹⁸ Wiegand – Schrader 1904: 352 vd; Rumscheid 2006: 441 Nr. 108 Taf. 44/1-2 (Buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1483. KY 26 cm. Kil, açık turuncu kahverengi renktedir. Beyaz kaplama çok iyi korunmuştur. Buhar deliği korunmamıştır. Figürün, MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir). Benzer bir örnek için bk. Rumscheid 2006: 442 Nr. 110 Taf. 45/3-4 (Buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1401. KY 19,3 cm. Figürün, MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).

⁹¹⁹ Rumscheid 2006: 440 Nr. 106 Taf. 42/5 (Figürün kayıptır, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgelerden bilinir. KY 9 cm. Buhar deliği bulunmaz. Figürün, en geç MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında üretilen bir tipe aittir). Benzer bir örnek için bk. Rumscheid 2006: 440 Nr. 103 Taf. 42/2 (Figürün, 33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında bulunmuş ama kayıptır ve Berlin Antikensammlung belgelerindeki 26 numaralı parçadır. KY 27 cm. Figürün, yaklaşık MÖ 200'de oluşturulmuş bir tipe dayanır ve MÖ 135 yılından önceye atanır).

⁹²⁰ Hiller von Gaertringen 1906: 49-50 Nr. 44; Taşlıkioğlu 1963: 41; Blümel – Merkelbach 2014: 542 Dn. 1.

⁹²¹ Gökalp Özdiç 2018: 199.

⁹²² Hiller von Gaertringen 1906: 49-50 Nr. 44; Taşlıkioğlu 1963: 41; Blümel – Merkelbach 2014: 542 Dn. 1.

2.2.7.3. Nümizmatik Buluntular

Tanrı Apollon'un betimine sahip Priene kent sikkesi bulunmamıştır. Ancak, Hellenistik Dönem'e, MÖ 125 – 90 yılları arasına tarihlenen bronz sikkelerin bir kısmında (**Resim 191**) Apollon'un simgesi olan *tripotun* betimi görülür. Bu sikkelerin ön yüzüne sağa dönük, Attik miğferli Athena başı işlenmiştir. Sikkelerin arka yüzünde ise ince yapıda bir *tripot*, sağ boşlukta *ΠΙΠΗ*, sol boşlukta *ΝΕΩΝ* şeklinde kentin adı yer alır⁹²³.

2.2.7.4. Değerlendirme

Yunan pantheonunun önemli tanrılarının başında gelen ve Anadolu halkı tarafından da saygı gören Apollon'un Priene kentindeki varlığı birkaç buluntu yoluyla kanıtlanabilmektedir. Arkaik Priene'den geldiği söylenen bronz bir heykel üzerindeki MÖ 6. yüzyıla tarihli Apollon'a adanmış bir yazıt⁹²⁴ tanrının erken dönemlerde de Priene halkı tarafından sevildiğinin kanıtı olarak görülebilir. Yeni Priene kentinde ise ilk olarak kentin önemli yapısı olan Athena Sunağı'nda tanrının kabartma heykeli mevcuttur. Burada tanrıya eşlik eden mousalarla, kentte bulunan birçok terrakotta figürinde de karşılaşılır. Athena Sunağı'nda yer almış kabartma heykelin ardından bu kez kentin önemli bir idari yapısı olan *bouleuterion*daki sunakta tanrının büst halinde kabartması görülür. Toplantılardan önce sunakta kendisine sunumda bulunulan tanrılardan birisinin Apollon olması kentin ona verdiği önemin bir işaretidir. Tanrının son görüntüsü ise bir Roma mezarından gelen ve kardeşi Artemis ile betimlendiği bir yüzüktür⁹²⁵. Priene'de açığa çıkarılan arkeolojik buluntular sayıca azdır ancak, tanrının Hellenistik Dönem'den Roma'ya değin kentteki varlığını kanıtlar niteliktedir.

Priene'de tanrıya dair açığa çıkarılan tek epigrafik buluntuda Apollon'un *stephanephoros* olduğu bilgisi yer alır. *Stephanephoros*, kentte gerçekleşen dini faaliyetlerin önemli bir göstergesidir. Kültlerde saygın konumdaki bu görevin tanrıya verilmesi tanrının olası kültü için değerli bir belge niteliğindedir⁹²⁶.

⁹²³ Regling 1927: 91-92 Nr. 168-170 Taf. IV/169-170; <https://ikmk.smb.museum/object?id=18255327> (08.05.2021) (Sikkeler, 14 – 19 mm çapında ve 4,87 – 1,46 gr ağırlığındadır).

⁹²⁴ Hiller von Gaertringen 1906: 198 Nr. 434; Taşlıkloğlu 1963: 42; Simon 1986: 23; Blümel – Merkelbach 2014: 542-543 Nr. 409.

⁹²⁵ Rumscheid 2000: 179.

⁹²⁶ Hiller von Gaertringen 1906: 49-50 Nr. 44; Taşlıkloğlu 1963: 41.

Kültün varlığına dair dikkate değer buluntularından biri kent sikkeleridir. Tanrı Apollon'un betimine sahip Priene kent sikkesi bulunmamış olmasına karşın MÖ 125 – 90 yılları arasına tarihlenen bronz sikkelerde Apollon'un simgesi tripotun betimi görülür⁹²⁷.

Apollon ve kültü ile ilgili Priene'de çok kuvvetli ve yoğun buluntular açığa çıkarılmamış olmasına rağmen mevcut veriler tanrının kentteki varlığını kanıtlar niteliktedir. *Bouleuterion*daki sunakta yer alan kabartma büst, Athena sunağından kabartma heykel ve tapınakta bulunan yazıt tanrının kentteki olası kültü için önemli belgeleri oluşturur.

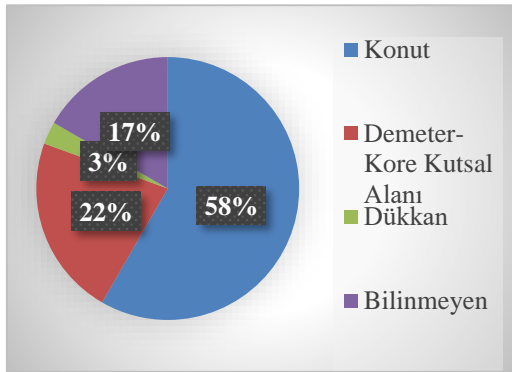
⁹²⁷ Regling 1927: 91-92 Nr. 168-170 Taf. IV/169-170; <https://ikmk.smb.museum/object?id=18255327> (08.05.2021).

2.2.8. EROS

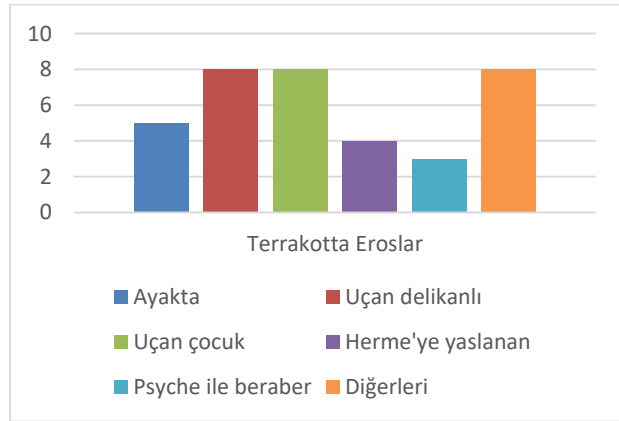
Hesiodos'un "Theogonia" adlı eserinde ölümsüz tanrıların en güzeli olarak nitelendirilen Eros⁹²⁸, Aphrodite ile birlikte her daim aşkın ve sevginin tanrısal simgeleri olmuştur⁹²⁹. Priene gibi birçok yerleşimde Tanrıça Aphrodite ve Eros betimlerine sıklıkla rastlanılmaktadır. Priene'de Eros'un buluntularla kanıtlanmış bir kültü bulunmamasına rağmen özellikle konutlar ile Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda birçok terrakotta figürini bulunmuştur. Ayrıca bir yazıtta Eros'un adı iki kez tekrarlanmıştır⁹³⁰.

2.2.8.1. Arkeolojik Buluntular

Priene kentinde Eros'a dair arkeolojik buluntular, özellikle konutlar ile Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan gelen terrakotta figürinler, bitkisel bezemeli seramik parçası, kek damgası ve bronz bir kapı halkasından oluşmaktadır. Terrakotta figürinler, Eros'un tipi ve kompozisyon bakımından gruplara ayrılmaktadır. Eros, bir delikanlı olarak ya da çocuk bedeninde betimlenmiştir. Tek başına ya da Psyche ve Pan ile ikili gösterimleri de mevcuttur. Kentte Eros'un bu kadar sık görülmesi, bu tanrının Priene halkı tarafından çok sevildiğini ve evlerde özellikle dekoratif amaçlarla da kullanıldığını işaret eder.

Şekil 1: Terrakotta Eros'ların Buluntu Yeri Grafiği

Şekil 2: Terrakotta Eros'ların Tip Grafiği

⁹²⁸ Hes. theolog. 115-120.

⁹²⁹ Eros'un doğuşu ve mitleri için bk. Erhat 2003: 106-107; Graves 2004: 63-64; Bayladı 2005: 153; Agizza 2006: 79-81.

⁹³⁰ Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 320; Blümel – Merkelbach 2014: 456-457 Nr. 311.

2.2.8.1.1. Terrakotta Figürinler

Priene’de bulunan Eros figürinleri içerisinde ilk grubu, bir delikanlı bedenine sahip uçan Eroslar oluşturur. 29 numaralı evin batısındaki binanın b odasında bulunan benzer iki örnekten ilkinde (**Resim 192**) sol ayak, sağ alt bacak, sağ el ve sırtın sağ kısmı eksik olup kanat uçları ve başparmak haricinde sol elin parmakları kırıktır. Büyük oranda çıplak olan Eros’un sol bacağı ilerde, başı sağa dönük ve eğiktir. Sağ kol başın üzerine kaldırılmış, sol kol hafif aşağı indirilip avuç içi izleyiciye dönük olacak şekilde ileri doğru uzatılmıştır. Sağ uyluğun etrafına sarılı manto, sırtta çapraz şekilde yükselip sol omzun üzerinden aşağıya dökülmektedir. Eros’un başında çelenk olup saç bukleleri boyuna sarmaktadır⁹³¹. Aynı alanda bulunan bir diğer örnek⁹³² de ufak yön farklılıkları haricinde öncekine benzerdir. Bu gruba atanan diğer örnekler, Priene’den geldiği bildirilen bir Eros⁹³³, Smyrna’dan alınan diğer bir Eros⁹³⁴ ve konut alanında bulunan belden yukarısı korunmuş bir örnekten⁹³⁵ oluşur. Bir torso⁹³⁶ da duruşu ile söz konusu örneklere benzemektedir. Uçar gibi betimlenmiş bu Eros’lardan, 29 numaralı evin batısındaki binanın b odasında bulunmuş olan başka bir örnek (**Resim 193**) başında Herakles attribütü aslan postuyla görülür⁹³⁷.

Delikanlı vücut yapısındaki uçan Eros tipindeki bir parça (**Resim 194**), yapısal özellikleri ile önceki örneklere benzerdir. Bu Eros’u diğerlerinden ayıran özelliği ise kıyafeti ve başlığıdır. 29 numaralı evin batısındaki binanın güney odasında bulunan figür, doğulu kıyafetler içerisinde yer almaktadır. Sol bacağın alt kısmı, sol kol, sağ kolun alt yarısı ve kanat uçları kırıktır. Figürün belden aşağısı sola, yukarısı sağa dönmüş, kollar birbirine zıt yönlerde uzatılmıştır. Ayak bileği uzunluğunda bir pantolon ve geniş “v” yakalı, belde kanatlı, uyluğun

⁹³¹ Wiegand – Schrader 1904: 337, 340 Abb. 390; Rumscheid 2006: 480 Nr. 234 Taf. 95/4-5; 96 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1379. KY 28 cm. Kil, açık turuncu-kahverengi ve beyaz kaplama da kısmen korunmuştur. Saç, koyu kahverengi, giysi ve tüyler arasında açık mavi renk görülür. Arka kısımda 4,2 x 2,5 cm ölçülerinde buhar deliği mevcuttur. Eros figürünü afet katmanına, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).

⁹³² Wiegand – Schrader 1904: 321, 337, 340 Abb. 389; Rumscheid 2006: 481 Nr. 235 Taf. 95/6-7; 97, 98 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1378. KY 26 cm. Figürin, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).

⁹³³ Rumscheid 2006: 481 Nr. 236 Taf. 99/1 (Paris Louvre, Env. No. CA 790. Eser 1896’da Noel Bardac tarafından müzeye bağışlanmıştır. KY 27 cm. Figürin, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).

⁹³⁴ Rumscheid 2006: 482 Nr. 237 Taf. 99/2-3 (Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, Env. No. LKA 1116. Eser 1890’da Smyrna’da A.O. van Lennep’ten satın alındı. KY 28 cm. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).

⁹³⁵ Wiegand – Schrader 1904: 337-338, 340 Abb. 386; Rumscheid 2006: 482 Nr. 238 Taf. 100 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1490. KY 11,5 cm. Figürin, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).

⁹³⁶ Rumscheid 2006: 483 Nr. 240 Taf. 101/3-4 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1404. KY 17,5 cm).

⁹³⁷ Rumscheid 2006: 483 Nr. 239 Taf. 101/1-2 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8560. KY 31 cm. Arka kısımda 4,2 x 2,5 cm ölçülerinde buhar deliği mevcut. Figürin, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir). Eros gibi bazı mitolojik kişiliklerin Herakles’in attribütleri ile betimlenmesi Hellenistik ve Roma Dönem’lerinde gelişmiştir. Betim sanatında Eros’un bu atribütlerle anlatımı üç türde görülür: kahramanın atribütlerini taşıyan ya da karıştıran Eros’lar, yanında lobut ile aslan postu üzerinde bebek gibi uyuyan Eros, aslan postuna bürünmüş ve lobutlu Eros. Ayrıntılı bilgi için bk. Woodford 1989: 200-204.

ortasına kadar inen kısa bir kıyafet giymiş, kıyafetin etek uçları esinti varmış gibi yukarı doğru kıvrılmıştır. Sola dönük baş, kuyruğu öne düşen Frig başlığı ve yanları uçuşan bandajlarla kapatılmıştır⁹³⁸.

Kentte bulunan terrakotta Eros'ların bir diğer tipi, ayakta duran, delikanlı bedene sahip örneklerdir. Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda bulunan ve sadece çiziminden bilinen benzer tipte üç Eros'tan ilkinin sadece gövdesi, kollarının ve bacaklarının üst yarısı ile sol kanadı korunmuştur⁹³⁹. Aynı alandan bulunmuş diğer örnek kısmen giyinik olması ile ilkinden ayrılır. Vücudun sol tarafında bir parça kumaş kalıntısı, omzun sağ tarafında ise kumaş ya da kanat kalıntıları mevcuttur⁹⁴⁰. Kutsal alanda bulunmuş son örnekte ise sadece gövde ve her iki bacağın diz kapağına kadar olan üst kısmı korunmuştur⁹⁴¹. Her üç örnekte de sol bacak hafifçe sağ bacağın önünde görülür. Kutsal alandan gelen bu Eroslar dışında benzer bir örnek (**Resim 195**) de konut alanında bulunmuştur. Eros'un her iki kolu, sol bacağının alt yarısı ve kanatları eksiktir. Diğerleri gibi sol bacağın ilerde, sağ bacağın geride olması sonucu kalçanın sağa doğru çıkıntı yapmasıyla vücut "s" görünümü sağlamıştır. Eros'un sırtında kanat kalıntıları mevcuttur. Baş sağa doğru hafif eğik olup bebeksi hatlara sahip yüz, buklelerle çevrelenmiştir⁹⁴². Bu örneklerin haricinde Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan benzer bir örneğin belden yukarısı giyiniktir. Figürün bacaklarının alt kısmı, başı ve sol kanadı eksiktir⁹⁴³. Figürün bacakları bitişik, sağ kolu göğüste tutulmuş ve sol kol serbest bırakılmıştır.

Priene'de bulunan diğer tipte Eros (**Resim 196**), çocuk bedeninde betimlenmiştir. Örneklerden yedi tanesi konut alanında⁹⁴⁴, bir tanesi de Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda⁹⁴⁵

⁹³⁸ Winter 1903: 334 Nr. 5; Wiegand – Schrader 1904: 321, 337, 339 Abb. 383; Rumscheid 2006: 489-490 Nr. 260 Taf. 109 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8561. KY 33 cm. Kil, açık-orta kahverengidir. Özellikle kanatlarda beyaz kaplama izleri mevcut, yüz ve boyun pembe, chiton açık mavi, yaldızlı etek koyu kahverengi, kollar yaldızlı turuncu-sarı, altın çizgili pantolon mor, başlık koyu kahverengi, saç koyu kırmızı-kahverengi, kanatlarda kırmızı kahverengi renk görülür. Arka kısımda 4,5 x 2,3 cm'lik buhar deliği mevcuttur. Figürin, MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir). Benzer bir örnek Myrina'da bulunmuştur. bk. Winter 1903: 334 Nr. 2.

⁹³⁹ Rumscheid 2006: 479-480 Nr. 231 Taf. 95/1 (eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir. KY 8 cm).

⁹⁴⁰ Rumscheid 2006: 480 Nr. 232 Taf. 95/2 (eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir. KY 5,5 cm. Söz konusu belgede Eros olarak kaydedilen figürünün olasılıkla kanat kalıntıları mevcuttur).

⁹⁴¹ Rumscheid 2006: 480 Nr. 233 Taf. 95/3 (eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir. KY 4,5 cm. Söz konusu belgede Eros olarak kaydedilen figürünün olasılıkla kanat kalıntıları mevcuttur).

⁹⁴² Rumscheid 2006: 487 Nr. 251 Taf. 105/3, 106 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1616. Y. 23 cm. Kil turuncu-orta kahverengi, birçok yerde beyaz kaplama, vücut, yüz ve saçta kırmızı-kahverengi renk mevcut).

⁹⁴³ Rumscheid 2006: 488 Nr. 256 Taf. 107/6 (üç kopya, eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir. KY 5,5 cm).

⁹⁴⁴ Rumscheid 2006: 483-484 Nr. 241 Taf. 102/1-4, 103/1 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1606. Y. 9,5 cm); Wiegand – Schrader 1904: 338, 340 Abb. 385; Rumscheid 2006: 484 Nr. 242 Taf. 102/5-8, 103/5 (İstanbul

bulunmuştur. Bunlar büyük oranda çıplak olup, sadece beli saran bir kumaş görülür. Sağ bacak ileri atılmış, kollar öne doğru uzatılmıştır. Baş, sola dönüp eğilmiş, kanatlar iki yana açılmıştır. Insula D2'den bir evde bu örneğe benzer bir Eros terrakottası bulunmuştur. Yine çocuk bedeninde temsil edilen Eros'un başı dik ve saçları diğer örneklerden farklı stildedir⁹⁴⁶.

Çocuk bedenine sahip oturan ya da sallanan terrakotta bir Eros (**Resim 197**), buluntu yeri bilinmemekle birlikte tekil bir örnektir⁹⁴⁷. Kentte bulunan bir başka Eros (**Resim 198**) ise oturan bir tipi net şekilde betimler. Eros'un sağ bacağı, sol bacağın alt kısmı, kollar ve kanatlar eksiktir. Figür, hafif etine dolgun, çıplak bir çocuk görünümündedir⁹⁴⁸. Sol bacak sağa doğru uzatılmışken, sağ bacak olasılıkla sol bacağın üzerindedir. Sağa ve yukarı dönük yüzde açılmış ağız, iri badem gözler yukarı sabitlenmiş bakışlar ile vurgulanan güçlü bir hareket vardır.

Priene'de 25 numaralı evin güney odasında bulunan bir Eros (**Resim 199**), tekil bir örnektir. Sağ kalçanın üzerinden itibaren korunmuş olan Eros, büyük oranda çıplaktır. Göğsün sol yarısını kaplayan ve sol kolun üzerinden geri giderek aşağı düşen, kaba paralel kıvrımlara sahip bir *chlamys* giymiştir. Eros'un sağ kolu yana doğru sarkarken sol kolu, kanadıyla paralel şekilde ileriye doğru uzanmaktadır. Eros'un sol omzunda taşıdığı erkek keçi, uzanan bu sol ele tutunmaktadır. Eros'un çelenkli başı hafifçe sola dönmüş, yüzü omzuna dökülen buklelerle çerçevelenmiştir⁹⁴⁹. Omzuna aldığı keçi ile beraber sola doğru uçar şekilde betimlenmiş Eros, bebeksi yüz hatları ve delikanlı yapısındaki vücudu ile genel karakterine uygun işlenmiştir.

Kentte bulunan Eros'lar içinde Herme ile birlikte betimlenmiş örnekler de mevcuttur. 25 numaralı evin güney odasında, yüksek ve yuvarlak bir kaide üzerinde Herme'ye yaslanarak

Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1622. Y. 9,3 cm); Rumscheid 2006: 484 Nr. 243 Taf. 103/2-4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1602. Y. 9,4 cm); Rumscheid 2006: 484-485 Nr. 244 Taf. 103/6-8 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1559. KY 7,7 cm); Rumscheid 2006: 485 Nr. 245 Taf. 104/1-4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1603. KY 7,6 cm); Rumscheid 2006: 485 Nr. 246 Taf. 104/5-7 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1560. KY 7,2 cm); Wiegand – Schrader 1904: 340 Abb. 388; Rumscheid 2006: 485-486 Nr. 247 Taf. 104/8 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8565. KY 6,7 cm. Figürinler çok olası MÖ 2. yüzyılın ortalarında yapılmış ancak, tipin başlangıcı olasılıkla MÖ 3. yüzyıla tarihlenir).

⁹⁴⁵ Rumscheid 2006: 486 Nr. 248 Taf. 104/9 (eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir. KY 6 cm).

⁹⁴⁶ Raeck 2003: 371 Abb. 39 (Y. 8 cm).

⁹⁴⁷ Rumscheid 2006: 487 Nr. 253 Taf. 107/2-4 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8575. KY 7,5 cm).

⁹⁴⁸ Rumscheid 2006: 487-488 Nr. 254 Taf. 108 (buluntu yeri bilinmiyor, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1511). Y. 7 cm. Kil, açık turuncu-kahverengi renktedir, beyaz kaplama kısmen korunmuş ve saçta kırmızı-kahverengi kalıntılar mevcuttur. Buhar deliği bulunmaz. Bu figürin tipi MÖ 3. ya da 2. yüzyıla aittir).

⁹⁴⁹ Winter 1903: 339 Nr. 8; Wiegand – Schrader 1904: 320, 341 Abb. 394; Rumscheid 2006: 486 Nr. 249 Taf. 105/1-2 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1572. KY 10 cm. Kil, açık pembe-kahverengi renktedir, beyaz kaplama kısmen korunmuş, sol kanatta kırmızı-kahverengi, boyunda turuncu renkte izler mevcuttur. Arka kısımda 2,5 cm çapında buhar deliği vardır. Figürin, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).

ayakta duran bir Eros betimi bulunmuştur. Kaide, Eros'un başı, vücudunun üst kısmının sol tarafı, sağ kolun alt yarısı ve kanatların büyük bölümü eksiktir. Eros, sağ bacağı üzerine dayanıp sol bacağını diğerine çapraz şekilde uzatmış, sol kolu Herme'nin boynuna dolanmıştır. Büyük oranda çıplak olan figürün sol omzunda manto ve sağ omzunda kanat parçası görülür⁹⁵⁰. Kentte bulunan diğer örnek Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan gelmektedir⁹⁵¹. Eros'un sağ ayağı, kanatları ve başı eksik olup sol kalçası ile Herme'ye dayanmaktadır. Her iki uyluğundan ve sırtından gelen bir manto, sol omzundan aşağı sarkıp, sol el ile bunun bir kısmı tutulur, gövdenin üst kısmı ise çıplaktır⁹⁵². Bu örneğe çok benzer bir diğer Eros (**Resim 200**), yine Demeter ve Kore Kutsal Alanı'ndan gelmiştir. *Bothrosta* bulunan bu parçanın baş, boyun ve kanatları eksiktir. Kanat kalıntıları arkada bir miktar korunmuştur. Gövde hafifçe sağa dönmüş ve yana sarkan sağ elde bir çanta taşınır. Herme'nin arkasına saklanan sol kolun altında üç küresel meyve bulunur. Bir manto beline dolanmış ve kalçadan itibaren vücudun alt bölümünü örtmüştür⁹⁵³. Konut alanında ise Herme'ye oturan bir Eros figürünü (**Resim 201**) bulunmuştur. Eros'un kanatları ve Herme'nin başının eksik olduğu parçada Eros bir mantoyu vücuduna sarmış ve sol eli ile mantonun kenarından tutmakta iken sağ eli kucağındadır⁹⁵⁴.

Berlin, Antikensammlung belgelerinde geçen bir parça, Priene'de 33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında bulunmuş terrakotta bir Eros'tur (**Resim 202**). Ayakta duran çıplak Eros, gövdesinin önünde yatay olarak tuttuğu sağ kolu ile "8" şeklinde bir ayna tutmaktadır. Eros'un ayakları eksik, bacakları birbirine yakındır. Omuzların arkasında yanlara doğru açılan kanatların dış kısmı orak şeklindedir. Eros'un başı dik, bakışları ileriye odaklıdır⁹⁵⁵.

⁹⁵⁰ Winter 1903: 249 Nr. 3; Wiegand – Schrader 1904: 320, 341 Abb. 393; Rumscheid 2006: 486-487 Nr. 250 Taf. 105/4 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1493. KY. 15,6 cm. Kil, açık kahverengi renktedir. Arka kısımda 4 cm çapında buhar deliği mevcuttur. Figürin, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).

⁹⁵¹ Demeter – Kore Kutsal Alanı'nda *Herme*'ye yaslanmış Eros'lar haricinde sütuna dayanmış bir Eros figürünü de bulunmuştur. bk. Rumscheid 2006: 489 Nr. 259 Taf. 107/9 (bu eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir, söz konusu belgede kanat izlerinden bahsedilir, KY. 6 cm).

⁹⁵² Rumscheid 2006: 488 Nr. 257 Taf. 107/7 (eser kayıp, sadece Berlin Antikensammlung'daki belgedeki çiziminden bilinir, söz konusu belgede kanat izlerinden bahsedilir. KY. 9,5 cm).

⁹⁵³ Winter 1903: 249 Nr. 2; Wiegand – Schrader 1904: 160, 162 Abb. 148; Rumscheid 2006: 489 Nr. 258 Taf. 107/8 (figürin iki kopya, Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8599. KY. 8,5 cm. Kil, açık pembe-kahverengidir, arka kısımda 2,7 x 1,9 cm ölçülerinde buhar deliği mevcut).

⁹⁵⁴ Wiegand – Schrader 1904: 353; Rumscheid 2006: 490 Nr. 261 Taf. 110/1-2 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1380. Y. 18,3 cm. Figürin MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).

⁹⁵⁵ Wiegand – Schrader 1904: 327; Rumscheid 2006: 487 Nr. 252 Taf. 107/1 (eser kayıp. KY. 11 cm. Figürin, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).

22 numaralı evde Eros ile genç bir kadının, olasılıkla Psyche'nin⁹⁵⁶ betimlendiği bir figürin (**Resim 203**) bulunmuştur. Eros'un sağ kolu, kanatlar ve her iki baş eksiktir. Oval bir kaide üzerinde birbirine sarılmış ayakta duran çiftten Eros'un sol omzundan gelen manto, sol bacağı ile vücuduna sıkıştırılmış ve vücut büyük oranda çıplak bırakılmıştır. Psyche'nin ise manto sol göğsü haricinde vücudu örtmüştür⁹⁵⁷. 33 numaralı doğu evin güneydoğu odasında bulunmuş benzer bir örnekte (**Resim 204**) yüzü izleyiciye dönük, başı çelenkli Eros ve Psyche'nin sadece belden yukarı kısmı korunmuştur⁹⁵⁸.

Konut alanında bulunmuş bir terrakottada (**Resim 205**) Eros, stel ve horoz ile birlikte betimlenmiştir. Tepesinde kozalak bulunan dikdörtgen ince bir stelin sol yanında bir ayağı ileri doğru uzatılmış ayakta duran Eros, sağ yanında ise Eros'un havaya kaldırdığı sağ elinde tuttuğu üzüme ulaşmaya çalışan horoz yer almaktadır. Çocuk yapısındaki Eros, sırtındaki mantosu haricinde çıplaktır. Başında çelenk taşımakta ve saçları birçok örnekte olduğu gibi düğümlüdür⁹⁵⁹. Figürinde bulunan kozalak Mezopotamya, Hitit ve Mısır uygarlıklarından itibaren sevilerek kullanılan⁹⁶⁰ ve henüz anlamı tam olarak açıklanamayan bir simgedir. Antik Yunan'da Dionysos kültüründe yer alan *thyrsos*larda⁹⁶¹ görülen kozalak, Sabazios kültüründe de Sabazios ellerinde betimlenen nesnelere birisidir⁹⁶². Antik Çağ'da Yunanlılar definin ardından ölümlere kozalak formlu çörekler sunarmış⁹⁶³. Figürinde yer alan horoz ve stel de bu duruma bir gönderme yapmış olmalıdır. Roma Dönemi lahitleri üzerinde de Eros figürü sevilerek kullanılmıştır⁹⁶⁴.

Mücadele eden iki Eros (**Resim 206**) yine tekil örneklerdendir. Figürlerin serbest bir şekilde durduğu bir figürin olarak değil kabartma şeklinde işlenmiştir. Her iki baş, kanatlar ve

⁹⁵⁶ Kentte Psyche'nin tek başına, dans eder şekilde betimlendiği terrakotta figürünü de mevcuttur. bk. Winter 1903: 149 Nr. 8; Wiegand – Schrader 1904: 322, 348-349, 364 Abb. 411, 455; Rumscheid 2006: 409 Nr. 6 Taf. 2/2-6 (16 numaralı ev, Berlin Antikensammlung, Env. No. 8631. Y. 22 cm. MÖ 330-135 yıllarına tarihlenir).

⁹⁵⁷ Winter 1903: 226 Nr. 3; Wiegand – Schrader 1904: 179 Abb. 174; Rumscheid 2006: 512 Nr. 326 Taf. 140 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1476. KY. 24 cm. Kil orta turuncu-kahverengidir, Eros'un gövdesinde sarı-kahverengi renk görülür. Arka kısımda 7,5 x 6 cm ölçülerinde buhar deliği mevcut. MÖ 135 öncesine tarihlenir).

⁹⁵⁸ Wiegand – Schrader 1904: 327; Rumscheid 2006: 512 Nr. 327 Taf. 141/1 (eser kayıp, KY. 5 cm, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir). Benzer örnek için bk. Rumscheid 2006: 513 Nr. 328 Taf. 141/2 (konut alanı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1611. KY. 6,3 cm. Figürin, MÖ 135 yılından önceye tarihlenir).

⁹⁵⁹ Wiegand – Schrader 1904: 341 Abb. 395; Rumscheid 2006: 513 Nr. 329 Taf. 141/3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1587. Y. 14 cm. Buhar deliği çap 3,2 cm. Kil, orta gri-kahverengi, kısmen beyaz kaplama ile Eros'un gövdesi, üzüm ve çam kozalağının taç kısmında turuncu-kahverengi kalıntılar mevcuttur.).

⁹⁶⁰ Kaya Zenbilci 2021: 214.

⁹⁶¹ Thyrsos, ucunda bir çam kozalağı bulunan sarmaşık ve asma yaprakları sarı uzun değneklerdir. bk. Euph. Bakkh.; Erhat 2003: 71, 198; Bayladı 2005: 132-133; Çelgin 2011: 408.

⁹⁶² Sabazios elleri için bk. Vermaseren 1983; Filges 2015: 98; Berndt 2018: 154.

⁹⁶³ Kaya Zenbilci 2021: 214.

⁹⁶⁴ Eros'lu lahitler için bk. Turak 2011: 100 vd. Res. 50 vd.; Korkut – Dirican 2020: 259; <http://aphrodisias.classics.ox.ac.uk/tr-sarcophagi.html> (03.04.2020)

sağ figürün kolları eksiktir. Çıplak olan figürlerden soldaki, dizlerini yere dayamışken sağdaki gardını almış ve ayakta rakibine saldırmaktadır⁹⁶⁵.

Priene’de bulunmuş son Eros figürünü (**Resim 172**) Pan’ın Eros’a *syrinx* çalmayı öğrettiği bir parçadır. Batı Kapısı Caddesi’nin kuzey tarafındaki dükkân 4’te bulunmuş olan terrakottada Eros’un kanat uçları ve Pan’ın dizi kırıktır. Eros, bacaklarını çapraz şekilde uzatmış, *syrinx*’i tutarak çalıyormuş izleniminde ağzını açarak başını müzik aletine doğru eğmiştir⁹⁶⁶. Pan ise Eros’un boynuna kolunu atarak ona yönelmiştir. Her ikisini bir manto arkadan örtmektedir.

2.2.8.1.2. Terrakotta Küçük Buluntular

Priene evlerinden birisinde bulunan bitkisel bezemeli bir kap parçasında Eros betimi (**Resim 207**) görülür. *Hydria* ya da amphora boynuna ait olan 16,5 cm yüksekliğindeki parça üzerinde Eros, cepheden ve ayakta betimlenmiştir. Kısa bir *himation* Eros’un vücudunun üst yarısı ile kalçasını büyük oranda örtmüş, gövdesinin alt kısmı açık kalmıştır. Eros’un sağ eli *himation*un altında iken sol eli göğüs hizasında, giysiyi tutarak bir miktar göğsü açık bırakır. Eros her iki kanadıyla kabın ağız kısmına, çıplak ayaklarıyla da omuz kısmına dayanmaktadır. Oldukça başarılı bitkisel bezeme ve Eros figürüne sahip kap, Pergamon üretimidir⁹⁶⁷.

Yine bir Priene evinde bulunan 8,5 cm çapında terrakotta bir kek damgası (**Resim 208**) üzerinde Eros betimi mevcuttur. Açılmış gül içerisinde uyurken görülen Eros, cepheden ve ayakta betimlenmiştir. Bir çocuk tipinde olan tanrı, üzerine aldığı *himationa* rağmen büyük oranda çıplaktır. Gövde sağa doğru hafif dönmüş, sol kol serbest bırakılmış, sağ kol ise sağ omza yatmış başa destek olmaktadır. Tanrının küçük kanatları her iki tarafta açıktır⁹⁶⁸.

2.2.8.1.3. Bronz Kapı Halkası

Kentin erken dönem kazılarında konut alanında Eros’a dair bronz bir buluntu (**Resim 209**) açığa çıkarılmıştır. Oksidasyondan dolayı zarar görmüş olan parça 6,5 cm çapında bir kapı halkasına aittir. Yuvarlak şekilli bir plakanın merkezinde bir Eros büstü yer alır. Gövdesinin üst kısmı çıplak olan Eros’un sola dönük başında enseye değin uzanan gür ve

⁹⁶⁵ Rumscheid 2006: 513-514 Nr. 330 Taf. 141/5 (buluntu yeri bilinmiyor, Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8823. KY. 11 cm, U. 13 cm. Buhar deliği çap 2,6 cm. Kil, orta turuncu-kahverengidir. Kısmen beyaz kaplama ile kanat ve kalkanda pembe kalıntılar mevcuttur).

⁹⁶⁶ Winter 1903: 409 Nr. 3; Wiegand – Schrader 1904: 322-323, 346-347 Abb. 407; Rumscheid 2006: 514 Nr. 331 Taf. 141/4, 142/1 (Berlin Antikensammlung, Env. No. TC 8627. KY. 20,6 cm. Buhar deliği 6 x 4,1 cm. Kil, açık kahverengi. Eros ve Pan’da kahverengi-turuncu boya kalıntıları mevcuttur. MÖ 135 yılı öncesine tarihlenir).

⁹⁶⁷ Wiegand – Schrader 1904: 410 Nr. 56 Abb. 537 (Kil, yüzeyde kirli açık kahverengi ve kırmızı kahverengidir)

⁹⁶⁸ Wiegand – Schrader 1904: 465-466 Nr. 239 Abb. 573.

dağınık saçları ve hemen gerisinde kanatları dikkat çeker. Büstü çeviren hareketli halkaya ve levhanın geri kalan kısmına yivler işlenmiştir. Levhanın üst kenarına nesneyi takmak için bir parça eklenmiştir⁹⁶⁹.

2.2.8.2. Epigrafik Buluntular

Kentte Eros'a dair sadece bir yazıt (**Kat. No. 56**) bulunmuştur. Ana caddeden agoranın batı galerisine girişteki eşikte yer alan yazıtta tanrının adı Hermes ile birlikte anılmıştır. Hiller'e göre bu isim tekrarı, yazı alıştırmaya ya da aşk konusunda tanrılardan yardım istemekle ilgilidir:

'Ερωϝ' 'Ερωϝ 'Ερμηϝ⁹⁷⁰.

2.2.8.3. Değerlendirme

Priene kentinde Eros'a dair arkeolojik buluntular, özellikle konutlar ile Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nda bulunan terrakotta figürinler, seramik parçası, kek damgası ve bronz bir kapı halkasından oluşmaktadır. Figürinler, Eros'un tipi ve kompozisyon bakımından farklı gruplara ayrılmaktadır. Eros, bir delikanlı ya da bir çocuk olarak görülmektedir. Eros'un tek başına ya da Psyche ve Pan ile birlikte betimleri de mevcuttur. Kentte Eros figürinlerinin bu kadar yoğun görülmesi, figürinlerin tipinden de anlaşıldığı üzere kùltten ziyade tanrının dekoratif amaçlarla Priene halkı tarafından çok sevilmesinden kaynaklanmaktadır. Priene'de Eros'un kùltü için veri bulunmamış olmasına rağmen Eros'a dair buluntu yoğunluğu ve Tanrıça Aphrodite ile olan kuvvetli bağı sebebiyle kendisine değinilmesi gerekmektedir. Tanrıya dair kentte bulunan tek epigrafik buluntu da herhangi bir anlam içermemektedir. Ancak, Aphrodite'de görüldüğü gibi Eros'un adı da Hermes ile birlikte anılmıştır. Bu olasılıkla Tanrı Hermes'in hem dünyada hem de ölüm sonrasında olmak üzere çok çeşitli görevler yüklenmiş bir tanrı olmasından kaynaklanmaktadır.

⁹⁶⁹ Wiegand – Schrader 1904: 305-306 Abb. 325; Raeder 1984: 20, 60, 69 Nr. 310 Abb. 7a (Berlin, Staatliche Museen, Inv. No. 10018).

⁹⁷⁰ Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 320; Blümel – Merkelbach 2014: 456-457 Nr. 311.

2.3. PRIENE’NİN YABANCI KÜLTLERİ

Priene’ye kent dışından, farklı coğrafya ve kültürden gelmiş tek kült Mısırlı Tanrılar’a aittir. Bir kutsal alan ile kent kazılarında bulunan minyatür sunak, kandil ve terrakotta figürinlerde bu kültürün izleri görülmektedir. Priene yazıtları da kült ile ilgili önemli bilgilere ulaşılmasına vesile olmuştur. Sikkeler ise bu konuda bizlere yardımcı olmaz.

2.3.1. MISIRLI TANRILAR

Mısır yaratılış mitosuna göre, her şeyin başlangıcı Ra yani Güneş’tir. Mısırlı Tanrılar Isis⁹⁷¹, Osiris, Horus ve diğerleri de bu soydan gelir⁹⁷². I. Ptolemaios tarafından Grekler ile Mısırlılar arasında yakınlık kurma amacıyla Yeraltı Tanrısı Osiris-Apis (Grekçeye Serapis olarak geçmiş), Grekler ve Mısırlıların ortak tanrısı haline getirilerek Serapis⁹⁷³ kültü oluşturulmuştur. MÖ 3. yüzyılda Ptolemaioslar, Osiris-Apis ile Isis’i Mısır Tanrıları içinde ön plana getirmiş, propagandalarla bu tanrıları Yunanistan, adalar ve Anadolu’ya tanıtmıştır⁹⁷⁴.

MÖ 309’da I. Ptolemaios Soter’in Kaunos, Myndos, Phaselis ve Ksanthos ile Kos adasını ele geçirmesiyle Güneybatı Anadolu ve komşu adalarda Mısır güç ve etkisinin yayılımı başlamıştır⁹⁷⁵. En erken kanıtlardan biri Halikarnassoslu bir ailenin MÖ 3. yüzyılın ilk yıllarına tarihlenen Isis ve Serapis’e dair adak yazıtıdır⁹⁷⁶. Olasılıkla MÖ 3. yüzyıl başlarında onun oğlu ve halefi Ptolemaios Philadelphus da tüm Pamphylia, Kilikia, Lykia, Karia’yı, Kiklad adalarını ve Ionia’da Samos adasını egemenlik alanına dâhil etmiş ve Miletos ile dostane ilişkiler kurmuştur. Mısır yayılımı Ptolemaios Euergetes Dönemi’nde de devam etmiştir. Bu Mısır yayılımı ve Mısırlı tüccarların kurduğu ticari ilişkiler kültü de beraberinde

⁹⁷¹ Isis, tarımın koruyucusu olarak aslen Nil deltasında tapınılan tanrıçadır. Tarımla olan bağından dolayı olsa gerek kutsal hayvanı inektir ve Isis’in başlığında boynuzlar yer alır, buğday başağı ile de temsil edilir. Tanrıça bu niteliğinden dolayı Grekler tarafından Demeter ile bir tutulmuştur. Ayrıca Güneş Tanrısı olan kardeşi ve eşi Osiris’den dolayı Cennet’in kraliçesi olarak saygı görmüş ve başlığında güneş diski taşır. bk. Magie 1953: 166.

⁹⁷² Freeman 2003: 25. Mısır yaratılış mitosuna göre, her şeyin başlangıcı olan Ra yani Güneş’in spermlerini saçmasıyla Nem Tanrıçası Tefhut ve Kuruluk Tanrısı Şu meydana gelir. Bu iki tanrıdan üreyen Gök Tanrıçası Nut ve Yer Tanrısı Geb’in de dört çocuğu olur. Bu çocuklardan Isis ve Osiris Mısır’ın ilk hükümdarı olurlar. Ancak diğer kardeş Set, Osiris’i parçalara ayırır. Isis eşini yeniden bir araya getirir ve hatta Horus’a gebe kalır.

⁹⁷³ Serapis, özellikle yeryüzü bereketinin tanrısal bağışlayıcısı olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple başında bereketi temsil eden *kalathos* (ya da *modius*) taşırken betimlenir. Ayrıca ölümler dünyasının köpeği Kerberos ile de görülür. Serapis, Grekler tarafından Hades, Zeus, Helios ve Asklepios ile özdeşleştirilmiştir. bk. Magie 1953: 169.

⁹⁷⁴ Atalay 1987: 116. Anadolu’da Mısırlı Tanrılar kültürünün araştırma tarihçesi için bk. Magie 1953: 163.

⁹⁷⁵ Magie 1953: 163; Ünlüoğlu 2005: 96.

⁹⁷⁶ Ünlüoğlu 2005: 96. Isis rahibesinden söz eden diğer bir Hellenistik yazıt ile *gymnasiarkhosun* adağı Erken Roma Dönemi’ne ait bir yazıt, ayrıca sikkeler kültürün Halikarnassos’taki sürekliliğini kanıtlar.

getirmiştir⁹⁷⁷. Kültürün yayılımı MÖ 1. – MS 1. yüzyılda gerileme yaşasa da MS 2. yüzyılda tekrar canlanır⁹⁷⁸.

Aiolia bölgesindeki Kyme’de MÖ 4. – 2. yüzyıla tarihlenen Aphrodite Tapınağı MS 2. yüzyılda Isis’e adanmıştır⁹⁷⁹. Pergamon Aşağı Şehir’de olasılıkla MS 2. yüzyılda Hadrian Dönemi’nde⁹⁸⁰ Mısır Tanrıları adına tuğladan büyük bir yapı inşa edilmiştir. "Kızıl Avlu"⁹⁸¹ olarak isimlendirilen yapının büyük bir kutsal alanın ana parçası olduğu düşünülmektedir. Yapının kutsal kimlikli oluşu düşüncesi, arka kısımda yer alan ve kült heykeli için tasarlanmış olması muhtemel yüksek bir podyuma ve ayrıca Kızıl Avlu’nun her iki tarafında bulunan avlulardaki Mısır etkili destek figürlü mimari elemanlarına dayandırılmaktadır⁹⁸².

İonia’da Mısır etkisinin en erken kanıtı, I. Seleukos’in oğlu Antiokhos tarafından tapınağa yapılan adakların listesini içeren bir yazıt vasıtasıyla Didim Apollon Tapınağı’ndan gelir⁹⁸³. Diğer İon kenti Ephesos’ta ise limanın güneybatısında, üzerinde Ephesos Artemis’i ve Serapis figürü yer alan mermer bir blok bulunmuş, ayrıca bu iki tanrı Ephesos ile İskenderiye sikkeleri üzerinde de görülür. Bu sebeple her iki kentin dini ve ticari konuda birbirleriyle temas halinde oldukları anlaşılır⁹⁸⁴. Yamaç Ev 2’de de MS 3. yüzyıla ait bronz Isis ve Serapis heykelleri ile MÖ 6. yüzyıldan bir Amon heykelciği bulunmuştur⁹⁸⁵.

Miletos’ta Faustina Hamamı’nın doğusunda Sarapis Tapınağı bulunur. Dikdörtgen bir ana mekândan oluşan kutsal yapının cephesi güneye bakar. Ana mekân, beşer sütundan oluşan iki sütun dizisi ile iki yan ve bir orta nefe bölünmüştür. Tapınağın alınlığının merkezinde Tanrı Serapis’in büstü yer alır. Ayrıca bulunan bir arşitrav yazıtında Menekles adlı kişinin dileğinin Tanrı Serapis tarafından gerçekleştirilmesiyle ön avlunun adandığı kayıtlıdır⁹⁸⁶.

⁹⁷⁷ Magie 1953: 163-164.

⁹⁷⁸ Hoffmann 2003: 39; Ünlüoğlu 2005: 95.

⁹⁷⁹ Ünlüoğlu 2005: 102 vd.

⁹⁸⁰ Kızıl Avlu’nun yapımında kullanılmış birçok tuğla Hadrian Dönemi özelliği taşıyan damgalara sahiptir. bk. Hoffmann 2003: 41; Rieger 2005: 94.

⁹⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Deubner 1940: 477-478; Ohlemutz 1940: 273-276; Deubner 1977/78: 227-250; Wild 1984: 1739-1851; Koester 1998: 111-135; Bommas 2005; Brückener 2005; Hoffmann 2005; Lembke 2005; Mania 2005. Pergamon’da Mısırlı Tanrılar Kültü için bk. Radt 2005.

⁹⁸² Hoffmann 2003: 38 vd.

⁹⁸³ Ünlüoğlu 2005: 98-99. İonia ve Mısır siyasi ilişkileri, MÖ 660 civarında Psammetich I’in Mısır’da egemenlik kurmak için İonia’lı askerleri emrine almasıyla başlamıştır. Mısır etkili mal ticareti ise MÖ 8. yüzyıldan MÖ 6. yüzyıla değin sürmüştür. bk. Hölbl 2007: 460.

⁹⁸⁴ Atalay 1987: 116-117. Ephesos, liman kenti olması ve Asya’ya değin uzanan Kral Yolu’nun başladığı yerde konumlanması sayesinde ticaret alanında kısa sürede büyümüştür. Ephesos, deniz yoluyla İskenderiye ile de ticaret ilişkileri kurmuştur.

⁹⁸⁵ Ünlüoğlu 2005: 102. Ephesos’taki Mısırlı Tanrılar Kültü için bk. Takács 2005: 159.

⁹⁸⁶ Niewöhner 2016: 101 vd. Tapınak, eldeki verilere göre Hadrianus Dönemi’nden sonraya tarihlenir.

Güney Karia'da yer alan Kaunos'ta da Mısırlı Tanrılar Kültü'ne dair buluntular tespit edilmiştir. Kent merkezinin dışında, "Korinth Tapınağı" olarak isimlendirilen bir yapının da yer aldığı höyük benzeri bir tepe bulunmaktadır. Söz konusu tepenin güneyindeki geniş teras, *polygonal* bir duvar ile sonlandırılmıştır. Bu duvarın ön ve arka kısmında yapılan araştırmalarda MÖ 2. veya 1. yüzyıla ait iki adet stel bulunmuştur. Her iki stel de Mısırlı Tanrılar Sarapis ve Isis'e adanmıştır. Stel A ve stel B'de Sarapis rahiplerinin isimlerinin geçmesi kültün varlığına dair en büyük delildir. Ayrıca her bir stel üzerinde yer alan altar kabartması araştırmacılar tarafından kandil yuvası olarak yorumlanmıştır. Bilindiği üzere Tanrıça Isis yol gösterici özelliğe sahiptir. Araştırma kapsamında yapılan deneyde nişler içerisine yerleştirilen kandilin ışığı, çatının da etkisiyle hilal şeklinde stelin önüne yansımaktadır. Bu görüntü de dikkat çekici oranda Sarapis ve Isis'in başları üzerindeki güneş kursuna benzemektedir. Stellerin buluntu yerlerinden dolayı teras üzerinden atıldıkları, o noktaya da büyük olasılıkla terasın gerisindeki tepede yer alan Korint Tapınağı'ndan geldiği düşünülmektedir. Söz konusu iki stel dışında kentte bulunan diğer yazıtlar da, Mısırlı Tanrılar Kültü'nün Hellenistik dönemden itibaren kentteki varlığını ortaya koyar.⁹⁸⁷.

Anadolu'nun kuzeyinde bulunan imparatorluk sikkeleri ve bronz madalyonlar Sarapis'in Pontus kentlerindeki kültünü kanıtlar niteliktedir⁹⁸⁸. MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Sinop Sarapis Tapınağı Roma Dönemi küçük kült buluntularıyla dikkat çeker⁹⁸⁹.

Mısırlı Tanrılar Kültü'nün tek tanrılı dinlerde de etkisi mevcuttur. Hıristiyan inancında suyla yıkanarak günahlardan kurtulmayı simgeleyen vaftiz, ilk olarak Isis kütüne bağlı insanlar tarafından uygulanmaktaydı. Isis törenleri sırasında Nil'in kutsal suyunun kişinin başından aşağıya dökülmesiyle, onun günahlarından kurtulacağına inanılmıştır⁹⁹⁰.

Hellenistik Dönem'de Anadolu'da etkisini göstermeye başlayan Mısırlı Tanrılar Kültü İonia kenti Priene'de de arkeolojik ve epigrafik buluntular vasıtasıyla varlığını kanıtlamıştır. Kentte külte ait kutsal bir alan bulunmakta olup yazıtlar burada gerçekleştirilen ritüeller ve kültün içeriği konusunda önemli bilgiler sağlamaktadır.

⁹⁸⁷ Kart 2012: 195 vd.

⁹⁸⁸ Summerer 1998: 401 vd.

⁹⁸⁹ Summerer 2014: 193 vd.

⁹⁹⁰ Akalın 2014: 41.

2.3.1.1. Arkeolojik Buluntular

MÖ 3. yüzyılın 2. yarısında III. Ptolemaios Euergetes'in etkisiyle Mısırlı Tanrılar kültü Priene'de yer edinmeye başlar⁹⁹¹. Arkeolojik ve epigrafik buluntular vasıtasıyla Hellenistik Dönem'den itibaren Mısırlı Tanrılar Kültü'nün varlığı kentte kanıtlanmaktadır. Külte dair en önemli kalıntı, kentte merkezi konumda yer alan kutsal alandır. Propylon, tapınak/sunak ve galeriden oluşan kutsal alan dışında kentteki konutlarda bulunan minyatür sunak, kandil ve terrakotta figürinler kültün varlığına dair önemli diğer arkeolojik buluntulardır.

2.3.1.1.1. Kutsal Alan ve Tapınak / Sunak

Priene'de Tiyatro Caddesi'nin doğu bölümünün güney kısmında iki insula boyutunda düz bir alan (**Resim 210**) yer alır. Söz konusu alan bir yan yol ile ayrılmayıp tek bir blok oluşturur⁹⁹². Alan, güney kısımda yüksek istinat duvarları ile teraslanmıştır⁹⁹³. Teras duvarları, yan yana dizilmiş büyük, kaba bosajlı kesme taş sıralarından oluşur⁹⁹⁴. Taşların yüksekliği 0,30 m - 0,60 m'dir. Bunlar ortalama 0,25 m dışarı çıkıntı yapar⁹⁹⁵. Arazinin eğimli olması sebebiyle yapılan bu duvar, Athena caddesi zemininden 5 m yüksekliğe ulaşmaktadır⁹⁹⁶.

Doğu ve batı teras arasında 1 m'lik seviye farkı olup doğu teras daha aşağıda kalır. Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı ise söz konusu doğu terasta⁹⁹⁷, yaklaşık bir insulalık alanda yer alır⁹⁹⁸. Kutsal alanı çeviren arazi, seviye farkına sahip olup kuzey ve batı kısım daha düzgün yapıda iken doğu ve güney kısım dik şekilde iniş gösterir⁹⁹⁹. Bu alan batıdan doğuya 31 m, kuzeyden güneye 47 m uzunluğunda yayvan bir dikdörtgen görünümündedir¹⁰⁰⁰. Yüksek teras duvarları kutsal alanı güneyindeki Athena Caddesi ve doğusundaki sokaktan ayırır¹⁰⁰¹. İnce

⁹⁹¹ Ünlüoğlu 2005: 99. Ptolemaios Dönemi'nde kente ithal yolla gelen Mısır heykelleri de mevcuttur. bk. Mendel 1966: 141 Nr. 438 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1055).

⁹⁹² Wiegand – Schrader 1904: 164.

⁹⁹³ Hennemeyer 2005: 141.

⁹⁹⁴ Rumscheid 2000: 190.

⁹⁹⁵ Wiegand – Schrader 1904: 165.

⁹⁹⁶ Duyuran 1948: 23.

⁹⁹⁷ Hennemeyer 2005: 141.

⁹⁹⁸ Rumscheid 2000: 190.

⁹⁹⁹ Hennemeyer 2005: 141.

¹⁰⁰⁰ Wiegand – Schrader 1904: 165.

¹⁰⁰¹ Rumscheid 2000: 190.

bir duvar bloğuyla da kutsal alan üç taraftan çevrilmiştir. Duvar bloğunun kuzey – güney kanadı teorik insula sınırından yaklaşık 4 m daha önce kuzey kısımda son bulur¹⁰⁰².

Kutsal alan, biri kuzeybatıda diğeri doğuda olmak üzere iki girişe sahiptir¹⁰⁰³. Söz konusu alanda *propylon*, merkezi kült yapısı ve galeri bulunmaktadır¹⁰⁰⁴. Kült yapısının güney kısmı ise büyük bir festival alanı olarak boş bırakılmıştır¹⁰⁰⁵. Alanın ilk yapısı olan *propylon*, kuzeyde merkezi akstan uzaklaşarak batıya doğru konumlandırılmış ve kuzeyindeki tiyatro caddesine açılmaktadır¹⁰⁰⁶. *Propylon* 4,30 m genişlik, 4,40 m derinlikte olup çevre duvarını aşar¹⁰⁰⁷, *propylonun* sadece kuzey tarafı, alt basamak ile üst basamağın kuzey yarısı korunmuştur¹⁰⁰⁸. İkinci basamakta yer alan dübel delikleri ve işlenmiş yüzey, burada önceden var olan duvarları işaret eder. Korunan izlere göre kapının yer aldığı duvar, yaklaşık olarak *propylonun* merkezinde bulunmaktadır. Böylece kapı, temenos duvarının doğrultusunda değil daha iç kısımda konumlandırılmıştır. Günümüzde altyapı üzerinde bulunan dor düzenli ante başlığı, *propylonun* dor düzenli olduğunu göstermektedir¹⁰⁰⁹.

Güneyde *propylonun* üst basamağında sütunsuz iki ante yer almaktaydı. Ayrıca kutsal alanın batısındaki galerinin stylobatındaki sütun izlerinden aksın 2,75 m olduğu anlaşılmaktadır. Sütun alt çapının *intercolumna* oranı 1:4, avlu önü *araeostyl* oranında olmalıdır. Hennemeyer'e göre *propylon* antesi, galeri girişine destek amaçlı kullanılmıştır. Galerinin stylobatı kuzey uçta, bağlantısız şekilde *propylonun* üst kısmına rastlaştığı için olasılıkla galeri, *propylonun* inşasından sonra yapılmıştır. Bazıları korunmuş olan düz, kaidersiz sütunlar sebebiyle galeri, Dor düzeninde olup Inter Axial genişliğine göre ince sütunlar olasılıkla dört akslı saçaklığa aitti¹⁰¹⁰. Korunan sütun izleri ise 0,55 m çapındadır. Galeri stylobatının cephe kenarının, kutsal alanın batı duvarına mesafesi 4,25 m'dir¹⁰¹¹.

Kutsal alanın güney kısmında, onun merkez aksında yaklaşık 7,20 – 14,40 m yüksekliğinde podyum (**Resim 211-212**) yer almaktadır. Podyumun merkezi konumu, alanın en önemli yapısı olduğunun göstergesidir¹⁰¹². Kutsal alanda podyumun konumu, batıdan

¹⁰⁰² Hennemeyer 2005: 141.

¹⁰⁰³ Wiegand – Schrader 1904: 169.

¹⁰⁰⁴ Hennemeyer 2005: 141.

¹⁰⁰⁵ Schede 1964: 68.

¹⁰⁰⁶ Rumscheid 2000: 191.

¹⁰⁰⁷ Hennemeyer 2005: 141.

¹⁰⁰⁸ Wiegand – Schrader 1904: 169.

¹⁰⁰⁹ Rumscheid 2000: 192.

¹⁰¹⁰ Hennemeyer 2005: 141 vd.

¹⁰¹¹ Wiegand – Schrader 1904: 170.

¹⁰¹² Hennemeyer 2005: 142.

doğuya ve doğudan batıya eşit uzaklıkta olup duvarın iç tarafından 11,25 m'dir¹⁰¹³. Yapı, 1/2 oranında uzun-dikdörtgen¹⁰¹⁴ olup kuzey – güney doğrultuludur¹⁰¹⁵. *Euthynteria* 7,31 x 14,60 m ölçülerindedir. Yapının güney cephesinde bir zamanlar yanaklıklar arasında yer alan yedi basamaklı bir merdiven¹⁰¹⁶ 1,73 m yüksekliğindeki podyuma ulaşımı sağlar¹⁰¹⁷. Merdiven basamaklarının genişliği yaklaşık 0,40 m olup yüksekliği de 0,25 m'dir. Merdivenin mevcut ölçülerine göre adım yüksekliği 0,24 ile 0,25 m olmalıdır. Bu sebeple her birinin 0,24 - 0,25 m adım yüksekliği olduğu kabul edilirse yedi basamak toplam 1,73 m ($7 \times 0,24 = 1,68$; $7 \times 0,25 = 1,75$) yüksekliğe sahiptir. Merdiven yanaklıkları profilsiz 1 m genişliğe sahiptir. Böylece genişliği 5 m ve derinliği 2,10 m olan etkileyici merdiven podyumun çekirdeğine birleşir¹⁰¹⁸. Büyük bir bölümü korunmuş olan podyumun alt ve üst kenarı da profillidir¹⁰¹⁹. Podyumun çekirdeği ham mermer bloklardan yapılmıştır. Bunları profilli taşlar örter. Kaba kesim bloklar arası boşluklar harçla değil toprak ve daha küçük kayalar ile doldurulmuştur¹⁰²⁰.

Podyumun üst kısımdaki levhaların kabaca işlenmesi ve dübel deliklerinin yokluğundan dolayı araştırmacılar tarafından podyum üzerinde herhangi bir yapının bulunmadığı kabul edilmiştir. Bu sebeple günümüze kadar gelen genel kanı, yapının bir sunak olduğudur. Ancak Rumscheid'e göre yapının derinliğinin genişliğinden fazla olması bu sunak düşüncesine tezatlık oluşturur. Buna karşın podyumun üst kısmındaki taşların konumunun, küçük anteli bir tapınak için uygun olması, yapıda kireç harcı ve kenet tekniğinin de kullanılmamış olmasını dikkate alan Rumscheid, yapının Hellenistik dönemde inşa edilmiş podyumlu bir tapınak olduğunu öne sürer¹⁰²¹. Hennemeyer ise podyumun yapım tekniğinin Hellenistik etki taşımakta olduğunu ancak podyumlu bir tapınak için erken bir dönem olduğunu düşünür¹⁰²².

Priene kentinde yaklaşık aynı boyutlarda iki tane anteli tapınak bulunmaktadır. Bunlardan biri Asklepion Tapınağı diğeri Athena Polias Tapınağı'nın kuzeydoğusundaki tapınaktır. Hennemeyer'e göre Mısır Tanrıları Kutsal Alanı'ndaki yapının yüksekliği Vitruvius'un orantılılık kuralları çerçevesinde saptanabilir. Yapının sütun çapı net

¹⁰¹³ Wiegand – Schrader 1904: 166.

¹⁰¹⁴ Hennemeyer 2005: 142.

¹⁰¹⁵ Wiegand – Schrader 1904: 166.

¹⁰¹⁶ Rumscheid 2000: 192.

¹⁰¹⁷ Hennemeyer 2005: 145.

¹⁰¹⁸ Wiegand – Schrader 1904: 168.

¹⁰¹⁹ Rumscheid 2000: 193.

¹⁰²⁰ Wiegand – Schrader 1904: 164 vd.

¹⁰²¹ Rumscheid 2000: 193 vd.

¹⁰²² Hennemeyer 2005: 143.

bilinememesine rağmen sütun kaidesinin *plinthesi* muhtemelen köşe plasterinki kadar geniştir. Vitruvius kurallarını temel alan Hennemeyer, Vitruvius'un "sütun alt çapı, plinthenin kenar uzunluğunun üçte ikisi olması gerektiği" kuralının tersine buradakinin duvar veya pilasterlerin alt genişliği kadar yani 64 cm olduğunu öne sürmüştür. Ön kısım için kabul edilebilecek olan duvar arşitravlarının alt genişliğinin 54 cm oluşunu da iddiasına kanıt olarak görmektedir. Yapının muhtemel frizine dair ise herhangi bir parça saptanmamıştır¹⁰²³.

Kült yapısının sütun düzeni Hennemeyer'e göre çatı kirişi ve Attik köşe plaster kaidesi baz alınarak eşit biçimde Ion ve Korint sütunları olmalıdır. Wiegand'ın yapının temelinde dökme duvar veya kireç harcı bulunmadığını belirtmesine karşılık Hennemeyer, her ne kadar podyum tapınaklar için son derece erken bir dönem olmasına rağmen bu durumun tapınağın hâlâ Helenistik Dönem'e tarihlendirilmesine dayanak olabileceğini öne sürer. Ayrıca *İtalya*'da kireç harcının MÖ 2. yüzyıl gibi erken tarihte podyumlu tapınaklar için ve *Opus Caementicum* tekniğinin genellikle Augustus Dönemi'nden itibaren kullanıldığını belirtir. Bu yapı için Hennemeyer tarafından önerilen tarihler MÖ 2. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl arasındaki bir dönemdir. Pergamon Mamurt Kale'deki tapınak ya da MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Letoon'daki Batı Tapınağı'nda podyumun üst yapısı göz önüne alınabilir¹⁰²⁴.

2000 yılı kazılarında kutsal alanın güney, doğu ve batı kısmında, bir üst yapıya ait olabilecek mimari parçalar bulunmuştur¹⁰²⁵. Bunlar pilastere ait attik bir kaide¹⁰²⁶, duvar arşitravı parçası¹⁰²⁷, dış kesimi¹⁰²⁸, iki *tympanon* bloğu parçası¹⁰²⁹, *geison-sima* bloğudur¹⁰³⁰.

Söz konusu kutsal alanda gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda amaç; alandaki muhtemel ilk yapılaşmayı açığa çıkartmak ve bu yapılaşmanın niteliğini saptamanın yanı sıra Mısırlı Tanrılar Kültü'ne ait podyumlu yapının son şeklini kazandığı evreye ait nesnelere bulmaktır. Bu amaçla kült yapısının temelinin güney ve batı kısmında yapılan çalışmalarda seramikler ve en geç orta Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen az sayıda sikke bulunmuştur¹⁰³¹. Ayrıca kült yapısının yaklaşık 10 m güneyinde doğu-batı istikametinde, doğal eğim boyunca

¹⁰²³ Hennemeyer 2005: 147.

¹⁰²⁴ Hennemeyer 2005: 148 vd.

¹⁰²⁵ Hennemeyer 2005: 143.

¹⁰²⁶ Rekonstrüksiyonda 64 cm genişlik. plinthe yaklaşık 83 cm. bk. Hennemeyer 2005: 143 Res. 2.1

¹⁰²⁷ Kutsal alan terasının doğusunda bulunmuş. Y. 43,5 cm. bk. Hennemeyer 2005: 143 Res. 2.2

¹⁰²⁸ Kutsal alanın kuzeybatı köşesinde bulunmuş. Y. 17,1 cm. Dış yüksekliği 10,5 cm, boşluk genişliği 5,2 cm. bk. Hennemeyer 2005: 144 Res. 2.3.

¹⁰²⁹ Üst yatak 18 derece civarında bir eğime sahiptir. Rekonstrüksiyonlu 45,5 cm, mevcut haliyle 35 cm yüksekliğe sahip. bk. Hennemeyer 2005: 144 Res. 2.4.

¹⁰³⁰ bk. Hennemeyer 2005: 145 Res. 2.5.

¹⁰³¹ Raeck 2008: 335.

ilerleyen¹⁰³² iç teras duvarı (C duvarı) tüm insula boyunca uzanmaktadır. Bu “C” duvarının temeli en az 3,5 m derinliğinde olup, batı kısmında bir basamağa sahiptir. Söz konusu basamak, teras duvarının kuzeyi ve güneyi arasındaki zemin seviyesini birleştirir. Teras duvarı, kutsal alanın batı kenarında yer alan kuzey – güney yönlü ve daha erken bir döneme ait olan bir duvarla karşılaşır. Bu duvarı da, geç dönemin batı galerisinin arka duvarı içine almıştır. Söz konusu alandaki araştırmalarda bulunan seramik buluntulara göre saptanabilen ilk evrede arazi iki basamak biçiminde teraslanmış ve C duvarı ile bağlantılı yapılar yapılmıştır. Bu inşaatla ilgili daha fazla veri için C duvarı çevresindeki kil taban ile teras dolgusundan gelen seramikler değerlendirilmiştir. Buna göre yapıların inşası olasılıkla MÖ 3. yüzyıl sonlarında ya da daha sonra başlamıştır. Burada açığa çıkarılan buluntular içinde siyah firnisli kaplar ve minyatür kâseler özellikle kayda değerdir. Bu minyatür kâseler olasılıkla Priene’de sıklıkla bulunan adak kaplarının MÖ 3. yüzyıla dayanan öncülüdür. C duvarı ve bununla bağlantılı yapılar MÖ 2. yüzyıl sonları - MÖ 1. yüzyıl başlarında yıkılarak alan düzlenmiştir. Daha önce sözü edilen kil taban üzerindeki dolguda bulunan Megara kâseleri ve çentik bezemeli kâseler ile balık tabakları gibi seramik buluntular da bu tarihlmeyi mümkün yapmaktadır¹⁰³³. C teras duvarı ve onun ek yapılarının yıkımından oluşan döküntüden, başka bir teraslama dolgu malzemesi olarak yararlanılmıştır. Bu sayede C duvarının güneyinde yer alan düşük seviyeli arazideki basamak, kuzeydeki basamakla aynı seviyeye getirilmiş ve böylece E 14 insulasında her noktası aynı seviyeye sahip bir alan sağlanmıştır. Bu terasın üzerine kült yapısı ile kutsal alana ait propylon ve galeri yapılmıştır¹⁰³⁴.

Bu C duvarı ile kutsal alanı çevreleyen yüksek teras duvarı bağlantılıdır. Buna ilaveten C duvarının kuzeyinde, kendisine bağlı kare planlı bir mekan ve bir geçit bulunmuştur. Kutsal alanın kuzeydoğu köşesinde, E ve F olarak adlandırılan iki büyük duvar izi tespit edilmiştir. Bu duvarlar büyük prostaslı bir evin *oikosunun* giriş kısmındaki duvarın alt yapısına aittir¹⁰³⁵.

Daha az masif olan E duvarı kuzeyden güneye uzanarak iki insula arasında neredeyse sınır çizmektedir. E duvarının batı ve kuzeyinde de başka yapılar bulunmaktadır. Teraslama sırasında alanın kuzey kısmına olasılıkla dört tane prostas tipli ev yapılmıştır. Bu evler, kentin batısındaki konutlardan daha büyük boyuttadır. Bu yapıların cephesi güneye bakmaktadır¹⁰³⁶.

¹⁰³² Raeck 2009: 34.

¹⁰³³ Raeck – Rumscheid 2010: 40-41.

¹⁰³⁴ Raeck – Rumscheid 2011: 67.

¹⁰³⁵ Raeck 2009: 34.

¹⁰³⁶ Raeck – Rumscheid 2011: 67.

Yapılan araştırmalara göre kült yapısının temel çukur dolgusu ile yapının inşası esnasında yapılan teraslamanın ilk tabakasında bulunan malzeme, M 1. yüzyıl'a, en geç Augustus Dönemi'ne aittir. Asıl teras duvarının yapımıyla ilgili öncül bir teraslama işlemi ise aıĝa çıkarılan buluntular vasıtasıyla en geç M 3. yüzyılı göstermektedir. Kutsal alanın batı kısmında yer alan E 13 insulasının, alanın erken yapılaşmasını anlayabilme konusunda araştırmacılara ışık tutacaĝına inanılmaktadır. Kutsal alanda tespit edilen doĝu – batı doĝrultulu duvar hattı izleri, büyük bir kısmı 19. yüzyıl sonlarında kazılmış olan komşu E 13 insulasında devam etmektedir. Ayrıca bu duvar hattının E 13 insulasındaki 34 numaralı prostaslı ev ile baĝlantılı olduĝu düşünülmektedir. Aıĝa ıkarılan malzeme ve mimari buluntular ıřıĝında kutsal alanın yapı gelişimi şu şekilde özetlenebilmektedir: M 4. yüzyıl alanın kuruluş evresi olup bu dönemde E 13 ve kült yapısının yer aldıĝı E 14 insulaları arasındaki sokak ile 8 parsellik alanı kaplayan konutların yapıldıĝı tahmin edilmektedir. M 3. yüzyıl ilk teraslama evresi olup E 13 ve E 14 insularındaki büyük prostaslı evler inşa edilmiştir. M 1. yüzyıl ise podyum yapısının inşasının yapıldıĝı, terasın dzlendiĝi ayrıca kutsal alanın geri kalan yapılarının inşa edildiĝi evredir. W. Raeck'e göre kutsal alandaki kült yapısının Geç Hellenistik Dönem'e ait olduĝu ve kutsal alanın ilk olarak E 13 insulasındaki konutlarda bulunabileceĝi ihtimali deĝerlendirildiĝinde kültün ev kültünden geliřtiĝi de sylenebilir¹⁰³⁷.

Tiyatro Caddesi'nin güneyindeki kutsal alanın kimliĝi, bulunan üç yazıt sayesinde anlařılmıřtır¹⁰³⁸. Bu yazıtlar dışında kutsal alandan tanrısal bir nesne bulunmamıştır. Sadece bronzdan 35 ve 25 mm yksekliĝinde, 40 ve 45 mm geniřliĝinde olasılıkla elbiseye tutturma amaçlı kopalı konik nesne ile sıĝ ve kabuk şekilli bir nesne bulunmuřtur¹⁰³⁹.

Epigrafik belgelere dayanılarak kutsal alanın kuruluş tarihi olarak Priene'nin Ptolemaios egemenliĝi altına girdiĝi 3. Suriye Savaşı'ndan sonra, M 3. yüzyıl sonu olduĝu kabul edilmektedir. Mısırlı Tanrılar Kültü'nn küçük özel bir kltten şekillenmekten ziyade kendi başına Priene'de mevcut olduĝu ve kutsal alanın tarihlendirmesi doĝru kabul edildiĝinde alandaki yapıların inşası için buradaki yapıların yıkılmış olduĝu sylenebilir¹⁰⁴⁰.

Rumscheid'e göre de Priene'de Mısırlı Tanrılar Kültü'nn oluşması için en uygun zaman, kentin M 3. yüzyılın ikinci yarısında Mısırlı kral III. Ptolemaios Euergetes'in etki

¹⁰³⁷ Raeck 2009: 34 vd.

¹⁰³⁸ Hennemeyer 2005: 139.

¹⁰³⁹ Wiegand – Schrader 1904: 170.

¹⁰⁴⁰ Raeck 2008: 335.

alanında olduğu dönemdir¹⁰⁴¹. Kutsal alanda bulunan en eski yazıt MÖ 3. yüzyıla aittir. Bu yüzyıl Anadolu kıyıları ve Ege adalarında Mısır güç ve etkisinin egemen olduğu dönemdir. Schrader'e göre de olasılıkla MÖ 3. yüzyılda Mısır etkisi altında iken kutsal alan planlanmıştır. Ancak *propylon* ve galeri Roma Dönemi'ne aittir¹⁰⁴².

Bizans Çağı'nda tapınağın batı ve güney kısmı gömü amaçlı kullanılmıştır. Bu alanda tespit edilen yaklaşık yirmi mezar seviye, yön ve yapı tekniği açısından iki gruba ayrılır. Zamansal olarak da farklılık gösteren mezarların erken gruba ait olanları doğu yönlüdür, kenar taşları dik biçimde yerleştirilmiş ve levhalar ile de üstleri kapatılmıştır. İkinci grup mezarlar ise kuzeydoğu yönlüdür ve üzerleri çatı kiremit ile örtülmüştür. Mezarlara ölü hediyesi bırakılmamıştır¹⁰⁴³.

2.3.1.1.2. Terrakotta Figürinler

Mısırlı Tanrılar Kültü'ne dair Priene'de terrakotta figürinler de bulunmuştur. Buluntuların tümünde Mısırlı Tanrıça Isis¹⁰⁴⁴ betimlenmiş olup Paul Gaudin'den satın alınmış bir adet baş haricinde dört figürin konutlarda bulunmuştur. Eserler günümüze tek parça halinde ulaşmamış olmasına rağmen bunlar tanımlama için yeterli özelliğe sahiptir.

Örneklerden ilki (**Resim 213**) tipolojik olarak Isis olmasına rağmen figürdeki kanat detayından dolayı araştırmacılar tarafından Isis – Nike¹⁰⁴⁵ olarak adlandırılmıştır. 16 numaralı evde bulunan figürinin korunan yüksekliği 19,5 cm'dir. Figürinin baş, kollar ve sol kanadı tahrip olmuştur¹⁰⁴⁶. Isis'in varlığını belirginleştiren detay giysisinde görülmektedir. Geniş bir pelerin, tüm vücuda sarılarak her bir ucu her iki omuzdan ve koltuk altından getirilmiş ve göğüste bir düğüm atılmıştır. Düğümün uçları karın üzerinde sarkmaktadır. Bu düğüm ile karakteristik bir özellik kazanan giysi, Isis ile özdeşleşmiştir. Giysi altındaki sağ bacağın hareketi, kumaş üzerinde hissedilmektedir. Sağ diz kapağı ileriye doğru hamle yaparken ayak, parmak uçları üzerinde geriye doğru çekilmiştir. Bu hareket ile vücut sağa doğru kıvrılmışken

¹⁰⁴¹ Rumscheid 2000: 191.

¹⁰⁴² Wiegand – Schrader 1904: 170.

¹⁰⁴³ Raeck 2008: 335.

¹⁰⁴⁴ Anadolu'da Isis kültü için bk. Ünlüoğlu 2005.

¹⁰⁴⁵ Isis – Nike'nin paralelleri Delos ve Thessalonike adak heykelcikleri arasında görülür. bk. Ünlüoğlu 2005: 101.

¹⁰⁴⁶ Rumscheid 2006: 407 Taf. 1/3 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8633. Figürin açık pembe tonunda özü olup koyu kahverengidir. İçerisinde mika katkısı vardır. Üzerine beyaz bir kaplama da yapılmışken kıvrım noktasına ve kanata kadar pembe renklidir. Eserin yüksek kısımları aşınmıştır. Isis – Nike figürünü Isis'in pelerini sebebiyle MÖ 3. yüzyıl ortasından sonraya, yaklaşık MÖ 135'ten önceye tarihlendirilmiştir).

kalça sola doğru çıkıntı yapmıştır. Sol bacağın hareketi ise giysi altında kaybolmuştur, olasılıkla dik şekilde durmaktadır.

Isis figürinleri içerisinde en fazla tahrip olmuş örneğin (**Resim 214**) boyun-baş, sol ayak-bacak, vücudun üst yarısının sağ kısmı ve sol kolun alt yarısı eksiktir. Ancak eserin 17,3 cm'lik korunmuş olan bölümündeki vücut ve elbise özelliklerinden dolayı tanımlanabilmektedir¹⁰⁴⁷. Benzer örnekler ışığında incelendiğinde büyük olasılıkla bu eserde de pelerin, tüm vücuda sarılarak her bir ucu her iki omuzdan ve koltuk altından getirilip göğüste bir düğüm atılmıştır. Korunan kısımdaki kumaşın gerilmesi ile üzerinde oluşan yivler böyle bir hareketin varlığını ortaya koymaktadır. Giysi altından sağ bacağın hareketi, kumaş üzerinde hissedilmektedir. Sağ diz kapağı ileriye doğru hamle yaparken ayak, hafifçe geriye çekilmiştir. Diz kapağının bu hareketi, elbiseyi yeterince germiş ve bacağın varlığı net şekilde kumaşa yansımıştır. Ayrıca bu hareket ile vücut sağa doğru kıvrılmışken kalça sola doğru çıkıntı yapmıştır. Sol bacağın hareketi ise parçanın eksik olmasından dolayı bilinemez. Ancak benzer örnekler ışığında büyük olasılıkla sol bacak dik bir şekilde durmaktaydı.

Konut alanında bulunan diğer bir Isis figürini (**Resim 215**) de hasar görmüş olmakla birlikte kollar dışında neredeyse tam olarak günümüze ulaşmıştır. Ayaklar ve başla birlikte tüm yüksekliği 22 cm'dir. Sola doğru hafifçe dönmüş olan baş gevşek bir yapıda olmasına rağmen esere aittir¹⁰⁴⁸. Çok gür ve kalın olan saç tutamları başın arkasından tepeye doğru getirilmiş ve bir çelenk yardımı ile toparlanmıştır. Tüm vücudu saran geniş bir pelerinin her bir ucu omuzlardan ve koltuk altından getirilmiş ve göğüste bir düğüm atılmış, düğümün uçları karın üzerine sarkmaktadır. Giysi altındaki sağ bacağın hareketi, kumaş üzerinde hissedilmektedir. Sağ diz kapağı ileriye doğru hamle yaparken ayak, geriye doğru çekilmiştir. Bu hareket ile vücut sağa doğru kıvrılmışken kalça sola doğru çıkıntı yapmıştır. Sol bacak ise dik şekilde yere basmaktadır.

¹⁰⁴⁷ Rumscheid 2006: 447 Taf. 53/1-3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1491. Kil açık turuncu-kahverengi olup beyaz kaplama da mevcut, yoğun miktarda mika katkısı vardır. Ayakkabı tabanı üzerinde koyu-kırmızımsı kahverengi ile ayakkabının üst kısmında turuncu-kahverengi izler görülür. Bir önceki örnekte olduğu gibi bu eserde de vücudun arkasında bir yanma deliği vardır. Vücudun ön ve arka kısmının her biri farklı birer modelle yapılmıştır. Giysi eteğindeki saçaklar, ayakkabı tabanları üzerindeki yatay oluklar ile sol üst koldaki kırışıklıklar yeniden işlenmiştir. Eser Isis'in kıyafet özelliğinden dolayı MÖ 3. yüzyıl ortasından sonraya tarihlenir).

¹⁰⁴⁸ Rumscheid 2006: 447 Taf. 53/4-7 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1495. Kil açık turuncu-kahverengi, özü ise biraz daha koyudur. Mika katkısı olmakla birlikte net değildir. Eser üzerinde beyaz kaplama gayet başarılıdır. Isis'in ayakkabılarında kırmızımsı-kahverengi, çelenkte de turuncu-kahverengi izler mevcuttur. Vücudun ön ve arka kısmının her biri farklı bir modelle yapılmıştır. Ayakkabı tabanlarında, saçlarda ve çelenkte yenileme görülmektedir. Karın hizasında, vücudun arka kısmında 3,5x2,6 cm boyutlarında oval bir yanma deliği vardır. Isis'in kıyafetinden dolayı eserin MÖ 3. yüzyıl ortasından sonraki bir tarihe ait olduğu düşünülmektedir).

Önceki örnekle aynı tipte ve konut alanında bulunmuş 19,1 cm yüksekliğinde bir Isis figürünü (**Resim 216**) birçok yerinden kırılmış olmakla birlikte kolları dışında neredeyse tam olarak korunmuştur¹⁰⁴⁹. Isis'in pelerini omuzlarından ve koltuk altlarından gelerek göğüste düğümlenmiştir. Pelerinin uçlarının göğüste bir araya getirilmesi için çektirilmesi, giysisinin yan kısmında yivlerin oluşmasını sağlamıştır. Isis'in sol kolu omuzdan eksik olmakla birlikte sağ kolu yaklaşık dirsek hizasından tahrip olmuştur. Çok gür ve kalın olan saç tutamları başın arkasından tepeye doğru getirilmiş ve bir çelenk yardımı ile toplanmıştır.

Mısırlı Tanrılar Kültü'ne dair bulunan son örnek (**Resim 217**) sadece boynun ve başın korunmuş olduğu ve gövdenin bulunamadığı 6,5cm yüksekliğinde bir figürün parçasıdır. 1898 yılında P. Gaudin'den alınmış olan bu eserin Priene'den geldiği ifade edilmiştir¹⁰⁵⁰. Figürünün başı, yüz ve saç stili bakımından önceki iki örnekle çok benzer yapıdadır. Söz konusu başta yüz ufaktır. Kaşlar yay şeklinde çizilmiş ve uçlara doğru incelmektedir. Gözler badem şeklinde ve göz kapakları belirtilmiştir. Ağız yanlardan kesik ve ufak olup dudaklar kapalıdır. Elmacık kemikleri ile çene çıkıktır. Ufak yüze karşın baş gayet görkemli işlenmiştir. Çok gür ve kalın olan saç tutamları başın arkasından tepeye doğru getirilmiş ve bir çelenk yardımı ile toplanmıştır. Başın üst ön kısmında da saçlar ortadan ikiye ayrılmış olup çizgi belirgindir. Benzer örnekler ışığında bu baş MÖ 3. yüzyıl ortasından sonraya tarihlendirilmiştir¹⁰⁵¹.

2.3.1.1.3. Terrakotta Küçük Buluntular

Bir Priene evinde bulunmuş ince sarımsı kireçtaşından tütsü sunağı (**Resim 234**) Mısırlı Tanrılar Kültü bağlamında değerlendirilecek bir malzemedir. Yapımı tamamlanmamış 12 cm yüksekliğindeki bu sunağın ön yüzünde çubuklar, çiçek ipleri ve kabartma süslemelerin bulunduğu Mısır yapılarının karakteristik canlandırması yer alır. Kabartma bezemenin yanısıra kırmızı süslemeler de mevcuttur. Zengin çerçeveye sahip kare kapının önünde başında yüksek sivri başlığıyla eli ağızında Mısırlı Tanrı Harpokrates¹⁰⁵² oturmaktadır¹⁰⁵³.

¹⁰⁴⁹ Rumscheid 2006: 446 Taf. 52/1-3; 54/1 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1508. Figürün parlak ve orta turuncu-kahverengi tonunda olup, mika katkısı yoğun ve iyidir. Isis'in saçında koyu kırmızı-kahverengi izler bulunur. Vücudun ön ve arka kısmı ile baş farklı modellerle yapılmıştır. Isis'in giysisinden dolayı eser MÖ 3. yüzyılın ortasından sonraki bir döneme tarihlendirilmiştir).

¹⁰⁵⁰ Rumscheid 2006: 447 Taf. 54/2-4 (Paris, Louvre, Env. No. CA 993. Kil kahverengi-kırmızımsı renktedir. Saç ve çelenkteki detaylar birçok kez yenilenmiştir).

¹⁰⁵¹ Rumscheid 2006: 448.

¹⁰⁵² Horus, erken dönemlerde Ra'nın oğlu, Güneş Tanrı, toprağın koruyucusu iken sonrasında Isis ve Osiris'in oğlu, öldürülen babasının intikamcısı kimliğine bürünmüş, çocuk-kral olarak kabul edilip ideal çocuğun kişileştirilmiş hali olmuş, parmağı dudağında betimlerinden dolayı sessizlik tanrısı olarak düşünülmüştür. bk. Magie 1953: 167.

¹⁰⁵³ Wiegand – Schrader 1904: 377-378 Abb. 479 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1599).

Kentin erken dönem kazılarında Priene evlerinden birinde bulunmuş 2,5 cm yüksekliğinde ve sapı hariç 10,5 cm uzunluğunda terrakotta bir kandil (**Resim 218**) Mısır etkilidir. Kandilin *discus* bölümünde *cornucopialı* Harpokrates betimi görülür. Kandilin ateş deliğindeki izler kullanımı yansıtır¹⁰⁵⁴. Mısırlı Tanrılar Kültü'ne dair evlerde bulunan birçok buluntudan birisi olan bu kandilin, Tanrıça Isis'in oğlunu bereket motifiyle birlikte göstermesi tanrıya yüklenen vasfı işaret eder. Kutsal alandan bir yazıtta da bu tanrıya rastlanılır.

2.3.1.2. Epigrafik Buluntular

Priene kentinde Mısırlı Tanrılar Kültü'ne dair üç yazıt bulunmuştur. Hepsi Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nda bulunan bu yazıtlardan ikisi sunak üzerinde yer alırken üçüncüsü mermer bir blokta kazılıdır. Söz konusu bu yazıtlar MÖ 3. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl arasına tarihlenmektedirler. Mısır tanrılarına ithaf edilmiş yazıtların birinde ayrıca Mısırlı Tanrılar Kültü'nün rahiplerinin yükümlülükleri de kayıtlıdır.

Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndaki geç dönem evine ait bir duvarda bulunan (**Kat. No. 57**) ve yazı karakterinden dolayı MÖ 200 civarına tarihlenen mermer bir blok üzerindeki¹⁰⁵⁵ yazıtta Mısır Tanrılarını kültüründe rahiplerin yükümlülükleri belirtilmektedir¹⁰⁵⁶. Yazıtın orijinalindeki birçok kelimenin belirsizliği sebebiyle birebir çeviri çok sağlıklı sonuçlar vermemektedir. Ancak mevcut kelimeler ile olası bir anlam çıkarılabilmektedir. Yazıttan ulaşılabilecek bilgiler: Kutsal ay olan Apaturion ayının 20. gününde Sarapis, Isis, Apis¹⁰⁵⁷ ve diğer tanrılara kurbanlar sunulmaktadır; bu kurban töreni için rahibin yanı sıra *neopois* de görevlidir. Sarapis ve Isis'e kurban edilen hayvanlar arasında kuşlar da bulunmaktadır. Rahip, Tanrıça Isis için gelenek olduğu üzere bir meşale alayı düzenleyecek, her biri bir talent değerinde olan iki tane de meşale alacaktır. Neopois de bir çeyrek medimnos değerinde arpa, iki çeyrek medimnos değerinde buğday ve yedi bronz obolos sunacaktır. Bu kült töreninde bir Mısırlı da hazır bulunacaktır. Rahipler dışında herhangi birisinin bilerek kurban kesmesi yasaktır ve bu yasağı delen kişi 1000 drahmi para cezası ile cezalandırılır. Söz konusu para görevli archontes'e ödenir. Kutsal alan kuş sunusu ile arınmış olacaktır¹⁰⁵⁸.

¹⁰⁵⁴ Wiegand – Schrader 1904: 454-455 Nr. 191 Abb. 562 (açık kahverengi kil ve kırmızı kaplama mevcuttur).

¹⁰⁵⁵ Blümel – Merkelbach 2014: 397 Nr. 196.

¹⁰⁵⁶ Blümel – Merkelbach 2014: 396 Nr. 196.

¹⁰⁵⁷ Mısır'da kendisine tapınan hayvanlardan birisi olan Apis, beyaz lekeleri olan siyah bir öküzdür. Buna bazen Serapis ismi altında da saygı duyulmuş, Sakkara'daki Serapeum'da birçok Apis öküzü mummyası bulunmuştur. Ptah'ın Apis'in içinde olduğuna inanılmış ve Apis, tanrının canlı temsili olarak görülmüştür. bk. Çiftçi 2010: 38-39.

¹⁰⁵⁸ Blümel – Merkelbach 2014: 396.

Kutsal alanda bulunan bir diğer yazıt (**Kat. No. 58**), mermer bir sunak üzerinde yer almaktadır. Mısır Tanrıları Isis, Sarapis ve Anubis'in¹⁰⁵⁹ isimlerinin kazılı olduğu sunak, yazı karakterinden dolayı MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmiş¹⁰⁶⁰ olup külte dair en eski epigrafik buluntudur. Bu sunak vasıtasıyla da kentte en azından MÖ 3. yüzyıldan itibaren Mısırlı Tanrılar Kültü'nün olduğunu söyleyebilmekteyiz.

Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nın güneyindeki terasta açığa çıkarılan, yuvarlak profilli bir sunak üzerinde MÖ 100'e tarihlendirilmiş bir adak yazıtı (**Kat. No. 59**) bulunmaktadır. Xan[thippos] un oğlu [---]'un Neokoros olarak Mısır tanrıları Sarapis, Isis, Anubis ve Harpokrates ile Herakles'e adanmış olan¹⁰⁶¹ bu buluntuyla birlikte Priene'deki yazıtlarda adı geçen Mısırlı tanrılara bir yenisi Harpokrates eklenmektedir. Burada dikkati çeken bir diğer özellik Mısırlı Tanrılar ile birlikte Yunanlı Tanrı Herakles'in de bu yazıtta anılmasıdır. Mevcut yazıtlar ışığında Priene'de Hellenistik Dönem'de Mısırlı tanrılardan Isis, Sarapis, Anubis, Apis ve Harpokrates'in bilindiğine ve bunlara sunular yapıldığına tanık olunmaktadır.

Priene'de Mısırlı Tanrılar Kültü ile ilgili diğer epigrafik belge (**Kat. No. 60**), Roma Dönemi'nden bir graffitodur. Bu graffitonun üzerinde Tanrıça Isis'in adı geçmektedir¹⁰⁶².

Kentteki kazılarda birkaç tane “topos yazıtı” bulunmuştur¹⁰⁶³. Bunlardan bir kısmı Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndan gelir. Topos yazıtları “törenlere katılacak dernek ya da grupların duracakları yerleri belirten yer yazıtları”dır¹⁰⁶⁴:

[ὁ] τόπος Ἀρχελάου καὶ Μητρα

“Archelaos ve Metras'ın yeri”¹⁰⁶⁵.

¹⁰⁵⁹ Anubis, ölümün, ölümler dünyası ve mezarların hükümdarı ve koruyucusudur. Kutsal hayvanı çakal olup çakal başıyla temsil edilir. Osiris'in beden parçalarının aranması ve defnedilmesinde mumyalama tanrısı olarak Isis'e yardımcı olmuştur. Anadolu'da onun güçleri genişletilmiş ve Bitinya'da Kius'da bulunan bir hymnos'ta “Cennet'in Kralı” olarak kendisine hitap edilmiştir. bk. Magie 1953: 167. Tanrı ayrıca mekanların, gezegenlerin, sayıların ve şekillerin muhasebecisi, diğer tanrıların da katibidir. Ay'ın ve sihir metinlerinin de koruyucusudur. bk. Champdor 1984: 14-15.

¹⁰⁶⁰ Blümel – Merkelbach 2014: 398 Nr. 197.

¹⁰⁶¹ Blümel – Merkelbach 2014: 398 Nr. 198.

¹⁰⁶² Wiegand – Schrader 1904: 165; Hiller von Gaertringen 1906: 176 Nr. 348; Blümel – Merkelbach 2014: 398-399 Nr. 199.

¹⁰⁶³ Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 326; Blümel – Merkelbach 2014: 475 Nr. 343 (MÖ-MS 1. yüzyıl, Mısır Tanrıları Kutsal Alanı Isis terasından); Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 327; Blümel – Merkelbach 2014: 476 Nr. 344 (tarihi belirsiz, Kutsal Stoa'nın kuzeyinden); Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 330; Blümel – Merkelbach 2014: 476 Nr. 345 (tarihi belirsiz, bouleuterionun doğusundaki galeriden).

¹⁰⁶⁴ Çelgin 2011: 661.

¹⁰⁶⁵ Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 324; Blümel – Merkelbach 2014: 475 Nr. 342 (MS 1. yüzyıl, Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndan).

2.3.1.3. Değerlendirme

Hellenistik Dönem’de Anadolu’da etkisini göstermeye başlayan Mısırlı Tanrılar Kültü Priene’de tiyatronun güney doğusundaki kutsal alan, yazıtlar ve terrakotta buluntular vasıtasıyla kanıtlanır. MÖ 3. yüzyılın 2. yarısında III. Ptolemaios Euergetes’in etkisiyle Mısırlı Tanrılar kültü Priene’de yer edinmeye başlar¹⁰⁶⁶. Epigrafik belgelere dayanarak kutsal alanın kuruluş tarihinin MÖ 3. yüzyıl sonu olduğu kabul edilmektedir¹⁰⁶⁷. MÖ 1. yüzyıl podyum yapısının inşasının yapıldığı, terasın düzlendiği ayrıca kutsal alanın geri kalan yapılarının inşa edildiği evredir. Kutsal alanın ilk olarak E 13 insulasındaki konutlarda bulunabileceği ihtimali değerlendirildiğinde kültün ev kültünden geliştiği söylenebilir¹⁰⁶⁸.

Priene’de bulunan terrakotta figürinlerin tümünde Tanrıça Isis betimlenmiş olup bir adet baş haricinde dört figürin konutlarda bulunmuştur. Ayrıca yine konutlarda bulunan kireçtaşı bir tütsü sunağında¹⁰⁶⁹ ve terrakotta bir kandilde Harpokrates betimlenmiştir¹⁰⁷⁰.

Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı’nda bulunan MÖ 200 civarına tarihlenen yazıttan Mısırlı Tanrılar Kültü rahip yükümlülüklerine ulaşılmaktadır. Kutsal ay olan Apaturion ayının 20. gününde rahip ve *neopoisin* görevli olduğu kurban töreninde Sarapis, Isis, Apis ve diğer tanrılara kurbanlar sunulmakta, Sarapis ve Isis’e kurban edilen hayvanlar arasında kuşlar da bulunmaktadır. Rahip, Tanrıça Isis için bir meşale alayı düzenlemek ve birer talent değerinde iki tane meşale temin etmek zorundadır. Neopois de bir çeyrek medimnos değerinde arpa, iki çeyrek medimnos değerinde buğday ve yedi bronz obolos sunacaktır. Bu kült töreninde bir Mısırlı da bulunacaktır. Rahipler dışında herhangi birisinin kurban kesmesi yasaktır ve bu yasağı delen kişi 1000 drahmi para cezası ile cezalandırılır. Söz konusu para görevli *archontese* ödenir. Kutsal alan kuş sunusu ile arınmış olacaktır¹⁰⁷¹.

Priene’de MÖ 3. yüzyıldan itibaren mevcut olan bu kült belirli kurallar çerçevesinde şekillenen törenleri ile yerli halk tarafından benimsenmiş ve uzun bir dönem kentte varlığını devam ettirmiştir. Kentte konutlarda bulunan terrakottalar halkın külte olan bağlılığının işaretidir. Törenlerde çeşitli hayvanlar dışında tanrılara sunulan kuşlar aynı zamanda alanın arınmasında etkilidir. Kült törenlerinde bir Mısırlının da hazır bulunması gerekliliği kültün Mısırla olan bağlarını koruma isteğinden kaynaklanmış olmalıdır.

¹⁰⁶⁶ Ünlüoğlu 2005: 99.

¹⁰⁶⁷ Raeck 2008: 335.

¹⁰⁶⁸ Raeck 2009: 34 vd.

¹⁰⁶⁹ Wiegand – Schrader 1904: 377-378 Abb. 479 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1599).

¹⁰⁷⁰ Wiegand – Schrader 1904: 454-455 Nr. 191 Abb. 562 (açık kahverengi kil ve kırmızı kaplama mevcuttur).

¹⁰⁷¹ Blümel – Merkelbach 2014: 396-397 Nr. 196.

2.4. KAHRAMAN KÜLTÜ

Kahraman (heros) kültüründe bir kişinin kutsal addedilmesi ve ona saygı gösterilmesi için bazı şartlar gereklidir. Bunlar kutsal doğum, en azından ölümsüz bir anne ya da babaya sahip olması ve o kişinin büyük kahramanlık başarıları kazanmasıdır. Tanrılardan güçsüz ve insanlardan daha güçlü olan bu kahramanlar ölümsüz değildirler. Yunan kent devletlerinin soylarını bir kahramana (herosa) dayandırmak istemesi bu kültürün gelişmesini sağlamıştır¹⁰⁷². Herakles gibi mitolojik figürler için de kültürler kurulmuştur¹⁰⁷³. Tanrı statüsüne yükseltile bir ölümlü olan Herakles'in statüsünün net olmaması, bazı yerlerde ona hem kahraman hem tanrı olarak kurbanlar sunulmasından kaynaklanmaktadır¹⁰⁷⁴.

2.4.1. HERAKLES

Zeus ile Alkmene'nin oğlu olan Herakles'in ölümlü babası Amphitryon'dur. Homerik Hymnos'da "yeryüzünde yaşayan insanların en güçlüsü" olarak anılan aslan yürekli Herakles, Hera'nın intikam uğruna kral Eurystheos tarafından kendisine yüklediği 12 görevi başarıyla yerine getirmiş ve bu mitos antik dünyada heykelden seramiğe birçok esere konu olmuştur¹⁰⁷⁵. Herakles'in gücü ve koruyuculuğuna öylesine inanılmıştır ki birçok evin girişinde evi koruması için Herakles'in bir heykelciği ve tanrının koruyuculuğunu belirten bir yazı yer almaktaydı¹⁰⁷⁶. Priene'de de arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntularla Herakles tapınımı kanıtlanmıştır.

2.4.1.1. Arkeolojik Buluntular

Priene kentinde bir kahraman ya da heros olarak tapınım gören Herakles, arkeolojik buluntularda karşımıza çıkmaktadır. Herakles'in *bouleuterion*daki sunağın bir yüzünde betimlenmesi ve Priene'de özellikle konut alanlarında terrakotta figürinleri ve yine terrakotta bir *hermesinin* bulunması, kentin ona verdiği değerlerin simgeleridir. Herakles dışında kentte bulunan iki sunak (**Kat. No. 61-62**) üzerlerindeki yazıtlara göre Heros'a adanmıştır¹⁰⁷⁷. Ancak bu Heros'un kim olduğu bilinmemektedir.

¹⁰⁷² Yurtsever 2015: 11-12.

¹⁰⁷³ Çulha 2005: 19.

¹⁰⁷⁴ Hdt. II. 44; Paus. 2.10.1; Price 2004: 78; Sönmez 2020: 120 dn. 13.

¹⁰⁷⁵ Herakles'in doğumu ve mitleri için bk. Hom. Hym. XV; Aristoph. Ran. 30-31; Shapiro 1983; Erhat 2003: 137-140; Graves 2004: 556-569, 574-707; Bayladı 2005: 198-207; Agizza 2006: 212-253; Demirtaş – Pınarcık 2016.

¹⁰⁷⁶ Merkelbach 1991: 41; Öztürk 2016: 686.

¹⁰⁷⁷ Wiegand – Schrader 1904: 212; Hiller von Gaertringen 1906: Nr. 192; Blümel – Merkelbach 2014: 404 Nr. 209 (ilk yazıt); Koenigs 2000: 182 Abb. 3; Blümel – Merkelbach 2014: 404 Nr. 210 (ikinci yazıt).

2.4.1.1.1. Kabartma

Arkeolojik ilk buluntu *bouleterion* sunağında Herakles'in büst şeklinde kabartmasıdır (**Resim 219**). Yapının geçirdiği yangına rağmen korunan sunak, 79 cm yüksekliğinde tek bir mermer bloktan yapılmıştır¹⁰⁷⁸. Rumscheid tarafından Geç Hellenistik – Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen sunağın¹⁰⁷⁹ zengin bezemeleri, yangının etkisi ile büyük ölçüde tahrip olmuştur. Sunağın dört yüzünün her birinde kabartma olarak yapılmış amblem şeklinde Tanrı Apollon, Hermes, Asklepios ve Herakles'in büstleri yer alır. Büstlerin arasına boğa başlarıyla birlikte defne benzeri yapraklardan yapılmış kalın girdandlar işlenmiştir. Sunağın batı yüzündeki betimlemede yer alan sakallı Herakles figürü başını, tahrip olan sol tarafa çevirmiştir¹⁰⁸⁰. Herakles'in gövde ve baş detayları genel tipolojisiye uygundur.

2.4.1.1.2. Terrakotta Figürinler

Kentte özellikle konutlarda Herakles'in terrakotta figürinleri ile bir terrakotta *hermesi* bulunmuştur. Çoğu örnekte Herakles, atribütleri olan aslan postu ve lobut ile birlikte görülür. 19 numaralı evin *oikosunda* terrakotta bir Herakles başı (**Resim 220**) bulunmuştur. Güçlü boyun üzerindeki baş sola doğru meyillidir. Ağız hafif aralık, gözler oldukça derin ve küçük işlenmiş, elmacık kemikleri vurgulanmış, alın çizgileri belirtilmiş, kulaklar küçük yapılmıştır. Saçlar ve gür sakal kısa buklelerden oluşur, bıyık düz kıllarıyla sakala karışır¹⁰⁸¹.

Kentte bulunan bir terrakotta Herakles figürininde (**Resim 221**) ayakların ön kısmı, arka kısım dâhil gövdenin sol tarafı, her iki kol, baş ve boyun eksiktir. Çıplak ve tıknaz vücutta güçlü kaslar vurgulanmamıştır¹⁰⁸². Figürün sol ayağını ileri atması ve sağ kalçanın yukarı kalkmasıyla vücut "s" hareketi çizmiştir. 25 numaralı evde (?) bulunan benzer bir Herakles figürininin (**Resim 222**) gövdesinin alt kısmı, bacakları ve kolları eksiktir. Kolların yukarısındaki kaslar gövdeden daha fazla vurgulanmıştır¹⁰⁸³. Önceki örnekte görüldüğü gibi

¹⁰⁷⁸ Wiegand – Schrader 1904: 222, 224.

¹⁰⁷⁹ Rumscheid 2000: 57.

¹⁰⁸⁰ Wiegand – Schrader 1904: 225 Abb. 216.

¹⁰⁸¹ Wiegand – Schrader 1904: 323, 347 Abb. 409; Rumscheid 2006: 502 Nr. 290 Taf. 127/1-3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1627. KY 7 cm. Kil açık turuncu kahverengi, beyaz kaplama korunmuş. Figürün başı MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).

¹⁰⁸² Rumscheid 2006: 501-502 Nr. 289 Taf. 126 (Buluntu yeri bilinmiyor. İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1386. KY 29,2 cm, buhar deliği 3,1 x 1,5 cm. Kil, turuncu-kahverengidir; vücutta turuncu ile kırmızımsı kahverengi boya kalıntıları, korunan alanlarda beyaz kaplama kalıntıları mevcut).

¹⁰⁸³ Rumscheid 2006: 502 Nr. 291 Taf.127/4-6 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1488. KY 13 cm. Kil, orta kahverengi renkte; korunan alanlarda beyaz kaplama, saçta kırmızımsı kahverengi renk mevcut. Figürün göğüs hizasında, arka kısımda 2 cm çapında buhar deliği yer alır).

vücut “s” hareketi yapar. Herakles’in sakallı başı hafif sola dönüktür. Bir aslan postu Herakles’in başından itibaren arka kısmını örter.

25 numaralı evin güneydeki iki odasından birisinde bulunmuş terrakotta Herakles figürünü (**Resim 223**) dikdörtgen bir kaide üzerinde büyük oranda çıplak olarak ayakta durmaktadır. Sağ ayağına gücünü vermiş olan Herakles’in sol ayağı yana doğru ve ilerde durmakta, sağ el yere dayanmış bir lobuta tutunmaktadır. Herakles’in sağa eğilmiş başında çelenk ile omzundan itibaren sırtını örten ve yere uzanan aslan postu görülür. Gevşek yapıda kaslar, çok kısa bacaklar, geniş omuzlar ve kısa boyna sahip olan Herakles’in kısa, kıvrıkcık sakalı, hafif aralık ağzı ve yüksek alını vardır. Figür, başının duruşundan dolayı sarhoş olarak yorumlanmıştır¹⁰⁸⁴. Tipolojik olarak benzer yapıdaki diğer figürün (**Resim 224**) Demeter ve Kore Kutsal Alanı’nda (?) bulunmuştur. Lobutla betimlenmiş Herakles’in ayakları ve sol kolu eksik olup önceki örnekten daha uzun bacakları vardır ve başında çelenk bulunmaz¹⁰⁸⁵.

25 numaralı evin güneyindeki iki odadan birisinde bulunmuş, bilinen tek Herakles *hermesi*¹⁰⁸⁶ (**Resim 225**), çıplak gövdesini aslan postu ile kısmen örtmüştür. Figür, sol eli ile göğsüne dayadığı lobutu tutmaktadır. Çelenkli başında yüzü, gür sakallı, geniş burunlu, düşük kaşlı ve kapalı ince dudaklı betimlenmiştir¹⁰⁸⁷.

2.4.1.2. Epigrafik Buluntular

Kentte bulunan yazıtlar içerisinde Herakles’in adının geçtiği bir örnek mevcuttur. Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı’ndaki teras ayağında bulunan sunak üzerinde yer alan MÖ 100’e tarihli yazıtta (**Kat. No. 59**) *neokoros*un Mısırlı Tanrılar ve Herakles’e adağından söz edilir:

“Xan[thippos] un oğlu [---] Sarapis, Isis, Anubis, Harpokrates,
yenilmez Herakles’e neokoros olarak (bunu adadı)¹⁰⁸⁸”.

¹⁰⁸⁴ Winter 1903: 378 Nr. 2; Rumscheid 2006: 502-503 Nr. 292 Taf. 128/1-3 (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 1489. Y. 16,2 cm. Buhar deliği 3,3 cm x 2,5 cm. Kil açık turuncu-kahverengi, çekirdek daha koyu; çöküntülerde beyaz kaplama kalıntıları, aslan postunda turuncu-kahverengi, çelenkte turkuaz izler mevcut. Figürün MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).

¹⁰⁸⁵ Rumscheid 2006: 503 Nr. 293 Taf. 128/4 (kayıp, Berlin Antikensammlung belgesinden bilinir. KY 14,5 cm).

¹⁰⁸⁶ Araştırmacılar Herakles hermelerinin kullanımına dair, bunların *gymnasium* ya da *palaestra* gibi gençlerin eğitim alanlarında işaret levhası ya da dekoratif bir nesne olduğunu bildirir. bk. Yıldırım 2012.

¹⁰⁸⁷ Wiegand – Schrader 1904: 320, 347 Abb. 408; Rumscheid 2006: 525 Nr. 368 Taf. 151/3 (Berlin, Antikensammlung, Env. No. TC 8552. KY 15,5 cm, buhar deliği 2,5 - 3 cm. Kil, açık kahverengi; beyaz kaplama kısmen korunmuş. Vücut, post ve lobutta sarı ile kırmızı-kahverengi, sol çelenk yapığında mavi, altın kahverengi, sakal, kasık kılı ve aslan postunda koyu kahverengi, çelenkte sarı süslemelerde açık mavi kalıntılar, lobutta kırmızımsı kahverengi izler mevcut. Figürün, MÖ 135 yılından öncesine tarihlenir).

¹⁰⁸⁸ Wiegand – Schrader 1904: 165 Nr. 2; Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 194; Blümel – Merkelbach 2014: 398 Nr. 198.

2.4.1.3. Nümizmatik Buluntular

Priene'nin MÖ 230-190 ve sonrasına tarihli gümüş *tetradrahmi* Büyük İskender sikkelerinin (**Resim 118**) ön yüzünde Herakles'in sola dönük başı yer almakta. Dışa çıkık bir alın, düşük kaşlar, karşıya odaklı küçük gözler, kemerli ince burun, kalın dudaklar, güçlü ve dolgun bir çene ile ifade edilen Herakles'in başında bir aslan başı postu görülür. Sikkelerin arka yüzünde ise tek tipte, tahtında oturan Zeus betimlenmiştir. Zeus'un tahtının arkasında dikey şekilde yazılmış *ΑΙΕΞΑΝΑΡΡΟΥ* ismi yer alır. Sikkenin arka yüzündeki betim alanının solunda tanrının bacaklarının önündeki boşlukta kent isminin kısaltılmış hali, *ΠΙΠΙ* yazılıdır¹⁰⁸⁹.

2.4.1.4. Değerlendirme

Priene kentinde bir kahraman ya da heros olarak tapınım gören Herakles, arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntularda karşımıza çıkmaktadır. *Bouleuterion*daki sunakta kent diğer büyük tanrıları ile birlikte betimlenmesi, Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nda bulunan sunakta isminin yer alması ve Priene konutlarında bulunan terrakotta figürinleri ve yine terrakotta bir *hermesi*, Herakles'in Priene halkının inanç dünyasındaki yerinin simgeleridir.

Kentteki buluntuların kısıtlı olması, Herakles ve olası kültü ile ilgili yorum yapılmasını zorlaştırmaktadır. Herakles'in Geç Hellenistik–Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen *bouleuterion*daki sunakta¹⁰⁹⁰ Apollon, Hermes ve Asklepios gibi büyük tanrılarla birlikte betiminin yer alması, kurbanlardan onun da payını aldığını ve ritüellerde ona yer verildiğini akla getirir. MÖ 100 yılına ait Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndaki sunakta da bu kez Mısırlı Tanrılar ile birlikte kendisine adakta bulunulması¹⁰⁹¹ aslında hem Antik Yunan hem de Mısırlı kültürle olan yakınlığına işaret eder. Her iki buluntu MÖ 1. yüzyıldandır. Tanrının betimlendiği terrakotta figürinler de MÖ 135 yılı öncesine tarihlendirilmiştir¹⁰⁹². Priene sikkelerinde ise Herakles, MÖ 230-190 ve sonrasına tarihlenen gümüş *tetradrahmi* Büyük İskender sikkelerinin ön yüzünde görülmektedir¹⁰⁹³. Kentte açığa çıkarılan buluntular Herakles kültüne dair kesin kanıt oluşturulmasına rağmen kültü olası kılmak için yeterli kabul edilebilir.

¹⁰⁸⁹ Regling 1927: Nr. 38-44 Taf. II 32-39 Taf. III 40-44.

¹⁰⁹⁰ Rumscheid 2000: 57.

¹⁰⁹¹ Wiegand – Schrader 1904: 165 Nr. 2; Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 194; Blümel – Merkelbach 2014: 398 Nr. 198.

¹⁰⁹² Rumscheid 2006: 502 Nr. 290; Rumscheid 2006: 502-503 Nr. 292; Rumscheid 2006: 525 Nr. 368.

¹⁰⁹³ Regling 1927: Nr. 38-44 Taf. II 32-39 Taf. III 40-44.

2.5. KRAL KÜLTÜ

İnsan tanrılaştırmasına dair ilk örnekler, tanrı-kral anlayışı ile Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında görülür¹⁰⁹⁴. Yunan dünyasına gelindiğinde tanrılaştırılmanın kökeni Homeros ve Hesiodos'a değin uzanmaktadır¹⁰⁹⁵. Yaşayan bir kişinin kültü ile ilgili bilinen ilk örnek ise MÖ 5. yüzyıl sonunda Spartalı General Lysander'in Sisam adasındaki kültürüdür. Kişisel kültlere dair nadir örnekler mevcutken Yunan kentleri ile siyasi sebeplerle yakınlaşan Makedonya'da MÖ 4. yüzyılın ortalarından itibaren kral Philippos¹⁰⁹⁶ ve ardından oğlu Büyük İskender adına kültürlerin kurulduğu görülür¹⁰⁹⁷. Kentlerde değişen iktidara göre kurulan kültürler, kimi zaman Erythrai'da Büyük İskender ve Suriye kralı I. Antiokhos örneğinde olduğu gibi birlikte yer almaktadır¹⁰⁹⁸.

2.5.1. BÜYÜK İSKENDER

Makedonya kralı II. Philippos ile Olympias'ın oğlu olan III. Aleksandros yani Büyük İskender, babasının ölümünün ardından MÖ 336'da 20 yaşında tahta geçer. Pers seferinin lideri kabul edilmiş ve Makedon gücüne karşı olan Atina ve Thebai'yi aldıktan sonra yönünü doğuya çevirmiştir. MÖ 334 yılında Hellespontos'tan Anadolu'ya geçmiş, Granikos'ta Persler'i yenilgiye uğratarak güneye doğru ilerlemiş ve kısa yaşamına birçok fetih sığdırarak büyük bir imparatorluk meydana getirmiştir¹⁰⁹⁹. Doğumu efsanelerle örülü olan Büyük İskender'in soyu baba tarafından Herakles'e, anne tarafından ise Epiros hanedanından Neoptolemaios'a dayanır¹¹⁰⁰.

¹⁰⁹⁴ Antik Mısır uygarlığında IV. ve V. Sülale dönemlerinde (MÖ 2600-2340) firavunlar, "Tanrı Re'nin oğulları" unvanına sahiptiler. Kralların bir ölümlü olmayıp tanrının oğlu ve halefi, ayrıca tanrının da kendisi olduğu Mısır'da hükümdar kültü, kralın bizzat kendisine ait olan kült ya da *kutsal ruh Ka*'ya olmak üzere iki farklı şekilde yapılmaktaydı. bk. Baz 1998: 1 vd.

¹⁰⁹⁵ Hom. II. XXIV 258; Hes. theog. 339. Aristoteles'e göre bir kişinin tanrılık vasfı, onun erdem ve politik yetenek konusunda ulaşılamaz ve kıyaslanamaz konumda olmasına bağlıdır. bk. Aristot. pol. iii. 13.

¹⁰⁹⁶ Eresos'ta bulunan bir yazıtta Zeus Philippos'a ait bir sunaktan söz edilerek, Tanrı Zeus ve Philippos özdeşleştirilmiştir. Ayrıca Arr. Anab. I. 17'de kral II. Philippos'un Ephesos Artemis Tapınağı'nda bulunan heykelinden bahsedilir. Kralın Atina ile Khalkidike'nin kuzeyinde bulunan Amphipolis'te de kültü mevcuttur. bk. Baz 1998: 5. Philippos, Olynthos'un ele geçirilmesinden sonra düzenlediği Makedon Olimpik oyunlarında yarışmış ve kendisini büyük kral ve fatih olarak ilan etmiştir. bk. Yurtsever 2015: 7.

¹⁰⁹⁷ Price 2004: 68; Mutlu vd. 2017: 149.

¹⁰⁹⁸ Price 2004: 89.

¹⁰⁹⁹ Tekin 2011: 59-60. Büyük İskender'in hayatı ve seferleri için bk. Arr.an.; Plut. Alex; Crompton 1983; Stoneman 1997; Heckel – Yardley 2004; Green 2007.

¹¹⁰⁰ Diod. 17.1.5; Plut. Alex., II. Plutarkhos anlatır ki: "Philippos, Olympias'la birlikte, Samothrake adasında dinin surlarına ermişti. Derken, evlenecekleri geceden bir gece önce, Olympias bir rüya görüyor: Şimşek çakıyor, gök gürlüyor, karnının üzerine yıldırım düşüyor. Yıldırımın açtığı yaradan büyük bir ateş fişkırıyor, parçalanıyor, geniş alevler halinde dört bir yana dağılıyor. Öte yandan, Philippos da evlendikleri gece şöyle bir rüya görüyor: karısının karnının üzerine mühür basıyor. Mührün bıraktığı izde bir aslan resmi vardır". Plutarkhos'a göre MÖ 356 yılında, Hekatombion ayının 6. günü doğan Büyük İskender'in doğuşu Ephesos'ta

Romalı antik yazar Ailianos'a göre Büyük İskender, Pers imparatoru Darius'a uğrattığı büyük yenilgiden sonra bu zaferden gururlanmış ve kendisini tanrı gibi hissetmeye başlamıştır. Bununla birlikte bu tanrısallık hissi ve isteğini Yunanlara bir emir olarak iletmiştir¹¹⁰¹. Tanrılar soyundan olduğuna ve yeryüzüne bir görevi yerine getirmek amacıyla geldiğine öylesine inanmıştır ki bunu farklı ırktan halklara da hissettirmiştir. Tanrılaştırılması konusunda alçakgönüllü bir tavır takınmasına rağmen Sisam adası hakkında Atinalılara yazdığı mektupta bu ünlü kenti kendilerine yüce babasının verdiğiinden söz etmiştir¹¹⁰².

Büyük İskender'in tanrılaştırılmaya dair istek ve inancını ortaya koyan bir diğer olgu, MÖ 327 yılındaki *proskynese* dayanır. Perslere yaşattığı yenilgiden sonra bu halkın geleneklerini ve giyim tarzını benimseyen ve bunu halkına da benimsetmeye çalışan Büyük İskender bazı karşı çıkışlar ile de karşılaşmıştır. Persler hükümdarı, onun önünde eğilip toprağı öperek ve secde ederek selamlardı. Büyük İskender'in doğuya özgü bu selamlama geleneğini Yunanlılar ile Makedonyalılara yaptırtmaya çalışması ve her şeyi kendisinin yaptığına dair düşüncesi, Büyük İskender'in bu duruma karşı olan Kleithos, Kallisthenes, Parmenio ve oğlu gibi bazı Makedonyalı dostlarının öldürülmelerine neden olmuştur¹¹⁰³.

Büyük İskender'in tanrısallık düşüncesinin gerçek anlamda biçimlendiği yer ise Mısır'dır. Çölü aştıktan sonra geldiği vahada Büyük İskender'i karşılayan Amon rahibi, krala onu tanrı babası adına selamladığını söyler. Bunun üzerine Büyük İskender'in rahibe, babasının katillerinden kurtulan olup olmadığını sorması üzerine rahip, onun babasının bir ölümsüz olduğunu söyler. Bu hikâyenin farklı bir yorumunda ise Amon Tapınağı kâhininin Büyük İskender'i selamlarken *paidion* yani oğlum demek isterken yanlışlıkla *pai Dios* yani

korkuyla karşılanmıştır: “İskender'in doğuşuyla Artemis Tapınağı'nın yanışı arasındaki bu tesadüften dolayı Hegeias öyle bir yorum yapar ki soğukluğu yangını söndürebilir. Der ki tapınağın ateş alması pek tabiidir; çünkü Artemis o sırada İskender'in dünyaya gelişiyile uğraşıyordu. O gün Ephesos'ta bütün falcılar, büyücüler telaşa kapılmıştı. Tapınağın yanmasını kötüye alamet sayıyorlar, bunun başka bir felaketin habercisi olduğunu söylüyorlardı”. bk. Plut. Alex. III.

¹¹⁰¹ Ail. var. 2.19, <http://penelope.uchicago.edu/aelian/varhist2.xhtml> (15.07.2020); Heckel – Yardley 2004: 221.

¹¹⁰² Plut. Alex. XXVIII. Plutarhos'tan aktarıldığına göre: “Bir keresinde, çok şiddetli bir gök gürlemiş, herkes korkmuş, dehşete kapılmıştı. O sırada İskender'in yanında bulunan, filozof Anaksarhos: Sen ki Zeus'un oğlusun, sen de gürlesen böyle gürlemez misin? dedi. İskender güldü, şöyle karşılık verdi: - Arkadaşlarıma, dostlarıma karşı hiç de korkulacak bir kimse olarak görünmek istemem”.

¹¹⁰³ Hdt. I. 134; Baz 1998: 6. “Midilli'li Hares'in anlattığına göre bir içki âleminde İskender, kupadan bir yudum aldıktan sonra arkadaşlarından birine uzatıyor, o da kupayı şerefe kaldırıp içiyor, yere kapanıp İskender'e tapınıyor, sonra ona sarılıp öpüyor, yerine dönüyor. Ondan sonra ötekilerin hepsi de öyle yapıyorlar. Yalnız Kallistenes buna yanaşmıyor. İskender o sırada Hephaisiton'la konuşmaktadır. Kallistenes onun gözüne çarpmamaya dikkat ederek kupayı alıyor, içiyor, sonra gidip kralla öpüşmek istiyor. Bunun üzerine, Demetrios atılıyor: - Öpme onu kralım çünkü sana bir bu tapınmadı, diyor. İskender filozofu öpmüyor”. bk. Plut. Alex. LIV.

tanrının oğlu demiştir. Bu dil sürçmesi karşısında mutlu olan Büyük İskender için Amon'un, Zeus'un oğlu dediği haberi yayılmıştır¹¹⁰⁴.

Ancak Büyük İskender'in tanrısallık arzusu dostları tarafından genelde olumsuz karşılanmıştır. Bir içki meclisinde Büyük İskender'in en sevdiği arkadaşlarından ve önemli bir subayı olan Klitos, kral ile tartıştığı sırada onu, babası Philippos'u unutup Amon'u tanrı edindiği için suçlamıştır¹¹⁰⁵. Ailianos'dan aktarıldığına göre Büyük İskender, tanrısallık düşüncesini filozof Anarsarkhos'a iletildiğinde filozof güler ve konuşmaz. Kralın hastalandığı bir gün iyileşmesi için doktorlar un çorbası yapılmasını tavsiye ettikleri vakit Anarsarkhos bu duruma güler ve "demek tanrımızın umudu bir kap et suyu çorbaya bağlı! der"¹¹⁰⁶.

Egemenliği altındaki topraklarda Büyük İskender'in tanrısallığına ılımlı bir yaklaşım olduğu görülür. II. Philippos tarafından MÖ 338 yılından sonra Yunan sitelerinin katılımıyla savunma ve ittifak amacıyla kurulmuş Korinth Birliği, MÖ 324 yılında Büyük İskender'i bir tanrı olarak tanımak için izin istemişlerdir¹¹⁰⁷.

Büyük İskender MÖ 334 yılında Ilion kentini ele geçirdikten sonra kente otonomi hakkını iade etmiş ve kente vergi muafiyeti tanımıştır¹¹⁰⁸. Plutarkhos'un anlattığına göre Büyük İskender, kente geldiğinde Tanrıça Athena'ya kurban sunmuş ve kahramanlara içkiler dağıtmış, ardından Troia Savaşı kahramanlarından Akhilleus'un mezarına zeytinyağı dökmüş, geleneğe göre soyunup mezarın çevresinde arkadaşlarıyla beraber koşarak birkaç tur atmış, en son mezara taç bırakmıştır¹¹⁰⁹. Ephesos ve Erythrai'de Büyük İskender kültüne hizmet için rahipler görevlendirilmiş, Magnesia ve Barglia gibi bazı kentlerde de Büyük İskender'in tanrılaştırıldığı görülmektedir. Kentlerde Büyük İskender kültüne duyulan bu ilginin, Büyük İskender'in Anadolu kentlerini Pers egemenliğinden kurtarmasından kaynaklandığı düşünülmektedir¹¹¹⁰.

Magnesia kazılarında bulunan MÖ 207/206 yıllarına tarihlenmiş 16 no'lu yazıtta Büyük İskender onuruna düzenlenen dinsel kutlamalardan söz edilmektedir. Arrianos'un

¹¹⁰⁴ Arr. an. III. III-IV; Plut. Alex. XXVII. Amon, koçboynuzlu erkek şeklinde Mısır tanrısıydı ve Yunanlılar tarafından Zeus ile özdeşleşmiştir. MÖ 5. yüzyıl bazı Yunan kentlerinde kendisine tapınılmıştır. Büyük İskender'in doğum efsanelerinde anlatılan şey Olympias'ın Büyük İskender'i Philip'ten değil Amon'dan doğurduğudur. bk. Stoneman 1997: 39. Büyük İskender'i Amon boynuzları ile gösteren sikke için bk. Heckel – Yardley 2004: Pl. 7.

¹¹⁰⁵ Plut. Alex. L.

¹¹⁰⁶ Ail. var. 9.37., <http://penelope.uchicago.edu/aelian/varhist9.shtml> (15.07.2020); Heckel -Yardley 2004: 222.

¹¹⁰⁷ Çulha 2005: 21.

¹¹⁰⁸ Mutlu vd. 2017: 149.

¹¹⁰⁹ Plut. Alex. XV.

¹¹¹⁰ Mutlu vd. 2017: 150.

Anabasis adlı eserinden¹¹¹¹ öğrenilmektedir ki Magnesia halkı kenti Büyük İskender'e teslim etmek için Ephesos'a gelmiştir. Ephesos ve Magnesia Artemis kültleri arasındaki ilişki sebebiyle, Magnesia sunağının da Ephesos sunağı gibi Büyük İskender'e de adanmış olabileceği ihtimal dâhilindedir.¹¹¹².

Miletos kenti de Büyük İskender'e elçiler göndererek, Apollon'un kâhinlere verdiği kehanete göre Büyük İskender'in Zeus'un oğlu olduğunu bildirmiş, Ertyhrai'da da Sibylle rahipleri bunu duyurmuşlardır. Kralın Tanrı Zeus'un oğlu olduğu benimsenmiş olmasına rağmen henüz Büyük İskender'e adanmış bir kutsal alan ve tapınak kanıtlanmamıştır¹¹¹³.

Ephesos'ta Büyük İskender kültü olduğuna dair inancın oluşması özellikle Erken Hellenistik Dönem Yunan ressamı Apelles'in yaptığı bir resimden kaynaklanır. Plinius'a göre Apelles, Ephesos Artemis Tapınağı'na Zeus gibi elinde şimşekle betimlenmiş Büyük İskender resmi yapmıştır¹¹¹⁴. Kendi döneminin kaynaklarında bahsedilmeyen resim, Büyük İskender'in ölümünden yüzyıllar sonra Plinius tarafından konu edilmiştir. Strabon'a¹¹¹⁵ göre Büyük İskender'in Ephesos Artemis Tapınağı'nın masraflarını karşılama teklifi, bir tanrının başka bir tanrıya adak vermesinin yakışık almayacağı düşüncesiyle Ephesos halkı tarafından reddedilmiştir. Söz konusu konuşmanın Büyük İskender'in Ephesos'ta bulunduğu MÖ 334 yılında geçtiği düşünülür ve Büyük İskender'in Ephesos'ta tanrılaştırılmış olduğu da anlaşılmaktadır. Kral, kentin topraklarının ele geçirilmesinden sonra, daha önceleri Perslere ödenmekte olan verginin bundan böyle Artemis Tapınağı'na ödenmesine karar vermiştir. Olasılıkla bu gelişme, Büyük İskender'e karşı halk üzerinde minnettarlık duygusu yaratmıştır. Kentte bulunan bir yazıt da bunu belgeler niteliktedir. T. Statilius Kriton'a adanmış MS 102/16 yıllarına tarihli yazıt, Büyük İskender'in yaşadığı dönemde kurulan, belki de Artemis ile aynı kutsal alanı paylaşan kültürünün Roma Dönemi'ne değin korunduğunu gösterir¹¹¹⁶.

Strabon¹¹¹⁷, Khersonessos adlı bölgede Büyük İskender onuruna düzenlenen Aleksandria oyunlarından, ayrıca aynı bölgede yer alan Khalkideis yerleşiminin yukarısında Büyük İskender'in kutsal alanı olduğundan söz eder¹¹¹⁸.

¹¹¹¹ Arr. an. 1.18.

¹¹¹² Mutlu vd. 2017: 144 Dn. 20.

¹¹¹³ Yurtsever 2015: 8.

¹¹¹⁴ Plin. NH. 35.92, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/35*.html (15.07.2020). Apelles için bk. Plut. Alex. IV.

¹¹¹⁵ Strab. XIV. 1. 22.

¹¹¹⁶ Mutlu vd. 2017: 143 Dn. 16-17.

¹¹¹⁷ Strab. XIV. 1. 31.

¹¹¹⁸ Meriç vd. 2012: 41. Khersonessos, Urla-Çeşme-Karaburun Yarımadası'nın anakaraya bağlandığı bölge.

Büyük İskender, imparatorluk topraklarında kullanılan sikkelerinde soyunun dayandığı tanrıları esas alarak kendine yakışan bir sikke tipi yaratmıştır. Tek bir para sistemini benimseyerek darphanelerde bastırdığı sikkelerin ön yüzünde Herakles başı, arka yüzünde ise Zeus'un tahtta oturur şeklindeki betimini kullanmıştır. Sikkelerinde kullanılan *Basileus* (kral) unvanı, ölümünün ardından birçok kral tarafından kullanılmaya devam etmiştir¹¹¹⁹. Büyük İskender'in ölümünün ardından bölünen imparatorluğun her bir kısmında hüküm süren generaller de kendilerinin tanrılar soyundan geldiğine inanmışlardır¹¹²⁰. Büyük İskender kültü, MS 2. ve 3. yüzyıllara değin nadir de olsa görülmeye devam etmiştir¹¹²¹. Roma Dönemi'nde imparator Augustus MÖ 31'de yapılan Actium Savaşı'ndan sonra Büyük İskender'in mezarını altın bir çelenk ve çiçeklerle süsleyerek ona saygısını sunmuştur¹¹²².

Büyük İskender bir zamanlar Troia Athena Tapınağı'nda¹¹²³ tanrıçaya kurban adayarak ve Ephesos Artemision örneğinde¹¹²⁴ kente maddi yardım teklifi yoluyla elde etmeye çalıştığı gibi Priene kentinde de kendisini Athena ile bağdaştırmaya çalışmıştır. Böylece Anadolu kentlerindeki mevcut ana kültlere dâhil olarak olasılıkla kendi kültürüne karşı ılıman yaklaşım yaratmaya çalışmıştır¹¹²⁵.

2.5.1.1. Arkeolojik Buluntular

Priene'de Makedonyalı kral Büyük İskender'e dair arkeolojik buluntu, Batı Kapısı Caddesi'nin güneyindeki Kutsal Ev'de (22 numaralı ev) bulunmuş bir portre heykeldir (**Resim 226**). Mavimsi gri mermerden yapılmış heykelin sadece baş, boyun, sağ göğüs ve sağ kolun üst yarısı korunmuştur. Kolda ateş izleri mevcuttur¹¹²⁶. Büyük İskender'in başı hafif sağa dönmüş ve ileriye doğru bakmaktadır. Sağ kolun üst kısmı geriye doğru çekilmiştir. Beş parmağıyla kılıç tutan sol elin betimlendiği mermer heykel parçası (**Resim 227**), Büyük İskender'in heykeline aittir. Kılıcın duruş şekli, sol-yukarıya doğru bir hareketi gösterir. Heykelin ayakta duran bir tipte olduğuna dair yeterli veri bulunmaz. Figürün başı, Lysimakhos sikkelerindeki Büyük İskender portresine benzer yapıdadır¹¹²⁷.

¹¹¹⁹ Tekin 2011: 67.

¹¹²⁰ Çulha 2005: 22; Green 2007: 59.

¹¹²¹ Price 2004: 96.

¹¹²² Suet. II. Kitap, XVIII.

¹¹²³ Arr. an. I. XVIII.

¹¹²⁴ Strab. XIV. 1. 22.

¹¹²⁵ Teraman 2014: 101.

¹¹²⁶ Wiegand – Schrader 1904: 179 Abb. 176 (Staatliche Museen, Berlin, Env. No. 1500. Y. 28 cm, yüz U. 9,1 cm).

¹¹²⁷ Wiegand – Schrader 1904: 179 Abb. 177.

2.5.1.2. Epigrafik Buluntular

Kentte Büyük İskender'e dair en önemli epigrafik buluntu, Priene Athena Polias Tapınağı ithaf yazıtıdır ve tapınağın kuzeydoğu antesinin üst bloklarından birinin ön yüzüne aittir. Büyük İskender'in tapınağın inşa faaliyetlerine yaptığı katkılar sonucu tapınağı tanrıçaya adadığının bir belgesidir.

“βασιλεύς Ἀλέξανδρος ἀνέθηκε τόν ναόν Ἀθηναίῃ Πολιάδι”

“Büyük İskender, tapınağı Athena Polias'a adadı¹¹²⁸”

Priene Athena Polias Tapınağı'nın pronaosunun kuzey antesinin doğu yüzünün üst kısmına yakın şekilde, dört parça mimari blok halinde bulunmuş bir yazıt¹¹²⁹, Büyük İskender'in Priene'nin limanı Naulokhos ile ilgili emrini, Priene'de yaşayan halkların statüsü ve Priene'nin Naulokhos liman kasabası ile olan bağıntı içerir. Naulokhos'un konumu henüz net bir şekilde tespit edilememiş olmasına rağmen büyük olasılıkla Menderes ovasının kuzey tarafında, Priene yerleşiminin batı yönünde bulunmaktaydı. Söz konusu bu yazıtın hemen üzerinde Athena Tapınağı'na dair Büyük İskender'in adak yazıtı¹¹³⁰ ve hemen aşağısında ise her ikisi MÖ 286 yılına tarihli, kral Lysimachos için onur kararı¹¹³¹ ile Lysimachos'un Priene *boule* ve *demosuna* mektubunu¹¹³² içeren yazıtlar yer alır¹¹³³.

βασιλέως Ἀλ[εξάνδ]ρου.

των ἐν Ναυλόχῳ κ[ατοικούν]-
των, ὅσοι μὲν εἰσι [Πριηνεῖ]ς, αὐτο-
[νό]μους εἶναι κα[ὶ ἐλευθ]έρους,
ἔχ[οντ]ας τήν τ[ε γηγ κ]αὶ τὰς οἰκί-
ας τὰς ἐν τ[η] π[ό]λει πάσας καὶ τήγ
χώραν, ὧ[σπερ οἱ] Πριηνε[ῖς αὐτοῖ·]
[. . . c.8 . . .] αἰς ἀν δέω[νται . . c.4 – 5 . .]
τὸ δὲ [. . c.5 . . .] καὶ Μυρσ[ηλείωγ]
[κ]αὶ Π[ε]διέωγ γην, τήν δὲ περὶ] χώραγ
[γ]ινώσκω ἐμήν εἶναι, τοὺς δὲ κα-

βασιλέως Ἀλ[εξάνδ]ρου.

των ἐν Ναυλόχῳ κ[ατοικούν]-
των, ὅσοι μὲν εἰσι [ν Ἑλληνε] ς, αὐτο-
[νό]μους εἶναι κα[ὶ ἐλευθ]έρους,
ἔχ[οντ]ας τήν τ[ε γηγ κ]αὶ τὰς οἰκί-
ας τὰς ἐν τ[η] π[ό]λει πάσας καὶ τήγ
χώραν, ὧ[σπερ οἱ] Πριηνε[ῖς ἐντὸς·]
[θαλάσσης] καὶ Σανδέω[ν λόφου·]
τὸ δὲ [. . c.5 . . .] καὶ Μυρσ [- - c.5 – 9 - -]
[κ]αὶ Π . [. . c.3 . καὶ τήν (e.g.) προσουσαν]
χώραγ

¹¹²⁸ Hiller von Gaertringen 1906: 3-4 Nr. 1; Blümel – Merkelbach 2014: 369 Nr. 149.

¹¹²⁹ Yazıtın çevirisi için bk. Thonemann 2013: 36.

¹¹³⁰ Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 3-4 Nr. 1

¹¹³¹ Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 18-21 Nr. 14.

¹¹³² Yazıt için bk. Hiller von Gaertringen 1906: 21-23 Nr. 15-16.

¹¹³³ Thonemann 2013: 25.

τοικουντας ἐν ταῖς κόμαις ταύ-
 ταις φέρειν τοὺς φόρους·της
 δὲ συντάξεως ἀφίημι τὴν Πριη-
 νέωμ πόλιν, καὶ τὴν φρουρ[ά]ν ἐ-
 φ . [. . . . c.9 εἰ]σάγειν [- c.5 – 8 -]
 [- - - - - - - - - - - - - - -] δια[- -]
 [- - - - - - - - - - - - - - -] ΟΜΜΙΑΠΟ τὰς δίκας [- -]
 [.] Λ Γ Ο [. . . . c.12] νει ὕμας
 [. .] Λ [.] Ι [. . c.4 . .] τὸ δικστήριον
 [. .] Ι Ι [. . . . c.8] ἐγκλημα[. .]
 [- - - - - - - - - - - - - - -] ὕμας [. . . .]¹¹³⁴.

[γ]ινώσκω ἐμὴν εἶναι, τοὺς δὲ κα-
 τοικουντας ἐν ταῖς κόμαις ταύ-
 ταις φέρειν τοὺς φόρους·της
 δὲ συντάξεως ἀφίημι τὴν Πριη-
 νέωμ πόλιν. κτλ¹¹³⁵.

Thonemann'a göre söz konusu yazıtın 2-7. satırlarında Büyük İskender'in, Priene gibi hür ve otonom olan Naulokhos'taki Yunan nüfusunun belirleyicisi, Naulokhos'taki Yunan halkın Priene kentinde ve Priene'nin egemenlik sahasında ev ve arazi sahiplenme hakları olduğu anlaşılır¹¹³⁶. Ayrıca Prieneliler kendi toprakları olan Naulokhos'da yan yana yaşadıkları çoğu Yunanlı ve Yunanlı olmayan etnik olarak karışık halkın artan varlığıyla ortaya çıkan belirli sorunlarda Büyük İskender'e danışmaktaydı¹¹³⁷. Yazıtın 11-13. satırlarında da Büyük İskender, Naulokhos etrafındaki belirli arazinin kendisinin olduğunu ve bu köylerde yaşayanların *phoroi* ödemesini beyan eder (*ἐν ταῖς κόμαις ταύταις*)¹¹³⁸.

Büyük İskender'in Priene'deki kültü konusunda değerlendirilebilecek tek bir yazıt bulunmaktadır. Kutsal Stoa'nın batı duvarında yer alan ve MÖ 129 yılından sonraya tarihlendirilen yazıt, Kydimos oğlu Moschion için bir onur kararını içerir. Priene kentinde Zeus Olympos, Hera, Athena Polias ve Pan Arogos için yapılan kurban adaklarından, Panathenai töreninden ve tiyatrodaki gerçekleştirilen Dionysia'dan söz eden yazıtın 80. satırında "Aleksandreion" ifadesi geçmektedir¹¹³⁹.

¹¹³⁴ Thonemann 2013: 24-25. A. J. Heisser'in 1980'de yaptığı yazıt rekonstrüksiyonu.

¹¹³⁵ Thonemann 2013: 36. Thonemann'ın kendisinin yaptığı yazıt rekonstrüksiyonu. Ayrıca bk. Blümel – Merkelbach 2014: 1 Nr. 1.

¹¹³⁶ Thonemann 2013: 26.

¹¹³⁷ Thonemann 2013: 28.

¹¹³⁸ Heckel – Yardley 2004: 88; Thonemann 2013: 34.

¹¹³⁹ Blümel – Merkelbach 2014: 134-135 Nr. 64.

75 καὶ εὐφημίαν· τὰλεξανδρείου τῆ πονο[ῦντος καὶ — — —ον]-
 τος τῆ πόλει κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, οὐ[δ' ἐν τούτῳ τῷ]
 μέρει παρεῖδεν τὸ συμφέρον τῆς πατ[ρ]ίδος, [ἀλλὰ μετὰ]
 τοῦ ἀδελφοῦ προεῖσφορος ἐγένετο δραχμῶν Ἀλ[εξαν]-
 δρείων χιλίων· ἐπ' Αἴαντος δὲ πάλιν ἐνλειπο[σῶ]ν [(eine Ziffer) δρα]-
 80 [χμῶν] Ἀλεξανδρείων εἰς χρείας ἀναγκαίας ἔδωκε[ν]
 — — — 20 — — — —|. ταις μετὰ τὰς

“... Alexandreion, harap olduğunda...”¹¹⁴⁰.

Priene’de Büyük İskender kültüne adanmış kutsal bir alan olan *Alexandreion* henüz arkeolojik buluntu açısından kanıtlanmamıştır. Batı Kapısı Caddesi’ndeki Kutsal Ev (22 numaralı ev), içerisinde bulunan Büyük İskender büstünden dolayı uzun süre *Aleksandreion* olarak düşünülmüştür. Ancak aynı yapıda farklı tanrı ve tanrıçalara dair heykel ve terrakotta figürinler de bulunmuştur. Bu sebeple büst, buranın Büyük İskender’in kutsal alanı olduğunu kanıtlamaz. Yazıtta sözü edilen *Aleksandreion* da muhtemelen MÖ 2. yüzyılda Priene’de meydana gelen bir depremin neden olduğu yıkımla bağlantılı olarak tahrip olmuştur¹¹⁴¹.

2.5.1.3. Değerlendirme

Makedonyalı Büyük İskender kendi döneminde ve de ölümünden sonra kendisine bir tanrı olarak saygı gösterilmiş, kutsal alanlar adanmış ve onun onuruna bu kutsal alanlarda oyunlar düzenlenmiştir. Priene kentinde de Athena Polias Tapınağı’nın ithaf yazıtında¹¹⁴² ismi anılan ve Batı Kapısı Caddesi’ndeki Kutsal Ev’de heykel başı¹¹⁴³ bulunan Büyük İskender’in kentteki varlığı Priene’nin liman kenti Naulokhos ile ilgili yazıtta¹¹⁴⁴ da kanıtlanır.

Ancak sözü edilen bu heykel başı ve her iki yazıt Büyük İskender Kültü’nün Priene’de mevcut olduğunu kanıtlamak için yeterli değildir. Priene Büyük İskender Kültü konusunda elimizdeki tek veri, Kutsal Stoa’nın batı duvarında yer alan bir onur yazıtında geçen “Aleksandreion” ifadesidir. Bu yazıt vasıtasıyla Priene’de bir *Aleksandreion* olduğu ve bunun tahribe uğradığı bilgisine ulaşılmaktadır. Bu sebeple Priene’de Büyük İskender Kültü’nün çok etkin olmamasına rağmen mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

¹¹⁴⁰ Hiller von Gaertringen 1906: 86 Nr. 108; Blümel – Merkelbach 2014: 134-135 Nr. 64.

¹¹⁴¹ Hiller von Gaertringen 1906: 143; Blümel – Merkelbach 2014: 149, 402 Dn. 1.

¹¹⁴² bk. Hiller von Gaertringen 1906: 3-4 Nr. 1; Blümel – Merkelbach 2014: 369 Nr. 149.

¹¹⁴³ Wiegand – Schrader 1904: 179 Abb. 176.

¹¹⁴⁴ bk. Thonemann 2013: 36.

2.6. ROMA İMPARATOR KÜLTÜ

Anadolu'nun Roma egemenliği altına girmesinden sonra imparator Augustus'tan itibaren kentler Roma imparatorlarına tanrı vasfı yükleyerek onlar adına tapınaklar inşa etmiş veya mevcut olan tapınakları onlara adanmışlardır¹¹⁴⁵. Kentlerde imparator kültürünün varlığına dair kanıtlar, en başta tapınaklar olmak üzere yazıtlar, antik kaynaklar ve sikkelerden oluşmaktadır. Sikkeler üzerinde görülen *neokoros*¹¹⁴⁶ kelimesi, o kentte imparator kültüne adanmış bir tapınağın bulunduğu simgesidir. Roma'nın, Anadolu'nun batısında Asia eyaletini kurmasıyla birlikte Tanrıça Roma kültü de kendine yer edinmiştir¹¹⁴⁷. İmparatorların doğum ve ölüm günleri ile dini bayramlar birlikte kutlanmış, geleneksel bayramlara yeni imparatorlarla ilgili bayramlar da eklenmiştir. Yapılar yerel tanrılar ve imparatora birlikte adanmış, aynı sunakta hem tanrılara hem de imparatora kurbanlar da sunulmuştur. Ayrıca yazıt, heykel ve sikkelerde imparator ve ailesi ikonografik olarak yerel tanrılarla bir tutulmuştur¹¹⁴⁸. Bu kültürün bir yerde coşkuyla kutlanması da o yerin imparatora olan bağlılığının da birer işareti olarak görülmüştür.

Antik Roma dininin, özellikle Doğu toplumlarının inanç yapılarından etkilenecek kendi bünyesine uyarladığı imparator kültü, Roma imparatoru ve ailesine tapımı esas almakta olup dönemin siyasal ve sosyal yapısında önemli bir konuma sahiptir¹¹⁴⁹. Roma'nın siyasi tablosunda 300 yıl etkin olan imparator kültürünün yerleşmesinde, Roma'nın yönetim şeklinin cumhuriyetten imparatorluğa geçişinde payı olan kişilerden Iulius Caesar'ın ölümünün

¹¹⁴⁵ Güven 1994: 59; Güven 1998: 36. Ankara'daki Roma ve Augustus Tapınağı'nın Meter Theon ya da Men için yapıldığı, sonrasında imparator kültüne adandığı savunulmaktadır.

¹¹⁴⁶ Neokoros (νεόκορος): tapınak bekçisi, bakıcısı. bk. Çelgin 2011: 447. "Neokoros, Roma İmparatorluk Dönemi'nde imparator kültüne bağlı olarak ortaya çıkan dini bir terim ve Hellen Küçükasya'sında bizzat imparator tarafından kentlere verilen unvandır. Neokoros teriminin kelime anlamı bir tapınağın günlük rutininden ve işlevselliğinden sorumlu kişiler, tapınak koruyucusu olarak açıklanmaktadır. Hellen Küçükasya'sında neokoros unvanına sahip kentler bu unvan sayesinde agonlar düzenleyebilir, tanrılaştırılan imparatoru bu şekilde onurlandırırldı". bk. Üreten 2012: 277; Yurtsever 2015: 1.

¹¹⁴⁷ Tekin 2008: 224. Tanrıça Roma, Roma Devleti ve otoritesinin kişileştirilmiş halidir. Roma halkının bu soyut varlığa tapması sonucu ortaya çıkan *Dea Roma* kültü ile birlikte Hellenler için Roma halkı kutsal sayılmış, tanrıçaya tapınaklar, sunaklar ve heykeller adanmış, rahipler görevlendirilmiştir. Külte dair şu ana kadar bilinen ilk örnek, MÖ 195'te Smyrna'dan gelir. MÖ 190 yılındaki Magnesia Savaşı'ndan sonra bu kült diğer kentlerde de ilgi görmüştür. bk. Liv. 43.6.5; Tac. ann. IV. 56; Baz 1998: 21-22; Sayar 1999: 151; Jadrić Kučan 2011: 95; Joyce 2014/2015.

¹¹⁴⁸ Sönmez 2020: 120. İmparator Hadrian, Ephesos'un MS 2. yüzyıl yazıtlarında Zeus Olympos olarak, Smyrna'da da ise Olympos ve kurtarıcı, kurucu sıfatlarıyla onurlandırılmıştır. Tanrıça Demeter'e bağlı kişiler olan *Demetriastlar*, Ephesos'ta yaklaşık MS 19-23'te Demeter Karpophoros olarak imparatoriçeye (Sebaste) tapmışlar, ayrıca Drusus Caesar'ın ikiz oğullarını "yeni Dioskurlar" olarak tanımlamışlardır. bk. Harland 1996: 329-330.

¹¹⁴⁹ Dürüşken 2003: 29. Mısır firavunlarının yanı sıra Doğu'daki Yunan krallarının da benzer şekilde tanrı statüsüne çıkartılması, Roma dininde farklı bir inanç şeklinin oluşumuna yol açmıştır. Romalılar, Doğu Akdeniz halklarıyla siyasi ve ticari ilişkiler kurma yoluyla bu halkların krallarını tanrı olarak benimsediklerine şahit olmuş ve bunu zamanla kanıksamışlardır.

ardından tanrılaştırılması da etken olmuştur. Caesar'ın cenaze töreni esnasında, gökyüzünde bir kuyruklu yıldızın görülmesi onun yeni yaşama geçişinin bir işareti olarak düşünülmüş ve MÖ 42 yılında Roma senatosu tarafından tanrı olarak tanıtılmasında da etkili olmuştur¹¹⁵⁰. Octavius ise babasına verilen bu saygın unvandan payını almış ve kendisine *divi filius* (tanrının oğlu) denilmeye başlanmıştır. Octavianus, dönemin sikkeleri üzerinde de “*IMPERATOR CAESAR DIVI IULI FILIUS*” şeklinde kendi propagandasını yapmıştır¹¹⁵¹.

Roma dininde başlayan bu uygulamada yaşayan bir kişiyi tanrılaştırmanın çıkar çatışmalarına sebebiyet vereceği dikkate alındığından ilk olarak Roma'nın tanrısal olarak benimsenen ruhuna tapım aşılarmaya başlamış, bunu imparatorun kendisi ve ailesinin tanrılaştırılması takip etmiştir. Roma Cumhuriyeti'nin din kurumlarından birisi olan ve Iuppiter ile Mars Quirinus'un temsilcileri olarak kabul gören 15 kişilik *Flamines* adlı gruba, tanrılaştırılmış Roma imparatoru ve ailesine tapımı geniş kitlelere yayma görevi verilmiştir¹¹⁵².

MÖ 31'de Actium'da Antonius ve Kleopatra'nın Octavianus karşısında yenilgiye uğramaları ile sonuçlanan savaşın ardından Roma tarihinde *Principat* devrinin ilk adımları atılmıştır¹¹⁵³. MÖ 27'de Octavianus ve Agrippa tekrar konsüllüğe seçildiklerinde tüm yetkilerini senato ve halka devretmiş, bu minnet uyandıran hareket üzerine senato, Octavianus'a kutsal anlamına gelen Augustus¹¹⁵⁴ (Yunanca Sebastos¹¹⁵⁵) adını vermiştir. Böylece “*DIVI FILIUS AUGUSTUS*” unvanını kullanmıştır¹¹⁵⁶. MÖ 12 yılında Augustus'a, Pontifex¹¹⁵⁷ Maximus unvanı verilmiştir¹¹⁵⁸. Bu unvanla birlikte Güney Fransa'daki Lyon'da

¹¹⁵⁰ Suet. I. Kitap, LXXXVIII; Dürüşken 2003: 31; Jadric Kucan 2011: 93.

¹¹⁵¹ Freeman 2003: 434; Özgan 2013: 148. Roma'nın cumhuriyet öncesi döneminde ilk krallar tanrısal soydan gelmekteydi. Ancak bu kralların hayatta iken tapınım gördüklerine dair arkeolojik kanıt bulunmaz. Roma'da Caesar dönemiyle birlikte imparator kültürünün varlığından ilk kez söz edilmeye başlar. bk. Yurtsever 2015: 2.

¹¹⁵² Dürüşken 2003: 31-32.

¹¹⁵³ Akşit 1985: 31. Roma tarihinde imparatorluk dönemini başlatan Augustus, MÖ 63'te Roma'da doğmuş, annesi Atia, Gaius Caesar'ın kız kardeşi Iulia'nın kızıdır. Augustus tanrısal bir soydan geldiğini her daim hissetmiş ve bunu Roma'ya hissettirmiştir. Bunun en güzel örneği yaptırdığı forumun her iki tarafındaki uzun revaklı girişler, Roma'nın ilk kralı Romulus'un ve Cumhuriyet devrinin diğer kralları ile Augustus'un tanrısal soyunun mermer heykelleriyle bezenmiştir. bk. Akşit 1985: 29-30; Baker 2013: 174; Özgan 2013: 147. Roma, Augustus rejiminde yeni bir umut bulmuş ve imparatorluğun Batı eyaletlerindeki sikkelerde Spes, en yaygın formda Spes Augusta (Augustus'un Umudu) olarak yer almıştır. bk. Clark 1983: 80-83.

¹¹⁵⁴ Suetonius, Augustus ismini *consul* Munatius Plancus'un teklif ettiğini yazar. Ayrıca bu ismin, büyüme, artma ve yüce bir makama ulaşma anlamındaki *auctus* sözcüğü ya da kuşların yem yemesi ve kanat çırpımışı anlamındaki *gestus* ve *gustus* sözcüklerinden oluştuğunu söyler. bk. Suet. II. Kitap, VII.

¹¹⁵⁵ σεβαστός: Saygı gösterilen, saygıdeğer; kutsanan, ulu, yüce; ö Σεβαστός: imparator. bk. Çelgin 2011: 591.

¹¹⁵⁶ Akşit 1985: 38; Özgan 2013: 150. “Altıncı ve yedinci consulluklarım sırasında, iç savaşın alevlerini söndürdükten sonra, toplumun onayını alarak her konuda mutlak hâkimiyet elde ettiğim halde, devleti kendi iktidarımın senatusa ve Roma halkının özgür iradesine devrettim. Bu hizmetimden ötürü senatus kararıyla bana Augustus unvanı verildi. Halk tapınağımın kapılarını defne dallarıyla donattı”. bk. Augustus, VI.15, 20.

¹¹⁵⁷ Pontifex: Yüksek rahip, yüksek rahipler heyetinin bir üyesi. bk. Kabağaç-Alova 1995: 456.

Tanrıça Roma ve imparator Augustus adına bir sunak inşa edilmiştir. Söz konusu sunak, yılda bir kez Gallia eyaleti halklarının bulunduğu önemli siyasi ve dinsel bir merkez konumuna ulaşmış, bunu Batı eyaletlerinde külte adanmış yeni sunakların inşası takip etmiştir¹¹⁵⁹. Roma senatosu her beş yılda bir olmak üzere Augustus'un sağlığı adına kurbanlar kesilmesi, adının Mars rahiplerinin kutsal şarkılarına katılması, Pax Augusta adına Campus Martius'ta sunak dikilmesi ve bu sunakta her yıl kurban kesilmesi kararını almıştır. Ayrıca kurban törenleri ile birlikte oyunlar düzenlenmiş, vatandaşlar onun sağlığı adına sunaklarda dua etmişlerdir¹¹⁶⁰.

İmparator Augustus'tan itibaren imparatorun kişisel otoritesi ile tanrısallık ve kutsallık bağdaştırılmaya çalışılmış ve böylece imparatorluk ideolojisi dinsel bir görünüm kazanmıştır. Ayrıca Roma kültürü siyaset ve din arasındaki bağı açığa çıkartmakta ve tanrılaştırmaya olan yönelimi kanıtlamaktadır¹¹⁶¹. Anadolu'da Augustus'a tapınak adamak için ilk olarak Asia ve Bithynia eyaletleri imparatorun izin istemişlerdir. Cassios Dio'dan öğrenildiğine göre Augustus, Pergamon ve Nikomedia'da kendisine ve Tanrıça Roma'ya tapınak yapılmasına dair izin vermiştir. Augustus'un Roma'yı temsil ettiği mesajını imparatorluğa yaymak amacıyla Tanrıça Roma¹¹⁶² ile birlikte Augustus'a adanmış olan tapınakların en mühimi Galatia bölgesindeki Ankyra kentinde, olasılıkla Tiberius zamanında adanmış tapınaktır¹¹⁶³.

Ephesos kentinin doğusunda, Hellenistik Dönem'den itibaren kullanılan devlet agorası, Augustus döneminde Dea Roma ile Divus Iulius'a¹¹⁶⁴ adanmış ikiz tapınak ve Augustus'a adanmış bir *Sebasteion*un inşa edilmesi gibi bazı önemli yapısal değişiklikler geçirerek külte hizmet eden bir imparatorluk forumuna dönüşmüş, Miletos kentinde Augustus

¹¹⁵⁸ Akşit 1985: 41. Augustus, Res Gestae'de kendisinin başrahip, kuş bilici (*augur*), dinsel şölenlerden sorumlu olan 15'ler ve 7'lerden biri, ayrıca uluslararası hukuk rahibi oluşundan bahseder. bk. Augustus, I-45.

¹¹⁵⁹ Dürüşken 2003: 33.

¹¹⁶⁰ Augustus, II-15.9, II-20, II-25.10, II.40.

¹¹⁶¹ Çulha 2005: 15; Jadric Kucan 2011: 102. Üreten, imparator kültürünü şöyle yorumlar: "İmparatorluk kültürü bilindiği üzere özünde hiçbir zaman gerçek bir din olmayan ve din kisvesinin altında siyasi, sosyal ve ekonomik birtakım düşünceleri barındırmaktadır". bk. Üreten 2012: 274.

¹¹⁶² Augustus'un Barış Sunağı'nda Tanrıça Roma'nın Amazon giysileri içerisinde ve başında miğferiyle savaş aletleri üzerinde oturur halde kabartması bulunur. bk. Özgan 2013: 184-185 Res. 121; Joyce 2014/2015: 16 Fig. 6. Tanrıça Roma genellikle Grek geleneğine özümsemiştir. Tanrıçanın Grek sikkelerindeki ikonografisi, Roma'dan bağımsız olarak, Tanrıça Athena'nın etkisinde gelişmiştir. bk. Price 2004: 95; Jadric Kucan 2011: 96, 104 Fig. 9-10.

¹¹⁶³ Mylasa'daki ve Herodos tarafından Palastina'da yeniden inşa edilmiş Caesarea kentindeki örnekler Augustus'a adanan ilk tapınaklardandır. MÖ 9'da Palastina'da imparatora adanan tapınak için Olympia Zeus heykeline benzer şekilde Augustus'un kült heykeli ve Argos Hera heykeline benzer biçimde Tanrıça Roma heykeli yapılmıştır. bk. Mert 2004: 297-298. Ankara Augustus Tapınağı'nın, Galatia'nın Roma'ya katılmasından kısa bir süre sonra MÖ 25 yılında yapıldığı kabul edilmiştir. Tapınakla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Vermaseren 1987: 16-17 Fig. 7; Güven 1994: 51-61; Mitchell 1995: 100-117; Güven 1998: 30-45.

¹¹⁶⁴ Divus Iulius'a adanmış en erken tapınaklardan birisi Forum Romanum'un güneydoğusunda olup Augustus'un ilk yapı faaliyetlerindedir. Tapınak MÖ 36 yılı sikkelerinde görülür ancak MÖ 29'da tamamlanır ve Divus Iulius'a adanır. bk. Phillips 2011: 376.

döneminde kent *bouleuterion*una imparator sunağı inşa edilmiş, Stratonikeia’da tiyatronun üst tarafındaki terasta Augustus Dönemi’nde bir imparator kültü tapınağı inşa edilmiş, Pessinus’ta da tiyatro ve imparator kültü tapınağı bir kompleks halinde birbiri ile bağlantılı inşa edilmiştir¹¹⁶⁵.

Augustus’un MS 13’de yazdığı vasiyetinin imparatorluk eyaletlerine dağıtılan kopyalarında yer alan özgeçmişinin tüm Roma yurttaşlarınca okunması, bunun sonucu hem imparatorun kendisine hem de onun döneminde altın çağında olan imparatorluğa duyulan saygının artması amaçlanmıştır¹¹⁶⁶. Daha önceki dönemlerde Doğu’daki imparatorluklarda da buna benzer uygulamaların örnekleri görülmektedir¹¹⁶⁷. Ölümünden sonra senato tarafından MS 14 yılında tanrılaştırılan Augustus, yeraltı ata ruhları (*di Manes*) arasında değil, gökyüzündeki tanrılar (*di Superi*) arasında yer edinmiştir¹¹⁶⁸.

İmparator Tiberius (MS 14-37) Roma imparatoru ve ailesinin tanrılaştırılmasının sebep olabileceği tehlikelere karşı senatoyu uyarmış ve bu duruma karşı tavır almıştır. Ayrıca Gythium¹¹⁶⁹ kentinin Tiberius’un kendisine ve annesine tanrısal onurlar verme isteğini ve MS 25 yılında İspanya’dan gönderilen elçinin ilettiği, imparatorun kendisine ve annesine tapınak yapma teklifini reddetmiştir¹¹⁷⁰. Ancak Anadolu, adalar ve Yunanistan’dan bazı yazıtlarda bunun tersi bir durum söz konusu, ayrıca imparatorun portreleri de tanrılaştırıldığına dair delildir¹¹⁷¹.

Aphrodisias’ta Tanrıça Aphrodite ve Iulius-Claudius imparatorlarına adanmış tapınak ve kutsal alan mevcuttur. *Sebasteion* olarak adlandırılan bu komplekste bulunan yaklaşık 80 kabartmada Augustus, Claudius ile karısı Agrippina, Germanicus, Nero, Tiberius (?) ve Livia (?) betimlenmiştir. Yazıtlara göre Aphrodisiaslı iki aile tarafından üstlenilen kompleksin

¹¹⁶⁵ Mitchell 1995: 100-117; Mert 2004: 301 vd.

¹¹⁶⁶ Augustus, 7-8; Suet. II. Kitap, CI. Augustus’un üç rulo halinde hazırlanan vasiyetinin ikinci rulosu imparatorun bizzat gerçekleştirdiği hizmetlerden söz eder. Augustus, *RES GESTAE* olarak kısaltılan bu belgenin tunç levhalar üzerine kazılıp kendi anıt mezarının girişinin her iki tarafına asılmasını emretmiştir.

¹¹⁶⁷ Teraman Hepdinçler 2019: 591 vd. Akhaemenid İmparatorluğu’nda MÖ. 522’de tahta geçen I. Dareios, iktidarını Akhaimenes ve Tanrı Ahura Mazda’ya dayandırmış, üç dille ve güçlü betimlerle ideolojisini anlattığı Behistun anıtında propagandasını yapmıştır. Ayrıca yazıtın kopyaları imparatorluğun dört bucağına dağıtılmıştır.

¹¹⁶⁸ Dürüşken 2003: 32; Özgan 2013: 152.

¹¹⁶⁹ Sparta yakınındaki Gythium’da düzenlenen yerel imparatorluk festivalinde tören alayı, olasılıkla imparatorun iktidarını sağlıklı ve uzun kılmak için Asklepios ve Hygeia Tapınağı’ndan, bir boğanın kurban edildiği Caesareum’a ilerlerdi. bk. Price 1980: 31.

¹¹⁷⁰ Dürüşken 2003: 32. İmparator Tiberius, kendisinin tanrılaştırılmasını istememiş ve kendisine verilen tanrısal onurları reddetmiştir. Ayrıca kendi heykellerinin tanrılarla bir arada tapınakta bulunmasını istememiş, üstelik *Imperator* ve *Pater Patriae* unvanlarını reddetmiştir. bk. Sönmez 2020: 119.

¹¹⁷¹ Özgan 2013: 214 Res. 142.

inşası Tiberius döneminde başlamış ve Nero döneminde bitirilmiştir¹¹⁷². Sagalassos'un ise Hadrianus tarafından MS 120'li yıllarda *neokoros* ilan edilmesiyle imparator kültü tescillenen kentte Augustus'a adanmış Apollon Klarios Tapınağı ile Divus Hadrianus ve Antoninus Pius tapınakları, yazıt, heykel ve sikkeler bulunmaktadır¹¹⁷³. Pergamon'daki Augustus ve Roma Tapınağı'nda da imparatorun doğum günü kutlamalarına katıldığı için hymnos okuyucularına teşekkür eden Asya eyalet meclisi kararını içeren bir belge korunur. Her yıl Augustus Tiberius Caesar'ın en kutsal doğum günü için Pergamon'da bir araya gelinir, *hymnoslar* okunur ve Sebastos tanrılarına kurbanlar kesilirdi¹¹⁷⁴. İmparator Caligula'nın, babasının ölümünün ardından Tiberius'un tanrılaştırılması girişimi senato tarafından reddedilmiştir. Claudius da babası Tiberius gibi imparator kültüne karşı mesafeli olmuş, İskenderiye'de kendisi için tapınak inşasına ve söz konusu tapınağa rahipler atanmasına izin vermemiştir. Buna karşın imparator için Britania'daki Camulodunum'da tapınaklar inşa edilmiş ve "*dünyanın kurtarıcısı ve efendisi*" olarak kendisine tapınılmıştır. Vespasianus Dönemi'nde ise imparator Roma'da sıradan bir vatandaş gibi iken eyaletlerde kültünün yaşatılmasına izin vermiştir. Titus, babası Vespasianus'u tanrı statüsüne çıkartarak kendisi de MS 79'da *divi filius* olarak onurlandırılmış, kendisinin tanrılaştırılması konusunda da istekli davranmamıştır. Traianus ise Pergamon'daki tapınakta MS 100 yılıyla birlikte Tanrı Iuppiter ile tapınım görmüştür¹¹⁷⁵.

Plinius aslında imparator kültünü başarılı özetler: "Tanrı, bir ölümlünün başka bir ölümlünün yardımına koşmasıdır; ebedi zafere giden yol da zaten budur. Bu, Romalı asillerin bir zamanlar takip ettiği ve aynı zamanda gerek oğulları ile gerekse bizatihi kendisi bitap düşmüş bir imparatorluğa yeniden can vermiş olan tüm zamanların en yüce önderi Augustus Vespasian'ın izlediği yoldur. Onun gibilerini yaptıkları iyiliklere karşılık tanrılık mertebesine taşımak, onlara minnet göstermenin en kadim yollarından biridir. Gerçekten de bütün tanrılar ve yukarıda belirttiğim yıldızlar, adlarını insanlığa hizmette bulunmuş kişilerden alır"¹¹⁷⁶.

MS 2. ve 3. yüzyıllarda Roma imparatorları imparator kültüne kuvvetle bağlıdılar. Çoğu imparator henüz hayatta iken kendilerini tanrılarla bir görmüş, öyle ki Septimus Severus

¹¹⁷² Smith 1987: 88-138. Aphrodisias'taki kuzey ve güney stoaların *fascialarında* bulunan yazıtlar Aphrodite ve imparatorluk üyelerine adanmışlığı gösterir. bk. Reynolds 1981: 317-318.

¹¹⁷³ Sönmez 2020: 115. Hadrianus, gözdesi Antinoos için de kült kurulmasını teşvik etmiş, Mantinea'da kültünü kurmuştur. Antinoopolis'te Antinoos'un kült heykelleri bulunmuştur. bk. Paus. 8.10.1; Çulha 2005: 35.

¹¹⁷⁴ Friesen 2001: 105; Harland 2003: 94. Oyunları içeren imparatorluk kutlamaları, dört yılda bir yapılırken sitelerde her yıl düzenlenen kutlamalar da mevcuttu. Mytilene'nin Zeus ve Augustus tapınaklarında dört yılda bir yarışmalar ve özellikle imparatorun doğum günü esas alınarak her yıl da kurban törenleri yapılırdı. bk. Price 2004: 185.

¹¹⁷⁵ Baz 1998: 50 vd.

¹¹⁷⁶ Plin. Nat. 152.

kendisini Hercules ve Heliogabalus da Güneş-Tanrı olarak göstermiştir¹¹⁷⁷. Caracalla, Neos Dionysos unvanıyla onurlandırılmış, Commodus Herakles, Macrinus da Apollon Patroos ile eşdeğer tutulmuştur¹¹⁷⁸. Bu durum Constantinus dönemine kadar devam etmiştir¹¹⁷⁹.

İmparator kültürüne dair son şenlikler MS 3. yüzyılın sonlarına doğru Valerianus (MS 253-260), Gallienus (MS 253-68) ve Tacitus (MS 275-6) onuruna gerçekleştirilmiş, Asya eyaletinin başrahibine ait son bulgulara Valerianus ve Gallienus döneminde rastlanılmıştır¹¹⁸⁰. Ölümünden sonra senatonun kararıyla tanrılaştırılan son imparator I. Constantinus (MS 306-337) ile birlikte imparator kültürü sona gelmiştir¹¹⁸¹. Roma İmparatoru I. Theodosius'un MS 391 yılında tapınakları ve sunu yapılmasını yasaklaması, ardından MS 392 yılında imparatorluğun resmi dininin Hristiyanlık ilan edilmesi ile bu kült silinip gitmiştir¹¹⁸².

Nilsson ve Nock gibi bazı araştırmacılara göre imparator kültürü ritüelleri elit tabakadaki insanların ilgisi dâhilindeydi ve Demeter, Artemis, Dionysos veya Zeus gibi Yunan tanrılarına yapılan ritüellerden farklı bir yapıya sahipti. Millar, Pleket ve Price gibi diğer bir grup bilim insanı ise imparatorlar için kültürel onurların Anadolu gibi yerlerde dini hayatla bütünleştiğine ve sosyal tabakalar için önemine işaret eder. Bowersock, Nock, Nilsson ve Veyne bu kültürün dini, kamusal ve bireysel değil politik olduğuna vurgu yapar. Roma'nın Asya eyaletinin genel panoraması, imparator ve ailesini (Yunanca Sebastos, Latince Augusti) kapsayan festival, ritüel ve tapınakları içermekte ve bunlarla ilgili topluluklar bulunmaktaydı¹¹⁸³.

MS ilk üç yüzyıl boyunca İtalya kentlerinde ve Latince konuşan Batı vilayetlerinde yazıtlarla varlıkları kanıtlanan kültürün rahibeleri, olasılıkla rahipler gibi 1 yıl görevde kalmıştır. Rahipler, elit veya varlıklı kesimden ve Roma vatandaşları arasından seçilmekteydi. İtalya ve Batı vilayetlerinde görülen kültürün rahibeleri bazen rahipler ile evlenmiş, ancak birlikte rahiplik yapıp yapmadıkları bilinmemektedir¹¹⁸⁴. Asya eyaletinde birçok kentte

¹¹⁷⁷ Dürüşken 2003: 33.

¹¹⁷⁸ Sayar 1999: 151.

¹¹⁷⁹ Dürüşken 2003: 33.

¹¹⁸⁰ Price 2004: 117.

¹¹⁸¹ Meijer 2006: 131. Constantinus tanrılaştırılan ilk Hristiyan imparator olmuştur.

¹¹⁸² Sancaktar 2019: 96.

¹¹⁸³ Harland 2003: 85-87.

¹¹⁸⁴ Hemelrijk 2005: 138 vd. İtalya ve Batı vilayetlerinde bu kültürün rahibelerini tanımlamak için *sacerdos*, *flaminica provinciae*, *flaminica perpetua*, *flaminica prima* gibi çeşitli başlıklar kullanılmıştır. Rahipler gibi rahibeler de yerel senato ya da il genel meclisi tarafından seçilmişti.

kanıtlanan rahipleri ise Ankara Augustus Tapınağı örneğinde olduğu gibi farklı etnik halklardan gelebilmekteydi¹¹⁸⁵.

İmparator kültü hem anakara, hem de Roma'nın Doğu ve Batı eyaletlerindeki halkların birliğini ve merkezi otoriteye bağlılıklarını sağlamada etkili olmuştur¹¹⁸⁶. Roma'nın Batısına oranla Doğu eyaletlerinde kültün daha hızlı yayılmasında, buradaki halkların Hellenistik Dönem'de de krallarına birer tanrı gibi tapmaları etkili olmuştur. Geleneksel tanrılara yapılan tapınımdan farklı olarak bu kültürte imparator, barış ve refah getiren kişilik olarak saygı görür ve Roma halkının ihtiyaçlarına cevap veren güçlü bir hükümdar imajı çizmek amaçlanır¹¹⁸⁷.

Roma İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren Roma halkları arasında birlik ve beraberlik sağlamak, bu halkların imparatorluğa olan bağlılıklarını artırmak amacı ile iktidar tarafından teşvik edilen Roma İmparator Kültü, Priene kentinde de belgelenmiştir. Kentte kültün varlığını kanıtlayan yazıtlar, özellikle Athena Tapınağı ve Kutsal Stoa'da bulunmuştur. Priene'de İmparator Kültü ile bağlantılı kabul edilen bir diğer alan Yukarı Gymnasion'dur. Kültle ilgili bulunan yazıtlar dışında bir imparator büstü bu bağlamda önem taşır.

2.6.1. AUGUSTUS VE AİLESİ

Priene'de imparator kültü ve Augustus'a dair en başlıca buluntuların geldiği yer Athena Tapınağı'dır¹¹⁸⁸. Kentin yeni yerine taşınmasından sonra tüm alana hâkim bir konumda inşa edilmiş olan kentin ana tanrıçasının tapınağı Roma İmparatorluğu Dönemi ile birlikte farklı bir kültü ev sahipliği yapmıştır. Roma egemenliği sırasında farklı yerlerde örnekleri görüldüğü üzere imparator, kendisinin tapımını kuvvetlendirmek ve toplum tarafından kabul edilme arzusuyla en güçlü tanrının yanında yer almıştır. Tapınağın cellaya girişindeki üç basamak, arşitrav ve sunakta bulunan yazıtlar, Athena Tapınağı'nın Tanrıça Athena ile birlikte imparator Augustus'a da adanmış olduğunun delilleridir¹¹⁸⁹. Koenigs'e

¹¹⁸⁵ Güven 1994: 56; Mitchell 1995: 104. Ankara'daki Roma ve Augustus Tapınağı'nın ante yazıtlarında, kültü rahiplik yapmış kişiler içerisinde Kelt ve Grek karışımı isimler görülmektedir.

¹¹⁸⁶ Güven 1994: 57-58; Dürüşken 2003: 33. Romalılar, ayrıca Roma'nın kişileştirilmiş hali olan Tanrıça Roma kültünü de yayararak imparatorluk kavramının yüceltilmesini sağlamışlardır.

¹¹⁸⁷ Meijer 2006: 28; Üreten 2012: 276 Dn. 13. Anadolu'daki imparator kültü buluntu yerleri için bk. Price 2004: 406-445.

¹¹⁸⁸ Priene kentinin 1673'te keşfinden sonra Vitruvius'un da eserinde bahsettiği Athena Polias Tapınağı'nda ilk olarak 1869-1870 yıllarında Pullan, ardından 1895-1898 yılları arasında Human-Wiegand öncülüğünde kazı çalışmaları yapılmıştır. bk. Vitr. I.12; Smith 1900: 144; Koenigs 1999: 139.

¹¹⁸⁹ Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157-159; Blümel – Merkelbach 2014: 371-374 Nr. 153-156. İmparator kültü için seçilmiş olan yapı, kente hâkim yüksek bir noktada bulunur. Kent içinde baskın bir konumda yer alan buna benzer diğer örnekler Ankara Roma ve Augustus Tapınağı, Pisidia Antiokheia Augustus Tapınağı, Sardes Artemis-Faustina Tapınağı ve Pergamon Traianus Tapınaklarıdır. bk. Teraman 2014: 154.

göre tapınağın Augustus’a adanması inşaatın bittiğinin işaretidir. Bu adanmışlığa rağmen Athena kült heykelinin yanında durabilecek Augustus heykel kalıntısı bulunmamıştır¹¹⁹⁰.

Athena Kutsal Alanı’nda bulunan Augustus’a dair adak yazıtlarından birbirine benzer cümle yapısına sahip örneklerden ilki (**Kat. No. 12**), Athena Tapınağı’nın doğu cephesi arşitravındaki üç fascia’nın üst ve orta kısmında yer almaktadır.

ὁ δῆμος ᾿Αθηνᾶι Πολιάδι καί
[Αὐ]τοκράτορι Καί ἰσαρι θεοῦ υἱῶι θεῶι [χαθιέρωσεν]
Σεβαστῶι

“Demos, Athena Polias ve imparator Caesar, tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus’a
tapınağı adadı”¹¹⁹¹.

Bir diğeri (**Kat. No. 13**) ise Athena sunağının iki fascialı arşitravının alt kenarından iki parça üzerine kazınmıştır. Bu ikinci örnekte ayrıca kutsal su kabı *aporranthrion*¹¹⁹² bahsedilmektedir. Ancak yazıt eksik olduğu için anlam çıkarılamamaktadır.

a
[---?ἀνέθηκεν τὸν βωμόν σὺν τῶι ἀπορρ]άνθρωι vacat
c b
[ὁ δῆ]μος ᾿Αθην[ᾶι Πολιάδι καί] Αὐτο[κράτορι]
[Καίσαρι] [θεοῦ] [υἱῶι θεῶι] Σε[βαστῶι]

[--- sunağı] aporranthrion (kutsal su kabı) [ile adadı]
“Demos, Athena Polias ve imparator Caesar, tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus’a
sunağı adadı”¹¹⁹³.

Her iki yazıtta imparator Augustus, tanrılaştırılmışın oğlu ve tanrı olarak anılmakta, ayrıca ilk yazıtta tapınağın, ikinci yazıtta ise sunağın *demos* tarafından Tanrıça Athena ile Augustus’a adandığı bildirilmektedir¹¹⁹⁴.

¹¹⁹⁰ Koenigs 2015: 13.

¹¹⁹¹ Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157; Blümel – Merkelbach 2014: 371 Nr. 153.

¹¹⁹² ἀπορράντηριον: aporranthrion, Kutsal su kabı. bk.

<https://lsj.gr/wiki/%E1%BC%80%CF%80%CE%BF%CF%81%CF%81%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%A E%CF%81%CE%B9%CE%BF%CE%BD> (15.04.2020)

¹¹⁹³ Wiegand – Schrader 1904: 126; Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 158 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 371-372 Nr. 154-155.

¹¹⁹⁴ Wiegand – Schrader 1904: 126; Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157-158; Blümel – Merkelbach 2014: 371-373 Nr. 153-155.

Athena ve Augustus birlikteliğindeki son yazıt (**Kat. No. 14**) ise Athena Tapınağı'nda cellaya girişi sağlayan üç basamağın üzerinde yer almaktadır. Önceki örneklerde görüldüğü gibi adak, tanrılaştırılmışın oğlu ve tanrı olarak adlandırılan Augustus ile Tanrıça Athena Polias'a yapılmıştır. Bu kez *demos* değil Marcus oğlu Antonius Rusticus isminde birisinin adı geçmekte ve bu kişinin tapınağın cella merdivenlerini bağışladığı bilgisi verilmektedir¹¹⁹⁵.

Μάρκος Ἀντώνιος Μάρκου υἱὸς Σεργία Ῥουστιχὸς τὸ τρίβασμον
Ἀθην[ᾶ Πολιάδι καὶ] Ἀντοχράτο[ρ]ι [Καίσαρι] θεοῦ υἱῶι θεῶ Σεβαστῶι

“(tribus) Sergia'dan Marcus oğlu Marcus Antonius Rusticus, Athena Polias ve tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus, imparator Caesar için üç basamaklı merdiveni bağışladı”¹¹⁹⁶.

İmparator Augustus'un imparator kültürüyle bağlantılı buluntularının açığa çıkarıldığı bir diğer yer agorada yer alır. Etrafı stoalarla çevrilmiş bir açıklıktan meydana gelen Priene agorası, sadece ticaretin merkezi değil aynı zamanda kent şenlikleri ve halkın politik tartışmalarının yaşandığı bir mekân işlevine sahipti. Burada kentin önde gelen nüfuzlu erkekleri heykellerle temsil edilmişti. Priene agorasının kuzey tarafında, üç mermer basamakla ulaşılan bir stoa bulunur (**Resim 228**). Dor düzenli 49 adet sütuna sahip ön cephesi ile agoraya bakan ve Hellenistik Dönem'den itibaren “Kutsal Stoa” olarak ifade edilen bu yapı, yan yana dizilmiş 15 oda ve iki neften oluşmaktadır. Odalardan 12 tanesi birer kapı ile kapanırken üç tanesinin girişi eksedra şeklindedir. 116,46 m uzunluğundaki Kutsal Stoa'nın doğusunda iki önemli kamu binası *bouleuterion* ve *prytaneion* bulunur¹¹⁹⁷. Alanda bulunan yazıtlar tanıklığında araştırmacılar tarafından “Orophernes Stoa'sı” olarak da adlandırılan yapı, MÖ 150 civarına tarihlenir¹¹⁹⁸. Orophernes ismi, alanda bulunan arşitrav parçası üzerinde yer alan yazıttan kaynaklanmaktadır.

[Βασιλεὺς Ὀροφέρνης βασιλ]ῆως Ἀρι[αράθου – –¹¹⁹⁹.

¹¹⁹⁵ Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 159; Blümel – Merkelbach 2014: 373 Nr. 156.

¹¹⁹⁶ Wiegand – Schrader 1904: 110; Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 159; Blümel – Merkelbach 2014: 373 Nr. 156.

¹¹⁹⁷ Wiegand – Schrader 1904: 193; Wycherley 1945: 14-16; Süß 1999: 20; Rumscheid 2000: 69-72. Kült yapısını, kentin idari yapılarına yakın mesafeye yerleştirmek ve böylece imparatorun iktidarını kentin siyasi yaşamına ortak kılarak otoritenin gücünü destekleme özelliğine Ephesos'ta *Basilika Stoa*'da da rastlanır. Teraman 2014: 155.

¹¹⁹⁸ Krischen 1916: 306; Schede 1934: 106. Priene'de Orophernes stoasından önce iki katlı ya da iki nefli bir stoa mevcuttu. Priene *bouleuterion*unda bulunan MÖ yaklaşık 200'e ait bir yazıtta bu stoadan *diple stoa* olarak söz edilir. bk. Wiegand – Schrader 1904: 216; Hiller von Gaertringen 1906: 52-53 Nr. 49; Coulton 1971: 184.

¹¹⁹⁹ Wiegand – Schrader 1904: 215 Abb. 208; Hiller von Gaertringen 1906: 143 Nr. 204; Blümel – Merkelbach 2014: 451 Nr. 304. Yazıtın ölçüleri: Y. 22 cm, U. 1,20 m, D. 60 cm, HY 8 cm.

Stoanın batıdan 13. iç sütununda yer alan yazıtta Orophernes isminin babası Ariarathes isminden önce gelmesinin, Orophernes'in Athena Tapınağı'na yaptığı bağışlar ve hatta Athena kült heykelini kurmuş olmasından dolayı olağan karşılanmıştır. Ayrıca kentin en görkemli yapılarından olan bu stoanın yapımında da halkın ona minnettar olduğu anlaşılmaktadır¹²⁰⁰. Yapı, olasılıkla en geç MÖ 130 civarında, Athena Tapınağı'ndan kentin fahri arşivi görevini devralmış, kentin önemli kararlarını içeren yazıtlar stoa duvarlarına işlenmeye başlamıştır¹²⁰¹.

Kutsal Stoa'da bulunan 15 odadan batıdan 9., doğudan 7. oda, mimari nedenlerden ziyade epigrafik buluntulardan dolayı Tanrıça Roma ve imparator Augustus'un kutsal alanı olarak kabul görmüştür¹²⁰². Bu inanışın epigrafik sebebi, Iulian takviminin tanıtımı için yazılmış MÖ 9 yılına ait bir belgenin, agoranın söz konusu kuzey stoasının orta exedra antesindeki taş üzerine kazınmış olmasıdır¹²⁰³. Söz konusu yazıt Roma prokonsülünden gelen bir mektubun bazı bölümlerini ve Asya eyaleti *koinonunun* takvimin tanıtılmasına ilişkin iki kararını içermektedir¹²⁰⁴. Metinde 64-67 satırlar ana kentlerde mermer steller üzerine kararların yazılması ve Caesarea'ya yerleştirilmeleri emrini içerir¹²⁰⁵.

“ἐν ταῖς ἀφηγουμέναις των διοικήσεων πόλεσιν ἐν στήλαις λευκολίθοις ἐνχαραχθῆ τό τε δελτογράφημα τὸ Μαξίμου καὶ τὸ της Ἀσίας ψήφισμα αὐταί τε αἱ στήλαι τεθωσιν ἐν τοῖς Καισαρήοις”¹²⁰⁶.

Yazıtın korunduğu kutsal mekân yaklaşık 4,40 x 4,20 m ölçülerinde kare formludur. Odanın duvarları boyunca bir bank uzanmaktadır. Tüm binanın resmi karakteri, duvarlarına işlenmiş kararların bolluğu, yapının halka açık arşiv olarak kullanılmasıyla vurgulanmıştır¹²⁰⁷. Schede'ye göre bu yapı Tanrıça Roma ile birlikte imparator Augustus kültü için tasarlanmıştır. Bu sebeple Mithridatis savaşından sonra yazıtta burası için “Kutsal Stoa” olarak atıfta bulunulmuştur¹²⁰⁸. Raeck, mekânın Roma ve Augustus kültü için kutsal alan ya

¹²⁰⁰ Wiegand – Schrader 1904: 215; Hiller von Gaertringen 1906: 143; Krischen 1916: 306.

¹²⁰¹ Süß 1999: 25; Rumscheid 2000: 75.

¹²⁰² Süß 1999: 20; Raeck 2004: 623; Dechow 2014: 72.

¹²⁰³ Hiller von Gaertringen 1906: 80 Nr. 105; Schede 1934: 107. Berlin'deki müzededir. bk. Dechow 2014: 70.

¹²⁰⁴ Raeck 2004: 623. Iulian takviminin tanıtılmasına dair diğer örnekler Phrygia'da Eumeneia, Maionia, Dorlylaion, Apameia ve Ionia'daki Metropolis'te bulunmuştur.

¹²⁰⁵ Raeck 2004: 623.

¹²⁰⁶ Hiller von Gaertringen 1906: 81 Nr. 105.

¹²⁰⁷ Raeck 2004: 624-625.

¹²⁰⁸ Schede 1964: 55. Rumscheid'e göre agoradaki bu yapının *kutsal stoa* olarak isimlendirilmesinin bir diğer açıklaması stoanın kral soyundan biri tarafından Athena Tapınağı'na bağışlanmış olma ihtimalidir. Bunun sonucu kiraya verilen dükkânların geliriyle tapınağın inşasının sürdürülmesi mümkün kılınmış olabilir. Buna

da *Caesareum* olduğu inancını dayanaksız bulur ve bununla beraber burasının *magistratlar* için resmi bir alan olmasının daha uygun olduğunu öne sürer. Ayrıca imparator kültürünün Athena Polias kutsal alanlarındaki konumunu dikkate alarak tapınağın içerisinde bulunan imparatorluk üyelerinin heykel kalıntılarında, kültür burada yaşadığını ve Doğu’da örnekleri olduğu gibi Priene’de de imparatorların geleneksel tanrılara bağlı olarak kutsal alanlarını kullandıklarını savunur¹²⁰⁹.

Kutsal odada bulunan yazıtta imparator Augustus’un doğum gününe atıfta bulunan bir cümle de yer alır: “Tanrının doğum günü dünya için sevinç haberinin başlangıcıdır¹²¹⁰.” Halikarnassos’tan benzer bir yazıtta da Augustus, savaşları sonlandırması, düzen ve huzuru sağlamasıyla övülmüş, tüm insanların kurtarıcısı olarak anılmış ve ardından tanrının doğum gününün onun dünyaya verdiği iyi haberlerin ilki olduğu belirtilmiştir¹²¹¹.

Augustus egemenliğinde bulunan Asya eyalet takviminin geçirdiği dönüşüm dikkate değer bir değişimdir. Eski Makedon takvimi, Ay – güneş temelli olup bunun yerine getirilen takvim, Iulian dizgesine dayanan daha kullanışlı bir formdadır. Takvimdeki bu değişim isteği, uygulanıştaki kolaylıktan ziyade Augustus’u onurlandırma arzusundan doğmaktadır. Öyle ki yeni düzenlenen takvimde yeni yıl güneş tarafından tayin edilen bir noktada yani sonbahar dönencesinde değil 23 Eylül’de, Augustus’un doğum gününde başlamaktaydı¹²¹².

“Kutsal Stoa” olarak tabir edilen ve imparator kültüne ait olduğu düşünülen mekân, konumu itibariyle de önem arz eder. Kutsal Stoa’nın agoranın kuzey kısmında bulunması, ayrıca doğu tarafında *prytanion* ve *bouleuterion*, yani kentin dini-politik açıdan kalbinin attığı yerlerin olması onun kent yaşamındaki değerini ortaya koyar¹²¹³.

Kentte bulunan ve araştırmacılar tarafından imparator kültüne ve Augustus’a atfedilen epigrafik buluntular içerisinde¹²¹⁴, Athena Kutsal Alanı’ndan Athena ve Augustus’un birlikte anıldığı üç adak yazıtı (**Kat. No. 12-14**) ve Kutsal Stoa’daki anteye kazınmış, Augustus’un doğum gününü esas alan Iulian takviminin Asya vilayetinde tanıtımına yönelik alınmış kararı içeren bir yazıtın dışında kentin farklı noktalarında bulunmuş örnekler de mevcuttur.

örnek bir durum, Erken Hellenistik Dönem’de Miletos’ta Seleukos kral sülalesinden birisinin Didyma Apollon Tapınağı’na hediye ettiği Pazar galerisinde görülür. bk. Rumscheid 2000: 77-78.

¹²⁰⁹ Raeck 2004: 626.

¹²¹⁰ Dechow 2014: 70.

¹²¹¹ Ünsal 2017: 98.

¹²¹² Mitchell 1995: 100; Price 2004: 186-187. Augustus, takvimde yapılan söz konusu düzenleme ile *sextilis* (altıncı) ayını da Augustus olarak yeniden adlandırmıştır. bk. Suet. II. Kitap, XXXI.

¹²¹³ Dechow 2014: 72.

¹²¹⁴ Athena terasında bulunmuş bir adak yazıtından külte dair yeterli bilgi edinilememektedir. bk. **Kat. No. 63**.

Söz konusu yazıtlardan ilki (**Kat. No. 42**) Asklepieion'un doğusundaki apsidal yapının tabanında bulunmuş bir sunak üzerinde yer alır. Hellenistik Dönem'e ait yuvarlak bir kaide Augustus döneminde Tanrı Poseidon Helikonios ile Augustus sunağı haline getirilmiştir.

Ποσειδῶνος Ἑλι-
κωνίου καὶ
Καίσαρος Σεβαστοῦ

“Poseidon Helikonios ve Caesar Augustus”¹²¹⁵

İmparator kültü yazıtlarından bir diğesinde (**Kat. No. 64**) Tanrıça Roma ve Augustus kültüründe görevli bir *archiereus*'tan¹²¹⁶ söz edilmektedir.

“ἐπὶ ἀρχιερέως Ῥώμης καὶ Αὐτοκράτορος Καίσαρος θεοῦ Σεβαστοῦ”

“Roma ve imparator [Caesar], Tanrı Augustus'un archiereusu --”.

İmparator Augustus dönemine tarihlendirilen yazıtın yer aldığı silindirik kaide, Athena terasının kuzeydoğusundaki kilisenin sunağında kullanılmıştır¹²¹⁷. Yazıtın korunmuş olan bölümünde geçen “Tanrı Augustus” ifadesi ve “archiereus” teriminden kentte Augustus / imparator kültürünün varlığı anlaşılmaktadır. Bir kültürün varlığının en önemli işaretleri din görevlileri olmasından dolayı burada geçen *archiereus* ifadesi kentte külte dair elbette en açık kanıtlardan birisidir. Augustus'un yanı sıra Roma İmparatorluğu'nun güç ve egemenliğini temsilen kültüne önem verilen ve özellikle Augustus ile birlikte adı sıklıkla anılan Tanrıça Roma'nın da bu yazıtta yer alıyor olması imparator kültürünün kentteki konumunu ve ona verilen değeri göstermektedir. Kentte bulunan diğer epigrafik buluntular da kültü destekler niteliktedir.

İmparator Augustus Dönemi'ne tarihli bir diğer yazıt (**Kat. No. 65**), Augustus'un kızı Iulia'ya adanmış bir heykele ait kaide parçasında yer almaktadır. Athena Tapınağı terasında bulunan yazıtta *demos* tarafından imparator, Tanrı Augustus'un kızı, güzel çocukları olan Tanrıça Iulia'ya bir heykelin adandığından söz edilmektedir. Augustus ile Scribonia'nın kızı

¹²¹⁵ Blümel – Merkelbach 2014: 382-383 Nr. 179.

¹²¹⁶ ἀρχιερέως: Başrahip. Bkz. Çelgin 2011: 101.

¹²¹⁷ Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 222; Blümel – Merkelbach 2014: 405 Nr. 212.

olan Iulia, kocası M. Vipsanius Agrippa ile MÖ 17-13 yılları arasında Doğu Yunan seyahatine çıkmıştır. Olasılıkla MÖ 14 yılında Priene'ye ziyaretleri onuruna bu heykel dikilmiştir¹²¹⁸.

ὁ δῆμος Ἰουλίαν θεὰν καλλίτεκνον τὴν Καίσαρος θεοῦ Σεβαστοῦ θυγατέρα καθιέρωσεν

“Demos, imparator Tanrı Augustus'un kızı, güzel çocukları olan Tanrıça Iulia'ya
bu heykeli adadı”¹²¹⁹.

Bir önceki yazıtta olduğu gibi Augustus'tan yine tanrı olarak söz edilmekte olup bu kez imparatorun kızı Iulia'nın da tanrılaştırıldığı ve ona bir adak yapıldığı görülmektedir. İmparator kültüründe imparator ile birlikte ailesi de tanrı statüsüne çıkarılmakta ve bu kapsamda çeşitli unvanlar alarak onurlandırılmaktaydılar. Priene kentinde imparator ile birlikte ailesinin de külte dâhil edildiği, imparatorluk ailesine büyük saygı duyulup adakların sunulduğu anlaşılmaktadır.

Augustus ve kızı Iulia dışında, Augustus'un Iulia'dan olma torunu ve evlatlık oğlu Lucius Iulius Caesar'a da adak (**Kat. No. 66**) sunulmuştur. Athena Tapınağı terasında bulunan mermer kaidede yer alan MÖ 17-MS 2'ye tarihli söz konusu yazıtta, *demos* tarafından imparatorun [oğlu] Lucius Iulius Caesar'a yapılan adaktan söz edilmektedir.

ὁ δῆμος Λευκίῳ Ἰουλίῳ Καίσαρι τῷ υἱῷ τοῦ Ἀυτοκράτορος

“Demos, imparatorun oğlu Lucius Iulius Caesar'a bunu adadı”¹²²⁰.

2.6.2. AUGUSTUS SONRASI

Athena Polias Tapınağı'nın ilk kazıları sırasında pronaos ve cellanın zemininde çok sayıda heykel parçası bulunmuştur. Üzerinde yangın izleri mevcut olan bu tapınak buluntuları arasında konumuz itibariyle özellikle bir portre başı (**Resim 229**) kayda değerdir¹²²¹. Roma imparatoru Claudius'un (MS 41-54) betimlendiği, kaba taneli mavimsi mermerden yapılmış portrede başın arkası, kulaklar ile burun tahrip olmuştur¹²²². İmparatorun başı hafifçe sağına dönmüş, badem şeklindeki gözler karşıya odaklı, elmacık kemikleri çok az vurgulanmış, ince dudaklar sakın bir görünümde kapanmış ve çene ile ağız kenarındaki çukurlar hafifçe

¹²¹⁸ Özgan 2013: 208; Blümel – Merkelbach 2014: 406 Nr. 213; Iulia hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fantham 2006.

¹²¹⁹ Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 225; Blümel – Merkelbach 2014: 406 Nr. 213.

¹²²⁰ Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 226; Blümel – Merkelbach 2014: 407 Nr. 214.

¹²²¹ Wiegand – Schrader 1904: 116.

¹²²² Smith 1900: 156 No. 1155; https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-200 (15.04.2020); Carter 1983: 286-289 Nr. 91 Pl. XLIII (British Museum, Kat. No. 1155; Env. No. 1870,0320.200. Y. 48,5 cm, G. 25,3 cm, D. 21,6 cm).

belirtilmiştir. İmparatorun saçı Iulius-Claudius sülalesinin erkek üyelerinde görülen bir tarzda, çatal şeklinde işlenmiş perçeme sahiptir. Söz konusu buluntu, tapınakta imparator kültürünün varlığına delil gösterilebilecek önemli bir betimsel kanıttır. Ancak tapınakta bulunan imparatorluk yazıtlarının tanıklığında Claudius büstü anlam kazanmaktadır.

Ion *koinonu*¹²²³ tarafından Roma'nın 2. imparatoru Caesar Tiberius¹²²⁴ için yapılmış bir adak (**Kat. No. 67**), Athena terasının kuzeydoğusundaki kilisenin döşemesinde bulunmuştur. Levha üzerindeki MS 14-37 yılları arasına tarihli yazıtta, Ion *koinonunun* Augustus'un oğlu Tiberius Caesar Augustus'a adak sunmasından söz edilir, ancak bunun ne olduğu belirtilmez.

τὸ κοινὸν τῶν Ἰώνων Τιβερίωι Καίσαρι Σεβαστοῦ υἱῶι Σεβαστῶι καθιέρωσεν

“Ionların koinonu bunu Augustus'un oğlu Tiberius Caesar Augustus'a adadı”¹²²⁵.

Bu örneklerin dışında kutsal alanda İmparatorluk Dönemi heykel kaidesi yazıtları da bulunmuştur. Athena Tapınağı'nın kuzeydoğu köşesinde bulunan yuvarlak bir heykel kaidesinde MS 1. yüzyılın ilk çeyreğine tarihli bir adak yazıtı (**Kat. No. 68**) yer almaktadır. Söz konusu yazıtta *demos* tarafından Tiberius Caesar'ın oğlu, Drusus Iulius Caesar için yapılan bir adaktan bahsedilmektedir.

ὁ δῆμος Δρούσῳ Καίσαρι Σεβαστοῦ υἱῶι ἰέρωσεν

“Demos, bunu Drusus Caesar'a adadı”¹²²⁶.

Athena terasının kuzeydoğusundaki kilisede bulunmuş kaide üzerindeki MS 38'e tarihli bir yazıtta (**Kat. No. 69**), olasılıkla Iulia Drusilla için bir adaktan söz edilmektedir. Yazıtta tanrıça olarak nitelendirilmiş olan Caisar Caligula'nın kız kardeşi Atina, Kos, Kyzikos, Magnesia ve Miletos'ta Aphrodite olarak onurlandırılmıştır¹²²⁷.

“[] Θεᾷι Δρουσίλληι Καθιέρωσεν”.

¹²²³ τὸ κοινόν: Koinon, devlet, birlik. bk. Çelgin 2011: 380.

¹²²⁴ Tiberius Cladius Nero MÖ 42'de Roma'da doğdu. Babası Tiberius Cladius Nero, annesi Livia Drusilla'dır. MÖ 38 yılında annesi Augustus ile evlenmiştir. bk. Özgan 2013: 212.

¹²²⁵ Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 227; Blümel – Merkelbach 2014: 407 Nr. 215.

¹²²⁶ Blümel – Merkelbach 2014: 407-408 Nr. 216.

¹²²⁷ Blümel – Merkelbach 2014: 408 Nr. 217. Iulia Drusilla, MS 16 yılında Germanicus ve Major Agrippa'nın kızları olarak doğmuştur. Caligula, çok sevdiği kardeşinin henüz hayattayken “Nea Aphrodite” olarak tapınılmasını istemiş, Miletos'tan MS 37/38'e tarihli bir yazıt bu tapınışa tanıklık eder. Ayrıca Smyrna sikkelerinde Demeter ve Kore ile özdeşleştirilmiş, Kyrene'deki Kore kutsal alanında da mermer başı bulunmuştur. bk. Wood 1995: 481; Özgan 2013: 229;

<https://epigraphy.packhum.org/text/351886?&bookid=881&location=14> (15.04.2020)

“[] tanrıça? Drusilla’ya adadı¹²²⁸.”

Priene’de Athena Tapınağı ve Kutsal Stoa dışında, İmparator Kültü ile bağlantılı kabul edilen bir diğer alan Yukarı Gymnasion’dur (**Resim 230**). Rumscheid’e göre gymnasion bu dönemde olasılıkla imparator kültü için de kullanılan bir alan işlevindeydi. Avlunun batı kısmında, kesme taştan yapılmış, 4 m kenar uzunluğuna sahip, üç basamak üzerinde yükselen, iki tarafı yanaklıklılı, girişi doğudan ve kareye yakın formda bir yapının alt bölümü bulunur. Yapının üst bölümünün de sütunsuz, küçük bir tapınak ya da çatısız bir eksedra olması muhtemeldir¹²²⁹. Yukarı Gymnasion’un güneybatı köşesinde bulunan bronz heykel izine sahip yuvarlak bir kaide¹²³⁰ üzerinde Caesar Domitianus’u onurlandıran bir yazıt (**Kat. No. 70**) yer almaktadır. MÖ 83-96’ya tarihli söz konusu yazıtta imparator Domitianus Caesar Augustus Germanicus’tan, yenilmez tanrı, kentin kurucusu olarak söz edilmiştir. İmparatorun bu şekilde anılması olasılıkla Priene’nin imar faaliyetlerine onun başış yapmış olmasından kaynaklanmaktadır. *Demos* tarafından imparatorun onurlandırıldığı bu anıtın dikiminden sorumlu kişi ise ikinci kez archon¹²³¹ seçilmiş Sosibios oğlu Eraton¹²³² oğlu Sosibios olarak kaydedilmiştir. Domitianus’un ölümünden sonra *Damnatio Memoriae*’ya¹²³³ uğratılmasıyla yazıtlarda sadece Domitianus ismi değil Priene örneğinde görüldüğü gibi imparatorun en ünlü isimlerinden Germanicus da kazınarak hatırası silinmeye çalışılmıştır¹²³⁴.

*Bouleterion*daki geç dönem duvarında, kare bir kaide üzerinde bulunan, MS 195/96 – 211/12 tarihli bir yazıtta (**Kat. No. 71**) imparatoriçe Iulia Domna Augusta onurlandırılmıştır. *Mater castrorum*¹²³⁵ unvanıyla birlikte anılan imparatoriçeye, *prokonsül*¹²³⁶ Licinnius Nepos

¹²²⁸ Blümel – Merkelbach 2014: 408 Nr. 217.

¹²²⁹ Rumscheid 2000: 185 Res. 160; Rumscheid 2002: 80.

¹²³⁰ Rumscheid 2002: 80.

¹²³¹ ἄρχων ile Priene’nin imparatorluk dönemi sikkelerinde sıklıkla karşılaşılır. bk. Regling 1927: 113 Nr. 215. Archon, arkhon: Atina’nın en yüksek memuru. bk. Kabağaç-Alova 1995: 41; ἄρχων: Başta Atina olmak üzere en üst düzeydeki yönetici. bk. Çelgin 2011: 102.

¹²³² Ἐράτωνας (Eraton) ismi ile Priene’nin Vespasianus dönemi (MS 69-79) sikkelerinde karşılaşılmaktadır. bk. Regling 1927: 97-98 Nr. 177-183.

¹²³³ *Damnatio*: Mahkûm etme, *Memoriae*: Anı. bk. Kabağaç – Alova 1995: 148, 364. *Damnatio Memoriae*’ya maruz bırakılan imparator tanrılaştırılmaz, yaşarken tapınım gördüğü yerlerde mevcut kültleri de sonlandırılırdı. bk. Baz 1998: 53 Dn. 357. *Damnatio Memoriae* hakkında ayrıntılı bilgi için bk.

https://www.academia.edu/36391483/Damnatio_memoriae_to_forget_or_to_suppress.pdf (10.07.2020).

¹²³⁴ Blümel – Merkelbach 2014: 409 Nr. 219. Yazıtın bir kısmı traşlandığı için metin eksik günümüze ulaşmıştır. Domitianus’un Anadolu’da İlion, Ephesos, Laodicea, Limyra ve Termessos’ta kültü mevcuttu. bk. Baz 1998: 61. Laodicea’daki bir sikkenin ön yüzünde Domitianus ve eşi Domitia’nın yüz yüze büstleri, sikkenin arka yüzünde dört basamak üzerinde yükselen dört sütunlu bir tapınağın betimi bulunmaktadır. Ayrıca Domitia’nın Termessos’ta rahibesi mevcuttu. bk. Scott 1975: 86.

¹²³⁵ *Mater*: Anne, *Castrorum*: Ordugâh, kamp. bk. Kabağaç – Alova 1995: 74, 361. Septimus Severus’un Afrika kökenli eşinin ölümünden sonra evlendiği, Syria’daki Emesa kentinin önde gelen ailelerinden birinin kızı olan Iulia Domna çok fazla unvana sahiptir. En yaygın unvanı ise MS 195 yılında aldığı *mater castrorum et senatus et patriae*’dir. bk. Benario 1958: 67; Meijer 2006: 79; Bertolazzi 2015: 415. İmparatoriçelerin çoğunlukla eşlerinin

2.6.3. Değerlendirme

Roma'nın egemenlik alanındaki halklar üzerinde iktidarını kuvvetlendirmek amacıyla din olgusunu siyasetle birleştirmesi sonucu meydana gelen Roma İmparator Kültü, Roma'nın Asya vilayetinin bir parçası olan Priene'de de varlığını hissettirmiştir. Özellikle Athena Tapınağı ve Kutsal Stoa olmak üzere kentin belirli noktalarında bulunan külte dair yazıtlar, bu konuda elimizdeki başlıca malzemedir. Tapınakta bulunan Claudius heykel başı da, olması imkân dâhilindeki imparator heykellerinin korunmuş tek örneğidir.

Kentin koruyucu tanrıçası Athena'nın tapınağı Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte imparator kültü için de kutsal bir alan haline gelmiştir. Roma politikası gereği imparator, toplumun kalbindeki yerini sağlamlaştırmak ve tapımını güçlendirmek amacıyla en güçlü tanrı ile yan yana olmayı tercih etmiştir. Tapınağın cellaya girişindeki üç basamak, arşitrav ve sunakta bulunmuş yazıtlarda tapınak ve sunağın imparator Augustus ile Athena'ya adandığı belirtilmektedir¹²⁴³. İlk adak Antonius Rusticus, diğerleri ise *demos* tarafından tanrılaştırılmışın oğlu ve tanrı olarak anılan Augustus ile Tanrıça Athena Polias'a yapılmıştır¹²⁴⁴. Bu adanmışlığa rağmen Athena kült heykelinin yanında durabilecek Augustus heykel parçası bulunmamıştır¹²⁴⁵.

İmparator kültüyle ilgili verilerin bulunduğu kentteki bir diğer önemli yapı, agoranın kuzeyindeki Kutsal Stoa'dır. Stoanın batıdan 9. odası, epigrafik buluntulardan dolayı Tanrıça Roma ve imparator Augustus'un kutsal alanı olarak kabul görmüştür¹²⁴⁶. Bu inanışın sebebi, Iulian takviminin tanıtımı için yazılmış MÖ 9 yılına ait bir belgenin, buradaki anteye kazınmış olmasıdır¹²⁴⁷. Söz konusu yazıt, kararların steller üzerine yazılıp Caesarea'ya yerleştirilmeleri emrini içerir¹²⁴⁸. Kutsal odada bulunan yazıtta imparator Augustus'un doğum gününe atıfta bulunan bir cümle de yer alır: "Tanrının doğum günü dünya için sevinç haberinin başlangıcıdır¹²⁴⁹." Takvimdeki bu değişimin asıl amacı Augustus'u onurlandırmaktır, öyle ki yeni takvimde yeni yıl 23 Eylül'de, Augustus'un doğum gününde başlamaktaydı¹²⁵⁰.

¹²⁴³ Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157-159; Blümel – Merkelbach 2014: 371-374 Nr. 153-156.

¹²⁴⁴ Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 159; Blümel – Merkelbach 2014: 373 Nr. 156.

¹²⁴⁵ Koenigs 2015: 13.

¹²⁴⁶ Süß 1999: 20; Raeck 2004: 623; Dechow 2014: 72.

¹²⁴⁷ Hiller von Gaertringen 1906: 80 Nr. 105; Schede 1934: 107.

¹²⁴⁸ Raeck 2004: 623.

¹²⁴⁹ Dechow 2014: 70.

¹²⁵⁰ Mitchell 1995: 100; Price 2004: 186-187.

Kentte bulunan yazıtlarda Augustus'un ailesi ve Augustus'tan sonraki Roma imparatorlarının da tanrı statüsüne çıkarıldığı ve bu kapsamda çeşitli unvanlar alarak onurlandırıldıkları görülmektedir. Öyle ki yukarı gymnasionda bulunan ve MS 83-96'ya tarihli bir yazıtta imparator Domitianus Caesar Augustus Germanicus'tan, yenilmez tanrı, kentin kurucusu olarak söz edilmiş, ancak imparator *Damnatio Memoriae*'ya uğradıktan sonra yazıttan adı ve unvanı kazınmıştır. Bazı araştırmacılara göre gymnasion bu dönemde olasılıkla imparator kültü için de kullanılan bir alan işlevindeydi. Avlunun batı kısmında, kesme taştan yapılmış, üç basamaklı, iki tarafı yanaklı, girişi doğudan bir yapının alt bölümü bulunur¹²⁵¹.

Başta Augustus olmak üzere imparator ve ailesinin tanrılaştırılması, onlara tapınak, heykel gibi adalarda bulunulmasının yanı sıra bir kültün varlığının en açık göstergesi olan kült personeli de bir yazıt (**Kat. No. 64**) vasıtasıyla Priene'de kanıtlanmıştır. Yazıtın "Augustus ve Roma kültüründe başrahip" yazan kısmı korunmuş olmakla birlikte sözü edilen kişi ve olası diğer kült personelleri hakkında yeterli bilgi mevcut değildir¹²⁵².

Roma İmparatorluk Dönemi boyunca etkilerini Priene'de hissettiren kültün bir başrahibinin, ortak kullanılan bir tapınağının olması, kurumsallaşmış ve büyük olasılıkla toplumun değer yargılarıyla uyumlu şekilde kent hayatı içerisinde yaşatıldığını belgeler. Hıristiyanlığın güç kazanması ve Roma'nın resmi dini kabul edilmesiyle sona eren imparator kültü, buluntularla desteklendiği üzere birçok kentte aynı seyirde bir gidişata sahip olmuştur.

¹²⁵¹ Rumscheid 2000: 185 Res. 160; Rumscheid 2002: 80.

¹²⁵² Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 222; Blümel – Merkelbach 2014: 405 Nr. 212.

2.7. EV KÜLTÜ

Priene kentinde kutsal alanlar ve kamu yapıları dışında günümüze dek korunarak gelmiş Hellenistik evler de kültler ve tapınılan tanrı/tanrıçalar ile ilgili önemli mekân ve buluntu noktaları arasında yer alır (**Harita 3-6**). Batı Kapısı Caddesi'nin güney kısmındaki üçüncü insulanın batı bölümünde bulunan 22 numaralı ev (**Resim 72**) bu bağlamda kayda değerdir. Caddeden gelen bir yolla girişi sağlanan Kutsal Ev, bir avlu ve avlunun etrafına dizilmiş odalardan oluşur¹²⁵³. Ön avlunun kuzey duvarına yakın konumda üç heykel kaidesi yer alır. Üç destekle iki nefe ayrılmış salonun doğu duvarında L şeklinde bir podyum bulunur (**Resim 73**)¹²⁵⁴. Podyumun ön kısmında iki merdiven ve güney dar tarafta bir merdiven olmak üzere üç merdiven mevcuttur. Podyumun önündeki iki merdivenin arasında mermerden, ayakları aslanpençeli dekorlu bir masa (**Resim 74**), masa ayaklarının arasında, tabanda doğal bir yarık yer alır¹²⁵⁵. Terrakotta Hermes *hermesi*, Kybele başı, Eros figürünü, mermer Hermes *hermesi* ve Büyük İskender heykeli¹²⁵⁶ olasılıkla bir zamanlar podyumun üzerindeki adaklardır. Bu podyum ve mermer masa Demeter ve Kore Tapınağı'ndaki podyum ve masa ile benzer yapıdadır. Mermer masa olasılıkla bir zamanlar kurbanlar için kullanılmıştır¹²⁵⁷.

Schrader'e göre yapı, geleneksel Yunan planından çok uzakta, Demeter Tapınağı'ndan plan olarak farklıdır. İki nefli ana salon ile ön avlu tapınağa benzemez. Ana salon, doğudaki üç oda ile değerlendirildiğinde bu yapı kamusal bir kült, tapınaktan ziyade kutsal bir ev olarak düşünülmelidir¹²⁵⁸. Kutsal yapıya girişi sağlayan sokağın giriş kapısına yakın kısmında yazıtlı sol kapı payesi bulunmuştur¹²⁵⁹. Yazıtın ve kutsal yapının kime adandığı bilinmemektedir. Kutsal Ev, MÖ 2. yüzyılın 2. yarısındaki felaketle tahrip olmuştur¹²⁶⁰.

Priene evlerinin bir kısmında ev sunakları bulunmuştur. Batı Kapısı Caddesi'nin kuzeyinde yer alan 13 numaralı evin (**Resim 231-232**) kat planında *oikosta* ev sunağı¹²⁶¹ görülür ve bu sunak korunarak günümüze ulaşmıştır. Ayrıca kentteki 4 numaralı ev, 19 numaralı ev¹²⁶² ve caddenin güneyinde 21 numaralı evde de konum olarak aynı şekilde sunak

¹²⁵³ Wiegand – Schrader 1904: 172-174.

¹²⁵⁴ Wiegand – Schrader 1904: 175.

¹²⁵⁵ bk. Wiegand – Schrader 1904: 176.

¹²⁵⁶ Wiegand – Schrader 1904: 178-179 Abb. 172-176.

¹²⁵⁷ Wiegand – Schrader 1904: 177; Schede 1964: 101.

¹²⁵⁸ Wiegand – Schrader 1904: 178.

¹²⁵⁹ Wiegand – Schrader 1904: 174-175 Abb. 168; Hiller von Gaertringen 1906: 143 Nr. 205; Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205.

¹²⁶⁰ Blümel – Merkelbach 2014: 402 Nr. 205; Rumscheid 2000: 97.

¹²⁶¹ Sunak 52,6 cm yükseklik ve 69 cm genişliktedir. bk. Wiegand – Schrader 1904: 321.

¹²⁶² Bu evdeki sunak için bk. Rumscheid 2006: Beilage 5/1, 3.

temel izleri saptanmıştır. *Oikosta* yer alan söz konusu bu sunaklar dışında evlerin girişinde de insitu sunaklara rastlanılmıştır. Batı Kapısı Caddesi'nin kuzeyinde 14 numaralı ev¹²⁶³, Kutsal Stoa'nın arkasında Athena Caddesi'nde 35 numaralı ev¹²⁶⁴ ile Tiyatro Caddesi'nde yer alan 32 numaralı ev bunlara örnek teşkil eder. 32 numaralı evde girişin her iki yanında birer tane sunak (**Resim 233**) görülür¹²⁶⁵. Batı Kapısı Caddesi'nin güneyinde 23 numaralı evde yıkım tabakası, sunağın yer aldığı batı bölümde bulunur ve bu sebeple sunağın holün içinde mi yoksa dışında mı olduğu tespit edilememiştir. Evin doğu bölümü Roma Dönemi'nde büyük ölçüde değiştirilmiştir. 29 numaralı batı evde de 94 cm genişliğinde ve 78 cm yüksekliğinde harçla örülmüş bir sunak mevcuttur¹²⁶⁶. Konutlarda bulunan birkaç örnekte sunakların hangi tanrıya adandığı bilinmektedir. MÖ 2. yüzyıl ile sonrasına¹²⁶⁷ tarihli Zeus Olympos'a ait bu örnekler Batı Kapısı Caddesi'nin kuzeyindeki 31 ile 33 numaralı evlerde bulunmuştur¹²⁶⁸.

Priene kazılarında ev sunakları dışında minyatür tütsü sunakları da bulunmuştur. Bir Priene evinde bulunan ince sarımsı kireçtaşından yapılmış bir tütsü sunağı (**Resim 234**) Mısırlı Tanrılar Kültü bağlamında değerlendirilecek bir malzemedir. Yapımı tamamlanmamış 12 cm yüksekliğindeki sunağın ön yüzünde çubuklar, çiçek ipleri ve kabartma süslemelerin yer aldığı Mısır yapılarının karakteristik canlandırmasına tanık olunur. Bu eserde kabartma bezemenin yanısıra kırmızı süslemeler de mevcuttur. Zengin çerçeveye sahip kare kapının önünde, başında yüksek sivri başlığıyla eli ağzında Mısırlı Tanrı Harpokrates oturmaktadır¹²⁶⁹. Batı Kapısı Caddesi'nin kuzeyinde yer alan 17 numaralı evde de 8,5 cm yüksekliğinde girlandlarla bezenmiş terrakotta bir tütsü sunağı (**Resim 235**) bulunmuştur. Sunağın üzerinde beyaz kaplama ve altın sarısı izler mevcuttur¹²⁷⁰. Kentteki kazılarda tütsü sunaklarının bezemesiz örnekleri de bulunmuştur. Bir evde bulunan ince kireç taşından yapılmış bir tütsü sunağının (**Resim 236**)¹²⁷¹ haricinde Doğu Nekropol Bazilikasının batısında yer alan ve MÖ 320-290 yılından Geç Antik Çağ'a kadar kullanım görmüş 5 numaralı mezardan da bezemesiz terrakotta minyatür bir sunak gelmiştir¹²⁷².

¹²⁶³ Bk. Rumscheid 2006: Beilage 4/1.

¹²⁶⁴ Wiegand – Schrader 1904: 288.

¹²⁶⁵ Wiegand – Schrader 1904: 326.

¹²⁶⁶ Wiegand – Schrader 1904: 320-321.

¹²⁶⁷ Hiller von Gaertringen 1906 Nr. 190-191; Blümel – Merkelbach 2014: 380 Nr. 173-174.

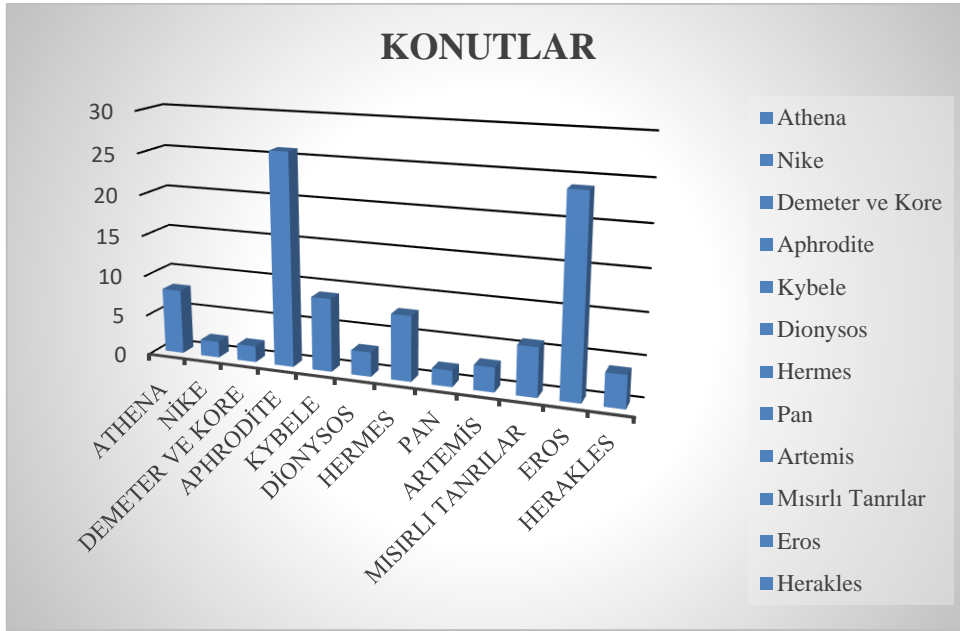
¹²⁶⁸ Wiegand – Schrader 1904: 325-326.

¹²⁶⁹ Wiegand – Schrader 1904: 377-378 Abb. 479.

¹²⁷⁰ Wiegand – Schrader 1904: 322, 362-363 Abb. 452; Königs - Rumscheid 1995: 154 Res. 6 (Berlin, Env. No. 3779).

¹²⁷¹ Wiegand – Schrader 1904: 377 Abb. 477.

¹²⁷² Kuru 2018: 27 vd.

Şekil 5: Konutlarda Betimleri Bulunan Tanrı ve Tanrıçalar

Priene evlerinde halkın inandığı ve taptığı tanrılara dair mermer heykeller, bronz heykelcik, terrakotta figürinler, kandil, kek damgaları, vazo damgaları, vazo kabartma figürü, tütsü sunağı, bronz kapı halkası, bronz fulcrum dâhil çok fazla eser bulunmuştur. 15 numaralı evin *oikos*undan Athena figürünü¹²⁷³, 20 numaralı evden vazo damgası üzerinde Athena başı¹²⁷⁴, 21b numaralı evden Aphrodite figürünü¹²⁷⁵, 25 numaralı evden Herakles figürinleri¹²⁷⁶, 31 numaralı evden Kybele heykeli¹²⁷⁷ bunlardan sadece birkaçıdır.

Priene halkının kutsal alanlardan ziyade yaşadıkları mekânlarda da tanrısını anması ve ona olan bağlılığını göstermesi gerek ev sunakları, gerek tütsü sunakları ve çoğunlukla küçük buluntular vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Priene evlerine bakıldığında Aphrodite ve Eros'un diğer tanrılara oranla daha çok tercih edildiği görülmektedir. Bu seçimde estetik zevkler, dönemin modası ya da bu tanruların diğerlerine oranla daha ılımlı ve korkuya sebep olmaması etkili olmuş olabilir. Priene halkı ayrıca Kybele, Hermes, Herakles ve Isis'in terrakotta figürinlerine de evlerde sıklıkla yer vermiştir.

¹²⁷³ Winter 1903: 176 Nr. 11; Wiegand – Schrader 1904: 322, 334-335 Abb. 374; Rumscheid 2006: 442-443 Nr. 112 Taf. 46/1.

¹²⁷⁴ Wiegand – Schrader 1904: 424-425, 430 Nr. 88 Abb. 542/2, 548.

¹²⁷⁵ Winter 1903: 220 Nr. 6; Wiegand – Schrader 1904: 319, 342 Abb. 399; Rumscheid 2006: 407 Nr. 1 Taf. 1/1.

¹²⁷⁶ Rumscheid 2006: 502 Nr. 291 Taf.127/4-6; Winter 1903: 378 Nr. 2; Rumscheid 2006: 502-503 Nr. 292 Taf. 128/1-3; Wiegand – Schrader 1904: 320, 347 Abb. 408; Rumscheid 2006: 525 Nr. 368 Taf. 151/3.

¹²⁷⁷ Wiegand – Schrader 1904: 373-374; Naumann 1983: Kat. Nr. 608 Taf. 46/2; Vermaseren 1987: 205 Nr. 694 Pl. CLVI.

SONUÇ

Tez çalışmasında Ionia bölgesinin en gözde ve en iyi korunmuş kentlerinden birisi olan Priene’de kuruluştan Roma İmparatorluk Dönemi sonuna değin mevcut kültler, tapınılan tanrı ve tanrıçalar çok çeşitli arkeolojik, nümizmatik ve epigrafik buluntular ışığında değerlendirilmiştir (**Tablo 1-2, Grafik 1-11**). Bu tezin hazırlanması ile önemli bir Ionia kenti olan Priene’nin Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri’ndeki kült hayatını buluntular yardımıyla açıklamak amaçlanmıştır. Konu ile ilgili yayınlar yapılmış olmasına karşın bu araştırma ile konu biraz daha belirginleşmiş, ilgili tüm buluntuların ilk kez toplu bir değerlendirmesi yapılmış ve Priene araştırmalarına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Priene’de Tanrıça Athena, Demeter ve Kore ile Kybele kültlerinin varlığı arkeolojik, nümizmatik ve epigrafik buluntular yoluyla kanıtlanmıştır. Kentin kutsal ateşinin yandığı *prytaneionun* tanrıçası Hestia’nın bir yazıtta çelenk betimi ile birlikte adı yer alır. Söz konusu çelengin rahipleri simgelediği düşünüldüğünde Hestia da kentte kültü mevcut tanrıçalardan biri olarak kabul edilir. Tanrıça Hera’ya sadece kurban sunularından söz eden birkaç yazıtta rastlanılır. Diğer yandan Aphrodite özellikle konutlarda en fazla terrakotta figürini bulunan tanrıça olmasına karşın adı sadece iki yazıtta geçmektedir. Artemis ile Tyche’ye dair ise çok az buluntu vardır. Mevcut buluntular bu tanrıçaların kültlerini doğrulamaktan uzaktır.

Kentteki araştırmalarda Zeus, Poseidon, Dionysos ve Asklepios’un kültleri arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik buluntular yoluyla doğrulanmıştır. Apollon, Hermes ve Pan ise kentte kültü olası tanrılar olarak kabul edilir. Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri üzerinde betimi görülen Men, konutlarda çok sayıda terrakotta figürini bulunan Eros, Athena Tapınağı’ndaki kabartma heykeli başta olmak üzere kentte nadir de olsa görülen Helios ve Kore ile olan mitiyle bağlantılı olarak sikkeler üzerine işlenen Hades, Priene tanrıları arasında olup kültlerini kanıtlayacak herhangi bir malzeme mevcut değildir.

Ionia bölgesinin önemli bir kenti olan Priene’de kente özgü, farklı bir kült, tanrı ya da tanrıçaya dair herhangi bir veri elde edilmemiştir. Kentte başlıca Yunan tanrıları, Anadolu tanrıları ve Mısırlı tanrıları görülmektedir. Buluntular da çevre kentlere benzer niteliktedir.

Priene’de gerçekleştirilen kazılar sonrasında kültü ilk olarak belgelenen Tanrıça Athena, tıpkı Atina kentinde olduğu gibi kentin baş tanrıçasıdır. MÖ 4. yüzyıldan itibaren “Polias” epitheti ile yazıtlarda zikredilen tanrıçanın tapınağı Roma imparator kültürüne de hizmet etmiştir. Tanrıçanın rahibeleri kısa süreli seçilmekte ve yazıtlarda

onurlandırılmaktaydı. Tanrıçanın şenlikleri MS 3. yüzyıla değin yapılmış, tanrıçaya kurbanlar sunulmuştur. Atina kenti ile Priene arasında akrabalık ve dostluk bağları mevcuttur ve bu Athena kült heykeli ile Panathenaia festivalinde görülmektedir. Priene kenti, her dört yılda bir Atina'daki Panathenai festivaline festival elçisi göndermiştir. Athena Polias kültü ve Panathenai festivali ile yakından bağlantılı bir konu olan *gigantomachy*, Priene Athena Tapınağı'nın tavan kasetlerine işlenmiştir. Yazıtlara göre Hellenistik Dönem'de Batı Anadolu'nun diğer kentleri gibi Priene'de de yerel bir Panathenai festivalinin kutlanmış olması olasıdır. Tanrıçanın kültü ve işlenişi hakkında daha detaylı bilgiler mevcut değildir.

MÖ 4. yüzyılda Priene'nin şu anki yerinde kurulmasının ardından kentin kültleri arasında yerini alan Tanrıçalar Demeter ve Kore'nin akropolis kayalığında kente hâkim bir konumdaki kutsal alanı, henüz herhangi bir kutsal alanda rastlanılmayan tapınak planı ve buluntularıyla önem arz eder. Tapınağın cella bölümünde duvar boyunca uzanan kült podyumu ile önünde yer alan mermer masanın bir benzeri, Priene'de "Kutsal Ev" olarak nitelendirilen 22 numaralı evde görülür. Olasılıkla kadınların ev hayatıyla daha iç içe olmasından dolayı Demeter Tapınağı'nda ve Kutsal Ev'de benzer oluşumlar mevcuttur. Tanrıçanın rahibeleri evli ve çocuklu olup olasılıkla kentteki evlerinde yaşıyor ve kutsal alan sadece ritüel ve törenler için kullanılıyordu. Kutsal alanda bulunan çok sayıda terrakotta figürin dişil özelliklere sahiptir. Baubo olarak adlandırılan bereket cinleri, *hydrophoroslar*, oturan çıplak kadınlar ve dansçılar en fazla bulunan terrakotta örneklerdir. Bu buluntular Ionia ve Karia bölgelerindeki diğer Demeter ve Kore kutsal alanlarında da saptanmıştır. Baubo'ların ve çıplak kadın figürlerinin dişiliğe fazlasıyla vurgu yapan karakteri, bereketi ve üremeyi simgeleyen Demeter ile uyumludur. Özellikle Demeter bayramlarında kadınların bu tür figürler ile bir arada olmasının onlardaki doğurganlığı artıracağına inanılmıştır. Alanda bulunan Aphrodite ile bağlantılı güvercin ve oturan çıplak kadın figürinleri olasılıkla Adonis mitinde Kore ile tanrıçanın yer almasından kaynaklıdır. Dans eden kız figürinleri ritüellerin içeriği hakkında bilgi verir. Kutsal alana bırakılan tanrıçanın kurban hayvanı domuzun terrakotta örnekleri, Thesmophoria'larda kuyulara atılan domuz yavrularını simgeliyor olmalıdır. Kutsal alanda bulunan domuz ve tavuk kemikleri, alanda yer alan kuyu, terrakotta dansçı ve domuz figürinleri Priene'de Thesmophoria'nın kutlanmış olabileceğini işaret eder. Kentteki Demeter kültü ve buluntuları tanrıçanın Ionia ve Karia bölgelerinde yer alan diğer kutsal alanlarıyla benzer niteliklere sahiptir.

Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde kentte tapınım gören Anadolu kökenli doğa tanrıçası Kybele'nin Batı Kapısı Caddesi ve Doğu Kaya Yamacı'nda olmak üzere iki

kutsal alanı bulunmaktadır. Yazıtlarda tanrıça için “Meter Phrygia, Meter Pothainis ve Meter Theon” ifadeleri kullanılmıştır. Hellenistik Dönem’de Batı Anadolu ve Ege adalarında görüldüğü gibi Priene’de de tanrıçanın rahibeliği satışa çıkmıştır. Phryg Anası’nın rahibeliğini ömür boyu yapacak kişi çeşitli ayrıcalıklara sahip olmasının yanısıra bazı yükümlülükleri yerine getirmek zorundadır. Kentteki Kutsal Ev’de figürini ele geçen tanrıçanın, Troizen’de örneğine rastlanıldığı gibi bu evin, kültüne kabul edilen kadınlar için yapılmış olması muhtemeldir. Özellikle Hellenistik Dönem’de tapınım gören tanrıçaya, kutsal alanda kurban ve adaklar sunulmuştur. Kybele törenlerinin Dionysos’un törenlerine benzerliği tanrıçanın kutsal alanında bulunan kurşun bir minyatür masa ile vurgulanmıştır. Priene’de bulunan Kybele betimleri bölgedeki örneklerle benzer yapıdadır. Tanrıçanın kutsal alanında bulunan kil model eller ile bronz bilyeler gibi bazı metal nesnelere ise benzerine rastlanılmayan tekil örneklerdir. Bu buluntular olasılıkla kutsal alandaki diğer tanrılara sunulmuş adaklardır.

Zeus’a adanmış kutsal alana dair yazıt mevcut olmasına rağmen arkeolojik açıdan bu henüz doğrulanmamıştır. Athena Tapınağı’nın kuzeydoğusunda yer alan anteli küçük bir yapı Zeus’a adanmış olabilir. Zira Zeus’a özellikle *stephanephoros*lar tarafından görev sürelerinin bitiminden sonra sunulan adakların bir kısmı bu yapının yakınlarında bulunmuştur. Kült törenlerinin düzenlenmesinden sorumlu yüksek bir memurluk olan *stephanephoros*luğun Zeus kültüyle bağlantılı olması, kentteki adaklarda tanrının adının sıklıkla geçmesi ve kent sikkelerinde Zeus’un görülmesi Priene için Zeus’un önemini vurgular.

Kült törenlerinin Panionion’da gerçekleştirildiği Poseidon Helikonios kültürünün koruyuculuğunu üstlenen Priene’de erken dönemden Roma’ya değin Poseidon’a tapınım yapılmıştır. Daha öncesinde Kybele’de görüldüğü gibi Poseidon Helikonios rahipliği de belli bir ücret karşılığında satışa sunulmuştur. Miletos ve Sinope’de de örnekleri bulunduğu gibi Hellenistik Dönem’de bu kişiler ömür boyu göreve gelmiştir. Satıştan sonra ayrıcalıklar kazanan ve bazı sorumluluklar yüklenen rahipler Panionion’daki törenlerde görev almakta iken Priene’de tanrının kültüne dair buluntulara pek rastlanılmaz.

Priene’de “Phleos”, “Katagogios” ve “Melpomenos” olmak üzere üç farklı epithete ve külte sahip olan Dionysos’a özellikle *agonotheta*ler adak sunmaktaydı. Belli bir ücret karşılığında Dionysos rahipliğini satın alan kişi bu görevi ömür boyu sürdürmekteydi. Priene’de Kybele, Poseidon ve Dionysos rahipliklerinin satış belgelerine sahibiz ve üçünde de bu görevin ömür boyu yapıldığı görülmektedir. Sadece Athena rahibeleri kısa süreli görevde idi. Ionia’daki kıyı kentlerde Dionysos’un *khitonik* kimliği ile bağlantılı olarak kutlanan

Katagogia törenleri Priene’de de mevcuttur. Ayrıca kentte Anthesteria’ya ilaveten Lenaion festivali de kutlanmaktaydı. Priene’de çok kuvvetli bir Dionysos kültü mevcuttur ve bunun Ionia bölgesiyle ilgili sıkı bağlara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kentte bulunan bir yazıtta *Asklepieion*’dan bahsedilmesi, *bouleterion*daki sunakta büst halinde kabartmasının yer alması ve agoranın doğusundaki tapınağın ona atfedilmesi sebebiyle Tanrı Asklepios’un kentte saygı gördüğü ve kültürünün olduğu kabul edilir. Tedavi yöntemlerinin yetersiz olduğu ve hastalıklarla ilgili birçok şeyin bilinmediği antik dönemde kent halkının sağlıklarına kavuşmaları için tanrılarına yalvardığı ve özellikle bu tanrının sağlık tanrısı olması gerektiği gerçeği ile bizler Asklepios’un kent için önemli bir tanrı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak buluntu ve yazıtların sayıca az olması Asklepios’un kentte en büyük tanrılardan ziyade ikinci planda bir tanrı olduğunun işaretçisi olmalıdır.

MÖ 3. yüzyılın 2. yarısında III. Ptolemaios Euergetes’in etkisiyle Mısırlı Tanrılar kültü Batı Anadolu’nun diğer kentlerinde olduğu gibi Priene’de de yer edinmeye başlamıştır. Sarapis ve Isis başta olmak üzere Mısırlı tanrılara kurban edilen hayvanlar arasında kuşlar dikkat çeker ve kuş sunusu ile kutsal alanın arınacağına inanılmaktadır. Diğer kentlere oranla Priene’de Mısır etkili eserler pek fazla bulunmaz. Priene’de ön planda olan Tanrıça Isis için rahip bir meşale alayı düzenlenmekte ve kült törenlerinde bir Mısırlı da bulunmaktadır.

Büyük İskender’e yaşarken ve ölümünün ardından bir tanrı olarak saygı gösterilmiş, kutsal alanlar adanmış ve onuruna bu kutsal alanlarda oyunlar düzenlenmiştir. Priene kentinde de Athena Polias Tapınağı’nın ithaf yazıtında ismi anılan ve Batı Kapısı Caddesi’ndeki Kutsal Ev’de heykel başı bulunan İskender kültü konusunda elimizdeki tek veri, Kutsal Stoa’nın batı duvarında yer alan bir onur yazıtında geçen “Aleksandreion” ifadesidir. Bu yazıt vasıtasıyla Priene’de Büyük İskender’e adanmış bir yapı olduğu ve bunun tahribe uğradığı bilgisine ulaşılmaktadır. Ancak bu zamana değin hiçbir antik yerleşimde Aleksandreion bulunmadığı için bu yapının nasıl bir formda olduğu bilinmemektedir. Priene’deki Kutsal Ev, tanrıların yanısıra Büyük İskender kültü için de hizmet etmiş olabilir.

Roma’nın egemenlik alanındaki halklar üzerinde iktidarını kuvvetlendirmek amacıyla din olgusunu siyasetle birleştirmesi sonucu meydana gelen Roma İmparator Kültü, Roma’nın Asya vilayetinin bir parçası olan Priene’de de mevcuttur. Athena Tapınağı Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte imparator kültü için de kutsal bir alan haline gelmiştir. Roma politikası gereği imparator, toplumun kalbindeki yerini sağlamlaştırmak ve tapımını güçlendirmek amacıyla en güçlü tanrı ile yan yana olmayı tercih etmiştir. Priene’de de bu

tanrı Athena'dır. İmparator kültüyle ilgili verilerin ele geçtiği kentteki bir diğer önemli yapı, Kutsal Stoa'dır. Kentin kalbinin attığı yer olan agorada bulunan kutsal mekân, imparatorluk kültü için Priene'de alan seçimine verilen önemin göstergesidir. Kültün bir başrahibinin ve tanrıçayla ortak kullanılan bir tapınağının olması, imparator kültürünün kurumsallaşmış ve toplumun değer yargılarıyla uyumlu şekilde kentte yaşatıldığını göstermektedir.

Priene halkı tanrı ve tanrıçalarına sadece kutsal alan ve tapınaklarda tapınmamış evlerinde de onlara yer vermiştir. Evlerde bulunan çok sayıda minyatür sunak, ev sunakları ve terrakotta figürinler halkın tanrılarına her daim yakın olmak arzusunda olduğunun göstergeleridir. Ancak, Pompei'de belgelendiği gibi lareriumlar ya da nişler mevcut değildir.

Ionia bölgesinin önemli kentlerinden birisi olan Priene'de kuruluşun ilk dönemlerinden Roma İmparatorluk Dönemi sonlarına değin var olan kültler ve tapınan tanrı ile tanrıçalarda, dönemin ve bölgenin geleneklerinin devam ettirildiği görülmektedir. Komşu kentlerle benzer özelliklere sahip adaklar, ritüel ve bayramlara sahip olan kentte bazı ünik nitelikler de mevcuttur. Hellenistik Dönem'in siyasi ve askeri gelişmelerinin etkisiyle Anadolu'ya nüfuz eden Mısırlı Tanrılar Kültü Priene'de de kendine yer edinmiş ve Mısır'a bağlı bir şekilde gerçekleştirilen ritüelleriyle uzun yıllar kentin dini yaşantısında etkisini korumuştur. Büyük İskender'in kültüne dair mevcut olan tek bilgi kralın kutsal alanının tahrip olmasıdır. Roma'nın gücünü koruma amacıyla meydana getirdiği İmparator Kültü de kentin en önemli yapısında kentin tanrıçasıyla birlikte yaşatılmıştır. Roma'nın etki alanındaki diğer yerlerde görüldüğü gibi Priene'de de imparator ve ailesi çok fazla adak ile onurlandırılmıştır.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

Çalışmada Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Amerikan Arkeoloji Enstitüsü tarafından önerilenler dışında aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır. Antik kaynakların kısaltmalarında Der Kleine Pauly'nin, Türkçe kısaltmalarda Türk Dil Kurumu'nun tavsiye ettiklerine uyulmuştur.

ANTİK KAYNAKLAR

- Aristoph. Plut. Aristophanes, Plutus (Zenginlik), Y. Güteryüz (çev.) (Ankara 2019). Töz Yayınları
- Aristoph. Ran. Aristophanes, Ranae / Kurbağalar, Y. Güteryüz (çev.) (Ankara 2019). Töz Yayınları
- Aristoph. Thesm. Aristophanes, Thesmophoriazusae / Kadınlar Şenlikte, Y. Güteryüz (çev.) (Ankara 2019). Töz Yayınları
- Arr. an. Arrianos, The Anabasis of Alexander, E.J. Chinnock (trans.). (London 1884). Hodder and Stoughton
- Augustus AUGUSTUS, Caesar Augustus Monumentum Ancyranum / Ankara Anıtı, Ç. Dürüşken (çev.) (İstanbul 2009). Kabalcı Yayınevi
- Eur. Bacch. Euripides, Bakkhalar, G. Dilmen (çev.), 1. baskı (İstanbul 2001). Mitos&Boyut Yayınları
- Hdt. Herodotos, Herodot Tarihi, M. Ökmen (çev.) (İstanbul 2002). Türkiye İş Bankası Yayınları
- Hes. theog. Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, F. Akderin (çev.) (İstanbul 2014). Say Yayınları
- Hes. erg. Hesiodos, İşler ve Günler, F. Akderin (çev.) (İstanbul 2014). Say Yayınları
- Hom. Hym. Homeros İlahileri (Homerik İlahiler), A. Eti Sina (çev.) (İstanbul 2008). Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Hom. Il. Homeros, İlyada, A. Erhat – A. Kadir (çev.) (İstanbul 2004). Can Yayınları
- Hom. Od. Homeros, Odysseia, A. Erhat – A. Kadir (çev.) (İstanbul 2014). Türkiye İş Bankası Yayınları
- Ksen. an. Ksenophon, Anabasis – On Binler'in Dönüşü, A. Çokona (çev.) (İstanbul 2015). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Ov. met. Ovidius, Dönüşümler, Y. Güteryüz (çev.) (Ankara 2019). Töz Yayınları
- Plin. Nat. Gaius Plinius Secundus, Doğa Tarihi (I. ve II. Kitap), İnanç Pastırmacı (çev.) (İstanbul 2017). Say Yayınları
- Plut. Alex. Plutarkhos, Büyük İskender (Hayatı ve Savaşları), V. Gültekin (çev.) (İstanbul 1980). Rado Yayınları

- Strab. Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII-XIII-XIV), A. Pekman (çev.) (İstanbul 2015). Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Suet. Gaius Suetonius Tranquillus, On İki Caesar'ın Yaşamı, F. G. Özaktürk – Ü. F. Telatar (çev.) (Ankara 2019). Doğu Batı Yayınları
- Vitr. Vitruvius, Mimarlık Üzerine On Kitap, 3. baskı (Ankara 1998). Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı

MODERN KAYNAKLAR

- Agizza 2006 R. Agizza, Antik Yunan'da Mitoloji, Z. Z. İlgelen (çev.) (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Akalın 2014 K. H. Akalın, "Hristiyanlığa Aktarılmış Ritüeller Olarak Isis Kültünde Vaftiz ve Günah Çıkartma Ayinleri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 42 (Erzurum), 41-76.
- Akar Tanrıver 2009 D. S. Akar Tanrıver, Apollon Klarios Kültü, Kehanet Pratikleri ve Adaklar, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İzmir).
- Akar Tanrıver 2017 D. Akar Tanrıver, "Smyrna'da Asklepios Kültü", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, sayı 38 (Erzurum). 117-130.
- Akarca 1998 A. Akarca, Şehir ve Savunması, (Ankara). Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Akçay 2017 T. Akçay, Yunan ve Roma'da Ölü Kültü, E. Erten – M. Özyıldırım (eds.) (Ankara). Bilgin Kültür Sanat Yayınları
- Akın – Özkan 2016 M. Akın – E. B. Özkan, "Badırğa Kybele'si ve Nilüfer'deki Kybele Kültü", Odryses'ten Nilüfer'e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu, M. Şahin – S. Sevim – D. Yavaş (eds.) (Ankara). Nilüfer Belediyesi, 71-96.
- Akkurnaz 2016 F. B. Akkurnaz, Eski Yunan ve Roma Kaplıları ve İşlevleri, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) (Aydın).
- Akşit 1985 O. Akşit, Roma İmparatorluk Tarihi (MÖ-MS 192) (İstanbul). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Akurgal 1983 E. Akurgal, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey (İstanbul). Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Akurgal 2015 M. Akurgal, "Smyrna Athena Tapınağı", Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan, E. Okan – C. Atila (eds.) (İstanbul). Ege Yayınları, 1-12.
- Albayrak 2008 Y. Albayrak, Anadolu'da Artemis Kültü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (Ankara).
- Alpagut 2017 A. Alpagut, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı'ndan Ele Geçen Domuz Kemikleri Hakkında İlk Gözlemler", M. Doyran – B. Özen – U. Çörtük – S. Özen (eds.), Basileus – Uluslararası Anadolu'da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültürleri Sempozyumu, Kaunos Kazı Evi 25-28 Haziran 2014 (Ankara). Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi, 15-18.

- Antiquities of Ionia I, 1821 Antiquities of Ionia I (London). Society of Dilettanti
- Antiquities of Ionia IV, 1881 Antiquities of Ionia IV (London). Society of Dilettanti
- Antonaccio 1994 C. M. Antonaccio, "Contesting the Past: Hero Cult, and Epic in Early Greece", *AJA*, vol. 98, no. 3, 389-410.
- Arıhan 2003 S. Karagöz Arıhan, *Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Ankara).
- Asal 2002 R. Asal, "Sağlık ile İlgili Adak Eşyaları", 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi (İstanbul). Nobel Tıp Kitabevleri, 73-82.
- Atalay 1987 E. Atalay, "Ephesos'ta Mısır Kültü ve Mısır Heykelcikleri", A. Çilingiroğlu (ed.), *Anadolu Demir Çağları* (İzmir), 116-122.
- Ateş 2018 G. Ateş, "Kybele İkonografisinde Tympanon", *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 16, sayı 1, 291-318.
- Aytüre 2016 S. Aytüre, "Poseidon Helikonios Kültü", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 25, 297-305.
- Aytüre 2017 S. Aytüre, "Hellenistik Dönem'de Panionion / İonia Birliği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 27, 337-348.
- Badde 1997 A. Badde, "Der Dionysos von Priene Sk 1532. Zur Behandlung von Brandschäden an Marmorplastik", *Jahrbuch der Berliner Museen*, 39. Bd., 187-190.
- Baker 2013 S. Baker, *Eski Roma: Bir İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, Ekin Duru (çev.) (İstanbul). Say Yayınları
- Bankel 2003 H. Bankel, "Der Asklepiostempel an der Agora von Priene", *Istmitt* 53, 401-419.
- Baring – Cashford 1993 A. Baring – J. Cashford, *The Myth of the Goddess: Evaluation of an Image* (London). Penguin Books
- Başaran 2013 C. Başaran (ed.), *Antik Troas'ın Parlayan Kenti Parion*, Ege (İstanbul). Yayınları
- Baykan 2012 D. Baykan, "Roma Dönemi Tedavi Mekânları", I. Şahin (ed.), *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı* (Edirne). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 43-49.
- Bayladı 2005 D. Bayladı, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul). Say Yayınları
- Baz 1998 F. Baz, *Roma İmparator Kültü*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (İstanbul).
- Beekes 2003 R. S. P. Beekes, "The Origin of Apollo", *JANER* 3, 1-21.

- Benario 1958 H. W. Benario, "Julia Domna: Mater Senatus et Patriae", *Phoenix*, vol. 12, no. 2, 67-70.
- Berndt 2018 S. Berndt, "The Hand Gesture and Symbols of Sabazios", *Opuscula* 11, 151-168.
- Berndt Ersöz 1998 S. Berndt Ersöz, "Phrygian Rock-Cut Cult Façades: A Study of the Function of the So-Called Shaft Monuments", *Anatolian Studies*, vol. 48, 87-112.
- Bertolazzi 2015 R. Bertolazzi, "The Depiction of Livia and Julia Domna by Cassius Dio: Some Observations", *Acta Ant. Hung.* 55, 413-432.
- Blümel – Merkelbach 2014 W. Blümel – R. Merkelbach, *Die Inschriften von Priene, Teil I: Text* (Bonn). Habelt
- Boardman 2001 J. Boardman, *Yunan Heykeli Arkaik Dönem*, Y. Ersoy (çev.), 1. baskı (İstanbul). Homer Kitabevi
- Bogh 2007 B. Bogh, "The Phrygian Background of Kybele", *Numen*, vol. 54, fasc. 3, 304-339.
- Bommas 2005 M. Bommas, "Das Isisbuch des Apuleius und die Rote Halle von Pergamon überlegungen zum Kultverlauf in den Heiligtümern für ägyptische Gottheiten und seinen Ursprüngen", A. Hoffmann (ed.), *Byzas 1, Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama* (İstanbul). Ege Yayınları, 227-245.
- Bonfante 2008 L. Bonfante, "Freud and the Psychoanalytical Meaning of the Baubo Gesture in Ancient Art", *Notes in the History of Art*, Vol. 27, No. 2/3, Special Issue on Art and Pschoanalysis, 2-9.
- Bookis – Stroud 1987 N. Bookidis – R. S. Stroud, *Demeter ve Persephone in the Corinth* (Princeton, New Jersey). The Meriden-Stinehour Press
- Boyana 2005 H. Boyana, "Arkadia Kökenli Keçi Tanrı Pan", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 24, s. 37, 167-193.
- Boyana 2011 H. Boyana, "Panionia Birliği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 30, sayı 49, 13-27.
- Brody 2001 L. R. Brody, "The Cult of Aphrodite at Aphrodisias in Caria", *Kernos*, 14, 93-109.
- Brückener 2005 C. Brückener, "Die Rote Halle aus bauhistorischer Sicht – Neue Dokumentationsarbeiten", A. Hoffmann (ed.), *Byzas 1, Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama* (İstanbul). Ege Yayınları, 35-46.
- Bulba 2018 M. Bulba, "Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Seramik Buluntular", *MJH*, VIII/2, 159-179.

- Bulba 2019a M. Bulba, “Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Mimarisi ve İdentifikasyonu”, TÜBA-AR 24, 209-236.
- Bulba 2019b M. Bulba, “Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Kandiller”, Phaselis, V, 31-41.
- Bulba 2019c M. Bulba, “Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Terrakotta Buluntular”, Cedrus VII, 123-167.
- Bulba 2019d M. Bulba, “Kaunos Demeter Kutsal Alanı: Kült Uygulamaları”, MJH, IX/1, 57-78.
- Burford 1969 A. Burford, *The Greek Tempel Builders at Epidauros*, Liverpool University Press
- Carpenter 2016 T. H. Carpenter, *Antik Yunan’da Sanat ve Mitoloji*, B.B.M. Ünlüoğlu (çev.) (İstanbul). Homer Kitabevi
- Carter 1978 J. C. Carter, “Relief Sculptures from the Temple of Athena Polias at Priene”, E. Akurgal (ed.), *The proceedings of the Xth international congress of classical archaeology, vol II (Ankara-İzmir 23-30/IX/1973)* (Ankara). Türk Tarih Kurumu Basımevi, 771-782.
- Carter 1979 J. C. Carter, “The Date of the Sculptured Coffe Lids from the Tempel of Athene Polias at Priene”, G. Kopcke – M. B. Moore (eds.), *Studies in Classical Art and Archaeology (Newyork)*, 139-151 Pl. XLI-XLIV.
- Carter 1983 J. C. Carter, *The Sculpture of the Sanctuary of Athena Polias at Priene* (London). The Society of Antiquaries of London
- Carter 1984 J. C. Carter, “The Date of the Altar of Athena at Priene and Its Reliefs”, *Alessandria e il ellenistico-romano, studı in onore dı achille adriani* (Roma), 748-763.
- Champdor 1984 A. Champdor, *Eski Mısır’ın Ölüler Kitabı*, S. Tahsuğ (çev.) (İstanbul). Ruh ve Madde Yayınları
- Clark 1983 M. E. Clark, “Spes in the Early Imperial Cult, ‘The Hope of Augustus’”, *Numen*, vol. 30, fasc. 1, 80-105.
- Coulton 1971 J. J. Coulton, “Διπλη Στοά”, *AJA*, vol. 75, no. 2, 183-184.
- Crompton 2003 S. W. Crompton, *Alexander The Great*, (United States of America). Chelsea House Publishers
- Cronkite 1997 S. M. Cronkite, *The Sanctuary of Demeter at Mytiline: A Diachronic and Contextual Study, Volume Two Catalogue*, A Thesis of Doctorate of Philosophy (London)
- Croon 1967 J. H. Croon, “Hot Springs and Healing Gods”, *Mnemosyne*, vol. 20, fasc. 3, 225-246.
- Crosby 1949 M. Crosby, “An Athenian Fruit Measure”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, vol. 18, no. 1, 108-113.
- Crowther 1996 C. V. Crowther, “I. Priene 8 and The History of Priene in the Early Hellenistic Period”, *Chiron*, band 26 (München), 195-250.

- Çağlayan
Takımcı 2016 M. Çağlayan Takımcı, Antik Çağda Bayramlar ve Festivaller (Yunan – Roma), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Konya).
- Çaykara 2013 E. Çaykara, “Kadınlara Özel Bir Bayram: Thesmophoria”, M. Darga, Anadolu’da Kadın – Onbin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe (İstanbul). Yapı Kredi Yayınları, 296-317.
- Çekilmez 2015 M. Çekilmez, “Halikarnassos Yarımadası’ndan Bir Grup Figürin”, TÜBA-AR, 18, 109-123.
- Çelgin 1986 G. Çelgin, Eski Yunan Dininde ve Mitolojisinde Artemis (İstanbul), Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Çelgin 2011 G. Çelgin, Eski Yunanca - Türkçe Sözlük (İstanbul). Kabalcı Yayınevi
- Çelgin – Kürkçü
2016 A. V. Çelgin – M. Kürkçü, “Termessos’ta Yeni Keşfedilen Pan Temenosu”, B. Takmer – E. N. Akdoğu Arca – N. Gökalp Özdil (eds.), Vir doctus Anaticus, Sencer Şahin Anısına Yazılar, (İstanbul). Kabalcı Yayınevi, 238-258.
- Çiftçi 2010 M. K. Çiftçi, Eski Mısır Dininde Tanrı ve Öte Dünya İnancı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Konya).
- Çoban 2016 H. Çoban, “Roma Dönemi Hastahaneleri, Asklepieionlar ve Sarıkaya Roma Hamamı”, I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı, cilt 1 (Yozgat). Bozok Üniversitesi Yayınları, 98-109.
- Çokbankir 2011 N. Çokbankir, “Pamhpylia, Lykia, Kilikia ve Pisidia’da Epigrafik Verilerle Roma İmparatorluk Dönemi’nde Atletik Oyunların Finansı”, Olba, XIX, 313-329.
- Çulha 2005 Z. Çulha, Batı Anadolu’da İmparator Kültü Tapınakları, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (İzmir).
- Dechow 2014 J. F. Dechow, “The Gospel and the Emperor Cult from Bultmann to Crossan”, Forum, Third Series 3.2., 63-88.
- Demir 2016 F. Demir, “Batı Anadolu’da Hellenistik Dönem Kutsal Alan Planlaması”, Phaselis, vol. II, 285-295.
- Demirtaş –
Pınarcık 2016 N. Demirtaş – P. Pınarcık, “Herakleia Pontike Sikkeleri Üzerinde Herakles’in On İki İşinin Tasvirleri”, Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi, cilt 1, sayı 1, 64-102.
- Deubner 1940 O. Deubner, “Das Ägyptische Heiligtum in Pergamon“, Bericht über den 4. Internationalen Kongress für Archäologie, 477-478.
- Deubner 1977/78 O. Deubner, “Das Heiligtum der alexandrinischen Gottheiten in Pergamon genannt ‘Kızıl Avlu’ (Rote Halle)”, IstMitt 27/28, 227-250.
- Deutsches
Archäologisches
Institut 1989 “Jahresbericht 1988 des Deutschen Archäologischen Instituts”, AA 4 (Berlin). Walter de Gruyter, 635-718.

- Dilek 2000 İ. Dilek, “Kült Kavramı ve Söz Kültü”, Bilig 95, 51-81.
- Donbaz 2002 V. Donbaz, “Yazılı Belgeler Işığında Mezopotamya’da ve Anadolu’da Tıp”, 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi-İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi (İstanbul). Nobel Tıp Kitabevleri, 23-37.
- Doyran 2017 M. Doyran, “Kaunos Demeter Kutsal Alanı’ndan Thesmophoria Bayramının İzleri”, M. Doyran – B. Özen – U. Çörtük – S. Özen (eds.), Basileus – Uluslararası Anadolu’da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültleri Sempozyumu, Kaunos Kazı Evi 25-28 Haziran 2014, (Ankara). Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi, 1-14.
- Dörpfeld 1924 W. Dörpfeld, “Das Theater von Priene und die Griechische Bühne”, AM 49, 50-101.
- Duyuran 1948 R. Duyuran, Priene Kılavuzu (İstanbul). Milli Eğitim Basımevi
- Dürüşken 2000 Ç. Dürüşken, Roma’nın Gizem Dinleri (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Dürüşken 2003 Ç. Dürüşken, Roma Dini (İstanbul). Ege Yayınları
- Er 2004 Y. Er, Klasik Arkeoloji Sözlüğü (Ankara). Phoenix Yayınevi
- Erdoğan 2008 A. Erdoğan, “Phokara İncir Adası Kaya Kutsal Alanı ve Bakkheion”, III. ve IV. Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu (Ankara). Ankara Üniversitesi Basımevi, 109-126.
- Eren 2019 K. Eren, “Hellen Polisinin Ortaya Çıkması: Güncel Çalışmalar Üzerine Değerlendirmeler”, MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (20), 225-236.
- Erhat 2003 A. Erhat, Mitoloji Sözlüğü, 12. baskı (İstanbul). Remzi Kitabevi
- Erol 2007 A. Erol, “Antikçağın Festivalleri Anadolu Kentlerinde Agonlar”, Toplumsal Tarih 164, 52-55.
- Evans 2002 N. A. Evans, “Sanctuaries, Sacrifices, and the Eleusinian Mysteries”, Numen, vol. 49, Fasc. 3, 227-254.
- Fantham 2006 E. Fantham, Women of the Ancient World – Augusti – The Emperor’s Daughter, (Newyork). Routledge
- Felten 1983 F. Felten, “Heiligtümer oder Märkte?”, Antike Kunst, 26, H. 2, 84-105.
- Fenn 2016 N. Fenn, Späthellenistische und Frühkaiserzeitliche Keramik aus Priene Untersuchungen zu Herkunft und Produktion (Wiesbaden). Reichert Verlag
- Filges 2015 A. Filges, “Ein Felsheiligtum in Stadtgebiet von Priene, Privater Kult im öffentlichen Raum?”, K. Sporn – S. Ladstätter – M. Kerschner (Hrsg.), Natur-Kult-Raum, Akten des internationalen Kolloquiums, Paris-Lodron Universität Salzburg, 20-22 Jänner 2012 (Wien), 81-110.
- Freeman 2003 C. Freeman, Mısır, Yunan ve Roma – Antik Akdeniz Uygarlıkları (Ankara). Dost Kitabevi Yayınları

- Fishwick 1961 D. Fishwick, "The Imperial Cult in Roman Britain and Military Cult", *Phoenix*, vol. 15, no. 4, 213-229.
- Freely 2003 J. Freely, *Türkiye Uygarlıklar Rehberi: Akdeniz Kıyıları* (İstanbul). Yapı Kredi Yayınları
- Friesen 2001 J. S. Friesen, *Imperial Cults and the Apocalypse of John: Reading Revelation in the Ruins* (Oxford). Oxford University Press
- Ful 2013 Ş. D. Ful, "Mysia Bölgesinde Apollon Kültü", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, I, 1-22.
- Ful 2019 Ş. D. Ful, "Yazıtlar Işığında Kyzikos'ta Zeus Tapınımı", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14/1, 263-283.
- Gasparro 1985 G. S. Gasparro, "Soteriology and Mystic Aspects in the Cult of Cybele and Attis", *Études Préliminaires Aux Religions Orientales Dans L'empire Romain* (Leiden). E. J. Brill, 1985.
- Gençler Güray 2018 Ç. Gençler Güray, "Erythrai'de Demeter Tapınımı", *Türk Arkeoloji Dergisi*, cilt 37, sayı 64, 55-70.
- Georgopoulos vd. 2003 N. A. Georgopoulos – G. A. Vagenakis – A. L. Pierris, "Baubo: A Case of Ambiguous Genitalia in the Eleusinian Mysteries", *Hormones* 2 (1), 72-75.
- Gerkan 1921 A. von Gerkan, *Das Theater von Priene: als Einzelanlage und in seiner Bedeutung für das Hellenistische Bühnenwesen* (München). F. Schmidt
- Gerkan 1924 A. von Gerkan, "Der Altar des Athenatempels in Priene", *Bonn Jahrb* 129, 15-25.
- Gorrie 2004 C. Gorrie, "Julia Domna's Building a Patronage, Imperial Family Roles and the Severan Revival of Moral Legislation", *Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 53, H. 1, 61-72.
- Gökalp Özdil 2018 N. Gökalp Özdil, "Yazıtlar Işığında Küçükasya'da Stephanephoros", *History Studies International Journal of History*, vol. 10, issue 3, 197-205.
- Gözlü 2018 A. Gözlü, "Antik Yunan'da Polis Öncesi Bir Sosyo-Ekonomik Formasyon: Oikos", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 60, 269-279.
- Graf 1985 F. Graf, *Nordionische Kulte: religionsgeschichtliche und epigraphische Untersuchungen zu den Kulturen von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia* (Rome). Schweizerisches Institut
- Graf 2009 F. Graf, *Apollo* (London and New York). Routledge
- Graves 2004 R. Graves, *Yunan Mitleri*, U. Akpur (çev.) (İstanbul). Say Yayınları
- Greaves 2004 A. M. Greaves, "The Cult of Aphrodite in Miletos and Its Colonies", *Anatolian Studies*, vol. 54, 27-33.
- Green 2007 P. Green, *Alexander The Great and The Hellenistic Age* (London). Weidenfeld and Nicolson

- Güçlü 2006 H. Güçlü, Tekirdağ Çevresi Pişmiş Toprak Figürinleri, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Edirne).
- Gür 2016 B. Gür, “Antik Hellen Tapınağı ve Kutsal Alanlarında Tasarım ve Düzenlemeler”, Cedrus IV, 61-74.
- Güven 1994 S. Güven, “Res Gestae Divi Augusti Yazıtı ve Ankara’nın Roma Dünyasındaki Yeri”, Ankara Ankara (İstanbul). Yapı Kredi Yayınları, 51-61.
- Güven 1998 S. Güven, “Displaying the Res Gestae of Augustus: A Monument of Imperial Image for All”, JSAH, vol. 57, No. 1, 30-45.
- Hakman 2013 M. Hakman, “Bir Anadolu Tanrısı Olarak Zeus’un Tabiat İle İlişkisi Üzerine Bir Gözlem”, Acta Turcica, yıl V, sayı 1, 1-18.
- Harland 1996 P. A. Harland, “Honours and Worship: Emperors, Imperial Cults and Associations at Ephesus (first to third centuries C.E.)”, Studies in Religion / Sciences Religieuses, 25/3, 319-334.
- Harland 2003 P. A. Harland, “Imperial Cults within local cultural life: Associations in Roman Asia”, AHB 17.1-2, 85-107.
- Heckel – Yardley 2004 W. Heckel – J. C. Yardley, Alexander the Great: Historical Texts in Translation (United Kingdom). Blackwell Publishing
- Hemelrijk 2005 E. A. Hemelrijk, “Priestesses of the Imperial Cult in the Latin West: Titles and Function”, L’Antiquité Classique, T. 74, 137-170.
- Hennemeyer 2005 A. Hennemeyer, “Das Heiligtum der Ägyptischen Götter in Priene”, A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama (İstanbul). Ege Yayınları, 139-153.
- Hennemeyer 2013 A. Hennemeyer, Das Athenaheiligtum von Priene (Germany). Reichert Verlag Wiesbaden
- Herda 2006 A. Herda, “Panionion – Melia, Mykalessos – Mykale, Perseus und Medusa”, IstMitt 56, 43-202.
- Herrmann 1971 P. Herrmann, “Athena Polias in Milet”, Chiron, Band 1 (München). C. H. Beck’sche Verlagsbuchhandlung, 291-298.
- Hiller von Gaertringen 1906 F. F. Hiller von Gaertringen, Inschriften von Priene (Berlin). G. Reimer
- Hoffmann 2003 A. Hoffmann, “Pergamon’da Kızıl Avlu: Geleceğe Yönelik Perspektiflerle Ayrıntılı Bir Araştırma Tarihçesi”, Anadolu 25, 37-52 .
- Hoffmann 2005 A. Hoffmann, “Die Rote Halle in Pergamon – Eine Komplizierte Forschungsgeschichte mit Zukunftsperspektive”, A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama (İstanbul). Ege Yayınları, 3-20.

- Houser 1979 C. Houser, *Dionysos and His Circle: Ancient through Modern*, Fogg Art Museum, Harvard University
- Howatson 2013 M. C. Howatson (ed.), *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, F. Ersöz (çev.) (İstanbul). Kitap Yayınevi
- Hölbl 2007 G. Hölbl, “Ionien und Ägypten in Archaischer Zeit”, J. Cobet – V. von Graeve – W. Dietrich Niemeier – K. Zimmermann (Hrsg.), *Frühes Ionien eine Bestandsaufnahme, Panionion-Symposion Güzelçamlı 26. September – 1. Oktober 1999*, Verlag (Mainz am Rhein). Philipp von Zabern, 447-461.
- Işık 1999 F. Işık, *Doğa Ana Kubaba – Tanrıçaların Ege’de Buluşması* (İstanbul). Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü
- Işık 2017 C. Işık, “Bir Kaunos Rüyası”, M. Doyran – B. Özen – U. Çörtük – S. Özen (eds.), *Basileus – Uluslararası Anadolu’da Demeter ve Diğer Ana Tanrıça Kültürleri Sempozyumu, Kaunos Kazı Evi 25-28 Haziran 2014* (Ankara). Kültür ve Sanat Araştırmaları Merkezi, VII-XII.
- İşkan – Aktaş 2019 H. İşkan – Ş. Aktaş, “Überlegungen zu einem Artemis Relief aus Patara”, *Adalya 22*, 297-318.
- Jackson 1999 R. Jackson, *Roma İmparatorluğu’nda Doktorlar ve Hastalıklar*, Ş. Mumcu (çev.) (İstanbul). Homer Kitabevi
- Joyce 2014/2015 L. Joyce, “Roma and Virtuous Breast”, *MAAR (Memoirs of the American Academy in Rome)*, 59/60, University of Michigan Press, 1-49.
- Kabaağaç – Alova 1995 S. Kabaağaç – E. Alova, *Latince-Türkçe Sözlük* (İstanbul). Sosyal Yayınlar
- Kajava 2004 M. Kajava, “Hestia Hearth, Goddess, and Cult”, *Harvard Studies in Classical Philology*, vol. 102, 1-20.
- Kaplan 2019 D. Kaplan, “Yüksel Erimtan Koleksiyonu’ndan İki Terrakotta Fulcrum Figürü”, *Anadolu/Anatolia 45*, 57-80.
- Karagöz 2002 Ş. Karagöz, “Eskiçağ’da Sağlık Merkezleri”, 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi* (İstanbul). Nobel Tıp Kitabevleri, 65-72.
- Karahan 2019 Ü. O. Karahan, “Hellenistik ve Roma Dönemi’nde Hellen Kentlerinde Tahkim: Samos-Priene Örneği”, *History Studies*, 11/3, 963-981.
- Karaosmanoğlu 2005 M. Karaosmanoğlu, *Mitoloji ve Ege’nin Tanrıları* (Erzurum). Eser Ofset Matbaacılık
- Karatağ 2013 M. Karatağ, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü – Yunan-Roma* (Ankara). Midas Kitap
- Karataş 2019 A. M. S. Karataş, “Personified Vulva, Ritual Obscenity, and Baubo”, *Journal of Greek Archaeology*, vol. 4, 180-203.

- Kart 2012 E. Kart, "Anadolu'da İsis ve Serapis Kültünün Kaunos'taki İzleri", K. Dörtlük, T. Kahya, R. B. Seyhan, T. Ertekin (eds.), Sempozyum Bildirileri, Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdeniz Sempozyumu 04-07 Kasım 2009, Antalya, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (İstanbul), 195-204.
- Kaya Zenbilci 2021 İ. Kaya Zenbilci, "Kozalak: Sanat Tarihi Bağlamında Bir Motifin Gizemini Okumak", İ. Kaya Zenbilci (ed.), Orta Çağ'dan Postmodernizme Sanat Tarihi Okumaları, 1. baskı (İstanbul). Hiper Yayın, 212-250.
- Kerényi 2013 C. Kerényi, Dionysos, B. Çetiner (çev.), 1. baskı (İstanbul). Pinhan Yayıncılık
- Kılıç – Duymuş 2009 Y. Kılıç – H. H. Duymuş, "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibeler)", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, yıl 13, sayı 1, 159-178.
- Kızıltan 2002 Z. Kızıltan, "Hititlerde Tıp", 38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi-İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi (İstanbul). Nobel Tıp Kitabevleri, 18-22.
- Kienlin 1998 A. von Kienlin, "Zum Heiligtum an der Agora von Priene", Bericht über die 40. Tagung für Ausgrabungswissenschaft und Bauforschung Wien 20-23 Mai, 79-85.
- Kienlin 2004 A. von Kienlin, Die Agora von Priene (eines Doktor-Ingenieurs Dissertation), Fakultät für Architektur der Technischen Universität München
- Kienlin – Schneider 2003 A. von Kienlin – C. Schneider "Zum Demeterheiligtum von Priene", in W. Raeck et al., Priene. Neue Forschungen an einem alten Grabungsort, IstMitt 53, 386-400.
- Kissel 2001 T. Kissel, "14. April 195 N. Chr", Antike Welt, vol. 32, no. 2, 200-201.
- Knittlmayer – Heilmeyer 1998 B. Knittlmayer – W.D. Heilmeyer (Hrsg.), Die Antikensammlung: Altes Museum, Pergamonmuseum (Mainz). Von Zabern
- Koenigs 1994 W. Koenigs, "Priene 1992", XI Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara). Ankara Üniversitesi Basımevi, 465-481.
- Koenigs 1999 W. Koenigs, "The Temple of Athena Polias at Priene: Doric Architecture in the Guise of Ionic?", L. Haselberger (ed.), Appearance and Essence Refinements of Classical Architecture: Curvature (Philadelphia). 139-153.
- Koenigs 2015 W. Koenigs, Der Athenatempel von Priene (Germany). Reichert Verlag Wiesbaden
- Koenigs – Kienlin 1999 W. Koenigs – A. von Kienlin, "Priene 1997", XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, II. Cilt (Ankara). Milli Kütüphane Basımevi, 153-164.
- Koenigs – Rumscheid 1995 W. Koenigs – F. Rumscheid, "Priene 1993", XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara). Milli Kütüphane Basımevi, 145 – 156.

- Koenigs vd. 2000 W. Koenigs – W. Raeck – A. Hennemier – A. von Kienlin – T. Lange – C. Schneider, “Priene 1998”, 21. Kazı Sonuçları Toplantısı c. 2, (Ankara). Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 181-192.
- Koester 1998 H. Koester, “The Cult of the Egyptian Deities in Asia Minor”, H. Koester (Hrsg.), Pergamon. Citadel of the Gods (Harrisburg). Trinity Press International, 111-135.
- Korkut – Dirican 2020 T. Korkut – M. Dirican, “Pamphylia ve Phrygia Bölgeleri Roma Dönemi Lahit Üretim Merkezleri ve Atölye Sorunları”, TÜBA-AR, 27, 257-270.
- Koşay vd. 2013 H. Z. Koşay – M. E. Z. Orgun – S. Bayram – E. Tan, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi, Cilt IV, Anadolu (Ankara). Türk Tarih Kurumu
- Krischen 1916 F. Krischen, “Die Orophernes Halle in Priene”, Jdl 31, 306-309.
- Kuhoff 1993 W. Kuhoff, “Iulia Aug. Mater Aug. n. et Castrorum et Senatus et Patriae”, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bd. 97, 259-271.
- Kulözü – Açmaz 2006 N. Kulözü – M. Açmaz, “Transformation of House-Typology in the Ancient Priene City”, Built Environment and Information Technologies, 1st International CIB Endorsed METU Postgraduate Conference Built Environment & Information Technologies, 17. Mar. – 18. Mar. 2006, Ankara (Rotterdam, Netherlands), 643-653.
- Kuray 1996 C. Kuray, Didim Klaros Kutsal Alanları ve Anadolu Apollon Tapınakları, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (İstanbul).
- Kuru 2018 B. Kuru, Priene Doğu Nekropol Bazilikası'nın Batısında Bulunan Mezar Grubu, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Bursa).
- Kutlu - Duralı 1973 S. Kutlu – T. Duralı (çev.), Gilgamiş Destanı (İstanbul). Hürriyet Yayınları
- Küçükbezci 2019 H. G. Küçükbezci, “Hitit İnancında Farklı Kurban ve Sunu Türleri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 41, 139-147.
- Lane 1989 E. N. Lane, Conclusions, Corpus Cultus Iovis Sabazii (CCIS) III (Leiden). E. J. Brill
- Larson 2007 J. Larson, Ancient Greek Cults (Newyork). Routledge
- Lembke 2005 K. Lembke, “Kolossalität und Monumentalität; Zur Größe und Ausdehnung der Roten Halle”, A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama (İstanbul). Ege Yayınları, 47-57.
- Leshem 2016 D. Leshem, “What did the Ancient Greeks Mean by “Oikonomia?””, The Journal of Economic Perspectives, vol. 30, no. 1, 225-238.

- Leventi 2007 I. Leventi, "The Mondragone Relief Revisited - Eleusinian Cult Iconography in Campania", *Hesperia* 76, 107-141.
- LIMC II Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC) II (Zürich). Artemis, 1981
- Lohmann 2005 H. Lohmann, "Melia, das Panionion und der Kult des Poseidon Helikonios", E. Schwertheim – E. Winter (hrsg.), *Neue Forschungen zu Ionien, Fahri Işık zum 60. Geburtstag Gewidmet* (Bonn). Dr. Rudolf Habelt GMBH, 57-163.
- Lohmann 2007 H. Lohmann, "The Discovery and Excavation of the Archaic Panionion in the Mycale (Dilek Dağları)", 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, c. 2 (Ankara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi, 575-590.
- Lohmann 2012 H. Lohmann, "Ionians and Carians in the Mykale: the Discovery of Carian Melia and the Archaic Panionion", *Landscape, Ethnicity and Identity in the Archaic Mediterranean Area*, G. Cifani – S. Stoddart (eds.) (Oxford). Oxbow Books, 32-50.
- Magie 1953 D. Magie, "Egyptian Deities in Asia Minor in Inscriptions and on Coins", *AJA*, vol. 57, no. 3, 163-187.
- Magie 2003 D. Magie, *Anadolu'da Romalılar – Batı Anadolu Kent Devletleri*, N. Başgelen – Ö. Çapar (çev.) (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Magie 2007 D. Magie, *Anadolu'da Romalılar – M.Ö. III. ve II. Yüzyıllarda Batı Anadolu*, N. Başgelen – Ö. Çapar (çev.) (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Maksimovic 2010 J. Maksimovic, "Early Christian Martyrs Who Refused to Worship the cult of Asclepius in the Times of Diocletian", *Acta Medico-Historica Adriatica*, c. 8, s. 2, 239-260.
- Mania 2005 U. Mania, "Neue Ausgrabungen – neue Aspekte in der Erforschung der Roten Halle", A. Hoffmann (ed.), *Byzas 1, Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama* (İstanbul). Ege Yayınları, 21-34.
- Mansel 2004 A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, (Ankara). Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Marcovich 1986 M. Marcovich, "Demeter, Baubo, Iacchus, and a Redactor", *Vigiliae Christianae*, vol. 40, no. 3, 294-301.
- Meijer 2006 F. Meijer, *İmparatorlar Yataklarında Ölmez*, G. Ergin (çev.) (İstanbul). Homer Kitabevi
- Mendel 1966 G. Mendel, *Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines, Tome Secund* (Roma). "L'Erma" di Bretschneider
- Meriç 2013 A. E. Meriç, *Metropolis İonia III Ana Tanrıça Kutsal Mağaraları*, S. Aybek (ed.), 1. baskı (İstanbul). Homer Kitabevi

- Meriç vd. 2012 A. E. Meriç – A. K. Öz – A. Uhri, “ Urla Söğüt Kutsal Alanı Seramik Buluntularının Değerlendirilmesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt 1, sayı 1, 40-54.
- Merkelbach 1980 R. Merkelbach, “Der Kult der Hestia im Prytaneion der griechischen Städte”, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bd. 37, 77-92.
- Merkelbach 1991 R. Merkelbach, “Weg mit dir, Herakles, in die Feuershölle!”, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 86 (Bonn), 41-43.
- Mert 2004 İ. H. Mert, “Erken İmparatorluk Döneminde İmparator Kültü, Anadolu İnanıcındaki Yeri ve Kent Mimarisine Yansıması”, B. Mahir – H. Katipoğlu (yay. haz.), Sanat ve İnanç/1: Rıfkı Melûl Meriç Anısına (İstanbul). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 295-305.
- Mert 2016 İ. H. Mert, “Priene’de Gıda Pazarı”, S. Durugönül – M. Durukan – G. Brands – D. Kaplan (eds.), Olba XXIV, (Mersin). Kaam Yayınları, 365-418.
- Michaelides 2004 D. Michaelides, “Baubo and Priapos in Cyprus: A Note”, Mediterranean Archaeology, vol. 17, Festschrift in Honour of J. Richard Green, 307-309.
- Mitchell 1995 S. Mitchell, Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor (Oxford). Oxford University Press
- Murray 1934 M. A. Murray, “Female Fertility Figures”, The Journal of the Royal Institute of Great Britain and Ireland, vol. 64, 93-100.
- Mutlu vd. 2017 S. Mutlu – Z. Korkmaz – E. Çınar, “Monarşi, Kral Kültü ve Sütunlu Altarlar”, Barış Salman Anı Kitabı, I. A. Adıbelli – G. İlgezdi Bertram – K. Matsumura vd. (eds.) (İstanbul). Ege Yayınları, 141-154.
- Naerebout 1994 F. G. Naerebout, “Priene en het Panionion. Religie in hellenistisch Klein-Azië”, Hermeneus 66, 117-124.
- Naumann 1983 F. Naumann, Die Ikonographie der Kybele in der Phrygischen und der Griechischen Kunst (Tübingen). Verlag Ernst Wasmuth
- Newton – Clarke 1871 C. T. Newton – A. O Clarke, “On an Inedited Tetradrachm of Orophernes II., King of Cappadocia”, The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society, New Series, vol. 11, 19-27.
- Niewöhner 2016 P. Niewöhner (ed.), Miletos / Balat – Arkaik’ten Osmanlı Dönemi’ne kadar Kent Planlanması ve Anıtları (İstanbul). Ege Yayınları
- Norman 1984 N. J. Norman, “The Tempel of Athena Alea at Tegea”, AJA, vol. 88, no. 2, 169-194.
- Ohlemutz 1940 E. Ohlemutz, Die Kulte und Heiligtümer der Götter in Pergamon (Würzburg). K. Triltsch
- Olender 1985 M. Olender, “Aspects de Baubô: Textes et Contextes Antiques”, Revue de l’histoire des religions, vol. 202, no. 1, 3-55.
- Oleson 2008 J. P. Oleson (ed.), The Oxford Handbook of Engineering and Technology in the Classical World (Oxford). Oxford University Press

- Ökse 2006 A. T. Ökse, “Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri”, *Bilig*, sayı 36, 47-68.
- Özgan 2013 R. Özgan, *Roma Portre Sanatı I* (İstanbul). Ege Yayınları
- Özkan 2016 E. B. Özkan, “Antik Literatürden Örneklerle Akdeniz Bölgesinde Kybele Kültü”, *Vir Doctus Anatolicus – Sencer Şahin Anısına Yazılar*, B. Takmer - E. N. Akdoğu Arca - N. Gökalp Özdil (eds.) (İstanbul). Kabalcı Yayıncılık, 657-681.
- Öztürk 2010 B. Öztürk, *Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası’nda Dionysos Kültü* (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Öztürk 2016 B. Öztürk, “Karadeniz Ereğli Müzesi’nden Herakles Aleksikakos’a Sunulan Bir Adağın Düşündürdükleri”, *Vir Doctus Anatolicus – Sencer Şahin’in Anısına Yazılar*, B. Takmer - E. N. Akdoğu Arca - N. Gökalp Özdil (eds.) (İstanbul). Kabalcı Yayıncılık, 682-698.
- Papakonstantinou 2016 Z. Papakonstantinou, “The Hellenistic Agonothesia: Finances, Ideology, Identities”, C. Mann, S. Remijsen, S. Scharff (eds.), *Hellenistic Athletics in the Hellenistic World* (Stuttgart), 95-112.
- Patacı 2016 B. Patacı, “Tanrılaştırma ve Şeytanlaştırma Arasında Mitolojik Bir Figür Olarak Asklepios”, *Milel ve Nihal*, 13(2), 154-182.
- Peschlow Bindokat 1973 A. Peschlow Bindokat, “Demeter und Persephone in der attischen Kunst des 6. bis 4. Jahrhunderts v. Chr.”, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, band 87 /1972 (Berlin). 60-157.
- Phillips 2011 D. A. Phillips, “The Temple of Divus Iulius and the Restoration of Legislative Assemblies under Augustus”, *Phoenix*, vol. 65, no. 3/4, 371-388.
- Picard 1927 C. Picard, “L’épisode de Baubô Dans Les Mystères D’éléusis”, *Revue de l’histoire des religions*, vol. 95, 220-255.
- Pişkin 2007 C. Pişkin, *Antik Çağ’da Karia Bölgesi’nde Dionysos Kültü ve Şarap Üretimi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (İzmir).
- Pişkin 2015 C. Pişkin, *Klaros’ta Dionysos Kültü*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İzmir).
- Polat 2019 G. Polat, “Batı Anadolu’daki Ana Tanrıça Kutsal Alanlarına Örnekler”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (19), 154-169.
- Praschniker 1937 C. Praschniker, “Die Gigantomachie Reliefs von Priene”, *JOAI* 30, 45-69.
- Price 1980 S. R. F. Price, “Between Man and God: Sacrifice in the Roman Imperial Cult”, *The Journal of Roman Studies*, vol. 70, 28-43.
- Price 2004 S. R. F. Price, *Ritüel ve İktidar*, T. Esin (çev.) (Ankara). İmge Kitabevi Yayınları
- Radt 2005 W. Radt, “Spuren Ägyptischer Kulte in Pergamon”, A. Hoffmann (ed.), *Byzas 1, Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches*, *Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama*

- (İstanbul). Ege Yayınları, 59-79.
- Raeck 2002 W. Raeck, “Priene Araştırmaları ve Kazıları”, A. A. Öztürk (ed.), Birinci Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu, Söke-Türkiye, 15-16 Kasım 2001 (İzmir), 222-228.
- Raeck 2003 W. Raeck, “Priene. Neue Forschungen an einem alten Grabungsort”, *IstMitt* 53, 313-423.
- Raeck 2004 W. Raeck, “Überlegungen zum Römischen Kaiserkult in Priene”, *Anadolu’da Doğdu - 60. Yaşında Fahri Işık’a Armağan*, Taner Korkut (yay. haz.) (İstanbul). Ege Yayınları, 623-626.
- Raeck 2007 W. Raeck, “2005 Yılı Priene Çalışmaları”, 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, c. 1 (Ankara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi, 155-164.
- Raeck 2008 W. Raeck, “2006 Yılı Priene Çalışmaları”, 29. Kazı Sonuçları Toplantısı, c.1, (Ankara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi, 333-350.
- Raeck 2009 W. Raeck, “2007 Yılı Priene Çalışmaları”, 30. Kazı Sonuçları Toplantısı, c.1 (Ankara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi, 33-52.
- Raeck 2013 W. Raeck “Priene 2011 Yılı Çalışmaları”, 34. Kazı Sonuçları Toplantısı, c. 2 (Çorum). 295-306.
- Raeck – Rumscheid 2010 W. Raeck – F. Rumscheid, “2008 Yılı Priene Çalışmaları”, 31. Kazı Sonuçları Toplantısı c.1 (Ankara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 39-58.
- Raeck – Rumscheid 2011 W. Raeck – F. Rumscheid, “Priene Antik Kenti’nde 2009 Yılı Çalışmaları”, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı c. 3 (Ankara). Kültür ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi, 65-79.
- Raeck – Rumscheid 2012 W. Raeck – F. Rumscheid, “Priene Antik Kenti’nde 2010 Yılı Çalışmaları”, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı c. 2 (Ankara). 90-114.
- Raeder 1984 J. Raeder, *Priene. Funde aus einer griechischen Stadt im Berliner Antikenmuseum* (Berlin)
- Rayet – Thomas 1880 O. Rayet – A. Thomas, *Milet et le Golfe Latmique II*, J. Baudry (ed.) (Paris)
- Regling 1927 K. Regling, *Die Münzen von Priene* (Berlin). H. Schoetz & Co. G.m.b.H.
- Reyhan 2016 E. Reyhan, “Hitit Arşivlerinde Kizzuwatna Kökenli Tanrıları Çağırma Ritüelleri”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, c. 35, s. 60, 1-38.
- Reynolds 1981 J. Reynolds, “New Evidence for the Imperial Cult in Julio – Claudian Aphrodisias”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd. 43, 317-327.
- Rieger 2005 A. K. Rieger, “Pergamon und Rom. Überlegungen zur Städtebaulichen Bedeutung und zur Bauherrschaft der Roten Halle in Pergamon”, A. Hoffmann (ed.), *Byzas 1, Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches*, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama, (İstanbul). Ege Yayınları, 81-94.

- Riethmüller 2005 J. W. Riethmüller, Asklepios – Heiligtümer und Kulte, (Heidelberg). Verlag Archäologie und Geschichte
- Riethmüller 2014 J. W. Riethmüller, “Pergamon Asklepieionu”, Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent Pergamon, F. Pirson – A. Scholl (eds.) (İstanbul). Yapı Kredi Yayınları, 492-507.
- Robert – Robert 1953 J. Robert – L. Robert, “Bulletin Épigraphique”, Revue des Études Grecques, vol. 66, no. 309/310, 113-212.
- Roller 1988 L. E. Roller, “Phrygian Myth and Cult”, Notes in the History of Art, vol. 7, no. 3 / 4, 43-50.
- Roller 2013 L. E. Roller, Ana Tanrıça’nın İzinde, B. Avunç (çev.), 1. baskı (İstanbul). Alfa Basım Yayıncılık
- Rosenberg 2003 D. Rosenberg, Dünya Mitolojisi – Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi, K. Akten – E. Cengiz vd. (çev.) (Ankara). İmge Kitabevi
- Rumscheid 1994 F. Rumscheid, Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus, Mainz: P. von Zabern
- Rumscheid 2000 F. Rumscheid, Küçükasya’nın Pompeisi Priene Rehberi, S. Bulgurlu (çev.) (İstanbul). Ege Yayınları
- Rumscheid 2002 F. Rumscheid, “Den Anschluß verpaßt: Priene in der (frühen) Kaiserzeit”, C. Berns – H. von Hesberg, L. Vandeput – M. Waelkens (Hrsg.), Patris und Imperium, Kulturelle und Politische Identität in den Städten der Römischen Provinzen Kleinasiens in der frühen Kaiserzeit, Kolloquium Köln, November 1998 (Leuven – Paris – Dudley, MA). Peeters, 77-87.
- Rumscheid 2006 F. Rumscheid, Die Figürlichen Terrakotten von Priene, Reichert Verlag Weisbaden
- Rumscheid – Rumscheid 2007 J. Rumscheid – F. Rumscheid, “Statt Nachkaufgarantie? Vier Formschüsseln aus dem Späthellenistischen Zerstörungshorizont des Lampon Hauses in Priene”, E. Öztepe – M. Kadioğlu (drl.), Coşkun Özgünel’e 65. Yaş Armağanı, Homer Kitabevi, 315-328.
- Ruppe 2007 U. Ruppe, “Neue Forschungen an der Stadtmauer von Priene – Erste Ergebnisse”, IstMitt 57, 271-322.
- Ruppe 2010 U. Ruppe, “Die Stadtmauer von Priene – Zweckbau, Identifikationsobjekt oder Machtsymbol?”, J. Lorentzen – F. Pirson – P. Schneider – U.W. Rheidt (hrsg.), Byzas 10, 141-143.
- Sancaktar 2019 H. Sancaktar, Arykanda I, Arykanda Akropolisi Kutsal Alanları ve Kültürleri (Ankara). Bilgin Kültür Sanat Yayınları
- Sayar 1999 M. Sayar, “Kilikya’da Tanrılar ve Kültürler”, Olba II (özel sayı I. cilt) (Mersin), 131-154.
- Sayce 1928 A. H. Sayce, “Kybele and Gallos in the Hittite Texts”, The Classical Review, vol. 42, no. 5, 161-163.
- Schede 1934 M. Schede, “Heiligtümer in Priene”, JDAI 49, 97-108.

- Schede 1964 M. Schede, Die Ruinen von Priene (Berlin). De Gruyter
- Schipporeit 1998 S. T. Schipporeit, "Das alte und das neue Priene - Das Heiligtum der Demeter und die Gründungen Prienes", *Istanbuler Mitteilungen*, 48 (Tübingen). Ernts Wasmuth Verlag, 193-216.
- Schipporeit 2013 S. T. Schipporeit, "Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien", S. T. Schipporeit (ed.), *Byzas 16* (İstanbul). Ege Yayınları, 143-180.
- Scott 1975 K. Scott, *The Imperial Cult under the Flavius* (Newyork). Arno Press
- Seaford 2006 R. Seaford, *Dionysos*, 1. baskı (Newyork). Routledge
- Serdaroğlu 1996 Ü. Serdaroğlu, *Antik Çağda Tıp* (İstanbul). Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları
- Sevin 2016 V. Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I* (Ankara). Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Shapiro 1983 H. A. Shapiro, "Hêrôs Theos: The Death and Apotheosis of Herakles", *Classical World*, 77: 1, 7-18.
- Simon 1969 E. Simon, *Die Götter der Griechen* (München, Germany). Hirmer Verlag
- Simon 1986 C. G. Simon, *The Archaic Votive Offerings and Cults of Ionia*, University of California (PHD Thesis) (Berkeley)
- Sina 2004 A. Sina, "Eleusis'te Demeter Kültü ve Kadın Ritüelleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44, 1, 37-52.
- Sina 2015 A. Sina, "Eski Çağ'da Atina'da Şenlikler", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl 2, sayı 1, 42-59
- Smith 1900 A. H. Smith, *A Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum*, vol. II (London)
- Smith 1987 R. R. R. Smith, "The Imperial Reliefs from the Sebasteion at Aphrodisias", *The Journal of Roman Studies*, vol. 77, 88-138.
- Smith 2002 R. R. R. Smith, *Hellenistik Heykel*, A. Y. Yıldırım (çev.), 1. baskı (İstanbul). Homer Kitabevi
- Söğüt vd. 2002 B. Söğüt - C. Şimşek - A. Baldıran, "Labraunda Açık Hava Kült Alanı", *TÜBA-AR 5*, 143-163.
- Stevens 1931 G. P. Stevens, "The Volute of the Capital of the Tempel of Athena at Priene", *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 9, 135-144.
- Stoneman 1997 R. Stoneman, *Alexander The Great* (London and New York). Routledge
- Summerer 1998 L. Summerer, "Vier Hellenistische Bronzen aus Amisos", *Archäologischer Anzeiger* (Berlin, Newyork). Walter de Gruyter, 401-414.
- Summerer 2014 L. Summerer, "Topographies of Worship in Northern Anatolia", T. Bekker Nielsen (ed.), *Geographica Historica 29*, Space, Place and Identity in Northern Anatolia (Stuttgart). Franz Steiner Verlag, 189-213.

- Süß 1999 J. Süß, Kaiserkult und Stadt – Kultstätten für Römische Kaiser in Asia und Galatia, Ludwig-Maximilians-Universität zu Münche (Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie), Mannheim
- Şahin 1999 M. Şahin, “Miletupolis Adak Levhaları Üzerinde Apollon Kitharodos”, Anadolu Araştırmaları, sayı 15, 383-429.
- Şahin 2000 M. Şahin, Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları (Ankara). Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Şahin 2001 N. Şahin, Zeus’un Anadolu Kültleri (İstanbul). Vehbi Koç Vakfı, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü
- Şahin 2002 M. Şahin, Anadolulu Bir Mimar Hermogenes (İstanbul). Ege Yayınları
- Şahin 2013 N. Şahin, Antik Dönemde Anadolu’da Kadın (İzmir). Ege Üniversitesi Yayınları
- Şahin 2016 M. Şahin, Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri II, H. Çıtakoğlu (yay. haz.) (Ankara). Nilüfer Belediyesi Yayınları
- Şahin 2017 M. Şahin, Abdulvahap Sancaktar Tepesi Sondaj Kazıları, S. Ala (yay. haz.), 1. Baskı (Bursa). Bursa Büyükşehir Belediyesi
- Şimşek 2001 C. Şimşek, “Karahayıt Kabartması”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, yıl 23, sayı 100, 5-15.
- Şimşek 2007a C. Şimşek, “Çal ve Baklan İlçelerindeki Arkeolojik Kalıntılar”, 21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi (01-03 Eylül 2006 Çal Sempozyumu Bildirileri) (Denizli), 729-757.
- Şimşek 2007b C. Şimşek, “Antik Kazanes Vadisi ve Alacain (Agathe Kome) Yerleşmesi”, Arkeoloji ve Sanat, 124, 13-44.
- Şimşek 2011 C. Şimşek – M. A. Sezgin, “Eumeneia Açık Hava Kutsal Alanı”, B. Söğüt (ed.), Eumeneia Şeyhlü – Işıklı (İstanbul). Ege Yayınları, 29-43.
- Takács 2005 S. A. Takács, “Cult, Dedications and Dedications of Isis and Sarapis in Lydia and Mysia”, A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama (İstanbul). Ege Yayınları, 155-168.
- Tanrıver 1996 C. Tanrıver, “Apollon Germenos’a Bir Adak”, Arkeoloji Dergisi, sayı 4, 193-196.
- Taşdemir 2015 S. Taşdemir, Batı Anadolu Bölgesi Bouleuterionları (Antik Dönem Meclis Binaları), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (Ankara).
- Taşlıkhoğlu 1963 Z. Taşlıkhoğlu, Anadolu’da Apollon Kültü ve İlgili Kaynaklar, (İstanbul). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Tekçam 2011 T. Tekçam, Arkeoloji Sözlüğü, (İstanbul). Alfa Yayınları
- Tekin 2008 O. Tekin, Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, (İstanbul). İletişim Yayınları

- Tekin 2011 O. Tekin, Hellen ve Roma Tarihi (Eskişehir) Anadolu Üniversitesi
- Teraman 2014 Ö. Teraman, Kent Mekânı Tasarımında İdeolojik Bir Temsil Aracı: Küçük Asya'da Roma İmparatorlar Kültü'nün Mimari Yoluyla Temsili, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İstanbul).
- Teraman Hepdinçler 2019 Ö. Teraman Hepdinçler, "İdeolojinin Somutlaştırılması : Behistun Yazıtı Üzerinden Bir İnceleme", B. Öztürk – H. S. Öztürk – K. Eren vd., (eds.), F. Dönmez – Öztürk Anısına Makaleler-Anadolu Arkeolojisi, Epigrafisi ve Eskiçağ Tarihine Dair Güncel Araştırmalar (İstanbul). Homer Kitabevi, 589-601.
- Tevebring 2017 F. Tevebring, Unveiling Baubo: The Making of an Ancient Myth, (A Dissertation Doctor of Philosophy), (Illinois) Northwestern University.
- Thonemann 2013 P. Thonemann, "Alexander, Priene and Noulouchon", P. Martzavou – N. Papazarkadas (eds.), Epigraphical Approaches to the Post – Classical Polis, Fourth Century BC to Second Century AD (United Kingdom). Oxford University Press, 23-36.
- Tiverios 2008 M. Tiverios, "Women of Athens in the Worship of Demeter: Iconographic Evidence from Archaic and Classical Times", N. Kaltsas – A. Shapiro (eds.), Worshipping Women-Ritual and Reality in Classical Athens (Newyork). Alexander S. Onassis Public Benefit Foundation.
- Töpperwein 1971 E. Töpperwein Hoffmann, "Terrakotten von Priene", Istanbuler Mitteilungen, Band 21 (Tübingen). Verlag Ernst Wasmuth, 125-160.
- Tuchelt 1999-2000 K. Tuchelt, "Pan ve Anadolu'da Pan Kültü", H. Boyana (çev.), Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 20, s. 31, 147-166.
- Turak 2011 Ö. Turak, Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İstanbul).
- Tüner Önen 2015 N. Tüner Önen, "Yeni Buluntular Işığında Phaselis Epigrafi Çalışmaları", Phaselis, vol. I, 19-38.
- Tüner Önen – Yılmaz 2015 N. Tüner Önen – F. Yılmaz, "A New Athena Polias Votive Inscription from the Phaselis Acropolis", Adalya, XVIII, 121-132.
- Uncu 2012 E. Uncu, "Demeter Kültünde Mezopotamyalı ve Anadolulu Unsurlar", History Studies, volume 4/1, 529-545.
- Ünlüoğlu 2005 B. M. M. Ünlüoğlu, "Das Heiligtum der Ägyptischen Götter in Priene", A. Hoffmann (ed.), Byzas 1, Ägyptische Kulte und ihre Heiligtümer im Osten des Römischen Reiches, Internationales Kolloquium 5./6. September 2003 in Bergama, (İstanbul). Ege Yayınları, 95-108.
- Ünsal 2017 N. D. Ünsal, "İmparator Kültleri", Roma Mitolojisi, Derya Şahin (İstanbul). Uludağ Üniversitesi Yayınları, 97-102.
- Üreten 2003 H. Üreten, Neşredilmiş Yazıtlar ışığında Hellenistik Dönem'de Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (Ankara).

- Üreten 2012 H. Üreten, "Menderes Magnesia'sı ve Artemis Neokoros Onuru", *International Journal of Social Science*, volume 5, issue 4, 271-291.
- Vermaseren 1983 M. J. Vermaseren, *The Hands, Corpus Cultus Iovis Sabazii (CCIS) I* (Leiden). E. J. Brill
- Vermaseren 1987 M. J. Vermaseren, *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA) I. Asia Minor* (Netherlands). E. J. Brill
- Waele 1933 F. J. Waele, "The Sanctuary of Asklepios and Hygieia at Corinth", *American Journal of Archaeology*, vol. 37, no. 3, 417-451.
- Walton 1894 A. Walton, *The Cult of Asklepios* (Boston). Ginn & Company
- Watzinger 1903 C. Watzinger, *Das Relief Des Archelaos Von Priene* (Berlin). Druck und Verlag von Georg Reimer
- Weisser 2006 B. Weisser, "Asklepios auf antiken Münzen in Epidauros, Athen und Pergamon", in: T. Lehmann (Hrsg.), *Wunderheilungen in der Antike. Von Asklepios zu Felix Medicus*, Oberhausen, 62-81.
- Weisser 2014 B. Weisser, "Die Fundmünzen aus dem Felsheiligtum Ost in Priene", K. Dörtlük – O. Tekin – R. B. Seyhan (eds.), *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013, Antalya, Bildiriler*, (İstanbul). Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 653-668.
- Wesendonk 1932 O. G. von Wesendonk, "Asia Minor and the Introduction of the Worship of Kybele, Ma, and Mithra into Rome", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, no. 1, 23-28.
- Wiegand – Schrader 1904 T. Wiegand – H. Schrader, *Priene-Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898*, (Berlin)
- Wiemer – Kah 2011 H. U. Wiemer – D. Kah, "Die Phrygische Mutter im Hellenistischen Priene: Eine Neue Diagraphie und Verwandte Texte", *Epigraphica Anatolica* 44, 1-54.
- Wild 1984 R. A. Wild, "The Known Isis-Sarapis Sanctuaries from the Roman Period", *ANRW II* 17/4, 1739-1851.
- Winter 1903 F. Winter, *Die Typen Der Figürlichen Terrakotten, II. Teil*, (Berlin und Stuttgart). Verlag von W. Spemann
- Winter 2007 E. Winter, "Ein winziger Beitrag: Zur Bronzestatuette des Pan aus Priene", H. von Steuben – G. Lahusen – H. Kotsidu (Hrsg.), *MOYΣEION. Beiträge zur antiken Plastik. Festschrift für Peter Cornelis Bol* (Möhnesee), 277-281.
- Wood 1995 S. Wood, "Diva Drusilla Panthea and the Sisters of Caligula", *American Journal of Archaeology*, Vol. 99, No. 3, 457-482.
- Woodford 1989 J. Woodford, "Herakles Attributes and their Appropriation by Eros", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 109, 200-204.
- Wycherley 1945 R. E. Wycherley, "Priene and Modern Planning", *GaR* 14/40, 12-16.

- Wycherley 2011 R. E. Wycherley, Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu ?, N. Nirven – N. Başgelen (çev.) (İstanbul). Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Xanthakou 2016 M. Xanthakou, “Le jour de Babô: Un rituel néohellénique d’inversion du genre Comparaisons, convergences, filiations”, Ethnologie française, T. 46, No. 3, 12 figures d’exception, 527-536.
- Yaraş 2002 A. Yaraş, Bakırçay Havzasında Asklepios Kültü ve Paşa Ilıcası-Alliano, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) (İstanbul).
- Yıldırım 2012 N. Yıldırım, “Herakles Hermelerinin Anlamı ve Kullanımı”, Mediterranean Journal of Humanities, II/1, 229-237.
- Yılmaz – Işık 2018 M. Yılmaz – İ. Işık, Latince Dilbilgisi ve Antik Terimler Sözlüğü (Konya). Atlas Yayınevi
- Yılmazcan 2020 D. Yılmazcan, “Antik Yunan’da Oikos ve Kadın”, KAREFAD, ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt 8, sayı 2, 272-285.
- Yurtsever 2015 A. Yurtsever, “Neokoros Düşüncesinin Kökeni ve Gelişimi: Tanrı, Kutsal Krallık ve Yönetici İlişkisi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 15, sayı 2, 1-16.
- Yücel 2015 Ç. Yücel, “Dionysos Bayramları ve Şenlikleri”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 4, 151-164.
- Zeitlin 1982 F. I. Zeitlin, “Cultic Models of the Female: Rites of Dionysus and Demeter”, Arethusa, vol. 15, no. 1/2. The Johns Hopkins University Press, 129-157.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- Ail. var. Ailianos, Varia Historia,
<http://penelope.uchicago.edu/aelian/varhist2.xhtml>
<http://penelope.uchicago.edu/aelian/varhist9.xhtml> (15.07.2020)
- Clem. Al. Clement of Alexandria, Exhortation, G. W. Butterworth (trans.), Loeb Classical Library, v. 92, (Cambridge). M. A. Harvard Univeristy Press, 1919, <https://www.theoi.com/Text/ClementExhortation1.html> (18.02.2018)
- Diod. Diodorus Siculus,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0084%3Abook%3D17%3Achapter%3D1%3Asection%3D5> (15.07.2020)
- Jadrić Kučan 2011 I. Jadrić Kučan, “The cult of the goddess Roma in the Roman province of Dalmatia”, VJESNIK za arheologiju i povijest dalmatinsku, 93-111, <http://www.researchgate.net/publication/297278561> (07.06.2020).
- Liv. Livius, Ab urbe condita,
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0168%3Abook%3D43%3Achapter%3D6> (02.07.2020)

- Özmen 2016 S. S. Özmen, “Anadolu’da Ana Tanrıça Kybele Kültü”, *Humanitas*, 4 / 7, 381-397,
<http://dx.doi.org/10.20304/husbd.62240.385> (10.03.2018)
- Paus. Pausanias, *Description of Greece*,
<http://www.theoi.com/Text/Pausanias7A.html> (13.11.2018)
<http://www.theoi.com/Text/Pausanias1A.html> (22.11.2019)
<http://www.theoi.com/Text/Pausanias8A.html> (24.06.2020)
<https://www.theoi.com/Text/Pausanias2A.html> (13.09.2020)
- Plin. NH. Plinius, *Naturalis Historia* 35.92,
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/35*.html (15.07.2020)
- Orp. Hym. Orphic Hymns, <http://www.theoi.com/Text/OrphicHymns2.html#66>
(10.11.2019)
- Sönmez 2020 Z. Sönmez, “Antik Pisidia Sagalassos’ta İmparator Kültü ve Bu Kültün Roma’nın Roma’nın Hıristiyanlaşması Sürecindeki İzleri”, *SSAD Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, volume 4, issue 1, 115-134,
<https://doi.org/10.30692/sisad.665059> (23.05.2020)
- Sunk Fong T. J. Sunk Fong, *Gifts to the Gods: Aparchoi, Dekatai and Related Offerings in Archaic and Classical Greece*, Thesis Degree of Doctor of Philosophy in Ancient History, Oxford University Press, 2011,
https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:46767d83-0b32-4ebd-8f26-457a785f2478/download_file?file_format=pdf&safe_filename=Jim_thesis.pdf&type_of_work=Thesis (25.07.2020)
- Tac. an. TACITUS, *Annales*, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0078%3Abook%3D4%3Achapter%3D56>
(11.07.2020)

ATHENA POLİAS**[Kat. No. 3]**

- Malzeme ve Konu** : Athena Tapınağı'nın kuzeydoğu antesinin üst bloklarından birinin ön yüzündeki Büyük İskender'in Athena Tapınağı'na adak yazıtı
- Ölçüler** : U. 1,215 m, Y. 49,2 cm; HY. 5-5,5 cm; SM. 4 cm
- Bulunduğu yer** : Athena Tapınağı'nın kuzeydoğu köşesi
- Korunduğu yer** : British Museum, Londra
- Yayınlandığı yer** : Ionian Antiquities I, 1821: 12; Hiller von Gaertringen 1906: 129 Nr. 156; Schede 1964: 35 Abb. 41; Blümel – Merkelbach 2014: 369 Nr. 149
- Tarih** : MÖ 334 – 323
- Yazıt** : βασιλεύς Ἀλέξανδρος
ἀνέθηκε τὸν ναόν
Ἀθηναίηι Πολιάδι
- Çeviri** : “Büyük İskender, Athena Polias’a tapınağı adadı”

ATHENA POLİAS**[Kat. No. 4]**

- Malzeme ve Konu** : Athena Polias rahibesi Niko'nun heykel kaidesi
- Ölçüler** : 43,5 cm x 81,5 cm x 21,5 cm
- Bulunduğu yer** : Athena Polias Tapınağı
- Korunduğu yer** : Athena Polias Tapınağı
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 160; Blümel – Merkelbach 2014: 376-377 Nr. 167
- Tarih** : MÖ 330 – 300
- Yazıt** : [Μ]ενέδημος Εὐμένου[ς]
Νικοῦν τὴν θυγατέρα
[ι]ερησαμένην Ἀθηναῖι
Πολιάδι
- Çeviri** : “Eumenos oğlu Menedemos, eski Athena Polias rahibesi, kızını Niko'yu onurlandırdı”

ATHENA POLÍAS**[Kat. No. 5]**

Malzeme ve Konu	:	Athena Polias'a adanmış profilli mermer sunak
Ölçüler	:	25 cm x 57 cm x 26 cm; HY 1,8-2 cm
Bulunduğu yer	:	Batı Kapısı Caddesi'nin güneyindeki 24 numaralı ev (sinagog)
Korunduğu yer	:	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	:	Blümel – Merkelbach 2014: 374 Nr. 157
Tarih	:	Hellenistik Dönem
Yazıt	:	Aθηνᾶς Πολιάδος
Çeviri	:	“Athena Polias”

ATHENA POLÍAS**[Kat. No. 6]**

Malzeme ve Konu	:	Athena Polias'a adanmış yuvarlak mermer sunak
Ölçüler	:	Üst çap 42,5 cm, Y. 81,5 cm; HY 2-2,5 cm
Bulunduğu yer	:	E13 insulası ve yukarı gymnasium arasındaki sokak
Korunduğu yer	:	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	:	Blümel – Merkelbach 2014: 375 Nr. 158
Tarih	:	Hellenistik Dönem
Yazıt	:	Ἀθηνᾶς Πολιάδος
Çeviri	:	“Athena Polias”

ATHENA POLÍAS**[Kat. No. 7]**

Malzeme ve Konu	:	İki Athena Polias rahibesi ve bir Dionysos Phleos rahibinin heykel kaidesi
Ölçüler	:	165 cm x 80 cm x 17 cm; HY 2,5 cm, SM 1,5 cm
Bulunduğu yer	:	Batı Kapısı Caddesi'nde, pazar kapısının birkaç metre doğusu
Korunduğu yer	:	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	:	Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 162 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 377-378 Nr. 168
Tarih	:	MÖ 130
Yazıt	:	A

[Φίλινα? Ἀ]βροτέραν Πυθοτίμου
[καὶ]δος θυγατέρα, γυναῖκα δὲ
[Κυ]δί[μ]ου, [ιερη]τεύσασαν Ἀθηνᾶς
[Πο]λιάδος

B

[Φίλι?]ννα Κύδιμον τὸν υἱὸν τὸν αὐτῆς
καὶ Ἀθηνοπ[όλ]ιος, ἱερατεύοντα
Δι[ο]νύ[σ]ου [Φ]λείου

C

[Φίλιν?]α Ζοῖλλίδα [τὴν θυγατέρα τὴν αὐτῆς]
καὶ Ἀθηνοπόλιος, γυ[ναῖκα δὲ],
ἱερατεύσασαν [Ἀθηνᾶς Πολιάδος]

Çeviri

: A

“[Philinna?] Pythotimos ve [...]ın kızı, Kydimos’un karısı,
Athena Polias eski rahibesi Habrotera’yi onurlandırdı”

B

“[Phili?]nna onun ile Athenapolis’in oğlu, Dionysos Phleos
rahibi Kydimos’u onurlandırdı”

C

“[Philinn?]a onun ve Athenapolis’in kızı, [...]’un karısı, [Athena
Polias]ın eski rahibesi Zoillis’i onurlandırdı”

ATHENA POLÍAS

[Kat. No. 8]

- Malzeme ve Konu** : Athena Polias Kutsal Alanı’nın mermer sınır steli (?)
Ölçüler : 35 cm x 71 cm x 30 cm; HY 2 cm
Bulunduğu yer : Çeşmenin 10 m doğusunda, yokuşa yakın bir ev
Korunduğu yer : Bilinmiyor
Yayımlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 164; Blümel – Merkelbach
2014: 375 Nr. 159
Tarih : MÖ 1. Yüzyıl Civarı
Yazıt : Ἀθηνᾶς Πολιάδος
Çeviri : “Athena Polias”

ATHENA POLÍAS**[Kat. No. 9]**

Malzeme ve Konu	:	Athena Polias Kutsal Alanı'nın mermer sınır steli (?)
Ölçüler	:	33 cm x 23 cm x 22,5 cm; HY 2 cm
Bulunduğu yer	:	Athena Tapınağı'nın kuzeyi
Korunduğu yer	:	İzmir Arkeoloji Müzesi (Env. No. 2858)
Yayınlandığı yer	:	Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 165; Blümel – Merkelbach 2014: 375 Nr. 160
Tarih	:	MÖ 1. Yüzyıl Civarı
Yazıt	:	Ἀθηνᾶς Πολιάδος
Çeviri	:	“Athena Polias”

ATHENA POLÍAS**[Kat. No. 10]**

Malzeme ve Konu	:	Athena Polias Kutsal Alanı'nın mermer sınır steli (?)
Ölçüler	:	35 cm x 60 cm
Bulunduğu yer	:	Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nın güneyindeki geç duvar
Korunduğu yer	:	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	:	Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 166; Blümel – Merkelbach 2014: 375 Nr. 161
Tarih	:	MÖ 1. Yüzyıl Civarı
Yazıt	:	Ἀθηνᾶς Πολιάδος
Çeviri	:	“Athena Polias”

ATHENA POLÍAS**[Kat. No. 11]**

Malzeme ve Konu	:	Athena Polias'a adak, heykel kaidesi. Heykelin türü bilinmiyor
Ölçüler	:	U. 33 cm, Y. 25 cm
Bulunduğu yer	:	Athena Kutsal Alanı
Korunduğu yer	:	British Museum, Londra
Yayınlandığı yer	:	Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 161; Blümel – Merkelbach 2014: 371 Nr. 152
Tarih	:	Augustus Dönemi
Yazıt	:	[Ἀθηνᾶς Πολιάδος]
Çeviri	:	Yazıttan geriye sadece “Athena Polias” kısmı kalmıştır.

ATHENA POLÍAS ve AUGUSTUS**[Kat. No. 12]**

- Malzeme ve Konu** : Athena Polias ve Augustus’a adak, Athena Tapınağı’nın doğu cephe arşitravı. Üç fascia’nın üst ve orta kısmında yazıt var
- Ölçüler** : U. 3,52 m, Y. 81 cm, D. 44 cm
- Bulunduğu yer** : Athena Tapınağı
- Korunduğu yer** : a ve b parçaları buldukları yerde korunurken, c parçası kayıp
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 129-130 Nr. 157; Blümel – Merkelbach 2014: 371-372 Nr. 153
- Tarih** : Augustus Dönemi
- Yazıt** : A B C
ó δῆμος ᾿Αθηναῖ Πολιάδι καί
[Aù]τοκράτορι Καίσαρι θεοῦ υἱῶι θεῶι Σεβαστῶι [χαθιέρωσεν]
- Çeviri** : “Demos, Athena Polias ve imparator Caesar, tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus’a tapınağı adadı”

ATHENA POLÍAS ve AUGUSTUS**[Kat. No. 13]**

- Malzeme ve Konu** : Athena sunağından iki fascialı arşitravın alt köşesinden iki parça
- Ölçüler** : a parçası: U. 31 cm, Y. 8 cm; HY. 2 cm
b parçası: U. 16 cm, Y. 9 cm, D. 7 cm; HY. 1,7-2,5 cm
- Bulunduğu yer** : Bilinmiyor
- Korunduğu yer** : a – b, Staatlichen Museen (Antikensammlung), Berlin; c, kayıp
- Yayınlandığı yer** : Wiegand – Schrader 1904: 126; Hiller von Gaertringen 1906:130 Nr. 158 A-C; Blümel – Merkelbach 2014: 372-373 Nr. 154-155
- Tarih** : Augustus Dönemi
- Yazıt** : A
[---?ἀνέθηκεν τόν βωμόν σύν τῶι ἀπορορ]άνθρωι vacat
c b
[ó δῆ]μος ᾿Αθηναῖ Πολιάδι καί] Αὐτο[κράτορι]
[Καίσαρι] [θεοῦ] [υἱῶι θεῶι] Σε[βαστῶι]
- Çeviri** : “[--- sunağı] aporranthrion (kutsal su kabı) [ile adadı]”
“Demos, Athena Polias ve imparator Caesar, tanrılaştırılmışın oğlu, Tanrı Augustus’a sunağı adadı”

ATHENA POLÍAS ve AUGUSTUS**[Kat. No. 14]**

- Malzeme ve Konu** : Athena Tapınağı'nda cellaya girişi sağlayan üç basamağın adağı
Ölçüler : U. 36 cm, Y. 23 cm; HY. 5 cm
Bulunduğu yer : Bir kısmı tapınağın kuzeydoğu köşesinde
Korunduğu yer : Bilinmiyor
Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 110; Hiller von Gaertringen 1906: 130 Nr. 159; Rumscheid 2000: 137 vd; Hennemeyer 2013: 192; Blümel – Merkelbach 2014: 373-374 Nr. 156
Tarih : Augustus Dönemi
Yazıt :

Μάρκος Ἀντώνιος Μάρκου υἱὸς Σεργία Ῥουστιχὸς τὸ τρίβασμον
Ἰαθην[αῖ Πολιάδι καὶ] Ἀὐτοκράτο[ρ]ι [Καίσαρι] θεοῦ υἱῶι θεῶ Σεβαστῶι

- Çeviri** : “(tribus) Sergia'dan Marcus oğlu Marcus Antonius Rusticus, Athena Polias ve imparator Caesar tanrılaştırılmışın oğlu, tanrı Augustus için üç basamaklı merdiveni bağışladı”

ATHENA POLÍAS**[Kat. No. 15]**

- Malzeme ve Konu** : Athena Polias Kutsal Alanı'nın mermer sınır steli
Ölçüler : 47 cm x 80 cm; HY 5 cm
Bulunduğu yer : Bilinmiyor
Korunduğu yer : Bilinmiyor
Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 131 Nr. 167; Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 162
Tarih : Roma İmparatorluk Dönemi
Yazıt : ὄρο[ς] Ἰαθηνᾶς
Çeviri : “Horos Athena”

ATHENA POLÍAS**[Kat. No. 16]**

Malzeme ve Konu	:	Athena Polias Kutsal Alanı'nın mermer sınır steli
Ölçüler	:	58 cm x 126 cm x 14 cm; HY 9-10 cm, 5,5-6 cm (1.- 2. satır)
Bulunduğu yer	:	Tiyatro sahne binasının güneydoğusu
Korunduğu yer	:	Bilinmiyor
Yayımlandığı yer	:	Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 163
Tarih	:	Roma İmparatorluk Dönemi
Yazıt	:	ὄρος Ἀθηνᾶς
Çeviri	:	“Horos Athena”

ATHENA POLÍAS**[Kat. No. 17]**

Malzeme ve Konu	:	Athena Polias Kutsal Alanı'nın mermer sınır steli
Ölçüler	:	41 cm x 69 cm x 40 cm
Bulunduğu yer	:	Athena Kutsal Alanı'nın doğusu
Korunduğu yer	:	Bilinmiyor
Yayımlandığı yer	:	Hiller von Gaertringen 1906: 131-132 Nr. 168 I-III; Blümel – Merkelbach 2014: 376 Nr. 164-166
Tarih	:	Roma İmparatorluk Dönemi
Yazıt	:	1. Ἀθηνᾶς Πολιάδος 2. ΓΜΟΙ.[..]C[.]K[.] [Γερμ]ανικ[ο]υ [Αύ]τοχρά [τορος]. 3. Ἀθηνᾶς ὄρος
Çeviri	:	1. Athena Polias 2. Net Değil 3. Athena horos

DEMETER VE KORE**[Kat. No. 18]**

- Malzeme ve Konu** : Bronz kadın heykelinin (Demeter ve Kore rahibesi Timonassa) yer aldığı silindirik profilli heykel kaidesi
- Ölçüler** : Y. 70,5 cm; çap 78 cm
- Bulunduğu yer** : Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nın girişi
- Korunduğu yer** : Demeter ve Kore Kutsal Alanı'nın girişi
- Yayınlandığı yer** : Wiegand – Schrader 1904: 149; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 172; Blümel – Merkelbach 2014: 389 vd. Nr. 191
- Tarih** : MÖ 4. – 3. Yüzyıl
- Yazıt** : Τιμόνασ[σα Ε]ὐ[θυ]δή[μ]ο[υ],
Εὐπόλιο[ς δὲ] γυνή,
[ιερ]ῆ Δήμητρος καὶ Κόρης
- Çeviri** : “[E]u[thy]de[m]o[s]’un kızı, Eupolis’in karısı, Demeter ve Kore rahibesi Timonas[sa]”.

DEMETER VE KORE**[Kat. No. 19]**

- Malzeme ve Konu** : Demeter ve Kore rahibesi Hegeso / Nikeso'nun heykeli (Rahibenin adı Wiegand – Schrader ve Blümel – Merkelbach'a göre *Hegeso*, Hiller von Gaertringen'e göre *Nikeso*'dur)
- Ölçüler** : U. 94 cm, Y. 56,5 cm, D. 85 cm; HY ve SM 1,6 cm
- Bulunduğu yer** : Demeter ve Kore Kutsal Alanı girişi
- Korunduğu yer** : Staatlichen Museen (Antikensammlung), Berlin
- Yayınlandığı yer** : Wiegand – Schrader 1904: 147, 150-151 Abb. 118, 120; Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 173; Blümel – Merkelbach 2014: 390 Nr. 192
- Tarih** : MÖ 3. Yüzyılın İlk Yarısı
- Yazıt** : Ἡγησὼ Ἴπποσθένους,
Εὐκρίτου δὲ γυνή,
ιερῆ Δήμητρος καὶ Κόρης
- Çeviri** : “Hipposthenes'in kızı, Eukritos'un karısı, Demeter ve Kore rahibesi Hegeso”

DEMETER VE KORE**[Kat. No. 20]**

- Malzeme ve** : Mermer taban levhası;
- Konu** : Rahibe Tyrinno ve Phrattis'in adağı
- Ölçüler** : U. 93 cm, Y. 10 cm, D. 35 cm; HY ve SM 1,5 cm
- Bulunduğu yer** : Demeter ve Kore Kutsal Alanı
- Korunduğu yer** : Demeter ve Kore Kutsal Alanı
- Yayımlandığı yer** : Wiegand – Schrader 1904: 152; Hiller von Gaertringen 1906: 132 Nr. 170; Blümel – Merkelbach 2014: 391 Nr. 193
- Tarih** : MÖ 2. Yüzyıl
- Yazıt** : $\text{ιε\rho\eta\ \text{T}\text{y}\text{r}\text{i}\text{n}\text{n}\text{o}\ \text{'E}\text{p}\text{a}\text{m}\text{e}\text{i}\text{n}\text{o}\text{s}\ \text{k}\text{a}\text{i}\ \text{F}\text{r}\text{a}\text{t}\text{t}\text{i}\text{s}\ \text{P}\text{y}\text{t}\text{h}\text{o}\text{t}\text{i}\text{m}\text{o}\text{u}$
 $\text{\u00f0}\text{p}\text{\u00e8}\text{r}\ \text{t}\text{o}\text{\u00fa}\ \text{v}\text{i}\text{o}\text{\u00fa}\ \text{'E}\text{p}\text{a}\text{m}\text{e}\text{i}\text{n}\text{o}\text{s}\ \text{e}\text{\u00fa}\chi\eta\nu$
- Çeviri** : “Epameinon’un kızı rahibe Tyrinno ve Pythotimos’un oğlu Phrattis, oğulları Epameinon ile ilgili bir adağı yerine getirmekte (bunu adadı)”

DEMETER VE KORE**[Kat. No. 21]**

- Malzeme ve** : Demeter ve Kore Tapınağı'nın pronaos sütun tamburu;
- Konu** : (Demeter ve ?) Kore'ye adak
- Ölçüler** : Y. 1,08 m; çap 56,5 – 61 cm
- Bulunduğu yer** : Demeter Terası
- Korunduğu yer** : Demeter Terası
- Yayımlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 132 Nr. 171; Blümel – Merkelbach 2014: 392 Nr. 194
- Tarih** : MÖ 3. – 2. Yüzyıl

METER PHRYGIA**[Kat. No. 23]**

- Malzeme ve Konu** : Stel; Meter Phrygia rahipliğinin satışı
- Ölçüler** : U. 37 - 40,5 cm, Y. 87 cm, D. 10-13 cm;
HY 7-1,1 cm; SM 7 cm (satr 41-42: HY 1-1,3 cm; SM 9 cm)
- Bulunduğu yer** : Athena terasının kuzeydoğusundaki Bizans kilisesinin duvarı
- Korunduğu yer** : Priene kazı evi deposu, Güllübahçe (Env. No. PR 09 I4)
- Yayınlandığı yer** : Wiemer – Kah 2011: 1-54; Blümel – Merkelbach 2014: 358-361
Nr. 145
- Tarih** : MÖ 2. Yüzyıl
- Yazıt** :
ή πριαμένη τὴν ἱερεωσύνην τῆς Μητρὸς τῆς
Φρυγίης ἱερήσεται τὸν βίον τὸν αὐτῆς ἀτελής
οὔσα τοῦ σώματος καὶ ἀνδραπόδου ἑνός· παρέξε-
4 ται δὲ ἡ πόλις ἱερεῖον τῆι μὲν Μητρὶ πρόβατον,
[Παν]ι δὲ ἀλέκτορα, Ἑρμῆ δὲ καὶ Ζανὶ ἄρνας δύο.
λήψεται δὲ παρὰ τῆς πόλεως εἰς τὰ ἱερεῖα ἡ ἱερῆ
δραχμὰς τεσσαράκοντα τοῦ μηνὸς τοῦ Ἄρτε-
8 μισιῶνος τῆι νομηνίαι· λήψεται δὲ τῶν θυομέ-
νων δέρματα καὶ τῶν γερῶν τὰ ἡμίση· τὰ δὲ ἡμί-
ση τῶν γερῶν καὶ τὰ λοιπὰ κρέα διανεῖμαι ταῖς πα-
[ρ]αγε[νο]μέναις· παρέξεται δὲ προβάτωι ἔλατρα ἐξ ἡ-
12 μίεκτου, γαλαθηνωὶ χοινίκων δύο, τωὶ ἀλέκτορι χοί-
νικος, θύα, οὐλάς, λιβανωτόν· ὧν δ' ἂν οἱ ἰδιῶται θύω-
σιν, λήψεται τῶν γερῶν τῶν παρατιθεμένων τρί-
τον μέρος· ὅσαι δ' ἂν θέλωσιν τελεῖσθαι, τελεῖσθ[ω]-
16 σαν παρὰ τῆι ἱερῆι τῆι δημοσίῃ ἱερεῖωι τελείωι. διδό-
τω δὲ ἡ τελουμένη τῆι ἱερῆι τῶν γερῶν τῶν παρα-
τιθεμένων τρίτον μέρος καὶ δέρματα· ἄλλο δὲ μῆθὲν
διδόσθ[ω, μή]δε ἡ ἱερῆ λημβανέτω. τὴν δὲ θυσίην εἶναι
20 τοῦ μηνὸς τοῦ Ἄρτεμισιῶνος τῆι δωδεκάτῃ, καὶ
συντελείτω ἡ ἱερῆ, καθότι γέγραπται· τέμενος
ὑπάρχειν τῆι θεῶι τὸ πρὸς τῶι λευκῶι καὶ μέλανι·
ἀποκαταστήσαι δὲ τὰς θαλάμας τοὺς ἰδιώτας εἰς

- 24 τὸ ἀποδεδειγμένον τέμενος· ἐὰν δὲ μὴ ἀποκαταστ[ή]-
σωσιν ἐπὶ Λυκωνίδου, ὀφείλιν ἕκαστον τῆι πόλει δ[ρα]-
χμὰς ἑκατόν· φαίνεται δὲ ὁ βουλόμενος ἐπὶ τῷ ἡ[μί]-
σει πρὸς τοὺς νομοφύλακας· ἀγειρέτω δὲ ἡ ἱερῆ, [καὶ]
- 28 αἱ λοιπαὶ συναγειρέτωσαν τετράδι ἰσταμένο[υ του]
μηνὸς τοῦ Ἀρτεμισιῶνος· ἑτέρη δὲ ἡμέρη μὴ ἀ[γει]-
ρέτω μηθείς· ἦν δὲ τις ἀγείρη, κωλυέτωσαν οἱ τ[ι]-
μοῦχοι ἢ ἀποτινέτωσαν δραχμὰς ἑκατόν· ἦν [δέ]
- 32 τις ἀγείρη, ὀφειλέτω δραχμὰς ἑκατόν· εἰσαγέ[τω]
δὲ ἡ ἱερῆ εἰς τὸ πρυτανεῖον· τιθέτω δὲ ἡ πόλις [ἀναλώ]-
ματα πυρῶν μέδιμον, κριθῶν μέδιμον, μέλ[ιτος]
κοτύλην, ἐλαίου κοτύλην, τυρὸν ἄγνόν· ταῦτ [α μὴ]
- 36 λαμβανέτω ἡ <ι>ερῆ· τελεσθήσεται τέλεσι τοῖς α[ὐτ ἦς].
τὴν τιμὴν καταβαλεῖ μηνὸς Μεταγεινιῶν ο[ς ἕκτη (?)]
ἰσταμένου· τὴν δὲ διαγραφὴν ἀναγραψάτωσα[ν]-
αγραφεῖς τέλεσι τοῖς τῆς ἱερῆς· στήλην δὲ δό[τω ὁ ἐπὶ]
- 40 τῆς διοικ ἡσεως τῶν ὑπαρχουσῶν ἐν τῷ ἱερῶ[τι].
ἐπρίατο Φιλιτὶς Ἀριστέα δραχμῶν σὺν [δε]-
κάτωι τετρακοσιῶν τριάκοντα

Çeviri :

“1 Meter Phrygia rahipliğini satın alan kişi, kişisel vergilerden ve bir köleye sahip olma vergisinden muaf olacak şekilde ömür boyu rahipliği elinde tutacak,

3 Kent, kurban hayvanı olarak Meter için bir koyun, (Pan) için bir horoz, Hermes ve Zeus için iki kuzuyu hazır bulunduracak:

6 Rahibe, *Artemision* ayında, yeni ayın (ilk) gününde kurban hayvanları için kentten 40 drahmi alacak.

8 Rahibe, kurbanların derilerini ve onur paylarının yarısını alacak; onur paylarının diğer yarısı ve etin diğer parçaları katılanlara verilmeli.

11 Rahibe, her koyun için bir *hemihektion* (altıda birin yarısı-*medimnos*) (tahıllar) düz kek, her süt kuzusu için iki *chonikes*, her horoz için bir *choinix* tütsü, arpa taneleri ve buhur temin edecek.

13 Rahibe, kişisel kurbanlardan onur paylarının üçte birini alacak.

15 Kendini külte kabul ettirmek isteyen kadınlar, kusursuz bir kurban hayvanıyla kent

rahibesi tarafından törenle kabul edilmeli.

16 Külte kabul edilmiş kişi, kenara konulan üçüncü pay ve deri/kürk onur paylarından rahibeye vermek zorundadır; bundan başka bir şey ne rahibeye verilmelidir ne de o almalıdır.

19 Kurban, *Artemision* ayının 12. gününde gerçekleştirilmeli ve rahibe onu yazıldığı gibi uygulamalı.

21 Beyaz ve siyahtaki kutsal alan (temenos) tanrıçaya ait olmalı.

23 Özel kişiler belirlenmiş temenosa *thalamai*'yi geri getirmeli.

24 Eğer onlar Lykonies (*stephanephoros*)'in yılında onları geri getirmezse her biri kente 100 drahmi borçlanır.

26 İsteyen herkes *nomophylakes*'e (kanun koruyucular) gidebilir, idari para cezasının yarısı davayı açana ait olmalı.

27 Artemision ayının dördüncü gününde (*dekade* günü) rahibe toplamalı ve geri kalan (kültün taraftarları) onunla birlikte toplamalı; başka bir günde hiç kimse toplamamalı.

30 Ama eğer herhangi birisi toplarsa, *timoukhoi* onu engellemeli ya da onlar 100 drahmi ödemeli.

31 Ama eğer biri (hala) toplarsa, o kişi 100 drahmi borçlanır.

32 Rahibe, Prytaneion'da tanıtılmalı.

33 Kent (bunun için) [ayrıca harcamalar] vergiye tabii olmalı: bir *medimnos* buğday, bir *medimnos* arpa, bir *kotyle* bal, bir *kotyle* yağ, bir saf peynir; bunları rahibe almamalı.

36 Tören, onun harcamaları ile gerçekleştirilecek.

37 Satın alma bedeli *Metageitnion*'da başlangıç ayının [altıncı?] (*decade* günü) ödenilecek.

38 Diagraf rahibenin harcamalarında (- - -) *agrapheis*'i kaydetmelidir. Stel, kutsal alanda var olan (*epi*)tes *dioikeseos* (finansal yönetimin başı)na verilmeli.

41 Rahipliği satın alan kişi 430 drahmi ile Aristeas'ın kızı Philitis'tir".

METER POTHAINIS**[Kat. No. 24]**

- Malzeme ve Konu** : Adak parçası, bronz bir figür için kaide
- Ölçüler** : U. 110 cm, Y. 67 cm, D. 62 cm; SM ve HY 2 cm
- Bulunduğu yer** : Athena Tapınağı'na giden yol, *propylonun* içi
- Korunduğu yer** : Bilinmiyor
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 144 Nr. 211; Blümel – Merkelbach 2014: 405 Nr. 211
- Tarih** : MÖ 2. Yüzyıl
- Yazıt** : [ὕπερ...]μο[υ τοῦ
[Σω[τηρ[ί]ωνος
[ή] μήτηρ ἀνέθηκε
Ποθαινίς
- Çeviri** : “[So]ter[i]on’un [oğlu] [---]mos için Meter Pothainis’e adadı”

METER PHRYGIA**[Kat. No. 25]**

- Malzeme ve Konu** : Mermerden küçük alınlık parçası;
Meter Phrygia’ya adak
- Ölçüler** : U. 25 cm, Y. 7 cm, D. 25 cm; HY 1,7 cm
- Bulunduğu yer** : Demeter ve Kore Kutsal Alanı’nın aşağısındaki alan
- Korunduğu yer** : Priene kazı deposu, Güllübahçe (Env. No. PR 01 I1)
- Yayınlandığı yer** : Wiemer – Kah 2011: 1-54; Blümel – Merkelbach 2014: 401 Nr. 204
- Tarih** : Roma İmparatorluk Dönemi
- Yazıt** : [Μητρ]ῖ Φρυγίαι
- Çeviri** : Meter Phrygia (Frig Anası)

METER THEON**[Kat. No. 26, Res. 93-94]**

Malzeme ve Konu	:	Meter Theon'a adanmış mermer bir nesne
Ölçüler	:	Bilinmiyor
Bulunduğu yer	:	Batı Kapısı Caddesi Kybele Kutsal Alanı
Korunduğu yer	:	Priene Kazı Evi Deposu (Env. No. PR 09 S12)
Yayınlandığı yer	:	Wiemer – Kah 2011: 34, 54 Abb. 3-4; Blümel – Merkelbach 2014: 543 Nr. 410
Tarih	:	Bilinmiyor
Yazıt	:	MATPI ΘΕΩΝ δεκάταν
Çeviri	:	Meter Theon Dekatan

APHRODİTE ve HERMES**[Kat. No. 27]**

Malzeme ve Konu	:	Profilsiz kaide; <i>Agoranomos</i> Lykomedes'in Hermes ve Aphrodite'ye adağı
Ölçüler	:	U. 61,5 cm, Y. 11 cm, D. 32 cm; HY. 1,2 cm; SM 1 cm
Bulunduğu yer	:	Ana kilisenin (Athena terasının kuzeydoğusundaki kilise) yakınındaki geç dönem yapısı
Korunduğu yer	:	Bilinmiyor
Yayınlandığı yer	:	Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 183; Blümel – Merkelbach 2014: 388 Nr. 189
Tarih	:	MÖ 4. Yüzyılın Son Çeyreği
Yazıt	:	ἡ βουλή Λυκομήδης Πολυστράτου ὁ δῆμος ἀγορανομήσας Ἑρμεῖ καὶ Ἀφροδίτῃ
Çeviri	:	“Polystratos oğlu Lykomedes, agoranomosluk görevinin bitiminden sonra Hermes ve Aphrodite'ye (bunu adadı)”.

APHRODİTE**[Kat. No. 28]**

Malzeme ve Konu	: Sütun tamburu; Aphrodite Epikos (işiten Aphrodite)
Ölçüler	: Y. 90 cm, çap (alt kısım 70 cm, üst kısım 58 cm); HY 2,5-3,5 cm
Bulunduğu yer	: Batıdaki büyük teras, tiyatro caddesi, insitu değil (sokak sunağı?)
Korunduğu yer	: Batıdaki büyük teras, tiyatro caddesi
Yayınlandığı yer	: Hiller von Gaertringen 1906: 132 Nr. 169; Blümel – Merkelbach 2014: 401 Nr. 203
Tarih	: Roma İmparatorluk Dönemi
Yazıt	: Ἀφροδίτη Ἐπήκοος
Çeviri	: “Aphrodite Epikos (işiten Aphrodite)”

HESTİA BULAİA, POSEİDON HELİKONİOS,**[Kat. No. 29]****DIONYSOS**

Malzeme ve Konu	: [Dionysos], Poseidon Helikonios ve Hestia Bulaia rahibi çelengi
Ölçüler	: U. 1,31 m, Y. 47 cm, D. 33 cm
Bulunduğu yer	: Kutsal Stoa'nın batı duvarındaki alan
Korunduğu yer	: Staatlichen Museen (Antikensammlung), Berlin
Yayınlandığı yer	: Hiller von Gaertringen 1906: 111-112 Nr. 116; Blümel – Merkelbach 2014: 386 Nr. 185
Tarih	: MÖ 2. Yüzyıl (Hiller'e göre MÖ 1. yüzyıl)
Yazıt	: Sarmaşık çelengi Meşe çelengi içinde Defne çelengi içinde [] [Ποσ]ειδῶνος Ἑστία[ς Βου]λαίας [Ἐ]λικωνίου [ἐμ Παν]τιωνίου
Çeviri	: Poseidon Hestia Bulaia Helikonios Panionion

ZEUS OLYMPOS**[Kat. No. 30]**

- Malzeme ve Konu** : Bronz heykel ayak izine sahip kaide;
Önceki Zeus Olympos *stephanephorusu* Chry[s---]'un adağı
- Ölçüler** : U. 35 cm, Y. 21,5 cm, D. 82 cm; HY 2,7 cm; SM 1,5 cm
- Bulunduğu yer** : Athena terasının güneyi, Batı Kapısı Caddesi
- Korunduğu yer** : Bilinmiyor
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 189; Blümel – Merkelbach 2014: 378-379 Nr. 169
- Tarih** : MÖ 4. Yüzyılın 3. Çeyreği
- Yazıt** : Χρυ[σ]
Ἡρομ[]
στε[φανηφορήσας]
Διὺ Ὀ[λυμπίωι]
- Çeviri** : “Herom[---]'un oğlu Chry[s---], ste[phanephoros]luk dönemi sonrasında Zeus O[lympos]a (bu heykeli adadı)”

ZEUS OLYMPOS**[Kat. No. 31]**

- Malzeme ve Konu** : Kaide; [N.N.]'nin adağı
- Ölçüler** : U. 26 cm, Y. 20 cm, D. 15; HY 2,5 cm; SM 1,5 cm
- Bulunduğu yer** : Athena Tapınağı propylonu
- Korunduğu yer** : Berlin (?)
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 188; Blümel – Merkelbach 2014: 379 Nr. 170
- Tarih** : MÖ 4. – 3. Yüzyıl
- Yazıt** : []
[στεφανηφ]ορήσας
[Διὺ Ὀλυμπίωι]
- Çeviri** : “[N.N. oğlu N.N.] [stephaneph]orosluk [dönemi sonrasında] [Zeus Olymp]os'a (bu heykeli adadı)”

ZEUS OLYMPOS**[Kat. No. 32]**

- Malzeme ve Konu** : Tiyatro *parados*undan bronz iki heykel kaidesi; adak
- Ölçüler** : U. 84 cm, Y. 57 cm, D. 105 cm; HY 2 cm; SM 2,5 cm
- Bulunduğu yer** : Tiyatro *parados*unun doğu ve batısı
- Korunduğu yer** : Tiyatro *parados*unun doğu ve batısı
- Yayınlandığı yer** : Wiegand – Schrader 1904: 238; Hiller von Gaertringen 1906: 136 Nr. 187; Blümel – Merkelbach 2014: 379-380 Nr. 171-172
- Tarih** : MÖ 2. Yüzyılın 1. Yarısı
- Yazıt** : Batı Kaide Κλέανδρος Καλλιστράτου
φύσει δέ 'Αλέξιδος στεφανηφορήσας
Διῖ 'Ολυμπίωι καὶ τῶι δήμωι
- Doğu Kaide Κλέανδρος Καλλιστράτου
φύσει δέ 'Αλέξιδος
στεφανηφορήσας Διῖ 'Ολυμπίωι
καὶ τῶι δήμωι
- Çeviri** : “Kallistratos’un oğlu, ama gerçekte Alexis’in oğlu Kleandros, stephanephoros’luk dönemi sonrasında Zeus Olympos ve Demos’a (bu heykeli adadı)”

ZEUS OLYMPOS**[Kat. No. 33]**

- Malzeme ve Konu** : Mermer ev sunağı; Zeus Olympos sunağı
- Ölçüler** : U. 35 cm, Y. 68 cm
- Bulunduğu yer** : Athena propylonunun güneydoğusundaki bir evin koridoru
- Korunduğu yer** : Athena propylonunun güneydoğusundaki bir evin koridoru
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 190; Blümel – Merkelbach 2014: 380 Nr. 173
- Tarih** : MÖ 2. Yüzyıl ve Sonrası
- Yazıt** : [Διὸς] [Ὀ]λυμπίου
- Çeviri** : “[Zeus] Olympos (sunağı)”

ZEUS OLYMPOS**[Kat. No. 34]**

- Malzeme ve Konu** : Mermer ev sunağı; Zeus Olympos sunağı
- Ölçüler** : U. 33 cm, Y. 68 cm, D. 29 cm;
HY 1. satır 3 cm, 2. satır 1,5-2 cm
- Bulunduğu yer** : 33 numaralı evin doğu stylobatında son evrenin duvarı
- Korunduğu yer** : 33 numaralı evin doğu stylobatında son evrenin duvarı
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 137 Nr. 191; Blümel – Merkelbach
2014: 380 Nr. 174
- Tarih** : MÖ 2. Yüzyıl ve Sonrası
- Yazıt** : Διὸς
’Ολυμπίου
- Çeviri** : “Zeus Olympos (sunağı)”

ZEUS AITHRIOS**[Kat. No. 35]**

- Malzeme ve Konu** : Sunak; Zeus Aithrios’a adak
- Ölçüler** : U. 24 cm, Y. 23 cm
- Bulunduğu yer** : Turunçlar
- Korunduğu yer** : Bilinmiyor
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 136 Nr. 185; Blümel – Merkelbach
2014: 380-381 Nr. 175
- Tarih** : En erken MÖ 1. Yüzyıl
- Yazıt** : Θεμιστοκλῆς
Μενάνδρου
Διῖ Αἰθρίωι
εὐΧήν
- Çeviri** : “Menandros’un oğlu Themistokles bir adağı yerine getirirken
Zeus Aithrios’a (bu sunağı adadı)”

ZEUS AITHRIOS**[Kat. No. 36]**

- Malzeme ve Konu** : Zeus Aithrios sunağı
- Ölçüler** : U. 15 cm, Y. 30 cm; HY 1-1,7 cm; SM 5 cm
- Bulunduğu yer** : Asklepieion'un doğu cephesinin önu
- Korunduğu yer** : Bilinmiyor
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 136 Nr. 184; Blümel – Merkelbach 2014: 381 Nr. 176
- Tarih** : MÖ 1. Yüzyıl veya Sonrası
- Yazıt** : Διός
Αιθρίου
- Çeviri** : “Zeus Aithrios (sunağı)”

POSEIDON HELİKONİΟΣ**[Kat. No. 37]**

- Malzeme ve Konu** : Stel; Poseidon Helikonios rahipliğinin Epameinon'a satışı
- Ölçüler** : a, b ve c parçaları (U. 46 cm, Y. 58 cm, D. 15 cm),
d parçası (U. 33 cm, Y. 40 cm, D. 12 cm);
HY- SM 1,2 cm
- Bulunduğu yer** : Athena Tapınağı Terası
- Korunduğu yer** : a, b ve c parçaları (British Museum, London),
d parçası (Bilinmiyor)
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 140 Nr. 201a-d;
Blümel – Merkelbach 2014: 362-364 Nr. 146
- Tarih** : MÖ 200 Civarı
- Yazıt** : ἀγαθῆι τύχηι· ἐπ[ι στεφανηφόρου τοῦ θεοῦ τοῦ μετὰ]
Κορυλαῖν μηνὸς Μ[εταγειτνιωῦνος ..?.. ἐπρίατο τὴν]
ἱερωσύνην το[ῦ Ποσειδῶνος τοῦ Ἑλικωνίου διὰ βίου]
Ἐπαμείνων Γ[δραχμῶν καὶ τοῦ]
ἐπιδεκάτ[ου]·
- [ἱερίσ]εται δὲ τὸμ βίον τὸν α[ὐτοῦ καὶ τὴν θυσίαν τῶι]
[Πο]σειδῶνι συντελεῖ κ[ατὰ τ]ο[ῦς νόμους τοὺς Ἴωνων]·

ἀτελής δὲ ἔσται πά[ντω]ν, καθάπερ Ἴωνες δεδώκασιν καὶ ἐν
 [τῆ]ι στήλῃ ἀναγέγ[ραπτα]ι, καὶ τὰ ἄλλα [ὅσα δέδοται ὑπὸ Ἴωνων]
 [πάντα· ἐξ]εῖν[αι δὲ αὐτ]ῶι καὶ ἐμ πρυταν[εῖωι καὶ ἐμ Πανιονίωι]
 [σίτησιν ὄταμ πόλις ἰε]ρὰ ποιῆι, καὶ προσ[δρίαν ἐν τοῖς ἀγῶ]-
 [σι πᾶσι στέφανον ἔχο]ντι χρύσειον· ἐ[ξεῖναι δὲ αὐτ]ῶι ἐμ Πανι]-
 [ωνίωι καὶ στροφίσκ]ον φορεῖν χρύ[σειον]
 [ἐμ Πανιονίωι· τὰ τε πα]ρὰ Ἴωνων []
 [ἐ]πιπ[έμμα]τα δὲ [παρέξεται]
 [ἐκ τεταρ]τέως ἐκατέρωι ἱερ[εῖωι καὶ λ[] τὸν
 [δὲ ἐ]ωνηκότα μήτε ἀφελέ[σθαι μήτε ἐνεχυράσαι τὴν ἱερωσύνην]
 [μήτ]ε τὰ διδόμενα γέρα ἀφ[αιρεῖσθαι μηχανῆι μηδεμιᾷ· ἐὰν δέ τις]
 παρὰ ταῦτα προθείη καὶ τι τ[ῶν] δεδογμένων λύοι, ἐξώλης εἶη]
 [καὶ τὰ ἐκείνου πάντα· ἀτ]ελῆ δὲ ἔστω καὶ τὰ τοῦ πατρός]
 ἕως ἂν ζῆι.

Çeviri

: “Uğurlu olsun. Stephanephoros Korylas’ın yılından sonra, tanrının yılında, Metageitnion ayında, G [---]’nin oğlu Epameinon [---] drahmi ve ilaveten onda biri ile ömür boyu Poseidon Helikonios rahipliğini satın aldı. O, hayatı boyunca rahip olarak görev yapacak ve Ion yasalarına göre Poseidon için kurban kesecek; Ionlar tarafından verilen ve stele kaydedilen şeylere uygun olarak tüm vergilerden muaf olacak ve Ionlar tarafından verilen tüm şeylerden faydalanacaktır. Prytaneion’daki ve kentin kutsal törenler düzenlediği zaman ve tüm agonlar için onur yeri olan, böylece altın çelenk giyebileceği Panionion’daki yemeklere katılma hakkına da sahip olacak. Onun Panionion’da altın bir baş bandı takmasına izin verilecek. O, kurban keki hazırlayacak ve iki kurban hayvanının her biri için bir tetarteus (çeyrek medimnos) tahıl ---. Hiç kimse ne satın alan kişiden rahipliği almalı, ne onu ele geçirmeli, ne de herhangi bir bahane altında onurları almalıdır. Eğer birisi bu kurallara aykırı olarak başvuruda bulunur ve kararların herhangi birisini hükümsüz kılırsa o kişi ve ona ait olan her şey sefil bir şekilde mahvolsun. Babasının mülkü de yaşadığı sürece vergiden muaf tutulacak”

- Malzeme ve Konu** : Poseidon Helikonios rahipliğinin Sosibios'un oğlu [---]s'e satışı
- Ölçüler** : a parçası (U. 32 cm, Y. 20 cm, D. 7 cm; HY - SM 1,5 cm),
b parçası (U. 25 cm, Y. 27 cm, D. 12 cm; HY - SM 1,5 cm),
c parçası (U. 37,5 cm, Y. 34 cm, D. 10 cm),
d parçası (U. 22 cm, Y. 27 cm, D. 13 cm),
e parçası (U. 25 cm, Y. 32 cm, D. 14 cm),
f parçası (D. 1,3 cm-baskı hatası 13 cm ?),
g parçası (U. 25 cm, Y. 18 cm, D. 15 cm),
h parçası (U. 19 cm, Y. 23 cm, D. 6 cm)
- Bulunduğu yer** : a parçası (tiyatronun doğusu), b parçası (Bilinmiyor), c parçası (Athena Kutsal Alanı), d parçası (Athena Tapınağı propylonunun doğusu), e parçası (Athena Kutsal Alanı), f parçası (Athena terası), g parçası (Athena caddesi), h parçası (Athena Kutsal Alanı)
- Korunduğu yer** : a, b, e, f, g parçaları (Bilinmiyor),
c ve h parçaları (British Museum, London),
d parçası (İzmir Arkeoloji Müzesi - env. No. 3485)
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 140-142 Nr. 202;
Blümel – Merkelbach 2014: 364-366 Nr. 147
- Tarih** : MÖ 2. Yüzyıl Başları
- Yazıt** : []ς Σωσιβίου ἐπρία[το τὴν ἱερωσύ]-
[νην τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Ἑλικωνίου διὰ]
[βίου ἐπὶ στεφανο]νηφόρου τοῦ [θεοῦ τοῦ μετὰ]
[]ιν μηνὸς []
[]
[ἱερίσεται δὲ τὸν βίον τὸν αὐτῶ]τοῦ καὶ τὴν θυσίαν
[τῶν Ποσειδῶν]νι συντελε[ῖ κατὰ] τοὺς νόμους τοὺς Ἴωνων[ν].
[ἀτελής δὲ ἔ]σται πάντων, [καθ]άπερ Ἴωνες δεδώκασιν
[καὶ ἐν τῇ στήλῃ γέγραπ[τα]ι καὶ ἄλλα ὅσα δέδοται
[ὑπὸ Ἴωνων] πάντα· ἐξεῖναι δὲ αὐτῶν καὶ ἐμ πρυτανεῖω
[καὶ ἐμ Πανιών]νιοι σίτησιν [ὅτ]αμ πόλις ἱερά ποιῆι,
[καὶ προεδρίαν ἐν] τοῖς ἀγ[ῶσι πᾶ]σι στέφανον ἔχοντι χρύσειον[ν].
[ἐξεῖναι δὲ αὐτῶν ἐμ Πανιών]νιοι καὶ στροφίσκομ φ[ορεῖν χρύσει]-

[ον ἐμ Πανι]ωνίωι· τά τε παρὰ Ἴώ[νων]
[ἐ]πιπέμματά τε παρέ[ξεται]
[ἐκ τεταρτέως ἐκα]τέρωι ἱερείωι καὶ λ[]
[τὸν δὲ ἐωνηκό]τα μήτε ἀφελέσθ[αι μήτε ἐνεχυρά]-
[σαι τὴν ἱερωσύνην μήτε τὰ διδ]όμενα γέρα ἀφαι[ρεῖσθαι μηχανῆ]-
[μηδεμιᾶ· ἐὰν δέ τις παρὰ ταῦ]τα προθείη καὶ τ[ι τῶν δεδογμε]-
[νων λύοι, ἐξώ]λη[ς εἶη καὶ τὰ ἐ]κείνου πάντα· [ἀτελεῖ δὲ ἔστω]
[καὶ τὰ το]ῦ πατρὸς ἕως ἂν ζ[ῆι]
[ἔδοξε τῷ δήμ]ωι· γνώμη στρα[τ]ηγῶν· τὸν νεωποίη[ν]
[μηνὸς Τα]υρεῶνος ἐν τ[ῆ]ι νομαίαι ἐκκλησία[ι]
[] τοῦ Ποσειδ[ῶ]νος τοῦ Ἑλικωνίου []
[] χρυσίον, λο[γισ]όμενον τὸν χρυ[σ]
[ἐ]φ' ὅτῳ ὁ π[ρι]άμενος ἱερήσε[ται]
[]...[]
[]ΕΙΑ . ΟΙΣ . []
[καθάπερ] ὑπὸ Ἴώνων δέδ[οται]
[ἐν] τῇ στήλῃ ἀναγ[έγραπται]
[] καὶ λητουργιῶν π[ασῶν]
[] δὲ αὐτῷ τῆς α[]
[] λητουργι[]
[]θλ[]
[]ιερ]ωσύ[νη]
[]ιερ]ᾶν ἐσχά[ραν]
[]σομένου με[]
[]τω τῷ πριαμέ[νωι]
[]ων ἢ κτηνῶ[ν]
[]ὀφε]λέτω τ[]
[]γ καὶ φ[]

Çeviri

: Sosibos oğlu [---]s, stephanephoros [---]s'nin yılından sonra, tanrının yılında, --- ayında Poseidon Helikonios rahipliğini ömür boyu satın aldı. O, hayatı boyunca rahip olarak hizmet edecek ve Ion yasalarına göre Poseidon için kurban kesecek. Ionlar tarafından verilen ve stele kaydedilen şeylere uygun olarak tüm vergilerden muaf olacak ve Ionlar tarafından verilen tüm şeylerden faydalanacaktır. Prytanion'daki ve şehrin kutsal törenler düzenlediği zaman ve tüm agonlar için onur yeri olan,

böylece altın bir çelenk giyebileceği Panionion'daki yemeklere katılma hakkına da sahip olacak. Panionion'da altın bir baş bandı takmasına izin verilecek. O, kurban keki hazırlayacak ve iki kurban hayvanının her biri için bir tetarteus (çeyrek medimnos) tahıl ve ---. Hiç kimse ne alıcıdan rahipliği almalı, ne onu ele geçirmeli, ne de herhangi bir bahane altında onurları almalıdır. Eğer birisi bu kurallara aykırı olarak başvuruda bulunur ve kuralların herhangi birisini hükümsüz kılırsa o kişi ve ona ait olan her şey sefil bir şekilde mahvolsun. Babasının mülkü de yaşadığı sürece vergiden muaf tutulacak

POSEİDON HELİKONİOS

[Kat. No. 39]

- Malzeme ve Konu** : İki parça stel; Poseidon Helikonios rahipliğinin satışı
- Ölçüler** : a parçası (U. 39 cm, Y. 30 cm, D. 9 cm), HY 2 cm, SM 1,5 cm
b parçası (U. 27 cm, Y. 23 cm, D. 13 cm), HY 2 cm, SM 1,5 cm
- Bulunduğu yer** : a parçası (Athena Tapınağı Terası)
b parçası (agoranın kuzey yolu)
- Korunduğu yer** : a parçası (İzmir Arkeoloji Müzesi - Env. No. 2895)
b parçası (Bilinmiyor)
- Yayımlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 142 Nr. 203; Blümel – Merkelbach 2014: 367-368: Nr. 148
- Tarih** : MÖ 2. Yüzyıl Başları
- Yazıt** : [] ἐπὶ Πρ . []
[μηνός Θ]αργηλιῶν[ος]
[δραχμῶν Ἀλ]εξανδρείων τ[ετρακοσίων]
[ἐβδομήκ]οντα δύο καὶ τοῦ ἐπ[ιδεκάτου]
[ιερήσεται] δὲ τὸμ βίον τὸν ἑαυτοῦ ἀ[τελής ὢν λη]-
[τουργιῶν πα]σῶν· εἶναι δὲ αὐτῶι ἐμ [πρυτανείωι]
[καὶ ἐμ Πανιωνίωι] σίτησιν ὄταμ πόλι[ς ιερὰ ποιῆι],
[καὶ προεδρίαν ἐν τοῖς ἀ]γῶσι πᾶσι [στέφανον ἔ]-
[χοντι χρύσειον· ..?..]
[] τὸν δὲ ἐωνηκότ]α [τὴν ἱερωσύνην]

[μήτε ἀφελέσθαι μήτ]ε ἐνεχυρά[σαι μήτε τὰ δι]-
[δόμενα γέρα ἀφαι]ρεῖσθαι μη[χανῆι μηδεμιᾷ].
[ἐὰν δέ τις παρὰ] ταῦτα προθ[εῖη καὶ τι τῶν δε]-
[δογμένων λύοι], ἐξώλης εἶ[η καὶ τὰ ἐκείνοῦ πάν]-
[τα]

Çeviri : “*Stephanephoros* Pr[---]’nin yılında ---, Thargelion ayında ---, iki İskender drahmisi ve ilaveten onda biri ---. O, hayatı boyunca rahiplik yapacak ve tüm kamu görevlerinden muaf tutulacak. Prytanion’daki ve kentin kutsal törenler düzenlediği zaman ve tüm agonlar için onur yeri olan ve böylece altın bir çelenk giyebileceği Panionion’daki yemeklere de katılma hakkına sahip olacak. Hiç kimse ne alıcıdan rahipliği almalı, ne onu ele geçirmeli, ne de herhangi bahane altında onurları almalıdır. Eğer birisi bu kurallara aykırı olarak başvuruda bulunur ve kararların herhangi birisini hükümsüz kılarsa o kişi ve ona ait olan her şey sefil bir şekilde mahvolsun”

POSEIDON HELİKONİΟΣ

[Kat. No. 40]

Malzeme ve Konu : Devasa mermer amphora boynu; Thallos’un adağı
Ölçüler : Y. 29 cm, Çap 63 cm; H.Y. 2 cm, S.M. 1 cm
Bulunduğu yer : Tiyatronun batı paradosu
Korunduğu yer : İzmir Arkeoloji Müzesi (?)
Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 255; Hiller von Gaertringen 1906: 139 Nr. 199; Blümel – Merkelbach 2014: 381-382 Nr. 177
Tarih : MÖ 3. Yüzyıl
Yazıt : Θάλλος Μενεκλείος
Ποσειδῶνι Ἑλικωνίῳ
Çeviri : “Menekles oğlu Thallos, Poseidon Helikonios’a (bunu adadı)”

POSEIDON HELİKONİOS**[Kat. No. 41]**

- Malzeme ve Konu** : Profillendirilmiş kaide; Hegelochos'un adağı
- Ölçüler** : U. 65 cm, Y. 39,5 cm; HY 1,7 cm
- Bulunduğu yer** : Athena Kutsal Alanı'nın kuzeyindeki hazine binası/tapınağın 20 m doğusundaki geç dönem evlerinden birinin tabanı
- Korunduğu yer** : Athena Kutsal Alanı'nın kuzeyindeki hazine binası/tapınağın 20 m doğusundaki geç dönem evlerinden birinin tabanı
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 140 Nr. 200; Blümel – Merkelbach, 2014: 382 Nr. 178
- Tarih** : MÖ 2. Yüzyıl
- Yazıt** : Ἡγέλοχος Ἀθηναίου Ποσειδῶνι Ἑλικῶ[νίωι]
- Çeviri** : “Athenaios'un oğlu Hegelochos Poseidon Helikonios'a (bunu adadı)

POSEIDON HELİKONİOS ve CAESAR AUGUSTUS**[Kat. No. 42]**

- Malzeme ve Konu** : Hellenistik Dönem'e ait yuvarlak kaidenin Augustus döneminde sunak olarak kullanımı, Poseidon Helikonios ve Caesar Augustus sunağı; adak yazıtı
- Ölçüler** : Y. 68 cm, Çap 62 cm
- Bulunduğu yer** : Asklepieion'un doğusundaki apsidal yapının tabanı
- Korunduğu yer** : Asklepieion'un doğusundaki apsidal yapının tabanı
- Yayınlandığı yer** : Raeck – Rumscheid 2010: 47 Res. 13'te bahsedildi; Blümel – Merkelbach 2014: 382-383 Nr. 179
- Tarih** : Augustus Dönemi
- Yazıt** : Ποσειδῶνος Ἑλικωνίου καὶ Καίσαρος Σεβαστοῦ
- Çeviri** : “Poseidon Helikonios ve Caesar Augustus”

DIONYSOS**[Kat. No. 43]**

- Malzeme ve** : Tiyatrodaki sunak;
Konu : Önceki *agonothetai* Pythotimos'un Tanrı Dionysos'a adanmış
Ölçüler : Üst levha 165 cm x 93 cm; alt kısım Y. 1,38 m
Bulunduğu yer : Tiyatro orkestrası (insitu)
Korunduğu yer : Tiyatro orkestrası (insitu)
Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 241 Abb. 237; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 175; Rumscheid 2000: 169; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 181
Tarih : MÖ 2. Yüzyıl Başı
Yazıt : Πυθότιμο[ς]
ἀγωνοθ[ετήσας Διονύσῳ]
Çeviri : “[---- oğlu] Pythotimos, *agonothetes* olarak görev yaptıktan sonra (bu sunağı) [Dionysos'a] (adadı)”

DIONYSOS**[Kat. No. 44]**

- Malzeme ve** : Kaide;
Konu : Önceki *agonothetai* Apollonios'un Tanrı Dionysos'a adanmış;
Ölçüler : Y. 97 cm, çap 50 cm; HY 2 cm, SM 1 cm
Bulunduğu yer : Tiyatro proedriasının doğusu (insitu)
Korunduğu yer : Tiyatro proedriasının doğusu (insitu)
Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 239; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 178; Blümel – Merkelbach 2014: 383 Nr. 180
Tarih : MÖ 2. Yüzyıl
Yazıt : Ἀπολλώνιος Ἀπολλωνίου τοῦ
Ἀπολλοδώρου ἀγωνοθετήσας
Διονύσῳ
Çeviri : “Apollodoros'un oğlu Apollonios'un oğlu Apollonios, *agonothetes* olarak görev yaptıktan sonra Dionysos'a (bu heykeli adadı)”

DIONYSOS**[Kat. No. 45]**

- Malzeme ve Konu** : Tiyatro orkestrasındaki mermerden, sarmaşık bezemeli beş şeref koltuğu; yazıtlar koltukların ön yüzünde bulunur, Önceki *agonothetai* Nysios'un Tanrı Dionysos'a adanmış
- Ölçüler** : HY ve SM 1,5 cm
- Bulunduğu yer** : Tiyatro orkestrası (insitu)
- Korunduğu yer** : Tiyatro orkestrası (insitu)
- Yayınlandığı yer** : Wiegand – Schrader 1904: 242-243 Abb. 240; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 176; Rumscheid 2000: 167, 169; Blümel – Merkelbach 2014: 384 Nr. 182
- Tarih** : MÖ 2. Yüzyıl (F. Rumscheid ve W. Koenigs'e göre MÖ 200 civarı, A. von Gerkan'a göre MÖ 3. yüzyıl ortası)
- Yazıt** : Νύσιος Διφίλου
ἀγωνοθετήσας
Διονύσῳ
- Çeviri** : “Diphilos oğlu Nysios, *agonothetes* olarak görev yaptıktan sonra Dionysos'a (bu koltukları adadı)”

DIONYSOS**[Kat. No. 46]**

- Malzeme ve Konu** : Mermer postament; Rahip Athenopolis'in adanı
- Ölçüler** : 41 cm x 90 cm x 75 cm; HY ve SM 1,5
- Bulunduğu yer** : Tiyatronun proedriasının batısı
- Korunduğu yer** : Tiyatronun proedriasının batısı
- Yayınlandığı yer** : Wiegand – Schrader 1904: 239-240 Abb. 235; Hiller von Gaertringen 1906: 134 Nr. 177; Blümel – Merkelbach 2014: 384 Nr. 183
- Tarih** : MÖ 130 Civarı
- Yazıt** : Ἀθηνόπολις Κυδίμου
ἱερητεύων Διονύσῳ
- Çeviri** : “Kydimos oğlu Athenopolis, Dionysos rahibi olarak bunu adadı”

DIONYSOS**[Kat. No. 47]**

- Malzeme ve** : Stel;
- Konu** : Dionysos Phleos rahipliği satış belgesi
- Ölçüler** : Y. 1,77 m, U. 47,5 cm-53 cm, D. 13 cm; HY – SM 1 cm
- Bulunduğu yer** : Agoranın yakını
- Korunduğu yer** : Staatliche Museen (Antikensammlung), Berlin
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 133 Nr. 174; Rumscheid 2000: 170-172; Wiemer – Kah 2011: 35-38; Blümel – Merkelbach 2014: 352-357 Nr. 144
- Tarih** : MÖ 130 Civarı
- Yazıt** : διαγραφὴ Διονύσου Φλέου
 ἀγ[α]θῆι τύχη· ἐπὶ τοῖσδε πωλοῦμεν τὴν ἰε -
 ρωσύνην τοῦ Διονύσου τοῦ Φλέου. ὁ πριάμε -
 4 νος ἱερήσεται χρόνον ὅσον ἄμ βιοῖ· ἱερήσε -
 [τ]αι δὲ καὶ τοῦ Διονύσου τοῦ Καταγωγίου·
 ἀ[τ]ελῆς δὲ ἔσται καὶ τοῦ σώματος· εἶναι
 δὲ αὐτῶι καὶ ἐμ πρυτανείωι καὶ ἐμ Πανιωνί -
 8 ωι σίτησιν πάσας τὰς ἡμέρας· λήψεται δὲ ὦν
 πόλις θύει σκέλος γλῶσσαν δέρμα, παρὰ βω -
 μοῦ μοίρας· vac. παρέξεται δὲ θύα, οὐλὰς λιβανω -
 τὸν, ἔλατρα, βοῖ μὲν ἐκ τεταρτέως, προβάτωι δὲ
 12 ἐξ ἡμιέκτου, γαλαθηνῶι δὲ ἐγ δύο χοινίκων·
 εἶναι δὲ αὐτῶι καὶ ἐν τῶι θεάτρω ἐμ προεδρίαι
 καθῆσθαι καὶ στολὴν ἔχειν ἦν ἄμ βούληται καὶ
 στέφανον κισσοῦ χρυσοῦν· vac. θύσει δὲ καὶ τὰς θυ -
 16 σίας τὰς ἐν τῶι θεάτρωι τῶι Διονύσωι τῶι Μελ -
 πομένωι καὶ λιβανωτὸν ἐπιθήσει καὶ σπονδαρ -
 χήσει καὶ τὰς εὐχὰς εὔξεται ὑπὲρ τῆς πόλεως
 τῆς Πριηνέων· ἐχέτω δὲ καὶ στολὴν ἦν ἄμ βού -
 20 ληται καὶ στέφανον χρυσοῦν μῆνα Ληναιῶνα
 καὶ Ἀνθεστηριῶνα· καὶ τοῖς Καταγωγίοις καθῆ -
 γήσεται τῶν συγκαταγόντων τὸν Διόνυσον
 στολὴν ἔχων ἦν ἂν θέλῃ καὶ στέφανον χρυ -

24 σοῦν. vac. ἐὰν δὲ ὑπὲρ ἑξακισχιλίας δραχμὰς
εὖρηι ἢ ἱερωσύνη, καὶ ἀτελῆς ἔσται ὁ πριάμενος
λαμπαδαρχίας vac. ἀγωνοθεσίας vac. ἵπποτροφίας
ἀρχιθεωρίας vac. γυμνασιαρχίας. vac. ἐὰν δὲ ὑπὲρ μυ-
28 ρίας καὶ δισχιλίας δραχμὰς ἀγοράση, ἀτελῆς ἔσ-
ται καὶ τριηραρχίας καὶ οἰκονομίας καὶ νεωποίας
καὶ προεισφορᾶς χρημάτων. vac. καταβαλεῖ δὲ ὁ πριά-
μενος τῷ νεωπόη τὸ μὲν ἐπιδέκατον παραχρῆ-
32 μα, τῆς δὲ λοιπῆς τιμῆς τὸ μὲν ἡμισυ μηνὸς Με-
ταγειτιῶνος ἔτους τοῦ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἡμισυ μη-
νὸς Ἀνθεστηριῶνος ἐπὶ στεφανηφόρου Κλεο-
μένου· vac. ἐπρίατο Ἀθηνόπολις Κυδίμου δραχμῶν
36 μυρίων δισχιλίων δύο καὶ τοῦ ἐπιδεκάτου δρα-
χμῶν [[δισ]]χιλίων διακοσίων vac. ὀβολοῦ χαλκῶν τριῶν.

Çeviri

: “Dionysos Phleos’un ilanıdır.

Muvaffak olunması dileğiyle! Dionysos Phleos’un rahiplik makamını aşağıda belirtilen şartlara göre satacağız:

Alıcı, rahiplik görevini ve Dionysos Katagogios için rahiplik görevini bir ömür boyunca sürdürecektir;

Şahsi harcamalardan muaf tutulacak ve prytaneion ve Panionion’da her gün yemek yeme hakkına sahip olacaktır;

Devlet eliyle yapılan bütün kurbanlardan, sunağın payı hariç olmak üzere, but, dil ve derisini alacaktır;

Kendisi bir dana için bir çeyrek kile kabı kadar, bir koyun için altıda birin yarısı kadar, bir kuzu için iki choinikes kadar kurban unu, arpa, buhur ve kurban keki karşılamak zorundadır;

Tiyatroda prohedriada oturma, istediği tören kıyafetini giyme ve altın sarmaşık tacı takma hakkına sahip olacaktır,

O, tiyatrodaki Dionysos Melpomenos için kurbanı gerçekleştirecek, tütsü sunusu ve ilk sıvı sunuyu gerçekleştirecek ve Prieneliler’in şehri için duayı söyleyecektir;

Lenaion ve Anthesterion aylarında istediği tören kıyafetini giyecek ve altın taç takacaktır;

Katagogia'da, geri dönüşte Dionysos'a eşlik edenlerin en önünde gidecek ve bu sırada istediği tören kıyafetini giyecek ve altın taç takacaktır.

Ancak rahiplik makamı 6000 drahmiden fazlasına satılacak olursa, alıcı lampadarkhia, agonothesia, hippotrophia, arkhitheoria ve gymmasiarkhiadan muaf olacaktır.

Ancak makamı 12.000 drahmiden daha fazlasına alırsa, makam sahibi trierarkhiadan, oikonomiaden, neopoiadan ve avans olarak para vermekten muaf olacaktır.

Alıcı neopoise ilave olarak onda biri vermelidir, geri kalan miktarın yarısını bu yılın metageitnion ayında, öbür yarısını stephanephoros Kleomenes yılının anthesterion ayında verecektir.

Alıcı, 12.002 drahmi ve ilave onda birlik meblağ olan 1.200 drahmi, bir obolos ve üç bronz sikkeyle Kydimos oğlu Athenopolis idi".

DIONYSOS

[Kat. No. 48]

Malzeme ve : Dionysos kült topluluğu için bağış

Konu

Ölçüler : Y. 75 cm, U. 40 cm, D. 40 cm; HY 1 cm

Bulunduğu yer : Söke (Priene ?)

Korunduğu yer : Bilinmiyor

Yayımlandığı yer : Blümel – Merkelbach 2014: 385-386 Nr. 184; SEG 31, 983,
<https://inscriptions.packhum.org/text/253091> (10.06.2019)

Tarih : MÖ 2. – 1. Yüzyıl

Yazıt : 0 []
[παρέ]ξιν δὲ καὶ οἶνον [τ]ὸν [ικανὸν]

ἀπὸ πρῶϊθεν Σ[]ΝΩ προε[πηγ]-

γείλατο με(τρητὰς)· vacat

4 [Πρωτ]αγόρας Πρωτομάχου

[παρέ]ξιν δὲ καὶ οἶνον τὸν ἱκανὸν[ν]

vacat προεπηγγείλατο με(τρητὰς) ρ´

[Διονύ]σιος Διονυσίου παρέξει[ν]

8 [καὶ οἶνον τὸν ἰκανὸν καὶ μαγε[ι]-
[ρικοῦς] ἐργάτας καὶ μουσικ[οὺς]
[τῷ ἀρί]στωι ἄρτων χοίρικα[ς]·

ΚΙΛΛΟΥ

12 [Ποσε]ιδώνιος Μενάν-
[δρου,] φύσει δὲ Ἄνδρωνο[ς]
[τοῦ Ἐ]πικούρου, ἐπηγγελ[α]-
[το το]ῖς συνβάκχοις εἰς τὸ[ν]

16 [ἀγορ]ασμὸν τοῦ προσκει[ι]-
[μένου] τῷ βακχικῷ τόπου κισ-
[τοφόρ]ους ἑκατὸν ἐξήκον[τα]

Çeviri : “[---] yeterli miktarda şarap sağlayacağına dair söz verdi. Protomachos oğlu [Prot]agoras yeterli miktarda şarap sağlayacağına dair söz verdi, 100 me[tratai]. Dionysios oğlu [Diony]sios yeterli miktarda şarap ve mutfak elemanı ve müzisyen, yemek için ekmek sağlayacağına dair [söz verdi]. Menan[dros]’un evlatlık oğlu ve Epikuros’un oğlu Andron’un da öz oğlu olan [Pose]idonios, Bakhüs kutsal alanının yanındaki arsanın alınması için Bakhüs derneği üyelerine 160 kistophor vereceğine dair söz verdi”.

HERMES

[Kat. No. 49]

Malzeme ve Konu : Bezemesiz kaide; önceki *agoranomos*un Hermes’e adağı
Ölçüler : U. 88 cm, Y. 51 cm, K. 42 cm; HY 2 cm, SM 1,5 cm
Bulunduğu yer : Pazarın batı kısmı
Korunduğu yer : Pazarın batı kısmı
Yayımlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 207; Hiller von Gaertringen 1906:
134-135 Nr. 179; Blümel – Merkelbach 2014: 387 Nr. 186
Tarih : MÖ 4. Yüzyıl
Yazıt : ἀγορηνομήσας Παισανίας Δημητρίο[υ] Ἑρμῆτι
Çeviri : “Demetrios oğlu Pausanias, *agoranomos*luk görevinin bitiminden sonra (bunu) Hermes’e (adadı)”

HERMES**[Kat. No. 50]**

- Malzeme ve Konu** : Herme kaidesi; önceki *gymnasiarchos*un Hermes’e adağı
- Ölçüler** : U. 70 cm, Y. 25 cm, K. 63 cm; HY 2,5 cm
- Bulunduğu yer** : Gymnasionun istinat (destek) duvarında insitu
- Korunduğu yer** : Gymnasionun istinat (destek) duvarında insitu
- Yayınlandığı yer** : Wiegand – Schrader 1904: 262; Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 181; Blümel – Merkelbach 2014: 389 Nr. 190
- Tarih** : MÖ 300 Civarı
- Yazıt** : []
[γυμν]α[σιαρ]χήσα[ς]
Ἑρμεῖ
- Çeviri** : “[---] [Gymn]a[siar]chosluk görevinin bitiminden sonra (bunu) Hermes’e (adadı)”

HERMES**[Kat. No. 51]**

- Malzeme ve Konu** : Mermer masa; önceki *agoranomos* [N.N.]’nin Hermes’e adağı
- Ölçüler** : U. yaklaşık 1 metre, Y. 16 cm, K. 40 cm; HY 2-3 cm, SM 1,5 cm
- Bulunduğu yer** : Batı kapısı caddesinin yaklaşık 20 m güneyinde, Batı Kapısı’nın yaklaşık 120 m doğusundaki evlerde kırık iki parça bulundu.
Muhtemelen pazardan getirildi
- Korunduğu yer** : Buluntu yerinde (sinogog, önceki 24 numaralı ev)
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 182; Blümel – Merkelbach 2014: 387 Nr. 187
- Tarih** : MÖ 3. Yüzyıl
- Yazıt** : [.....]λίου, φυλῆς
Αἰγεῖδος, ἀγορανομήσας Ἑρμεῖ
- Çeviri** : “Phyle Aigeis’ten [---] oğlu [---]lios, *agoranomos* görev süresinin bitiminden sonra (bunu) Hermes’e (adadı)”

HERMES**[Kat. No. 52]**

- Malzeme ve Konu** : İki parça halinde mermer bir disk;
Önceki *agoranomos* Apo[ll---]'un Hermes'e adağı
- Ölçüler** : Çap 30 cm, kalınlık diskin merkezinde 35 cm, kenarda 2 cm;
HY 1,5 cm
- Bulunduğu yer** : Batı Kapısı Caddesi ile Athena Kutsal Alanı'na giden merdivenli
sokağın köşesindeki çeşme yapısı
- Korunduğu yer** : Staatlichen Museen, Berlin
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 135 Nr. 180; Blümel – Merkelbach
2014: 388 Nr. 188
- Tarih** : MÖ 1. Yüzyıl
- Yazıt** : Ἐρμῆ
ἄγρονόμος ἀπολλωνίου
- Çeviri** : “[---a]ndros [oğlu] Apo[ll---], *agoranomos*luk görevinin
bitiminden sonra (bunu) Hermes'e (adadı)”

ASKLEPIOS**[Kat. No. 53]**

- Malzeme ve Konu** : Birbiriyle eşleşen iki ante bloğu;
Phrurarchos Helikon için muhafız askerlerinin onursal kararı
- Ölçüler** : (Parça 1) U. 49 – 44 cm, Y. 1,85 cm
(Parça 2) U. 44 – 40 cm, Y. 90 cm
D. 50 – 42 cm; HY ve SM 1 cm
- Bulunduğu yer** : Asklepion Kutsal Alanı'ndaki Bizans kalesinin kilise kapısında
- Korunduğu yer** : Staatlichen Museen (Antikensammlung), Berlin
- Yayınlandığı yer** : Wiegand – Schrader 1904: 137; Hiller von Gaertringen 1906: 28-
29 Nr. 19; Blümel – Merkelbach 2014: 78-82 Nr. 25
- Tarih** : MÖ 3. Yüzyılın 2. Yarısı

Yazıt : ... ινα τε ή
ἀναγραφή τούδε τού ψηφίσματος γένηται ύ[π']
αύτων έν τη παραστά[δι] τής στοάς τής έν
τωι **Ἀσκληπιήωι** τή ένδέξια είσπορευομέ[ν]ων...

Çeviri : ... ve kararın kentte ve kalede her zaman mevcut olması için, yasal olarak belirlenen süre içinde konsey ve halk meclisi huzuruna çıkacak ve bu kararın **Asklepieion**'a girdiğinizde sağ taraftaki galerinin antesine kaydını talep edecek iki kişi elçi olarak seçilecek ve onlara Telon Kutsal Alanı'ndaki Philios oğlu Aristippus'un stelinin yanına taş bir stel dikecekleri ve üzerine bu kararı kaydedecekleri bir yer tahsis edilecektir...

PAN

[Kat. No. 54]

Malzeme ve Konu : Pan'a adanmış mermer sunak
Ölçüler : U. ve D. 38 cm, Y. 31 cm; HY 2 - 2,5 cm
Bulunduğu yer : Asklepion
Korunduğu yer : Asklepion
Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 139; Hiller von Gaertringen 1906: 139 Nr. 197; Blümel – Merkelbach 2014: 399 Nr. 200
Tarih : MÖ 3. Yüzyıl
Yazıt : Πανός
Çeviri : “Pan”.

APOLLON**[Kat. No. 55]**

- Malzeme ve Konu** : İki parça halinde mermer stel;
Tanrı Apollon'un *stephanephorosluğu*
- Ölçüler** : 1. parça: U. 60 cm, Y. 28 cm, D. 15 cm, HY ve SM 1,6 cm;
2. parça: U. 58-62,5 cm, Y. 103 cm, D. 19 cm, HY ve SM 0,8 cm
- Bulunduğu yer** : 1. parça Athena Terası, 2. parça Athena Tapınağı
- Korunduğu yer** : British Museum (her iki parça)
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 49-54 Nr. 44; Taşlıklioğlu 1963: 41
- Tarih** : MÖ 2. Yüzyıl
- Yazıt** : 30 τῆς δέ ἀναγραφῆς τῶ[ν ψ]ηφισμάτων καί τῆς ἐγδόσεως τῆς
στήλης ἐπιμέλειαν ποιήσασθαι τὸν νεωποιεῖν ἔλλοντα
χάρμον
ἐπί στεφανοφόρο[υ] Ἀπόλλωνος,
- Çeviri** : Yazıtın 30. satırında Tanrı Apollon'un *stephanephorosluğundan*
söz edilmektedir

EROS ve**[Kat. No. 56]****HERMES**

- Malzeme ve Konu** : Eşik taşı; Tanrı Eros ve Tanrı Hermes'in isim tekrarı
- Ölçüler** : HY 5,5 cm
- Bulunduğu yer** : Ana caddeden agoranın batı galerisine girişteki eşik
- Korunduğu yer** : Bilinmiyor
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 174 Nr. 320; Blümel – Merkelbach
2014: 456-457 Nr. 311
- Tarih** : Bilinmiyor
- Yazıt** :
Ἔρωσ
Ἔρωσ
Ἑρμῆς
- Çeviri** :
Eros
Eros
Hermes

MISIRLI TANRILAR**[Kat. No. 57]**

Malzeme ve Konu : Olasılıkla propylon ya da Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'nın galerisinin antesine ait bir parça, mermer blok;

Mısırlı Tanrılar kültüründe rahip yükümlülükleri

Ölçüler : U. 26 cm, Y. 66 cm, D. 32 cm; HY 9 mm, SM 6 mm

Bulunduğu yer : Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndaki tapınak / sunağa yakın geç dönem evine ait bir duvarda bulunmuş

Korunduğu yer : Bilinmiyor

Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 165 Nr. 3; Hiller von Gaertringen 1906: 138 Nr. 195; Blümel – Merkelbach 2014: 395-397 Nr. 196

Tarih : MÖ 200 Civarı

Yazıt :

[τῶι Σαράπιδι καὶ]
 [τῆι Ἴσιδι καὶ τοῖς θεοῖς τοῖς σὺν αὐτοῖς, μηνὸς Ἀπατου]-
 [ριῶνος εἰκάδι συντελε-]
 4 [. . . . ὁ νεωπότης εἰς τὴν θυσίαν?]
 [. . . δίδουσθα εἰς [.] τὸ ἱερόν?]
 [. . .] Εἰ [. ?] οἱ δραχμὰς τεσσαρ[]
 [. . . . καὶ εἰς θυσίαν τῶι Σαράπιδι καὶ τῆι Ἴσιδι καθ' ἕ]-
 8 [κ]αστον ἐν[] αὐτῷ μηνὸς Ἀπατουριῶ[]νος εἰκάδι
 [.]ας δύο· θύσει δὲ ὁ ἱερεὺς τῶι Σαράπιδι
 [κ]αὶ τῆι Ἴσιδι τῶν νομιζομένων νοσσῶν δύο καὶ θήσει ἐπὶ
 [τ]ραπέζ[]ης· συντελέσει δὲ καὶ τὰς ἄλλ[]ας θυσίας τῶι
 12 Σαράπιδι καὶ τῆι Ἴσιδι καὶ τοῖς θεοῖς τοῖς σὺν αὐτοῖς
 καὶ τὴν λαμπαδεῖαν τῆι θεῶι καθότι εἰθίστα παραστήσει
 δὲ ὁ ἱερεὺς καὶ τῆι λαμπαδεῖαι τον[]
 ως [λ]αμπ[]άδας ταλαντιαίας δύο· θύσει δὲ ὁ ἱερεὺς]
 16 καὶ τῶι [Ἄ]πιδι ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς νομίμοις
 ΣΕΙΜΩΛ[.] ΔΙ [κ]αθότι νομίζεται ὁ κ[α]θιστ[]
 θήσει [δὲ] ὁ νεωπότης ἀπὸ τοῦ ἑξαρουμένου μέρους κρι-
 20 θῶν τε[τ]αρτῆ, πυρῶν [τε]ταρτέ[]ας δύο Υ[]
 ΛΗΝ χαλκῶν ἕπτ' ὀβολουῶν· παρέξ[]εται δὲ ὁ ἱερεὺς καὶ
 τὸν Αἰγύπτιον τὸν συντελέσοντα τῆ[ν]
 μὴ ἐξέστω δὲ μηθὲν ἄλλωι ἀπείρως τῆ[ν] θυσίαν ποεῖν τῆι
 θεῶι ἢ ὑπὸ τοῦ ἱερέως· εἰ δὲ τις ἄλλος ἀπείρως ποιῆι, ζημιούσ]-
 24 [θ]ω δραχμὰς χιλίας καὶ ἔστω φάσις ἀπ[] τοῦ πρὸς τοὺς ἄρ]-
 χον[τ]ας. [.] εἰ [.] εἰ λήψεται τῶν . . . [.] ν[]
 του καὶ ἐπίσπονδον οἴνου κ[.] Λ[.] [.] [.] [.]
 μένων καὶ τραπεζῶν τῶν κοσμουμένων []
 28 τῆ· ἀπὸ δὲ τῶν τραπεζῶν ὧν ἂν δῆμ[ο]ς κοσμήη δεδόσθω]
 [τ]οῖς κατεχομένοις ὑπὸ τοῦ θεοῦ τε[] λήψεται δὲ]
 ὁ ἱερεὺς παρὰ τοῦ νεωποίου καὶ τ[ὁ] ἀργύριον?]
 τὸ τεταγμένον κατὰ τὸ ψήφισμα τόδε εἰς τὴν θυσίαν]
 32 ἥτις μηνὶ Ἀπατουριῶν τῆι εἰκάδι συντελεῖται οἴ]-
 γου [δ'] αὐτῶι ἑξαι[ρ]εῖσθαι εχο[] λήψε]-
 [τ]αι δὲ ὁ ἱερεὺς καὶ παρὰ τῶν []
 [. .]σαντα ΣΙΟΙΑ? ἔστωσαν []
 36 [τὸ] ἱερόν καθαιρέτω νοσσῶι []
 [. .]· τὰ δὲ ἐκ τοῦ θησαυροῦ γενόμενα δεδόσθω ὑπὸ τοῦ
 [ἱερέ]ως τοῖς θεοῖς []

Çeviri

- : “1 (o) [Apaturation ayının] yirminci (günü) [---]Sarapis ve Isis] ve tanrılara [--- (kurban sunacak)
- 4 [---] *neopoies* [kurban? ---] için
- 6 [---] dört [---] Drahmi [---]
- 7 Her yılın Apaturation ayının [yirminci (günü) [---] ve Sara[pis ve Isis]e kurban için [---]
- 9 Rahip, Sara[pis---] ve Isis’e buyrulan kuşlardan kurban edecek [ve (onları) kurban masasına koyacak;
- 11 O, Sarapis ve Isis’e ve onlarla bağlantılı tanrılara başka kurbanlar da kesecek ve tanrıça için meşale alayı düzenleyecek;
- 13 Rahip, meşale alayı için her biri bir talent değerinde iki meşale de [sağlayacak---].
- 15 Rahip, [alışıldığı üzere ---] Apis’e de kurban sunacak.
- 18 *Neopoies*, belirli bir grup içinden bir çeyrek (medimnos) arpa, iki çeyrek (medimnos) buğday [---] yedi bronz-obolos sunacak.
- 20 [rahip] ayrıca bir Mısırlı’yı bir uygulama gerçekleştirmesi için görevlendirecek
- 22 Rahip, bilgisi dışında tanrıçaya [kurban sunma] konusunda kimseye izin vermemelidir ve eğer herhangi birisi bilmeden bunu yaparsa o kişi 1000 drahmi para cezasıyla cezalandırılmalıdır ve bu archontes’e (yetkili memur) bildirilmelidir.
- 25 [---] alacaktır [---] ve ek olarak bir şarap bağı [---]
- 27 ve kurban masası, süslenmiş [---]
- 28 Ama halkın adadığı kurbanlardan o, tapınaktaki tanrılara alıkoymalıdır,
- 29 Rahip, Apaturation ayının 20. gününde gerçekleştirilecek kurban için *neopoies*’ten para alacaktır,
- 34 Rahip [---]’dan da alacak
- 36 [Kutsal alan] kuş sunusuyla temizlenecektir
- 37 [---] Sunuların içeriği rahip tarafından tanrılara verilmelidir”.

MISIRLI TANRILAR**[Kat. No. 58]**

- Malzeme ve Konu** : Mermer sunak;
Mısırlı Tanrılar Isis, Sarapis ve Anubis'e adak
- Ölçüler** : U. 39 cm, Y. 68 cm, D. 39 cm
- Bulunduğu yer** : Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı
- Korunduğu yer** : Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı
- Yayınlandığı yer** : Wiegand – Schrader 1904: 165 Nr. 1; Hiller von Gaertringen
1906: 137 Nr. 193; Blümel – Merkelbach 2014: 398 Nr. 197
- Tarih** : MÖ 3. Yüzyıl
- Yazıt** : Ἴσιδος
Σαράπιδος
Ἀνούβιδος
- Çeviri** : “Isis
Sarapis
Anubis”.

MISIRLI TANRILAR**[Kat. No. 59]**

- Malzeme ve Konu** : Sunak; Neokoros'un Mısırlı Tanrılar ve Herakles'e adağı
- Ölçüler** : Y. 59 cm, çap yaklaşık 52 cm
- Bulunduğu yer** : Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndaki teras ayağı
- Korunduğu yer** : Mısırlı Tanrılar Kutsal Alanı'ndaki teras ayağı
- Yayınlandığı yer** : Wiegand – Schrader 1904: 165 Nr. 2; Hiller von Gaertringen
1906: 137 Nr. 194; Blümel – Merkelbach 2014: 398 Nr. 198
- Tarih** : MÖ 100
- Yazıt** : []
Ξαν[θίππο] νεωκορῶν Σαράπιδι,
Ἴσιδι, Ἀνούβιδι,
Ἄρποκράτει, Ἡρακλεῖ Ἀνικῆτῶι
- Çeviri** : “Xan[thippos] un oğlu [---]
Sarapis, Isis, Anubis, Harpokrates, yenilmez Herakles'e *neokoros*
olarak (bunu adadı)”.

MISIRLI TANRILAR

[Kat. No. 60]

- Malzeme ve Konu** : Mısırlı tanrıça Isis'in adının geçtiği graffito
Ölçüler : Bilinmiyor
Bulunduğu yer : Mısır Tanruları Kutsal Alanı'na komşu 34 numaralı ev
Korunduğu yer : Mısır Tanruları Kutsal Alanı'na komşu 34 numaralı ev
Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 165; Hiller von Gaertrigen 1906: 176 Nr. 348; Blümel – Merkelbach 2014: 398-399 Nr. 199
Tarih : Roma İmparatorluk Dönemi
Yazıt :
Çeviri : Isis (?)
(Hiller von Gaertrigen okumanın net olmadığı görüşündedir)

HEROS

[Kat. No. 61]

- Malzeme ve Konu** : Bir Heros için adanmış yuvarlak sunak
Ölçüler : Çap 60 cm, Y. 60 cm; HY 4 cm
Bulunduğu yer : Agoranın güney stoasının önü
Korunduğu yer : Agoranın güney stoasının önü
Yayınlandığı yer : Wiegand – Schrader 1904: 212; Hiller von Gaertrigen 1906: Nr. 192; Blümel – Merkelbach 2014: 404 Nr. 209
Tarih : Roma İmparatorluk Dönemi
Yazıt : Ἡρώε
Çeviri : Heros

HEROS

[Kat. No. 62]

- Malzeme ve Konu** : Bir Heros için adanmış yuvarlak sunak; üzerinde bronz bir heykelin izine sahip profilli mermer heykel kaidesi
Ölçüler : Çap 72,5 cm, Y. 73,5 cm; HY 3,5-4 cm
Bulunduğu yer : Agorada kutsal stoanın kuzey nefi
Korunduğu yer : Agorada kutsal stoanın kuzey nefi
Yayınlandığı yer : Koenigs 2000: 182 Abb. 3; Blümel – Merkelbach 2014: 404 Nr.

210

Tarih : Roma İmparatorluk Dönemi
Yazıt : Ἡρώς
Çeviri : Heros

**İMPARATOR
KÜLTÜ**

[Kat. No. 63]

Malzeme ve Konu : Adak yazıtı parçası
Ölçüler : U. 22 cm, Y. 11 cm, D. 32 cm; HY 2,5 – 3 cm
Bulunduğu yer : Athena Terası
Korunduğu yer : Bilinmiyor
Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 144 Nr. 209; Blümel – Merkelbach
2014: 408 Nr. 218
Tarih : Roma İmparatorluk Dönemi
Yazıt : []
[κα]θιέρ[ωσεν]
Çeviri : [] adadı.

**İMPARATOR
KÜLTÜ**

[Kat. No. 64]

Malzeme ve Konu : Silindirik kaide;
Tanrıça Roma ve imparator Augustus kültüründe baş rahip
Ölçüler : Çap 44 cm, Y. 27 cm; HY 1 - 1,5 cm, SM 0,5 - 1 cm
Bulunduğu yer : Bizans ana kilisesinin (Athena terasının kuzeydoğusundaki
kilise) sunağında
Korunduğu yer : Bilinmiyor
Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 222; Blümel – Merkelbach
2014: 405 Nr. 212
Tarih : Augustus Dönemi (MÖ 27 – MS 14)

- Yazıt** : ἐπὶ ἀρχιερέως Ῥώμης καὶ Αὐτοκράτορος [Καίσαρος θ]εοῦ
Σεβασ[τοῦ] . . ΟΥΛΛΟ []α []ου
- Çeviri** : “Roma ve imparator [Caesar], Tanrı Augustus’un *archiereusu*
(başrahip) [---]”

**İMPARATOR
KÜLTÜ**

[Kat. No. 65]

- Malzeme ve Konu** : Kaide; İmparator Augustus’un kızı Iulia’ya adak
- Ölçüler** : U. 47 cm, Y. 37 cm, D. 13 cm; HY 2 cm, SM 1 cm
- Bulunduğu yer** : Athena Tapınağı Terası
- Korunduğu yer** : British Museum, Londra
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 225; Blümel – Merkelbach
2014: 406 Nr. 213
- Tarih** : MÖ 14 (?)
- Yazıt** :
ὁ δῆμος
[Ἰ]ουλίαν θεὰν
[κ]αλλίτεκνον
[τ]ῆν Καίσαρος
[θε]οῦ Σεβαστοῦ
[θ]υγατέρα κα[θι]-
Ἔρωσεν
- Çeviri** : “Demos, imparator, Tanrı Augustus’un kızı, güzel çocukları olan
Tanrıça Iulia’ya [bu heykeli] adadı”

**İMPARATOR
KÜLTÜ**

[Kat. No. 66]

- Malzeme ve Konu** : Mermer kaide;
Augustus'un torunu ve evlatlık oğlu Lucius Iulius Caesar'a adak
- Ölçüler** : U. 30 cm, Y. 58 cm; HY 4 cm, SM 3,5 cm
- Bulunduğu yer** : Athena Tapınağı Terası
- Korunduğu yer** : Athena sunağının 15 m kuzeyi
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 226; Blümel – Merkelbach
2014: 407 Nr. 214
- Tarih** : MÖ 17 – MS 2
- Yazıt** :
ὁ δῆ[μος]
Λευκίω[ι Ἰουλίωι]
Καίσαρι τ[ῶι υἱῶι]
τοῦ Αὐτ[οκράτορος]
- Çeviri** : “Demos, imparatorun [oğlu] Lucius [Iulius] Caesar'a
(bunu adadı)”

**İMPARATOR
KÜLTÜ**

[Kat. No. 67]

- Malzeme ve Konu** : Levha; Ion *koinonunun* Caisar Tiberius'a adağı
- Ölçüler** : U. 66 cm, Y. 80 cm; HY 2,4 cm, SM 2 cm
- Bulunduğu yer** : Bizans bazilikasının (Athena terasının kuzeydoğusundaki kilise)
döşemesinde
- Korunduğu yer** : Bilinmiyor
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 146 Nr. 227; Blümel – Merkelbach
2014: 407 Nr. 215
- Tarih** : MS 14 – 37
- Yazıt** : [τὸ κ]οινὸν τῶν Ἰώνων [Τιβερ]ίω[ι] Κ[α]ίσαρι Σε[βαστ]οῦ υἱῶι
Σεβαστῶι [καθιέ]ρω[σε]ν
- Çeviri** : “İonların *koinonu* (bunu) Augustus'un oğlu [Tibe]rius Caesar
Augustus'a (adadı)”

İMPARATOR
KÜLTÜ

[Kat. No. 68]

- Malzeme ve Konu** : Yuvarlak heykel kaidesi; Drusus Caesar'a adak
Ölçüler : Y. 60 cm, D. 55 cm; HY 2,7 – 3 cm
Bulunduğu yer : Athena Tapınağı'nın kuzeydoğu köşesi
Korunduğu yer : Athena Tapınağı'nın kuzeydoğu köşesi
Yayınlandığı yer : Blümel – Merkelbach 2014: 407-408 Nr. 216
Tarih : MS 1. Yüzyılın 1. Çeyreği
Yazıt : [ó δ]ῆμ[ος]
[Δρο]ύσω Καίσα[ρι]
[Σεβ]αστοῦ υἱῶ
[ί]έρωσεν
Çeviri : “Demos, bunu Augustus'un oğlu Drusus Caesar'a adadı”

İMPARATOR
KÜLTÜ

[Kat. No. 69]

- Malzeme ve Konu** : Kaide; Iulia Drusilla (?)'ya adak
Ölçüler : U. 62 cm, Y. 13 cm, D. 65 cm
Bulunduğu yer : Bizans ana kilisesi (Athena terasının kuzeydoğusundaki kilise)
Korunduğu yer : Bilinmiyor
Yayınlandığı yer : Hiller von Gaertringen 1906: 147 Nr. 228; Blümel – Merkelbach
2014: 408 Nr. 217
Tarih : MS 38 Civarı
Yazıt : []
[Θ]ε[ᾶι Δρουσ]ίλλη
Καθιέρωσεν
Çeviri : “[] [tanrıça? Drus]illa'ya adadı”

**İMPARATOR
KÜLTÜ**

[Kat. No. 70]

- Malzeme ve Konu** : Bronz heykel izli kaide; Caesar Domitianus’u onurlandırma
- Ölçüler** : Y. 75 cm, çap 69 cm; HY 2 – 3 cm, SM 1 – 2 cm
- Bulunduğu yer** : Yukarı gymnasium avlusundaki küçük kutsal alan
- Korunduğu yer** : Yukarı gymnasiumun güneybatı köşesi
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 147 Nr. 229; Blümel – Merkelbach
2014: 409 Nr. 219
- Tarih** : MS 83 – 96
- Yazıt** : Αὐτοκράτορα [[Δ[ο]μι]]-
[[τια[νὸ]ν]] Καίσαρα Σεβαστὸν · [[[Γερμανικὸν]]]
θεὸν · ἀνίκητον · κτί-
ὁ δῆμος · ὁ [[]]
[[]] Πριηνέων.
ἐπιμεληθέντος Σωσιβίου Ἐράτωνος · τοῦ Σωσιβίου ·
ἄρξαντος τὸ δεύτερον
- Çeviri** : “İmparator [Domitianus] Caesar Augustus [Germanicus],
yenilmez tanrı, kent kurucusu, demos tarafından
(onurlandırıldı). Onur anıtının dikiminden sorumlu kişi, ikinci
kez archon iken Sosibios’un oğlu Eraton’un oğlu Sosibios idi”

**İMPARATOR
KÜLTÜ**

[Kat. No. 71]

- Malzeme ve Konu** : Kare formlu kaide;
İmparatoriçe Iulia (Domna) Augusta'nın onurlandırılması
- Ölçüler** : U. 54 cm, Y. 82 cm, D. 55 cm; HY 1,5 – 2 cm
- Bulunduğu yer** : Bouleterion'un güneyindeki, nişteki geç dönem duvarı
- Korunduğu yer** : Bouleterion'dan kuzey galeriye geçilen kapı
- Yayınlandığı yer** : Hiller von Gaertringen 1906: 147 Nr. 230; Blümel – Merkelbach 2014: 410-411 Nr. 220
- Tarih** : MS 195/96 – 211/12
- Yazıt** : Ἰουλίαν Σεβαστήν μ[ηέρα κά]στρων ἢ λαμποροτάτη Πρ[ιηνέων] πόλις ἀπὸ τῆς τῶν φόρων δεκά[της, κα]θὰ ὁ κράτιστος ἀνθύπατος Λικίννιος Νέπως καὶ ὁ τῶν κυρίων ἐπίτροπος [[Ὀκτάβιος Λικινία]] [[νός]] ὁ κράτιστος ὤρισαν λογιστεύοντος Διονυσίου Μηνογένους φιλοσεβάστου ἐργεπιστατοῦντος Τ. Ῥωσκίου Ἰουλιάδου
- Çeviri** : “Ünlü prokonsül Licinnius Nepos ve prokurator, efendi, ünlü [[Octavius Licinianus]] tarafından belirlendiği üzere, verginin onda birinden Pr[iene] kentinin en göz alıcı (heykeli ile) Julia Augusta, ordugâhın anası (onurlandırıldı).
Logistes, Menogenes oğlu philosebastos (imparator seven) Dionysios idi.
Ergepistates, T. Roscius Iuliades idi”

LEVHALAR LİSTESİ

Bu tezin levhalar bölümünde yer alan buluntuların en net görüntülerini sunmak için genellikle internetteki kaynaklardan (müze ve arşivler) alınan fotoğraflardan yararlanılmıştır.

- Harita 1:** Priene'nin konumu. Wiegand – Schrader 1904: Taf. I-II
Harita 2: Priene kent planı ve insula sınırları. Mert 2016: 405 Fig. 1
Harita 3: Priene'deki kült alanlarının sınırları: Ulrich Ruppe'nin çalışmasından yararlanıldı
Harita 4: Kültlerle ilgili buluntuların yerleri: Ulrich Ruppe'nin çalışmasından yararlanıldı
Harita 5: Plastik eserlerin buluntu yerleri: Ulrich Ruppe'nin çalışmasından yararlanıldı
Harita 6: Kült yazıtlarının buluntu yerleri: Ulrich Ruppe'nin çalışmasından yararlanıldı
Resim 1: Athena Kutsal Alanı planı (M. 1: 500). Hennemeyer 2013: Taf. 2
Resim 2: Athena Kutsal Alanı rekonstrüksiyon çizimi. Hennemeyer 2013: Taf. 5
Resim 3: Athena Kutsal Alanı, agora ve tiyatro ile perspektif ilişkisi. Demir 2016: 288 Fig. 2
Resim 4: Athena Sunağı'nın güneybatıdan görünüşünün çizimi. Hennemeyer 2013: Taf. 29
Resim 5: Athena Tapınağı kült heykelinin rekonstrüksiyon çizimi. Carter 1983: 224 Fig. 21
Resim 6: Athena Kutsal Alanı'ndan Athena heykeli. Wiegand – Schrader 1904: 114 Fig. 81
Resim 7: Athena Tapınağı'ndan Athena kabartması. Carter 1983: Pl. XVIIa
Resim 8: Athena Tapınağı'ndan Athena kabartması rekonstrüksiyon çizimi. Carter 1983: Pl. XVIIIa
Resim 9: Athena Tapınağı'ndan Helios kabartması.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-192 (23.05.2017)
Resim 10: Athena Tapınağı'ndan Helios kabartması rekonstrüksiyon çizimi. Carter 1983: Pl. XIVb
Resim 11: Athena Tapınağı'ndan kadın portresi. Rumscheid 2000: 133 Res. 118
Resim 12: [Athena Tapınağı'ndan rahibe heykeli.](https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-202)
https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-202 (22.05.2017)
Resim 13: 15 numaralı evden terrakotta Athena figürini. Rumscheid 2006: Taf. 46/1
Resim 14: Kentten terrakotta Athena figürin başı. Rumscheid 2006: Taf. 46/6
Resim 15: Athena Tapınağı'ndan Athena başı betimli altın yüzük. Raeder 1984: 64 Abb. 2a
Resim 16: Priene evinden Athena başı betimli kurşun ağırlık. <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=695854&viewType=detailView> (12.08.2019)
Resim 17: 20 numaralı evden Athena başı betimli damgalı vazo. Wiegand – Schrader 1904: 424 Abb. 542/2
Resim 18: 20 numaralı evden Athena başı betimli vazo damgası. Hiller von Gaertringen 1906: 180 Nr. 356/4
Resim 19: Priene evinden Athena başı betimli vazo damgası. Hiller von Gaertringen 1906: 180 Nr. 356/3
Resim 20: Priene evinden Athena başı betimli vazo damgası. Wiegand – Schrader 1904: 430 Abb. 548 Nr. 97
Resim 21: Priene evinden Athena başı betimli kek damgası. Wiegand – Schrader 1904: 466 Abb. 573 Nr. 237
Resim 22: Priene evinden Nike betimli kek damgası. Wiegand – Schrader 1904: 466 Abb. 573 Nr. 241
Resim 23: Klazomenai'den MÖ 500-494 tarihli Priene sikkesi ve Athena. Rumscheid 2000: 13 Res. 11
Resim 24: Kentten MÖ 350/340 tarihli Priene sikkesi ve Athena.
<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=4308> (17.05.2017)
Resim 25: Kentten MÖ 320-270 tarihli Priene sikkesi ve Athena. (25.05.2017)
http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=51943

- Resim 26:** Kentten MÖ 290-250 tarihli Priene sikkesi ve Athena. (25.05.2017)
http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=16430
- Resim 27:** Kentten MÖ 270-240 tarihli Priene sikkesi, Athena ile Nike. (25.05.2017)
http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=14337
- Resim 28:** Kentten MÖ 190-170 tarihli Priene sikkesi ve Athena.
https://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=137&pid=10964#top_display_media (25.05.2017)
- Resim 29:** Kentten MÖ 150-125 tarihli Priene sikkesi ve Athena.
https://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=137&pid=4014#top_display_media (25.05.2017)
- Resim 30:** Kentten MÖ 90-50 tarihli Priene sikkesi, Athena ve Nike betimi.
<https://ikmk.smb.museum/object?id=18220346> (01.02.2019)
- Resim 31:** Kentten Augustus Dönemi Priene sikkesi ve Athena. (25.05.2017)
http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=50864
- Resim 32:** Kentten Hadrianus Dönemi Priene sikkesi ve Athena. (25.05.2017)
http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=14374
- Resim 33:** Demeter Kutsal Alanı planı. Rumscheid 2006: Beil. 19 Abb. 1
- Resim 34:** Demeter Tapınağı rekonstrüksiyon çizimi. Schipporeit 2013: 152 Abb. 24
- Resim 35:** Demeter Tapınağı'ndan kült podyumu. Schipporeit 2013: 159 Abb. 26
- Resim 36:** Demeter Tapınağı'ndan kült podyumu. Rumscheid 2000: 155 Res. 138
- Resim 37:** Demeter Tapınağı'ndan masa. Wiegand – Schrader 1904: 153 Abb. 122
- Resim 38:** Demeter Kutsal Alanı kurban kuyusu. Wiegand – Schrader 1904: 154 Abb. 123
- Resim 39:** Demeter Kutsal Alanı'ndan rahibe heykeli.
<https://smb.museum-digital.de/singleimage.php?resourcencr=15207> (27.10.2018)
- Resim 40:** Demeter Tapınağı'ndan heykel başı. Wiegand – Schrader 1904: 155 Abb. 124-125
- Resim 41:** Demeter Tapınağı'ndan heykel başı. Wiegand – Schrader 1904: 156 Abb. 126-127
- Resim 42:** Demeter Kutsal Alanı'ndan Demeter figürini. Rumscheid 2006: Nr. 140 Taf. 61/2
- Resim 43:** Demeter Kutsal Alanı'ndan Kore figürini. Rumscheid 2006: Nr. 139 Taf. 61/1
- Resim 44:** Demeter Kutsal Alanı'ndan domuz figürini. Rumscheid 2006: Nr. 358 Taf. 150/1
- Resim 45:** Demeter Kutsal Alanı'ndan dansçı figürini. Rumscheid 2006: Nr. 177 Taf. 71/5
- Resim 46:** Demeter Kutsal Alanı'ndan dansçı figürini. Rumscheid 2006: Nr. 175 Taf. 71/2
- Resim 47:** Demeter Kutsal Alanı'ndan dansçı figürini. Rumscheid 2006: Nr. 149 Taf. 64/3
- Resim 48:** Demeter Kutsal Alanı, *hydrophoros* figürini. Rumscheid 2006: Nr. 142 Taf. 62/1
- Resim 49:** Demeter Kutsal Alanı, *hydrophoros* figürini. Rumscheid 2006: Nr. 144 Taf. 63/2
- Resim 50:** Demeter Kutsal Alanı'ndan *hydria*. Knittlmayer – Heilmeyer 1998: 90 Abb. 46
- Resim 51:** Demeter Kutsal Alanı'ndan kadın figürini. Rumscheid 2006: Nr. 133 Taf. 58/2
- Resim 52:** Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 73 Taf. 30/3
- Resim 53:** Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 75 Taf. 30/7
- Resim 54:** Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 74 Taf. 30/6
- Resim 55:** Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 77 Taf. 30/9
- Resim 56:** Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 71 Taf. 30/1
- Resim 57:** Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 66 Taf. 29/2
- Resim 58:** Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 68 Taf. 29/5
- Resim 59:** Demeter Kutsal Alanı'ndan Baubo figürini. Rumscheid 2006: Nr. 69 Taf. 29/6
- Resim 60:** Kentten Vespasianus Dönemi Priene sikkesi, Demeter ve Kore.
https://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=137&pid=2252#top_display_media (17.07.2019)
- Resim 61:** Kentten Hadrianus Dönemi Priene sikkesi ve Kore. (17.07.2019)
http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=21425
- Resim 62:** Kentten Valerianus Dönemi Priene sikkesi ve Demeter. Regling 1927: Taf. V 222

- Resim 63:** Kentten Hadrianus Dönemi Priene sikkesi, Hades ve Kore. (17.07.2019)
http://ikmk.smb.museum/mk_priene/index.php?lang=en&pagetype_id=3&object_id=15845
- Resim 64:** Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kybele Kutsal Alanı çizimi. Rumscheid 2000: 80
- Resim 65:** Batı Kapısı Caddesi Kybele Kutsal Alanı, güneybatıdan görünüm. Foto: Göknur Çetinkaya (29.09.2018)
- Resim 66:** Kentteki Doğu Kaya Kybele Kutsal Alanının konumu. Weisser 2014: 654 Abb. 1
- Resim 67:** Doğu Kaya Kybele Kutsal Alanı'nın kazı planı, çizim. Filges 2015: 84 Abb. 3
- Resim 68:** Doğu Kaya Kybele Kutsal Alanı, su yolu. Filges 2015: 85 Abb. 4
- Resim 69:** Doğu Kaya Kybele Kutsal Alanı ve nişler. Raeck 2009: Res. 11
- Resim 70:** Doğu Kaya Kybele Kutsal Alanı, buluntu yerleri. Filges 2015: 102 Abb. 15
- Resim 71:** Doğu Kaya Kybele Kutsal Alanı, FHO 9'daki bothros. Filges 2015: 90 Abb. 9
- Resim 72:** Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Ev. Rumscheid 2000: 94 Res. 74
- Resim 73:** Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Ev'deki podyum. Rumscheid 2000: 96 Res. 76
- Resim 74:** Batı Kapısı Caddesi'ndeki Kutsal Ev'deki masa. Wiegand 1904: 177 Abb. 170
- Resim 75:** Kybele Kutsal Alanı'ndan mermer Kybele heykeli. Rumscheid 2000: 81
- Resim 76:** Kybele Kutsal Alanı'ndan mermer Kybele heykeli. Priene Kazı Arşivi, dosya no: P5128814 (12.05.2015)
- Resim 77:** 31 numaralı evden mermer Kybele heykeli. Vermaseren 1987: Nr. 694 Taf. CLVI
- Resim 78:** Kentten mermer Kybele heykel başı. Vermaseren 1987: Nr. 693 Taf. CLVI
- Resim 79:** Athena Tapınağı'ndan Kybele kabartması.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-140 (22.05.2017)
- Resim 80:** Athena Tapınağı'ndan Kybele kabartması rekonstrüksiyon çizimi. Carter 1983: Pl. XIc
- Resim 81:** Kybele Kutsal Alanı'ndan terrakotta Kybele figürini. Filges 2015: 92 Abb. 10
- Resim 82:** Priene evinden terrakotta Kybele figürini. Rumscheid 2006: Taf. 3/1
- Resim 83:** 17 numaralı evden (?) terrakotta Kybele figürini. Rumscheid 2006: Taf. 3/2
- Resim 84:** Athena terasından terrakotta Kybele figürini. Rumscheid 2006: Taf. 4/1
- Resim 85:** Kutsal Ev'den terrakotta Kybele figürini. Rumscheid 2006: Taf. 4/2, 4/4
- Resim 86:** Demeter Kutsal Alanı'ndan terrakotta Kybele figürini. Rumscheid 2006: Taf. 4/3
- Resim 87:** Kentten (?) terrakotta Kybele figürini.
<https://www.flickrriver.com/photos/28433765@N07/tags/kybele/> (17.03.2017)
- Resim 88:** Kybele Kutsal Alanı'ndan terrakotta dans eden kadın/genç kız figürinleri. Filges 2015: 94 Abb. 11
- Resim 89:** Kybele Kutsal Alanı'ndan terrakotta model eller. Filges 2015: 96 Abb. 13
- Resim 90:** Kybele Kutsal Alanı'ndan bronz bilyeler. Filges 2015: 99 Abb. 14
- Resim 91:** Kybele Kutsal Alanı'ndan sarılmış kalem şeritleri. Filges 2015: 95 Abb. 12
- Resim 92:** Kybele Kutsal Alanı'ndan minyatür kurşun masa. Filges 2015: 95 Abb. 12
- Resim 93:** Kybele Kutsal Alanı'ndan "MATPI ΘEQN" yazılı mermer adak nesnesi. Wiemer – Kah 2011: 54 Abb. 3
- Resim 94:** Kybele Kutsal Alanı'ndan "MATPI ΘEQN" yazılı mermer nesne, çizim. Wiemer – Kah 2011: 54 Abb. 4
- Resim 95:** 33 numaralı evden mermer Aphrodite heykeli. Rumscheid 2006: Beil. 14 Nr. 1
- Resim 96:** 33 numaralı evden mermer Aphrodite heykeli. Rumscheid 2006: Beil. 14 Nr. 3
- Resim 97:** 13 numaralı evden mermer Aphrodite heykeli. Wiegand – Schrader 1904: 372 Abb. 467
- Resim 98:** 39 numaralı evden mermer Aphrodite heykeli. (09.01.2019)
<https://www.livius.org/pictures/turkey/priene/priene-museum-pieces/priene-aphrodite/>
- Resim 99:** 29 numaralı evden mermer Aphrodite heykeli. Wiegand – Schrader 1904: 373 Abb. 468
- Resim 100:** 21b numaralı evden terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 1 Taf. 1/1

- Resim 101:** Konut alanından terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 13 Taf. 5/1
- Resim 102:** Kentten terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 17 Taf. 6/5
- Resim 103:** 15 numaralı evden terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 57 Taf. 26/2
- Resim 104:** Konut alanından terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 19 Taf. 7/5
- Resim 105:** Konut alanından terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 59 Taf. 27/1
- Resim 106:** Kentten terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 86 Taf. 34/2
- Resim 107:** 16 numaralı evden terrakotta Eros'lu Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 58 Taf. 26/3
- Resim 108:** 27 numaralı evden terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 83 Taf. 33/2
- Resim 109:** Konut alanından terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 84 Taf. 33/3
- Resim 110:** Kentten terrakotta Aphrodite figürini. Rumscheid 2006: Nr. 115 Taf. 47/3
- Resim 111:** 33 numaralı evden terrakotta Aphrodite büstü. Raeck 2003: 356 Abb. 23
- Resim 112:** *Prytaneion* güneydoğudan görünüm. Wiegand – Schrader 1904: 232 Abb. 224
- Resim 113:** *Prytaneion* planı. Rumscheid 2000: 48 Res. 35
- Resim 114:** *Prytaneion*dan bir yazıt. Rumscheid 2000: 49 Res. 36
- Resim 115:** Kutsal Stoa'dan üç çelenk. Blümel – Merkelbach 2014: 132 Nr. 185
- Resim 116:** Athena Polias Tapınağı'ndan Zeus ve *gigant* kabartması.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-141 (22.05.2017)
- Resim 117:** Athena Polias Tapınağı'ndan Zeus ve *gigant* kabartması rekonstrüksiyon çizimi. Carter 1983: Pl. VIIb
- Resim 118:** Priene'den Zeus betimli sikke.
<https://www.coinarchives.com/a554d010bfde0bc1daa23c48a5837375/img/hirsch/352/image02174.jpg> (18.08.2018)
- Resim 119:** Kentten *trident* betimli kurşun ağırlık.
<http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=1077691&viewType=detailView> (19.02.2018)
- Resim 120:** Kentten MÖ 90-50 tarihli Poseidon betimli bronz Priene sikkesi.
<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=11697> (19.02.2018)
- Resim 121:** Kentten MÖ 50-30 tarihli Poseidon betimli bronz Priene sikkesi.
<https://ikmk.smb.museum/object?id=18220354> (19.02.2018)
- Resim 122:** Kentten Athena ve *trident* betimli Priene sikkesi.
<http://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?pid=7237> (19.02.2018)
- Resim 123:** Tiyatro, kuzeydoğudan rekonstrüksiyon. Rumscheid 2000: Res. 147
- Resim 124:** Tiyatronun batı paradosunun rekonstrüksiyonu. Rumscheid 2000: 166 Res. 150
- Resim 125:** Tiyatro sunağı, güneybatıdan rekonstrüksiyon. Rumscheid 2000: 171 Res. 154
- Resim 126:** 33 numaralı evden mermer Dionysos heykeli.
<https://www.ancient.eu/uploads/images/11382.jpg?v=1571995747> (16.07.2020)
- Resim 127:** Athena Polias Tapınağı'ndan Tanrı Dionysos ve *gigant* kabartması.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-162 (22.05.2017)
- Resim 128:** Athena Polias Tapınağı'ndan Tanrı Dionysos ve *gigant* kabartmasının rekonstrüksiyon çizimi. Carter 1983: Pl. XXb
- Resim 129:** 30 numaralı evden *Satyros* başı, mimari kabartma. Raeder 1984: 69 Abb. 7b
- Resim 130:** 15 numaralı evden Dionysos maskı. Rumscheid 2006: Taf. 131/1
- Resim 131:** Konut alanından Dionysos ve Ariadne betimli kek damgası. Wiegand – Schrader 1904: 466 Nr. 240 Abb. 573
- Resim 132:** Yukarı Gymnasion'daki Roma mezarından Dionysos masklı Roma kandili. Wiegand – Schrader 1904: 279 Abb. 288

- Resim 133:** 33 numaralı evden terrakotta *Satyr* figürünü. Rumscheid 2006: Taf. 112/3
- Resim 134:** Konut alanından terrakotta *Satyr* figürün başı. Rumscheid 2006: Taf. 113/3
- Resim 135:** Kentten terrakotta *Satyr* figürün başı. Rumscheid 2006: Taf. 113/5
- Resim 136:** Priene evinden *Silen* başı betimli terrakotta mangel. Wiegand – Schrader 1904: 462 Nr. 211, 214 Abb. 568
- Resim 137:** Priene evinden *Silen* başı betimli terrakotta mangel. Wiegand – Schrader 1904: 463 Nr. 215 Abb. 569
- Resim 138:** Priene evinden *Silen* başı betimli seramik kap. Wiegand – Schrader 1904: 412 Nr. 53 Abb. 536
- Resim 139:** Priene evinden *Silen* başı betimli seramik kap. Wiegand – Schrader 1904: 412 Nr. 54 Abb. 536
- Resim 140:** Priene evinden *Silen* başlı terrakotta mühür. Wiegand – Schrader 1904: 465 Nr. 235 Abb. 572
- Resim 141:** Priene evinden terrakotta tiyatro maskı. Rumscheid 2006: Taf. 156/2 Nr. 378
- Resim 142:** Priene evinden terrakotta tiyatro maskı. Rumscheid 2006: Taf. 157/1 Nr. 378
- Resim 143:** Priene evinden mask betimli bronz kandil.
<https://www.flickr.com/photos/101561334@N08/28632844852/in/photostream/> (19.03.2019)
- Resim 144:** Priene evinden mask betimli bronz kandil. <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=695767&viewType=detailView> (19.03.2019)
- Resim 145:** Kentten Hadrianus Dönemi Priene sikkesi ve Dionysos.
https://www.wildwinds.com/coins/ric/hadrian/priene_Regling_205.jpg (19.03.2019)
- Resim 146:** Kentten Severus Alexander Dönemi Priene sikkesi ve Dionysos. (19.03.2019)
https://www.wildwinds.com/coins/ric/severus_alexander/priene_Regling_213.jpg
- Resim 147:** Kentten Gallienus Dönemi Priene sikkesi ve Dionysos.
https://www.wildwinds.com/coins/ric/gallienus/priene_Regling_227.jpg (19.03.2019)
- Resim 148:** Kutsal Ev'den mermer Hermes *hermesi*. Wiegand –Schrader 1904: 180 Abb. 175
- Resim 149:** Akropolisteki kutsal alandan *herme* kabartması. Rumscheid 2000: 215 Res. 187
- Resim 150:** *Bouleuterion*daki sunaktan Hermes kabartması. Rumscheid 2000: 58 Res. 42
- Resim 151:** 33 numaralı evden terrakotta Hermes figürünü. Rumscheid 2006: Nr. 294 Taf. 129/1
- Resim 152:** 22 numaralı evden terrakotta Hermes *hermesi* figürünü. Rumscheid 2006: Nr. 366 Taf. 151/4
- Resim 153:** 33 numaralı evden terrakotta Hermes *hermesi* figürünü. Rumscheid 2006: Nr. 365 Taf. 151/1
- Resim 154:** Priene evinden terrakotta Hermes *hermesi* figürünü. Rumscheid 2006: Nr. 367 Taf. 151/2
- Resim 155:** Kentten terrakotta Hermes *hermesi* figürünü. Rumscheid 2006: Nr. 369 Taf. 153/1
- Resim 156:** Kentten terrakotta Hermes *hermesi* figürünü. Rumscheid 2006: Nr. 370 Taf. 153/3
- Resim 157:** Kentten terrakotta Hermes *hermesi* figürünü. Rumscheid 2006: Nr. 371 Taf. 154/1
- Resim 158:** 25 numaralı evden terrakotta Hermes *hermesi* figürünü. Rumscheid 2006: Nr. 372 Taf. 153/7
- Resim 159:** Kentten terrakotta Hermes *hermesi* figürünü. Rumscheid 2006: Nr. 373 Taf. 153/9
- Resim 160:** Konut alanından terrakotta Hermes *hermesi* figürünü. Rumscheid 2006: Nr. 374 Taf. 155/1
- Resim 161:** Priene evinden *kerykeion* betimli terrakotta kandil. Wiegand – Schrader 1904: Abb. 560 Nr. 184
- Resim 162:** Asklepios Kutsal Alanı, MÖ 2. yüzyıl ortalarının planı. Mert 2016: 416 Fig. 25
- Resim 163:** Asklepios Tapınağı ilk rekonstrüksiyon. Wiegand 1904: 140 Abb. 109
- Resim 164:** Asklepios Tapınağı son rekonstrüksiyon. Bankel 2003: 407 Abb. 62

- Resim 165:** *Bouleuterion* sunağında Asklepios kabartması. Wiegand – Schrader 1904: 224 Abb. 213
- Resim 166:** Kentten Hadrianus Dönemi Priene sikkesi ve Asklepios betimi.
<https://ikmk.smb.museum/object?id=18220417> (17.01.2020)
- Resim 167:** Kentten Commodus Dönemi Priene sikkesi ve Asklepios betimi.
<https://ikmk.smb.museum/object?id=18220432> (17.01.2020)
- Resim 168:** E5 insulasından bronz Pan heykelciği. Winter 2007: 281 Abb. 1
- Resim 169:** E5 insulasından bronz Pan heykelciği. Winter 2007: 281 Abb. 2
- Resim 170:** 19 numaralı evden terrakotta Pan figürini. Rumscheid 2006: Taf. 111/5
- Resim 171:** Kentten terrakotta Pan figürini. Rumscheid 2006: Taf. 113/2
- Resim 172:** 4 numaralı dükkândan terrakotta Pan ve Eros figürini. Rumscheid 2006: Taf. 142/1
- Resim 173:** Kentten terrakotta Pan figürini. Rumscheid 2006: Taf. 111/4
- Resim 174:** Arkaik Priene'den Apollon'a adak.
<http://www.tr.travelogues.gr/item.php?view=50061> (08.05.2021)
- Resim 175:** Athena Sunağı'ndan Apollo Kitharoidos kabartma heykeli. Hennemeyer 2013: Taf. 164 Nr. 29
- Resim 176:** *Bouleuterion* sunağındaki Apollon betimi. Rumscheid 2000: 58 Res. 42
- Resim 177:** Athena Sunağı, Mousa kabartma heykeli. Rumscheid 2000: 116 Res. 96
- Resim 178:** Athena Sunağı, Mousa kabartma heykeli. Wiegand – Schrader 1904: 122 Abb. 95
- Resim 179:** Athena Sunağı, Mousa kabartma heykeli. Carter 1983: No. 71 Pl. XXXI/d
- Resim 180:** Tiyatronun doğu *parados*undaki Roma mezarından Apollon ve Artemis betimli gümüş yüzük. Wiegand – Schrader 1904: 279 Abb. 289
- Resim 181:** Priene evinden Artemis büstlü bronz *fulcrum*. Wiegand – Schrader 1904: 381 Abb. 482
- Resim 182:** Konut alanından terrakotta Artemis figürini. Rumscheid 2006: Taf. 10/2
- Resim 183:** Kentten terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 1/4
- Resim 184:** Priene evinden terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 42/4
- Resim 185:** 33 numaralı evden terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 42/3
- Resim 186:** Konut alanından terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 41/1
- Resim 187:** Kentten terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 45/2
- Resim 188:** Konut alanından terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 43/2
- Resim 189:** Kentten terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 44/1
- Resim 190:** Demeter Kutsal Alanı'nda terrakotta Mousa figürini. Rumscheid 2006: Taf. 42/5
- Resim 191:** Kentten MÖ 125-90 yıllarına tarihli bronz Priene sikkesi ve *tripot* betimi.
<https://ikmk.smb.museum/object?id=18255327> (08.05.2021)
- Resim 192:** 29 numaralı evden terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 234 Taf. 96/2
- Resim 193:** Priene evinden terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 239 Taf. 101/1
- Resim 194:** Priene evinden terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 260 Taf. 109/3
- Resim 195:** Konut alanından terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 251 Taf. 106/1
- Resim 196:** Konut alanından terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 243 Taf. 103/2
- Resim 197:** Kentten terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 253 Taf. 107/3
- Resim 198:** Kentten terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 254 Taf. 108/1
- Resim 199:** 25 numaralı evden terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 249 Taf. 105/1
- Resim 200:** Demeter Kutsal Alanı'ndan terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 258 Taf. 107/8
- Resim 201:** Konut alanından terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 261 Taf. 110/1
- Resim 202:** 33 numaralı evden terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 252 Taf. 107/1
- Resim 203:** 22 numaralı evden terrakotta Eros ve Psyche (?) figürini. Rumscheid 2006: Nr. 326 Taf. 140/1

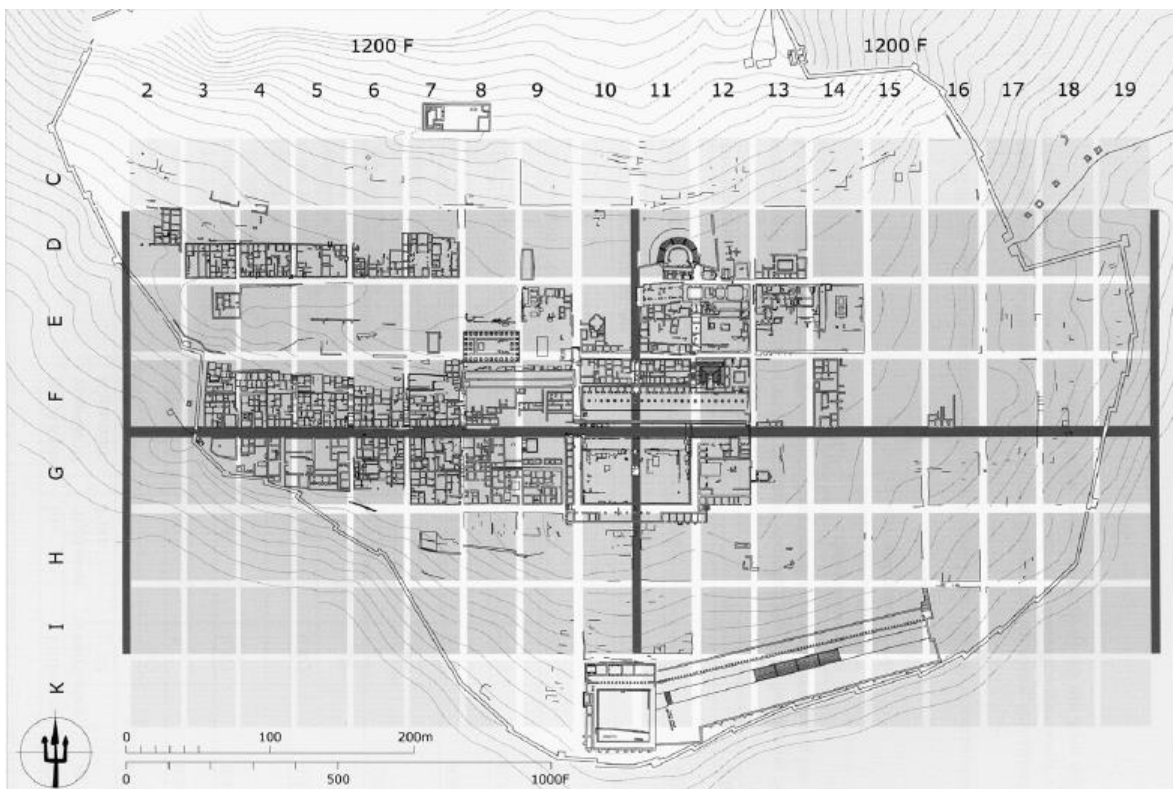
- Resim 204:** 33 numaralı evden terrakotta Eros ve Psyche (?) figürini. Rumscheid 2006: Nr. 327 Taf. 141/1
- Resim 205:** Konut alanından terrakotta Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 329 Taf. 141/3
- Resim 206:** Kentten terrakotta ikili Eros figürini. Rumscheid 2006: Nr. 330 Taf. 141/5
- Resim 207:** Priene evinden Eros'lu kap parçası. Wiegand – Schrader 1904: 413 Abb. 537
- Resim 208:** Priene evinden Eros betimli terrakotta kek damgası. Wiegand – Schrader 1904: 466 Abb. 573
- Resim 209:** Konut alanından Eros başı betimli bronz kapı halkası. <http://www.smb-digital.de/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=695736&viewType=detailView> (10.01.2020)
- Resim 210:** E 13 ile E 14 insularlarının rekonstrüksiyonu. Raeck – Rumscheid 2011: 74 Res. 4
- Resim 211:** Mısırlı Tanrılar podyumlu yapı (M 1: 100). Hennemeyer 2005: 149 Res. 4
- Resim 212:** Mısırlı Tanrılar podyumlu yapı planı (M 1: 100). Hennemeyer 2005: 146 Res. 3
- Resim 213:** Priene evinden terrakotta Isis - Nike figürini. Rumscheid 2006: Taf. 1/3
- Resim 214:** Priene evinden terrakotta Isis figürini. Rumscheid 2006: Taf. 53/2
- Resim 215:** Priene evinden terrakotta Isis figürini. Rumscheid 2006: Taf. 53/5
- Resim 216:** Priene evinden terrakotta Isis figürini. Rumscheid 2006: Taf. 52/2
- Resim 217:** Kentten terrakotta Isis figürin başı. Rumscheid 2006 Taf. 54/2
- Resim 218:** Priene evinden Harpokrates betimli terrakotta kandil. Wiegand – Schrader 1904: 454 Abb. 562 Nr. 191
- Resim 219:** *Bouleterion* sunağında Herakles betimi. Wiegand – Schrader 1904: 224 Abb. 216
- Resim 220:** 19 numaralı evden terrakotta Herakles figürin başı. Rumscheid 2006: Nr. 290 Taf. 127/2
- Resim 221:** Kentten terrakotta Herakles figürini. Rumscheid 2006: Nr. 289 Taf. 126/1
- Resim 222:** 25 numaralı evden (?) terrakotta Herakles figürini. Rumscheid 2006: Nr. 291 Taf. 127/6
- Resim 223:** 25 numaralı evden terrakotta Herakles figürini. Rumscheid 2006: Nr. 292 Taf. 128/2
- Resim 224:** Demeter Kutsal Alanı'ndan terrakotta Herakles figürini. Rumscheid 2006: Nr. 293 Taf. 128/4
- Resim 225:** 25 numaralı evden terrakotta Herakles *hermesi*. Rumscheid 2006: Nr. 368 Taf. 151/3
- Resim 226:** Kutsal Ev'den Büyük İskender portresi. Rumscheid 2000: 98 Res. 79
- Resim 227:** Kutsal Ev'den heykel parçaları. Wiegand – Schrader 1904: 182 Abb. 177
- Resim 228:** MÖ 100 civarında agora ve Kutsal Stoa. Rumscheid 2000: 72 Res. 55
- Resim 229:** Athena Tapınağı'ndan imparator Claudius heykel başı. https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1870-0320-200 (15.06.2020)
- Resim 230:** Yukarı Gymnasion'daki imparator kültü alanı. Rumscheid 2002: 81 Abb. 4
- Resim 231:** Kentteki 13 numaralı evin planı (M. 1: 200). Rumscheid 2006: Beilage 2/2
- Resim 232:** 13 numaralı ev *oikosunun* kuzeybatıdan görünüşü. Rumscheid 2006: Beilage 3/2
- Resim 233:** 32 numaralı evin girişindeki iki sunak. Wiegand – Schrader 1904: Abb. 318
- Resim 234:** Priene evinden kireçtaşı tütsü sunağı. Wiegand – Schrader 1904: 377 Abb. 479
- Resim 235:** 17 numaralı evden terrakotta tütsü sunağı. Königs – Rumscheid 1994: 154 Res. 6
- Resim 236:** Priene evinden kireçtaşı tütsü sunağı. Wiegand – Schrader 1904: 377 Abb. 477
- Resim 237:** Kentten Men betimli Roma İmparatorluk Dönemi Priene sikkesi. <https://ikmk.smb.museum/object?id=18220364> (03.12.2020)
- Resim 238:** Kentten Tyche betimli Hadrianus Dönemi Priene sikkesi. <https://ikmk.smb.museum/object?id=18220391> (03.12.2020)
- Resim 239:** Kentten Nereid betimli kek damgası. Wiegand – Schrader 1904: 466 Abb. 573
- Tablo 1:** Priene'deki tanrı / tanrıçalar ve bunların kült buluntuları tablosu

- Tablo 2:** Priene'deki tanrı / tanrıçalar ve bunların kült buluntuları tablosu
- Grafik 1:** Priene'de bulunan terrakotta tanrıça figürinlerinin kimlikleri grafiği
- Grafik 2:** Priene'de bulunan terrakotta tanrıça figürinlerinin buluntu yerleri grafiği
- Grafik 3:** Priene'de bulunan terrakotta tanrı figürinlerinin kimlikleri grafiği
- Grafik 4:** Priene'de bulunan terrakotta tanrı figürinlerinin buluntu yerleri grafiği
- Grafik 5:** Priene'de bulunan terrakotta tanrısal figürinlerin kimlikleri grafiği
- Grafik 6:** Priene'de bulunan terrakotta tanrısal figürinlerin buluntu yerleri grafiği
- Grafik 7:** Kültlerle ilgili Priene yazıtlarının konu dağılımı grafiği
- Grafik 8:** Kültlerle ilgili Priene yazıtlarının ait olduğu tanrı /tanrıça vd. grafiği
- Grafik 9:** Kültlerle ilgili Priene yazıtlarının tarihlendiği yüzyıllar grafiği
- Grafik 10:** Kültlerle ilgili Priene yazıtlarının tarihlendiği dönemler grafiği
- Grafik 11:** Kültlerle ilgili Priene yazıtlarının buluntu yerleri grafiği

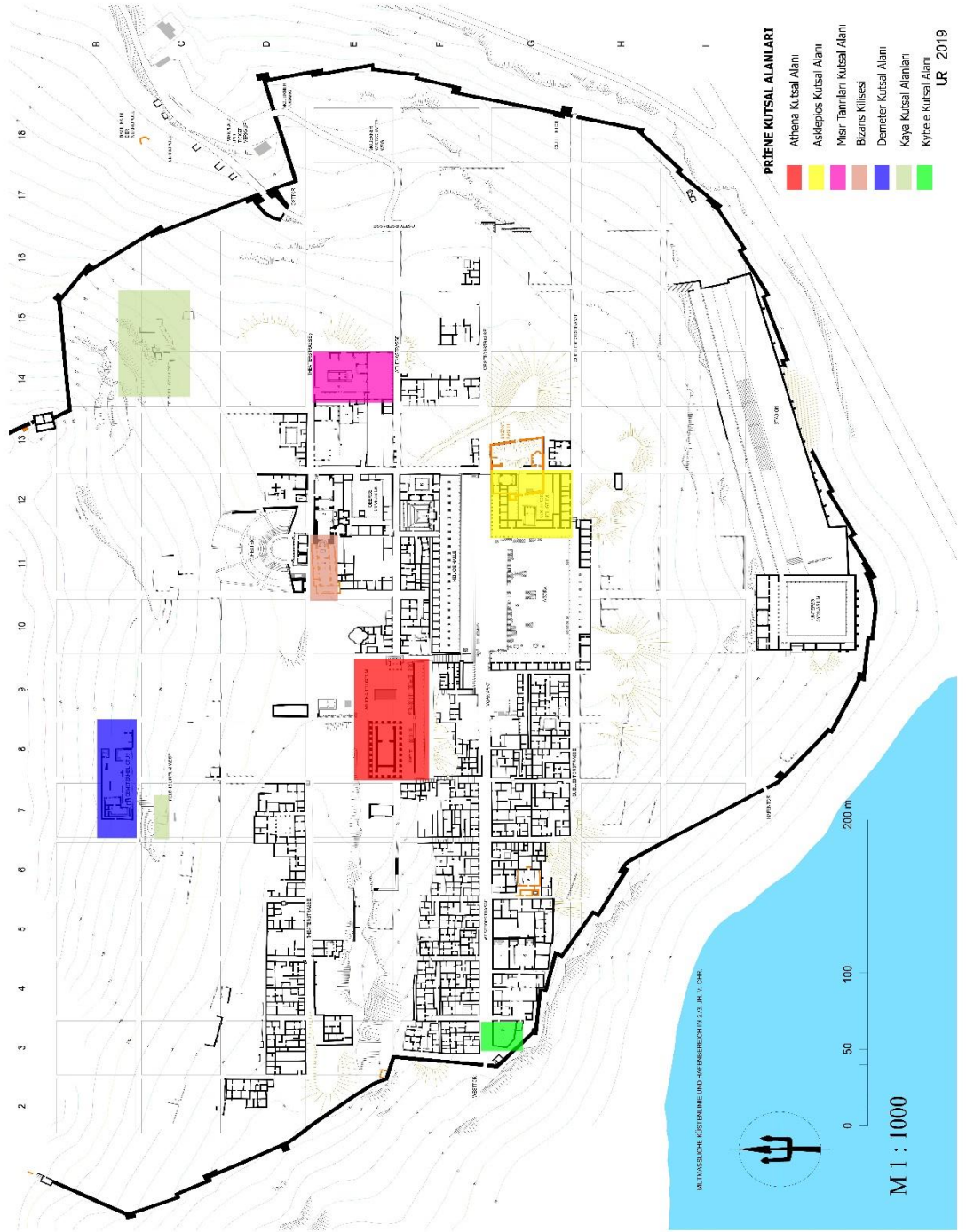
HARİTALAR

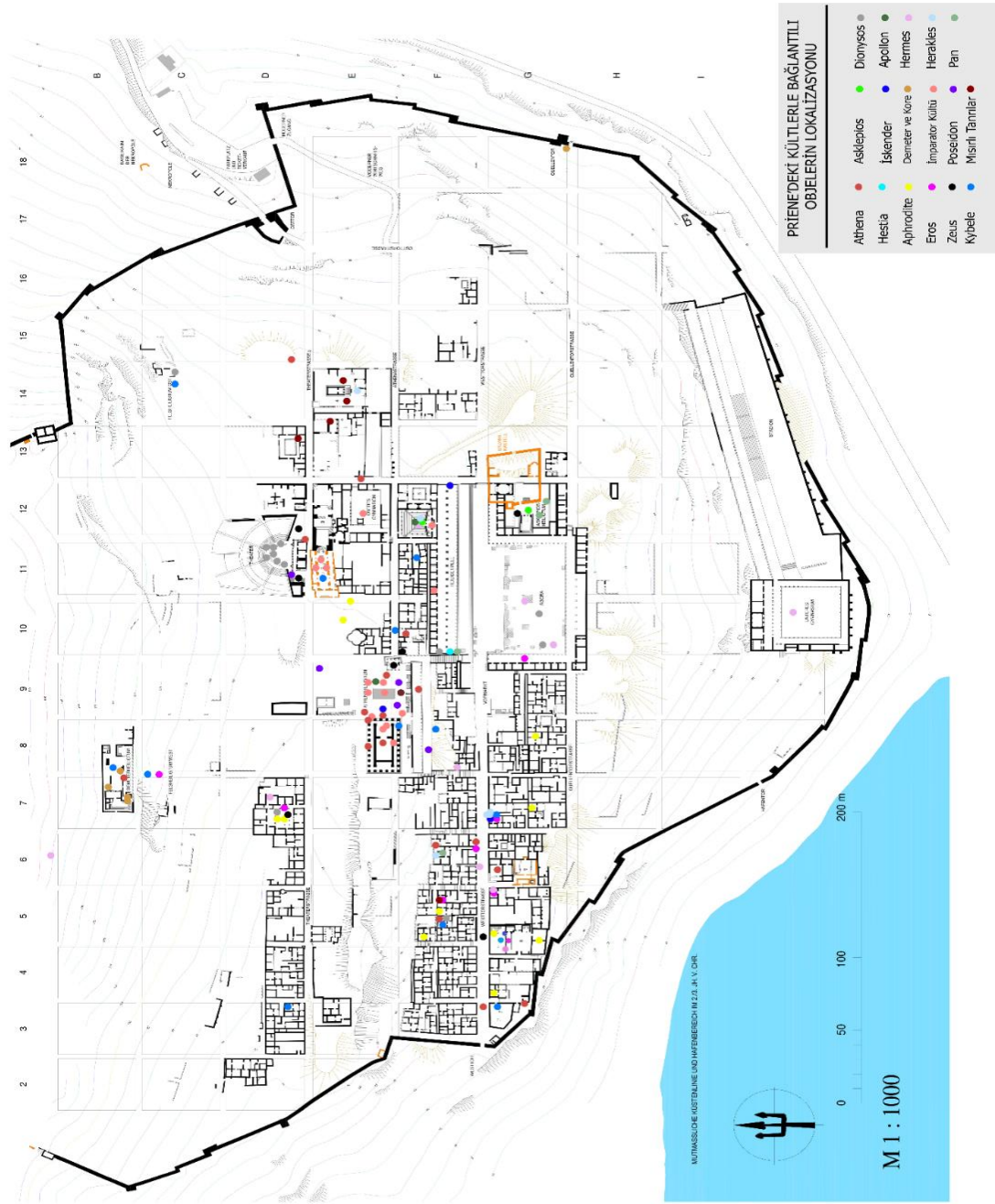
Harita 1

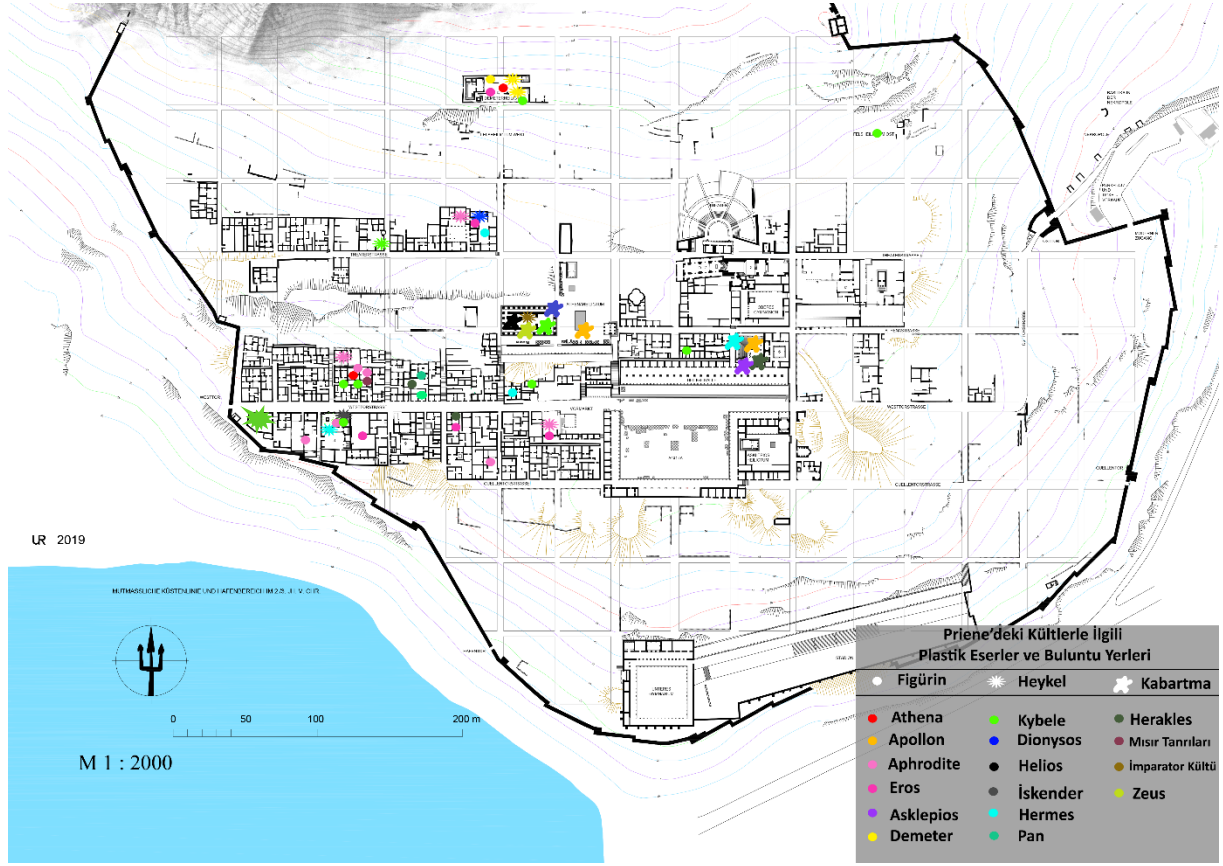
Harita 2

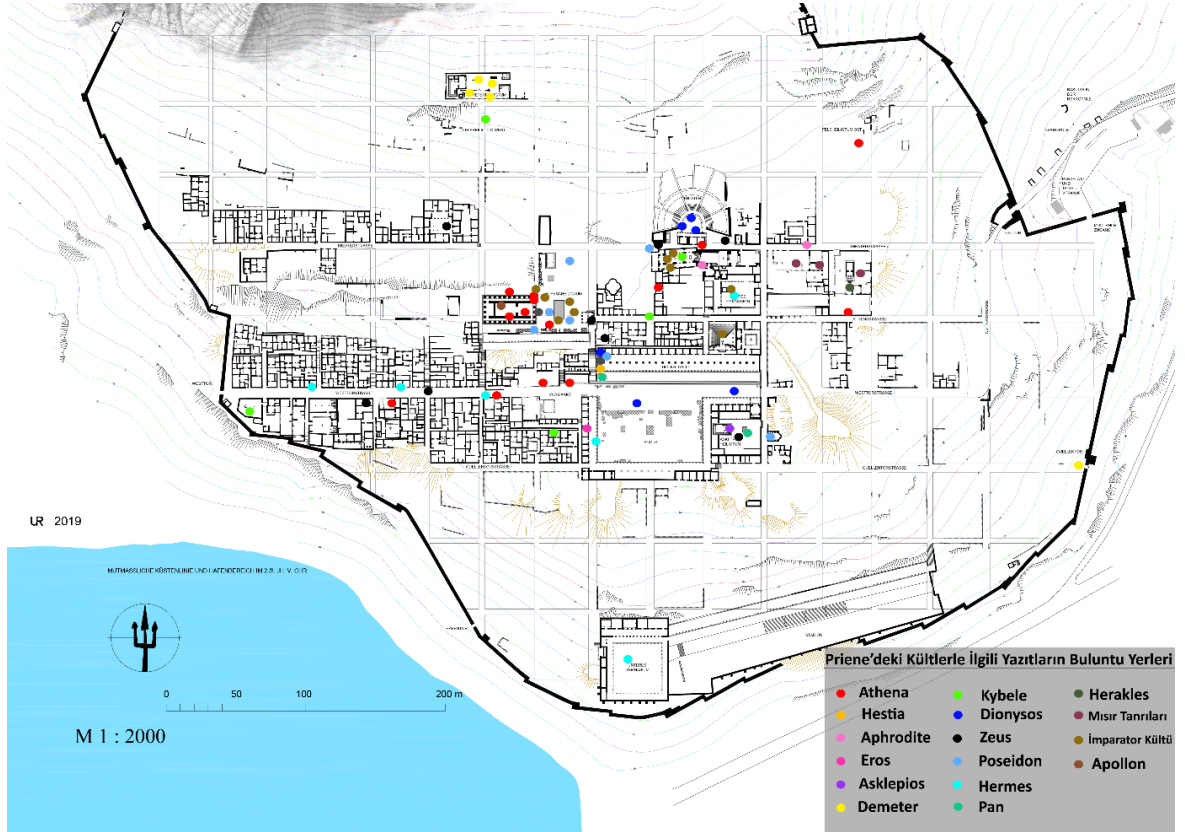
Harita 3

Harita 4

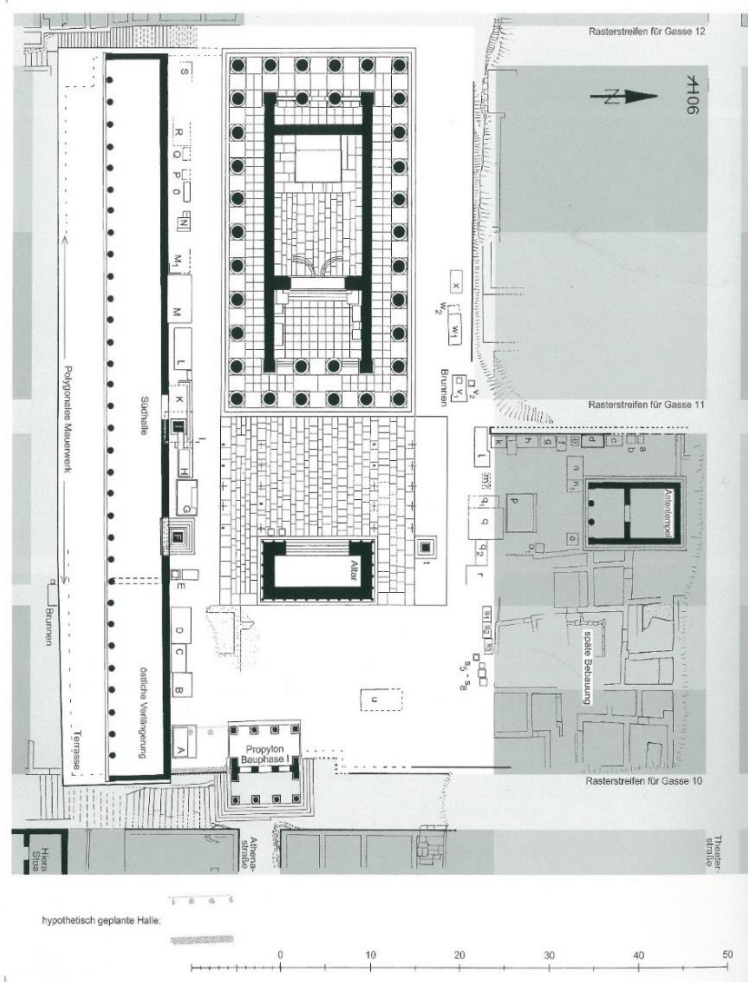

Harita 5

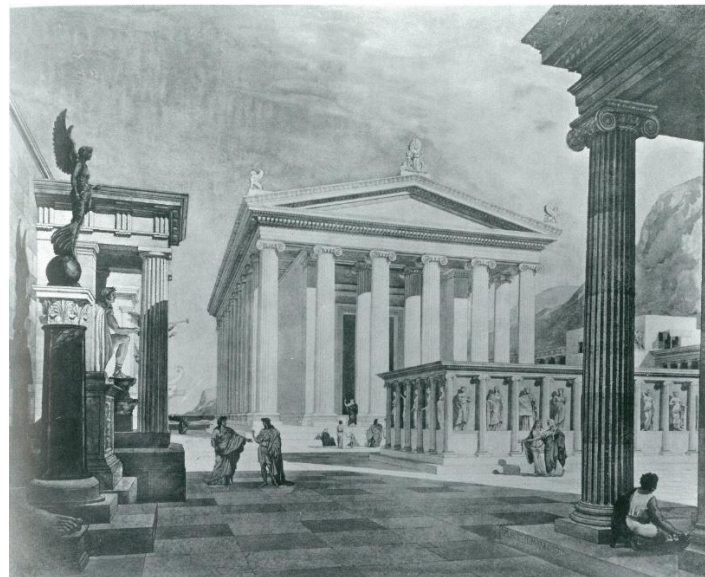

Harita 6

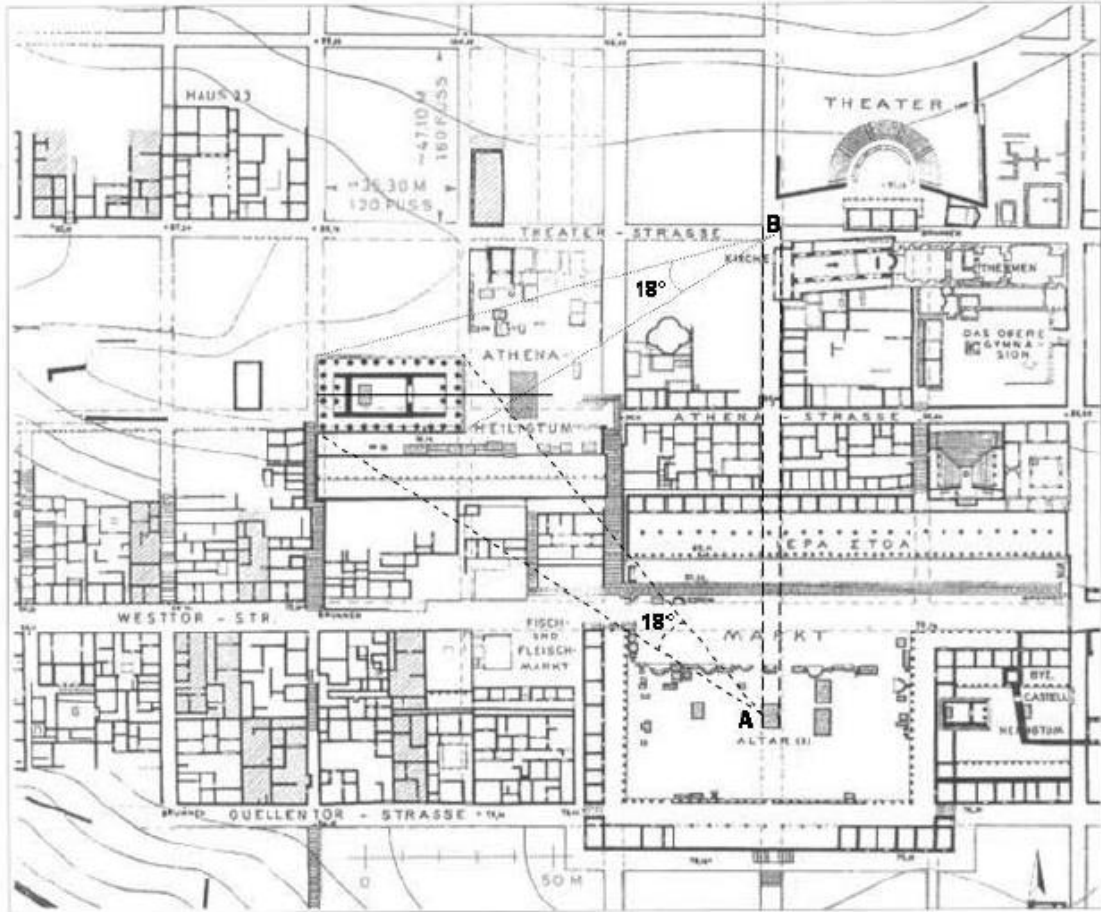
RESIMLER

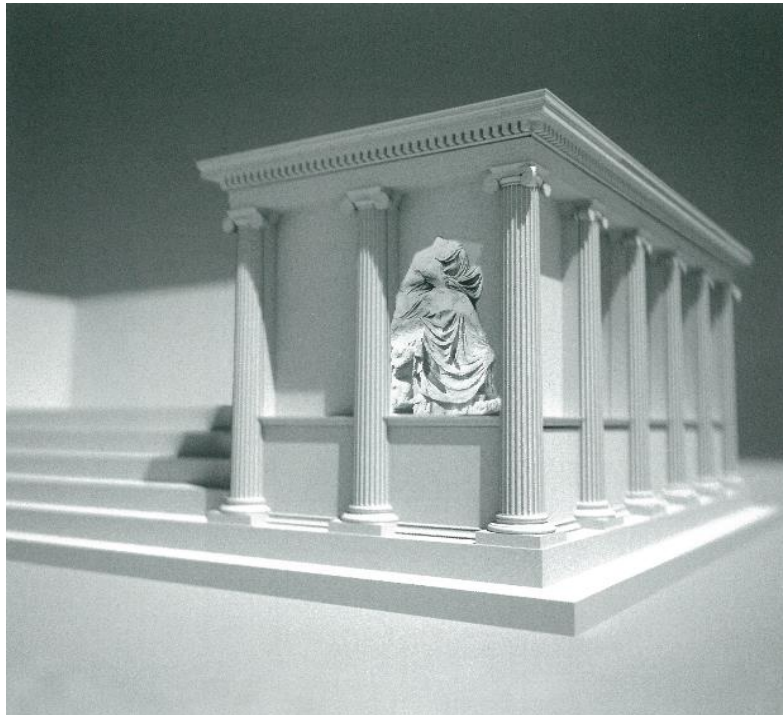
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29

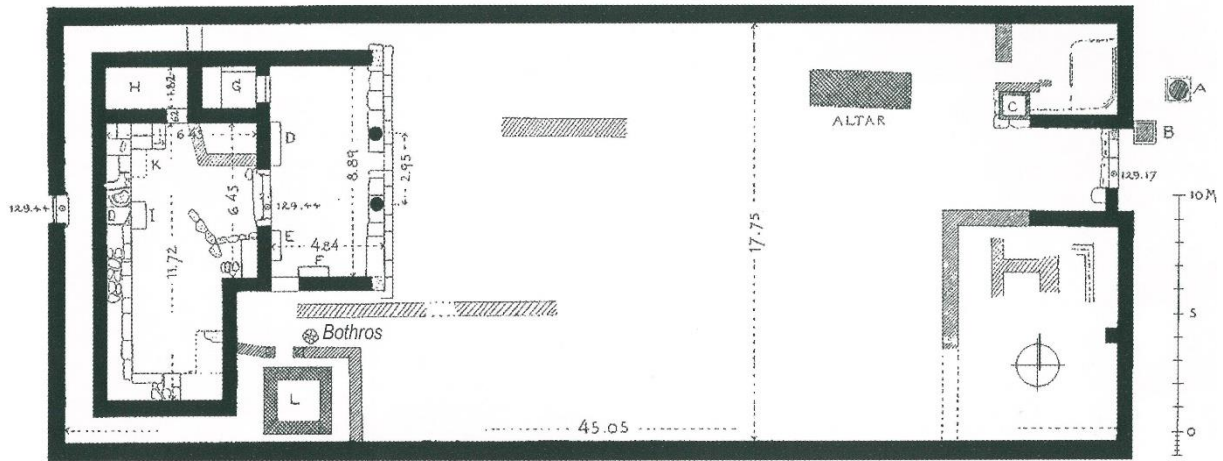
Resim 30

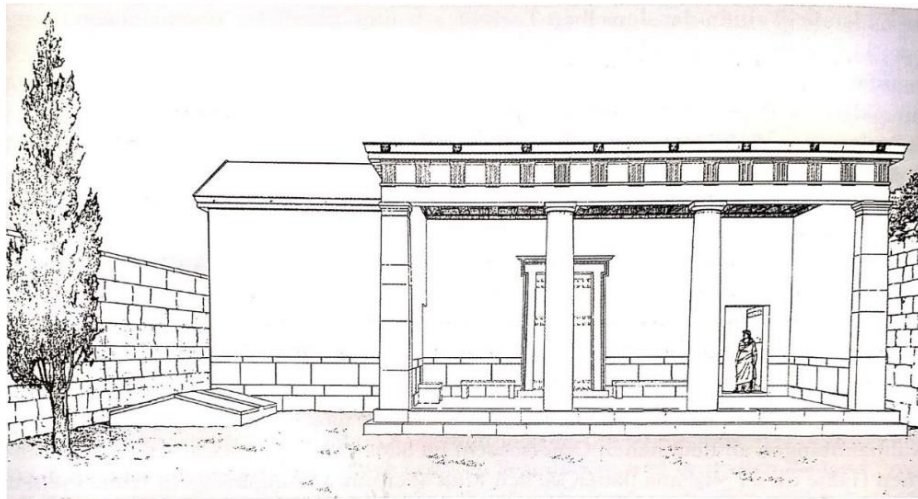
Resim 31

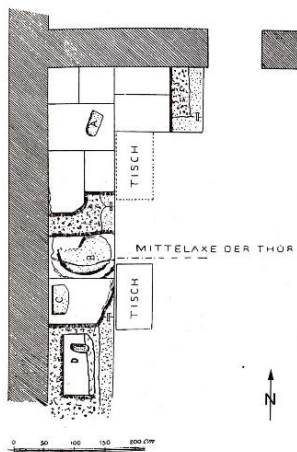
Resim 32

Resim 33

Resim 34

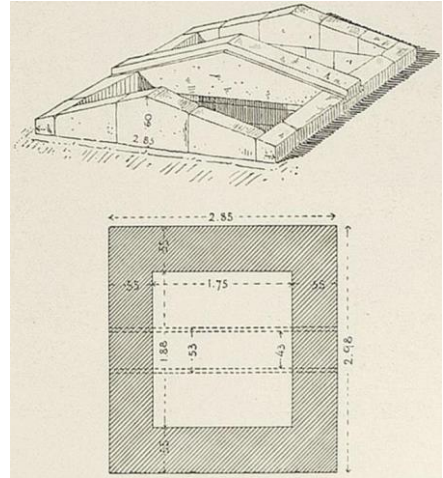
Resim 35

Resim 36

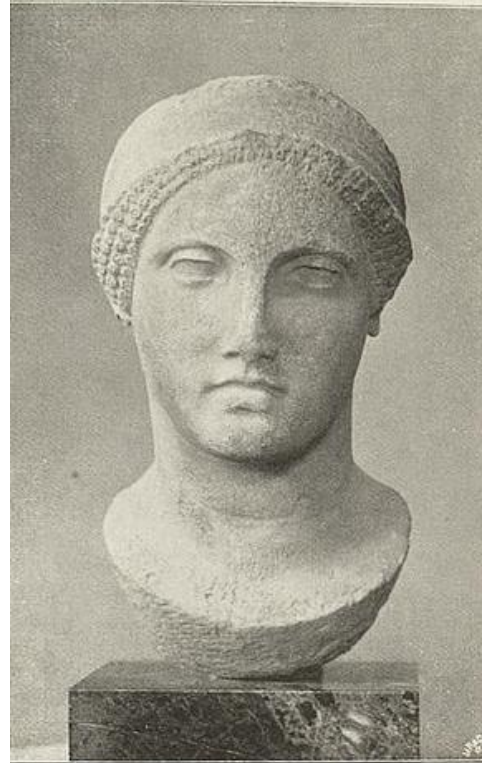
Resim 37

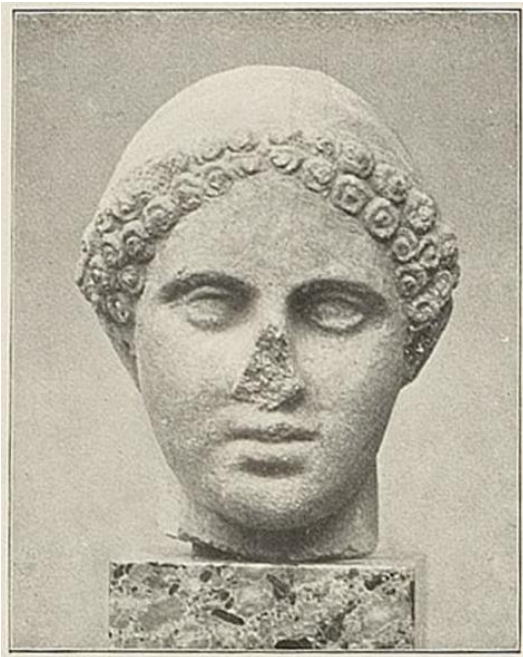
Resim 38

Resim 39

Resim 40

Resim 41

Resim 42

Resim 43

Resim 44

Resim 45

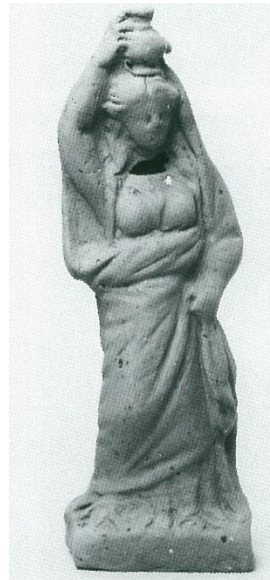
Resim 46

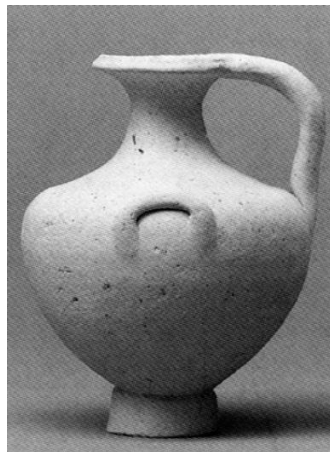
Resim 47

Resim 48

Resim 49

Resim 50

Resim 51

Resim 52

Resim 53

Resim 54

Resim 55

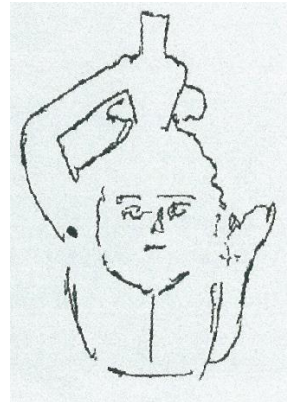
Resim 56

Resim 57

Resim 58

Resim 59

Resim 60

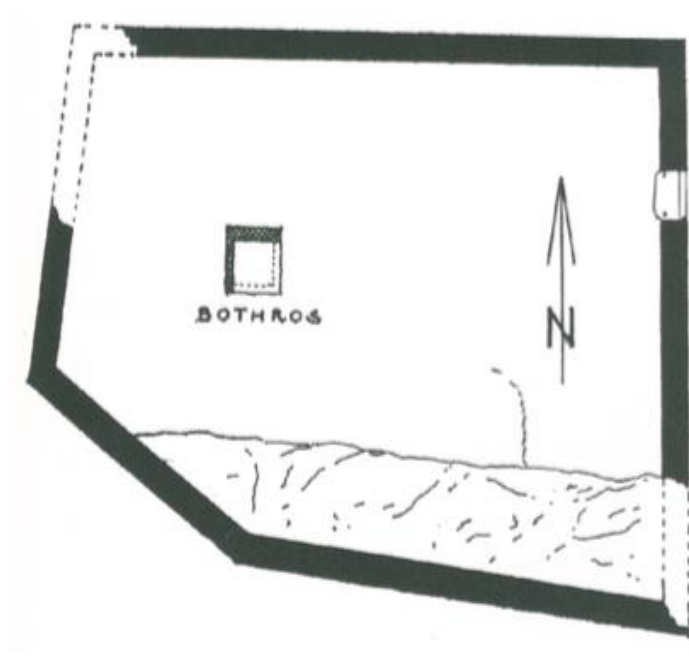
Resim 61

Resim 62

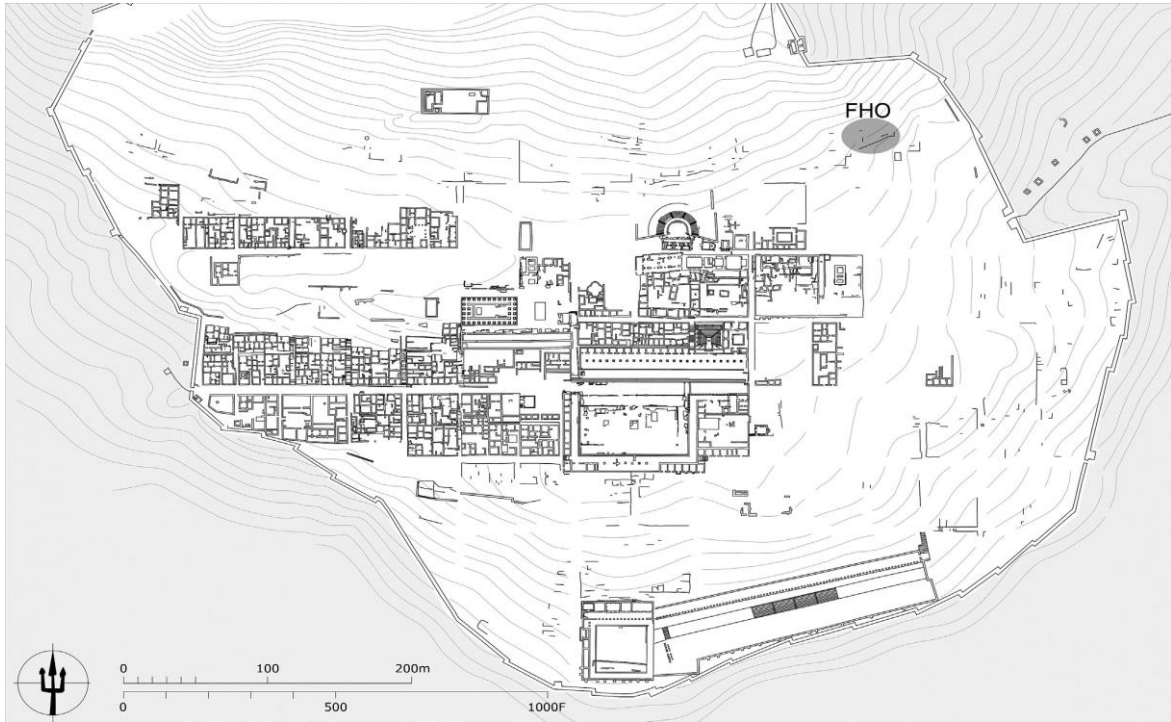
Resim 63

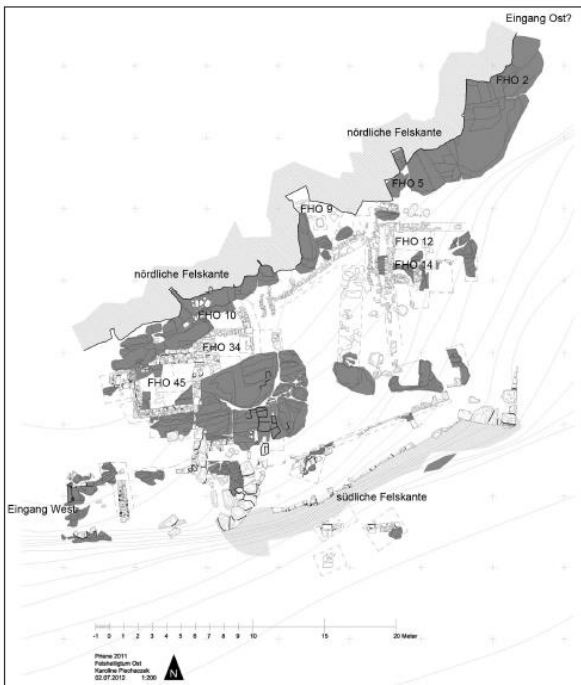
Resim 64

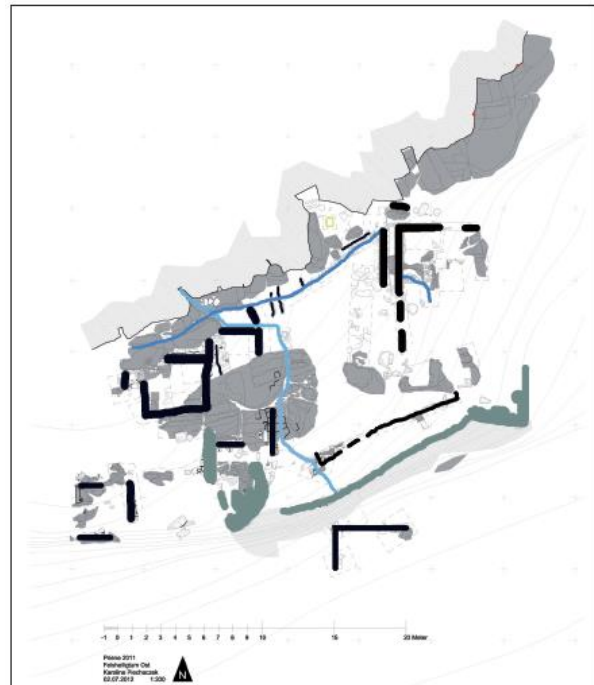
Resim 65

Resim 66

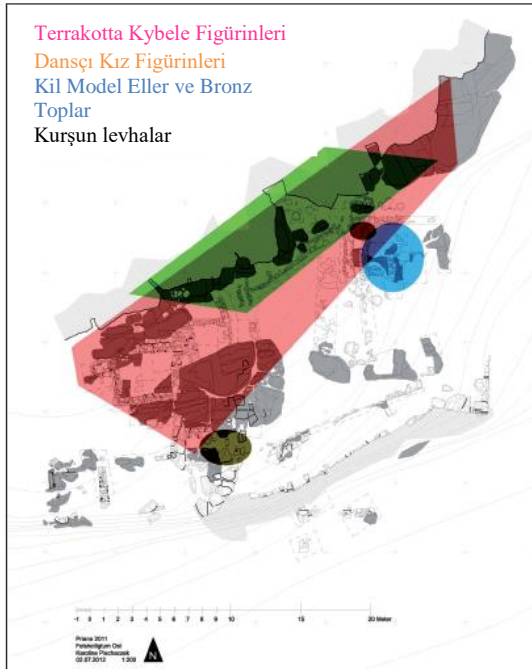
Resim 67

Resim 68

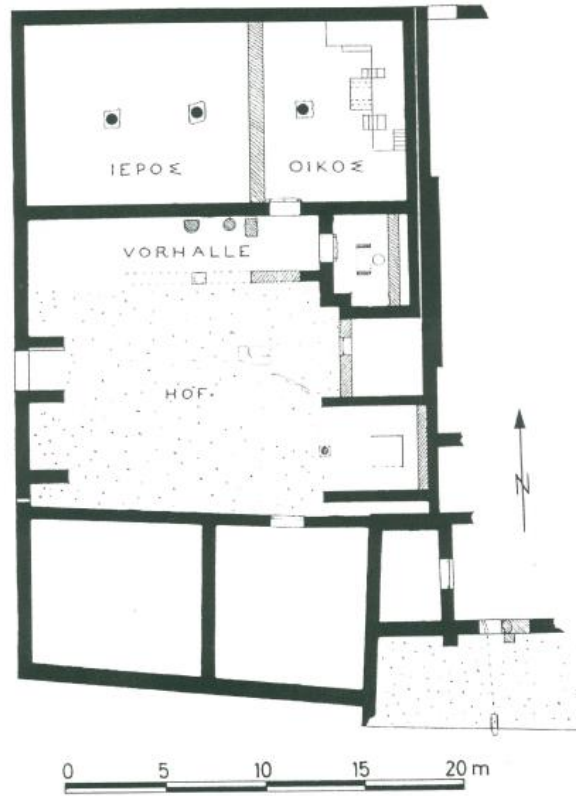
Resim 69

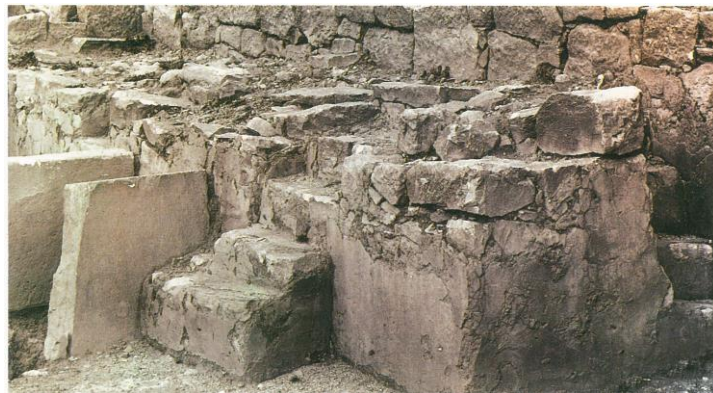
Resim 70

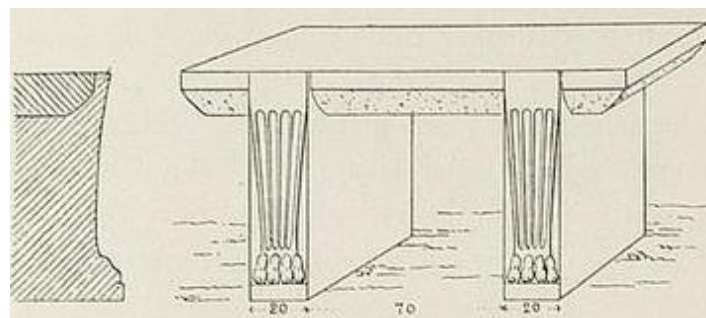
Resim 71

Resim 72

Resim 73

Resim 74

Resim 75

Resim 76

Resim 77

Resim 78

Resim 79

Resim 80

Resim 81

Resim 82

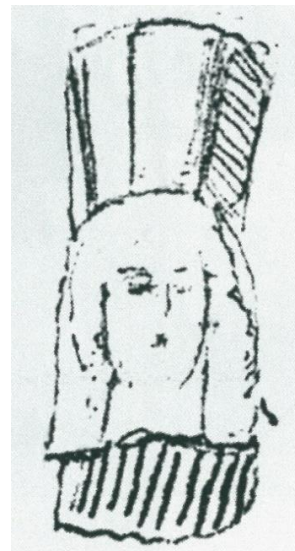
Resim 83

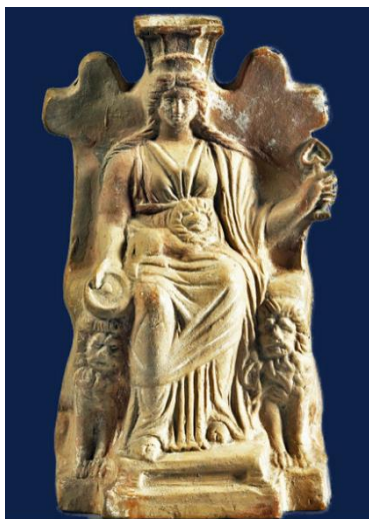
Resim 84

Resim 85

Resim 86

Resim 87

PR 08 TK 1

PR 08 TK 24

Resim 88

PR 08 Sk 3

PR 08 Sk 5

PR 08 Sk 7

PR 08 Sk 4

Pr 08 Sk 6

Resim 89

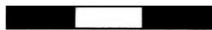
PR 08 M 38

Pr 08 M 45

Pr 09 M 5

Resim 90

PR 08 M 27

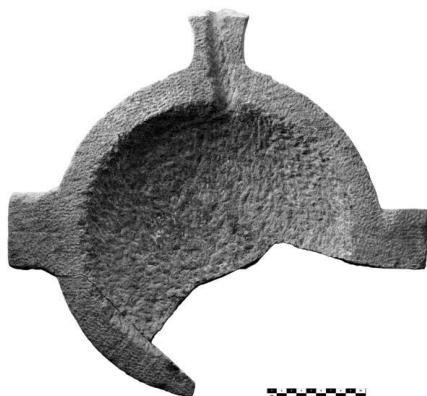
Resim 91

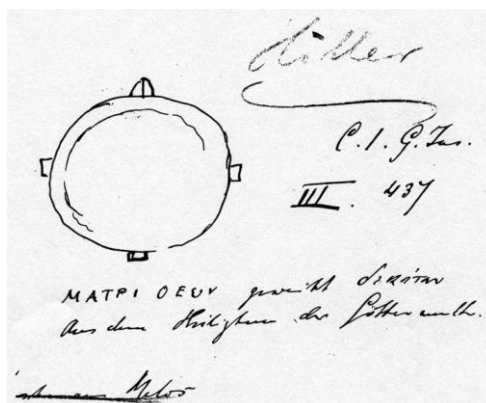
PR 08 M 53

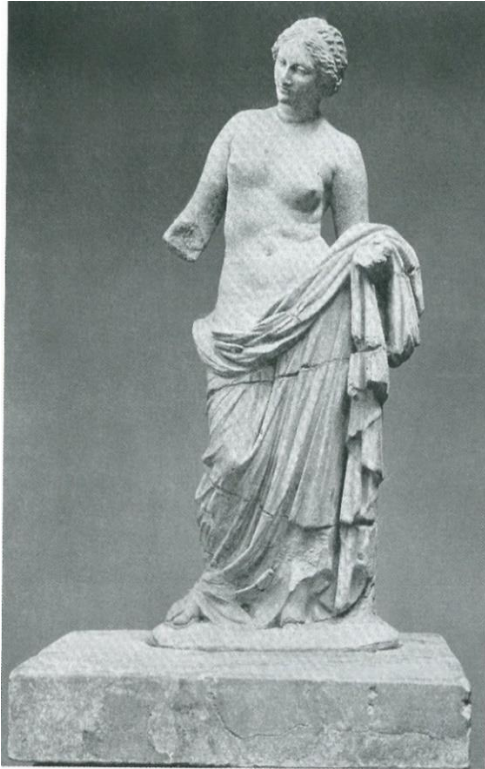
Resim 92

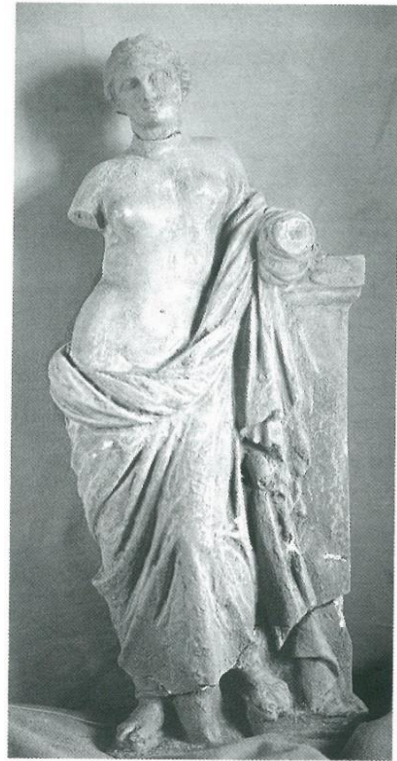
Resim 93

Resim 94

Resim 95

Resim 96

Resim 97

Resim 98

Resim 99

Resim 100

Resim 101

Resim 102

Resim 103

Resim 104

Resim 105

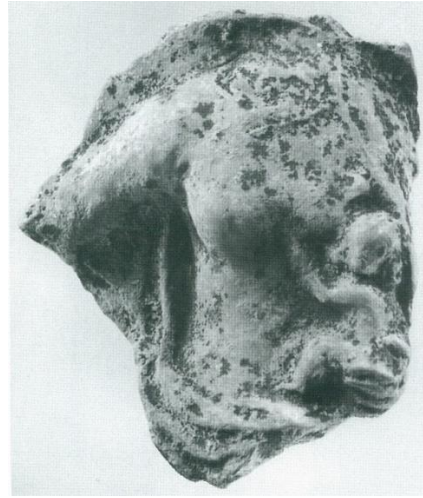
Resim 106

Resim 107

Resim 108

Resim 109

Resim 110

Resim 111

Resim 112

Resim 113

Resim 114

Resim 115

Resim 116

Resim 117

Resim 118

Resim 119

Resim 120

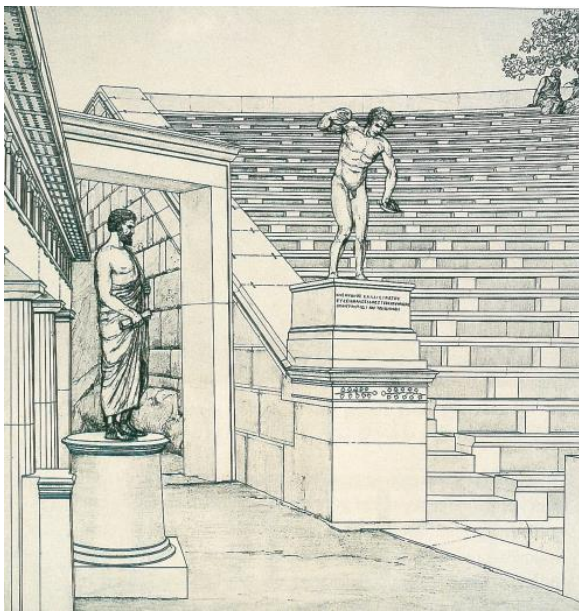
Resim 121

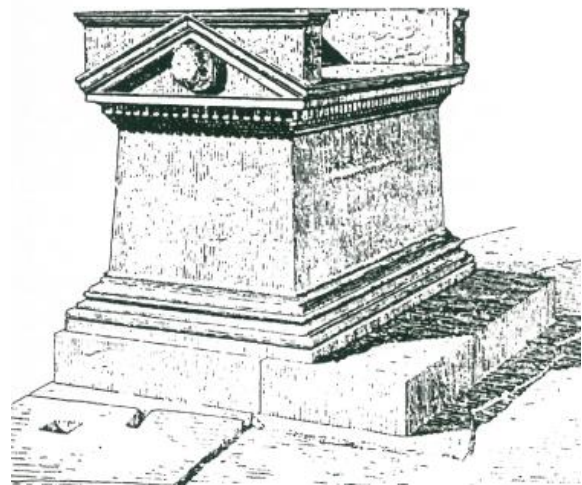
Resim 122

Resim 123

Resim 124

Resim 125

Resim 126

Resim 127

Resim 128

Resim 129

Resim 130

Resim 131

Resim 132

Resim 133

Resim 134

Resim 135

Resim 136

Resim 137

Resim 138

Resim 139

Resim 140

Resim 141

Resim 142

Resim 143

Resim 144

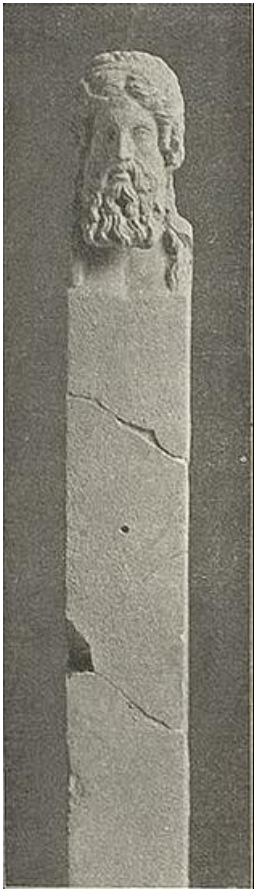
Resim 145

Resim 146

Resim 147

Resim 148

Resim 149

Resim 150

Resim 151

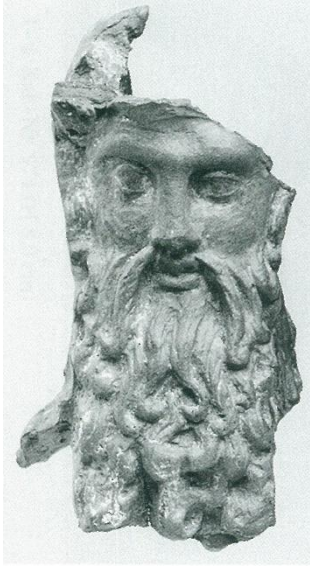
Resim 152

Resim 153

Resim 154

Resim 155

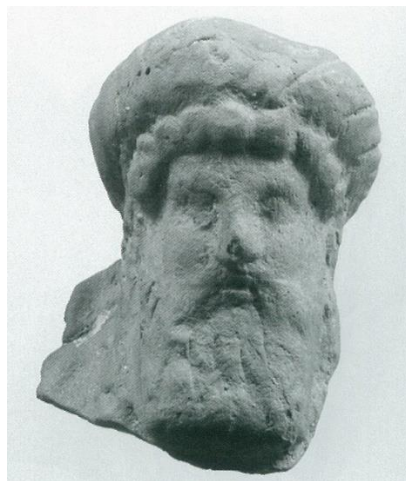
Resim 156

Resim 157

Resim 158

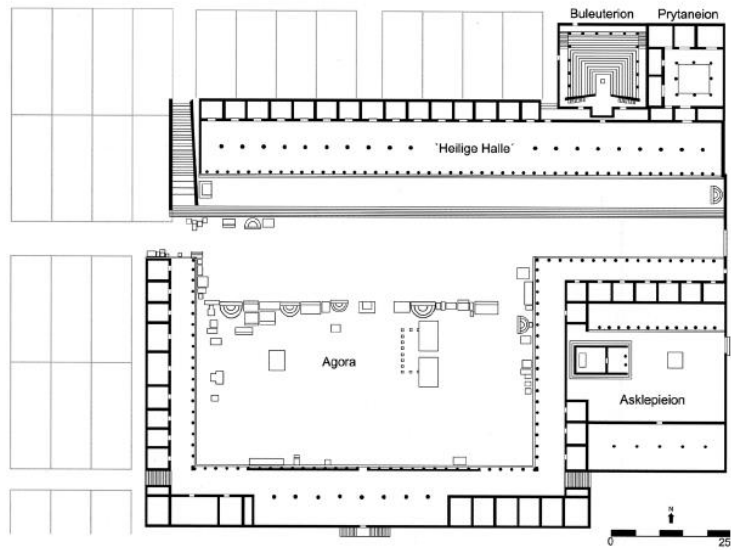
Resim 159

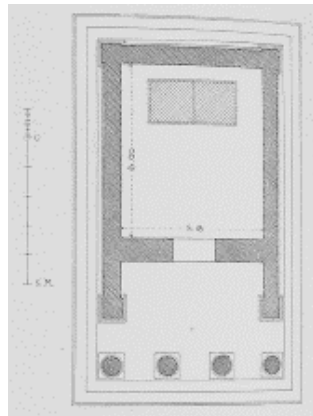
Resim 160

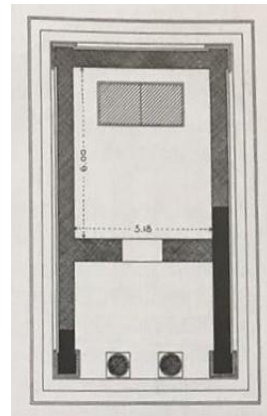
Resim 161

Resim 162

Resim 163

Resim 164

Resim 165

Resim 166

Resim 167

Resim 168

Resim 169

Resim 170

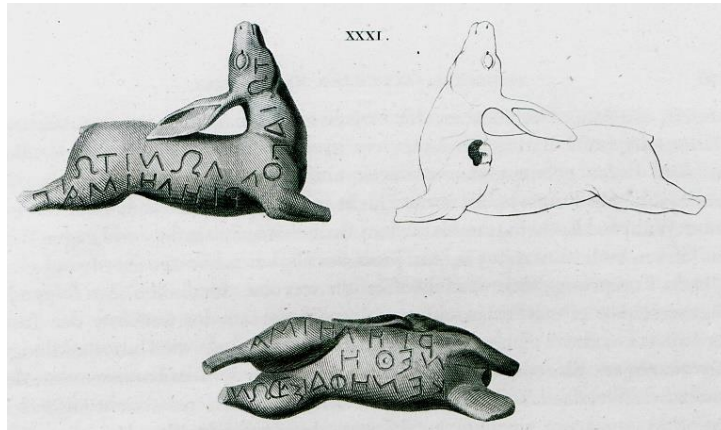
Resim 171

Resim 172

Resim 173

Resim 174

Resim 175

Resim 176

Resim 177

Resim 178

Resim 179

Resim 180

Resim 181

Resim 182

Resim 183

Resim 184

Resim 185

Resim 186

Resim 187

Resim 188

Resim 189

Resim 190

Resim 191

Resim 192

Resim 193

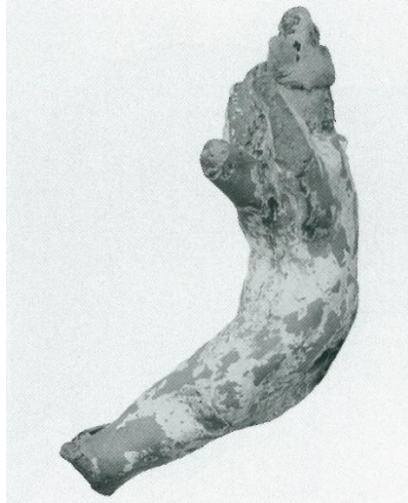
Resim 194

Resim 195

Resim 196

Resim 197

Resim 198

Resim 199

Resim 200

Resim 201

Resim 202

Resim 203

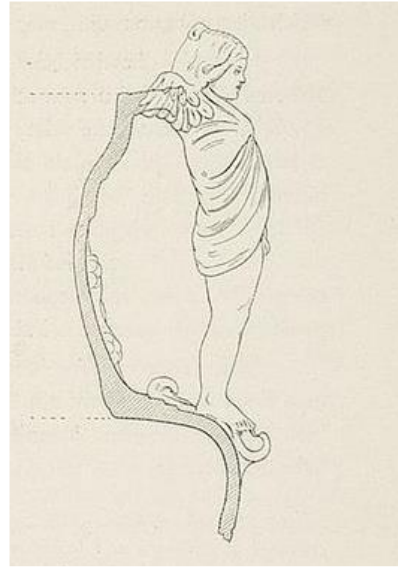
Resim 204

Resim 205

Resim 206

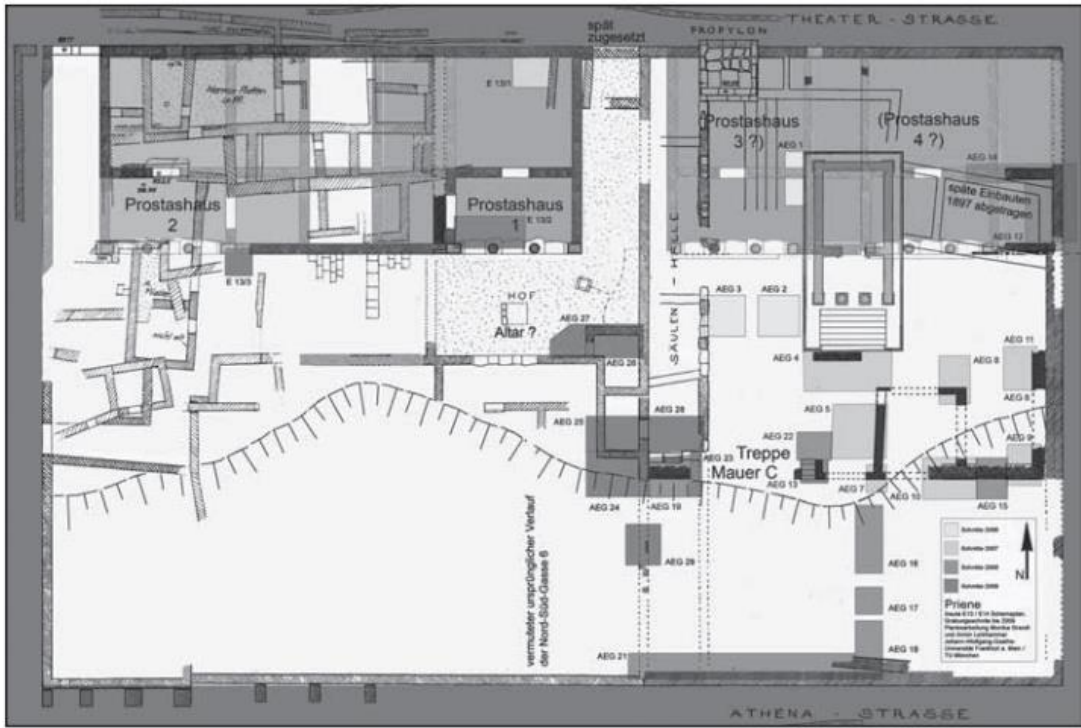
Resim 207

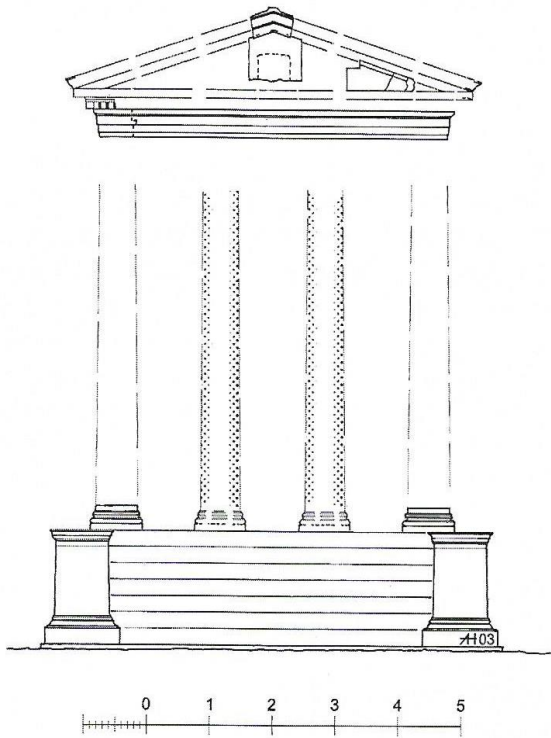
Resim 208

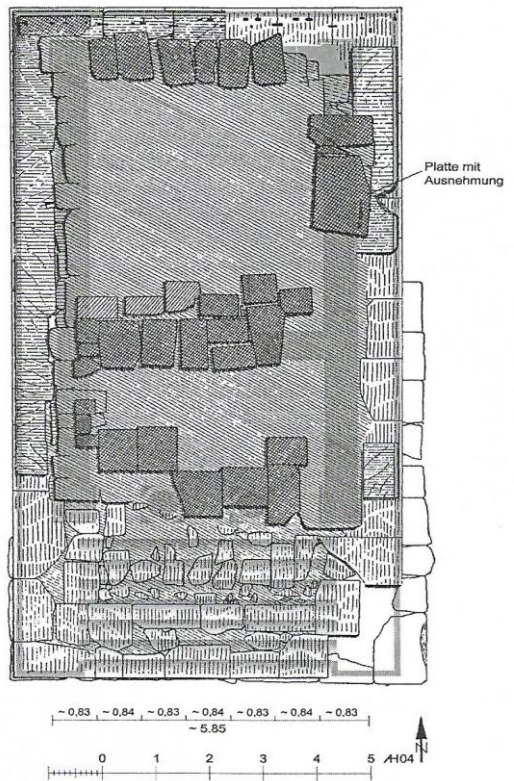
Resim 209

Resim 210

Resim 211

Resim 212

Resim 213

Resim 214

Resim 215

Resim 216

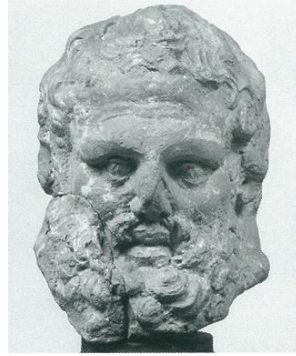
Resim 217

Resim 218

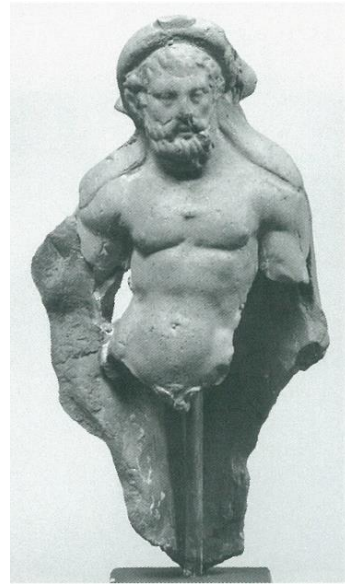
Resim 219

Resim 220

Resim 221

Resim 222

Resim 223

Resim 224

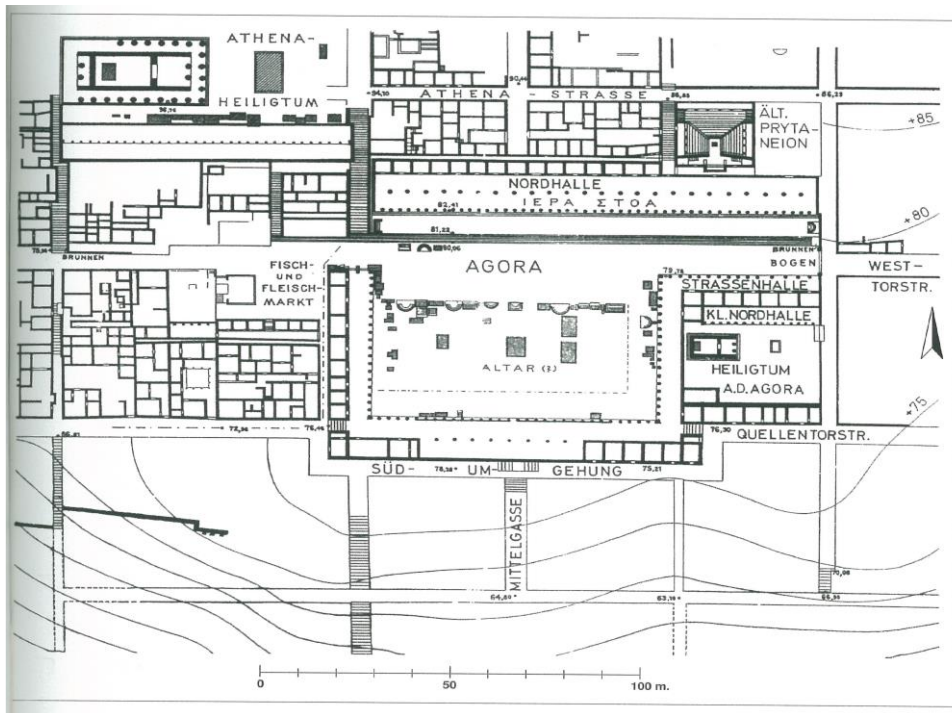
Resim 225

Resim 226

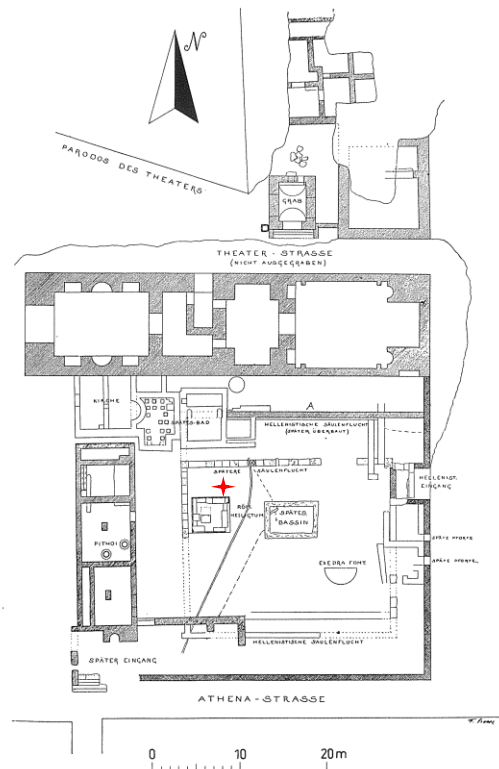
Resim 227

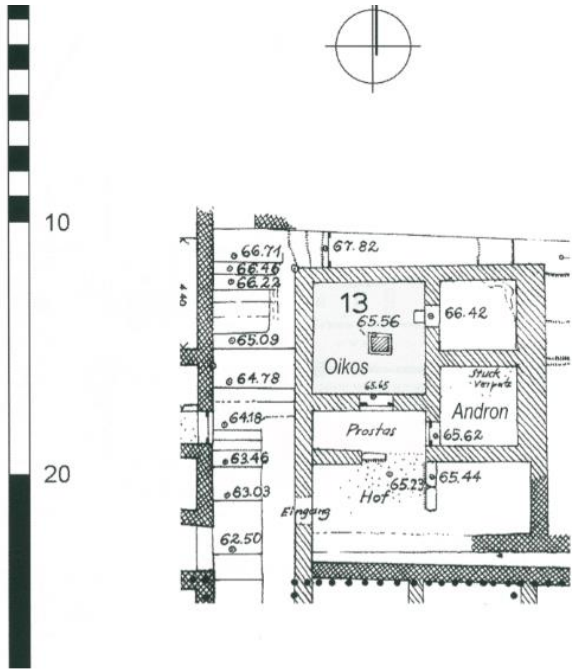
Resim 228

Resim 229

Resim 230

Resim 231

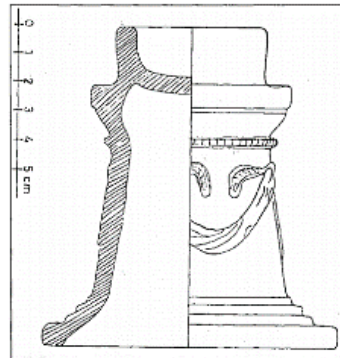
Resim 232

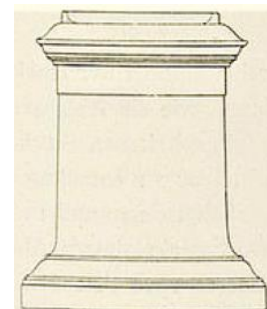
Resim 233

Resim 234

Resim 235

Resim 236

Resim 237

Resim 238

Resim 239

TABLOLAR

TANRI VE TANRIÇALAR	ARKEOLOJİK BULUNTULAR	NÜMİZMATİK BULUNTULAR	EPIGRAFİK BULUNTULAR
ATHENA POLİAS	X	X	X
DEMETER VE KORE	X	X	X
KYBELE			
(Meter Phrygia / Pothainis / Theon)	X	-	X
APHRODİTE EPİKOS	X	-	X
HESTİA BULAİA	X	-	X
ARTEMİS	X	-	-
NİKE	X	X	-
TYCHE	-	X	-
ROMA	X	-	X
POSEİDON HELİKONİOS	X	X	X
ZEUS			
(Zeus Olympos / Aithrios)	X	X	X
DİONYSSOS			
(Dionysos Phleos / Katagogios / Melpomenos)	X	X	X
HERMES	X	-	X
ASKLEPİOS	X	X	X
APOLLON	X	X	X
PAN AROGOS	X	-	X
EROS	X	-	X
HADES	-	X	-
MEN	-	X	-
HELİOS	X	-	-
MISIRLI TANRILAR	X	-	X
HERAKLES	X	X	X

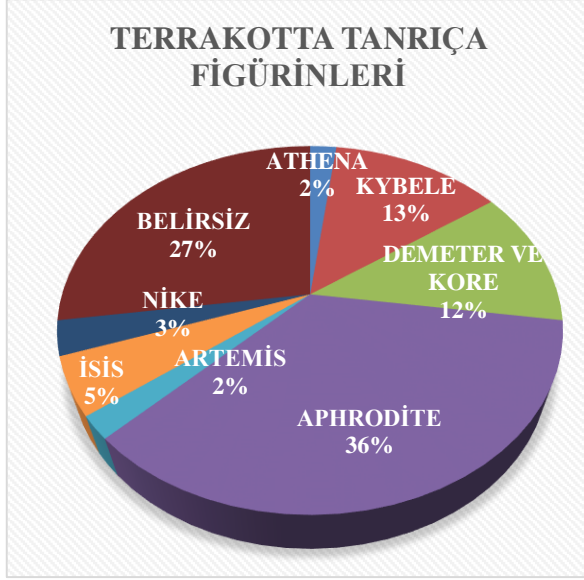
Tablo 1

TANRI VE TANRIÇALAR	MİMARİ	HEYKEL VE FİGÜRİN	KÜÇÜK BULUNTULAR
ATHENA	<ul style="list-style-type: none"> • Tapınak • Sunak 	Kabartma Heykel Kült Heykeli Terrakotta Figürin	Altın Yüzük Kurşun Ağırlık Kurşun Levha Vazoda Damga Kek Damgası
DEMETER VE KORE	<ul style="list-style-type: none"> • Tapınak • Sunak • Bothros 	Rahibe Heykelleri Terrakotta Figürin	Kek Damgası
KYBELE	<ul style="list-style-type: none"> • Açık Hava Kutsal Alanları 	Heykel Kabartma Heykel Terrakotta Figürin	----
APHRODİTE	----	Heykel Terrakotta Figürin Terrakotta Kabartma	----
HESTİA	Prytaneion	----	----
ARTEMİS	----	Terrakotta Figürin	Bronz Fulcrum Gümüş Yüzük
NİKE	----	Athena Kült Heykelinden Altın Kanatlar Terrakotta Figürin	Kek Damgası
POSEİDON	----	----	Kurşun Ağırlık Tuğla Mührü
ZEUS	Kentte bulunan bir yazıtta tanrının kutsal alanından söz edilir	Kabartma Heykel	----
DİONYSOS	<ul style="list-style-type: none"> • Tiyatro • Sunak 	Heykel Kabartma Heykel	Mermer Mask Terrakotta Mask Kandil Kek Damgası

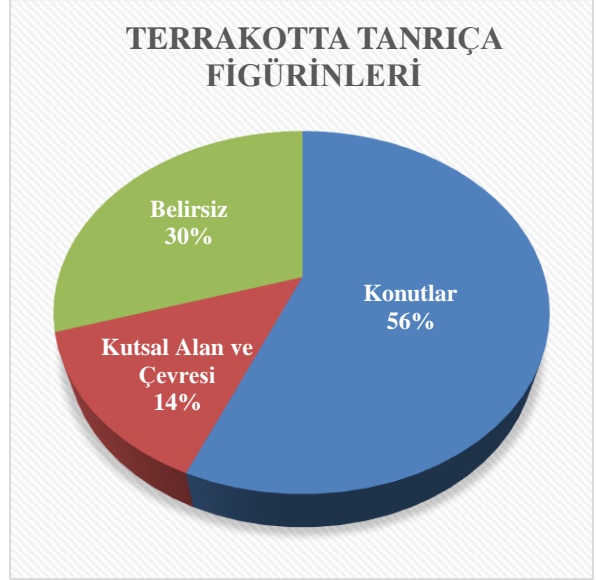
HERMES	-----	Akropolde Herme Kabartması Bouleuterion Sunağında Kabartma Büst Mermer Herme Terrakotta Figürin	Terrakotta Kandil
ASKLEPIÖS	<ul style="list-style-type: none"> • Tapınak • Sunak 	Bouleuterion Sunağında Kabartma Büst	-----
APOLLON	-----	Kabartma Heykel Bouleuterion Sunağında Kabartma Büst	Gümüş Yüzük
PAN	-----	Bronz Heykelcik Terrakotta Figürin	-----
EROS	-----	Terrakotta Figürin	Hydria üzerinde kabartma figür Kek Damgası Bronz Kapı Halkası
HELİOS	-----	Kabartma Heykel	Terrakotta Kandil
MISIRLI TANRILAR	<ul style="list-style-type: none"> • Tapınak/Sunak 	Terrakotta Figürin	Tütsü Sunağı Kandil
HERAKLES	-----	Bouleuterion Sunağında Kabartma Büst Terrakotta Figürin	-----

Tablo 2

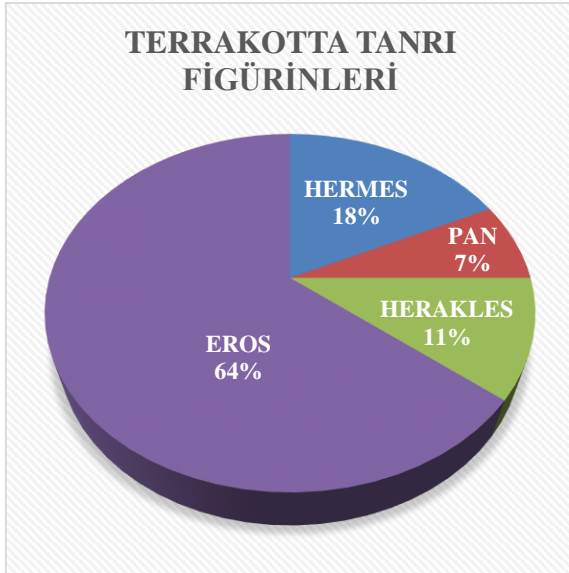
GRAFİKLER

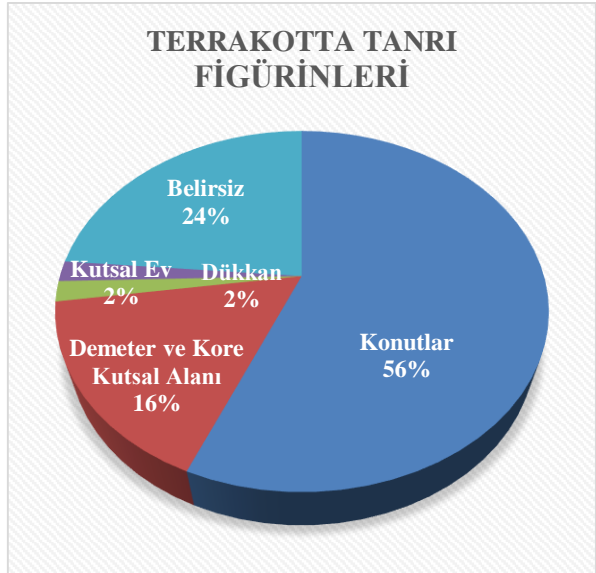
Grafik 1

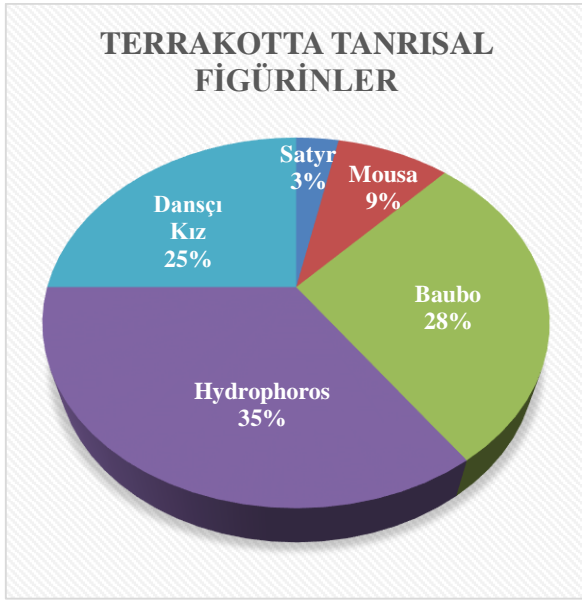
Grafik 2

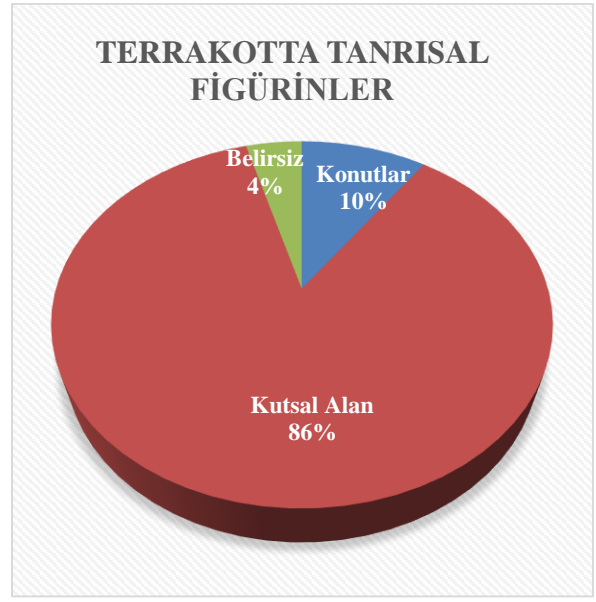
Grafik 3

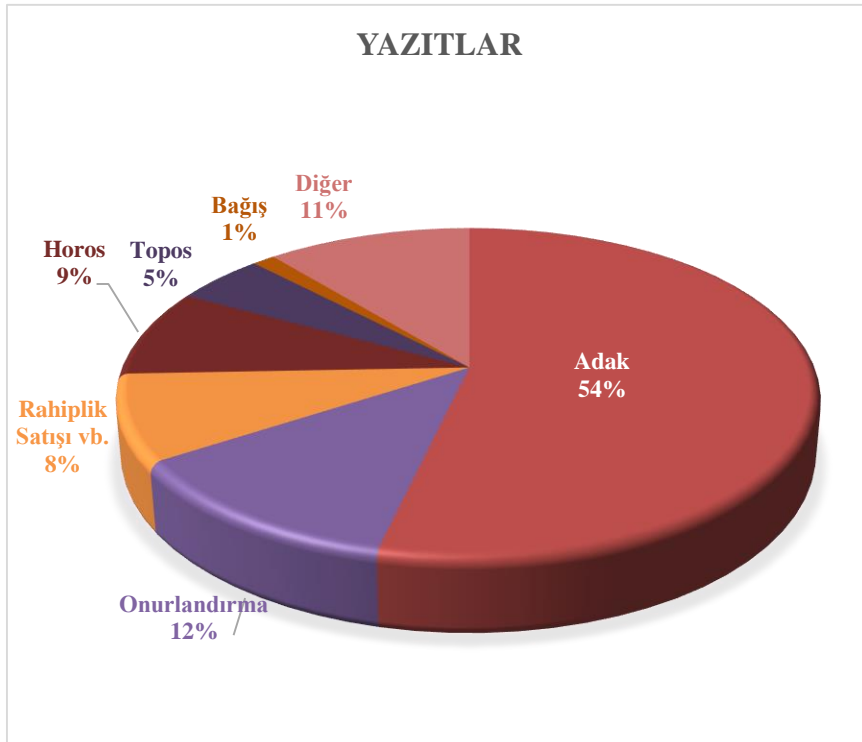
Grafik 4

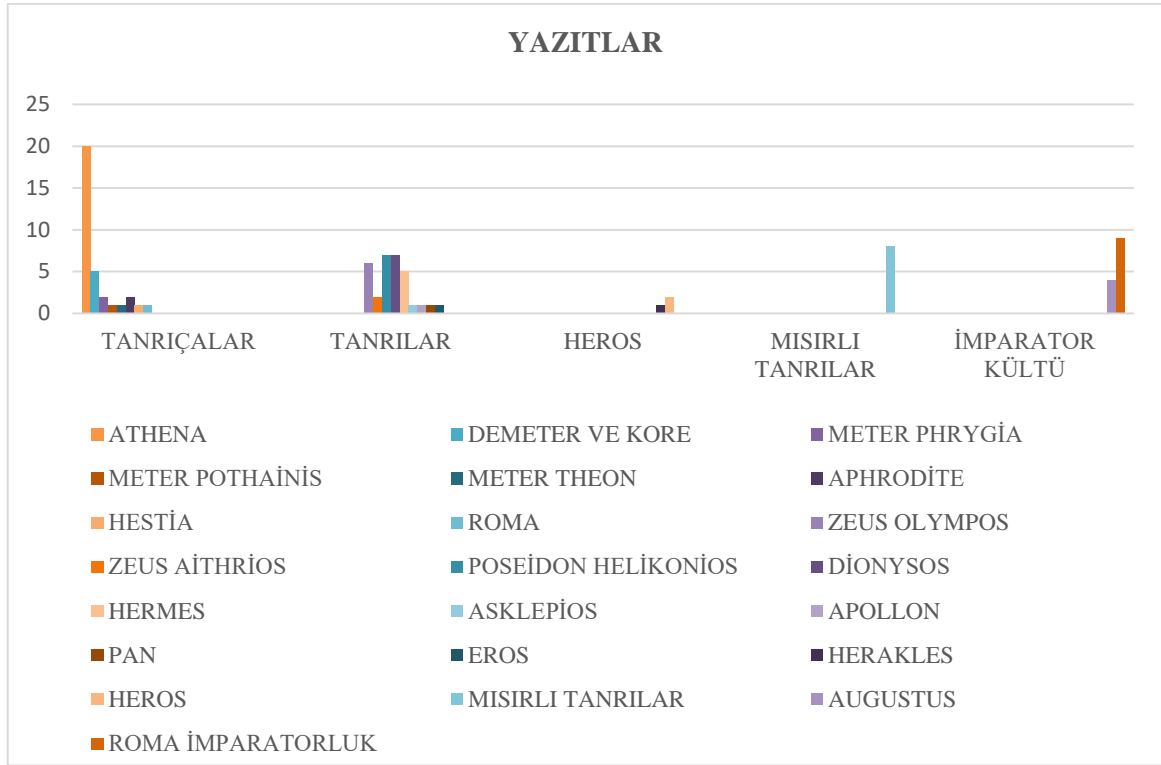
Grafik 5

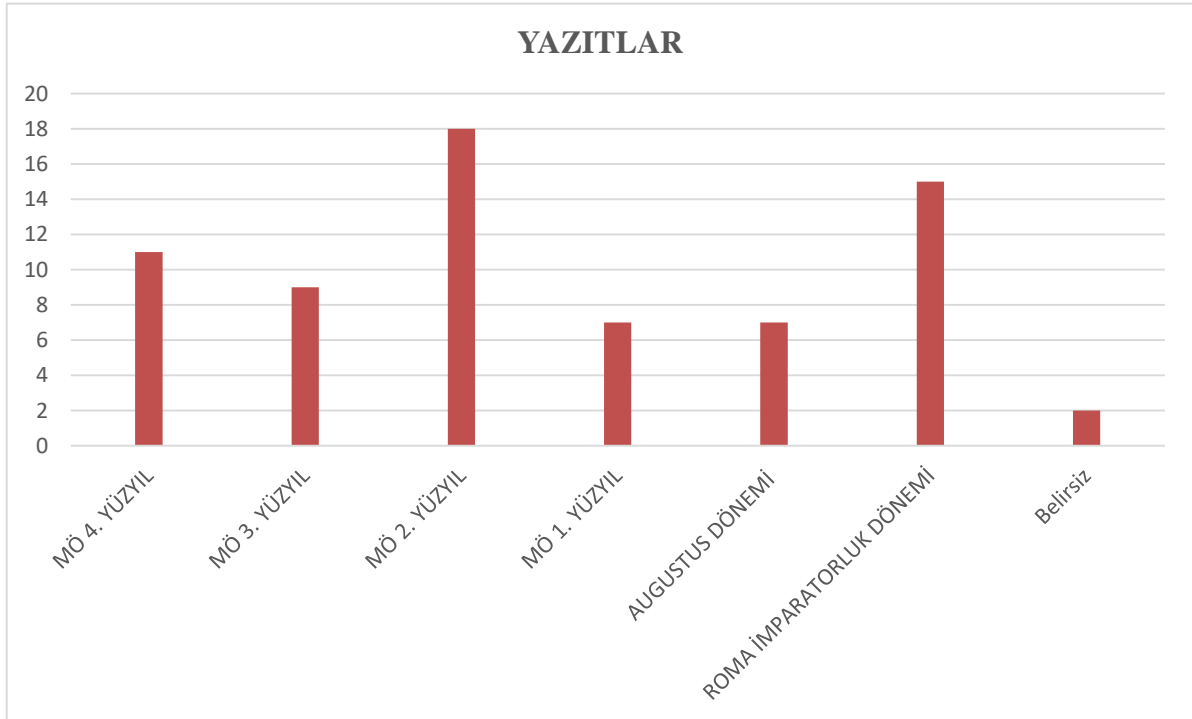
Grafik 6

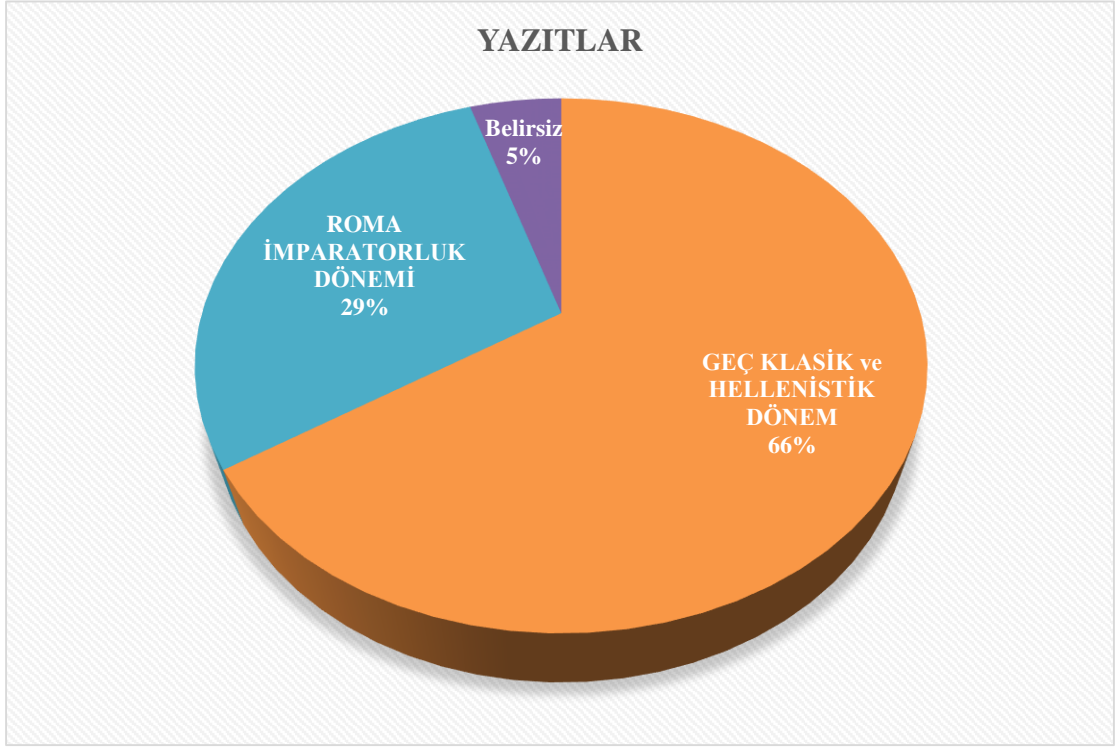
Grafik 7

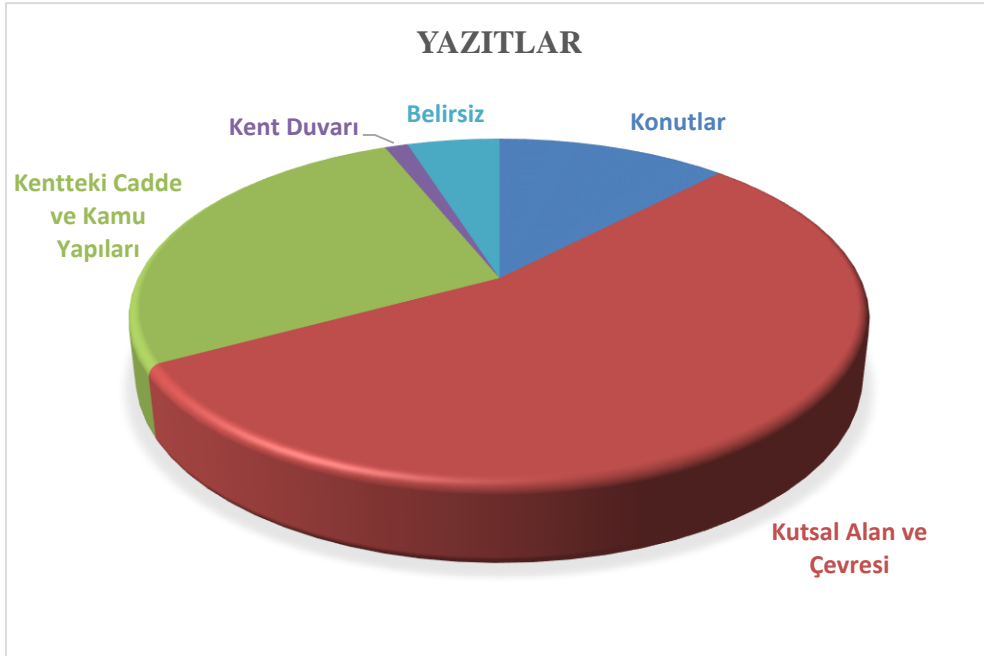
Grafik 8

Grafik 9

Grafik 10

Grafik 11

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Göknur Çetinkaya		
Doğum Yeri ve Yılı	İzmir 1982		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce B1, Pre-Intermediate		
Eğitim Durumu	Başlama – Bitirme Yılı	Kurum Adı	
İlköğretim	1988 – 1996	Konya – Selçuklu Cumhuriyet Lisesi	
Lise	1996 – 1999	Manisa – Kula Lisesi	
Üniversite (Lisans)	2004 – 2008	Adnan Menderes Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü	
Üniversite (Yüksek Lisans)	2009 – 2012	Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı	
Kazı Tecrübeleri	Başlama – Ayrılma Yılı	Kazı İsmi	
	1. 2007 – 2007	Tralles Antik Kenti Kazısı	
	2. 2010 – 2010	Küllüoba Höyüğü Kazısı	
	3. 2014 – 2014	Laodikya Antik Kenti Kazısı	
	4. 2015 – 2015	Priene Antik Kenti Kazısı	
	5. 2016 – 2016	Pompeipolis Antik Kenti Kazısı	
	6. 2017 – 2017	Apollonia ad Rhyndacum Kazısı	
	7. 2018 – 2018	Tophane Kurtarma Kazısı	
	8. 2018 – 2019	Priene Antik Kenti Kazısı	
Çalıştığı Kurumlar	Başlama – Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
	1. 2013 – 2014	Kastamonu Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü	
	2. 2014 – 2018	Uludağ Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü	
	3. 2018 – Günümüz	Kastamonu Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü	
Katıldığı Proje ve Toplantılar	Priene Kollokyumu, Frankfurt, Mart 2018		
Yayımlar	MÖ 3. Binyılın Anadolu Minyatür Arabaları (yayın süreci)		
İletişim (e-posta)	gcetinkaya@kastamonu.edu.tr		

Tarih
İmza
Adı ve Soyadı

